

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj)

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DTATE	SIGNATURE

मालतीमाधवम्

प्रकरणम् ।

महाकवि भवभूति-प्रणीतम् ।

आर्यभट्टाचार्य-कृतं काव्यतीर्थतर्कतीर्थाद्युपनामकेन

श्रीकुञ्जविहारि-तर्कसिद्धान्तमहाचार्येण

संप्रणीतया तत्त्वबोधिनीसमाख्यटीकया वङ्गातुवादेन च

सम्पन्नद्वय प्रकाशितम् ।

वङ्गाष्टाः १२२६ ।

मूल्यं १५ मार्वैद्यकरयम् ।

वसन्तसम्बद्धस्य मूल्यं २५ दम्भकरयम् ।

प्रकाशक—

श्रीकुञ्जविहारिकसिद्धान्तः

पोः—बैरोवेलनोरा, मातभूम ।

कलिकाता नगरीं

५ नं क्रिदाममुदीनिनस्थितग्रामप्रधारयति—

श्रीकृष्णचन्द्र द्वे द्वारा मुद्रितम् ।

भूमिका ।

परम कारुणिकपरमेश्वरस्थापारकरुणया मटीकानुवादमालती-
माधवस्य मुद्रणं सम्प्रति समाप्तमगमत् । मालतीमाधवस्य टीका-
विरचनं समाप्य १८३५ पञ्चत्रिंशदधिकाष्टादशततमशकाब्दोद्यवैशाख-
मासात् पञ्चमवर्षीयार्थ्यप्रभायां पुस्तकमिदं प्रकाशयितुमारब्धमपि
नानाविधान्तरायाद्द्वयैनार्थ्यप्रभायां पञ्चमाङ्कं यावत् प्रकाशैव पृथग्-
भावेन तन्मुद्रापणं सङ्ख्या सप्तमवर्षीयार्थ्यप्रभायां सटीकानुवादं
सांख्यसूत्रं प्रकाशयितुं प्रारब्धम् । किन्तु हन्त ! सुवृद्धाकारं तत्-
सांख्यसूत्रं परिममाप्तमपि न जानामि केन देवप्रातिकूल्येन तन्मालती-
माधवावशिष्टांशस्य पृथग्भावेन मुद्रापणमारब्धमपि नालमभुवम् ।
अतएवागत्या सांख्यसूत्रसमाप्तानन्तरं नवमवर्षीयार्थ्यप्रभायामेव
क्रमशस्कन्मुद्रणं समाप्य सम्प्रति पृथक् पुस्तकाकारेण सम्पूर्णं
मालतीमाधवं प्रकाशयत इति सर्व्वं विदाद्बुर्व्वन्तु !

एतत्टीकाप्रणयनकाले च विभिन्नदेशीयानि चत्वारि पुस्तकानि
संगृह्य तेभ्यः समीचीनतया विवेचितः पाठः एव मूले सन्निवेशितो
व्याख्यातय । पाठान्तराणि च दुरुद्धाणि टीकायामेव समुक्लिष्य
व्याख्यातानि । टीकायां तथा विषयसन्निवेशः कृतः, यथा परीक्षार्थिनां
किञ्चिदपि ज्ञातव्यं नावशिष्येत । टीकायामसन्निविष्टा अपि रस-
गुणनायकादिविचाराः समालोचनावसर एव प्रतिपादिताः । बङ्गानु-
वादेन च दुरुद्धमपि पुस्तकांशं विशदयितुं प्रयत्नः कृतः । तथाच
यद्यनया टीकया बङ्गानुवादेन च मालतीमाधवपाठार्थिनां कथञ्चि
दयुगपकारः स्यात्तदैव प्रचुरतरार्थव्ययः परिश्रमश्च मम सफलो भवेत् ।

२. गदप्रपञ्चम् - पुस्तककृतस्य गदप्रपञ्चम् - गदप्रपञ्चम् - गदप्रपञ्चम् - गदप्रपञ्चम्

स्थाने स्थाने स्थितान्यप्यशुद्धानि वाचकमहोदयैरेव भंशोध्ध
पठितुं शक्यानीति शुद्धिपत्रं न प्रकाशितम् ।

परिशेषे च वक्तव्यं, कलिकाताप्रवासिना परमस्नेहास्पदेन श्रीमता
नगिन्द्रनाथसिद्धान्तरत्नेनास्य मुद्रापणादिविधौ परमं भाहाय्यं कृत-
मिति स सर्वान्तःकरणेनाशीर्वादाहं इति शम् ॥ -

श्रीकुञ्जविहारिदेवगर्भणः ।

नाट्योद्धिखितपात्राणाम् ।

पुरुषगणः ।

- सूत्रधारः ... प्रस्तावसूत्रयिता मुख्यतमो नटः ।
 नटः ... पारिपाश्विकापरपश्यायः कश्चिद्गुणवानभिनेता ।
 माधवः ... विदर्भराजमन्त्रिद्वेषरातस्य नन्दनः (नायकः)
 मकरन्दः ... माधवस्य प्रियवयस्यः ।
 कलहंसः ... माधव । कार्यदत्तो भृत्यः ।
 अधोरघरुष्टः ... तान्त्रिकानुष्ठानलब्धमाहात्म्यः कश्चिद्दीराचारो ।
 पुरुषः ... नन्दनस्य कश्चिदनुचरः ।

स्त्रीगणः ।

- मालती ... पद्मावतीश्वरमन्त्रिभूरिवसोः कन्यका (नायिका) ।
 मदयन्तिका ... पद्मावतीश्वरानंभुसुहृन्नन्दस्य भगिनो ।
 कामन्दको ... काचिद्बौद्धपरिव्राजिका ।
 सौदामिनी ... मन्त्रसिद्धिलब्धमाहात्म्या कामन्दक्याः प्रथमगिष्या ।
 अवलोकिता ... कामन्दक्याः अपरा गिष्या ।
 बुधरचिता ... कामन्दक्याः गिष्या सखी च ।
 कपालकुण्डला ... तान्त्रिकानुष्ठानलब्धमाहात्म्या अधोरघरुष्टगिष्या ।
 लवङ्गिका ... मालत्याः प्रियसखी ।
 मन्दारिका ... अद्वैधभावेन कलहंसानुरक्ता काचिद्बौद्धमठ-
 परिचारिका ।
 चैटीहयम् ... भूरिवसोः परिचारिकाहयम् ।
 प्रतीहारी ... भूरिवसोरन्तःपुरद्वारपालिका ।

मालतीमाधवस्य संक्षिप्तसमालोचनम् ।

इदञ्च मालतीमाधवं नाम दृश्यकाथं कविकल्पितेतिष्ठत्त्वादिभिः
“प्रकरणम्” । तत्तुटोकायामिव प्रतिपादितं, प्रकरणादिलक्षणमपि
तद्वैव प्रदर्शितमनुसन्धेयम् ।

अस्य “नायको” माधवः । स च “ब्राह्मणकुमारः” ‘अमात्यः’
मालतीमातृनिरतत्वा“दनुकूलः,” त्यागादिसामान्यगुणपूर्णत्वात्
“धोरप्रशान्तश्च” । नायकादिलक्षणानि यथा दर्पणे —

“त्यागी कृती कुलीनः सुश्रीको रूपयौवनोत्साहो ।

दक्षोऽनुरक्तलोकस्तेजोविदग्धगोलवाद्नेता ॥”

“धोरोदात्तो धोरोद्भूतस्तथा धोरललितश्च ।

धोरप्रशान्त इत्ययमुक्तः प्रथमश्चतुर्भेदः ॥”

“अनुकूल एकनिरतः,”

“सामान्यगुणैर्भूयान् द्विजादिको धोरप्रशान्तः स्यात् ॥”

अस्य ब्राह्मणत्वन्तु—पञ्चमाद्दे “रे रे ब्राह्मणडिम्भ !” इत्यधोर-
घण्टकृतमाधवसम्बोधनात्, अमात्यत्वं पुनरमात्यपुत्रत्वेन “भाविनि-
भूतवदुपवारा”दवगन्तव्यम् । अत एव “अमात्यनायकं मालती-
माधव” मिति दर्पणोक्तिरपि सह च्छते । एवञ्च भूरिवसोरपि ब्राह्मणत्व-
मनुमातुं शक्यते, अन्यथा ब्राह्मणमाधवपितृत्वेन ब्राह्मणस्य देव
रातस्य भूरिवसोरपत्येन सह निजापत्यस्य सम्बन्धकरणप्रतिज्ञाया
विरोधापत्तेः । न चासवर्णाविवाहस्य प्रचलितत्वे नायं विरोध इति
गङ्गनोयं, तथात्वेऽपि प्रतिलोमविवाहस्य सर्व्वदेव निषिद्धत्वेन “कस्य
किमपयं भवे”दित्यनिषिद्धावस्थायां तत्प्रतिज्ञाया अमश्रवस्य
दुष्परिहरत्वात् । अनया च युक्त्या ब्राह्मणकन्यया ‘मालत्या सह

विवाहे समुदाय नन्दनस्य, तद्गिन्या मदशक्तिकायाः पानिं गृहीत
वतो मकरन्दस्य च ब्राह्मणत्वं निर्वाधमवधारयितुं शक्यत इति
विभावनोपमम् ।

अस्य “नायिका” मालती । सापि “ब्राह्मणवंशजा” “परकीया”
“कन्यका” चेति । नायिकादिलक्षणाणि यथा दर्पणे—

“अथ नायिका स्वाऽन्या साधारणस्त्रोति ।

नायकसामान्यगुणैर्भवति यथासम्भवंयुक्ता ॥”

“परकीया द्विधाप्रोक्ता परीडा कन्यका तथा ।

“कन्यात्वजातीपयमा मलज्जा नवयौवना ॥”

मटनाशानि साक्षादेव परस्परसन्दर्शनेन मालतीसाधवयोः
परस्परानुरागोत्पत्तेः तदप्राप्ते य दगाविशीपोत्पादादत्र पूर्वरागलक्षणो
विपलशब्दद्वार एव प्रधानतमो रसः । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—

“यथणाद्दर्शनाद्यापि मिथः संरुद्धरागयोः ।

दशाविशीपो योऽप्राप्तो पूर्वरागः स उच्यते ॥”

एवमतानेऽपि वीरादयः सर्वे एव रसा हास्यरसविवर्जितास्तदङ्ग
रूपेण सन्तीति यथास्थानमूहनीयम् ।

प्रधानतोऽत्र माधुर्याख्यो गुणः । तल्लक्षणं यथा तत्रैव—

“चित्तद्रवी भावमयो ज्ञादो माधुर्यमुच्यते ।”

एवमाजःप्रमादगुणावप्यत्र स्थानि स्थानि स्त इत्यवगन्तव्यम् ।

प्राधान्यं नात्र वैदर्भी नाम रीतिः । तल्लक्षणमपि तत्रैव

“माधुर्यव्यञ्जकैर्बर्णैः रचना ललितात्मिका ।

अष्टाक्षरस्यष्टतिर्वा वैदर्भी रीतिरिच्यते ॥

अस्या अपि रीतयोऽन्तरालराज सन्तौत्सुसन्धेदम् ।

अस्य प्रकरणस्य रचयिता महाकविर्भवभूतिः कं देशं कं वा वंशं
जन्मनालमकार्षीदिति पठ्यनुयोगं कविः स्वयमेव “अस्मि दक्षिणापथे
पद्मपुरं नाम नगरं । तत्र क्वचित्त्तिरोयिणः पंक्तिपावनाः पञ्चामनयो

धृतव्रताः सोमपौधिनो ब्रह्मवादिनः प्रतिव्रसन्ति । तदामुप्यायनस्य तत्रभवतो वाजपेययाजिनो म्हाकवेः पञ्चमः, सुगृहीतनाम्नो भट्ट-
गोपालस्य पौत्रः पवित्रकोत्तिर्नीलकण्ठस्यात्मसम्भवः, श्रीकण्ठपद-
लाब्धनः, भवभूतिर्नाम जातुकर्णोपुत्रः” । इति वीरचरितसन्दर्भेण
निवारयामास ! उत्तररामचरितेऽपि प्रस्तावनायामेतदनुकूल-
सन्दर्भो वर्तते । तथाच दाक्षिणात्यदेशे “पद्मपुरं” नाम नगरं
भवभूतेर्जन्मस्थानम्, तत्रत्यः श्रौतकर्म्यादिनिरतः सुगृहीतनामा
“भट्टगोपाल”स्तस्य पितामहः, । पवित्रकोत्तिं “नीलकण्ठः” पिता,
जातुकर्णो च मातेति सुस्पष्टमवगम्यते ।

“श्रीकण्ठपदलाब्धनो भवभूतिर्नामि”त्यनेन च दर्शनादिनाना-
शास्त्रपारावारपारदर्शिनस्तस्य “श्रीकण्ठ” इति सान्दर्भ्यां गुरुदत्तोपाधिः
“भवभूति” रिति च पिढकृतं नामित्ववधारणीयम् । यत्तु—अनन्त-
पण्डितेनार्थ्यासप्तसतीटीकायां वीरराघवेण च महावीरचरित-
टीकायामभिहितं “श्रीकण्ठ” इति भवभूतेः पिढकृतं नाम, परन्तु—

“तपस्वी कां गतोऽवस्थामिति स्मेराननामिव ।

गिरिजायाः स्तनौ वन्दे भवभूतिसिताननौ ॥”

“साऽम्बा पुनातु भवभूतिपवित्रमूर्तिः ।”

इत्यादि श्लोकविरचनादु “भवभूति”रिति नाम समुत्पन्नमिति,
तत्र समीचिनं विवेचयामः “श्रीकण्ठपदलाब्धनो भवभूतिर्नामि”ति
वाक्यात् “श्रीकण्ठ” इत्यस्योपाधित्वेन “भवभूति” रित्यस्याभिधानत्वेन
च - प्रतीतेरेव सर्व्वजनसिद्धत्वात् ।

“गुणैः सतां न मम को गुणः प्रख्यापितो भवेत् ।

यथार्थनामा भगवान् यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥”

इत्येतत्प्रकरणश्लोकेन—

“श्रेष्ठः परमहंसानां महर्षीणामिवाङ्गिराः ।

यथार्थनामा भगवान् यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥”

इति महावीरचरितश्लोकेन च परमज्ञानगाली ज्ञाननिधिनामो
सर्वश्रेष्ठः परमहंसो भवभूतिर्गुरुरिति सुस्पष्टमवगम्यते । एवमयं
महाकविर्वेदवेदान्तादीनि बहून्वैव शास्त्रान्यधीतवानिति “यद्वेदा-
ध्ययनं तद्योपनिषदां साख्यस्य योगस्य चै”त्यादि श्लोकेन स्वयमेव
स्पष्टमाचष्ट । परन्तु तद्विरचितप्रकरणादावपि प्रसङ्गतोऽन्तरान्तरा
वेदवेदान्तशास्त्रज्ञानविकाशदर्शनात्तदनुमानमपि कर्तुं शक्यते ।

असामान्यपाण्डित्यादिगुणसम्पन्नोऽयं महाकविः कान्धकुञ्जे-
श्वरस्य यशोवर्धनः सभापण्डित आसीत् । तत्र च—

“कविवाक्पतिराजयीर्भवभूत्यादिसेवितः । ।

जितो यज्ञौ यशोवर्ध्ना तद्गुणश्रुतिवन्दिताम् ॥”

इति राजतरङ्गिणीश्लोकः प्रमाणम् ।

यशोवर्ध्नी राजत्वकालय सप्तगतावृष्टाब्दस्य शेषभागादष्टगत-
खृष्टाब्दस्य प्रथमभाग इति प्रव्रतस्त्वविदः । तथाच तत्सभापण्डित-
स्यास्य महाकवेरपि समयः प्रायस्तथैवेति निर्धारणं नायुक्तमिति सन्तो
विवेचयन्तु ।

महावीरचरितोत्तररामचरितमालतीमाधवाख्यानि त्रीणि दृश्य-
काव्यानि षट्ते महाकवेरस्य नान्यः कोऽपि प्रश्नोऽस्तीति श्रूयते ।
तत्रेदं मालतीमाधवं नाम प्रकरणमेव कवेः शेषकाव्यमिति प्रसिद्धिः ।
परन्तुस्य प्रस्तावनायां “ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवत्रां जानन्ति
ते किमपि तान् प्रति नैवयन्नः” इत्यादि श्लोकप्रदर्शनैतत्पूर्वप्रणीत-
तत्काव्यं प्रति जनानामनादरप्रतीतिरपि प्रकरणस्यास्य तत्प्रणीत-
काव्यान्तरापेक्षया पराचीनत्वमनुभातुं शक्यत इत्यवधेयम् ।

इदञ्च मालतीमाधवं नामप्रकरणं हत्तान्तकल्पनाकौशलेन पद-
लालित्येन, कन्दःसन्निवेशनेपुण्येन, अलङ्कारवैभवेन, कवित्व-
महिम्ना च सहृदयहृदयानामतिमहतीं चमत्कृतिमातनोति ।
किं बहुना यदि चान्तरान्तरा दुरूहपदसंयोजनदीर्घसमास-सन्नि-

वैशादिदोषोऽत्र नास्यास्यत्तदा प्रकरणेषु सर्वोत्कृष्टस्यानमिदमधि-
कर्त्तुमलमभविष्यत् ।

अस्य महाकवेरसामान्यकवित्वं प्रति नास्ति कस्यपि वैमत्यम् ।
तच्चोद्धिखितदृश्यकाव्यत्रयमेव समर्थयितुं पर्याप्तम् । विशेषतस्तु—

• “निरवद्यानि पद्यानि यदि नाप्यस्य का क्षतिः ।

भिक्षुकक्षाविनिक्षिप्तः किमिच्छन्नीरसो भवेत् ॥”

“अलिपटलैरनुयातां सहृदयहृदयञ्जरं विलुम्पन्ती ।”

सृगमदपरिमललहरीं समीर किं पामरेषु रे किरसि ? ॥”

“किं चन्द्रमाः प्रत्युपकारलिप्सया करोति गोभिः कुमुदावबोधनम् ।

स्रभाव एवोत्ततचेतसां सतां परोपकारव्यसनं हि जीवितम् ॥”

इत्यादीनि सुभाषितान्यपि एतन्महाकविविरचितत्वेन प्रसिद्धानि
समतीव महतीं कवित्वशक्तिमस्य प्रथयन्तीत्यलमनल्पजल्पितेन ॥

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् । *

सानन्दं मन्दिहस्ताहतमुरजरवाहतकौमारवर्द्धि-
धासान्नासाग्रन्धुं विशति फण्यिपती भोगसङ्गोधभाजि ।
गण्डोड्डीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूद्रपाण्ड-
वैनायस्यधिरं वो वदनविभुतयः पान्तु चीत्कारउत्थः ॥ (१)

माधवं माधवे मासि प्रथमाभीष्टसाधकं ।

मालतीमाधवव्याख्या क्रियते तत्त्वदीपिनी ॥

व्याख्या अस्य च पूर्वमूरिखिताः प्राचीनरीतिविहिताः

याः हस्तौघ न ना नवीननिदमात् शिवापरीचाविधी ।

श्री यन्त्रायकुतर्कमालज्जरितत्वाव्याह विद्याधिना

साहाय्यन्तु यद्योषितं वितरितुं शक्ता अचोऽसं यमः ॥

भवभूतेर्निगुदायं वचसोऽर्थविद्यान्वे ।

लिङ्गित् साहाय्यमनया यदि स्यात् सफल. यमः ॥

* । हस्तयन्त्रमैदिन कायं विविधं, तत्राग्निवचसं हस्तं, "वचसं"मिति हस्तकाव्या-
कानिच वानात्परं ।

भासतीमाधवे

तदुक्तं दर्पणे—“इत्यप्रव्यत्वमेदिन पुनः काव्यं विधा मतम् ।

दृश्य त्वानिनेयं स्यात् दपारोपात्तु रूपकम् ॥”

यद्देदा अपि उक्ताः तमेव—

“नाटकमद्य प्रकरणं भानव्याद्योगसमवकारडिना ।

ईदाम्नाइवीथः प्रहसनमिति रूपकाणि दद्य ॥”

इदं दृश्यकाव्यं लौकिकवृत्तत्वात् कविकल्पितत्वात् अभावनायकत्वाच्च प्रकरणं ।
प्रकरणस्यचसुक्तं दर्पणे—

भवेत् प्रकरणे इत्थं लौकिकं कविकल्पितं

प्रदारीड्वी नायकस्तु विदोऽसाधोऽयथा वदित् ।

सापायथर्थाकामार्थपरो धीरप्रशान्तः ॥

भरतकृतानाट्यास्येऽपि—तत्र कविरात्मसुद्रा वत्सुभरीरथ नायकधेव ।

लौक्यनिक प्रहसने तन्मये यं प्रकरणं नाम ॥

दशरूपकेऽपि—अथ प्रकरणे तप्तसुत्पायं लौकिकशयम् ।

अभावविप्रवर्णनामिकं कृष्यांशु नायकम् ॥

धीरप्रशान्तं सापायथर्थाकामार्थतत्परं ।

शेषे नाटकवत् सन्निप्रवेशकरणादिकम् ॥

कृत्वादिनादिकाभेदात् प्रकरणस्य द्विविध्यसुक्तं दर्पणे—

नायिका कृत्वा कापि वेश्या कापि इय कवित् ॥

तेन भेदास्त्रयस्तस्य तत्र भेदस्तुनीयकः ।

कितवदुत्कारादिविष्टयेटकसदुत्तः ॥ १७१

(१) अथ तत्रभवानखीलवाग्बिभृतिर्भवभूतिर्नाम महाकवि, सत्काव्यनिष्ठापस्य यथा-
चातनेकप्रेमःसाधनफलकत्वमाकलयन् भासतीमाधवं नाम रूपकं प्रविन्दोपुः “तत्र पूर्वं

পূর্বরঃ সমাপ্তা ততঃ পরং । কখনং কবিসম্মাদিনাটকস্বাধ্যয়ানুসং"মিতি নাম্যক্রমানুসারীণ
 "যদ্বাচ্যবন্তুনঃ পূর্বং" রহবিদ্বীপমানভে । কুম্বীলবা. প্রকৃত্বন্নি পূর্বরঃ স উচ্যত"
 ইত্যুক্তলব্ধপূর্বরঃ প্রথমকর্ণন্যতয়া, তব চ "প্রত্যাহারাদিকান্যজ্ঞান্যস্য স্মৃতিষি যযপি ।
 তথাপ্যবগ্নং কৰ্ণন্যা নান্দী বিদ্বীপমানভে ॥" ইত্যনেনাবগ্ন্যকৰ্ণন্যতযৌপদিষ্টা পূর্বরঃ প্রসূতা
 নান্দী প্রথমং নির্হিঁশতি—মানন্দমিত্যাদি । যত্বেপাণিঃ মহাদেবস্য তাণ্ডবে বৃত্তে নন্দিনঃ
 মঙ্করিকঙ্করস্য চলেন আহুতস্য বাচমানস্য সুরজস্য (সুরাহে এনাম্মাতৌ সুরজঃ, সুর + জন +
 জ) সত্ৰস্ব রবেণ ধ্বনিগা আহুতান কৌমারবহিঁশা কার্ণিকৈয়বাহনময়ুগত্ যস্মাশৌ ময়
 মম্মাদিতি প্রবেশহেতুঃ । ভোগস্য ফণায়াঃ কাশস্য বা ("ভোগ সুবি স্মাদিধমতাবহেথ
 ক্ষয়কাশযৌ"রিতি বিহ্বঃ) সডৌচ অস্মারণ মজন ইতি ভোগসডৌচমাহ্ তকিন্ । (বিলাসবৈশ-
 কানে ফণাদিসডৌচ. সর্বাণা নৈসর্গিকৌ নিয়ম., অতয়া মহাকাব্যস্য স্মারন্য, প্রবেশ-
 স্মারন্য) কথিপতৌ সর্পরাজে নামাস্মারন্য, নাটিকাধিবর' (অর্থাহিনায়কস্য) সানন্দ'
 যথা তথা বিশতি সতি (অত্র রম্য প্রবেশে অথপ্রবেশস্যার্থসিহ্লাদ্যদগপদং উক্তিদোষালঙ্কার-
 সূচনায়, যদ্যুক্তং দৃষ্টিনা—"উক্তিদোষঃ কবিদাৰ্শপলভস্য সাধাত্ শব্দে ন কীর্তনা"দिति ।)
 (ঋটিতি প্রবেশে ময়লিবারকতয়া সানন্দমিতি বিশেষণ' তব বুদ্ধং । সানন্দমিত্যস্য পানু-
 ক্রিয়াবিশেষণলক্ষণি কেচিদাচধতে ।) গণ্ডযৌঃ কপোলযৌঃ উড্ডীনাভিঃ (উত্ + উ + ক)
 কুঁ মতাভিঃ অলিনাভাভিঃ মধুকরপক্তিভিঃ সুস্মরিতাঃ মশচ্দীকৃতাঃ ককুমৌ দিশৌ যামি-
 স্মার্যৌক্তাঃ । চীৎকারঃ অলুৎকটঃ শব্দঃ তদ্ব্যনুসংগতিঃ বিধ্বননে চীৎকারবিরহাত্
 সাহিত্যমাবমদ মনুর্যৌ বাচ্যঃ, তথাচ ভবেন বদনে যুগপদেব বিধ্বননচীৎকারী

১। অহুবাদ । মহাদেবেব নৃত্যকালে নন্দীকর্কুক বাউমান মৃদঙ্গশব্দে সবারুঠে
 কার্ণিকৈয়বাহন নম্রবেব ভয়ে সর্পরাজ বাহুকি ফণা সঙ্কোচ কবিতা (গণেশেব)
 নামাবহে সানন্দে প্রবিষ্টে হইলে গণেশ চীৎকার কবিতা বে বদন কম্প
 করিয়াছিলেন, যে কম্পনকলে অলিহুল গণেশেব কম্পালদেশ হইতে উড়িয়া
 মশবিক্ সুববিত করিয়াছিল, গণেশেব সেই বদনকম্প চিত্তকাল তোমাদিগকে
 বকা করুক ।

इति व—चूडापीडकपान्द्रमहुलगलकन्द्यादिनीवारयो

विद्युत्प्रायललाटनोचनपुटज्वोतिर्विमिश्रित्वियः ।

पान्द्र आमकठोरकेतकगिडासन्दिग्धसुग्धेन्दवो ॥

भूतीयस्य भुजङ्गशनिवमयस्रङ्गकूटा जटाः ॥ (२)

सनुद्गुताविति भावः) यथा लक्ष्मः सामावाधिकरकासम्भोज महिमिटा इत्यर्थः । विनायक-
 स्तेमा वैनायकः (तस्मैदमित्यन्) यदनस्य विपुतयद्यत्नानि गजाननानकल्पनातीति धारय,
 विरं बहुकालं यो पुमान् पान्द्र एवम् । विपुतनकाचेतनतेऽपि द्वैतसम्भितान् रसवत्कृतं-
 सुपचरितम् । विनायकस्य विपुतनकाचेतनतेऽपि विपुतनकाचीत्याशयः । यत्र
 काव्यलिङ्गमलङ्कारः । “इतीर्वाद्यपदादौ काव्यलिङ्गं निगद्यत” इति दर्पणचर्यात् । सन्ध्या-
 इति, तदुक्तं चन्दोमन्त्र्या—“समुं स्यां वा यदेष विपुतिपतिपुता सन्ध्या कौर्मितियं” यत्र च
 सङ्घचानेन वाचं धमरकुटेदिशा सुखरीकरयेन मोतं यदनविपुतनेन इत्यत्र सूपयता मैत्री-
 विरलं दर्शितम् ॥ १ ॥

(२) प्रचुरतरमङ्गलस्यैव प्रचुरतरविपुतपसारकतया विप्राधिक्यं अङ्गमान. पुनर्मङ्गल-
 भाववति—चूडापीडे इत्यादि । चूडाया गिरिति (यद्यपि “शिखा चूडा केसपाय” इत्यनराजसारेण
 केशपाश एव चूडाशब्दस्यादसंशयात् एव तदाशयोभूतं त्रिर एव लक्ष्यते, चापीडस्य शिरोभूषण-
 त्वान्) य चापीडं तिर्यक्कूटा माला (यथाच अथर्तसादिपदस्य कर्त्तृभूषणार्थकत्वेऽपि
 कर्त्तारतयादी तन्पुत्रिभानमतिपादकतया कर्त्तारिदिवर्षं शार्धकं, तपेवावापि “चापीडशेखरीतं-
 सावनपट विरमि स्रङ्ग” इति इत्यादिवादीशब्देनैव शिरःसगुणावपि चूडाशब्दात्-
 चरिषावपिपादकतया शार्धकः) इत्यत्र अपावैः शब्दजिगीवित्यविवेकैः (त्रिवमलकमालायाः
 अमानवधितया जपादिषु मालासम्भितत्वनिश्चयं) सन्धुर्त्वं श्यावं कलत् सवत् मन्दादिन्दा
 अर्थात् इरदिराश्रित्या गङ्गाया पारि कर्त्तं यादु तासयोक्ताः । विपुत् शार्धं लजिप्रिभं

অপিচ—যচ্ছালীযিক্লিলিভ্রঃ কশ্ব ইব তড়িতাং যস্য স্তত্সঃ সমূহো
 যচ্চিন্ ব্রহ্মাঙ্কমৌষদ্বিঘটিতমুকুলে কালয়ত্বা শুছাব ।
 অর্চিন্দিষ্টম্ভূড়াশশিগলিতসুধাসারক্কাঙ্কারিকোণম্
 নার্চীযীকং পুরারিস্তদবতু মদনঞ্জীপণং সৌচনং বঃ ॥ (১)

যজ্ঞভাটনৌচনপুটং ভাষ্কম্ব্যাসিসম্পুটং তস্য জ্যোতিষা তৈনস্যা বিমিত্যা সাজ্জাল্যাদিশিবেষ মিনিত্বা
 লিট্ প্রমা যাসা তা (পুটমধ্যম্যস্ব সমসনেত্রমাগল্য তৈজীময়তল্যৌতনার্দমব পুটপদং)
 অকুটোরশা সৌমলম্য কৈতকশিখরা কৈনকৌভুমুমায়েষ সহ সন্দিগ্ধ. সংশ্লিষ্ট: "কিমিয়ং
 কৈতকশিখরা চন্দ্রশিখা বা" ইত্যেবং ময়প্রতিষয় ইতি যাবত্ । মুগ্ধো মনোরম ইন্দুযন্দ্রী যামু
 তা: । তদা মুজঙ্গা: সর্ষা এব বহ্নী লতাক্ষা এব বশ্ববা মণ্ডলাকারেণ স্থিতা: স্তত্র: স্যামিন্ভৌ
 বহ্ন: সূত: সমূহো যামা তাভ্যৌক্তা: ভূতৈশ্চ শিবস্ব জটা: তাং পাশু রশ্মনু । অচেতনানা
 জটানা রশ্মকলমপি পূর্ববহ্নী বতাসম্মম্বিত্বাৎ ।

অথ কৈতকশিখরাহিমা সপমানোপনীযথী: সংশ্লিষ্টপ্রদর্শনাৎ "সন্দিগ্ধ:" মুজঙ্গাদৌ ধল্লী-
 ল্যারোপাৎ "রূপক" বৃহদ্বায়াংদিবশ্বনাৎ "স্বমাবৌক্তি" যাপজ্জায়াং, তেষাং লক্ষণানি চ
 দর্শনৌক্তানি যথা—"সন্দিগ্ধ: প্রক্লেপ্যস্য সংশ্লিষ্ট: প্রতিভৌক্তিত" । "রূপকং রূপিতারোপাদিষয়ে

২। যেই জটাতে নষ্টকঙ্কিত বক্রিমণ্ডার রূপানবাপ্ত মন্দাকিনীর জন
 বিগলিত হইতেছে, যেই জটার দীপ্তি বিহীনসদৃশ ললাটলোচনেব জ্যোতিঃধারা
 বিমিশ্রিত, যেই জটাতে কোমল কেতকীশিখাওঁব সহিত সন্দিগ্ধ মনোবন চন্দ্র
 বিবাজনান, যেই জটাব সমূহ সর্পরূপ যে লতা সেই লতারূপ মণ্ডলাকারান্বিত
 নাসাধারা বহ্ন, মহাদেবেব সেই জটা তোমাদিগকে বক্ষ ককক ।

মালতীমাধবে

নিরপক্ৰমঃ : “স্বভাবোক্তিঃ স্বভাবোক্তিয়াতপবৰ্ণনম্” । শার্ঙ্গস্বিকীৰ্তিত ইত্যম্, “স্বভাবো-
 মংসজলতা; সমুদরঃ শার্ঙ্গলবিকীৰ্তিত”মিতি লক্ষণান্ ।

যত খ ইখরস্য জটাজুটা-বহুতস্য যশাম্বাঙ্কারশ্রীতির্জীব্যান্ন : কথানাব্যকঃ পুচিত',
 জটা ইতি কর্ণবহুলেন নায়কনায়িকাবহুল', ভূমিশস্যেত্বীপসঙ্কশ্চেন জটা ইতি স্মাতস্বীষ খ
 নায়কস্য স্বকাঠীনির্বাণ্ডে পারতন্যা', কামন্দকাদিতপৰ্ধিনোলনস্য তত্কার্থনির্বাণ্ডোন্নি-
 ল্বস্ত সূচিতমিতি কেচিদাচ-চবিদে । কেচিৎ “ধারাসিক্তবসুশ্রামুৰময়”ইতি নিবৰ্ণ-
 স্বস্বী বসনাদল্লাটীতাম্যা স্ত্রীসাম্যা জলধরসময়প্রাথমঃ পুচিত ইত্যুনিদে । তথাপি—সুরস-
 ধ্বানেন মর্গিতমন্দ', কীমারবর্জিত্বেনে সপূরুৎসং, মুসঙ্গনততয়া তিরীহিতব্যপল্লানু কবি-
 যস্যাপি জটাজুটস্য যদানলপ্রতিপাদনেন মীচীদয়ঃ, এবং যপংবিহরৎ, গড়াশ্রলগলনে বর্ষৎ,
 কপালমাপ্রযা বলাকারলি', সলাটনেবলিযা বিদ্যুদুচীতম, কৈতকহিসিন্দনে কৈতকৌদ্রম ইতি ।
 এবং মদনীদ্বীপনগনসময়সূচনে যত্রারসমালিতাপ্রল প্রকরণস্য কটাসিত্যপি কেচিদাচ-
 চতে । তেপমিতাটমমুলানলকল্মস অল্যনামহলেম স্তম্ভদয়হৃদয়ানন্দাসম্পাদকতয়া কীটগু-
 কৰ্ণস্বাধকমিতি ত এষ জানন্তি ।

(১) যদ্যপি প্রাচীনব্যাক্যাক্রমিকবিদ্যাভ্যাততয়া “দম্পাতী” ইত্যি স্ত্রীক' প্রথিত ইতি প্রতি-
 ধাতি, তথাপি বহুপুরুষে দৃষ্টলী কালুপেয়া ব্যাখ্যায়তে । যস্য স্ত্রীখলস্য দম্পাতীবিদুলিতঃ
 ধীমরানিবিদুলিতায় সমুদ্রী তক্তিতা বিদুলী লক্ষঃ সকলঃ কথ ইব সকলবিপুলুল্লিঙ্গ-
 মায় ইতি ভায়ন্ । তথা কালঃ যতুরেব যজ্ঞা যাজকঃ কালুপে যাজক ইত্যর্থঃ, যচ্চিনু
 সৌখনে (আহরণীযয়ানীয়ে) ইৎকিচিটিনমুক্তলী কিস্বিনুন্দীকিত মতি মদাঅ' জগন্
 লুৎস্ব হুতবান্ । অর্ধিমি: স্কুলিই . নিতমঃ সাতিমর্গ সন্দম . য . সুঠায়মী মালকলানিধি .

৩। যেই লোচনের বোমরাঞ্জিব পিঙ্গলতাসমূহ সমস্ত বিদ্যুৎকুলিঙ্গ-
 লোর, যেই লোচন কিঞ্চিদুশীলিত হইলে কানকপ খালক তাহাতে ব্রহ্মাণ্ড
 আহুতি দিয়াছিলেন, যেই লোচনের অগাদদেশ কুলিঙ্গনস্তপ কপানহিত
 চন্দ্র হইতে ক্ষয়িত অন্তঃপ্রবাহবাণা শকারমান, “স্বভবপ্রবাবক মহাদেবের সেই
 তৃতীয় লোচন ভোমানিগঞ্চে বর্ণা করক ।

[नान्यन्ते सूत्रवारः । (४)]

अलमतिविस्मरेण (५) । [पुरतोऽवलोक्य]

सखादभालगदितेन चरितेन मुषासारिण्य चमत्प्रवाहेण ऋडारी शब्दायमानः कोपः
अपाङ्गदीप्तो यस्य तत्तथोक्तं, मदनप्रोषणं करदाहक पुरारिर्महादेवस्य तार्त्तवीर्यं (तृतीय-
शब्दात् सार्धं इहन्) तृतीयं लोचनं कपालस्थितनेत्रमिति यावत्, को दुष्मान् अचतु रचतु ।
अत्र लोकातिशयसम्पत्तिदर्थनेनोदात्तालङ्कार "लोकातिशयसम्पत्तिवर्धनोदात्तमुच्यते । यथापि
प्रस्तुतस्वाङ्गं महताश्चरितं भवे" इति दर्पणलक्षणात् । अग्रे धराङ्गं, तन्नचणलक्षणैव ।

कचित् पुनश्च अयमपरोऽपि नान्दीदोक्तो दृश्यते—

"दन्तयेष्विषु संगलत्कलकलव्यावर्त्तनव्याकुला
नासान्धोचनकणकुञ्जकुञ्जरेषु दृग्दग्दग्दग्ध्वानिनः ।
गण्डपय्याभिघातशीर्षकणिकायुष्मासवन्तूर्ध्वयः
शशोर्भ्रमकपालकन्दरपरिस्थन्दोलयाः पानु वः ॥"

अस्यार्थः—ब्रह्मणः विधेः यः कपालकन्दरः करोतिः शिरोस्थिमयः ब्रह्मणः पावविशेष इति
यावत्, तत्परिस्थन्दोलयास्तत्परिच्छन्नव्यक्ताः, दन्तयेष्विषु तत्करोतिस्थितदन्तपक्कि-
विल्यर्थः, संगलन्त्यः चरन्त्यः अत एव कलकलमदितेन व्यावर्त्तनेन परिधमणेन व्याकुलाः
नासान्धोचनकुञ्जकुञ्जरेषु नासादिमुखपरिदेशेषु उदग्दग्दग्ध्वानिनः सुदृग्दग्दग्दग्ध्वानिनः
गण्डपय्याभिघाताश्रीर्षाः विदीर्षाः कणिका याम् ताः, शशोः शिवस्य धूष्मासवन्तूर्ध्वयः शिरो-
मन्त्रातरङ्गः को दुष्मान् पानु रचतु । अग्रे धराङ्गम् ।

(४) आशोर्भ्रमदिभूषकं नाटकाद्यं पयं नान्दी, तन्नचणमुक्तं दर्पणे—

"आशोर्वचनसंपुञ्जा क्षुतिदंक्षान् प्रयुज्यते ।

दैवदित्ररूपादीनां तन्म्यानन्दोति संश्रिता ॥

मान्दरोमाधवे

नहन्ययश्चन्द्रामकोककैरवशमिनी ।

पदेमुक्ता वाङ्मभिरदाभिर्वा पदेवत ॥ इति ।

अथ पदग्रन्थे न केचिद्विभक्त्याभावश्चपिरे, केचित्तु पद्यस्य चतुर्भासिकभासमुचिरे । तद्विद्वितीवपचनिदीपेण पद्यद्वयेनाटपदा नाम्नी, द्वितीयश्रीकव्य समूलकाले तु श्रीकवयेण द्वादशपदा नाम्नी । इत्यर्थे चिद्विद्यादिश्रीकस्यापि समूलकाले पठनियमानभ्युपगम एव कवेरभिप्रेतः । पदानियमोऽपि—“आशोर्नमस्विंशारुप कोक” काव्यमुत्तीरितः । नाम्नीति कथ्यते तथा पदादिनियमोऽपि वे०-ति स्वल्पान्तरे “अपिवा” इत्यनेन सूचितः । अत एव “या सति सट्टु वादे”त्यादि शक्यकलादिनाम्नीयु पदानियमो दृश्यते । “सन्दिग्धसुभेन्दव” इत्यनेन च नाम्नीयं चन्द्रनामाद्विद्या, चन्द्रनामाद्वितनाम्ना प्रत्यस्यापि प्रोक्ता—“चन्द्रनामाद्विद्या काव्या रसना स यती निधि” । प्रीते चन्द्रमणि श्लोता रघुशौरिति बान्नुक्तिः” ॥ नन्दयतीति नन्द, पद्याद्यच्, नन्द एव नन्दे प्रत्यादिनादण्, ततस्त्रिदशमोऽन्त्ये नाम्नीति एवं निष्पन्नम् । नाम्नीत्ये—नाम्नीयादान्ते इत्यर्थः, सूत्रधारः “नास्वस्य वदनुष्ठानं तन्पूर्वं स्यात् सवीजसं । रङ्गद्वैवतपूजाङ्गत् सूत्रधार उच्यते” इति भरतौक्तसूत्रधरो मठविधेयः । आद्विद्यादि क्रियाभ्याहारिष्यान्वयः । ननु नाम्नीये सूत्रधार इत्युक्तं “नाम्नीं प्रमुञ्च्य निष्कृमैत् सूत्रधारः सदानुगः । स्यापकः प्रतिशेत् पद्यात् सूत्रधारगुणाकृति ॥ पूर्वैरङ्गं विधादादी भूवधारि विनिर्मैते । प्रविश्य तद्वदपरः काव्यमाख्यापयेत्प्रतः ॥ इति भरतानुशासनेन सूत्रधारगुणाकृतितनटान्तरेणैव काव्यार्थस्य ख्यापनीयत्वादिति चेदपि केचित् सूत्रधार इति सूत्रधारस्याप्यात् सूत्रापके प्रयोग इत्याहुः । केचित्तु नाम्नीये स्यापक इत्येव पठन्ति । अस्तुतस्तु “प्रत्याहारःदिसर्वाङ्गसङ्गतपूर्वैरङ्गप्रयोगस्यलाभिषाद्यकमेव नाम्नीं प्रयुक्ते”-त्यादि प्रायुक्तभरतानुशासनमिति युक्तमुत्पत्त्यामः । अत एव दर्पयकतापि “पूर्वैरङ्गं विधायेव सूत्रधारी निवर्त्तते । प्रविश्य ख्यापकसदृशं काव्यमाख्यापयेत्प्रतः” ॥ इत्यस्य ख्यापकानावचरे इदानीं पूर्वैरङ्गस्य सम्यक्प्रयोगाभावादेक एव सूत्रधारः सर्वं प्रदीजयतीति व्यवहारः, इत्यभिहितम् ॥ ४

(५) अतिविधारेण नाम्नीश्रीकपाठादीर्घाङ्गानि अत्र व्यर्थम्, अथवा नक्पाठकविनी-कनोक्त्याः परिपन्दी रसविच्छेदो भवेद्विषयत्वः ।

अये ! उदितभूयिष्ठ एव भगवानग्नेयभुवनहोपदीपकस्तपन-
स्तमुपतिष्ठे (६) । [प्रणम्य] ।

कल्याणानां त्वमसि महसां भाजनं विद्यमूर्त्ते !
धुर्यां लक्ष्मीमय मयि शृशं धेहि देव ! प्रसीद ।
यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ ! नम्रस्य तन्मे
भद्रं भद्रं वितर भगवन् ! भूयसे मङ्गलाय ॥ (७)

(६) "ततः शोक पठेदिक गण्डीरधरसङ्गतम् । दीवन्तीत उरुह्वय यस्य पूजा प्रवर्त्तते ॥"
इति भरतानुशासनानुसारेण साङ्गलिकतया रङ्गधारणस्य श्लोकस्वावतरणिकास्तुत्यापयति—
अये इत्यादिना । "अये" इति सम्भ्रमसूत्रकी निपातः । उदित मूयिष्ठ बहुलं यत् स,
किञ्चिद्भूयिष्ठ इत्यर्थः । "नेवेदादिषमुद्यन"मिति निषेधादुदितभूयिष्ठम् इत्युक्तम् । अग्नेयाणां
भुवनदीपानां दीपकः प्रकाशकः, भगवान् षडैश्वर्यशाली, तपनः सूर्यः, स सूर्य उपतिष्ठे
आराधयामि, वक्ष्यामावशीक्रेनेति शेषः । "पञ्चाराधनयोर्धे"त्याभनेपदनम् ।

(७) आराधनश्लोकमाह—कल्याणानामिति । हे विद्यमूर्त्ते ! सुशोककः "सूर्य आत्मा
जगतस्तन्मूर्त्तये"ति श्रुतेः । त्व कल्याणानां साङ्गलिकानां महसां तेजसां भाजनं पातमसि ।
हे देव । (दीवन्तीति देवः पञ्चाद्यप्) स्वमित्यनुसङ्गे गान्धर्वः । "एकतान्वितप्रदायंस्यान्वसावर्ग-
मनुसंरचमनुसङ्गः ।" मयि महिषये धुर्यां मृत्युवृत्त्यरा लक्ष्मीं सत्यतिस्र, अथादशब्द-
समुच्चयार्थं, भयं अतिमवेन धेहि प्रतिपादय । प्रसीद प्रसन्नो भव । हे जगन्नाथ ! भुवनदीपित् ।
नमस्त मे यदधत् पाप (अस्तीति शेषः) तत् प्रतिजहि निवर्त्तय । अथ यद्यदिति
बोधय कायिकवाचनिकादिप्रकारकात्'द्यां अभिप्रेतम्, अत एव तच्छब्दे बोधा न
कृता, बोधितत्वेन प्रकृतपरामर्शिता तच्छब्देन परामर्शाद्वितीयतत्त्वप्रापिकाविरहात् । हे
भगवन् ! भूयसे प्रभूताय मङ्गलाय शुभाय (तादर्थ्ये चतुर्थी) भद्रं यदीदं भद्रं प्रसीद वितर
देहि । अथ हरिहरादीनपात्र सूर्यस्याराधनेन प्रकृतवलायकस्य साङ्गल्य सूचितम् । यद्यदिति
बोधया धीरघण्टमाहूँ अतन्नादिक्रतोपद्रव-हृत्तय पापनाशानन्तरं भद्रं भद्रमित्यनेन

७ । शृत्वा । नान्नीपांशान्निव वाहणे अङ्गोजन मरे । अथ । अत्र उद्भूत-
धीनेव अकाशक उगवान् शूर्यादेव आत्र सम्पूर्णरूपेरे उदित इहेगान्धर्व, तीक्ष्ण
आराधना करि (अंगान करिषा ।)

१ । हे विद्यमूर्त्ते ! तूमिहे मन्त्रलक्षणक अत्रेव आधाव । हे देव ! तूमि

[নেপথ্যো-(৮) মিসুগ্ৰমবলোক্য] মারিপ ! (৯) সুবিহিতানি
 রঙ্গমঙ্গলানি, (১০) মন্ত্রিপতিতয় ভগবতঃ কালপ্রিয়নাথস্য, যাত্না-
 প্রসঙ্গে নানাদিগন্তনাম্ভ্যো মঙ্গাজমমমাজঃ (১১) । আদিষ্টযাম্মি
 বিদ্বজ্জনপরিপট্য, যথা, কৈনচিত্ত্বপূর্বপ্রকারণে ম যং বিনোদয়িতথ্যা
 ইতি । তত্কিমিত্যুদাসতে (১২) ভরতাঃ ।

মালাতীমত্য়নিকান্যাম্ভ্য মঙ্গাজম, মুগ্ধে মঙ্গলাদৈলনেন স কথাম্ভুগ্ৰাম্ভ্যরীতমানতৌ
 বিপরিস্কারাদিক মুখিতম্ । মন্দাকান্যাম্ভ্য,—“মন্দাকান্যাম্ভ্য বিপরিস্কারাদিকৌ যৌ যতুম্ভ্যমিতি
 লব্ধম্ ।

(৮) নেপথ্যো নাম রঙ্গমঙ্গলম্ পশ্যত্বয়নিকালরিতৌ বেয়ত্বনাদিগ্ৰন্যাম্ভ্যবিগ্ৰেণ, “কুয়ীমক
 কুটুম্বল স্যনী নেপথ্য ইত্যত” ইত্যুক্তোঃ ।

(৯) মারিপ ইতি লটস্য মস্বাধনম্ । “সুখী নটেন ভাবেতি ভননোঃ মারিপেতি স” ইতি
 বচনাম্ । “মান্যৌ ভাবেতি বক্তব্য কিঞ্চিদ্ভূতম্ভ্য মারিপ” ইত্যমরঃ ।

(১০) সুবিহিতানি সাধুসম্বাদিতানি, রঙী ত্বয় তস্মঙ্গলানি তস্মঙ্গলনির্বাচকানি
 লোকপালপূনঃসীনি । (“রঙী স্তৌ ইত্যনিতা” ইতি বিহ) ।

(১১) কালপ্রিয়নাথস্য তদ্বৈশস্যদেবীদেয়, যাত্না সতস্বকলম্ভ প্রসঙ্গে নেম (অনেন
 স্তমকালস্বখনম্) নানাদিগন্তনাম্ভ্য । নানাদিগন্তনাম্ভ্য, অনেম স মঙ্গলানাম্ভ্য
 যনিতৌ দর্শয়তি, বিদ্বজ্জনপরিপট্যবিব প্রয়োমকৌশলপ্রদর্শনৌত্বাৎসল্যম্ভ্যাম্ভ্যমিত্যনাম্ ।
 (কালস্য ইতি বচি কর্তরি তস্মৈ দীর্ঘং ইতিবান্) মঙ্গাজমমমমাজী বিদর্শনৌ,
 সন্নিপতিনঃ উপস্থিত ।

(১২) উদাসতে উদাচৌগাচিহলি । অরতাঃ তনুগাম্ভ্যার্থে তাবা নটা ।

আমাকে বিশেষরূপে চূড়াম্পাথক লক্ষী ও সম্পত্তি দান কৰ, তুমি প্রাসন্ন হও ।
 হে ভগবতঃ । নৃত্যভাগিন আমাব যে বে পাগ থাকে, তুমি সেই সেই পাগ
 বিনাশ কব । হে ভগবতঃ । প্রকৃত নরনের জন্ত তুমি নির্দোষ অজ্ঞেই বিভবণ কব ।

৮-১২ । (নেপথ্যেব নিকে অবলোকন করিয়া) মারিপ ! রঙ্গের মঙ্গলমঙ্গল
 কাগ্যকল সম্পাদিত হইয়াছে । উত্তরান কালপ্রিয়নাথের নানা প্রসঙ্গে নানাস্থ
 বাদী মঙ্গলম্ উপস্থিত হইয়াছেন, আমিও বিদ্বজ্জন কর্তৃক আদিষ্ট হইয়াছি,

[प्रविश्य पारिपार्श्विकः (१३)] भाव ! (१४) परिषन्निर्दिष्ट-
गुणं प्रवृत्तं नाधिगच्छामः ।

सूत्र । मारिष ! कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहरन्तार्या विदग्धा
मिया भगवन्तो भूमिदेवाश्च (१५) ।

नटः ।—

भूम्ना रमानां गङ्गनाः प्रयोगाः सौन्दर्यहृद्यानि विचेष्टितानि ।

सौद्वल्यमायोजितकामसूत्रं चित्रा कथा वाचि विदग्धता च ॥ (१६)

(१३) पारिपार्श्विकत्वणं इत्या भरते—“मूचधारम्य दार्णे य प्रचरन् कुहतेऽर्थमम् ।
क्यायांमुचनानापै. स भवेन् पारिपार्श्विकः ॥”

(१४) भाव इति मूचधारम्य मन्वोचन, यत्र पूर्वोक्तप्रमाणादकारेण सतधारो मूचैः भावेत्येव
वाच्य । परिषदा प्रेक्षकेषु निर्दिष्टा गुणा यत्र ८, प्रवृत्त प्रकरणम् ।

(१५) “गौत नाम च वधीयात् पूजावाक्यञ्च सर्वत” इति भारतानुशासनान् पूजावाक्य-
नर्भं प्रथमाह—कतम इति । कतमे क्रियन्तः, चारादयाता दूर गता याव्वादिदोषेषु इत्याख्या,
“कुर्वन् गौतं दद्याद् दानं धर्मः सत्यं कृतज्ञता । अदोह इति शैथिल्यानाद्यान् सम्भवत्त ॥”
इत्येवं सव्याः । विदग्धाः चतुःषष्टिकलावेदिनः पण्डिताः, मिया, युज्या, भगवन्तः
पक्षेऽभ्युत्थानिनः, भूमिदेवा ब्राह्मणाः । समाशानन्देषां मद्रादिऽपि भूमिदेवा इति कथनं
तत्प्रधानान्वादगुणदीर्घविचारस्य तदधीनत्वात् दैवतात्मकत्वेन तेषामाशानीयत्वाच्चेति मन्यन्म ।

(१६) प्रथमे गुणान् दर्शयति—मूर्ध्व ति । रमाना अद्वाहीभावेन स्त्रियाना अद्वाहीना
भुवा प्रातुर्योथ गङ्गना गङ्गीना मूचदग्निमात्रमात्रा इति यावत् । प्रयोगाः अभिनयाः, अनेन
रसेकदवचन्यं प्रवच्यम् दर्शितम् । तथा सौन्दर्येण विदग्धाधिक्रम्य हृद्यानि मनोहारी
विचेष्टितानि नायकनायिकायांवाच्यविशेषा, अनेन धीरप्रमान्तनायकोपेतत्वं दर्शितम् ।

ये “कान्ठे अपूर्णं प्रकवनेव अतिनगद्वावा आमादेव आनन्द-सम्पादनं कव ।”
इतिवाः नउत्तम उदासीन केन ?

१०-१४ । पारिपार्श्विक । (प्रवेश कविश्च) भाव ! पविष्यं कर्तुं क वे
नवत्त उण निर्दिष्टे हृदयार्थे, तादृश उणसम्पन्न प्रकवणं वेधितेहि न ।

१५ । सूत्र । मारिष ! कूननीनानिसम्पन्न समस्त शब्दातिज्ञा पूजा नोऽभ्युत्थान-
नीनी आश्वपणं चि ति उणव निर्देश करिशाहेन ?

‘‘ঐত্ৰেয়্যাম্বাস্ত্রবিদিসর্গায়ু মূরি শ্রুতং যাম্বতমাদ্রিয়ন্তে ৷
 ইত্যু পূর্নায় চ কর্ম্মণে স্যাম্ দারানপত্ন্যায়. মপৌ স্যাম্যু: ৷ (২০)
 তদামুখ্যায়ণস্য তত্র ভবত: সৃষ্টিহাতনাম্নো মদ্রমোপালস্য পৌ:
 পবিত্রকীর্ত্নীলবারুহস্যাম্ভসম্ভবো মদ্রম্বীকরুপদসারুহনো, ভবমূতি-

পঞ্জিপাথনা: পত্নী ভোজনাদিসম্বাধা পাথনা. পবিত্রা. অশ্মোজিন ইতি বাবত্ । পঞ্জি-
 পাথনব্রহ্মবনম্যুঃ, যদা—‘‘যজুর্গী পরমৌ বস্তু সাধী যথাপি পাথন: । অশ্মোজিরমৌ স্যে তা
 মাদ্রয়: পঞ্জিপাথন. ১’’ ইতি । পশ্চাৎপ্রয়: দক্ষিণমার্গংপন্যাহবনৌবসন্ত্যাবসন্ত্যবপাতিপশ্চ-
 পরিধরমৌক্তা: আহিতাপথ ইতি বাবত্ । হতব্রতা: শাস্ত্রাবাদিত্রতবরাযথা: উম্ব-
 নামান: উম্বরং মসিহং (‘‘মসিহী উম্বর বিদু’’রিতি বিদু) নাম দেশাং তে তদৌক্তা:,
 মদ্রবাদিন: বেদবিদ: ।

(২০) তেযা সর্বংগুপজোমিত বর্ষয়তি—ত ইত্যাদিনা । (‘‘মৌত্রিকসংহতৌ সৌত্রে’’ ইতি
 নিপাতনাত্ সাধু:) ‘‘জন্মনা মাদ্রমৌ সৌ: সস্তারৈর্বিজ্ঞা উচ্যতে । বিদ্যায়া যাতি বিপল’
 বিমি: সৌত্রিয উচ্যতে ৷’’ ইতি লক্ষণলিখিতা: তে পূর্বাঙ্গা মাদ্রম্বা:, তচ্ছব পাঠমার্গিক-
 মদ্রম্ববস্তু নিলিখ্যায় বিশেষতৌ নিদর্শনায় ন তু প্রতিবাদিত্রতাদিরাকরবেন যমৌ-
 জাম্বা, মূরি মবু’ শাস্ত্রতং মার্ক্কালিকং স্তুতং অখ্যয়নং আদ্রিয়সৌ স্ফুটতি । তদা ইত্য-
 কস্মৈ যাম্বাদিক্রিয়ার্গং পূর্নায় কস্মৈ স্মাতাদিক্রিয়ার্গং ন তু মৌবায় অর্থাৎ ধনানি
 আদ্রিয়সৌ যাম্বাদীনামর্গসাম্বতাদিতি মার: । एवं অপদায় সস্তার্যং ন তু মদ্রম্ব
 স্মাতার্যিত্রম্, দারান্ মার্যী আদ্রিয়সৌ, তদা তদৌ স্যে’ তপস্যার্যং ন তু মদ্রম্ব
 শাস্ত্র: জীবনং আদ্রিয়সৌ । সর্বত্র তাদ্যে’ অন্তর্গতৌ । অত্র যমৌজাম্বাদীনামর্গলৌ নিরাঙ্করম্বা
 ‘‘পরিমংলা’’-লঙ্কার: ‘‘মদ্রাদম্বলৌ বাপি কথিতাভ্যুতৌ মবৈ: । তাইদম্বলৌ স্মাত-
 আর্থাৎ তদা ৷ পরিমংলা’’তি দর্পকল্পকম্বাৎ । ইন্দ্রবজ্রতম্ ৷

সাংখ্যিক/ চাঙ্ক্যাদিভ্রতাসৌ সৌমপায়ী প্রসিদ্ধনামা বেদপাঠন ভ্রাতৃগণ
 বাস করিতেন ।

২০। সেই শ্রোত্রিয় ভ্রাতৃগণ কেবল তবনিশ্চয়ের জন্তই সার্ক্কালিক
 প্রচুব বেদাধ্যয়ন করিতেন (বংশোন্মাদ্রিয় জন্ত নহে), বজ্র ও মৌর্খিকা ধননানির
 জন্তই অর্থ সংগ্রহ করিতেন (ভোগেব জন্ত নহে) কেবল মন্থানের জন্তই দাব-
 পরিগ্রহ করিতেন (ইল্লিভুক্তিচরিতার্থতার জন্ত নহে), এবং উপহার জন্তই
 দাবজীবন প্রার্থনা করিতেন । (বাসনাব জন্ত নহে) ।

নামা জাতুক্ষর্য্যিগুতঃ, কবিনির্মগমীষ্টদেব ভারতযু স্বভক্তিধীর্ষপ্রায়-
গুণমুয়সীমস্মাকমর্পিতবান্, যত্ব স্বল্বিয়ং যাতৌ যুক্তিঃ । (২১)

যে নাম কীচিদিহ নঃ প্রয়য়ন্ত্যবশ্রাং
জানন্তি তে কিমপি তান্ প্রতি নৈপ যত্বঃ ।

(২১) তদামুখ্যাঃতস্যম্ অমুখ্যগদ্যাদামুখ্যন্ বিমলভোযানুজ, সুমহোতনাম্বঃ - সুমহীণ
শ্রমলনকীয়ার্থ নাম যস্য তয়ামূলস্য তলাদিষন্ পুণ্ডরীকস্কিতি যাবন্, মহৎগু শাড়া
মিত, গোযানৌ নামা, তস্য পৌন, পবিতা কৌনির্গম্য তস্য পবিতকৌমৌ নীলকণ্ঠস
তস্রামকম্য আত্মবশ্বব পন, শ্রী সুরম্বগৌ "শ্রীমৎসরচনা শোভা ভারতৌ সুরমদুগু" ইতি
শেদিনৌ। কণ্ঠে যস্য স শ্রীকণ্ঠ তহাযক পত্নী লাঙ্কন পিত্র যস্য স শ্রীকণ্ঠোপাধিক
ইত্যর্থ, যদা শ্রীকণ্ঠ ইত্যপি তস্য মামানব, ভবভূতিনামা ভবভূতিরিতি প্রসিদ্ধ, গানুক্ষর্য্যগৌ-
মধুলা জাতুক্ষর্য্য, তস্মাৎ পুত্র, মনেকু মটয় নিসর্গমীষ্টদেব মাহাজিকগীড়াইল। (তস্মাৎ
পূর্বকৌ বিধিরনিত্য ইতি বশ্বদান্ সীষ্টদেবেযব নীময়পদবহিঃ) এতপ্রায়গুণমুয়সী "মুয়া
বশ্বালা"মিত্যাদুক্ত্যুত্বৈছপচিতা স্বভক্তি স্বপ্রবশ্ব" অস্মাক মর্পিতবান্ সমাসু প্রবীণ
প্রজ্ঞাপশন্তি-অস্মাক স্মানে সমর্পিতবানি-শ্রী। যথ প্রবশ্ব, সন্তু প্রসিদ্ধে বাসানুসারে বা,
এম অনন্যরশ্রীকপতিপায়া বাণী যুক্তিবন্দনমহিঃ।

(২২) নিরবচনরচনপাতুর্ষ্য তত্বশ্রান্ প্রতি সাহচর্য্যপরিহারং অশ্রান্ প্রতি য
স্বাভ্যসাহ—ই নামিতি। নাম প্রসিদ্ধী, ই কীচিন্ প্রসিদ্ধা পারমার্শিকতস্রদুসুল্লেখঃ সৌভাগ্য
বহু প্রবশ্ব অশ্রা অর্থধীরণৌ প্রথবলি স্রদ্বৌষবলি, তে কিমপি অনির্বচনীযে ব্রহ্ম জানন্তি,
তান্ প্রতি তান্ বহিঃস্ব এষ যত্বকরণৌশমছপ যত্না ন, বিবৈকমলিলমছানিত্যাহারসমাব-

২১। প্রতিক গেষ্টে কুলোৎপন্ন পূজা বিখ্যাতনামা ভগ্নে গোপাণেব গোব,
শনিত্রকৌটি নালকর্ষ ও আত্মকর্মাণ্ড পুত্র, শ্রীকণ্ঠোপাধিক (অথবা শ্রীকণ্ঠনামা)
শ্রমিক কবি ভবভূতি ভট্টকর্ণগের শ্রুতি সৌভাগ্যবশতঃ পূজ্যোক্তগুণসম্পন্ন স্বভূত
শ্রকবৎ (মতস্য অভিনয় করিবার চক্ৰ) অস্মাদিগকে অর্পণ করিযাছেন। বেই
শ্রকবলে এবশিধ বাঁকোর যুক্তি আছে।

২২। যে সমস্ত মহাভাগ প আঁমাব এই শ্রকবলে অবজ্ঞা-পদর্শন করিবেন,
তঁাহারা অনিপীড়নীয় ব্রহ্ম ব্রহ্মংহ, পুত্রবাং তাঁহাদের ব্রহ্ম আঁমাব এই উক্তন
নচে, অথবা যে সমস্ত অজ্ঞ শোব আঁমাব এষ্ট প্রকবলে আঁজ্ঞাশ্রদর্শন করিবেন,

उत्पत्त्यतैऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,

कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ (२२) *

वासनापहाना काश्चरसान्नादनपराङ्मुखानामाना तेषां कल्पनेकमुने प्रकरणे युक्तैवाव-
धीरयेति विलयोक्तिः । यदा नाम सम्भावनायाः, केचिदज्ञा अवशा ख्यापयन्ति, ते किमपि
अवश्य जानन्ति, यदा किमावेदे, अपिमथो भिन्नकर्म, तथाहि ते किं जानन्ति ? न किञ्चिदपि,
अतः तान् प्रत्यपि एव यत्रो नेत्यर्थः । न हि वधिरार्थं केनचिदगीयत इति भावः । पासनायां
तेषां मदीयप्रकरणार्थारधारणाधिकार एव नास्तीति कुतस्तान् प्रति यत्र इन्द्रदशाः । तर्हि कथं
क्रियते यत्र इत्याह—उत्पत्त्यतः इति । मम समानधर्मा मत्तमदृश कोऽपि यदि उत्पत्त्यतः
जनियन्ते, अथवा अस्ति विद्यते, तदा तं प्रति एव यत्र इति शेषः । (महामानाम्बनोता
नामनेन प्रकरणेन प्रयोगनिरवध्यात्तदकीर्तनम्, इदानीमनुत्पादेऽपि महामधीनपाद
सम्भावना दर्शयन्ति—काल इति । हि यस्मिन्काले निरवधि निरवमान, तथाच इदानी-
मनुत्पादेऽपि कालान्तरे तदनुत्पादसम्भव इति भावः । महामस्य विपुलाः केचिदप्यनुत्पन्नभि-
सम्भावना दर्शयन्ति—विपुलीति । पृथ्वी पृथिवी विपुला महती, तथाच एतद्दं श्री महामपु-
र्दयान्तरे तदस्तिवसम्भव इति भावः । इह प्रथमाद् "न" इति बहुलं न प्रयोगेऽपि द्वितीयाद्
"मम" श्लोकनेन प्रयोगो न दोषावह, एकवाक्यार्थत्व एव तादृशप्रयोगस्याशोभ्यतया दुष्टत्वान्, ।
इह तु भिन्नवाक्यार्थत्वान् । वस्तुतस्तत्त्वं इत्तं "ज्ञेयं वस्तुतस्तत्त्वं तमजाजगीतः" इति
कथयन्तः ।

तथावा अति अनातिष्ठ, तथादेव अत्रो आमाव ए उच्यते नहे । तने म-
सुत्पत्त्यतः इति उत्पत्त्यतः इति, अथवा कोथाः थाके, तथादेव अत्रो
आमाव ए इति । येहेहू एते कालेन अवधि नाहे, पृथिवीऽ अति विपुल,
(अत्रोवाः कोन् बाले आमाव सुत्पत्त्यतः इति उत्पत्त्यतः वा कोनो नेने
विद्यमानता असत्त्व नहे) ।

* । तदुच्यते तदुच्यतेनाथ ममे कुजीनवाः यदा—स्वमलोक्तप्रयोगे कर्त्तव्यपरिग्रहं च
लभ्यतामिति । कर्त्तव्यार्थं प्रति तैनेवीर्त्तः ।

"पृथ्वी, सता न मम को गुण, प्रख्यापितो भवेत् ।

यद्यप्येनामा मगवान् वस्य ज्ञाननिधिर्गुणः ॥" इत्यत्रिहपाठ कथितः ।

अपिच,—यद्देहाध्ययनं, तथोपनिषदां सारस्यस्य, योगस्य च

ज्ञानं तत्कथनेन किं ? न हि ततः कश्चिद्गुणो नाटके ।

यत्प्रीतृत्वमुदारता च वचसा यच्चार्थतो गौरवम्,

तद्येदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवेदमध्यायोः ॥ (२३)

ततो यद्गम्याक्रमयितं प्रियसुहृदाऽऽवभवता भवभूतिनाम्ना
प्रकरणं स्रक्तं मालतीमाधवं नाम, तदेव तत्रभवतः कालप्रियनाथस्य

(२३) पण्डितविरचितस्य एव पण्डितानां समाहर इति निजपाण्डित्यं प्रकटयति—
यद्देहादिना । अथापि यत्र सूत्रियं शब्दो युक्तिव्यनुवच्यते । यद्देवदामां अनादीनां
अध्ययनं तथा उपनिषदां प्रमादं तत्रतिपादकवेदायविशेषाणां, सारस्यस्य कविलवचौतस्य,
योगस्य पाण्डित्यस्य च यन्ज्ञानं तन् कथनेन तथोरध्ययनज्ञानदीरभिधानेन किं ? न हि-
मयोत्तरं; किं यस्मान् ततः वेदाध्ययनादेः नाटके कश्चिद्गुणः उपकारित्वं न भवतीति
शिवः । नाटके वेदाध्ययनादीनामनुवचोपादिति भावः । यद्ये यस्य नाटकोपयोगित्वं तदाह—
यत्प्रीतृत्वमिति । वचसां यत् प्रीतृत्वं गभीरार्थत्वं, यथा "पदायै वाक्करचनं शक्यायै च
पदाभिधा । प्रीतिर्ज्ञांससमामौ च काभिधायचमस्यै च ॥" इत्युक्तलवचनविते सुदारतागुण-
विशेषः । यद्योक्तं पण्डितानां,—^३यत्कथयन् गुणः कथित्वा यत्किञ्चिद् प्रतीयेते । तदुदाहरण्यं तेन
सनाथा ज्ञान्यपद्धतिः ॥" इति । अर्थतो गौरवं अनेकाव्यतिपादकज्ञानार्थं नाटके तत्रैदं वि-
स्तृत्यै तदेव पाण्डित्यं साक्षरभ्युपनिः, वेदस्य कविलयक्तिः तयोर्गमकं बोधकम् । तदाव
महोपमकरचस्य प्रीतृत्वादिकं तदेव पाण्डित्यं कविलय मी साध्यन्ति विहासः, कथनकान्तुकीर्त-
नेनापमिति भावः । ननु नाटक इति कथमुक्तं नाटकप्रकरणस्यभिधादिति शिव, नटहत्याविति
नटधातोर्ध्वलि स्रष्टे च कथयथै नाटकमिति परं निचयं, तथाचाम नाटके नाट्यं इत्येते
दीर्घाभावात् । मातृत्वविकीर्तितं इत्तं, अथचकुरुनिव ।

२०। वेदाध्ययनं, उपनिषदः, सांख्यं च योगशास्त्रेषु ये ज्ञानं तद्वचनेन
कीर्तनयादा कोनञ्च फलं नास्ति, वे हेतुं नाटके ताहाय कोनई उपवेदगिता
नाई । वाक्येन वे गात्रोवा, उदारता, च मिठार्थता ताहा यदि धाके, तवे
ताहाई पात्रिज्ञा च कविचमक्तिव विकल्पक इहेवे ।

পুরতঃ প্রয়োগেণ প্রসঙ্গাপ্যচিৎসুচ্যতাঃ তত্ সৰ্ব্বং কুণ্ডলিবাঃ সঙ্গীত-
প্রয়োগেণ মনসমৌহিতসম্পাদনায় প্রদর্শন্যাম্ । (২৪)

নটঃ । [স্মৃত্বা]^{১৫} এবং ক্রিয়তে যুগ্মদাদেশঃ, কিন্তু যা यस्य
যুজ্যতে ভূমিকা, তাং শুলু তথৈব ভাবেন সৰ্বৈ বর্গ্যাঃ পাঠিতাঃ, সীমত-
জরত্পরিভ্রাজিকায়াস্তু, কামন্দন্যাঃ প্রথমভূমিকাং ভাব এবাধীতে,
তদন্তেবাসিন্যাস্বহমবলোকিতায়াঃ । (২৫)

সূত্র । ততঃ কিম্ । ২৬

(২৫) ভূমিকা স্বাভাবিক, ঘটক ভরতেন—“অন্যদেহদেহস্য প্ৰেয় স তু ভূমিকৈ”তি ।
তা ভূমিকা, বর্গে ভবা বর্গ্যাঃ স্বপরিজনালগ্নতা নট্য ইত্যর্থ, পাঠিতা গিহিতা, সীমতজরতপরি-
ভ্রাজিকায় দীর্ঘত্বমবলোকিতা, এতাঃস্বাভাব দীর্ঘে প্রথমভূমিকা ভরতেন । ইথা—“কিঞ্চিদপি
দাসী মিত্রকী শিষ্যকারিকা । প্রবিষ্য চাগ বিদ্বান্ দূতীকাব্যম্ব ক্রিয়তি ॥” “ললিত নার্যন্ত
বা হৃদিষ বা তনানুগম্ । দূত বাস্ব্যংবা তূর্নৈ ন তু কৃৎয়াং অচরন ॥” ইতি ভরতনিবেধান ।
বৃহতরুচয়ং হৃদাদিস্বত্বপ্রাপনার্থং । তদন্তেবাসিন্যা কামন্দকীশিখ্যায়া, ভূমিকানুগমধীর্ষে
ইত্যর্থঃ ।

(২৬) এতাবদুজা কিং বিরতৌশ্চীতি স্মিৎ ।

২৪। অতএব প্রিয় সূত্র পূজ্য ভবভূতিনামক কবি স্বরূত মানসীনাথনামক
বে প্রকৃৎণ আনান্দিককে অর্পণ করিয়াছেন, পূজ্য কামপ্রিয়নাথের মনুখে
অভিনয়রাবা তাগাবই প্রথ্যাপনে আনন্দ উচ্চত হইলান, অতএব নটগণ
সঙ্গীত-প্রয়োগরাবা আনাব অভৌঠে-সম্পাদনে প্রবর্ধিত হটক (একগ আদেশ-
কর) ।

২৫। নট । (অবগ কবিগ) আপনাব আদেশ প্রতিপালন কবিতৈছি,
কিন্তু রাহাব বে বেশধাবণ উপযুক্ত, সেরূপ ভাবেই আপনি পবিভনবর্গকে
শিক্ষা দিরাছেন । বৌদ্ধ বুদ্ধ সর্যাগিনী কামন্দকীৰ বেশেই প্রথম প্রবেশ কবিতৈ
হইবে, তাহা আপনি নিজেই শিক্ষা কবিরাছেন এবং কামন্দকীৰ শিষ্যা
অবলোকিতাব বেশধাবণাদি আনি অচ্যাস কবিরাছি ।

২৬। সূত্র । ইহা বলিরাই বিবত হইলে কেন ?

मटः । ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवद्मभस्य माधवस्य
वर्णिकापरिग्रहः कथम् ? (२७)

(२७) तत इति । प्रकरणं रूपरुमिदः, तत्रायकस्य तदात्मन्नीभूतप्रधानपुरुषस्य ।
नायकलक्षणं यथा दर्शये—

“स्वामी कृती कुलीनः सुश्रीको रूपयौवनोत्साही ।
दयोऽनुरक्तलोको जौवेदम्भयशैलवापिना ॥”

नायकमेदा अपि उक्तासावेव—

“धीरोदानो धीरोद्धतक्षया धीरतलितष ।
धीरप्रयान् इत्यथसुताः प्रथमथतुर्भेदः ॥”

अथच माधवो माधवः धीरप्रयान्, दर्पयोक्तं तल्लक्षणं यथा—

“सामान्यगुणैर्भूयान् रिश्यादिको धीरप्रयान्ः स्यात्” ।

सामान्यत्वादयं धीरोदान इति भरतमतानुवर्तिनः, तथायोक्तं भरतेन—“सोनापतिरमाधव
धीरोदानो प्रकीर्तितो” इति । माधवी तत्रापि प्रकरणनायिका । नायिका च नायकसामान्य-
गुणैर्यागादिभिर्यथासम्भवेयुक्ता प्रधानतो स्यात्सम्बन्धीभूता स्त्री । यद्योक्तं, दर्पणे—

“अथ नायिका द्विविधा स्यात्साधारण्यस्त्रीति ।
नायकसामान्यगुणैर्यथासम्भवेयुक्ता ॥

मालती च नायिका स्रस्ती कुलश्रीलाद्य उदात्तनिभता, यथाच भरतः—“उदात्तनिभता
शैव भवेत्तु कुलश्रीला” इति । कुलश्रीलावडित्तत्वात् प्रकरणचर्चेन युक्तं, तदुक्तं भरतेन—

“द्विधा प्रकरणं तत्तु यदं सदीर्घमेव च ।
कुलश्रीरचितं यत्तं सदीर्घं विग्रया कृतं ॥”

अथ माधवीवद्मभस्य माधवस्यायुक्तं, माधवेन वसन्तेन समं वर्षाकालीनाया मालत्या जातिः
सम्बन्धाभावादिति त्वेन, योदिनीप्रभावादसम्भवेसम्भवे सम्पादयता कविना सहृदयहृदयचमत्कार-
कारिण्या विदम्भताया एवोत्प्रेषितत्वात् । माधव इति नाम्ना च अद्भाररसमयनीता वसन्तस्य
अद्भाररसमयत्वात् । अद्भाररसमयत्वेन च विष्टदेवतसुतुप्रोत्थोत्थे, “अद्भारी विष्टदेवत”
इति भरतीकत्वात् । वर्णिकापरिग्रहः सुमिकापरिग्रहं माधवस्याभिनवादिकार्यमिति यावत् ।
कथं चावाप्या कामन्दक्या अवलोकितायाश्च सुमिकावयस्य प्रथममेव गृहीतत्वात् प्रधाननायक-
सुमिकापरिग्रहस्तु केन सन्धाद्य इति प्रदर्शय । २७

সূত্র । মকরন্দকলহংসপ্রবেশাবসরে তস্তুবিহিতম্ । (২৮)

নটঃ । তেন হি তপ্রসিদ্ধপ্রয়োগাৎপ্রবচনভবতঃ সামাজিকানু-
যুপায়হি । (২৯)

সূত্র । বাডং, যথোঃস্মি কামন্দকী সংহতঃ । (৩০)

নটঃ । অহমস্ময়লোকিতা । (৩১) [ইতি পরিক্রম্য নিষ্ক্ৰান্তৌ](৩২)

(২৮) সূত্রিতি । মকরন্দাৎ—কলহংসীতি । কলহংসৌ মাধবস্য খেট., মকরন্দো মিবং, তযৌঃ প্রবেশাবসরে তত্ মাধবভূমিকাংপরিষদ্বয়ং সুবিহিতং নির্দ্বারিতং কবিনেতি শ্রীষঃ । তদাথ একদা সর্বপাৎপ্রবেশাভাবাদিহানীং তদ্বিন্যাসীতি মতি ভাবঃ ।

(২৯) নট ইতি । তেন সামাজিকনির্দিষ্টগুণশালিত্বেন কুম্ভীলবৈরধীতলং ন চ, তত্-
প্রসিদ্ধপ্রয়োগাত্ তস্য প্রসিদ্ধস্য প্রকরণস্থামিনয়ান্ । অধমভবতঃ পুণ্যান্ সামাজিকান্ সমাধি
সমবেতান্, তদাথহি আরাধয়ানঃ ।

(৩০) সূত্রিতি । বাডং তথা কুম্ভ ইত্যর্থঃ । যথোঃস্মিতি—সুতথারূপপরিচয়ানেন কামন্দকী-
ভূতৌঃস্মিত্যর্থঃ । কামন্দকী নীতিপদ্যমেদং, সং খেচীতি কামন্দকৌ । (তদেচৌব্যপ্ত, তত ইন্দ্রিয়ঃ)
অনথা চ নামস্বনুপপায়া নীতিবেদিত্বপ্রাপনেন প্রকৃতমিহিহিতুতা সূচিতা ।

(৩১) সংস্রাভীত্বনুসঙ্গেনান্যথঃ । অবলোকিতা ইতিঃ, অনেন চ বাধা কার্যসিদ্ধি-
হেতুপে কার্যসিদ্ধিহিতুতা সূচিতা । এতেষ বাধীঃ কামন্দকপ্রবচনীকিতযৌঃ প্রথমপ্রবেশরূপ স্ত
সূচিতম্ ।

(২৭) নট । তবে প্রকরণনারক মানতীবল্লভ মাধবেব বেশপরিগ্রহ কি
প্রকারে হইবে ?

(২৮) সূত্র । মকরন্দ ও কলহংসেব প্রবেশাবসরে মাধবের বেশধারণ
বিহিত হইয়াছে । (সূত্ররাং এখন সেই চিন্তায় প্রবোধন নাই)

(২৯) নট । তবে সেই প্রসিদ্ধ মানতীমাধবের অভিনয়দ্বারাই পূজা মানা-
লিকার্গের সংবর্ধনা করি ।

(৩০) সূত্র । তাহাই হউক, এই আমি কামন্দকীর বেশ ধারণ কবিত্তেছি ।

(৩১) নট । আমিও অবলোকিতার বেশ ধারণ করিতেছি ।

[प्रस्तावना । (३३)]

[ततः परिहृत्य रक्तपट्टिकानिपथ्यं कामन्दक्यलोकिने
प्रविगतः] (३४)

कामन्दकी । यत्ने ! अवलोकिते ! (३५)

अवलोकिता । आश्वेतु भववटी । (३६)

(३६) आश्वेतु भववटी इति सूम् ।

(३९) इति । परिकल्प्य पारिषेप नाटयिता । निष्कानौ रक्तभूमिपगतौ, श्वधारे-
मटाविति श्रेय ।

(३६) प्रस्तावना प्रस्तुतीशब्दं, इति श्रेय । प्रस्तावनादयः यथा दर्पणे—

“नटो विदुषोश्चो यदि पारिषेपिक एव वा ।

श्वधारेण सङ्घनाः सन्नायं यत् कुर्वते ॥

चित्रेवाङ्गो स्यात्प्राये प्रस्तावोविनिश्चितः ।

आश्वेतु तपु विज्ञेय ताया प्रस्तावनादि सा ॥” इति ।

सा चान् “एषोऽप्यभिरुपदिपान् श्वधारेणोगतः । पारिषेपो यथायं प्रीतीतिशयो मतः ॥”
इति सूधये अर्थापदस्वीकृतकल्पान् प्रीतीतिशयोऽप्याः । दर्पणीकं प्रीतीतिशयलक्ष्यं यथा—

“यदि प्रीतिः तत्र तिष्ठन् प्रीतीशब्दः प्रीत्यर्थः ।

तेन पारिषेपेण प्रीतीतिशयमया ॥” इति

(३४) तत इति । परिहृत्य पुनरागत्य रक्तपट्टिका निपथ्यं यत्रोक्ते रक्तपट्टिकानिपथ्यं
कामन्दक्यलोकिनेपथ्येने इत्यर्थः । कामन्दक्यलोकिने रक्तपट्टिका यत्रोक्ते, प्रविगतः
रक्तभूमिपगते श्रेय ।

(३५) कामन्दकीनि । आश्वेति श्रेय । एवमुक्तयोपि सर्वेण कर्तव्यमन्यास्यता
आश्वेतुकिशयया शीतलोऽम् । एवं प्रस्तावना परिहृत्या च कामन्दक्यलोकिने विष्णुश्वधारेणने—
यत्ने । इत्यदिना ।

(७२) (नटो च श्वधारे) पवित्रमप उच्यते (इति) निष्कः च इति ।

(७३) (रक्तभूमिपगते कामन्दकी च आश्वेति शब्देने नटो च श्व-
धारेण पुनः प्रवेप)

(७८) कामन्दकी । रक्तपट्टिकादिना ।

কাম । অপি গাম তয়োঃ কল্যাণিনৌভূঁরিসুদেবরাতাপত্যয়ো-
র্মান্তীমাধবয়োরভিমতঃ পাণিয়হঃ স্যাৎ ? । (২৩) [বামাচ্চি-
স্বন্দনং সুচয়িত্বা সহর্ষম্ ।] (২৮)

বিহৃৎস্বতেব কল্যাণমান্তরজ্ঞেন চতুপা ।

স্কুরতা বাসকেনাপি দাচিষ্যমব স্ব্যতে ॥ (২৮)

(২৩) সম্ভতি কবি: কামন্দকীমুখিন প্রকরণার্থে কথয়তি—অপি নামিত্যাदिना ।
इह इति मालतीमाधवयोर्विवाहनिर्वाह एव समस्तप्रकरणाद्यं । नाम मन्त्रावलाश दिद्ये वा ।
कल्याणं शुभमस्ति यथोक्तौ कल्याणिनौ तयो कल्याणिनो, सन्निहितानुसंधयविवाहकल्याण-
स्वकमेतद्विशेषयम् । भूरीये प्रचुराणि वसुनि धनानि यन्म स कुरिवन्तु मान्तीपिता । अनेन
सार्धकनाम्ना सद्वाधनिककल्याया मालता वराकोड्याया अवध्यभावित सूचितम् । देववत् राति
ददातीति (२१ + कर्परि ङ .) देवरातो माधवपिता, अनेन च सार्धकनाम्ना दादव्यसम्भूतया
माधवस्याप्यनुसंधयते सूचित । पाणियहो विवाहः निश्चितमेव अभिमतः सम्मतः स्यात्
भवेत् सवैरामिति शेषः । विधेरपि सारथिक प्रयास, परस्परं योग्यसमागमायेति भावः ।

(२८) सहर्षनिर्वाहंत्याशा आहक्रियाया विशेषणं । स्त्रीया वामाच्छकुरदस्य शुभ-
सूचकत्वात् हर्षो युक्तः ।

(२९) विहृत्स্বेति । आन्तरज्ज्ञेनेव अथनर्थः सिध्यति नवेति सन्देहदोलायितं मनात्-
र्धर्तिभाव जातनेवेद्युत्प्रेचा "मये शब्दे ध्रुवं प्रायो नूनमित्येवमादिभिः । उत्प्रेचा लज्जने
सन्देहिविशदोऽपि लाहय ॥" इत्यनेनेवसन्देस्यःपुनश्चाथज्जकलस्य दक्षिणामिहितत्वान् । स्कुरता
स्यन्दता अत एव कल्याण भावि मङ्गले विहृत्स্বता सूत्रयता नेमितिकैः स्त्रीया वामाच्चिस्वन्दनस्य
शुभप्रसिद्धकथनात्, वामकेन सञ्ज्ञेन चतुषा दचिष्य आनुकूल्यं अवलम्बने अङ्गीक्रियते ।

(३६) अतलोक्ति । आपनि आळा ककव ।

(३७) कान । कल्याणताज्जन ভুবিস্রব কতা মালতী ও দেববাত্তেব পুত্র
মাধবেব অভিনবিত্ত বিবাহ হইবে ত ?

(৩৮-৩৯) (বামাচ্চিস্পন্দন সৃচনা কবিতা সহর্ষে) সন্দেহ দোলায়িত আমাব
অহবেব ভাব কুিয়াই যেন (তাহা নিবাকরণেব জ্ঞ) বাম চকু স্পন্দিত
হইয়া সৃচনা কবিতা: আশুকুলা দেখাইতেছে ।

अथ । मधुमत्तो क्लृप्तमभयदीए एसो चित्तविशेषो । अक्षरीयं,
 छं दाणिं चीरचीवरनेत्तपरिच्छदं पिण्डपात्रमेत्तपाणठत्तिं मधुमत्तं
 ईदिसि पायासे भममभूरिभूमू णिघोएदि । तहिं उक्कण्डिदसंसार-
 वगहो अप्या सुद्धिहिंवि णिठण्णिभदि (क) ।

(क) मदान् उक्तु भवत्या एव चित्तविशेषः । आद्यर्थमाद्यर्थं, यदिदानीं चीरचीवरनेत्त
 परिच्छदा पिण्डपात्रमात्रमाद्यर्थं भगवती ईदमे आयासे अमाद्यभूरिभूमिनीयोजयति । ततोऽ-
 उक्कण्डितसंसारवदह आत्मा सुद्धाभिरपि नियुज्यते ।

अपिरेव विरोधे, तत्रापि वामकेन सत्येनापि सता द्वाविर्ण्यं सत्येतरत्वं अत्रलभ्यात इति,
 एवं वामकेन प्रतिवृत्तिनापि सता द्वाविण्यमात्रुकृत्यं अत्रलभ्यते इति च विरोधः, इति-
 व्याख्याया च तत्परिहार इति विरोधात्प्रकारः । तत्राप्यं यथा द्रुपे—“जातिपुत्रमित्रोन्वाये-
 तुंषी मुद्यादिभिन्निभिः । क्रिया क्रियाद्रव्याभ्यां यद्द्रव्यं द्रव्येण वा मित्रं । विद्वद्भि-
 भासित विरोधोऽसौ दशाज्ञति” इति ॥ अत्रुद्रुपुत्रम्, तत्राप्यं यथा—पद्यमे लघु सर्वत्र सत-
 र्विषतुर्धयोः । गुरु वत्तत्र पादानां शैलनदिवमी मतः ॥” इति

(क) मदानिति । अत्र उक्तु निषये । चित्तविशेषः क्लृप्तचित्तविषयाभिनिवेशः । चित्त-
 वल्लभेदेः वल्लभ्येतिरिति यावत्, निर्मितं मध्यपदलोपी समासः । यत् शीवरं ह्यनिवासः आत्मा-
 निष्प्रायवचनिति सुमृतिः, तन्मात्रपरिच्छदी इत्यत्रिकावचनो यस्यासा । पिण्डपात्रो नाम
 शीवराणां निवासस्थानं भोजनं, अथवा पिण्डस्य माद्यधारेणोपितमत्यकवलन्य पातः उदरद्रुह-
 निषेयः, तन्मात्रेण माद्यरतिर्जीवनधारणं यस्याः तां भगवती ईदमे आयासे दृ-
 ष्टवदृशविषय-
 सन्वादेकदृष्ट्यादिकार्ये । इदमु दानिसनीधितकार्यं पुरन्धुीशानीव शीभते, न तु भवाहमीनां
 विषयविरक्तानामिच्छासयः । तत्र राजिद्रायात्तसन्ने कर्मणि, उत्तुच्छण्डितः उत्तुलितः संसार
 एव अत्रवदः मोक्षायतवर्षरतिवचनो यस्य, स एवभूत् आत्मा सुद्धाभिरपि नियुज्यते निश्चिन्त
 इति आद्येहमिति योगना । अमाद्यभूरिभूमिण्येवविषयासक्तानामसः अनेनास्य दृष्टरत्ना-
 दनुचितेरेपि कर्त्तुं भगवतीं नियोजयतु नाम, भगवत्यापि तदङ्गीकृतमिति मद्यदायेत्येतिरि-
 त्वात्पद्येम् ।

(क) अथ । ईहा आपनारं चिन्तेव नितात्तुई अमधुभिनिवेश । अयात्ता
 कुविभव ये वद्वधुविनिर्भित्तु त्रिकुञ्जनोठित वद्वमात्र पविधारिणि त्रिकालकाम
 मात्तोपदीविनी आपनाके एरूप आशनेजनक कार्ये नियुक्त कविराहेन,

কাম । বস্তু ! মা মৈব ব্রুহি ।

যন্মাং বিধেয়বিপয়ে স ভবান্ত্রিযুক্তৌ,

সেইস্য তত্ ফলমসৌ প্রণয়স্য সারঃ ।

প্রাণৈস্তপোভিরথবাভিমতং মদীর্ঘৈঃ,

কৃত্যং ঘটত সুহৃদৌ, যদি তত্ কৃতং স্যাৎ ॥ (৪০)

অথি, কিং ন বেত্তি যদেকত্র নো বিদ্যাপরিত্রাহায় নানাদিগন্ত-
শাসিনাং সাহচর্য্যমাশীত্, তদেব চাক্ষসীদামিনীসমচ্চমনযোর্মূরি-
সুদেবরাতযোষ্ঠসেয়ং প্রতিজ্ঞা, অবশ্যমাভ্যাভ্যামপত্যসম্বন্ধঃ কৰ্ত্তব্য

(৪০) কামেতি । মা মৈতি বীজা অত্যন্তবিধেয়ত্বনাথ । যন্মামিতি । স ভবান্ পূজ্যঃ
মূৰিবস্তু' বিদেয়বিপয়ে নিয়োজ্যগৌবরে কৰ্ম্মেণি যন্মা নিযুক্তৌ প্রেরয়তি, তত্ সেইস্য শ্রৌতিঃ
ফলং । অসৌ নিয়োগঃ প্রণয়স্য প্রণয়স্য প্রণয়, প্রেচ্ছি বিদ্যাশী যাপ্-জ্ঞাপয়য়ীত্বৌ' নি
বিদ্বঃ । সার তত্ কৰ্ম্মঃ স্মিগশো বা । সেইদ্বিষ্ণুদেবেভ্যে কৰ্ম্মেণি তস্য নিয়োজনং সমায-
জীকরণং নায়ুক্তমিতি ভাবঃ । যদি মদীর্ঘৈঃ প্রাণৈঃ অথবা তপোभिः প্রাণিভ্যোপি দ্বাঘ্যৈ-
রিত্যর্থঃ । সুহৃদৌ মিতস্য অভিনতং অভিলষিতং কৃত্যং কার্য্যং ঘটত নিশ্চয়েত, তদা তত্ কৃত্যং কৃতং
স্যাৎ প্রাণাদিমিরপি তদবশ্যং কৰ্ত্তব্যমিত্যর্থঃ । যদা তত্ তদা মদীর্ঘৈঃ প্রাণৈঃ তপোभिঃ কৃত্যং
করণীয়ং কৃতং সম্পন্ন স্যাদিত্যাহুচা যোজনীয়ং । প্রাণৈস্তপোভিরপি সুহৃৎকার্য্যসম্পাদনাদ-
ধিকং করণীয়ং নাসীত্ব্যর্থঃ । বসন্ততিলকং ততম্ ॥

(৪১) মাধবায় নালতীদানার্থং মূৰিবসীঃ তত্ সম্পাদনার্থং মন্থাথ কথমেবমাথহ
ইত্যত আহ—কিং ন বেত্তৌতি । বিদ্যাপরিত্রাহায় বিদ্যামিৎসার্থং নানাদিগন্তশাসিনা বহুদেয়-
প্রবাসিনা নঃ অস্মাকং মূৰিবসুদেবরাতযোষ্ঠসম অ ইত্যর্থঃ । একম সাহচর্য্যং সহচরভাবঃ

আপনিও আবার সাংসারিক ভাবোচ্ছেরে অগ্রসর আত্মাকে সেই কার্যে নিযুক্ত
করিতেছেন, ইহা নিতান্তই আশ্চর্যজনক ।

(৪০) কাম । বস্তু ! একপ'বাগিও না; পূজা জারিবহু বে আমাকে দৃষ্টা-
জনোচিত কার্যে নিযুক্ত করিতেছেন, ইহা মেহের ফল, এবং এই নিরোগ প্রণ-
বের হিরাংশ্বরূপ । অতএব যদি আমার প্রাণ অথবা (প্রাণাপেক্ষাও প্রিয়)
তপজ্ঞানারও সুহৃদের এই কার্য সম্পন্ন হইতে পারে, তবে অবশ্য কর্তব্য ।

ভৃতি । তদ্বিদারীণী যিটম্বরাজমন্দিরা সতা দেবরাতেন মাধবং পুত্র-
মান্বোতিক্রীয়াবধায়, কুণ্ডিনপুরাদিমাং পদ্মায়তী প্রহ্লিততা
সুবিহিতম্ । (৪১)

অথতামস্বন্যবিধিপ্রতিজ্ঞা প্রিয়স্ব নীতাং সুহৃদঃ স্মৃতিস্তম্ ।

অলোকসামান্যগুণস্তনুজাঃ প্ররোচনার্থে প্রকটীকৃতস্তম্ ॥ (৪২)

যদাঘোপনং কিমভিহুতিঃ * অথান্যাত্মহনেবামিনীতমবগম্যনেব জানাঘোপনং : । তদা একমা-
ধ্যমনিবন্ধনপরমগণপ্রকারে, অজ্ঞান্ সৌদামিনীমসমং অজ্ঞান্ সৌদামিন্যাব প্রস্বং (সৌদা-
মিনী কামন্দরাস প্রস্বংসিত্যা) সৌদামিনীমসমংসমিত্যনেব এ তস্যা অর্থ্যে তন্ প্ররোচনগণ্য
দেবতাং পরিলব্ধতীয়া দ্বৈবরাতেনশ্রুতয়া লবন্যাহে মাধবরাতেনমাধ্যমংসমং প্রবিশী যুক্ত ইতি
সুচিত "মানুশিত বিসেৎ পাম" মিতি মরতানুসারিষ্যাসুচিতপাণপ্রবিশ্যাপুত্রলান্ । অর্থ-
সম্বন্ধ অর্থসৌদামিনীস্বরাতেন কার্যম্ব ইতি প্রতিজ্ঞা ইতি যৌজনা, তথাচ পুত্রপ্রতিজ্ঞালাভ-
মুখিবসো' প্রতিজ্ঞায়া নতুপুত্রীকৃত্যলাভম এ তন্সম্বাদনায নিস্বংসতিগমী যুক্ত ইতি মাধব ।
আখিবিকৌ স্যাদ্রহ্মস্ত, তন্স্বরাতেন তন্স্বরাতেন্যর্থ, এতেন এ স্যাদ্রহ্মস্তে তর্কস্বংসতি-
প্রদর্শনান্ তন্স্বরাতেন মাধবস্ব খৌরিকারিবাহু কৌমলসম্বন্ধ' মুখিতঃ । কুণ্ডিনপুর বিদর্শ-
সাস্বদানো, তস্মান্ প্রহ্লিততা প্রস্বাদেবদা সুবিহিতং সৌমল ক্ৰম্ ।

(৪১) প্রহ্লদ মাধবং প্রহ্লিততা সুবিহিতমিতি তদেব সমর্থয়তি—অথন্যেবাধিনা । অথন্য
অন্যথা সম্বন্ধবিধেঁনিবাহুবিধে' প্রতিজ্ঞা প্রিয়স্ব সুহৃদঃ মীতি, নিবন্ধ (মুখিবসো) স্মৃতি

(৪১) অস্তি ! তুমি তি কোন না বে, বিজ্ঞাধ্যয়নের জন্য নানাবিগতপ্রবাসী
আনাদের একত্র সম্মিলন হইয়াছিল, তখন আনন্দি ও সৌদামিনীও সকলে এই
ভূমিবস্থ ও দেবরাতেন এইরূপ প্রতিজ্ঞা হইয়াছিল যে, "অবশ্যই আনন্দি গর্ত্রানেব
(পুত্রপুত্র) সম্বন্ধ করিব" । সেই হেতু সম্প্রতি বিদর্শবান্ধবী দেবরাত নিজ
পুত্র মাধবকে ছাত্রশায় প্রবেশেব অন্য কুণ্ডিনপুর হইতে এই পত্রাবতীনিগরে
পাঠাইয়া ভালই করিয়াছেন ।

(৪২) (অর্থ-তস্মৈ প্রহ্লদে প্রহ্লদেপ্রহ্লদে) অথন্যবিধেঁনিবাহুবিধেঁ প্রতিজ্ঞা
প্রিয় স্মৃত্যংকে অর্থন করাইয়া দেওয়া হইল, এবং (সম্বন্ধবিধয়ে) প্ররোচনার্থ
পুত্র যে অন্তঃসংবাদেণ গুণসম্পন্ন তাহাও ব্যাখ্যাত হইল ।

অথ । তদৌ, কিংমি মান্তীং অমত্বো অক্ষ্যা মাহবধা য় পড়ি-
 যাদ্দি, জিণ খোরিঅবিআহে ময়বর্টী তুয়রাভেদি ? (১৬)

কাম । তাং যাচতে নরপতের্নর্মসুহৃৎনন্দনৌ নৃপমুখৈন ।

তস্মাচ্চান্য়তিবেধঃ কোপায় জিয়স্বয়মুপায়ঃ ॥ (৪২)

(১৬) তত কিংমিতি মান্তৌমমান্যৌ মাধবস্বল আশ্রনা ন প্রতিপাদয়তি । বৈন চৌর্ষবিবাহে
 ময়বর্টী ত্বয়তি ।

অরথশ্চ নীনা প্রাপিতা, মাধব প্রতিষ্পত্তা দ্বৈবরানেনেতি ময়স্বিনেত মনস্বল' । পুত্রাশ্রয়ে
 আশ্রনাভাবাত কাশ্যতিপাতাশ্চ প্রতিজ্ঞা বিস্মর্তৃমপি মক্শনেত্যাম' । অনৌচ্চমান্যমুণ'
 অনিতরমাধারগুণঃ মূতনভৃঙ্গমগুণ ইতি যাবত, তনুজ পুত্র প্ররোচনার্থে মনস্বল্যেধীত্বাদ-
 নার্ঘে' প্রকটীকৃতঃ প্রজাগিত' লোকতিলকগুণতয়া স্কটীকৃত ইত্যর্থ, অন্যথা কৃতপ্রতিশ্রুতিপা-
 দিতুং যাত বরাদানামান্যরূপলাভসম্প্রদা কন্যা দাতু যদি মগযীতিত্বায়' । "উপেদ্রব্যা"
 ব্রতম্ । লবণশু— "উপেদ্রব্যা প্রথমে লঘৌ মা" ইতি ॥

(১৭) তত ইতি । অনান্যৌ মূর্খিবদুঃ, আশ্রনা স্বঃ মাধবস্বৈতি শতুর্ঘ্যে' বধৌ, অথবা
 কৃত ইতি জিয । প্রতিপাদয়তি দদতি ।

(৪২) স্বয়মপ্রদানে কৃতু' দর্শয়তি—তামিতি । নন্দন' নন্দননামা, নন্দয়তীতি ক্রুত্পন্যা
 আনন্দননস্বাদনঃ পুরম্ভিব্রতা তস্ব ব্রুজেতি সূচিতম্ । নরপতে: রাজ নর্মসুহৃৎনন্দন পুর-
 ক্ষৌরাম্ভিব', "স্বায়ম্ভেস্বিব: সৌম্য ভূপিত. স্বীমসাধক" ইত্যুক্তলবণক ইতি যাবত,
 পুত্রহৃদিত দ্রবরাগ তা মান্তীং যাচতে "নন্দনায় মান্তীং উচ্চীতি" হৃদেয যাচবতীত্যর্থ । তস্মা
 রাজনাশ্রনায়া: মাচ্চান্ প্রতিবেধ "ন প্রযচ্ছামীতি" মুস্বত' কথন কোপায় রাজৌ ভবিষ্যতীতি
 জিয: । অথনু মঙ্গায়া নৃতমযৌজনরূপ ভ্রমায়: শিব. পরিচালনমুভজনক. । অত্যাৰ্থাচ্ছন্দ: ।

(১) অথ । তবে অমাত্য নিজেই কেন মাধবকে মান্তী সমর্পণ কবেন না ?
 আপনাকে যে চৌর্ষ বিবাহ-সম্পাদনের অল্প অব্যবিত কবিতেছেন ?

(৪০) কাম । নন্দননামক নৃপতিব অস্ত:পূব-গচিব নৃপতিবাব্য মান্তীকে
 প্রার্থনা কবিয়াছেন, তাহাব সান্দ্য প্রতাবেধ (বাজাব ও নন্দনেব) কোপেব
 কারণ হইবে, অতবা: এই চৌর্ষ বিবাহ-সম্পাদনেই মন্দননামক উপায় :

অথ । অক্ষরোয়ং! অক্ষরীযং! য় ক্চু, অমম্বো মাধবস্ব ষামম্মি
জাণাদিত্তি ষিগ্বেক্কদা লক্কীম্মদি (গ) ।

কাম । সংবরণং হি তত্ । (৪৪)

বিশেষতস্তু বালত্বাত্তয়োর্বিস্তৃতভাবযোঃ ।

তেন মাধবমালত্ব্যোঃ কার্য্যৈঃ স্বমতিনিষ্কবঃ ॥ (৪৫)

(গ) আর্থ্যমাধর্ষ্যম্ । ন স্বল্পমাল্যো মাধবস্ব নামাপি জানাতীতি নিরপেচতা লঘ্যতে ।

(গ) আর্থ্যনিত্যাদিঃ নিরপেচতা অপর্যায়িতা খীদাধীনমিতি যাবৎ, লঘ্যতে
প্রতীভবতি । অন্যান্য- স্তত্ত্ব মাধবায় স্তুতা হানুমনিলগতি, অথচ তস্য নামান্যজানম্নিব স্যবহরতৌ-
দ্ব্যর্থ্যনিত্যর্থঃ ।

(৪৪) কাসেতি । সংবরণ আকারগোপন রক্ষণময়েন তদীদাধীন্যল্লাপননিত্যর্থঃ ।

(৪৫) তেন ভূরিবস্তুনা বালত্বাত্ বাল্যমত্র প্রথমযৌবনং বৌদ্ধ্যং, অন্বঘাঃস্বৌঃস্বানুরাগা-
সম্ভবাত্ । বিশৃঙ্খলাৎ প্রথমযৌবনে বর্ণমালাদিত্যর্থঃ । বিস্তৃতভাব্যোঃ প্রকাশিতাঃ নির্ভ্রায়্যোঃ,
আকারগোপনা-নভিষ্ণুথীরিতি যাবৎ, মাধবমালত্ব্যোঃ, স্বমতে: তয়োঃস্বৌঃস্বানুরাগেবিশেষিত্যা
স্বপুঙ্খৈঃ নিষ্কবঃ গোপন । বিশেষতঃ কার্য্যৈঃ করণীয়ঃ । মদনাস্ত্রৈঃ কবচবদন্তয়া তথীরনিমায়ৈ
সর্শ্বানুমবগম্যেঃপি গৃহজনপরিগ্রামং যথা তৌ ন জানৌতক্ষণাবগম্য' কর্তব্যমিত্যর্থঃ । অন্বঘা
গৃহজনেলাকথোচাপল্য' বিদিতমিতি লক্ষ্যয়া তথৌঃস্বমমক্কে স্বান্বিতপীর্ষ্যৈঃবিবাহৌ ন
নিত্যংতস হুতি ভাব । অথ নাগকথীরস্বৌঃস্বানুরাগেনস্ব বৌঃস্বৌঃস্বানুরাগেণ নাম সুলভস্ব-
বহুস্তুতাং । যথীক্—'বৌঃস্বানুরাগেণ' ইতি । "অনুচুপ্" ইতি ॥

(গ) অব । কি আশ্চর্য্য! অমাত্য যেন মাধবেব নামও জানেন না, এই-
রূপ খেদাসীক্স-সেখা বাইতেছে ।

{ ৪৪ } কাম । তাঁহা গোপন কব্য হইল ।

{ ৪৫ } বালত্বনিবন্ধন সেই মালতী ও মাধবেব অভিপ্রায় বাজু হইলেও
অমাত্য যে বুকিতে পারিয়াছেন, তাঁহা মালতী ও মাধবের নিকট গোপন করা
অনুচোব একান্ত কঠব্য ।

অপিচ,—অনুরাগপ্রবাদসু বাক্যযোঃ সার্বলৌকিকঃ ।

শ্ৰেয়োঃপ্যস্মাকমেবং হি প্রত্যায়ী রাজনন্দনৌ ॥ (৪৬)

পংখ্য,—বহিঃ সর্বাংকারপ্রগুণরমণীয়ং ব্যবহরন্ ।

পরাম্ভুঃস্থানান্যতিলস্তুতরাণি স্যগয়তি ।

জনং বিদ্বানেকঃ সকলমভিসম্ভায় কপটে-

স্তটস্বঃ স্থানর্যান্ ঘটয়তি চ, মৌনশ্চ ভজতে ॥ (৪৩)

(৪৬) অনুরাগেতি । বনুসয়ো মান্তোমাধবযৌঃ, চমধোরৈক প্রিয়সুহৃদপদ্যতয়া বনুসযোরিতি নির্দেয়ঃ কামন্দক্যা ন্যায়ুঃ । অনুরাগপ্রবাদঃ গুণামতিঃ কিং বদনৌ, সার্বলৌকিকঃ সর্বলোকবিদিতঃ “লৌকসর্বলোকাত্মা” ইতি । টঙ্ক (৬কণ্) অনুরাগিতিকাঙ্কিত্বা-
 দুময়পদবৃহিঃ । বীজস্য বহুল্লৌকরবাদনে “পরিকরো” নাম সন্ধ্যঃ প্রদর্শিতং । যথা—
 “তদাহুল্ল্যং পরিকার” ইতি । एवं অনুরাগপ্রবাদস্য সার্বলৌকিকত্বৈ অস্মাকমপি শ্ৰেয়ো মঙ্গলং
 ভবতীতি শ্ৰীষঃ । হি যস্মান্ রাজা স্থপনিঃ নন্দনঃ তস্মান্ন তস্য নম্ঃসুহৃদস্য তৌ প্রত্যায়ী
 অচনীযৌ । যদি রাজা নন্দনৌ বা তযৌর্বিবাহট্ হসে প্রার্থনাবধাৰণ্যাবমানিতঃ কৃষ্ণে তদা
 “তযৌরশ্রোঃস্থানুরাগৈবৈ পরিণয়ৌ বচৌ ন ময়া কারিত” ইত্যুজ্জ্বৈ ক্লোধৌ সর্বদিতব্যঃ, অয়চ্চ
 প্রবাদঃ সার্বলৌকিকত্বৈ ন বচসঃ সত্যতাপ্রতিপাদকতয়া তস্মান্ন ক্লৌপৌ ভবদেতি ভাবঃ । “অনুচুপ্”
 ইত্যম্ ॥

(৪৩) বিদ্বৎস্বভাগবিত্বতয়া দর্শিতকবটব্যবহারাদ্যাদৌপলং প্রকটয়তি—বহিরিতি ।
 একঃ অহিতীয়ঃ শ্রেষ্ঠো বা । “ঐবনদ্রেঃশোরৈক” ইতি ধরণিঃ । বিদ্বান্ সাংসারিকজ্ঞানবান্
 অনুর ইনি শব্দন্ । পারমার্থিকজ্ঞানম্ব লিপ্ঃসীরপি এতাঃস্বাচারণ্যম্ব গচ্ছিতত্বাত্ । বহিঃস্বাঃ
 সর্বাংকারিণ্য বহিঃস্বাঃদিয়া প্রগুণে ন প্রকটগুণে ন চ । “সর্বাংকারপ্রবণরমণীয়” ইতি পাঠে ন প্রবচয়তি
 ভাবপ্রধানৌ নির্দেয়ঃ, সর্বাংকারপ্রবণে নৈবর্ধঃ । রমণীয়ং যথা তথা ব্যবহরন্ বাচ্যবনগীগতভাব-
 কাঙ্ক্ষাঃ মুখীর্জিতাদিবিবন্ধিতমধুরং ভাবং প্রদর্শয়তিরর্থঃ । অনুরাগিণ্য অতিসুখ্যাণি অপি
 পরৈবা রম্যান্ বিখ্যা শ্রবণা বা অম্ভুঃস্ব তর্কস্ব স্থানানি স্থানানি স্যগয়তি বিধম্ । एवं
 সকলং জনং কপটেহনেঃ অভিসম্ভায় বচয়িত্বা “অভিসম্ভিবংচনার্য” ইতি আনুচংঘঃ ।

(৪৬) আর দেখ—যাগতৌ ও মাধবের অনুরাগবৃত্তান্তও আর সকলেই
 জানিয়াছে । ইহাতেও আমাদের বদনদে হইবে, কেহেতু (ইহাছায়াই) রাজা ও
 নন্দনকে প্রত্যায়িত করিতে হইবে ।

যথ । মএষি শুভ্র বক্রগাদৌ, তেণ তেণ বক্রণোবক্ষাসেন সুরি-
যলুগন্ডিরামণুরাশমগৌ শ মাছনা মস্বারীভদি । (ঘ)

কাম । কথিতমিষ সৌ মানসীধাতেষ্যা লবঙ্কিকয়া । (৪৮)

(ঘ) মযাপি শুভ্রবক্রগাদৌ তেণ বক্রণোবক্ষাসেন সুরিবসুন্দিরাসম্রাজসাগৌ শ মাধব-
মস্বারীভে ।

সতস্য উদাচৌন ইব স্থানু শযানু শটযতি সস্বাদেযতি, মীন শলাবপশ মজনে । অমিসত-
বিশয়ে শাচ্যামসপি ম বদতীশৰ্ধ । অত্র শযুগাণী মমাববশ্চনানু "স্বমারীকি"কলঙ্কারঃ ।
শা শ সতস্য ইবেযুনে শয়া ময়ুগনে । স্বমারীকিম্বচয যথা দপশে—“মমারীকির্দুঃসারী-
কালিগাদুপৰ্শন”মিতি । শিখরিণীশলনু, তত্রবশ' যথা—“রশে কুট্রে শিখরা যননমমলাতঃ
শিখরিণী”তি ॥

(ঘ) অর্থতি । মযাপি মাধব- শুভ্রবক্রগাদৌ শুভ্রাঙ্ক' আদিগাদৌ তেণ তেণ শুভ্রদারীগাদৌ-
বগিনা বক্রণোবক্ষাসেন পাশ্চাত্যানুপাদকসম্ব্যাজসামগৌশেণ, সুরিবসুন্দিরস্য অমাত্যমবনস
শাচ্যমঃ 'অতিমস্বিহিত' যৌ রাজসাগৌ: রাজপশ' তেণ, মস্বারীভে মস্বারীভে । মদবক্র-
শানুপূঃশাচ্যব মস্বতি অমাত্যমবনস, শিখরিণীশলনৌশেণ মবদা মমলাগমণে কারাতীশ্বরঃ' ।
মস্বারীভে শুভ্র শুভ্র । মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে
মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে মস্বারীভে ফলশিখি' বস্বারীভে, মস্বারীভে—কথিতমিষে ।

(৪৮) কামিতি । অমাত্যমবনস, শিখরিণীশলনৌশেণ মস্বারীভে ফলশিখি' বস্বারীভে, মস্বারীভে—কথিতমিষে ।

(৪৭) অধিষ্ঠায় বিদ্বান্ ব্যক্তি আধাব, উল্লিখিত ও উৎকৃষ্ট গুণবান ব্যক্তির
অভিনয় বা বহান কবিতা ছিত্রাবেধী ব্যক্তিরিগেৰ অতিশুভ্ৰ উর্কস্থানগুলি
আচ্ছাদিত করেন এবং ছননাদ্বারা মকলকে বঞ্চিত কবিতা উদাসীনভাবে নিজের
প্রয়োজন সাধন করেন ও (অভিমত কার্যবিষয়ে) মৌনাবগমন কাঁবরা থাকেন ।

(ঘ) অর্থ । অস্বিঃ আধাব আধাব অস্বাবে নানাদিধ মযাজ বাফ
বনিতা ভুবিবহ-ভবনৈব মস্বিঃ ও রাধগথে মাধবকে সকাঁবিত বস্বিঃছি ।

भूयोभूयः सविधनगरीरप्यया पथ्यटन्तं
 दृष्ट्वा, दृष्ट्वा, भवनवल्लभोतुङ्गजातायनस्या ।
 साक्षात्कामं गवमिव रतिर्भालतीनाधवं यत्
 गाढोप्यण्डालुलितलुलितैरङ्गकैस्ताम्यतीति ॥ (४८)

धाव्या उपमानुः सुता धावेयी (धावी टक् (एयन्) ईं) तथा धावेय्या, एतेन विभेदयेन लवङ्गिकाया मालतीमखोल्लभुक्तं । यदाह भरतः—“कावटानी च धावेयी प्रतिवेश्या च शिथिका । बाधा प्रप्रणिता खेति नायिकाना सखीजन” इति । सखीत्वे न च विश्वस्तानतया मालत्याः सकलमनोभाववेदित्वसूचनात् लवङ्गिका मालतीरत यत् कथयति तत् सर्वथा विश्वसनीयमिति सूचितम् ।

(४८) भूयोभूय इति । भवनस्य या वल्लभो प्रासादोऽं वेश्म, तत्र तुङ्ग जम्बत यदातायनं वातस्य चरनं समनं येन तत्र, तुङ्गत्वविशेषभादयथाकाङ्क्षदर्शनं सूचितम् । गवाध, तत्र तिष्ठतीति तयोक्ता । यदा भवनरूपा मालती सास्यमानत्वे न निर्दिष्टा या वल्लभीत्यर्थं च्युत समान । एषश्च—“युशाने वल्लभी चन्द्रगाने भांधाई वेश्मना”ति रभसानुसारिण वल्लभीपदेनैव गतायतया भवन-पद व्यभिचाराद्वापि निरस्ता, भवनपदेन वल्लभ्यः तदासस्यान्वप्रतिपादनात् तत्प्रतिपादनेन च “सख्यत्वात् कथं पुनः पुनर्लभो गच्छती”त्यन्वदीयायद्वाया निराहात् । मालती सविधनगरी-रप्यया तत्प्रतिहितराजपदीन, चत्र नगरीपदेन रप्याया अनेककोतुल्लोहीपत्रविषयसमावेश-उक्तः, एवञ्च माधवस्य तत्र पुनः पुनर्गमनं न दोषावह, मालत्याश्च पुनः पुनरुदाभोक्तेरपि नात्यदीवशङ्काकलशोदय इति सूचितम् । भूयो भूयः पुनः पुनः, वीरुया दर्शनं प्रति दृष्ट्वा दर्शिता । पथ्यटन्तं यतान्तानि कुर्वन्त माधव साध्यात्प्रत्यक्षं नव नूतनं दाहानन्तरोत्-पदाभिति यावन, काम कन्दपं रतिः कामकान्तेव दृष्ट्वा दृष्ट्वा, वीरुया उत्कृष्टातिशयः सूचितः । पुन, पुनरत्रनेत्य गाढोत्कृष्टया दृष्ट्वाकाङ्क्षया उत्कृष्टाददार्दरदनुभावात् सक्ता भावपदाधिकारां यथा—“सर्वेन्द्रियमुखास्त्रादी यवासीति मनः स्थियः । तत्प्रमातीत्या स-कृष्टान्तुत्कृष्टां कथयी विदुः ॥ अन्, सभोगकृष्टस्यसतदाभावभोक्ता । अदृश्यानिर्दिशोर्गति-

(४७-४८) काम । मागठोर बाजोसूडा गवशिका आमार निकटे बगिशाहे वे, निहचवनाशुत गवसांठ प्रामानेन उन्नत गवाके गसिदा मालतो सनिहित बाजपथे बावदार पगाटेनकावो माधवके पुनः पुनः अवगोकन कवतः माशिनश्वेवांगन कवर्गनिर्गन वडिव शरिं कामज मठाप-कनुविद्याये अताड म्नि अशुतव करियेहे ।

मालतीमाधवे

अथ । वाङ्, लदोःताए वि उक्त्वाविषोदणित्तं माह-
पङ्क्तिन्दधं पालिहिदं, तं लवङ्गिपाए अण् मन्दारिपाए इत्ये
णिहिदं दाव (ङ) ।

काम । [विचिन्त्य ।] सुविहितं लवङ्गिकया, यतो माधवा-
नुचरः कलङ्गकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां कामयते, तदर्थेन
तीर्थेन तत्प्रतिच्छन्दकं उपोह्यतेन माधवास्तिकमुपेयादित्यभि
प्रायः । (५०)

(ङ) वाङ्, मतस्याऽऽप्राक्कृष्णविनोदनिमित्तं माधवप्रतिच्छन्दकमात्रिहितं तद्व्यङ्ग्यं
अथ मन्दारिकाया इत्ये निहितं तावत् ।

शंभोरयविचिन्त्यं ॥ अधिज्ञानुभुञ्जान्नि लपोत्पन्नमात्मनं । इत्यदसुखराजय स्त्रीदोष-
मदगदा अ वाक् ॥ अतुक्त्वानुभवा भावा कथ्यन्ते भावकीविदे." इति । लुलितलुलिते अति
स्नानिमापन्नैः मनोमसलापेनान्यन्त कलुषितैरिति यावत् । लुलितलुलितैरिति पात्रे पूर्वं लुलिते
रभ्ये इदानीं लुलितेः स्नानिमापन्नैरित्यर्थः । अङ्गुः अङ्गुः (शार्थं ङः) तावति अतितपं
सायतोत्पन्नं कथितं लवङ्गिकयेति तयामिनात्पः । यथा रतिः दाहानलरोत्पन्नं कार्यं
सायात् समीप्याङ्गैरताम्यत्वा माननीमाधरमवलीक्याङ्गैस्ताम्यतीति सायत्वैरेव वाङ्गै
प्रतिपादनादनीपमालद्वार, स्फुट एव । यदि च कामस्थानङ्गतया साचाञ्चासुषुद्धिर्कं, विवृद्धमिति
सूक्ष्मोत्पत्ते तदोत्पन्ने सायानिदम्यः । अनेन श्लोकेन मानव्या अभिभाषाख्या प्रथमा कामदया
रक्षिता, द्वाधा यथा दर्पदे—"अभिलाषिन्त्या अतितुक्त्वायनोदनेनसम्पलापाव । उन्मादीन्
व्याधिर्जङ्गतायतिरिति द्रवसावकामदया ॥ अभिभावः स्फुटै"ति । मन्दाक्रान्ता इत्यम्—
"मन्दाक्रान्ताऽम्बुधिरसनेर्ध्वीमनो गो ययुष्म"मिति तद्वचणम् ।

(ङ) अथेति । वाङ् लवङ्गिकया यत् कथितं तत् सत्यं अतितरामतुरजा मालतीत्यर्थः ।
अथ युत्पन्नमाधव—यत इति । तथापि मालत्यापि अतुक्त्वाविनोदनायं अतुक्त्वावमानये,
माधवप्रतिच्छन्दकं माधवस्य प्रतिकृतिम् । तत्प्रतिच्छन्दकं निहितं निचिदं । कामयो माधव-
इत्यनेन अविच्यतीति कार्यापक्रमसाधवच्छन्दे नान सूचितः ।

(ङ) अथ । ईदा ङिक, शेट्ठु नाम्नी उङ्कृती-प्रशयनेन निमित्त माधवव
अतिकृति अहित करिवाहे एवः नेरे अतिकृति आम् नवङ्गिक। यनात्रिवाह
हृत्त नवर्षण करिवाहे ।

অথ । স্বল্প, মাহবোবি কৌতূহলমুপ্পাদিঅ, মএ প্য়ত্ভম-
অপমহ্ৰস্বং মধরঁদুজ্জাৎ পমাদে অশুপ্পেসিদো, তহিঁ কিল মালদী
গমিস্সদি, তদো অস্বীস্বদঁসং মৌদুত্তি (চ) ।

কাম । সাধু বস্বে, সাধু ! অনেন মন্নিয়ামিয়োগেন অারয়সি
মি পূর্ব্বশিথ্যাঁ সৌদামিনীম্ । (৫১)

(৩) অথ মাধবোঃপি কৌতূহলমুপ্পাদ ময়া প্রভমদনমহৌত্ভবঁ মদনোদ্যানঁ প্রমাতোঃসুপ্রে পিত-
স্বত্ব কিল মালতী গমিস্সতি, ততীঃস্বৌঃস্বদঁয়নঁ মবলিত্তি ।

(৫০) কামেতি । (বিচিন্য মন্দারিকাঙ্কসে বিবফলকনিধানস্য তাত্পর্যঁ বিম্বাঅ,
বিভ্রদৌতোতি শৈবঃ) সুবিহিতঁ সাধু অদুভিতম্ । বিহারঃ সৌগতপ্রবাসিকানাঃমালয়ঃ, তব ব্যাহতা
দাসৌ পরিশারিকা বিহারদাসৌ তাঁ মন্দারিকাঁ কাময়তি অমিলয়তি । এতেন মন্দারিকা-
কল্পসঁমকশেঃ সন্দঁশনসঁমকঃ সূচিতঃ, তথাঅ কলসঁসঁকসঁসেনেব প্রতিঅন্দক মন্দারিকা সাধবঁ
পথিপ্য়তীকাময়ঃ । তত্ তস্মাত্, অনেন নিধানসুপেণ তৌর্থেন সপায়েন, “তৌর্থেঁ মাস্সাপ্ধ-
ৌপাথনাসৌরজঃসু অ । অবতারসঁসঁসুপ্পাঅুপাথৌপাথায়মন্নিবি”তি মেদিনী । সপৌঃস্বাতেন
ইমেণ অবসা সপৌঃস্বাতেন প্রহতৌপপাদকেনেতি তৌর্থেঁবিশেষণম্ । সপৌঃস্বাতাথেতি পাঠে তু প্রহতৌ-
পপাদকাথঁসিঃসিঃসিঃসিঃসিঃ, ইতি অমিপ্রায়ঃ । এতদেব মন্দারিকাঙ্কসে বিবফলকাপঁশস
তাত্পর্যঁমিল্যথঁঃ ।

(৩) অবেতি । স্নানুভিতকার্য্যাকরঁ কথয়তি—অতৌয়াদি । প্রভমো মদনমহৌত্ভবৌ যথিন্
তত্ প্রভমদনমহৌত্ভবঁ, অনেন বিশেষণেন বিবাহপ্রসাধকবসনকালঃ সূচিতঃ । অসুপ্রঁপথে
ইতুমাঃ—তব কিলিত্তি ।

(৫১) কামেতি । মন্নিয়ৈ মম প্রীতিবিশেষে, অমিয়ৌগেন অথনামিনিবিশেন । মি ইতি
সম্বন্ধে বহৌ ।

(৫০) কাম । (চিন্তা কবিতা) লবঙ্গিকা ভাগই করিয়াছে, যেহেতু মাধবের
অশুচব কলসংস বৌদ্ধ পরিব্রাজিকাগণে ব্যাপ্ত পরিচারিকা সেই মন্দাবিকাকে
কামনা করিতেছে, স্মৃতরাং এই উপায়ে প্রসন্নতঃ সেই প্রতিভক্তি মাধবের নিকট
পহঁছবে ।

(৬) অথ । অস্ত ঐতঃকালে নানাবিধ কৌতূহল উৎপাদন করিয়া

শ্রব। ভগবতি ! সা মৌদামিনী অতুণা সমামাদিতদ্যস্বতীক্ষ-
মন্তমিদিষ্যহায়া, মিরিষপল্লভে কাযাসিষস্বতং ধারেদি । (৬)

কাম। হুতঃ পুনরিয়ং বাচ্তী ? (৫২)

শ্রব। শ্রুতি, যস্য ঋষরে, মহাসমামাপ্যট্রেণে করালো নাম
চামুগ্ধা । (৩)

কাম। অস্মি, যা কিল বিবিধজীবোপহারমিয়েতি মাহমি-
কানাং প্রযাদঃ । (৫৩)

(৫) মহাবতি। সা মৌদামিনী অতুণা সমামাদিতাযস্বতীক্ষমন্তমিদিষ্যহায়া স্বীপবী
কাযাসিষস্বতং ধারয়তি।

(৬) অতুণা নামে মহাসমামাপ্যট্রেণে করালা নাম চামুগ্ধা।

(৬) অস্মিতি। সমামাদিত, প্রায়. আদ্যমন্তমিদিষ্যে: প্রমাণী যদা সা। সর্বদা পরিপূর্ণী
বরসপান মৌষস্বতীক্ষমন্ত কাযাসিষ, বদন্তুভেয়ং প্রত কাযাসিষস্বতং।

(৫২) কামেতি। সজ্জুতি মৌষ।

(৫৩) কামেতি। অস্মিতি চামুগ্ধতি শ্রীষ:। যা চামুগ্ধা, কিল মমিহী, বিবিধা
নামাফদাযোষা মনুয্যাহর এষ ভূপদাযে বনব: মিয়া যদা যা। অস্মিৎ বধমাহে মালম্বদহান'
শ্রবণ:। মাহমিকানাং মাহমসীমাধবা প্রযাদ মমিহি:।

নাথবকেও আমি মননমহোৎসব উপলক্ষে বরনোখানে প্রবেশ করিবারছি, মালতীও
পথ্যত্র নাটনে, শুভরূপে পবম্পবেব মন্দর্শন ঘটবে।

(৫১) কাম। বসন্তে! তুমি ভাল অসুস্থান বসিয়াছ, অস্বাস্থ্য শিরবিষয়ে
তোমার এত অভিনিবেশ আমার পূর্ন শিষ্য মৌদামিনীকে অবগত করাইচোছে।

(৬) অস্ব। দেহে মৌদামিনী সাম্প্রতি অস্বাস্থ্য মনুসিদ্ধিব প্রত্যাব লাভ
করিতা শ্রীপূর্নকে কাযাসিষস্বতং প্রবণ করিয়াছে।

(৫২) এত বৃত্তান্ত কাহাব মিকটে হইতে শুনিলাম ?

(৬) অস্ব। এই নগরে মহাসমামাপ্যট্রেণে কবাল্য নামে এক চামুগ্ধা আছে।

(৫৩) কাম। আছে, বেহী চামুগ্ধা ন্যনাবিব নবপণ্ড প্রভৃতি বসিপ্রিয়
বনিতা সামসিকমিশেব প্রবাদ আছে।

अथ । तद्विं क्व, सिरिपव्वदादो आअटस्स, रत्तिविहारिणो
णादिदूरारम्भासिणो साधयस्स, सुण्डारिणोऽघोरघण्टणामधेयस्स,
अन्तोवासिणो महापभावा कपालकुण्डला णाम, अनुसन्धं समा-
अच्छदि, तदो इअं पठत्ती (भ)

काम । सर्वं सौदामिन्यां सम्भाव्यते । (५४)

अथ । अलं दाव एटिणा । भगवदि ! एसोवि सहअरो
माहवस्स, बालमित्तो मअरंदो णाम, अंटयस्स वडिणिं मदअ-
तिअं जइ समुव्वहदि, तंपि णाम माहवस्स दुदोअं पिअं किदं
भोटि । (अ)

(भ) अथ खनु श्रीपर्वतादामतस्य रत्तिविहारिणो नामिदूरारण्यमहिनः साधकस्य
सुण्डारिणोऽघोरघण्टणामधेयस्य, अन्तोवासिणो महाप्रभावा कपालकुण्डला नाम, अनुसन्धं
समागच्छति, ततः इयं प्रवर्षिः ।

(अ) अथ दावदेनेन । भगवति । एसोऽपि सहचरो माहवस्य बालमित्तं मकरन्दो नाम,
मन्दस्य भनिनीं मदयन्तिषी यदि समुव्वहति, तदपि नाम माहवस्य द्वितीयं प्रियं कृतं भवति ।

(भ) अवेति । नातिदूरं अद्यात् कपालकुण्डलायाः समिहितं घटरण्यं तत्र वल्लं शीलं
वस्स मस्स, साधकस्य मन्वसाधनीयतस्य, सुण्डारिणः नरसिंहः कपालधारिणः क्षापणिकस्येति
यावत् । अनुसन्धं सम्भार्या । प्रवर्षिर्वाचा, मया श्रुतेति शेषः । “क्षापणिकान्धु घण्टान-
नामानः समुदाहृता” इति भरतानुसारेण कविनास्य अघोरघण्टेति घण्टाननाम विहितम् ।

(५४) कामेति । एतेन सौदामिन्या असाध्यं साधनीयमिति सूचितम् ।

(अ) अथ । अघोरघण्टेनामकं वाङ्मिनिशब्दौ एकं काणालिकं मन्नासौ
श्रीपर्वतं हृष्टे आसिषां चामुण्डारं समिहितं अवग्रेण वासं कविदेहेन, तीशार
दितां स्थापयन्तं रूपान्तरं मन्नासौ एकं एते चामुण्डारिणस्य आसिषां
थाकेन, तीशारं निकटं हृष्टे मोनामिनीव वृथाञ्च उचिषाहि ।

(५४) काम । सौदामिनोर पक्षे मनउहे मञ्जुवपरा ।

কাম । নিযুক্তৌ ময়া মন্নিয়মখৌ তত সুহরচিতা । (৫১)

শব । সুবিহ্বিদ' মশ্বদীপ । (অ ২) ।

কাম । [বিচিন্ম্য ।] তদুচ্চিঠ, মাধবপ্রহস্তুমুপলম্ব্য, মালতী-
মিব পশ্যাথ: । (৫২) [ইত্যুমে উচ্চিঠত: ।]

কাম । [বিচিন্ম্য ।] অত্যুদারপ্রহস্তুমালতী, তন্নিযুথং নিষ্-
ষ্টার্যদূতৌকল্মস্তুন্দ্রয়িতব্য: । (৫৩) সর্বথা—

(অ ২) সুবিহ্বিতং মগবল্যা ।

(অ) অবেতি । এনেম অযুগানুরযুক্তেন কাপালিকপ্রাণকরণেন, অর্ধং স্বর্ধমিলম্বঃ ।
বাধেতি মাধবপ্রথাখৌ নিহ্নেগঃ, তেন শাল্যান্নিগ্রমমিলম্বঃ, নিতমশব্দসাজ্জিহ্বালাপ্র পু'ন্ত' । যদা
মালতীবিবাহৌ মাধবস্য বিয়ল্লগা মন্দনমসিন্যা মদয়লিকতয়া মদ্ব মস্করনস্য বিবাহৌমি
মিয়ঃ, তল্মাশতাবি যতিনস্যমিস্বাশ্রয়ঃ । অনেনোপনায়কস্য মস্করনস্য মর্ধদমৌ পতালাপ্রাণক:
সুখ্যতী ।

(৫১) কামেতি । নিযুক্তৌবেশ্যনেম ময়াপি তত্পূর্বমিব চিন্তিতমিলম্বঃ সূচিত: । সুহরচিতী-
শ্যনেম মিস্বকৌল' মূ'খিলং, ততথ তল্যা দীপ্তৌ নিযৌমৌ যুক্ত ইত্যাশ্রয়: ।

(৫২) কামেতি । মাধবপ্রহস্তুং মদনোয়ানে তয়োরম্বৌল্ম্যাবলোকনং জানং, অবেতি শার্ণা
উপলম্ব শ্চাল্য ।

(৫৩) কামেতি । বিচিন্ম্য "নিষ্টিটাবৌ নিতার্যথ তথা মন্দেয়স্কারক: । কার্যপ্রীচ্ছপ্রিথা
বুটৌ দৃশ্যমপি তথা বিধা" ইতি দর্পণাদৌ দূতৌণা মৈবিশ্বদর্শনাত্ কৌটর্য' দীপ্তমাশ্রয়ৌমি
বিমায়, নিহ্নৌরয়তৌতি শীথ: । অস্তুদারা অতি শাশ্বৌয়ুগ্গা প্রহস্তুমিৎস্যা'ম্ । শাশ্বৌয়'—
"যস্য প্রমাণাদাকাশা স্বর্ধকৌধমদাতিবু: । মাধব' কৌপলম্ব্যনে তদমাশ্বৌয়' প্রকৌর্নিত"-

(অ) অব । এই কাপালিকবৃত্তান্ত-কথনে এখন প্রয়োজন নাই । ভগবতি ।
মাধবের সহচর বালামিত্র এই মকরম বলি নক্ষত্রের ভগিনী মদবদিকাকে বিবাহ,
কবিলে পাবে (তবে) ভাটাও মাধবের বিত্তের প্রিয়কার্য্য করা হইবে ।

(৫১) কাম । আমার প্রিয়গণী বুদ্ধরক্ষিতাকে পূর্বসেই আমি সে বিষয়ে
নিযুক্ত করিরাছি ।

(অ ২) অব । আপনি ভালই ব্যবস্থা করিরাছেন ।

(৫২) কাম । (চিন্তা করিরা) তবে উঠ মাধবের বৃত্তান্ত আনিয়া মালতী-
কেই (মাইরা) দেখি । (উভয়েই উত্থান) ।

शरत्प्रीतुंश्चा कान्तं कुमुदमिव तं नन्दयतु मा,

सुजातं कल्याणीभवतु कृतकाल्यः स च युवा ।

वरीयानन्योऽन्यप्रगुणगुणनिर्माणनिपुणो,

विधातुर्व्यापारः फलतु च मनोमय भवतु ॥ (५८) ॥

मिमुक्षुत्वचः । तत् तज्यात् चतिगधीरप्रकृतित्वात् चतिवाधौर्व्यशान्तिनी मालतीं प्राप्यान्वयेऽपि
 स्त्रामिवायं न स्वयं निवेदयतीत्यध्यादिति यावत्, निष्पटः समर्पितः अर्थः कार्यभारो
 अस्मामिति निष्पटार्था या दृती तस्याः कस्यः व्यापारपद्धतिः निपुण यथा स्यात्तथा तन्ममित्यः
 अवलम्बितव्यः प्राधान्ये नाङ्गीकर्तव्य इत्यर्थः । “उभयोर्भावमुन्नोय स्वयं वदति चोत्तरम् । सुश्रितं
 कुर्वते कार्यं निष्पटार्थेषु स स्मृतः ॥” इति निष्पटार्थदूतलक्ष्योक्तधर्माणां द्रव्यामपि दर्पण-
 कृतातिदिष्टत्वात् “गायिकाया नायकस्य वा मनोरथं श्रान्त्वा तदननुमतेव या कार्यं साधयति,
 सा निष्पटार्था दृती” उच्यते ।

(५८) आयासे शरदिति । कल्याणी मनोहराकारगुणयौगमाश्रिणी सा मालती शरत्प्रीतुंश्चा
 शरदीया चन्द्रिका कान्तं रम्यं कुमुदमिव सुजातं शोभनजन्मानं कान्तं रम्यं “अन्यस्त्रीभोमसम्भूतं
 चिह्नं यस्य न विद्यते । देहे वाप्यधरे वापि स कान्त इति कीर्तितः ॥” इति भरतीकृतलक्षण-
 सन्धर्षं वा तं माधवं नन्दयतु सन्तोषयतु । स च युवा कल्याणी विवाहकल्याणयोगी सन्
 कृतकाल्यः कृतार्थो भवतु । (उभयोस्तुत्यानुरागित्वेन स तां नन्दयतु, सा च कृतकल्या भवतु
 इत्यर्थोऽपि अकारेण द्योत्यते । युवेत्यनेन माधवंस्थानुरागाधिक्यसम्भवः सूचितः) एवं सनि
 अन्वीऽन्यस्य परस्परस्य प्रगुणाः अगुणया ये गुणास्तेषां निर्माथि निपुणः कुशलः अत एव
 वरीयान् श्रेष्ठः विधातुर्व्यापारः प्रयत्नः फलतु सफलो भवतु, मनोमयः सर्वजनश्लाघ्य भवतु ।
 अन्वीऽन्यागुणनिर्माणस्य तादृगन्योऽन्यसंघटनमेव फलं, तदभावे तद्विफलमेव भवेदिति भावः ।
 यथा शरत्चन्द्रिका कुमुदं नन्दयति, तथा मालती तं नन्दयतु इति साम्यस्वावैक्षेण वाक्येन
 प्रतिपादनादक्षोपमासङ्कारः । तल्लक्ष्यं यथा दर्पणे—“साम्यं वाच्यमवैधर्म्यं वाक्येभ्यो उच्यते
 इत्ये” इति मिश्ररिषीःशक्तम् ।

(६१) काम । (छिन्ना करिष्वा) मालतीव अभाव अतीव उत्तमः, (अङ्गीं
 किञ्चुतेइ से ताहाव मनेर भाव बाळ करिवे ना) सूत्र्याः निपुणत्वात् निष्पटार्थ-
 दृतीं पद्धतिं अनुसारेणै (अर्थां निम्नैव विवेचनाश्लेषात्) कार्यं करिते
 इति ।

[ইতি নিষ্প্রাক্তে (৫৮) বিস্কম্বকঃ] (৬০)

[ততঃ প্রবিষ্টান্তি গৃহীতচিত্রীপকরণঃ কালহঁসঃ ।] (৬১)

কাল । কচ্ছি' দাণি' তুলিদমপরহৃৎস্বরূপাবলিববিভ্রামাবলি-
 ক্ষমালদীর্ঘিঅমদ্র্যপ্য' ণাহমাহবং পৈকিত্ত্বস' । [পরিক্রম্য ।]

(৬০) কামন্দক্যলোকিত্তে ইতি শ্লেষঃ ।

(৬০) বিস্কম্বকঃ তদাক্ষয়ঃ অথ বিস্কম্ব, তদ্রূপক' যথা উপেী—“ইগরতি'যনাখারী
 ক'রামাণা' নিদর্শকঃ । অহি'সারকৈশ্চ বিস্কম্ব আক্ৰানদ্রস দমিতঃ ॥ মন্ডনে মধ্যমাণী বা
 যাতাখ্যা' ক্রমলীগিতঃ । যুগঃ খ্যান্ স প মদ্বীর্ঘী' নীচমভ্যনকম্বিতঃ ॥” ইতি । অথ
 বিস্কম্বকঃ নীচমভ্যনকম্বিত্যমধীকিত্তলান্ “মদ্বীর্ঘেঃ” । অথৈব বিস্কম্বকেন রাজসুত্ৰে
 লক্ষণৈশ্চ সাধয়া, মার্কণ্ডেয় সত্ৰস্মিতিধার্য' শ্রুতিবহুনা মালতীমাধবধীর্ঘ'মবিবাহসম্পাদনায়
 কামন্দক্য নিযৌজনয় কামন্দক্যে বা স'মাধায়'কর'আযাবলোকিত্তায়া নিযৌজন কামন্দকৌ-
 শ্রুতি'সুত্ৰে'য়োগাণা' বিদ্যা'স্ব'নকাল'সঃ'স্ব'র্য'স্ব'ন' তব শ্রুতিবহুর্দেবমত্ৰযৌ: পর'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 ম'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন' সৌদামিন্যা' দীর্ঘ'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন' মাধব'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 মালতীমাধবানুরাগো'ত্ৰ'পাদ'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'

(৬১) তত ইতি । গৃহীত' চিত্র' নিবন্ধন'ক'র'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 কাল'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'
 স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'র'স'ম্প'দ'ন'স্ব'

(৬০) শব্দগুলোর ধোঁয়ায় যেমন মনোজ কুম্বকে প্রস্তুত করে, কল্যাণ-
 জাজন মালতীও সেইরূপ শব্দগুলিতে সেই শব্দকে আনন্ডিত করুক, যুবক
 মাধবও (তাঁহাতে) কৃতার্থ হউক, এবং পবনপবেন ভূলাগণগণিণা নির্দ্বাপ-
 নীল বিদাতার উৎকৃষ্ট চেষ্টা ও (ভূলাসমাদানবারী) মনোজ ও সফল হউক ।
 (মানবিকা ও অবলোকিতায় প্রস্থান ।)

(৩১) (চিত্রকণকরশ উশ্লেীকনহতে কংহংসের প্রবেশ)

परिस्त्रानोद्धि. जाव इमस्मिं उज्जाण्ये सुहुत्तं विष्ममिअ, मअरंटसह-
अरं षाहमाहवं पेक्खिअं (ट) [इति प्रविश्योपविशति ।]

[ततः प्रविशति मकरन्दः]

मक । कथितमवलोकितया मदनीयानं गतो माधव इति,
भवतु, तत्रैव गच्छामि । [परिक्रम्य दृष्ट्वा च ।] दिष्ट्या अयं वयस्य
इत एवाभिवर्त्तते । [निरूप्य ।] अस्य तु (६२)

गमनमलसं, शून्या दृष्टिः, शरीरमसौठवम्,

खमितमधिकं, किं न्वेतत् स्यात्किमन्यदितोऽथवा ।

(ट) कुवेदानो तुलितमकरध्वजरूपवलेपविष्ममावक्षिप्रमालतीहृदयमाहात्म्यं नाथमाधवं
प्रे चिथ्ये । परिस्त्रानोऽन्वि यावदिहोदाने सुहृत्तं विषय्य मकरन्दसहचरं नाथमाधवं प्रे चिथ्ये ।

(ट) कुवेति । तुलित । तुलितः खर्चीकृतः मकरध्वजस्य कन्दर्पस्य रूपवलेपः सौन्दर्यगर्वोः
“अवलेपः धृतो गर्वः” इति यावत्तः । येन तादृशेन रूपविधमेष सौन्दर्यविलासेन अवचिर्त्तं
तिरस्कृतं मालतीहृदयस्य माहात्म्यं माध्वीयं येन तं, मालतीहृत्तलिखितमाधवप्रतिकृति-
सन्दर्शनेनावधारिता माधवोद् यद्गमननिबन्धना मातलीधैर्य्युतिरनेन विशेषेण स्थिता ।
मकरन्दः सहचरो यस्य तं, अनेन मकरन्दप्रवेशः सूचितः । इदित् पुस्तके मकरन्दमन्दनमिति
पाठः, मकरन्दस्य नन्दनं आनन्दजनकमिति तदर्थः । मकरन्द. पुपरसः, तस्य माधवस्य वमनस्य
सहचरत्वं युक्तमेवेति अथ माधवसहचरस्य मकरन्देति नाम युक्तम् । माधं प्रभुं माधवं प्रे चिथ्ये
दृष्ट्याकोत्यर्थः ।

(६२) कथितमिथादिः । कन्दर्पनिकेतनोपलक्षितमुद्याल मदनीयानं । एतेन शङ्करो-
होपनविभाधवं दर्शितं । दिष्ट्या भाग्येन, ततोयाभप्रतिरूपकमव्ययमेतत् । वयस्यः,
वयसा तुल्यः समवयस्क इत्यर्थः (वयस्, शब्दानुशार्ये य.), इतः अयिन् अभिवर्त्तते आगच्छति ।
(निरूप्य निर्वर्त्त) अस्मैत्यस्य श्लोकस्थितेन गमनमित्यादिना अन्वयः ।

(ट) कणः । विनि कर्णप्रेर रूपागर्ष-वर्षकारौ श्रीर सौन्दर्याच्छटोर मालतीर
धैर्या विलोप करिशाहेन, सेहै प्रभु माधवके कोथार मेथिते पाहैव ?
(निचरण कविश) बड़है परिश्राय हईराहि, एहै उशाने मुहूर्त्तकाल विश्राम
कविश मकबन्द पश्चर प्रभु माधवके मेरिब (प्रवेशामन्त्र उपवेशन) ।

(मकरन्देय प्रवेश) ।

भ्रमति भुवने कम्पाया, विकारि च यौवजम्,

सलितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ (६३)

(६३) मलमिति । अत्र भ्रमने अत्र भ्रमं मलं क्वयिन् प्रकृतिमिति यावत् । एतेनमलमलौ
 अभिचारी स्वितः । तत्रयत्नं यथा ददंते—“अल्पं अमरमोदीर्घायां कृष्यादिनादिवादिनि”
 इति: एषा वाच्यतेवद्वयमर्थो; तदाचोक्तं—“निदन्ता समताया च ध्यानाशास्त्रमप्यहो।
 तदा समपुत्रोचिता एषा इतिवदाहता । एषा इति: अता चिन्ता स्वकीयवचनविदु” इति च।
 एतेन चिन्तास्तौ अभिचारी स्वितः, तत्रयत्नं यथा ददंते—“अल्पं चिन्ता चिन्तामते: एवम
 यामयापन्न” इति, तया शरीरं अतीव च विकृतं आनिदुस्त्विति यावत् । एतेन अत्रास्तौ
 अभिचारी स्वितः, तत्रयत्नं यथा ददंते—“एषायासममप्यनुपिप्रासादिहप्य।
 आनिनिदुस्त्वताकम्पयायांनुत्साहतादित्र” इति । एवं अत्रिक्तं अभावेविदुस्त्वं नवितं
 निवृत्तः, एतेन अत्रविदादमोहादयो अह्रिता: निवृत्तस्त तन् साधारणान् । एभिश्चि
 म्पवरेभ्यानुत्साहता वतीया कामदमा स्वितया । तदाचोक्तं—“तुष्टुक्तुंनिदुस्त्वितैयोत्तुश्च
 विचिन्तते: । मते वादवकायांवा कडितानु अतिदंवा” इति । अत्र वित्तं पूर्वश्रुतिवदनाह—
 किं नैतदिवादिना । नु वित्तं एतत् अत्रयत्नमलादिक्तं किं किं विमितं अतः, एतेन
 विमितं कामविमितं वेति वित्तार्थः । अथवा पचालते इतः कामान्वात् किं वाच्यं इति
 विमितमित्यर्थः । किं अतो निवेद्ये । एतादृशनिवेद्ये ईत्तं ददंति—अमतीति । सुवने अत्रि
 अन्वयाया मदनानुवाचनं कामभाव इति यावत्, अत्रि च वतिहता विचरति । यौवजं—
 “रतिव्यायामसहनी मतेभस्वेव मरता । विद्यते युवनाथो मत्तदयोवसुदाहत्” इति
 अत्रयत्नचितं विकारि विकारजननदीर्घं । अत्रिना: सुन्दरा: सुपुत्रा मनोहावा (मत्तमिपुत्रा
 इति पाठि मत्तवा अभावेन सुपुत्रा इत्यर्थः) ते ते भावाः आनिनीजमकमकीवानभविषनादयः
 यौवतो येथे क्षिपन्ति अयमारुति । येथेयत्नं यथा—“वापरीनापुपत्ता सर्वात्-
 अविहत्तवा । आमाविकी विचरतिथेथेतिथिथीयते ।” अत्र अमतीन्देनामतिहत्तदेति
 सुवनेद्वेन सर्वथैत्रव्यापिता, आमापदीनापदिहत्तयत्नं । यौवजन्देन माधवाहीकार्य अत्रि:

(७२-७३) मक । अवलोकिता बलिशाहण, माधव मन्त्रोच्चाने गमन करि-
 शाहण, तवे आमि० नैहीवानेह वाहै । (विचरण ७ अवलोकन करिषा) आमा-
 क्रमे वरुत्त ७ विकाहै आलिहत्तयेन । (विशेषरूपे निरीक्षण करिषा) ईहाय
 गमन अमतापूर्व, दृष्टि वाहार्थग्रहणे असमर्थ,—अत्राधिक शीर्ष निवास बहि-
 हत्तये, ईहाय कावण कि ? अथवा कामदेव त्रिष आर कि कारण हईते पावे ?

[ততঃ প্রবিশতি যথানির্দিষ্টো মাধবঃ ।] (৬৪)

মাধবঃ । [স্বগতং] । (৬৫)

তামিন্দুসুন্দরমুখী সুচিরং বিমাত্ম

চেতঃ কথং কথমপি ব্যপবর্ত্ততে মে ।

লজ্জাং বিজিত্য, বিনয়ং বিনিবার্য্য, ধৈর্য্য-

মুগ্ধাথ্য, মন্যরবিবেকমকারুণ্ড এব ॥ (৬৬)

তথাচ কামকৃতমেবৈতদনমত্বাদিকমিতি স্থিতম । অত্র প্রতিভোখিতস্য কামরোগাदि-
নিमित্তলবমন্ডে ইহ নিশ্চয়ান্নতয়া নিশ্চয়াশ্চ মন্ডে ই কামাশ্চায়া যৌতম্ প্রতি জনসুগমনাदीनां
बद्धनां छित्तुर्वे नोपन्यासात् ममुच्चयशान्दकारः । तत्रध्वष यथा तपंपथे—“मन्डे इः प्रकृतेऽन्यास्य
संशयः प्रतिभोखितः । अज्ञो निशययगर्भोऽमी निशयान् इति निधा” ॥ “समुच्चयोऽधमेकस्मिन्
अति कार्यस्य साधके । खले कपो तत्रानायात्तनकरः स्यात् परीऽपि चेत” ॥ इति । हरिषी-
उपमम् । तत्रध्वष यथा इन्दोमहत्यां—“न स म र स त्याग वद्भेदेऽहंहरिषी मते”ति ॥

৬৪। যথানির্দিষ্টঃ—গমনমিত্যাदिनावर्षितमदनविचारलघयः ।

৬৫। স্বগতলঘণং যথা भरतयाम্বে—“यत् आ-यं न मञ्जेश स्वगतं तदिहोथने” ॥

৬৬। অনুচ্ছাদ্যাদিকং দর্শয়তি—তামিতি । ইন্দুবত ইন্দোরধিকং বা সুন্দরং মুখং যস্যঃ

তথামুতা তাং অচিরদৃষ্টা মাধবী সুচিরং বহুকালং বিমাত্ম বিষয়ান্নরপরিহারেণ চিন্তয়িত্বা কথং
অকারুণ্য এব অসময় এব (রমসকাল এব লজ্জাবর্জনসমীচিন্যাদিত্যায়ঃ;) মন্যরঃ মন্দৌমূতঃ
বিবেকঃ কর্তব্যাকর্তব্যজ্ঞানং यस্য তাড়মং (মন্যরবিবেকং যদায়াশ্চযেতি ক্রিয়াবিশেষার্থ) মে মম
চেতঃ (কর্তৃ) লজ্জাং ত্রপাং “মনঃ সঙ্কোচনং লজ্জা হানৌচিত্যবর্জনা”দিত্যুক্তম্ভাষামিতি যাবত্ ।
বিজিত্য নিরাস বিনয়ং প্রথয়ং বিনিবার্য্য পরিত্যজ্য ধৈর্য্যং সহসধীরত্বং চম্ভাষ্য চম্ভূহ্য কথমপি
অতিক্রম্যেত ব্যপবর্ত্ততে নিবর্ত্ততে তদৈকাথোযাতিম্বয়তয়া ক্রমল্লামেবানুজ্ঞানুসীদ্ধত ইত্যর্থঃ । ইহ
তামিন্দুনেবানুজ্ঞতিঃ, ইন্দুসুন্দরেণেন গুণকৌশলং বিমাত্ম্যেণেন শঘুঃ প্রীতিঃ, কথনপীত্বনেনৌর্গঃ,

কামদেবেৰ আঞ্জা জগতেব সৰ্ব্বত্র (অপ্রতিহত ভাবে) বিচরণ কবিতোছে ।
যৌবনও বলাবতঃই বিকাব জন্মাইয়া থাকে, রমণীগণের বমণীর সৌন্দর্যাদি
মধুরভাবোও ধৈর্যচ্যুতি জন্মায় (সুতবাঃ ইহাব এইরূপ অবস্থা যে কামপীড়ন-
জন্য ভাষাতে সন্দেহ নাই) ।

(৬৪) (মনবিকারভাবাপন্ন মাধবের প্রবেশ ।)

আশ্চর্যম্—যদ্বিশ্রয়স্তিমিতমস্তুমিতান্যभाव-

মানন্দমন্দমমৃতপ্লবনাদিবামৃত ।

তত্সন্ধিধৌ তদধুনা ছদর্যং মদীয়

মঙ্গারসুস্বিতমিষ অ্যথমানমাস্তৌ ॥ (৬৩)

মক । সুখে ! মাধব ! ইত ইত : । (৬৫)

লক্ষ্য! বিশিষ্যেত্যনেনোপাট', ময়রবিবেকমিথনেন জড়নেত্যনেকবিধা অবস্থা দর্শিতা, তন
লক্ষ্যাত্মানোদায়ৌ। মরনাটমাৎপাথৌরাধাবেদৌকৌসংসমকুরানস্মাতিহৃততাপ্রতিবাদনার্হমিতি
অনর্থম্। স্বলক্ষিতিকর্ক ইত্যম্।

৬৩। যদिति। যস্যদীয় মম হৃদয়ং মন। তথা: সন্ধিধৌ বিজয়িন মদীয়াস্মাভানুনাগ-
মন্দর্শনজনিনেনাদু হরস্টেন জিমিতং জিথন্দ', এনৈন ধর্মীক্টি:। অলপ্‌বাসমিত: বিদমিত: অথ
বিজয়ানিক্টি: মাকৌ ধর্মৌ যস্য তম্, অনৈন লক্ষনীক্টি:। তথা অমৃতপ্লবনাদিব সুখাদিভাদিব
আনন্দে ন অনিনেঅনৌযমুজেন মন্দ' ময়রং অমৃত, অনেনাপুরংনাথিকাসম্মন্দর্শনজনিতভাবাবিসর্গ-
মন্দ্যতো দর্শিতা। তদৈব ছদর্যং অধুনা তদগন্ধিধৌ অস্মারিষ মল্লনগুহ্যট্টেন সুবিতং সঁমুহমিব
অ্যথমান হৃদমার্গ মাস্ত ইত্যশ্চর্য', অথমাবেশেব তম্‌লক্ষিভানাস্মিথিথাননিবস্মননৈব বৈলক্ষণ-
মিতি মদদাশ্চর্যমিথরং:। ম অ মিয়ায়া: মন্দর্শনানন্দর্শনর্থৌ সুখদু:খৌ স্বভাবমিহি' এবমি
কটমাত্মর্শমাব, মচ্ছ'অন ইতি স্বশশীয' স্মদাশ্চিহ্নলৈ অলপুপূতাত্ছমৎলক্ষ্যাবিষয়বৎকতা
মাধবময় "কদমিদমক আদ্যপতিন"নি আশ্চর্যমাবস্মাবিষয়হৃত্বাদিতি লক্ষ্যম্। অতাবি
বস্মাশিল্পকমিব ইত্যম্।

৬৫। আদ্যত্মামিতি শিষ:। অনৈশাছানৈন মাধমীমতামিত্যনথা মাছ্যার্থবচ্ছাভানদর্শন
মাধবৌ মঙ্করন্দ' ন মন্দর্শেতি দৃষিতম্।

(৬৫-৬৬) মাধব। (স্বগত) সেই চন্দ্রবুঝিকে বহু সময় চিন্তা করিয়া
কিছুপ্তনাবিষুত আনাব চিত্ত কেন অসময়েই লক্ষ্যর তলাগুলি দিয়া ও বিনয় পবি-
ভ্যাগ করিয়া ষেধা উন্মূলিত করত অতি কষ্টে নিবর্তিত হইতেছে ?

(৬৭) কি আশ্চর্য্য !! আমার যেই চিত্ত তাহার সঙ্গিনানে বিশ্বয়ান্তিভূত
হইয়া অল্প সময় ভাব পরিত্যাগ, কবিয়াছিল এবং অমৃতসেকের জায় (অমৃত-
সেকে আনন্দ্যান্তিভূতের জায়) আনন্দ্যান্তিভূত হইয়াছিল, আমার সেই চিত্ত
সম্প্রতি (তাহার অসঙ্গিনানে) অলংকাষ্ঠ সংযুক্তের জায় ব্যপিত আছে।

(৬৮) নক । সখে । মাধব । এদিকে এদিকে।

माध । [परिक्रम्य] । कथं, प्रियवयस्यो मम मकरन्दः । (६८)

मक । [उपसृत्य ।] सखे ! ललाटन्तपस्तपति घर्मांशुस्तदस्मिन्
उद्याने मुहूर्त्तमुपविशावः । (७०)

माध । यथा प्रियवयस्याय रोचते (७१) । [इत्युभावुपविशतः] ।

कल । [दृष्ट्वा ।] कथं, मञ्जरुदसहचरो इदं क्लेश बालवकुल-
स्त्राणं अलङ्करोति माहवो, ता दंसेमि, मञ्जरुविश्रणाखिञ्जमाण-
मालदीलोम्रणसुहावहं अन्तपो से पडिच्छंदश्च । अहवा मुहूर्त्तं
विश्रामसोक्तं दाव अणुभोटु । (४)

(४) कथं मकरन्दसहचर इदमेव बालवकुलोद्यानमलङ्करोति माधवसदृशंयामि मदनवेदन-
स्त्रियमानमानतोलोचनसुखावहम् आत्मनोऽसौ प्रतिच्छन्दकम् । अथवा मुहूर्त्तं विश्रामसोक्तं
तावदनुभवतु ।

७० । ललाटं तपतीति ललाटन्तपः (ललाट + तप + क्त, “अमूर्त्यललाटयोर्हं शि-
तपो”रिति सूत्रम्) भाग्यन्तापकः नभोमध्यवर्त्तीति यावत् । घर्मायः सूर्यः तपति सन्नापयति ।

७१ । प्रियवयस्यस्येति “दृश्यदर्शानां प्रीतिमात्र” इति सम्प्रदाने षतुर्थी ।

(४) कथमित्यादि । मकरन्दः सहचरः सहगामी यस्य तादृशो माधवः । बालवकुलानां
अपरिषत्कैसराणां उद्यानं उपवनं अलङ्करोति भूषयति । तत् तस्मात् मदनवेदनया
धरसन्नापिन स्त्रियमानायाः स्त्रियमनुभवत्याः मालत्याः लोचनसुखावहं नैतप्रीतिकरं अस्म
माधवस्य आत्मनः स्वस्य प्रतिच्छन्दकं प्रतिफलितं, अन्तन्दारिकया दत्तमित्यर्थः, दर्शयामि
माधवमिति शेषः । अथ मकरन्देन पुञ्जरुदसहचरो माधवो वसन्तः बालवकुलमलङ्करोतीति
दृश्यदर्शानुसन्धेयः । अनुभवतु इति पश्चाद्दर्शयिष्यामीति शेषः, चित्ते मुश्चिन्त एव दर्शनं युक्त-
मित्यामयः ।

(७२) माध । [परिभ्रमण कविरा] ए कि आमार प्रिय वयस्य मकवन्द ?

(१०) मक । [समीपे याईरा] सखे ! सूर्यादेव नभोमध्यवर्ती हैरा सुश्राप
दितेहे, এই উদ্দানে কিছুকাল উপবেশন কবি ।

(११) माध । प्रिय वयस्येव येरूप अतिरुचि । (उदरेव उपवेशन)

मक । तदस्यैव तावत् उच्छंसितकुसुमकेगर्कपायश्रीतलामोद-
वासितोद्यानस्य काञ्चनपादपस्याधस्तादुपविश्यावः । (७२)

[तथा कुरुतः ।] (७३)

मक । वयस्य ! माधव ! अद्यैव तायस्वकस्तनगराङ्गनाज-
प्रवर्त्तितमङ्गोत्सवाभिराममदनोद्यानयात्राप्रतिनिवृत्तमन्यादृशं भवन्त-
मवधारयामि, अपि नाम मनागवतीर्षोऽसि रतितरमपवाष्-
शीघरम् ? (७४)

७१ । उच्छंसिताणां विकसिताणां प्रसूनानां पुष्पाणां शिखरेः शिखरैः कपायः लोहितः
(कपायः सुरभी लोहितेऽन्यवदिति मीदिनौ) श्रीतनः शैव्यगुचसम्भवस्य यः आमोदः नमः तैव
वासितं सुरभीकृतं उद्यानं यैव तस्य । यद्यपि नभौ छायागुचसम्भवेन लोहितवर्णितं न वर्त्तते
शुद्धे गुचविरहागपि समुत्कर्षेणूनया छायागाधिकरण्यादिसम्भवेन तदस्य विवक्षितमिति
पुष्पनीचशैव्यम् । यथा शिखरस्थानां यः कपायो निर्व्यासः (निर्व्यासेऽपि कपायोऽस्तीत्यस्यः)
तस्य शीतलः अनुत्कृतः यः आमोदः तैव वासितं उद्यानं यैव तस्योत्सवः । काञ्चनपादपस्य
अन्यस्ततोः ।

७२ । तथाकुरुतः—तादृशतरीरपेक्षादुपविशत ईत्यर्थः ।

७४ । वयस्येति । "मनागुरागव्यमनोरथेन्याख्यैकमाङ्गल" । विपत्प्रतिश्लिघादप्यी वयसः
परिकीर्तित"इति वयस्यलक्ष्यम् । सञ्जलेन नगराङ्गनाजनेन प्रवर्त्तितः जलः यो मङ्गोत्सवः

४ । कलः (देविश्र) ए कि मकवन्दनरुचय माधव एहे वाग-बभूलोपवनई
अलङ्कृत करितेतेजेन । तये मनवेननाङ्गाथित नागठोर नेत्रश्रीतिकर ईशार
निष्ठ ऐतिकृति वर्त्तन कराइ । अथवा कपकाल विशानदूष अशुभव करान । (पन्ने
सेथाईव ।)

(७२), मक., जतर, विकसित, कुरुत्कृत, अङ्गनिर्गपादेन, कपायु रुटे, नमः, ईशार,
ये उद्यान आम्होसित करितेतेजे, तावुष एहे चम्पकतमर अधोदेशे उपवेशन
करि ।

(७०) (मेहे तरुण अधोदेशे उपवेशन करिल ।)

[মাধবো লজ্জয়া অধোমুখস্তিষ্ঠতি ।] (৩৫)

মক । [বিহস্য ।] তন্কিমবনতমুগ্ধমুখপুণ্ডরীকস্তি-
ষ্ঠসি ? (৩৬)

পর্য—

অন্যেযু জন্তুযু রজস্তমসাহতেযু,

বিখলসত্র ধাতরি সমঃ পরমেশ্বরে চ ।

সৌঃ্যং প্রসিদ্ধবিভবঃ খলু চিত্তজন্মা

মা লজ্জয়া তব কথচ্ছিদ্‌পদ্মুতিভূঁত ॥ (৩৬)

কেন অধিরামা মনোহা যা মদনোদ্যানযাত্রা ততঃ প্রতিনিহিতং প্রন্যাগতং ভবনং অন্যাহং
বিলম্বণাবল্লং অবধারয়ামি । অপি: প্রভুঁ নামসম্ভাষণায়াং, রতিরমণস্য কামদেবস্য
ধাণগৌশরং বাহুল্যবাতা, গৌশর ইতি ভাবপ্রধানী নিহঁশঃ, মনোগল্যং অবতৌর্ণাঃসি প্রাপ্তৌঃসি

৩৬। অবনতং বিদিতমাতৌঃস্মীতি লজ্জয়াঃধোমুখং অতএব মুগ্ধং কিং কর্ণন্যাতাবিদুত
মুগ্ধপুণ্ডরীকং যস্য সাহসঃ, অত্র বিহস্যপাশ্চুতযাপি মুগ্ধস্য পুণ্ডরীকসাম্যং বোধ্যম্ ।

৩৬। লজ্জায়া: শিথিলীকরণায় অত্রপরব্রজতায়া: সার্ববিকলং দর্শয়তি—অন্যেখিতি ।
য: রজস্তমোখা অহতেযু রজস্তমোবহুলীখিত্যর্থঃ, অন্যেযু জন্তুযু, তথা বিখলস্য সংসারস্য
ধাতরি সত্ররি ব্রহ্মাষি পরমেশ্বরে মহাদেবে চ সমস্তুল্যন্যাপার: অবৈশম্যেণাপতিহৃতপ্রভাব ইতি
ধাবল, সৌঃ্যং চিত্তজন্মা চিত্তাদজন্ম যস্য স মনোভবঃ খলু নিখিতমেব প্রসিদ্ধবিভবঃ, অত্র
বিধেয়স্য প্রসিদ্ধবিভবস্য সমাসে গৃথীভূতলাদবিসম্বলবিধেয়াশাখ্যৌ দৌষ: । বিখ্যাতবিক্রমঃ,
স ব্রহ্মাদৌরামল্যজৈয: কা কথ্য অন্বেষামিঅ্যাহয়: । তথ্যান্ লজ্জয়া কথচ্ছিদিদি তব অশ্চুতি-

(৭৪) মক । বরুণ মাধব ! অত্ৰই নগরবাসী স্রমস্ত স্ত্রীজনপ্রবর্তিত মহোৎ-
সব দ্বারা অতি মনোহর মদনোদ্যানযাত্রা হইতে প্রতিনিবৃত্ত (হইয়াছ পর)
তোমাকে অশ্রু রূপ লেখিতেছি, তবে কি তুমি অন্ন পরিমাণে মদনবাণের লক্ষ্য
হইয়াছ ?

(৭৫) (মাধব লজ্জায় অধোমুখ হইয়া রহিলেন ।)

(৭৬) মক । (হস্ত করিয়া) তবে মুগ্ধরূপে অবনত করিয়া বহিলে কেন ?

মাধ । বয়সঃ । কিং ন কথয়ামি শ্রুয়তাং । গতোঃ হমর-
লোকিতাজনিতকৌতুকঃ কামদেবায়তনং, তত্র চ দ্রতস্নাতঃ পরিক্রম্য-
বলোক্য চ পরিষমা দুম্ভচিতমদিরামোদমধুরপরিমলাকটসকলমিত-
দলিপটলসঙ্ঘু স্নাকুলিতবকুলমুকুলাবলীমনোহরামরপারমপৌষসগা-
হ্ননমুবো বালবকুলময় আস্বানপরিষরে স্থিতঃ । তত্র চ যদ্বচ্ছয়া
নিরন্তরনিপতিতানি কুরুমানি আদায় বিদগ্ধরচনামনোহর্য
সুভ্রমভিনির্মাণুমাৱধ্বানক্ষি । অনন্তরশ্চ সঙ্গারিণীব দেবসঃ
মকরকেতোজগদ্বিজয়বৈজয়ান্তিকা, নির্গল্য গৰ্ভমবনাদুজ্জ্বলবিদগ্ধ-
মুগ্ধনেপথ্যবিরচনাবিभावিতকুমারোभावा मञ्जानुभावप्रकृतिः पल्लु-
दारपरिजना कापि तत्र एव आगतवती । (৩৯)

৪৫৬: যৌবনমিতি যাবৎ, সাধুন্ নৈব মরুৎ কন্যদা প্রত্যেকাৱসুশ্চ ইতি ভাবঃ । দুর্ভেদ্যৈ
মরুৎ শব্দা ন কৰ্ম্মণ্যেতি শব্দো পরিভ্রজ্য মরুৎ কথয়েৎপ্রিয়ায়ঃ ।

৩৯। বয়সঃ ইত্যাদি । কিং ন কথয়ামি ? চরিত্বাসমভাজনে ত্বমিহ মাস্ত্ররসায়
মিথ্যমিপ্রাণঃ । অবলোকিতব্য জনিত কৌতুক মননোন্মগাঙ্কো যস্য তাড়য়ঃ অহ কামদেবায়তনং
মরুণোবাণং বহু, অমুবমিতি বীষঃ । পরিষমাণু পরিক্রমচক্ৰনিতাদিত্যর্থঃ, স্থিত ইত্যনৈকান্বয়ঃ
ইতি পঞ্চমী, পরিষমাঈব স্থিত, নলরাকাঙ্ক্ষানলবয়াদিত্যশ্চয়, । 'উল্লসিতঃ শুক্লম্' ই
মদিরামোদসঙ্ঘু তৈন যা মধুৎ মনোঃ (পাদাঘাতাদযৌকী বিকলতি বকুল যৌথিতামান্বয়ার্থে
রিতিবসিদ্ধয়া বকুলীহলম প্রতি মদিরামোদসঙ্ঘু ল্বাণদলম্বননীহলহেতুতাপি দুর্ভেদ্যনুগ্ধেব) য
পরিমলঃ শুভ্রমম্ম (শুভ্রমম্মঃ পরিমল ইতি বিশ্বে) তৈন আকটৎ যন্ শুভ্রলান্য নিমলতা অতীর্ণা
পটলং শুক্লং তৈন শুক্লান্যান্না অন্তর্য আকুলিতা যা বকুলমুকুলাবলী বিকলামিতুশ্চ
ইচ্ছাকৃতিকার্যৌ সৌ মনোহরামরপ' তৈব রমণীযস্য মনোহরস্য অহ্ননমুবনঃ কামদেবায়তন
প্রাঙ্গণম্বল্য, এতিনোন্মগনুবলোকনযৌগ্যদেয়ং সুধিতং । অহ্ননম্বল্য মূৰ্ছগোললং জনিতম্বল্য
সকু মান্নিবিম্বিতনীলমুজ্জ্বলং । বাত্রবকুলমিতি বাত্রলবিধীর্থং কুরুমানাস্ত্রুবর্ক

(১৭) ব্রহ্ম-সমোবহল সাধাবণ প্রাণি বিহেব সৃষ্টিকর্তী তস্মা এবং মহেশ্বরে
যিনি সমভাবে বিচরণ করেন, সেই কান্দেবের প্রভাব অতি সুপ্রসিদ্ধ । (অত
এব) মঞ্জাবলমঃ (সেই কামভাৱেব) গোপনে তোমাব সঙ্গত নাহে ।

सा रामायणकनिधेरधिदेवता वा
सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

मूचनार्थं । आलस्यं मूलमनपरिष्ठा तत्परिसरे तत्सन्निहितमूमी । “स्वादात्मनालमात्र-
मभ्रसां यत् चारुं” “पर्यन्तम् परिसर” इति चामर । तत्र उपवेशनस्थाने निरन्तरपतितानि
अजस्रविस्मयानि कुमुदानि यद्दृश्या स्तश्चन्दतः आदाय गृहीता विदग्धा निपुणा या रचना
तथा मनोहरा रचनानैपुण्येन मनोमोहनकरीमित्यर्थः । सत्र मालां अभिनिर्मातुं यदितुं
चारुवान् अस्मि । मालानिर्माणं कामशास्त्रज्ञानस्योपनायेत्यनुसन्धेयम् । देवस्य मकर-
केतोः मकरध्वजस्य कामदेवस्येति यावत् । सञ्चारिणी गमनशीला जगद्विजयवैजयन्तिका विभुवन
विजयपताका उज्ज्वलं प्रकाशमानं विदग्धं अयास्यं सुध्वं मनोरमं यन्नेपथ्यं देशः तस्य
रचनया विभावितः प्रमापितः कुमारोभाय कुमारौल यस्या, यौवनसन्धौ वर्तमानत्वा-
दयसा कुमारौलं न ज्ञायते परन्त्वगुह्यनायभाववेयन्तदित्याशयः । मद्दानुभावप्रकृतिः अति-
धीरमभावा, अत्युदारो मद्दानु दक्षिणी वा परिजन यस्या सा, उदारो महति दक्षिणे इति
शायतः । कापि अज्ञातनामधेया गर्भभवनान् मध्यावासान्निर्गम्य तत्र यथाई स्थित इत्यर्थः । तत्र
इति पाठेऽपि समस्यत्वात् इति न एव वार्थः । आगतवती उपस्थिता ।

१८ । माधव । वदतु ! तोमाव निकट कि अवलोक्य आहे ? श्रवण कर ।
अवलोकित्वा कर्तुक उन्साहित हईल कामदेवाराधने गमन करिवाहिलाम ।
सेई स्थाने ईतसुतः पवित्रमण ओ अवलोकन कविना परिश्रमवशतः उल्लसित
मनिरानादे मनोज्ञ ये सुतगण उद्गावा समावृष्टे सुश्लिषित सकल अलिकूल कर्तुक
व्यापु ओ आकूलित बहुलकलिकाश्रेणीरूप मनोहर आचरण हावा समुद्र प्रामण-
सुमिहित बहुल वृक्षेण आलवालसन्निहित भूमिते अवस्थान कविवाहिलान ।
सेई स्थाने अजस्र निपतित कुशुमसकल वृक्षाक्रमे ग्रहण करिवा अति निपुणभावे
मनोहर माला गांधिते आवस्य कविवाहिलाम । अनसुव सकलगुणिल कामदेवेव
त्रिभुवन-विजयपताकावरूप अति धीवशतावा अज्ञातनामणीला एकटी त्री अति
हास्किन्यासम्पन्न पवित्रनवर्गसहकावे मध्यावास हईते निर्गत हईवा सेई स्थानेई
उपस्थित हईल । अति उज्ज्वल अग्राम्य ओ मनोहर (अवसर्तनादिशुल) वेष
रचना ताहाव कुमारी भावेव पवित्र दितेहिल ।

तस्यः, सखे ! नियतमिन्दुसुधान्मृगाल-

ज्योत्स्नादि कारणमभूत्तदनय वेधाः ॥ (७८)

अथ सा प्रथयिनीभिः अनुचरीभिः अविरलजुसुमस्रद्यवावषय-
लीलादोहदिनीभिः अभ्यर्च्यमाना, तमेव बालककुलपादपोद्देशमगत-
वती, तस्याय कस्मिंश्चिदपि महाभागधियजन्मनि बहुदिवसीपवीय-
मानमिव मन्मथव्यथाविकारमुपलभ्त्वानसि । (८०)

७८ । तस्या गुणान् वर्णयति छिति । सा कुमारी रामप्रीयकस्य रमणीयताया निधिपवसा
यथा रामप्रीयकस्य निधिर्निक्षेपः तस्य अधिदेवता अधिष्ठात्री देवता वा ? श्रीन्दर्यस्य कौटाल
यः कारकसुदाय, शिरा विकारः तस्य निकेतनं गृहं वा ? (निकेतनवन्दनाजडिङ्गितात्
स्त्रीसामानाधिकरण्यादि न स्त्रीलिङ्गत्व) इति संशयः । अथवा वाग्धीरु इवाप्ये, तथा
रामप्रीयकनिधिर्द्विदेवैवेत्यादिरर्थः । वास्तविकस्योपमवीर्याद्येऽपि समुच्चये इति विषयः । अनेन
प्रायिकानुपपन्नं विनीमनं नाम सुखसम्पन्नं यथा—“तद्गुणात्सा विनीमन-
मिति । गुणसम्पन्निरुपपादगुणसृष्टिरुपा अतुष्टैरस्यपि माधवस्य म्यञ्जिता । अन्त-
रित्तवपतां तस्याः समोत्थान्मिथी तस्या इत्यादि । इ सखे ! नियतं मूत्रं इन्दुसुधा-
व्याज्योत्स्नादि तस्याः कारणं समवायिकारणं अभूत्, तथाहि—इन्दुसुधां सुखस्य, सुधा
अथरथ, सुधांशुं सुखयो, ज्योत्स्नां लावण्यादीनां सदादानकारणं । आदिपदेन पत्नी पादयोः
क्षिप्रतयो अथयोः शिखरसम्पन्नम् । अकार एवाप्ये, मदनश्च मदन एव अस्या वेधाः सृष्टिकारणः,
अन्नादिमन्मथीपमादधीपादानकलं मदनकर्तृकत्वं विना भूतमप्येन अन्मन्माधारणपुत्राय-
मन्मथाय च शिखरविरचनं मन्मथोत्थानेयः । अत्र संशयोत्तरे वात्तकारयोः संघटितः । अन्त-
रित्तक इति ॥

१० । সেই রমণী কি রমণীসভাশ্রেণের অধিষ্ঠাত্রী দেবতাবরূপ ? অথবা
দৌন্দর্যের কারণসংক্রমেয় নিকেতনবরূপ ? হে সখে ! আমার মনে হর চন্দ্র,
সুধা, (পদ্মের) সুগাণ ও জ্যোৎস্নাই তাহার উপাদানকারণ এবং মদনই তাহার
সৃষ্টিকর্তা । (নচেৎ সেই প্রাণীই ব্রহ্মা কর্তৃক কেবল পঞ্চকুঠবারা একরূপ রূপ
কখনও সৃষ্টবণব হইত না ।)

यतः तस्याः—

परिमृदितमृणालीम्बानमङ्गं, प्रवृत्तिः,

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मी-

मभिनवकरिदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः ॥ (८१)

८० । अयेति । प्रवृत्तियौभिः प्रेमान्पदाभिः अविश्रान्तं यथा स्वात्तया यः कुतुम्बसञ्चयस्य पुष्पसमूहस्य अत्रचयः अयत्नं स एव लीला तस्या दीर्घदिनौभिः अभिलाषयातिनौभिः अनुचरोभिः अन्वर्थमाना आह्वयमानेति यावत् सा बाला तमेव यथाहमुपविष्ट इत्यर्थः, तस्याश्च बालायाः मङ्गला भागवेद्येन युभाहृष्टेन लक्ष्म्यस्य तादृशे, अनुचरनीय-सुहृत्तियालिलविरहविषे तादृशस्त्रियया अभिलाषासम्भवात् । क्वकिञ्चित् अज्ञातनामान्ये पुत्र्ये बहुदिवसोपबोधमानं बहुदिनात् प्रवर्धमानं मन्मथव्यधया कामवेदनया जलितं विकारं उपलभ्यमानं अनुमितवान् अस्मि ।

८१ । कामविकारानुमाने ईतन् दर्शयति—यत इति । परिमृदितेति । यतस्तस्या अङ्गं परिमृदिता मङ्गं नविवृष्टीकृता या मृणाली विमलानुः तद्वत् घटान् स्नानिभापत्रं, एतेन कृतानामा कामदया सूचिता । तथा त्रिशमु घटानपागादिवु परिजनाया सङ्कीर्णकारिकादिजनाया प्रार्थनाभिः आह्वयतिशयैः कथमपि अनिच्छयापि प्रवृत्तिः, एतेन विषयविरामः सूचितः । रोगादि-बयादपि कृतत्वादि सम्भवादव्यभिचारि ईतुं दर्शयति—कलयतीत्यादिना । अभिनवः नूतनः यः करिदन्तच्छेदः दन्तिदन्तखण्डः तदनुपाण्डुः गौरः कपोलः निष्कलङ्कस्य कलङ्कचितस्य हिमांशोश्चन्द्रस्य लक्ष्मीं शोभां कलयति । अनेन पाण्डुता प्रदर्शिता, एतादृशी पाण्डुता च

८० । अनन्तर नेहे कुमारी अविश्रान्त कुम्बसञ्चये अतिलाभवती ० अति-
श्रेणविनी अमूचरी कर्तृक आहूत हैइया, वे शाने आनि अवशान करिउतेहिलाम
नेहे बकुलशापपेण सन्निकट भूमितेहे आनिगा उपस्थित हैइण । कोन० सौजाग्या-
अदा गुरुवे बहभिवशावधि बर्द्धमान ताहार मवनवेधनाविकार उपलब्धि
करिवाहि ।

ସା ପୁନଃ ମମ ପ୍ରଥମଦର୍ଶନସ୍ଥପାଦପ୍ରଭୃତି ଅସୃତସ୍ୱର୍ତ୍ତୀରିବ ସନ୍ତୁପୋ:
 ଅତିଶୟାନନ୍ଦସୁତ୍ପାଦୟନ୍ତୀ, ଅସ୍ତୁକ୍ଳାନ୍ତମଣିଷାକୀୟ ଶୌଚସ୍ୱାତୁମନ୍ତ:
 କରମ୍ପମାକ୍ଷପତୀ, କିଂ ସଦ୍‌ପୁନା—(୮୨)

ସନ୍ତାପସନ୍ତତିମହାଧ୍ୟସନାପ ତସ୍ୟା-

ମାସକ୍ଷମେତଦନପେଘିତହେତୁ ଚେତ: ।

ବିବକ୍ଷ୍ୟ ଏବଂ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟଭିପ୍ରାପ୍ତିତଃ । ସ ତସ୍ୟାମ ଜ୍ଞାନଦଶାମଧିକୃତ୍ୟୋର୍ଂ “ଅହଂଶାସ୍ତୀତ୍ୟଂ
 ତାପ. ପାଞ୍ଚୁତା ଜଗତାରତି” ଚିତି । ଆଦିନୌତ୍ୟମ୍, ତତ୍ତ୍ୱସ୍ତ୍ୟଂ ସପା—“ନ ଜମ ସପ ପୁତ୍ୟଂ ମାଧିମୀ
 ଭୌଗିଲିକ୍ଷିଃ” ।

(୮୨) ସା ପୁନଃଚିତି । ଅସୃତସ୍ୱର୍ତ୍ତୀ, ଅସୃତମପଦେସାହନକ୍ଷିପ୍ତା, କ୍ଷା ଇବ ସା କୁମାରୀ ମୟମ-
 ହର୍ଯ୍ୟନାମ୍ ମସ୍ତତି ହର୍ଯ୍ୟମମାତ୍ୟେବେଲ୍ୟଂ । ସଦ୍‌ପୁତୀ: ନିବର୍ତ୍ତୀ ‘ଅତିଶୟାନନ୍ଦ’ ପରମାନନ୍ଦ’ ସନ୍ତୁପାଦୟନ୍ତୀ
 ଜନପ୍ରଣୀ ଅସ୍ତୁକ୍ଳାନ୍ତମଣିଷାକୀୟ ଶୌଚସ୍ୱାତୁମିବ ଶୌଚସ୍ୱପ ଦ୍ରବ୍ୟମିବ ଜନ
 ଅନ କରମ୍ପ’ ବିଷା ଆକ୍ଷପତୀ ତଦ୍‌ହର୍ଯ୍ୟନାମ୍ ମସ୍ତତି ଜାମିବ ମି ବିଷାମନ୍ତୁତରତୀତ୍ୟଂ । କି ସଦ୍‌ପୁନା
 କପଦେନିତି ସେବ, ଚ୍ଚେପତତ୍ତେ କାନ୍ତର କପଦାସୀତ୍ୟଂ ।

୮୧ । ସେ ହେତୁ ତାହାର ଅନ୍ତ ମର୍ଦ୍ଦିତ-ପିନତତ୍ତ୍ୱବ ଛାନ୍ଦ ମାନିସୁକ୍ତ, ମନ୍ଦିଜନବର୍ତ୍ତର
 ଅହୁବୋଧେ ଅତିକଟେ ତାହାର କ୍ରିମାର ଶ୍ରେୟକ୍ତି, ନୁହନ ହତିବସ୍ତପତେବ ଛାନ୍ଦ ମାଧୁର୍ବ
 ତାହାବ ଅପୋଗ ନିକ୍ଷଳକ ମନାକ୍ଷେର ମୋକ୍ଷା ବାସନ କବିରାହେ । (କାମଜାବେହି ଏହି
 ମକ୍ତବ ଶକ୍ତବ ମବିକ୍ଷିତ ହବ ।)

୮୨ । ସେହି ବାଣିକୀ ଅଥବ ବର୍ଣ୍ଣନାବିଧି ଅସୃତମର ଅଗ୍ରନ୍ତେପାର ଛାନ୍ଦ ଆନାବ
 ନେତ୍ରେବ ଅତିମର ଆନନ୍ଦ ଉତ୍ପାଦନ କରତ ଅହଂକାନ୍ତମଣି (ଚୁପକ ଲୋହ) ବେନ
 ଲୋହୀ ଆକର୍ଷଣ କରେ, ସେହିରୂପ ଆସାବ ଚିତ୍ତକେ ଆକର୍ଷଣ କବିରାହେ । ଅଧିକ
 ଆବ କି ବାଣିବ ।

प्रायः शुभञ्च विदंधान् शुभञ्च जन्तोः.

सर्वरूपा भगवती भवितश्चैव ॥ (८३)

मन्त्र । वयस्य माधव ! स्नेहश्च निमित्तस्यपेक्ष इति विप्रति-
षिद्धमेतत् । (८४) पशु—

८३ । फलितं कथयति—सन्नापेति । एतत् मदीयं चेतः सन्नापसन्नि परि-
कारपरम्परा चै महात्मन परमा विपत्तिं तस्य, तदर्थमेव तादर्थ्यं चतुर्वी । न अपेक्षितः
हेतुः निमित्त बाह्यः धर्मनिति यावत्, येन तादृशं सत् निमित्तजननेद्योवैश्वर्यं, तदा
चासक्तं लभं । तन्नापतिदुर्लभत्वं न प्रावञ्चोपमन्दिदिद्वेन वेत्तुं सन्नापदादिकैव
सदासक्तिरिति भावः । नन्वेव ज्ञानप्रपि जय तदासक्ति न निवारयतीत्याशङ्कानाह—प्राय
इति । प्रायो बाह्यं न भगवती महात्मावती, सर्वरूपा (सर्वं + रूपं + खन्) निमित्ततया
सर्वार्थिन्नापिदौ, भवितश्चैव एव प्राक्तनकर्मजन्माह्वयैव जन्तोः जीवस्य, यम चाशुभञ्च
विदधाति सन्नादयति, विधातापि जीवाह्वयसापेक्ष एव सर्वं प्रवर्तयतीति नास्ति मे तत्र
स्नादन्तानिति भावः । अथ सान्नात्वेन विशेषसमर्थनरूपाद्यंनिरासासौल्यद्वारः । लक्ष्यं
सर्वदाय यदा दर्शये—“सान्नात्वं वा विप्रैश्च विशेष्येन वा यदि । कार्यञ्च कारयेन्दं
कार्येण च जनयति, साधकोपेतरेषांनिरन्तासौल्यदधा ततः ॥” वक्षन्तिदत्तं ह्यहम् ।

८४ । न्येवया सह वसंत इति सत्यपेक्षः निमित्तस्य बाह्यसाधनस्य सत्यपेक्षः
निमित्तसत्यपेक्ष, स्नेहश्च बाह्यसाधनस्यपेक्ष इति विप्रतिषिद्धं विरुद्धं अप्रामाणिकनिति
यावत् । ये ह्यवशाद्योपाधिकरूपोविद्वहत्वाद्यं बाह्यनिमित्तानेवः स स्नेह एव निदर्थः ।
यत्तु “विधा भवेत् स च स्नेहः हनिमाकृतिमाकृतः । सोपाधि हनिमः स्नेही निरुपाधिर-
हनिमः” इति सोपाधिकीदृशि स्नेहस्यसमर्थोय इति तत् सोपाधिकीदृशि स्नेहोपाधिरश्च भाव-
निति मनश्चम् ।

(७७) सद्भाषणद्वैतरूप महाविपदनाशेव अत्रैव यामाव तित्त कोनरूप
निमित्तेव अपेक्षा ना कविरा ताहाते मनसक्त ह्येयाह । सदाविधाहिनी
संगवतीं तवित्वात्राहोप्राय प्राणिनिशेषे तत्रात्र तवित्वात्र कविरा धाके (अत्र एव
एवियरे आनाथ कोन साधनीता नाहै) ।

(७८) नर । वरुण नाधव । नेह ये वाह निमित्तके अपेक्षा कवे, हेहा
सम्पूर्ण निररु कथा । वेव—

प्रथमोऽङ्कः ।

अतिपत्रति पदार्थान्तरः कोऽपि हेतुः^{प्रतिबन्धः}

न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संशयन्ते ।

यिकसति हि पतङ्गस्थोदये पुष्परीकम्

द्रवति च हिमरयमावुदते चन्द्रकान्तः ॥ (८५)

ततस्ततः ? (८६)

माध । ततश्च तत्र, (८७)

८५ । अत्र 'प्रदयति'—अतिपत्रतीति । अत्राश्वः आसत् : (अत् + अन्) अत्राश्वो कोऽपि अनिर्दिष्टो हेतुः पदार्थान् इत्युक्त्वा अतिपत्रति खेदप्रत्यये प्रत्ययं सन्प्रति । प्रीतयः खेदात् खलु नैव बहिरुपाधीन् बाह्यहेतून् संशयन्ते अपिचने, बाह्यकारणव्यपेक्षा न प्रसङ्गे इत्यर्थः । हि यस्यान् पुष्परीकं पत्रं पतङ्गम् (पत् + पङ्क्) "पतङ्गो पविष्टुर्गो च" इत्यमरः । सूर्यस्य उदये आविर्भावो सति विकसति प्रकटति, तथा चन्द्रकान्तः तत्रासा मयि- विमेषः हिमरयौ चन्द्रं उदयते उदयव्यतिथि सति द्रवति सन्दते । अत्र तीक्ष्णवहिनः चन्द्र- करनिकरसम्बन्धे सति कोमलवहिनः चन्द्रविरागी, मीतलतः नियाः करविराजितवहिनः सति चन्द्रवन्दनकालसन्निवृत्तौ च बाह्यहेतुर्न कोऽपि पत्रितयाते इत्यामर एवमोर्वचनीयहेतुः सति चन्द्रवन्दनकालः । अत्र विमेषश्च साक्षात्प्रसङ्गवदयः "अर्थात्तरन्वासीत्तद्वायः । कारिणीतलम् ।

८६ । यदूर्णं तन् अर्णविति शेषः ।

८७ । ततस्ततः, तत्र—अत्रिद्वयवदौ ।

(८६) अत्रार्णवो कोन अनिर्दिष्टोऽपि कारणहेतुः पत्राश्वेक परस्परं प्रेक्ष्यते आश्वं कवे । येह कर्षणं वाहं हेतुव अपेक्षा कवे ना । येहेतु सूर्योऽत्र उदयं ह्येतेहेतु पत्र एकानिधत्त ह्य एवः चन्द्र उदित ह्येतेहेतु उदयकाश्वनि विगणित ह्य (एवमे कोनहे वाहं हेतु परिदक्षित ह्य ना ।)

(८७) तत्राश्व (वाहा ह्येवाश्वि, ताहा वल) ।

(८९) माध । तत्राश्व, सेहै अवगरे ।

सम्भ्रुविलासमय सोऽयमितीरयित्वा,
सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः ।

अन्योऽन्यभावचतुरेण सखीजनेन,

मुक्तास्तदा स्मितसुधामधुराः कटाक्षाः (८८)

मक । [स्वगतम् ।] कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम ? (८९)

माध । अथ ताः सलीलमुत्ताराकरकमलललितमालिकातर

लवलायलोकम् उद्यस्तमत्तकलहंसविभ्रमाभिरामचरणसञ्चरण-
भ्रमभ्रणाय-मानमञ्जीरमञ्जुशिष्टितानुबिम्बमेखलाकलापकिङ्किणी-

८८ । सम्भ्रुविलासमिति । अन्योऽन्यभावचतुरेण परम्परायथाभिज्ञेन तस्याः मालत्याः सखीजनेन "अयं सः" यः प्रियमखीउदयवत्प्रथ इत्यर्थः । इति वचने सम्भ्रुविलासं सम्भ्रु-
भङ्गं यथा स्यात्तथा ईरयित्वा कथयित्वा, अथ कथनानन्तरं ज्ञापयद्येनानन्वयलाभेऽपि पुनरथ-
पदीपादानन्तिसाद्विध्ययोनार्थं यथा स्यात्तथा ईरयित्वा कथयित्वा सप्रत्यभिज्ञमिव
"पूर्वांभूतस्य सप्रिदिनेन सदैव्यावगाहिनी इतिः प्रत्यभिज्ञा" तथा सङ्घटितं यथा स्यात्तथैव मा-
मालोक्य तदा तत्काले गितं ईवद्वगितमिव सुधा अद्यतं तथा मधुराः मनोहराः कटाक्षाः
अभिप्रायव्यग्रका इटिविशेषाः मुक्ताः चिन्ताः । मामालोक्य ज्ञानपूर्वकं ता. परम्परावलोकनं
कृतवत् इत्यर्थः । मालतीतानामङ्गुलकटाक्षाणां प्रत्यक्षमापत्वाद्भाविकानुहारः । लक्ष्यं
यथा दर्पणे— "अद्भुतस्य पदार्थस्य भूतस्यापि भविष्यतः । यत् प्रत्यक्षमापत्वं तद्भाविकमुदा-
हृतम् ॥" वसन्ततिलकं इत्यम् ।

८९ । नाम सम्भावनायां । पूर्वांभूत एव प्रत्यभिज्ञामुत्तरान् "मालत्यादिभिर्भाषयो
इति" इत्यप्यापि मकरन्दविदितत्वान् कथं प्रत्यभिज्ञेति वितर्को युक्तः ।

९० । अथेति । अथ महर्षेणानन्तरं ताः मत्सप्रिद्धितास्तस्याः सख्यः, प्रतिनिवृत्त्येति
क्रिया विवक्षिते—मनोनिघादिविशेषवचनेषु । लीलाया अङ्गचेष्टितादिभिरभीष्टार्थानुकरणेन
सह वर्तमानं यथास्यात्तथा "मनोमधुरवाग्नुचेष्टितैः प्रीतिचोदितैः । प्रियानुकरणं लीला
सा स्यात् स्त्रीपुंमयोरपि ॥" सत्ताना सप्रताः याः करकमलयोः ललिताः मनोयाः मालिकाः

(८८) परम्परादेव आशयबोधे समर्थताहार सवीसकन ज्वलितासेव सति उ
"एहै से" एहै प्रथा बलिदा पूर्ण पविष्टितेव ज्ञाय आनाके अवलोकन-करणतः
हातामृतमनोहव कटाक निरुपे करिण ।

(८९) मक । (स्वगत) अथाङ्किर किरणे मन्त्रव इहेन ?

রথকারসুপার প্রতিনিষ্ঠিত্ব মর্চুদারিকৈ ! দিষ্ট্যা বর্জামহৈ, যদত্ব^১ ব
কৌঃপি কস্যাপি তিষ্ঠতীতি মাসু অমুসীদলবিনামেইন আত্মাত-
ঘল্যঃ । (১০)

মথ । [স্বগতম্] । চল্ল. রথতঃ প্রামনুরাগস্বীভেদঃ । (১১)

জটীমসারিতাঙ্গুলীসত্যঃ (১) পরম্পরস্বাক্ষরিতানি তাভিল্লরনা পুত্রনা বন্দ্যবালী. কল্পবধেবিরম
নয়বধা স্বাগতয়া । চক্ৰ চক্ৰা চবিদ্যা মগাথ ঘে কল্পবধা নিশা বিম্বনী বিলাস
নিদিষ্টমননং বা সত্বেতিবাম মনোজ্ঞ যন অরণ্যচরয়' পদন্যাম. ত্রৈন অচলখায়মর্ন
অচলম্বা ইতি দল্যায়মান যত্ মল্লৌঃ নুপুং তথ্য ময়ুমিষ্টিনেই মনোজ্ঞমর্নইন অশু
বিদ্যঃ মমিষ্ট' য মৈল্লনাগা' কলাপঘ্য যুক্তল মৌল্লাকলাপযৌবা, কিষ্টিপীনা পুর্ন
অষ্টিভায়া রথনুকা' তেইন মুক্তা যথা স্বাগতয়া "মিষ্টনা অকলাপব অবেত যৌবিবিম্বন্যম।
একগঠির্ভেইত কাযৌ মীল্লানা লভ্যতিকা । রথনা গৌচন অধো কলাপ' পছবিপ্রতি'
'রিতি মরত । ইতিনিষ্ঠিত্ব পত্রামুস্ব মগা অর্চুদারিকৈ । মমুপনি । দিষ্ট্যা মর্চুদ
বর্জ বর্জামহৈ, যদত্বক্যাত অত্রেই কৌঃপি কস্যাপি তিষ্ঠতীত্যুক্তা অমুস্ব এং দনানি ইং
কিনাউইন লৌবধা মা আঞ্জানবল্য কথিতবল্য' । অমাদুলীনা' চল্লবগেব' করল্য পয়ব-
খৌতকম্ । "রাজা মর্চুদারকৌ দীনকনুপনা মর্চুদারিকৈ" ল্যত রাজপদল্য পদুমারপরলাটমাফ-
কন্যথা মাংবধা অপি মর্চুদারিকৈতি স্বস্বৌধর্ন বায়ুজম । অমৌ ত্বব লজম ইতি বজল্যে কৌঃপি
কস্যাবীত্বনির্দিষ্টতামিখানলম্ব্যচাং', অত এং কস্যাপৌলি মামান্যল্লাপ্র'চক', কৌঃপৌলি পু'মা
নিষ্ট' মথ নি কল্ল'চার্যঃ. অম্বা ক্রিমপৌল্লক্কে পুখাদিয়নিয়ল্যা মন্ডে ইমগাথাত্ । চল্যা
অপি বপ্রম ইতি কথিত পান, অ অ মন্ডপ্রতাবেপুর্ল্যেণ আনুর্ল'য়'জক' ইতি মনল্যম ।

১১ । চল্ল চর্চ "চল্ল চর্চপুংকন্যাবা বাল্যাবল্লবিবাহরো"রিল্লমঃ । মত্বতঃ অতি-
মদল্ল মামনুরাগয় মুর্চানুরাগল্য চর্চ চ' প্রকাশ. মলৌচন ইতি গীং ।

(১০) মথ । তখন তাহাৰা উন্নত কবকমলেৰ মনোজ্ঞ কবতালীহাৰা
কল্পশ্ৰেণী সন্ধানিত কবিয়া উচিত্তি ও মন্ত কনহাসেই গমনেৰ জাতি মনোজ্ঞ
পবত্ৰাসহাৰা বৃৎ ঋণ উত্থাৰাব ল্কাইমান বে নুপুব, তাহাৰ মনোজ্ঞ শব্দবিদিশিত
মেখলাকনাগঠিত বস্তুকাশহাৰা সুববিত কবিয়া লীলাসহকাৰে বিবিগা
"তৰ্ববাধিকে ভাগ্যলমে আনবা বুদ্ধিমান্ত কবিতৈছি, বেছেত এখানেই কাগবও
'কোন সাক্তি অন্তান. কনিঠেছে" এইকথা বগিয়া অমুলীদলবিনামহাৰা
আনাকে ল্কা কবিং ।

(১১) মক । (অগল) অহো অতিষ্ট পূৰ্ণাহবাণেৰ বিলাশ(উপলক হইচেছে)

कल । [आकर्षण] । कथं सरसरमणीप्राणुवन्धिणी इतीप्र-
णकथा ? (ड) .

मक । ततस्ततः—(८२)

माध । अत्रान्तरे किमपि वाग्बिभवातिवृत्त-

वैचित्र्यमुल्लसितविभ्रमसुत्यलाद्याः ।

तद्गुरिमात्त्विकविकारमपास्तधैर्य-

साचार्य्यकं विजयि मान्मयमाविरासीत् ॥ (८३)

(क) कथं सरसरमणीयानुवन्धिणी स्त्रीजनकथा ?

ड । सरसरमणीय अनुवन्धाति व्याप्नोतीति सरसरमणीयानुवन्धिनी । स्त्रीजनकथा, कथं चरिच्छेदेन प्रवर्तत इति शेषः ।

८१ । अत्रान्तरे इति । अत्रान्तरे पृथक्किञ्चनसरे सतपलाद्याः १३३लोचनयाः तस्य इति शेषः । किमपि अनिर्वचनीय अत एव वाग्बिभवातिवृत्तवैचित्र्यं वाक्प्रपञ्चातीतविचित्र-
भावं उल्लसित चित्रयः विभ्रमः “वागइसत्त्वाभिनयमूषाख्यानविपर्ययः स्वरया कल्पितोऽभौष्ट-
दयमे यः स विभ्रम” इत्येदल्लोचकः अत्रारचेष्टाविशेषो यत्र तादृश्यं, तत्प्रसिद्धं भूरि प्रचुर-
तरः ‘सात्त्विकविकारः सत्त्वादिमात्त्विकभावी यस्मिन् ततः सात्त्विकभावलक्षणं यथा—
“सुखीगुणैः सन्निधि प्रभवति भावास्ते सात्त्विका निगदिताः कविभिः प्रसार्यै” इति । तत्रे दाद्य
“सत्त्वाः स्वदोऽयं गोलाच” अत्रमेदद्य विदुः । वैदर्यं तनुप्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका मताः ॥”
तथा अपार्त्तं निराकृत धैर्यं धीरत्वं येन, तत्र विजयि जयप्रीतं सर्व्वप्रतिफलमिति यावत् ।
मान्मयं मन्मथसम्बन्धि आचार्य्यकं आचार्य्यस्य भावः योपधाङ्गुदपभवाद्भुज् । अत्रार-
चेष्टा निचापावौत्प्रनिबर्दः, आविरासीत् प्रसदृभूत् । अत्र सतपलाद्या इत्यनेन नानाप्रकार-
नेवविहङ्गप्रप्रीतियो भाव उक्तः । यद्योक्तं—“धृनेतादिविकारादयः अत्रागकारस्वकः ।
व्याधिभावः स्थितौ ह्यत्र इत्यतेः प्रीतियोऽपि वा ॥” वाग्बिभवातिवृत्तधैर्य्यादिसामिमाय-
विशेषधैर्यनिबन्धनात् परिकरार्त्तद्वारः । तद्वचनं यथा दर्पणे—“उक्तिर्विशेषणैः सामिप्रायैः परि-
करा मत्” इति । वमनतिवर्जं वचनम् ॥

(ड) कल । (अवग कविना) ए कि, मद्रस दमणीय वमनीसपुकीय कथा
(अविच्छेदे चगिच्छे केन ?)

(८२) मक ! तद्रपत्र ?

(८३) माधव ! । एते अदमने सेई हेरपलाकीव अनिकुठनोइ वासाटीट

ततश्च—स्तिमितविकसितानामुत्तमदृष्टं लतानां,
 मसृष्टमुकुलितानां प्राश्रविस्वारभाजाम् ।
 प्रतिनयननिपाते किञ्चिदाकुञ्चितानाम्,
 विविधमङ्गमभूत् पानमासोचितानाम् ॥ (६४)

६४। "विला हावान् बहुश्लिष्टे"ति भरवाटुनारेण कावकायैतदा हावस्यस्यस्य
 "नारीणां विद्यसंयोगमन्नासाजसकीकुर्वेः। म्भावाविकृती वीरी देवेति परिपूर्णैः
 इत्युत्तमवर्षा देवा कवयित्" इत्यादृष्टिद्विहावविशेषान् कवयति—तिदिनेवादिः।
 स्तिमितानि दर्शनयोगेन पुरोवर्तिनि सधि निश्चयानि एतेन स्तिमितस्यदृष्टिक्रिया एव।
 अथोक्त—“सरोचराय चाप्येव एतान् निमित्तमुच्यते” इति। ततो विकसितानि इष्येव तिस्रः
 मतायेरविशेषवाच्योति, एतेन विकसिताप्या दृष्टिदृक्ता, विकसितं यद्विषये विदितमन्वयः
 इत्युत्तमान् तेषां, यदा स्तिमितं सन्द' यथा व्यापया विकसितानां प्रकाशितानां प्रकाशय
 दर्शनेन सञ्चला अनेः अनेः प्रकाशितानामिच्छः। एव उल्लसनी किञ्चिदुत्तमवर्षा भूक्ता ई
 तेषां, अनेन चतुर् नाम भूकर्म प्रकाशय इत्युत्तमवर्षा अन्तः। तथाचि—“व्या
 किञ्चिदुत्तमवर्षा एवना भूकी” “प्रसर तदुभवेत् सखु विचार्यं सधियेव यत्” इति
 तथा मध्यमनि चतुर्वारकपाशितानि, अनेन मध्यमवर्षो इत्युत्तमवर्षा अन्तः। यथा—“प्रसर
 तत् विमं प्रसरानुक्तवाधितं” मुकुलितानि उन्मीलितानि च तेषां, अनेन मुकुलिताना
 दृष्टिदृक्ता। तद्वत्त्वं यथा—“युवितानिप्रत्ययत्वा मुकुलोरेपुटोचितता। सुसोन्मीलितताया च
 मुकुला दृष्टिद्विषयः” इति। तथा मन्ते अथादृष्टे विचारभागां पुनःपुनर्हर्मनप्रापय
 विस्तारयो, अनेन विद्यारी सन्पुच्छंति विचारप्रसक्तः। तद्वत्त्वं यथा—“द्विनाश्रितो हि
 विद्वत्तद्विद्यारौति कथ्यते। युवीयुवः स्या यम इष्टेयान् सन्पुच्छं भवेत् इ” एवं प्रतिनयन
 निपाते यद्वर्णनाभिप्रायेण मन्प्रचितनेवयाते सति किञ्चिदाकुञ्चितानां लसदा ईवमन्व
 चित्ताना, अनेन सङ्घविलासोदन्विकार अन्तः। अन्वत्त्वं यथा—“अथाप्रभास्यद्योती यम तत्
 कुञ्चितं भवेत्” आसोचितानां उच्यता दर्शनागाः। “सदृशा दर्शने यत् कावकासोचितानाम्”

टिप्पणिया ७ मसृष्टं मुकुलितानां प्रचूरतत्र सङ्घाति साविकतावत्सु देव्या-
 लोपकवो एवः अन्तोल मनेव नृत्तारच्छेदो-निष्काशोवीया आविर्भूत इहैव।

(६४) अनन्तर ताहाव येके अवलोकन (प्रावतेहे) निश्चल च प्रकाशित
 एवं वेहे अवलोकने अनन्तानकल उल्लसित ७ आङ्कताग विभूत ह्येहेहिल,

ततश्च—अलसवलितमुग्धस्त्रिगुणनिपन्दमन्दै-

रधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः ।

हृदयमशरणं मे पञ्चलाद्याः कटाक्षै-

रपङ्कतमपविष्टं पीतमुन्मूलितञ्च ॥ (६५)

ततः—
 ततः— अलसः। अलं विविधं नानाप्रकारं पालं योग्यः “योग्यभाजनयोः पाल”मित्यमरः।
 ततः— अलसः। अलोकितानामिति बहुवचनेन धारावाहिकप्रवृत्तिप्रतीतेर्लोलाद्यो दृष्टिविकार
 नक्तः। यद्युक्त—“धारावाहिकसञ्चारो यस्य तद्गोलमुच्यते”। अत्रापि पूर्ववत् पङ्क्तिरा-
 ज्ञंकारः। मालिनोत्पन्नं ॥

६५। अलसैति। अलसललितमुग्धस्त्रिगुणनिपन्दमन्दैः अलसादिकसचलपितैः। तेषां
 ततः— अलस तद्भीषार्थाद्भ्रूरीरायैर्यन्निवन्तते”। वलितं तन्निवृत्तस्य भूयस्याद्या-
 न्तर्गोलोचनम्”। अशरणं त्रिद्विदपितमिति अशरणवचम्। “सुभारालोकितं मुग्धं भाष-
 तानभममपि च्छलात्”। “स्त्रिगुणं यद्गतिभावेन चोद्भास्येष संयुतम्”। “निपन्दं तदयदव्यत-
 तं तद्विचारमन्दने क्वचित्”। “मन्दरा मन्दसञ्चारा”। इति। तथा अधिक विकसता आशय्य-
 ततः— अलसदर्थमप्यादुद्गोपनादतिशयरहभावोन्मुखत्वं, उपनयता अनविस्मयेन अनगतेन विस्मयेन
 ततः— अलसैति। अलसः। अलं विविधं नानाप्रकारं पालं योग्यः “योग्यभाजनयोः पाल”मित्यमरः।
 ततः— अलसः। अलोकितानामिति बहुवचनेन धारावाहिकप्रवृत्तिप्रतीतेर्लोलाद्यो दृष्टिविकार
 नक्तः। यद्युक्त—“धारावाहिकसञ्चारो यस्य तद्गोलमुच्यते”। अत्रापि पूर्ववत् पङ्क्तिरा-
 ज्ञंकारः। मालिनोत्पन्नं ॥

अत्र आमार प्रोक्तो नैवमकालने नैव अवलोकन मञ्जावतः किञ्चि
 म्मुञ्चित इहेतांछन, नानाप्रकावे आनि अश्रुभागकधारिते ओ मुकुलित सेह
 अवलोकनेव बोधो इहेताम ।

(२६) तत्रगणेषु प्रथम पञ्चयुक्तनेत्रा सेहै मालतीर देहै कटाक्षे तारागुणि

এবমহঁন্তু তস্থা: সর্বাংকারহৃদয়হুমায়া: সম্ভাষ্যজ্ঞানসৌহরধেনামি-
সম্বিনা বিধীয়োক্তৌঃপি পারিপ্লবত্বমাতনৌঃপনিঙ্কৌতুকাম:, প্রাক্-
প্রস্তুতস্য বকুলটান্মৌ যথা কথচ্ছিদবশেষং শ্রয়িতবানিব. তনৌ
মিলিতবেত্রগম্ভপাখিবর্ষবরপ্রায়পুরপরিবারা, গজবধূমারুচ্যা. নগর-
গামিনং মার্গাম্ হৃন্দুবদনা শ্রম্ভুতবতৌ। (১৬) তদা চ—

অতিশয়ালিখিতত্বাৎ পুংস্ত্রীকৈনাশ ন পৌনঃস্ম। স্বন নননি অবিহ্বলাদিরসম্বন্ধেঃপি
তৎসম্বন্ধামিধানাদৃশসম্ভে স্তম্বস্বপেপতিশ্লোকিতলভার। তদ্ব্যবহাং মেদাশ যথা তর্পণে—
“মিহুলে ঽপ্যবসায়স্মাতিশ্লোকিতনির্গদনে”। “মিহেঃপ্যমেদ সম্বন্ধেঃসম্বন্ধসাহচর্যেযৌ। পৌস্ত্রী-
পৌর্থাৎবঃ স্বার্থস্বৌ সা পশুযা তত” ইতি। মালিনীকলম্।

১৬। এবমহঁন্ত্যাদি। সর্বোকারি: হৃদিকারাহুমায়াদিমি: হৃদয়হুমায়া মনোহরায়,
সম্ভাষ্যমান: পুত্রাঙ্কটাকাখাদিমিরনৌপধান. সৌহরধী যব, তাহরীল অমিনম্বিনা অমি-
প্রায়শ, বিধীয়োক্তা: বহৌকত., আশ্রম: স্তম্ব পারিপ্লবত্ব বর্ষবর্ষ নিঙ্কৌতুং পরৌপাখিবর্ষ
কর্তুং জামৌ যস্য স। তম কামমনসৌরিতি মনৌপ:। প্রাক্প্রস্তুতস্য পূর্বোক্তস্য, বকুলপুশ-
দাশ কিসরকুমুদমগ্ন যেষ অবির্ভ, অশ্বিন তদ্বনকটাদিতিকচ্ছ। বৈদ্যস্মাখি
পাখিবু বৈদ্য তাহয়া. বর্ষবরা: অন্ পুরবারিণ: জীবা: “বিনৌগা: সর্বংস্বস্তাশ জীবার্শ্ব
স্বভাবত:। জাযা ন দৌখিযেব তে বৈ বর্ষবরা মতা: ॥” ইতি পরিমাণাবিধিয়া ইতি যাবত্
তত্শ্রায়া: তত্শ্রায়া:, নিলিতা, তত্শ্রায়া. পুত্রাং পরিবারা যস্য সীতি বিবৃৎ:। অন্
গজবধূমারৌহবাচিতা মদ্বার্বমজাতলে ন মানত্যা স্তম্বসমীল' অস্তম্বমানতয়া দুর্দেহিঃস্ব
কুচিঃ। তবাপিণ অশ্বযুগ্মমতিমস্বলেনিসূচনাশ মজেষমি স্মিয়া এষ মস্বরমতিমস্বি-
বিল্যনুমস্বংসম্।

রসতাবপ্রকাশক অন্তর্গত বিশ্বরে উৎকল হইতে ছিল, অসমবলিত মুগ্ধ, শিক.
নিপ্পন্ন ও মন লক্ষণাক্রান্ত সেই গল্প কটাককর্কক বন্দকবিহীন আমার 'দেয়
অগদত, বলিত, পীত ও উল্লীলিত হইল।

(২৬) এবং আমি সর্সাকাবে মনোহবা সেই মালতীব সস্তাবামান শ্রেহবসপ্রবণ
অভিপ্রায়হবা বধীকৃত হইলেও নিম্নের বৈধ্যভ্রংশ অস্তেব নিকট গোপন
কবিবাব অস্তিকটে পূর্সাবক সেই বকুলপুষ্পমালাব সেবাংশ গাথিতে
লাগিলাম। তৎপবে সেই চক্ৰমুখী গজবধু আয়োজন কবিয়া নগবে যাওয়ার পথ
অনুকৃত করিল। তাহার পুরুষপরিবার শত্রু ও বৈত্রপালি ক্লাবপ্রধান ছিল।

যান্বা সুহৃৎকিতকন্দরমাননং তত্

আহুত্ভগ্নতযতপদ্রনিমং বচন্বা ।

দিগ্বীঃস্মৃতেন চ, বিধেয় চ, পঞ্চস্নাত্বা,

গাঢ়ং নিছাত ইব মে হৃদয়ে কটাক্ষঃ ॥ (৫০)

তত: প্রধ্বতি—

পরিচ্ছেদাতীত: সঙ্গলবখনানাংবিষয়:,

পুনর্জন্মান্বধিস্নানুভবপথং যো ন গতবান্ ।

বিবেকপ্রধ্বংসাতুপচিতমছামোহগচ্ছনো

বিকার: কোঃস্মৃত্যর্জুড়য়তি চ তাপশ্চ কুরতে ॥ (৫০)

৫০। আত্মনিবন্ধনং তস্মাৎ অনুগতবিহ্বং দর্শয়তি—যান্ব্যেতি। সুহৃৎপারং বারং বলিত-
কন্দরং পদ্যার্থিনং মাং হৃৎ বক্রীভগ্নতযতং তথা স্নাত্বা যান্বা বচন্বা, অত্রইতি-
কন্দরমিহাননবিদেয়ং। আহুত্ভগ্নতং আশঙ্কিতবন্ধনং ব্রহ্মাণ্ডমিতি যাবত্। যত্ শতপদং
পদ্রং তত্রিসং তদুৎসর্গং তত্ আননং বচন্বা তথা পদলাভায়া অধীনং বিধেয় চ দিগ্বী উপচিত:
অনন্বানী অমন্দ্যনন্দকন্দীকন্দরকলাবচনতুস্বঃ পদার্থমান্বধিবিশিষ্টী দুঃখদলাদবিধেয়
চ হৃদয়ে ইত্যর্থঃ। কটাক্ষঃ হৃদিবিশিষ্টঃ, মে মন হৃদয়ে গাঢ়ং হৃদং তথা স্নাত্বা নিছাত:
বিদ্যার্থীনাং প্রবেশিত ইব। গাঢ়নিবন্ধনে পুনর্জন্মরথাসামর্থ্যে সূচিতম্। অত্র তীক্ষ্ণতয়া
কটাক্ষস্য নারায়ণবদন-প্রবেশকাম্বারনোত্ম্রে অছাদিত্ম্রে আলঙ্কারঃ। “সবিত্ সন্মাননোত্ম্রে আ
ব্রহ্মতস্য পরাক্রমে”তি তন্ত্রচক্ষম্। অমলতিগল্লং ব্রহ্মম্ ॥

৫১। পরিচ্ছেদেতি। তত: প্রধ্বতি কটাক্ষভেদনারম্। পরিচ্ছেদং ইদম্ভাং কতীত: অতিরিক্ত:,
অথবা ইহান্নোভাষিতাঙ্গানুভবপথঃ পরিচ্ছেদ: তদতোতস্হবিষয়:, তথা সঙ্গলবখনানাং
মালমালমর্মেবিষয়বচনং অবিষয়: অগোচর:, তথা মো বিকার: অজিন্ অম্মনি অনুভবপথং

(৯৭) তখন কুহুচুত পদ্বহুলাবদনা নেই পদলাগ্নী (তোমাকে দেখিবার
দাশ্য) বাদবাব কল্পবেশ সিন্ধায়ে বাটেতে বাইতে অমৃত শু বিব ভুলা কটাক
বেম পুহুভাবে আনার ছনয়ে সন্নিবেশিত করিল।

(৯৮) তবধি জ্ঞানের অটীত, মকল বিচার্যর অবিধর এবং ইহ জগে

'कल । दिङ्' क्तु एसो एकवि श्वहरिदो, अपि याम मालती
जिब्व सा भवे ? (७)

मक । [स्वगतम्] । अहो ! अभिपङ्कः, तत्किं निषेधयामि
सुहृदम् । (१००)

अथवा—माम्मुसुहृत् खलु भवन्तमनन्यजन्मा,
मा ते मल्लोमसविकारघना मतिभूत् ।
इत्यादि भन्विह निरर्थकमेव यस्मात्
कामस्य जृम्भितगुणो, नवयौवनश्च । (१)

(७) इङ्' खञ्जे व कयाऽप्यपहृतः, अपि नाम मालत्येव सा भवेत् ? ।

(८) कलेति । इङ्' अतिशयितं यथा व्याजयेति अपहरणशिक्षाभिप्रेक्षम् । कयापि निव-
पयपतितया अपहृतः समीकृतः । अपि उच्यते, नाम सम्भावनाया । सेति यथा अपहृतः
सा पिशाचविषीकृत्यर्थः ।

(१००) मकेति । अभिपङ्कः आसक्तिरूपवित्ताभिभवविशेषः । 'आकीर्णशापाभिभवेष्वभिपङ्क-
पदं विद्'रिति यावत्, एवमभिपङ्के आत्मिन्दशापि सम्भवेदित्यात्मनि तर्कयति—तत् किमिति ।
निषेधयामि एतदभिपङ्कादिवारयामि ।

(१) तर्कश्च निवारणासामर्थ्यामवधारयति—अथवेति । न अन्वयान् चित्तातिरिक्तान् जन्म
दस्य सः अनन्यजन्मा मनोजः काम इति यावत् । भवन्तं माम्मुसुहृत् धोर्हं न प्राप्यतु यत्तु ।
(मास्त्वद्योरे आसिषि सुङ्) एवं ते तव मति- मल्लोमसेन कामिनीज्जनाधीनत्वात्किन्तु
विकारेण कामाभिभवेन घना निषिद्धा नित्यात्मसक्त्येति यावत् । माम्मुत् न भवतु, इत्यादि निषेध-
वाक्यं इह अस्मिन् माधवे निरर्थकं निष्कलमेव । अत्रावधारणार्थकयोर्नन्वेवमर्थयोः प्रयोगः

(७) कल । हेनि काशरौ कर्तृक मृत्तजावेहै वनीकृत दृष्टेयाहेन । मष्टवतः
ले मालतीहै इहेवे ।

(१००) मक । (वगत) अहो आगच्छि ! एते कि जिग्ग शुक्यके निरेव
करिद ?

(१) अथवा "कामदेव येन लोभाके मोहित करेने" "लोभार मति

प्रथमोऽङ्कः

[प्रकाशम् ।] अपि घयस्येन विदिते तदन्वयनात्मनो ? (२) .

माघ । सखे ! श्रूयतां, अथ तस्याः करिणुकारोद्घण्टमय एव
मष्टतः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोषित् विलम्बा, वासवकुल-
कुसुमावचयकमीष नेदीयसौ भूत्वा, प्रचम्ब, कुसुमापीड्याजिन
भांमेकमुक्तवती, महाभाग ! कुम्भित्कुचतया रत्नवीर्य इव हः सुमनसां

अवधारणस्यतिष्ठतात्पर्यः । अथवा ननु सखीकदम्बं भवन्नित्यक्त्वात् पूर्वं शोचनीयं ।
आनयको रीतुमुदघाञ्जति—यथादिति । सखिसिति पाठे माघरे इत्यर्थः । आत्मः भदन- कृपिता
उपविता गृष्टाः किङ्किजनप्रहारिणो व्यापारा उष्ट तन्नामृतः, शीघ्रं तावन्वय कृषितपुत्रं
विष्टविवेकनामककर्मकमिति विष्टव्यकदिनाम्बः । पञ्चमयरासपवगीकृतमजसौर्षं शीघ्र-
दृशां इति भावः । वसन्ततिलक इतिम् ।

(१) प्रकाशमिति । “यत्तु सर्वजनशान्तं प्रकाशं सदिदीप्यत” इति भरतः । विलम्बेन
निर्दिष्टावसरे विरल तदानुसूत्यं सन्निपादविषुः पृथ्वति—अपीति । इत्या चमयनामनी
शंभुनामवेति ।

(२) माघवेत्यादि । करिणुका इतिनी, सखीकदम्बकात् विश्वेति शीघ्रः । अन्वयना
एका वारयोषित् वेष्टा । अत्र वारयोषित्पदं तस्याः तादृशजननीवितलश्रवणैपुर्णपातुर्वादि-
पर्युपनीचनान् पशुक्त, विलम्बा निरसविना वादरकुलकुसुमानां अवनयकमीष सखीकदम्बकादिषु
पुत्रपयनव्याजिनेत्यर्थः । नेदीयसौ अतिक्रम्यादीवसुप्रत्यये “अनिक्रमादधीनदद्यात्” इति शिदा-
द्वयः । मनीषवर्तिनी, कुसुमापीड्याजिन पुचमानाङ्कमिन एवं इत्यामाचरणं सक्तवती । निरा-
लम्बात्पावचयकमीषादिरन्वयनामनामपिष्टवीर्य सा माम् कश्चित्तवतीत्यर्थः । कङ्कान् भाती भास्यं

येन निमित्तं कामविकारासक्तः न ह्य” इत्यादि निवेदयत्वात् (अथन) हेतार पाके
निवर्त्तक, येतद्वृत्त कामव्यापार-निष्कृष्टित उ विवेक-विनाशक न्य बोधन वस्तुमान ।

(२) (अंकात्) वरत । ताराव वरत उ नां ज्ञानिते पात्रिग्राह कि ?

(३) माघः सखे ! श्रवणं क्व, उच्यते ताराव इतिनी-आवोरगकालेह
एकस्मिन् वावयोषिं अन्वया सखीसूत्र हरेते निद्रिं हरेत्, पुष्पचमन्याजे
विलम्ब कविते माग्नि एवः पुष्पचमन्याजेते उरुम आमार निकटवर्तिनी हरेत्
आपानं करतः पुष्पनाला उपगत करिया आवाके वगिन,—महाभाग श्रुत्वेन

सन्निवेशः, कुतूहलिनो च नो भर्तृदारिका वर्त्तते, तस्यामभिनवो विचित्रः कुसुमेपुश्यापारस्तद्भवतु छतार्थता वैदग्ध्यस्य, फलतु निर्माणरमणीयता, आसादयतु सरसः एष भर्तृदारिकायां कण्ठा-
यलम्बनमहार्थतामिति । (३)

मकरन्दः । अहो ! वैदग्ध्यम् । (४)

यस्य स महाभागः "भातो भाग्यायोरपी"ति विचित्रः । सुप्रिष्टगुणतया सुलससुलतया, सुमनसां पुण्याणां सन्निवेशी रचनापकारविशेषः, कुतूहलिनो पुष्पदामनि कौतूहलतो, भर्तृदारिका प्रमुक्त्या, कन्याभक्तदारिकाभक्तप्रयोगः अमृताब्जेनानुरागवर्द्धनाय, तस्यां मम मण्डप्रिकामो अभिनवो खोकोत्तरः, विचित्रवचनकृत्कारो, कुसुमेपुश्यापारः माञ्जरचनापकारः असीति श्रेयः । एतेन माञ्जरचनातिशोभनशक्तिस्तत्रैव ते रचनाप्रसौख्यं परीक्षणीयमित्याशयः सूचितः । वैदग्ध्य रचनापाठदक्ष, छतार्थता विदग्धजनप्रमंशया अरितार्थता, निर्माणरमणीयता रचना-
मनोहरता प्रकृतु अभिन्नजनार्थेन सकला भवतु । सरसः अद्यानः एव सन्निवेशः, कण्ठालम्बनेन कण्ठाभरचतया धारणेन महार्थतां अहामुत्पत्तां आसादयतु प्राप्नोतु । अथ पद्ये "सुप्रिष्टगुण-
तया सुदुग्धसम्पत्तये सुमनसा भोभननापसानी वः पुष्पात्, पुष्पदीर्घ्ये गौरवाद्भवतुवचनम् ।" सन्निवेशः संयोगरमणीयः आनुक्येवाट्टरणीयः । कुतूहलिनो आकाङ्क्षा, अभिनवः अनन्यगामि-
त्वाप्रदानः विचित्रः साधुः कुसुमीयोः आनन्द आचारः प्रहारः, वैदग्ध्यस्य सखल-
कलादिपरिशीलनस्य "कौस्तुभे वैदिके भाषे तथा सामयिभ्योपि च । सम्बद्ध परिचयप्रोक्तिर्वैदग्ध्य-
मिति गीयते ।" इति लक्ष्यवचनित्येति यावत् । अरितार्थता सुमयोरपि तुल्यतया ज्ञतार्थता, निर्माणरमणीयता चमप्रकृतिनवविधात्रयापारस्य रमणीयता मनोहरता फलतु अगुणसङ्गमेन हतार्था भवतु । सरसः सादृश्याः एव मशान् कण्ठालम्बनेन कण्ठादिद्वनेन महार्थतां प्राप्नोतु । इत्येवंप्रिष्टार्थमिदानीं नात्र प्रमिदारात् व्यतीकरणाद्दुर्लभं सम्यक् सम्पादितमिति मन्वन्वम् ।

(४) प्रिष्टदर्शयतमिति शेषः ।

सुमनसां निवर्द्धन आपनां कूतूहल-सन्निवेश (मांगार्था) (वदहे) रमणीय । आनां प्र-
कृत्या विशेष कूतूहलिनो आह्वेन । अहोहेतु गोकार्थी आश्वार्थजनक
नागरचनाशक्ति आह्वे, अत्रयाः (उदर्पणे) आपनां नैपुण्यवितार्थता ७ रचना-
मनोहाविद्य सङ्ग हट्टे, एवः एही माला तर्क्याविकार कर्षसवद्ध हईया अमुनाता
नात कवक ।

(४) नर । अहो (वाक्यवचनार) कौशल ॥

प्रथमोऽङ्कः

माध । तथा च मदनयुक्तया समाख्यातमियममात्यभूरिवसोः प्रसूतिर्मालती नाम, अहञ्च प्रसादभूमिर्भर्तृदारिकायाः घात्रेयिका लवङ्गिका नामेति (५)

कक्ष । [अहर्षम् ।] किं याम मालदे च ? दिष्टिषा विलम्बितं क्वु भयवदा देवेषु कुसुमावहेषु, ता जिदं यस्मिद्धिम् । (६)

मक । अमात्यभूरिवसोराजजैत्वपर्याप्तिर्बहुमानस्य । (७)

अपि च । मालती मालतीति मोदते भगवतो कामन्दकी, ताश्च किल राजा नन्दनाय प्रार्थयते इति किम्बदन्ती श्रूयते । (७)

(५) किं नाम मालतीति ? दिष्टा विवर्धितं यत् भगवता देवेन कुसुमावधेन, लम्बितमक्षयि ।

(६) तथेत्यादि । मदनयुक्तया तथा इत्यत्र, प्रसूतिरप्यत्र । प्रसूतिपदोपादानं रविमदि-
भ्यास्तत्रेतेनोत्कर्षरूपमात्रम् । प्रसादभूमि विद्यमानान् । एतेन अपि यद्वा न कर्तव्येति सूचितम् ।
घात्रेयिकेणुपादानमनुसङ्गतीत्यत्रचलदीप्तमात्रम् ।

(७) दिष्टा भाग्ये न, विवर्धितं विवर्धितं अन्वोऽन्यापुराणपाठोक्त्यादिति भावः । जितमिति
चरं भाग्यवानदीप्तमात्र इत्यत्र चित्तवर्धनं कर्तव्यं इति न भवेदित्याशयः ।

(८) अहमादेव गौरवम्, अर्थास्तिः अपरिशीलम्, अत्यन्तमात्मजैति तस्या अविधिपूर्कं
अधामात्यदपभारच्छम्यद्वैतं गौरवद्वैतरित्याशयः ।

(९) अर्थमिमुपपादेविदुमाह—अपि चेति । मालती मालतीति चर्चं विद्विष्टः,
उत्कर्षेति शेषः । मोदते चर्चमिदं च भवति, कामना नाममात्रेणैव कामन्दकीमोदते इति
सा बहुमानपाठोक्त्याशयः । तार्थेयिका नन्दनिर्भयेन राज्ञः प्रार्थयता तस्या गौरवार्थमात्रं
दुर्लभत्वच प्रतिपादितम् ।

(६) गौर । आर्षिं छिन्नागं कविले से वलिम्, ठेनि अग्राडा कृविवश्व
कक्षा,—नाम मागटी, आर्षिं अङ्ककक्षा, विवर्धिता धात्रेयो, नाम लवङ्गिका ।

(७) क्व । (इत्यत्र लवित) किं मागटी ? आर्षाङ्कमेवै कायसेवकर्षक
विगणित इत्येतादृशम्, तत्रे आग्राडै छिन्नागं कविलाम् ।

(७-९) मक ! अनाडा कृविवश्व कक्षा,—हेता ताहात्र गौरवरेव नीमा नहे ।
आवश्च वेव, मागटी मागटी उकावनं कर्मिहि उगवती कायसेको इत्येता

माध । तथा चाहमभ्यर्थ्यमानस्तां वकुलमात्रामाधनः कण्ठा-
द्ववतार्थं दत्तवान्, असौ पुनरभिनिविष्टया दृष्ट्या मालतीमुखावलोकन-
विहस्रतया विषमविरचितैकभागान्तामेव बहु मन्यमाना महानयं
प्रसाद इति व्याहृत्य गृहीतवती, अनन्तरञ्च यात्राभङ्गप्रचलितस्य
महतः पौरजनस्य सङ्कुलेन विघटितायां तस्यामागतीऽस्मि । (८)

सक्त । धयस्य ! मालत्या अपि स्नेहदर्शनात् सुस्मितमेतत्, योऽपि
हि कपोलपाण्डुतादिचिह्नसूचितः प्राक् प्रवृहस्तस्याः कामाभिव्यङ्गः,

(८) माधवेवादि । तदा लवङ्गिकाया बन्धनानामः प्रिवचनेर्वाच्यमानः, "अनुभवमानः" इति
लक्षित् पाठः । सोऽप्य तदर्थक एव । कण्ठाद्ववतार्थेत्यनेन प्रियोपभुक्तमुक्ततया मालायां मालत्याः
समधिकारदरमुन्नायना सूचिता । असौ लवङ्गिका अभिनिविष्टया सादरसन्निवेशितया दृष्ट्या
मालतीमुखावलोकनविहस्रतया मालतीबदनदर्शनव्याकुलतया तद्दर्शनाजटचित्तत्वेन विकल-
हस्रतया वा विषम पूर्वभागविनयश्च' यदा तदा, विरचितः यवित एकभागो ब्रह्मासां
नद्याभूतां तामिव मालां बहुमन्यमाना ज्ञापमाना, मत्प्रियेव्याप्य' । प्रसादः अनुभवः ।
यात्राया अन्तस्य मन्त्रेण समाप्तया प्रचलितस्य अहमह्निकया धावितस्य पौरजनस्य, पौरनेयन-
जनस्येति पठे "वानुर्वर्षसमितं सर्वजनावाससङ्घीर्षं । बहुकर्मकारदुष्कं यत्प्रिगम"मिति
लवचमुक्तजनस्यैवार्थः । सङ्कुलेन समावेशेन विघटितायां नेतपद्यमतिपातितयां तस्मां
लवङ्गिकायाम् ।

(९) माधवेः कण्ठाविनीदनाय मन्त्ररहस्यमिन् मालत्या अनुप्राणं ज्ञातमपि शत्रुभिर्दृढवति—

करेन । नमनेव शत्रु (यसः) राजा ताहाके आर्धना करिठेहेन अरुण किंभवती
सुना यार ।

(१०) माध । त्वत्कर्तुं कर्तुं आर्धितं हईरा आसि निकेर कर्तुं हईते वकुलमाला
शुलिया शिनाम । मालती मुखावलोकन व्याकुलतानिदहन मालाव शेष भाग
पूर्वभागेव ज्ञार सुम्ब ना हईनेण ताहाकेहै से अतिनिविष्टे हृष्टिते प्रशंसा
कथिते कथिते "हैरा महा-अनुग्रह" एहैकथा बलिना ग्रहण कथित । अनन्तर
उत्सवसमाप्तिनिदहन (सवेगे) बावित पौरजनसन्निवेशनारा से अनुशय हईने
आनिठे चनिदा आसियाय् ।

(११) नक । वरुण ! तेषामेव उद्धारयेहै पदम्पर मेह वेधा यार, बलिना

कल । [उपसृत्य ।] एदं चित्तफलम् । (ण)

(इति चित्तफलकं दर्शयति । उभौ पश्यतः ।)

मक । कलसंमक ! केनैतन्माधवस्य प्रतिबिम्बमभिलिखितम् ?

कल । जेष जेव्व से हिअअं अचहरिदम् (त) ।

मक । अपि मालत्या ? (१२)

कल । अधई । (थ)

माध । वयस्य मकरन्द ! प्रमथप्रायस्ते वितर्कः । (१३)

(ण) एतच्चित्तफलकम् ।

(त) यैनेवास्य हृदयमपठतम् ।

(थ) अथ किम् ।

(ण) "त्वयि प्रागनुरागजिह्व"मिति मकरन्दोक्तसमर्थने लम्बावसरस्य फलसंस्य तत्काशे चिद्वदयंनं सूर्यया समुचितम् ।

(११) पूर्वापरपद्यानीचनेन मालत्येव लिखितमित्यस्यानुमितत्वेऽपि सर्वथा सन्देहनिगकरथाय सामान्यतः पृच्छति—केनेति ।

(त) मकरन्दस्य हृदगतं भावं श्रोतुं कसेनोत्तरयति—यैनेति । यदिमित्तकोऽस्य कामविकार-संज्ञैव लिखितमित्यर्थः ।

(१२) अपि प्रश्ने । मालत्येति लिखितमिति शेषः ।

(थ) अयकिमित्यभ्युपगमे, वादं मालत्येव लिखितमित्यर्थः ।

(१३) प्रमथप्रायः संश्वलअणमालिन्यवाकनेन निश्च्येत्, तर्कः "त्वयेव सा पूर्वमनुरक्ते" इति तयोः ।

(ण) कल । (उपसृष्टि हईया) एहे चित्तफलक ।

(चित्तफलक मेथाहेण उ उठये अवनेाकन कविठे लागिल)

(११) मक । कलसंसक । माधवेय एहे प्रतिविष के अङ्कितु करिआहे ?

(त) कल । वरकईक हेहाव हनन अपकृत हईयाहे ।

(१२) मक । तवे कि मागतीकईक अङ्कित हईयाहे ?

(थ) कल । ताहाहे (मालती)हे अङ्कित करिआहे ।

(१३) माध । वयस्य मकरन्ध । त्तेमाय तर्क एकप्रकार, सर्वेह-वहित ।

मक । कलहंसक ! कुतोऽस्याधिगमः ? (१४)

कल । मय द्वाव मन्दारिन्नाय हत्यादो, तथैव सखद्वि-
भासभासादो (८) ।

मक । पथ किमाह मन्दारिका मापवालेष्यप्रयोजनं
सासत्याः ? (१५)

कल । उक्कण्डाविणोदोत्ति (घ)

मक । वयस्य माधव ! सर्वथा समाखसिद्धि ।

या कौमुदीनयनयोर्भवतः सुजन्मा,

तस्या भवानपि मनोरथवन्धुः ।

तत्कङ्कमं प्रति सखे ! न हि संशयोऽस्ति,

यस्मिन् विधिय मदनस्य कृताभियोगः ॥ (१६)

(८) मया तावत् मन्दारिकाया इत्यात् तदापि लखद्विकान्तात्मान् ।

(घ) उक्कण्डाविणोद इति ।

(१४) कुलः कल्याणजनपद, कस्य चित्तफलकस्य, अधिगम, प्राप्तिः तद्वैति शेषः ।

(८) अस्याधिगम इति पूर्वेषु सम्भवः ।

(घ) उक्कण्डाविणोद इति प्रयोजनमित्यनेन सम्भवः । माधवावस्था सासत्या तददर्शना-
सहितः सासात्प्रमादस्यत्वा लेख्यनिरीतवनेवाशक्त्या कथञ्चिद्भवत्येव सम्भवतीत्यर्थः ।

(१५) धेति । हे मयि ! या सापत्नी भवत नयनयोर्भवती, कौमुदी ज्योत्स्ना अतिशयाच्छा-
न्तिहेतुवर्षः । सुजन्मा शोभनसन्मा भवानपि तस्या मनोरथस्य अलिनास्य कस्याव कथन्माव वन्धुः
सिद्ध, सापि अर्थं च मनोरथ वन्धुमिच्छतीत्यर्थः । तत् कल्पात् उक्तोऽस्त्वानुवायात् तद्वर्ण-
सम्प्रयोगेण प्रति सखेय मन्देह न हि अस्ति । ननु परस्वरावृत्तानुवायापि देवकन्दर्प-
प्राप्तिशुक्लादानाम इत्यादिवायावाह—अभिहितः । अस्मिन् मदनस्य विधि अष्टः मदन कालस्य

(१४) मक । कलहंसक ! कुतोऽपि मित्रो हेहा पाटिले ?

(१५) कल । अस्मि मन्दाविकारा इत्त इहेत्त (पाटिलसिद्धि) उ मन्दाविका
मन्दाविकार इत्त इहेत्त (पाटिलसिद्धि)

(१६) मक । मन्दाविका मन्दाविकारो मापत्नीव किं प्रयोजनं वनिवाहे ?

(घ) कल । उक्कण्डाविणोदमई ज्ञानेन ।

(१७) मक । वयस्य माधव ! सर्वथा आशुत ८० । हे मयि । येहे

দ্রষ্টব্যস্বরূপা চ ভবতো বিকারহেতুঃ তদত্রৈব লিখ্যতাং
মালতী । (১৩)

মাধ । 'যদমিহচিত্তং যযস্যায়, তদুপনয় চিত্তফলকং চিত্ত-
বর্ষিকায়া (১৮) । [মুকারন্দ উপনয়তি] ।

মাধ । [লিখন্] । মখে মকারন্দ !

বারংবারং তিরয়তি দৃশ্যরুদ্রমং বাপ্পপূর-
স্তস্মদ্বল্যোপহিতজড়িমা স্তম্ভমম্ভ্যেতি গাভ্রম্ ।
মদ্যঃ স্বেদ্যদ্রয়মবিরতোলম্পলোল্লাঙ্কলীকঃ,
পাণিলৌখ্যবিধিষু নিতরাং বর্ষতে. কিঙ্করোমি ॥ (১৯)

জ্ঞানিয়োগ' কৃতপণ্ডবঃ । একস্য প্রথমে সমথোরনুৎপত্তির্মাখেকদেয়প্রাপ্ত্যাডিभिः अपरस्य च
कट्टिल्यनुरागादिमत्पादनादिभिः सूच्यताः । वसन्ततिलकं वृक्षम् ।

(১৩) ভবতো বিকারস্য কালমাত্রস্য হেতু' উৎপাদয়িত্বো মানতী দ্রষ্টব্যং ময়াপ্পবল্লোকনীয়ং
স্বৰূপং আকৃতির্য়ম্মা তথাভূতা, সমাপি মালতীপ্রতিজ্ঞতিদর্শনোৎকণ্ঠা বর্ষতে ইত্যর্থঃ । তৎ
তচ্ছানু' অর্থে চিত্তফলকঃ ।

(১৮) যযস্যায়তি স্বার্থধাতুয়োগে সম্প্রদানে 'চতুর্থী' । তর্হিধীয়ত ইতি শ্রীষঃ । -চিত্তবর্ষিকাঃ
নৃষিকাদিচিত্তবর্ষকারণানি ।

(১৯) বারং বারমিতি । বাপ্পপূরঃ তদনুধ্যানমসুত্বপন্নাস্তুপবাক্ষঃ বারং বারং পুনঃ পুনঃ

মালতী তোমার মননেব (আহ্লাদজনিকা) কৌতুহীকরণ, শৌচনক্ষত্রা তুমিও
তাঁহাব মনোবন্দনকালেব লজ্জা প্রিয়, স্মৃতবাং তোমাদেশে মঙ্গলনে (কোনও)
মনেহ নাই । যাঁহাতে বিধাতা এবং মননও যত্ববান্ বলিয়া মনে হয় ।

(১৭) 'আপনার বিকারহেতু মালতীবি প্রার্থকর্তী' 'আমাবও প্রার্থী, অতএব এই'
চিত্তফলকেট মালতীকে আঁকিত করুন ।

(১৮) মাধ । বসন্তের বৈকুণ্ঠ অভিরূঢ়ি, তবে চিত্তফলক ও তুমিকাদি
চিত্তোৎপত্তি আনয়ন কর । (মকারন্দ আনয়ন করিয়া) ।

(১৯) মাধ । (চিত্ত ফলক) - - - - - ; - - - - - ক

प्रथमोऽङ्कः ।

तथापि व्यवसितोऽस्मि (२०) । [चिरादभिलिख्य प्रदर्शयति] ।
 मक । [विलोक्य] । उपपन्नस्तावदत्र भवतीऽभिष्वङ्गः ।
 [सकौतुकम्] । कथमचिरैषैव निर्माय लिखितः श्लोकः (२१) ।
 [वाचयति] ।

मन्त्रमालोपीत्यर्थः । दृशोः अद्युशो, अदृशं प्रचारं निरयति (तिरस्करोतीत्यर्थे तिरस् + एन् + ति) चाकादयति । "दृशानुदमत्" इति पाठे अदमती वाचपुरः दृशो तिरयतीत्यर्थः । तथा, मङ्गलं न निरन्तरानुचिन्नेन उपहित, प्राप्तः प्राडिना क्रियास्यपाठव धेनु तादृशं गार्तं सार्धं कार्यान्तमलं अमुपेति प्राप्नोति । अथ मम पाणि, करः मया तत्पक्ष्यान् लेखनारम्भस्य एवेत्यर्थः, श्वित्यन् स्त्रीदन्तलीनाद्भिवनं शिखाविधिषु शिखनक्रियासु नितरां सातिशयं यथा तथा अचिरतोत्कम्पेन अविच्छिन्नवेपथुना लीलायचना अङ्गुली यथा तादृशी वर्तते, अङ्गुलीनामिव शिखनङ्गुलीतया तथाश्चाल्नां खितुं नार्हानीत्यर्थः । "नतरा"मिति पाठे मम तादृशः पाणिः नतरं नैव शिखाविधिषु वर्तते इत्यर्थः । अत्र किं करोमि + यथावयं तदाकृतिप्रकटनं सम्पत्ति दृष्ट-मित्याशयः । अनेनास्तु ज्ञायस्यम्वेदकस्याः सात्त्विकभावा उक्ता । तेषा लक्षणादिभ्यः— "अस्तुनेतोद्भवं वाचि दुःखलोभमद्वयं नम्" । "क्रियास्यपाठव ज्ञायं विनोत्कच्छाम्भवादिभिः । अन्वयेऽपप्रतिष्ठातोभयरागामयादिभिः ॥" "अपुर्जलोद्भव भेद" इति चम्पू-साहिभिः । रामरो-भयादिभ्यः कम्प्यो वातस्य वेपथु ॥ मन्त्रालान्ता उलम् ।

(२०) व्यवसितः आलोक्यनिघने उदयुक्त ।

(२१) मालत्या नीरपयमवयमेत्यतीत्याशयेनेति भावः ।

अत्र प्रवाह (उद्गुण्ड हईगा) वाव वाव आयाव नेतवृत्ति आच्छादित कविनेछे । निगुणव माणतीव अष्टातिवृत्तवणे कृत्ततापात्र कश्चि शवोर्षे कर्णो अन्तम उठेते छ । क्रियाप्रावष्टेई आमार उठ घर्षाल उ अःपय अविच्छिन्न कम्पनवशतः उकलागुलि हईउठेछे, आमि कि कविव ?

(२०) तथापिञ्च आमि आलेख्येनेनेने उद्गुण्ड आछि । (वक्त्रकाले अङ्कित करिमा देपाइलेन ।)

(२१) मक । (अवलोकन करिमा) उठे मालतीते उठेयाव आसक्ति वृत्तई हईगाछे । (कौटुकव सतिउ) आ । अछि कालमध्ये एकटि श्लोक उ निर्माण करिमा दिविगाछ । (गडितेऽप्रागिनेन) ।

जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः,
 प्रकृतिमधुराः सन्धेवान्धे मनो मदयन्ति ये ।
 मम तु यदियं याता लोके विलोचनचन्द्रिका,
 नयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः ॥ (२२)

(२१) जगतीति । जगति सुवने जयिनः पुष्पमायकमाडापकमभादनेन विरहिजनप्रद-
 शीलाः प्रकृतिमधुराः स्वभावमुन्दराः अन्धे मालतीव्यतिरिक्ताः ते प्रसिद्धाः ते नवेन्दुकलादयः-
 यान्दविकलाप्रधनय । बहुवचनवचनान् प्रथमचन्द्रदर्शनस्वैशधिकर्षप्रदत्वप्रसिद्धैक नवेति ।
 आदिना कुमुदकलादिपरिवहः । भाग्य पदार्थाः अथवा भाग्यल इति भावाः मुन्दरतया भाव-
 नार्हाः मनोय, ये मनः विवेकरहिताया भावतीवदनमनाजीकयता वा चित्तं रुदयन्ति सकीपयन्ति ।
 तु किन्तु लोके सुवने विलोचनचन्द्रिका समतीवाद्वादकत्वेन नैवज्योतसा इयं मालती मम नयन-
 विषयं भावप्रधाननिर्देशात् नैवगोवरत्वं यदयाता प्राप्ता तस्या यदयंनं यातमित्यर्थ । स एव जन्मनि-
 चवेति प्रेयः । एकः चिदीयः महोत्सवः आनन्दहेतुः । मालतीव्यतिरिक्ता आद्यादप्रदत्वेन
 प्रसिद्धा ये चन्द्रादयः मुनि नैव मालतीवदनानवचोक्तानां भिन्नवचित्वाद्वा अन्धे शमाद्वादकत्व-
 मक्षि चदन्तु मम तु तद्दर्शनमेव तदनुरागादिर्ज्ञं भवतु मात्माभूत् । यावज्जीवं महान् उत्सव
 इत्याशयः । एतेन भावयामनीशानुरागः प्रदर्शितः । अत्र प्रकृत्यमानलिङ्गभारित्यात् "म" इति
 पुंश्वम् । अथ चन्द्रादौ ख्येयद्वादजनकत्वं नास्तीति अचमाननरमाद्वादप्रदत्वे मोतकर्मयोतमार्द-
 मारत्या विलोचनचन्द्रिकेति चन्द्रिकालारीपथ माधवस्य स्ववचो व्याहृतमिति शैत्र एषा
 चन्द्रिकाजीकस्य लोचनचन्द्रविधाशिनोति प्रसिद्धिः, तथा मम मालतीवेति हृदि निधाय केवलं
 भोक्तप्रसिद्धा चन्द्रिकालारीपथेन व्याहृतत्वम् परिहृतत्वात् । वाचिकोऽप्येवम् । यद्योक्तं—
 "रसानुपधेरात्वापैः शोकेकांस्ते पदेक्षया । नाभालहारमपुत्रेवांचिकी रस इत्येते ॥" अत्र प्रकृति-
 नपुत्रत्वसाध्यैपि मालत्या एव दर्पजनकत्वोत्कीर्तनादातिरिक्तः, विलोचनचन्द्रिकेति रूपकं
 विशाल्यात् प्रेययालहारः । हरिषीरुतम् । तद्वचनं यथा— "नसमरसनाथैः षड् वेदैर्हयै
 रंरिषी मता ।"

(२२) जगते विजयी नूतन चन्द्रकला प्रकृति अलाभन्वव अत्र रह पदार्थ है
 ऐशिक आछे, दाहावा (अज्ञेय) नमस्तुटेविधान कवे । किन्तु रूपने लोचन-
 चन्द्रिकायरूप एहे मालती ये आनाम नेदपथवर्हिनी हईशाछे, ताहाई आनाम
 हेह आन एकमात्र महोत्सवयरूप ।

[প্রথমে (২৩) মন্তরং মন্দারিকা] । কলহংসখ ! পদাণুসারেণ
 চপ্রলহাসি । [সাম্ভবমকরন্দো হৃদ্বা সলঙ্কম্] । কথং, তেবি
 মহাশুভাভাৱা শ্বজিব্ব ? (ন) । [উপসৃত্য প্রথমতি ।]

চমৌ । মন্দারিকি ! হৃদ্বাস্থ্যতাম্ । (২৪)

মন্দা । [উপবিষ্ট্য] কলহংসখ ! তবপৈছি মে বিস্তুফলখ' । (৫)

কল । [গৃহীত্বা ।] গীচ্ছ পটম্ । (ফ)

মন্দা । [বিসোক্য] । কলহংসখ ! কেণ উপ, কিংশিমিত্তং বা,
 এত মালতী প্রালিছিতা ? । (ঘ)

(ন) কলহংসক ! পদাণুসারেণ চপ্রলহাসি । অর্থাৎ তেবি মহাশুভাভাৱা ২৫ইক ?

(৫) কলহংসক ! উপনয় মে বিস্তুফলম্ ।

(ফ) হৃদ্বাস্থ্যতাম্ ।

(ঘ) কলহংসক ! কেণ পুনঃ কিং নিমিত্তং বা এত মালতী প্রালিছিতা ?

(২৪) যত পটীভেদেণ হৃদ্বাস্থ্যতাম্ পরিণয়ো লক্ষ্যে ।

(ন) কথিত্ব কলহংস ইত্যন্থে "কলহংসক ! কীর পীর" । ইত্যপিকাং পাঠঃ । তত বিস্তুফল-
 মখং মন্তরনাম । চৌর ইতি মস্তৌধমন্ত তথা পৌরেণ মদনে হৃদ্বাস্থ্যতাম্ । বিস্তুফলকমানীতমিত্যুপ-
 কাশংসম্ । পদাণুসারেণ পুঙ্কল্যাবিক্রান্তাসারেলৈব্যেচ । সম্ভবমিতি তদ্ব্যর্থমিত্যধী । তেন
 মাহংসমুপহাস্যাবাবিক্রান্তা মুক্লা । নিযৌতি তি বিস্তুফলকে লিছিতা হৃদ্ব্যর্থাঃ । মৌরহাটীকর্তে
 পদুবলম্ । অসমা ধিমি হৃদ্ব্যর্থম—নি পূর্লোভস্থগা ইত্যর্থাঃ ।

(২৫) হৃদ্বাস্থ্যতামিত্যাদৌজিত্বলক্ষ্যার্থমাহোপহাস্যনাম ।

(ন) মন্দারিকা । (গৃহ্য প্রবিষ্টে হৃদ্বাস্য কলহংসক ! তোমার গর্ভহৃদ্বাস্থ্যাবে
 প্রাসিয়া তোনাকৈ গোপ হইলাম । (সাম্ভব ও মকবলকৈ দেখিয়া সলঙ্ক জাবে)
 একি সেই মৎপুকবৎসখণ্ড (মেখি) ওথানেটে ? (নিকটে আনিয়া ওংগাথ) ।

(২৬) উক্তয়ে মন্দারিকৈ । এখানে উপবেশন কর ।

(গ) মন্দা । (উপবেশন কবিয়া) কলহংসক ! আমার চিত্তকণক আনয়ন কব ।

(ফ) কল । (গ্রহণ কবিয়া) এই গ্রহণ কব ।

(ঘ) মন্দা । (বিলোক্তন কবিয়া) কলহংসক ! কে আবার কি নিমিত্ত

ইহাতে মালতীৰ অতিক্রান্তি বিধিগ ?

कल । जो जेष यिमिन्तेष मालदीय (म) ।

मन्दा । [सङ्घर्षं] । दिष्टिषा दंसिदफलं दाणिं विद्याषं
पभावइणो (म) ।

मकं । मन्दारिके ! यदत्र वस्तुनि एष ते वल्लभः कथयति, अपि
तथा तत् ? (२५)

मन्दा । महाभाष ! अध इम् । (य)

मक । क्व पुनर्मालती माधवं प्राग् दृष्टवती ? (२६)

(म) यः येन निमित्तेन मालत्या ।

(न) दिष्ट्या दर्शितफलमिदानीं विद्याम प्रजापतेः ।

(य) महाभाग ! अथ किम् ?

(म) अमिनिष्ठितः इति शेषः । तदाच मालत्या विनोदनिमित्त माधवो लिखितः, माधवेनापि
विनोदनिमित्तं माधवी लिखितेत्यर्थः ।

(न) सङ्घर्षमिथादि, दूयन्वापारस्य फलोन्मुखत्वं हर्षहेतुः । प्रजापतेः सद्यः विद्यामं
यिन्विद्योमलं इदानीं उपदर्शितफलं सञ्जातमिति शेषः । ईदृशगुणपदपत्रावल्यादिसम्बन्ध-
विच्छेदस्य परस्परानुवाग एव फलमिति तद्विषया मफलं विधानः शिल्पकौशलमिति भावः ।

(२५) अथ इतिप्रतिबन्धे वस्तुनि एष ते वल्लभः स्वामी कलहमः यत् कथयति, उत्कृष्टा-
विनोदनाय मानसा लिखितमिति यद्वाक्यं, अपि मद्य, तत्तथा ? तत् किं मन्यम् ?

(य) अथ किमियमुपगमे तदवितर्कमेवेत्यर्थः ।

(२६) पूर्वमनवलोकेने भावया उत्कृष्टाविनोदनाय माधवालील्यस्त्रीप्रनामधवादवलोकेनस्य
थापरिहातत्वात् प्रवृत्तिः—कति ।

(क) कल । मानतो ये निमित्तं बाहाके लिखित्वाहिन ।

(म) मन्दा । (हर्षेण सहित) भाग्यकृतम ईदानीं प्रजापतिव निमित्तकोशल
मफलं हर्षेण ।

(२६) मक । मन्दारिके ? ए विद्ये चोनाव ठठी कलहंस बाहा वलितेहेह,
ताहा कि ठिक ?

(य) मन्दा । महाभाग ! अथइहे ठिक ।

(२७) मक । (तवे) मानतो पूर्व कोषाय माधवके लिखित्वाहिन ?

মন্দা। লবঙ্গিমা ভগ্নাদি, বাদ্যশ্রবণগতেতি । (২)

মক। বয়স্য! অন্তু অমাত্যভবনামুস্মরন্ত্যৈব বহুয়ঃ সস্ব-
রাবহে, তদুপপন্নমেতৎ । (২৩)

মন্দা। অণুমম্বন্তু মং মহাণুমাশ্রা, জাব এৎ মধবদৌ দৈবশ্ব
সমশ্রবশ্ব সুচরিতং পিঙ্গমহীএ লবঙ্গিমাএ ণিবেদৈমি (ল)

মক। প্রাপ্যামরমেতদ্ভবত্বাঃ । (২৮)

[মন্দারিকা চিত্রফলকং গৃহীত্বা নিষ্ক্রান্তা] ।

(২) লবঙ্গিকা ভগ্নতি বাসায়নগতেতি ।

(ল) অণুমম্বন্তা মা মহাণুমাশ্রী, বাবদির্দ ভগবতৌ টংস্ব মদনশ্ব সুচরিত পিঙ্গম্বা
লবঙ্গিকায়া নিবেদয়ামি ।

(২) বাসায়নগতা নবাত্বর্গিনী (বনী) উল্লসতীত্যনিন স্তম্বম ।

(২৩) তৎ সজ্ঞান অমাত্যশ্রবসমিচ্ছিতবর্ষাণি বহুশৌ মমবান্, এতদ্ভাষাতায়নবর্ষিকা
মালত্যা মাধবশ্ব সন্দর্শনং সত্বশ্রং যুক্তিসিদ্ধং বিশ্রমমৌশমিয়কং ।

(২) মদনশ্ব অনীতনামাত্মানম্ অবতনশ্রবণবটৌশ্ব ইতি বাবদ । দৈবশ্ব অম্বীঃশ্রাণুরান-
শ্রবণশ্রবণীকৌশলীশ্ব মদনশ্ব কামশ্ব সুচরিতং এতদনুরাগবর্ষনশ্বশ্রবণ সুসমাচারম্ ।
লবঙ্গিকায়া বনি মলশ্বে বনী । “লবঙ্গিকায়ে” ইতি কথিত পাঠ । লবঙ্গিকায়েবামশ্ব নিযুক্তেতি
তস্মৈবাচ নিবেদয়ামি যথান্ মা যথোচিতমাত্যবিশ্ব্যন্তীতি ভাব ।

(২৮) এতল মাধবানুরাগেনিবেদনার্দির্দং প্রাপ্যামরং লবঙ্গিকায়া ।

(২) মন্দা। লবঙ্গিকা বনেম, জ্ঞানামায় বাটীয়া দেখিয়াছিল ।

(২৩) অমাত্যশ্রবনেব সমিচ্ছিত পথ বিয়া আমতা বহু বাব বাতায়াত করিয়াছি,
সুতবাঃ বঁহা (নবাক হইতে মর্শন) হইতে পাবে ।

(ল) মন্দা। তবে আপনাবা অহুমতি করণ যে, ভগবান্ কামবেবের
(অজ্ঞোজ্ঞেব অশ্রবণবর্ধনরূপ) এই সুসমাচাব খাইয়া শ্রিয়গণী লবঙ্গিকাব নিকট
নিবেদন করি ।

(২৮) মক। মাধবেব অহুরাগাদি নিবেদন কবিবার তোমাব এই অবকাশ বটে ।
(মন্দাবিকা চিত্রফলক গ্রহণ করিয়া নিষ্ক্রান্ত হইল) ।

मक । वयस्य ! खरतरकिरणोऽयं भगवान् सहस्रदीधितिः
अलङ्करोति मध्यमङ्गः, तदेहि संस्वायमेव गच्छावः । (२६) [इत्युत्थाय
परिक्रामतः] ।

माध । एवं हि मन्ये ।

घर्माश्वोदिसरयि वर्त्तनैरिटानीम् मुग्धाच्याः परिजनवारमुन्दरीणाम् ।
तप्रातर्विहितविचित्रपत्रलेखावैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥ ३०

(२६) सहस्रदीधिति इत्यं । सप्तायं सदने "सप्तम्याय सत्रिविधे च सप्तातेऽपि च दृश्यते"
इति मेदिनी ।

(३०) घर्मेति । इदानीं मध्याह्ने सुखे अस्मिन् घटा तस्या मानसा परिजनवारमुन्दरीणा
परिवारिकाणा वारविनाशिनोना कपोलगोमंशस्यनवीरनुभितानि कुङ्कुमानि (कर्तृपि),
पुनतानुलेखनविशेष, कथितः । यथोक्तं— "वैदग्ध्यं प्रतीपचारं कतप्रीर्वा कपोलयोः । उन्मादनं
नयनयोर्वतम (यादनुलेखनम् ३)" घर्माश्वसा स्वेदज्वला विमुरस्य समुत्थ "समूहे निवृद्ध-
व्युद्धमन्दीहविर्मन्त्रजा" इत्यमरः । विनर्तनैः प्रसुरणेः करणे तत्र पूर्वार्त्ते मया पवनीर्हितं,
प्रातर्विहिताना माइनिकतथा प्रभातममये विरचिताना विचित्राणा चमत्कारभारिणीना
पत्रलेखाना पदावलीनां वैदग्ध्यं मौन्द्ये (कर्म) जहति त्यजति । पदाकारविरचितविधित्वित्त-
भूषणानि स्वेदशात् विवृष्टमौन्द्याशीटानीं ज्ञानानीति भावः । माचथाः कथाविन पधा-
वत्यभारान्परिजनैव्यक्तं । उन्मादावप्यतया लघुचित्तमम्व्यङ्गकथाया एव स्वभावनित्तुर्त्वन
तत्परिजनवर्षनमपि न विवृष्टं । यथोक्तं— "तत्रमम्व्यङ्गकथा युक्ते सर्वावप्यागतानिष्ठ" इति ।
प्रवर्षिणीवत्तम् । "वाग्धाभिर्मन्त्रजा प्रवर्षिणीव" इति तद्वचनम् ।

(२२) मक । हे वरस्य ! अथवकिरण उगवान् पृथानेव नवाहकाय अलङ्कृत
कदितेहेछन ; इतवाः एत, आनवा गृहेहे गमन कवि । (उत्तिग्रा पवित्रमण) ।

(३०) माध । जानाव एहेकण सने ह्य हे, एहे मशाह्ण काने नुवाको नानकोव ।
पविडानिका वावदिलागिनोदिशेव कणानागुनिपु कुङ्कुनगकन येवडगननुहेर
मकाववणठः नेहे आठःकानविहित विचित्र पत्रावलीन सौन्दर्या पविड्याग
कविडाहे ।

अपि च—सम्भोजन्मुकुलकरालकुन्दकोश-

प्रस्योतघनमकरन्दगन्धयन्धो । ।

तामीपप्रचलविलोचनां नताङ्गी-

मालिङ्गन् पवन । मम स्युग्माङ्गमङ्गम् ॥ ३१

मक । (स्वगतम्) अभिङ्गन्ति, दृष्ट कथमेव साधवम्

सुकुमारकायमनवययः धरः ।

अचिरेण वैल्लतविवर्त्तटापणः

कलमं कठीर इव कूटप्राकलः ॥ ३२

(३१) सम्भोजन्मुकुलकरालकुन्दकोश—
सम्भोजयति । सम्भोजयति इवद्विकसिताणि यानि मुकुलानि कुन्दमालानि ते करालस्य दलुरस्य
“करालो दन्तुरे नृके” इत्यनन् । कुन्दस्य योयान् कुन्दलान् “कोशोऽम्बोऽम्बुमी खड्गविधानेऽर्ध-
चदिव्यको” इत्यमरः । प्रस्योतन् मन्मन् घनः निविद्धो यो मकरन्दः प्रपारसः तदगमस्य मन्मः
सदृशरः, ये तादृश्य पवन । लं ईदृशप्रचले गिलासवशात् किञ्चिदचले लोचने जेवं यस्याङ्गम्
अपि चिरेण पवनस्य दृ-सदृशतादभवेन समतायाः कितनेनां ललाटीं पौवसतमरेषु दु स्रष्टविरु-
प्रदारेण वा अवनताङ्गी यो माङ्गीं चालिङ्गन् शिचन् मम अट अट प्रत्ययार्थं मङ्गः । अथ
कुन्दकोशस्यधारेण गतिप्रतिबन्धाद्भान्दं मकरन्दसम्बन्धवदान् शीतमन्, मन्मन्मुतया
सौम्यस्य प्रतिपादित, एतन्मूर्तीषु विरुद्धिदृशदहनस्य यद्व्यतमगन्तदृशमङ्गशीतयो मनाङ्गं
मूर्धनि तदेव मी शान्तिर्भवेदित्यां श्रवः । अत्रापि प्रष्टविकीरतम् । अस्यापननुदपं श्लोक—
शङ्खि गतः । यतः काला तां मूर्धा ममपि स्युः । त्वयि मे गात्रमस्यमंयन्ते इतिवन्तायै ॥

३२ । अभिङ्गन्ति, अवनयन् प्रतिबन्धरहितं चनिर्गम्य इति भावः । एष धरः
नामः सुकुमारकाय कीमलकलीवर साधव विह्वलताया वैद्यमापशाना (वातपित्तकफाना-
मन्धः) अप्यं वैल्लत, स चानी विवर्त्त परिवर्त्तमानेति वैल्लतविवर्त्तं तिन दाहयो मयङ्कटः

(३०) देहे कुम्भगतं शैवदिकगितं मुकुलवारा मङ्गादपठ वरिषां श्रेठीरमन
। ताङ्गां कूटानुचरितं निविद्धं पुष्पवसेव परुसहचरं हे पवन ! त्वमि किञ्चिदं
एगनेया पवनदात्री मेहे मणिकोके आगिङ्गनं करिष्यां आमारं श्रेति अङ्के अङ्क
र्ष कर ।

(३२) मक । (वगन्त) हरिः । वापुषितकक-नरिणाङ्क-निवहन् जीवन् शीघ्रतर

तदत्र भगवती कामन्दकी नः शरणम् (३३)

माध । [स्वगतम्] आश्चर्यम् !

पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पथात्

अन्तर्बहिः परित एव दिवर्त्तमानाम् ।

उद्बुद्धसुग्धकनकाजनिभं वहन्ती-

मासक्तितिर्यग्पथर्त्तितदृष्टि वक्त्रम् ॥ (३४)

वातपितृकसप्रियातभीषण इत्यर्थः, अत एव कठोरः अतितीव्रः दुश्चिन्तित इति यावत् । कूटन कपटेनाकक्षादागत्य पातयतीति कूटपाकल, पृथोदरादितान् माधुः, गजशरविशेषः । यद्योक्तं शेषे—“यद्यामिहस्यान् कूटन स्रग्व्यूथ बनेचरः । तथा पातात्मको नाम हलि वै कूटपाकलः ॥” अथ—“गज वातशरी हलि तथा वै कूटपाकल” इति । कलमं करियावक्त्रमिव अपिरेष स्रग्धरे चतुर्पनिचय एवेत्यर्थः । अयं अभिहन्ति अतीव प्रकृति वीर्ययतीति यावत् । अथ अरोह्ये वेज्जतविवर्त्तदाहयः स्वधिकारपरिधानभीषणः, कठोरशोभायकः । इनेति विधादे—“इत उर्ध्वेनुकम्पाया वाक्कार्थविधादये” इति शेषः । अत्र हन्ति हनेति हेतानु-
यासः । कूटपाकलः कलममिव अरः माधव हनीति पूर्वोपिमा चापहारय इत्यनयोः संछटिः । मधु भाषिषीरुतम् तद्वचनं यथा—“मज्जसाजनी च यदि मधुभाषिषी” इति ॥

३३ । तद्वेति । अत्र अस्यां माधवस्थावस्थाया, भगवती ज्ञानसम्पन्ना, शरणं रक्षिका, ताम्ने नात्मागतिसौम्यः । शिरोयाद्वर्षनीयस्य सकन्देन कामन्दके मदनीयान-
हयानाना निवेदनस्याव सूचनादहावतारोऽयम् । तद्योक्तं—“अहावसाने यवैव भाविनीऽदहा
सूचने । वन्दुवोतमुपोदघाते, सोऽहावतार इत्येति ॥” दर्शयोरुक्तवचनं यथा—“अहाते
सुचितः घातेऽदहावसाविभायतः । यथाऽहीऽवतरेत्येवोऽहावतार इति धृतः ॥”

३४ । सम्पादावस्थानुत्पत्तं तत्रशतमाह—पश्यामीति । उद्बुद्धं विकसितं सुग्धं
कनीचं यत् कनकाजं सुग्धं यत् तद्रिमं ततपदस्य तथा आसक्त्या मध्यनुगानीय तिर्यग्पथर्त्तित्वा

गजशर वेदम अचिबेहे कविशावकके ग्रीडा देव, मेदेरुप एहे अनिबार्था कामनेनु
अकोनकनेवर माधवके अचिबकालधोई ग्रीडा विदेहे केन ?

(३०) अतएव माधवेर एहे अवहाते उगवती कामन्दकीहे आमाधेर
रुकरिती ।

(३१) माध । (पगतः) कि आश्रयः । अश्रुगवशतः (आमाके लेखिवार

प्रथमोऽङ्कः ।

[प्रकाशं] वयस्य ! मम हि सत्यति,—

प्रसरति परिमाथा काऽप्ययं देहदाह

स्तिरयति करणानां ग्राहकत्वं प्रमोहः ।

रणरणकविहृष्टिं विभ्रदावर्त्तमानम्,

ज्वलति हृदयमन्तस्तन्नायत्वञ्च धत्ते ॥ (३५)

पदान् स्थितस्य मम दग्गनामवेपथ्वक्रीकृता इद्विधं त तादृशं वज्रं वदनं वचनीं धारयन्ती ता मदनोद्यानप्रस्थानोद्यता मानवीं इत. समग्रपार्श्वे, पुरतः, सन्धु खण्डीये, पद्यात् पृष्ठदिशि, अन्तर-भ्रान्दरे, इति. इदिरुदेषु च किं वा त्रिशेषनिर्दोषेण परितः सर्वत एव विवर्त्तमाना स्वहती विद्यमाना अथवा विवर्त्तमाना एकामपि वतुधा प्रतिभासमाना द्रश्यामि अवनोकथामि । यत्नेन शीघ्रे नशामि, तत्रैव तामस्याकरामोति कथं तन्मयमेव भुवन जातमित्याद्यर्थमित्यर्थः । "घो येन भावेनाविष्टं सुखदंजतरं वा । स तदाद्रितसंस्कारः सर्वं पश्यति सत्यम्" मित्यनेन मानवीममावेमित्येव साधकस्य तदानीं तत्रावलोकनं युक्तमेव । अतोद्बुद्धमुत्थकनकाल-मिभमिति समासगतोपमासङ्कारः । वसन्ततिलक इत्यम् ।

३५ । आत्मन्यनुभूतानवस्थां वयस्याऽऽ निवेदयति—प्रसक्तौति । परिमाथी परिमथन-श्रीलः परिपीडनस्यभाव इति यावत् । कोऽपि अनिर्णयनीयः अविदितनिमित्त इत्यर्थः । अथ अनुभूयमानं देहदाहं शरीरताप कामज्वर इति यावत्, प्रसरति सर्व्वती व्याप्नोति । प्रमोहः, मानवलाभदृष्टमनितद्वैधियत् करणानां इन्द्रियाणां "करण साधकतमं खेचमावे-न्द्रियेषु" इत्यनरः । ग्राहकत्व इत्यादिभ्रान्दगठयत्किं तिरयति—आच्छादयति । आवर्त्त-मानं कामाग्निना ज्ञाप्यमानं "आवर्त्तनं ज्ञातनं स्वा" इति छेन । मम उदृष्टं रणरणक-सङ्घं "रणरणक सङ्घं" इति छेन । तस्य विवर्त्तितं उपपद्य विवर्त्त दधानं सत् अलक्ष्यं न्यनति सन्तापमनुभवति । सत्यत्वं निरन्तरविनया मानवीमग्रस्य धृष्टं समाप्यति । मानवीमग्रमनाहृतनिपेक्षयायं सद्यति मञ्जीरनीवधं नीवेदिव मनहृदयमन्तस्त्वाहस्य जीवन्-

अत्र) पञ्चाङ्गिके श्रेयसं वक्रोक्तदृष्टिं विवर्त्तित मनोऽत्र प्रवर्त्तनवोपपन्नना नेह नामाङ्गिके वामपार्श्वे, दक्षिणपार्श्वे, मधुषे, पृष्ठनेषे, अङ्गाग्रवे ७ बाहिरे (अथवा अधिक आव कि बलिब) सर्वात्रैव विशेषरूपे वर्त्तमानं देवितेति ।

(३६) (प्रकाशे) वयस्य ! सञ्जति पद्मिनीडनवक्तव्य अनिर्णयनीयं कामज्वर आचारं सर्वात्र व्याप्तं इहैतेहै । मोह इन्द्रियगणेषु च अ विवर्त्तगणपञ्क्ति

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । (३६)

इति वकुलवीथो नाम प्रथमोऽङ्कः । (३७)

धारणमीवाणवृत्तमृदित्यर्थः । अत्रैकस्य हृदयस्य ज्वलति धन इत्यनेकक्रियाकृतं तादृशोपकालहारः । तद्गणय यथा दर्पण—“अप्रस्तुतप्रस्तुतयोर्हीनकृतं नित्यमने । अथ क्वान्कर्मजं स्यादनेकासु जिघांसुःकेन ॥” इति । प्रसरति तिरयति जनतीति वीथि परस्यै परान्वाभिधाय धन इत्यात्मनेपदस्याभिधानादस्य भयप्रकृततास्यो दृष्य इति वृत्तिराशयः “ज्वलति हृदयमीवं तन्मदलं दधानो”त्येव पाठो युक्तः । मालिनोक्तम् ।

(क्वचित् पुस्तके “आवर्त्तमान”मित्यत्र “आवर्त्तमान”मिति पाठः, तथात्वे च रश्मि-कामः ततः स्यात् कः, “मारी रश्मिः, काम” इत्युत्पत्तिर्नो । तस्य विवृतिः ‘शौतकण्ठा’ विभक्त आवर्त्ति भाभ्यत् गावं ज्वलतीत्यर्थः कार्यः) अत्रावर्त्तमानेन व्याधिः, ज्वलतीत्यनेनोद्देशः, तन्मदलमित्यनेनोद्देशात्, दुःसहृदसाशानपि शौक्याया च प्रदर्शिता ।

३६ । इति एवमभिधाय सर्वे रत्नवर्तिनः पुरुषाः निष्क्रान्ताः निर्गताः रत्नभूमिविति शेषः । अत्रात्र इथीरिवेदानो निर्गमात् कथं बहुवचनमिति वाच्यं, पूर्वं निष्क्रान्तकालसादीनामपि सम्बन्धस्य विवक्षिततया बहुलस्याविवक्षितत्वात् । वस्तुतस्तु सर्व्वैवाद्देश्ये रत्नभूमिरभिनेत्रयुक्तव्योतनाय “इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे” इति लेखनस्य कविप्रसन्नसिद्धतया भाषित्तमैकलक्षित्वनीलपुञ्जादिभिन्नेत्यर्थेयम् ।

३७ । इति अहपरिणमती, वकुलवीथीनाम तत्राद्या प्रसिद्धः प्रथम आद्यः अङ्कः परिच्छेदः समाप्त इति शेषः । द्वितीयाश्रयेष्वर्थे च व्याख्येयम् । वीथी ऐषी वकुलाना वीथी वकुलमालीत्यर्थः । अत्राह वकुलमानाभ्यनेनेव प्रधानतः वकुलानापसम्पादनानादद्यादस्य वकुलवीथीति नाम परिष्कृतम् । क्वचित् पुस्तके “वकुलवीथीनाम”त्यर्थो नास्ति । अत्रालक्ष्येण—“प्रत्यक्षनेत्रचरिणी रसभावसमुच्चल” इत्यादि “अन्तनिष्क्रान्तनिवृत्तिलपानीऽह इति कौर्त्तित” इत्यसं दर्पणवहपरिच्छेदे द्रष्टव्यं ।

इति काव्यतर्कतीर्थोपनामक-श्रीकृष्णविहारि तर्कविहात्मभद्राचार्य्यज्ञायां
तत्त्वसंनिधोसमाख्यायां मालतीमाधवस्याख्यायां प्रथमाहविवृतिः समाप्ता ।

आच्छादित् कविदेहे । कामाग्निवावा विपजामान आमाव कृपय अतिशय उद्वेग धारण करिशा मृष्टाग अमृत्तव कविदेहे ७ तन्मय हृद्देहे ।

(३७) (एहेकथा बलिशा सकले निष्क्रान्त हहेल) ।

(३७) वकुलवीथीनारक प्रथम अङ्क मवाप ।

द्वितीयोऽङ्कः । (१)

ततः प्रविशतश्चेत्यौ । (२)

एका । हला । सङ्गीतशालापरिसरे भवलोडदाटुटीया तुमं#
किं मन्तपन्ती आसि ? (क)

द्वितीया । सखि ! तेण किल माहवपिभवपश्चेण मभरन्देण
सभलोक्केव्व मभणुज्जानवञ्चस्ती मभञ्चदीए विवेदिदो (ख)

(क) हला । सङ्गीतशालापरिसरे भवलोकिताद्वितीया ल' किं मन्तपन्ती आसिः ।

(ख) सखि । तेन किल माहवनिवचयत्वेन मभरन्देण सकल एव मदनीयानहताणो
मभवन्त्ये विवेदितः ।

१ । मन्तपिपङ्के नायकप्रवेशाभावेन "प्रत्यक्षनेत्रपरित" इति दर्पणलक्षणेन "नाटक-
प्रकरणवीरका, काव्या, प्रत्यक्षनायका" इति भरतलक्षणेन चासङ्गत्या कदमव्याख्यामिति
शेष "गुरु, पुरोहितोऽभावो नायको नायिकापि च । सार्धवाह इति शोका" वक्ष्येते नायका
सुखे"रित्यनेन नायिकाया अपि धारिभाषकनायकत्वस्यैव नालतीप्रवेशसम्भवेन नाटकलक्ष-
णमन्तपसम्भवात् ।

२ । इदानीमङ्गानरमारभमाद्य' कविरत्नभारतगर्भसिद्धमाथान् जादिवृत्तानान् सञ्चयेषु
सभान् बोधयितुं प्रवेशकमारचयति—तत इत्यादिना । चेटी दाक्षी ।

(क) पठति, तगोरिका चेटीत्यर्थः । इति सख्यासखीवनायकमन्यं । इतो इह
इत्याह्वानं नीच चेटीं सखीं पठति नास्तीत्यावसरः । सङ्गीतशालाया' शास्त्रशालाया नाट्यरङ्ग-
परिसरे पर्यायभूयो भवलोकिताद्वितीया भवलोकितात्पर्यद्वितीयर्थः । मन्तपन्ती भाषमाथा ।

ख । द्वितीयेति, चेटीत्यर्थः । मन्तपन्तीयाहताः परस्परसम्बन्धवस्तुलमानार्थवाहिकाः ।

द्वितीय अङ्क ।

दामीधरेण प्रवेश ।

(क) एका । हला । सङ्गीतशालाया आश्रयणे केवल अमलोकित्वाय
सहित कि मङ्गला कवितेहिले ?

(ख) द्वितीया । सुधी, माधवेव प्रिय वरुण सेहै मङ्गलम् मन्तोर्त्तानिपुण्ड्र

* "मन्तपन्ती कामन्दर" इति पाठभेदः, तद्यत्वे भवन्ती कामन्दकी किं मन्तपन्ती आसीदि-
त्यनुवादः करणीयः ।

प्रथमा । तदो किं ? (ग)

द्विती । तदो भट्टिदारिधं दृष्टुकामाए भववदीए प्पडत्तिणि मिच्चं भवन्नोदटा अणुप्पेसिदा । मएवि ताए कधिदं, जधा लवङ्गिआदुदीया विविच्चे भट्टिदारिआ वट्टदिप्पि (घ) ।

प्रथ । हला ! लवङ्गिआ क्खु, केसरकुसुमाईं भवच्चिणोमिप्पि, मअणुज्जाणादो जेव्व षागदा ता किं सम्पदं सम्पत्ता ? (ङ)

(ग) ततः किम् ?

(घ) ततो भर्तृदारिकां दृष्टुकामया भववत्या प्रवृत्तिनिमित्तं अवभोकिता अनुपेक्षिता, मयापि तस्यै कथितं, यथा लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते भर्तृदारिका वर्णते ।

(ङ) हला ! लवङ्गिका खलु केसरकुसुमाश्रयचिणोमौति, सदगोद्यानादिव जागता, तत् किं सम्पदं सम्पत्ता ।

भववत्ये कामन्दस्ये निवेदितः प्रतीकारार्थं कथितः । इत्यवभोकितामुष्णात् सुतमिति शेषः ।

(ग) अन्यतरार्थं जेकेत्यस्य प्रयोगे द्वितीयापि प्रत्येतुं शक्येति एकैवपदाद्योक्तं—प्रथमेति ।

(घ) द्वितीयेति । भर्तृदारिका मालती । प्रवृत्तिर्वात्ता तन्निमित्तं "मालती कुत किदमी वर्णते" इत्येतत्परिज्ञानार्थमिथर्थः । तस्यै अवभोकितायै । विविक्ते विजने "विविक्ते पुत्रविजना" विश्वसतः ।

(ङ) केसरकुसुमानि वकुलपुष्पाणि, अवचिणोमि नोटयामि, इति द्वेती, जागता अद्यापिः घट्टेति शेषः । सम्पत्ता जागता ।

मन्त्रहे उगवती कामन्त्रश्रीव निकटे निवेदन करिहाछे (ताहा अवलोकितार मूढे तनिट्टेहलाय) ।

(ग) अथवा ताम्रगण ? (उगवती कि करिहाछेन ?)

(घ) द्विती । गट्टे उर्द्धवाविकार मर्चनेन निमित्त संवाह जानिवार अत्र उगवती अवलोकितारके पाठाईराछेन, आधिउ ताहाके बलिगहि "केवल लवङ्गिकाके नईरा उर्द्धवारिका (जागती) निर्धन बाने आछेन ।"

(ङ) अथ । हला ! लवङ्गिकात वकुलपुल छयन करिबे बलिग मदनोत्ताम हेहेते आसिगहिल ना, तवे कि से मञ्जति आसिगहछे ?

द्वितीयोऽङ्कः ।

द्विती । अधश्च तं कञ्च, परावृत्तीं जेज्व हत्ये गीह्विष,
पडिमिडपरिभ्रगा. भट्टिदारिषा उभरिषलिन्दश्च समाकृता । (च)

प्रथ । णृणं तन्न महाणुभावस्य सङ्घाय पत्ताणं विपोदेदि (ङ) ।

द्विती । [निगद्यस्य] कुदो मे भ्राताभो ! एदिषा अज्ज भवि-
सेसटंसदेण अटिभूमिं यतु, ताए अहिणिवेवो गमिस्सदि । अणुद्वक
मन्दयाया कारणादो महाराभो भट्टिदारिश्चं पत्ययन्तो भ्रमञ्चेण
विशत्तो (ज) ।

(च) अथ किं, ता खनु परावृत्तनीमिव इमे गृहीता, प्रतिपिडपरिभ्रगा, भर्तृदात्रिषो
उपयेदिन्द' समाकृता ।

(ङ) नन तन्न महाणुभावस्य संकथया आद्यान विनीदयति ।

(ज) कुतश्चायं आशङ्क । एतेषांय कविशेखदर्मनेलात्तिल्लुलि खणु लथा अहिणिवेवो
नमिषति । अणुद्व, मन्दनस्य कारणात्तद्वाराभो भर्तृदात्रिका प्रारंभतानोभासो न विश्रम' ।

(च) अथ इहमिति वाट सन्धानेपर्यं, परावृत्तनीमिव सटनीयाःनादान अनीमिव एवकारिष
विष्णव्यवच्छेद । प्रतिपिड विभ्रगित, परिभ्रन परिष्कारिष्वाजनः यथा सा । उपयेदिन्द'
उप'वात्स्यन व'ट्टिदात्रिकोठ "अथाक प्रवथा लिखा अट्टिदात्रिकोठके" इत्यन्तर ।

(ङ) नन विधिते "नने निहितलकंठी"रिति विश्व । तन्न महाणुभावस्य साधयस्य, संकथया
सुलकककनेन, अथाकभायसपानपन साधयेन सङ्घ खरहीजया व आलायः सङ्घकलेपर्यः ।

(ज) निगद्यसि साधनीमनीरहालगायसुतस्य मन्दनाई एता प्रारंभसाधियस एवाव
निग्रासदेवु लथा साधया, आशङ्क आनि. कुतः माकोलये; । अश्वै वीनुगाइ । एनेनेवादिषा ।

(घ) द्विती । आसिधाछे टैवकि ? आसिवामात्रेठे उाशाव इत्त धारण कविश
अज्ज पविडनवर्णक निषेध कथयः अर्जुनाविका उँपविहित वरिर्वावप्रकोर्ते
(वादेनार) यावेवहण कविशाछेन् ।

(ङ) प्रथमा । निशर सेई महाइत्तय बाधेवध कथेणकुधनवाहाई आश्विनोतन
करिडेछेन ।

(ज) द्विती । (निशय ताण कविश) अर्जुनाविकाव आर शाधि कोषाश ?

* "कसं एवे" लघिक. वातः कविण् इत्यने । कथ्यं आतरेवेति तदर्थं ।

প্রয়। কিংকি ? (ঋ)।

দ্বিতী। পছদি গিঅক্ষ কক্ষআজাণম মহারাশোক্তি।
তা জাদ আমরণ' ক্তু, চিঅক্ষমসম্ভ' মালদীয মাহবাসুরাশোক্তি
তক্তে মি (অ)

প্রয়। অবি শাম, মম্বদী কিংপি এত মম্বদীত্পণং দংস-
ইক্ষদি (ট)

(ঋ) কিমিতি ?

(অ) "প্রমরতি নিজস্ব কন্যাকাশনম মহারাজ" ইতি। তস্মাতমানসরথং যযু হৃদয়
শল্যং মালত্যা মাধবানুরাগ ইতি তক্তে মি।

(ট) অপি নাম মদবতী কিমপ্যম মগবতীত্ব দর্শয়িষ্যতি।

সকিশেবদর্শনে মননোদানে বিশেষতঃ পরম্পরসাধাত্কারিণ, অম্মা অমিনিয়েশ' মাধবে অনুরাগ
অতিমুখি আধিকা' তত্ত্বধর্মমিতি যাবত্, সন্নিধ্যতি প্রাপ্নোতি।

ঋ। কিমিতি বিশ্রুত ইতি শ্রেয়ঃ।

অ। প্রমবতীত্বাদি। মহারাজ ইত্যনমম্মায়েন মহারাজী ত্রিভাষিত ইত্যর্থঃ। সত্ তস্মাত্
নন্দনাথ মালতীদানস্বাভীজ্ঞতর্ভে ন তদবশ্যম্বাভাত্ মালত্যা মাধবানুরাগঃ আমরণ' মরৎ-
পর্যন্ত' হৃদয়শল্য' হৃদয়বিরেকনারাচলুচ্য জাতমিলনস্য। (বিধেয়মাধ্যম্যবিস্বত্যা
অশ্লবিশেষত্বেন জাতমিতি স্ত্রীবনির্দ্বয়ঃ।

ট। অপি নামিতি সক্ষাভনায়া। মগবতী কামন্দকী, অম মালত্যানিনিবারেণ-
বিসয়ে, কিমপি অনিজ্ব' মগবতীত্ব' মাহাশ্রম' (মগবতীত্বস্য সঞ্চালবিবহবাণু "অত-
লৌগ' অধবনস্ব" মিন ন পু' বদনাথ)। মালত্যানিতিবতুলনায়াঃ কামন্দক্য মাহাজী নৈবামাতস্য
বাজসন্দনদীপ মতি: পরিবর্তেত ইত্যাদেয়ঃ।

(একিকে) অত্রকাব এই মননোদানের বিশেষ গাফাংকাবে (তর্কশাবিকাৰ)
মাহবাসুবাগ অতিশয় বুদ্ধি পাবাবে। পত্র দিকে মহাবাজ মননেব জগু তর্কনাবি-
কাৰে প্রার্থনা কবিবেন, অমাতা মহাবাজকে জানাইয়াছেন ?

(ক) প্রথ। কি জানাইয়াছেন ?

(অ. দ্বিতী) "মহাবাজই নিজ-কত্রকাভনেব প্রভু" ইহা (জানাইয়াছেন)
শ্রুতবাং মালতীর এই মাহবাসুবাগ মবণকানপর্দাও মননশেষস্বরূপ হইগ বনিয়া
মনে হই ?

(ট) প্রথ। মহাব কবি, মালতীর এই অশান্তিনিবারণ বিবরে জগবতী
কামন্দকী কোন অনির্লসনৌর মাহাশ্রম দেখাইবেন।

द्वितीयोऽङ्कः ।

द्वितीः । मय्यसम्बद्धमनोरथैः । एहि, मच्छुद्ध । (४)

(इति परिश्रम्य निष्क्रान्ते) (३)

प्रवेशवाः । (४)

[ततः प्रविशत्युपविष्टा मोक्षगता मालती लवङ्गिका च] (५)

(४) एहि असम्बद्धमनोरथैः । एहि मच्छुद्ध ।

४ । असम्बद्धमनोरथैः । अयुक्तानिवाहैः । सदासिन्धुः । कामन्दका । मानन्दशानि । निवारयतिवधे । मनोनिविशेयस्वेवावसादित्वात् । एहि मच्छुद्ध इति प्रकृतार्थात् । मय्यसम्बद्धमनोरथैः ।

३ । निष्क्रान्ति इति चोद्यतिविति शेषः ।

४ । प्रवेशवतीति प्रवेशकः । समानार्थावच्छेषकविशेषः । ततश्च यथा उपेक्षे—

“प्रवेशवतीनुदात्तोदा नीचरावपद्योतिताः ।

अङ्कवतान्वित्ये म, शेष विश्वशब्दे यथा ३

“शेष” विश्वशब्दे शब्देत्यनेन विश्वशब्दस्यार्थान्तिभावः । तत्सर्वस्यसापकयोऽर्थानां निर्दोषकल-
मद्यभावस्यकं, तद्वाननेन प्रविशकेन इत्यस्य कामन्दके मकरन्देन साववावच्छान्तिवित्तम
मदपोषायात्प्रविशिकायाः प्रत्ययसंनस्य तथा मय्य मालता । विविधे समनस्य मालयतश्चाप्यनिकाराय
कामन्दका मं प्रत्यावा । अतन्नाकिकायाः स्थाने । तत्कथनादेवैतिच्छान्तस्य च मासुनीलवर्तिकयो
इवेत्यस्य मानन्दव्यापारसालाकं कामन्दका आश्रमनादियं निर्दोषमित्युच्यते ।

५ । तत इति । अत्र सीतकच्छेति मालता एव प्रवेशवत्, लवङ्गिकायाः लवङ्गिका-
कारणविरहात् । उपविष्टेति च हरीरेव विशेषणम् । उपविष्टायाः अयं श्वेद्यथात्प्रवर्था-
त्प्रवृत्तिवृत्तकस्ययथा । दर्शकदर्शनविवरणस्य प्रविशालोरथे, मत्तश्च प्रविशति श्वेद्यथात्प्रव-
विशालोरथे, यथापसारवैनेति शेषः ।

(३) द्वितीः । मयि । उदात्त एहि आठिगाव अयुक्तः । एव आश्रमः ।
प्रकृतार्थात्ने एहि ।

(४) (शशौष्य पञ्चतन्त्र कविशः निश्रांश इत्येन) ।

(५) (उपविष्टा ७ सोऽन्करी मालती एतः लवङ्गिकार प्रायेण)

मालती । हुं सहि ! तदी, तदी (ड)

लवङ्गिका । तदी तेन महारुभाएण उवणीदर मे इअं
उलमाला (ढ) । [इति मालामर्पयति] ।

माल । [गृह्येत्वा, स्रष्टुं निर्वर्ण्य !] सहि ! एकपास-
सम-पट्टिवडा खु, इअं विरचना (ण)

(ड) हुं सहि ! ततनत ।

(ढ) ततनेन महारुभावेनीपनीया मे ण्य । वकुलमाला ।

(ण) सहि । एकपासविरमवतिवडा खन्विय विरचना ।

ड । मालतीति । हुं प्रत्ये । लवङ्गिका कथितं वकुलमालामर्पयन्तं इत्यलमाकर्ण्य
एनवासांयवयोगकथिता विनयमसक्तमाला वृष्टति—“ततस्त इति” । वीणा आदराधरं ।
। यद्दुःखं मम मलरं कथयेत्यर्थं । मोहादितभावोऽयं यथाह—“सुखा कथां प्रियजनस्य
हीमुखेभ्यः कथंश्चिद्विचलनमनुत्तमंभीकम् । यतसाहसमिह कृशितमङ्गनामां मोहादित
दितं कथिभिः पुराणेः ३”

ढ । लवङ्गिकेति । तेन माधवेन, मे मम हस्ते इति शेषः । उवणीता तुम्हपुत्रनेत्यर्थः ।
ण । मालिनि । (निर्वर्ण्य सादरं विलोक्य) एकपासे एकद्वारे मे विषम विपरीतं
। मालती प्रतिवडा घटिता, विपरीतमुखीः कुमुदीरस्या एकामो विरचित इत्यर्थः ।

(ड) मालती । सहि ! तावपव तावपव ?

(ढ) लवङ्गिका । तत्रपवे सेहै महाहृत्तव आनाव हण्टे एहै वकुलमाला
पहार निवाहेन । (माला अर्पण)

(ण) मङ्गल । (ग्रहणानुभव इत्येव सहित मेधिका) सहि ! एहै मालाव
विरचना एकाएके विपरीत भावे गन्वित इहैवाहे ।

କ୍ଷବ । ପଥ ଟାଣ ଧରମଣୀଷ୍ୟାମ୍ ତୁମଂ ଜ୍ଞିବ ଧବରଞ୍ଚାସି (ତ)
ମାଳ । କଥଂ ବିଧି ? (ଯ)

କ୍ଷବ । ଜିଣା ଶୋ ମୁଢ଼ୋ ଦୁଞ୍ଚା-ସାମଲହ୍ନୋ ତଥା ବିହତ୍ୟୌକିଦୋ । (ଦ)
ମାଳ । ପିଷସଞ୍ଚି ଲବଞ୍ଚିଃ । ଶଲ୍ଭଧା ଆସାସଞ୍ଚସୀଳାସି ।(ଧ)

(ଚ) କ୍ଷବ ମାବଦର୍ମଣୀଷ୍ୟାମ୍ ଶଶିବାପ୍ୟାଞ୍ଚାସି ।

(ଘ) କଥମିବ ?

(ଢ) ଦେନ ସ ମୁଞ୍ଚଦୂର୍ବାଞ୍ଚାମଳାହ୍ନାୟା ବିହତ୍ୟୌକିତ ।

(ଢ) ପିଷସଞ୍ଚି ଲବଞ୍ଚିଃ , ମର୍ତ୍ତ୍ୟା ଆସାସଞ୍ଚସୀଳାସି ।

ଚ । ଲବିତି । ତମ୍ଭିନିତ୍ୟେଷ ବିଷମରଞ୍ଚନେତ୍ୟ ।

ଘ । ଅଭିପ୍ରାୟପରିସ୍ରାମୀନୁ କଞ୍ଚିତା ପୃଷ୍ଠାତି—କଥମିବିତି । କେନ ପ୍ରକାରିବାନ୍ୟଦୌଷମାଳାରଞ୍ଚନା-
ବେଦ୍ୟେ ସମାପରାଧଃ ସୁଧରତୀତି ପ୍ରସାଃ ।

ଢ । ଲବିତି । ଦିନ ହିତୁନା ମୁଞ୍ଚଃ ଲହ୍ନମିନୀଧୀର., ଦୁଞ୍ଚାଞ୍ଚାମଳାହ୍ନଃ ଦୁଞ୍ଚାଦଳବନ୍ ଞ୍ଚାମଳ-
କ୍ଷବିତ୍ । ତତଃ ପରଞ୍ଚା ବିପିଷ୍ୟବିବଚ୍ଚାୟା କର୍ମଧାରପ୍ରସମାନ । ସ ଖାଧବଂ ଚ ପା ନାହକ୍ ବିହତ୍ୟୌକିତଃ
କଟାଚ୍ଚନିଷ୍ପେଦାଦିନା ଭାକ୍ତୁଲୌକିତ, ଅପରା ବିହତ୍ୟୌକିତ ଚ୍ୟାନକ୍ରିୟାୟାଂ ନିକଟହ୍ନଂ ଶ୍ଚ ବଦ୍ୟତ୍ ।
ତଦୌପାଶ୍ଚାମଳାହ୍ନଦୟାମଦ୍ୟଞ୍ଚନ୍ଦର୍ଗମିନେନ ବିକଳୀହ୍ନତତଦୈବ ତସ୍ୟ ମାତ୍ୟରଞ୍ଚନାଧୀନିବ ବିଷନ୍ବଂ ଜାତମିତି
ତଲେବ ତଥ ମିନିତ୍ୟାମିତି ଖାଧ ।

ଧ । ଲବିତି । ଆସାସଞ୍ଚନଂ ଶୌଳ ଶ୍ଚାଧାବୀ ହସା ଯା । ଶାମାଞ୍ଚାମଦ୍ରିପ୍ତିନିବ ତଲିବଂ
କଥସଞ୍ଚି, ନ ନୁ ବନ୍ଦୁମନ୍ଦା ଶାଧେବୀ ନଦ୍ୟାମୁରକ୍ତ ବଦ୍ୟାୟ ।

(ଚ) କ୍ଷବ । ଏହି ଅବମଣିଷ୍ୟାମ୍ ତୁମିହି ଅପବାଦିନୀ ।

(ଘ) ମାଳ । କିପ୍ରକାରେ ?

(ଢ) କ୍ଷବ । ଯେତେତୁ ମୁଞ୍ଚ ମେଟି ଦୁର୍ବାଦଳପ୍ରାୟ କାଳେବବକେ (ଅସମାନା) ସ୍ତ୍ରୀ
ରୂପଲାବଣ୍ୟ ଶେଷାଦିଆ) ବ୍ୟାକୁଳିତ କବିଶାହ ।

(ଢ) ମାଳ । ପିଷସଞ୍ଚି ଲବଞ୍ଚିଃ ! ମର୍ତ୍ତ୍ୟକାଳେ ଆନାକେ ଆଧାସ ଦେଠରା
ଭୋଗାବ ବଦାଧ ।

लव । सखि ! का एतद्य आसामणसीलदा ? गुं भणामि,
 सोधि पिथसहीए मन्द-मारुदउज्ज्वे लन्तप्यकुल पुण्डरीप्रविज्भमेहिं
 पठमावह--ब्रललावली-विरचणावदेस-संजमिद-बेलाभोडि-वित्य-
 रन्तेहिं लोचणेहिं, विजिभमाण-विह्वय-त्यमिद-टीह-पेरन्त-परि-
 भसणा-विलास-तण्डविद-भ्र-लदा-विह्विदाणङ्ग-सारङ्ग-विज्भम-
 विभट्टं अत्रलोचयन्तो पञ्चरुओकि-टीज्जेव्व (न)

(न) सखि ! काव आसामणसीलता ? अनु भणामि, सोऽपि प्रियसख्या मन्दमारुतो-
 र्द्वे ज्ञानप्रफुल्लपुण्डरीकविधमाया प्रथमावहवकुलावलीविरचनापदेशसंयमितकलाकारविभूतायां
 लोचनायां विज्भमायविद्ययस्मिन्नतदीर्घप्रयत्नपरिवर्तनाविलासताण्डवित्युल्लासविह्वितानङ्ग-
 मारङ्गविभमविदाभम् अवलोकयन् प्रयचोऽकृत एव ।

न । लवेति । अथ तदनुरागविषयं, का आसामणसीलता आसामणसमायः ? नमेति
 शेषः । मद्रुक्तं सञ्ज्ञया सत्यमेव, न केवलं लक्ष्मणासनपरमिति भावः । एतदेव समर्पयति—
 नन्विद्यादिना । नन्विद्यावधारणे । मन्दमाद्यतेन धीरसञ्चारपद्मेन स्तुतेषु ईषत्कल्पना
 प्रफुल्लं विकसितं यत् पुण्डरीकं पद्म तस्य विधम, सोऽयमिद्याकारविक्रिडा भानियांभां, अथवा
 तस्य विधमः सादृश्यं यथोभायां माधवस्य पुण्डरीकलोचनताडित्यर्थः । तथा प्रथमावहा
 प्रथमरचितुमारुता या वकुलावली वकुलमाना तस्या विरचनापट्टेन पुनर्निर्माणायाज्ञेन
 स वनितायां सञ्ज्ञमः अद्यादयं नं प्रापिताया तथापि वनात्कारेण तद्व्यनतप्रावलीन
 विभूतायां विभूतिं गच्छन्त्यां लोचनायां विज्भमायैव वर्द्धमानेन विद्ययेन लक्ष्मणनन्विताद्यर्थेऽ
 स्मिन्नितौ निवली दीर्घो आश्री यो पर्येकी अयाङ्गदीयी तयोः परिवर्तनासमाप्तोक्त-
 वधारणेन पुनः सञ्ज्ञानना, सैव विलासः विधमः तेन ताण्डविलायां नर्तिताया भूलताया,
 विभिनन्व अनुकूलस्य अन्वयारङ्गस्य अन्वयारामस्य "मारुदं भद्रुवि कृत"मिति शयवः । विधम
 एव विधमो विलासके न विद्वन् निपुणं अथा आसया अवलोकयन् लामेव पर्यन् स माधवः

(न) लव । ताहांच अशुभागविद्ये आनि वे केवल आशाम निठेहि, हेहा
 किंरूपे शिव करिणे ? आनि निःशब्द वनिठेहि, प्रियमरीठ उ शेषिहाह वे,
 नलवाङ्मकानन-रुक्म अरुण पूठवीरुमृत्न अथमावह वकुलनालाव पुनः निर्दान-

माला : [लघुत्रिकां परिख्येय) । अथो विप्रसहि ! किं तद्य
दाव महासुभाषयस महाविद्या ज्ज्व सुहृत्तसणिधाइयो जगक्ष
विष्णसमृद्धीतुया विद्याया, चादु जहा विप्रसही संभाइदि ? (प)

[प) अही विप्रसहि : किं तद्य तावत्तसुभाषय आभाविद्या एव सुहृत्तसविधाविने
जगक्ष विष्णसमृद्धीतुया विद्याया, चादीनिन यथा विप्रसही अथाववति ?

अभिनिप्रसन्न विष्णसमृद्धीतुयायौ-वर्षे रसधौकर-इष्ट' । इनामोकिज्ज्यो रनादुकागरेवो
दीयोति कलातकारमथ्नेन तदनुवाद-ज्ञत । यद्यथ्यनीकयसिद्धिनेवैव क्षीयनाथ्यासिद्धयनी
सध' तयावि विहितमोसमपतिपादकार्ये मन्तम् । दुष्कथयन्तस्यीप्रवध ईष्टस्यीपठनाय-
घटिनवदविद्यासस्य च साटिचकारेनमविरोधितव्याग्निमदयानिहृत्स्योवि तदुद्वलनकाली
मरुद्वैः ज्ञाभाविकी दीव इत्यनुसन्धेयम् ।

(प) मातेति : अविनाय सनवीदुगुणरननप्रधानदाहनिशा अथो (अही) इति
द्वै विनाय वा, 'आमे'ति यत्ते अद्युपवसवदर्थ । सुहृत्तसविधाविना अथनाग' मसिद्धितस ।
विष्णसमृद्धीतुया साटिसंज्ञीसववदनकारयोमूला, विद्याया, कटावदिवादिविद्यया । विष्-
णसही लघुत्रिका मरुदीयवै । यथा अथाववति सा इत्यनुपादौव तथा कटाव-निधेयानिक
ज्ञतमिति तर्कयति । तथा कटावनिधेयवै म्नाभाविकमनदुग्वावदुक्तमन्त्रे, काले, मनुक्ति-
विबैवनाथोन इति प्रसार्थ ।

याके सार्वभित इहिलेठ तोवाव दर्शनकृष्णाथेन विभुत वेत्तवुगुणयाव से
वर्द्धमान विभुत वषतः निष्लेण आरत अपाञ्जवुगुणैव पुनः सकालमरूप विद्वमनन्तित
ऊवताव अक्षकरनशीन कामकह्य विद्यासेव न्याव विद्यानद्यां निगुणत्वावे
कोमाकई देविातेछे ।

(प) मात । (मपरिकाके अर्लिग्नन करिय) अहो श्रेयसि ! सुहृत्तया
मसिद्धित मातृण जमेव बहनाव कावनीहृत अक्षिणातावि विद्याया कि सेई महा-
सुहृत्तवैव स्यात्ताविक, अथुवा लिहसथी वैकण गद्यावना कविातेह ? (अर्थाव आवाय
प्रति अमुवाग वषतःई से सेदुक्त कटाव-निष्केपादि कविाह ?)

लव । (विहस्य सास्यमिव) । तुमस्मि सहावेण क्विब्ब तस्मिं
अवसरे असङ्गोदधं णचिदासि (फ)

माल । [सलज्जं] । इ, तदो, तदो (ब)

लव । तदो पङ्क्तिअत्तमाण-जत्ताजण-सङ्कुलेन अन्तरिदे
तस्मिं जणे, मन्दारिआए घरं उपगदस्सि, ताए क्खु चित्तफलअं
पभादे हल्लोकिदं आसि (भ)

(फ) त्वमपि समासेनैव तस्मिन्नवसरेऽसङ्गीतकं नर्तितसि ।

(ब) इ तत्तत्तत् ।

(भ) तत् प्रतिनिवर्त्तमानश्रावणसङ्कुलेन अन्तरिते तस्मिन् जने, मन्दारिकाया गृहमुप-
गतास्मि, तथाः खलु चित्रफलकं प्रभाते वक्षीकृतमासीत् ।

फ । विहस्य सास्यमिवेति ।—अत्र निश्चितापि भावगुणयै सन्दिग्धतावेदात् इति दास्यहेतुः,
ममापि सकाशे ? प्रकाशने प्रयास इति रोषहेतुरनुसन्धय । सीङ्गुण्डीतया माधवस्यानु-
प्रायं समसंश्रुति—त्वमपीति । तस्मिन्नवसरे मन्दोदाने साधवावलीकृतममये असङ्गीतकं
सङ्गीतविहीनं यथा स्यात्तथा नर्तितसि इत्यं कारितसि, इत्यकाल 'इव आस्यत्यनुक्तौत्थयः ।
यथा तत्र चास्यत्वं न स्वाभाविकं तथा साधवस्यापि चास्यत्वं न स्वाभाविकं परन्त्वन्योन्यापुराण-
वशाद्देवान्योन्यास्यत्वं जातमिति भावः । अत्र परिभाषना नाम सुपुंसन्धं रद्दं "कुण्डलीचरा
वाचः प्रोक्ता तु परिभाषने"ति दर्पणनक्षत्रात् ।

ब । सलज्जमिति आसति श्रेयः, अमुरा लवङ्गिका सञ्चमेव चित्तगतमषगतमिति विज्ञानं
लज्जाहेतुः । इमिति प्रप्रे । तत्तत्तत् इति वक्रव्यशेषं कथयेति श्रेयः ।

भ । लवेति । अन्तरिते आच्छादिते, तस्मिन् माधवे । तथा मन्दारिकाया, वक्षीकृतं
न्यासीकृतं मयेति श्रेयः ।

(क) लव । (हाउकवतः अणुरकुपिताव ज्ञाह) कुमिउ उ नाधवावलोकन-
समये अभावतःऽहै मसौतविहीन नृत्यं कविद्याहिले । (अर्थात् कुमिउ येमन
अभावतः चाकन्या अणुर्षन क्व नाई, सेउ तेमन अभावतः चाकन्या अणुर्षन कवे
नाई, पवङ्ग पवप्पव अणुर्षवर्ग वणतःऽहै उेउरेव चाकन्या क्विद्याहिलि) !

(ब) माल । (लज्जितभावे) तावपव ? तावपव ?

(क) लव । तावपव मदनमहोःसवस्थान हहेते निवर्त्तमान अणुमूहवावा

মাল। কিং গিমিত্তং ? (ম)

লব। তং স্তু মাছধাশুচরো কলহঁসখো ষাম কামেদি, সা
তথা দ'মশ্বাতিসি তদো বিখণ্ণিবেদিষা মে মন্দারিষা সম্বুস্তা(য়)

মাল। [স্বগতম্]। ষুণ্যং তেথাদি কলহঁসরণং তং পঙ্কিহৃন্দ্রপ'
মত্তখো ষাছস্ম দঁসিটং হুবিষ্মদি [প্রকাশং]। সচ্চি। কিঁদাখি'
দে বিখ' (র)

(ম) কিং নিমিত্তং ?

(য) তা' স্তু মাথেষাশুচরো কলহঁসখো নাম কালপতে, সা তথ্য ভবৈবিখণ্ণোতি ততো মে
বিখণ্ণিবেদিষা মন্দারিকা সন্তথা।

(র) সূত্রং তেথাপি কলহঁসখোয় তত্ত্ববিখণ্ণদ্রবাকনী কাচছ্য দখিতং প্রবিখ্যতি। সচ্চি
কিন্দাখো মে বিখন্।

ম। কিং নিমিত্তনির্মিত্তং। মন্দারিকায়া চুলে ঐবিখণ্ণক' তথা হুধৌহৃতমিতি স্তম্বম্।

য। লবতি। তা' মন্দারিকা, কালপতে ইচ্ছতি, সা মন্দারিকা, তথ্য কলহঁসখ
সমীপে ইত্যর্থঃ, দর্শয়িষ্যতি প্রকাশয়িষ্যতি, ইতি হেতুঃ। মন্দারিকায়া চুলে তখিত্তলক' মতা
স্বধর্মিণিগি মন্দাশুচরশুচরলনুচপেবন্। মন্তনমনিধাতুসুপকমতি—তথ ইতি। ততঃ মন্দারিকা
ইতনমদানকায়ন্।

র। আশিতি। স্তম্বনিখণ্ণানিষ্ঠার্মশিখরৈঃ। ষাযল্য ছানিনী মাথেষল। ইর্ষিতং প্রবি-
খ্যতি ইত্যন্বয়ীভব ইত্যর্থঃ। ষাযল্যযথা মন্দারিকা মিখণ্ণিবেদিষা সাবিখ্যাময়ঃ। বিখণ্ণিবেদিষা

সেই মাথব অধূনা চটলে আমি মন্দাবিকার গৃহে গেলাম। ঐকালেই আমি
মন্দাবিকার হস্তে চিত্তবাক বিরাহিলাম।

(ম) মাল। কি নিমিত্ত (বিরাহিলে ?)

(য) লব। তাহাকে (মন্দাবিকারে) কলহঁসখ নামের অধূনের
পড়িলার কবিত্তেছে, স্বতরাং সে অরণ্যই তাহাকে (কলহঁসকে) দেখাইবে,
এই অস্তিত্তপ্রায়েই আমি বিরাহিলাম। তবে মন্দাবিকার আমাকে প্রিয় কথা
নাইবে।

(র) মাল। (স্বগত) নিশ্চয় সেই কলহঁসকে নিজেই ঐকালে প্রতিকৃতি
পাইয়াছে। (প্রকাশো) সর্বিঃ তেমনেকে কি প্রিয়বলা অনুইয়াছে ?

लव । एदं, क्लु- सन्दाविदस्य सन्दावधारिणी दुसह-मयो-
रहावेस-दूखहाभास-दम्भन्त-विजस्य खणमेस-षिञ्जावभं तुह
पडिहन्दमं (ल) । [इति चित्रं दर्शयति] ।

माल । [सङ्घर्षं सोच्छ्रासं चित्रं निर्वर्ष्य] । अहो ! दाषिं
वि मे हिषभस्य अपासङ्गो, जेभ एदं वि आस्सासणं विप्लस्योपि
संभावेमि । कथं अक्खराइमि ? ["जमति जयिमस्से वे भावा
नवेन्दुकलादयः" इत्यादि पूर्वोक्तं पठित्वा सङ्गमं] । महाभाभ ।
सरिसी क्लु, दे षिञ्जावस्य विरभणामधुरदा, दंसणं उण तङ्गस-
मणोहरं परिणामदीहसन्दावदारुणम् । घण्णाभो क्लु, ताभो

(ल) एतत् खलु सनापितस्य सनापकारिणी दुर्लभमनोरथावेयदुःसहासाददृष्टमान-
वितस्य स्वमात्रनिर्वापकं तत्र प्रतिच्छन्दकम् ।

(व) अहो ! इदानीमपि मे इदस्य अनासङ्गो, धिनेदमपि आशासनं विप्रसन्न इति
संभावयामि । कथमपराधि अपि ? । महाभाभ । सङ्घर्षो खलु वे निर्मांसस्य विरचनामधुरता,

मन्दारिका संज्ञेति शाक्यमुचितम् भियं शश्रुः प्रच्छति—किमिदानीं ते भियमिति । मन्दा-
रिकाया निवेदनमिति शेषः ।

(ल) लवेति । सनापितस्य तदनुरागजन्मना ज्ञानानुसंगीनापितस्य, सनापकारिणः
आत्मानुरागजन्मना ज्ञानानुसंगेन तत्र सनापदायिनः, माधवस्येत्यर्थः, दुर्लभे स्वयि यो मनोरथावेयः
मम एव रघुसस्य आवेयः प्रवेयः, अथवा दुर्लभो यो मनोरथः, तदनुरागमिच्छासः तस्य आवेय
उपस्थितिः तेन यो दुःसहायासः असङ्गनीयः ज्ञेयः तेन दृष्टमानस्य चित्तस्य स्वमात्रं क् तु
ननु कथं यदा ज्ञानया निर्वापकं शीतलतासम्पादकं, प्रतिच्छन्दकं प्रतिज्ञतिः । यदा स्त्रीयौत्-
कच्छादिनौदमार्यं नया माधवस्य मूर्तिर्लिखिता, तदा माधवेनापि तत्र मूर्तिरलिखितेति तदनु-
रागमुच्यते प्रतिच्छन्दकार्पण्यद्वयं भियं मन्दारिकया निवेदितमिति तात्पर्यार्थः ।

(व) भावेति । सङ्घर्षोच्छ्रासमिति स्वसा अनापुरागापादनहेतुमूलतद्विद्विताकप्रतिज्ञति-

(ल) लव । कथानलवावा सखस्य, सङ्गापकारी एव इति मनोरथ
वपतः इत्यनेन चित्रं माधवस्य रूपमात्रं सङ्गापकारिणी तेषां एवै प्रतिज्ञति ।
(चित्र-अपवर्णन)

[इति रोदिति ।] (ग)

सव । सखि ! किं एवंपि दे एत्यि आम्नासो ? (घ)

माल । सखि ! कथं ? (ङ)

सव । जस्य कारणादो, उक्तखिद्यमन्वयं कङ्क्रेपिपन्नं यिन
हिद्यथं धारेन्दी, किलसन्त-योमालिआ-कुसुम-पिख्यछा परिद्वि
जसि, सोवि जाणाविदी भयवदा मन्वयेण सन्दावसा, दूरादृशयं
त्ति (ङ) ।

(घ) सखि ! किमिदमपि ते नास्ति आशा ?

(ङ) सखि ! कथम् ?

(ङ) यस्य कारणादुक्तखिद्यमन्वयं कङ्क्रेपिपन्नमिव इदं धारयन्ती मालाप्रमालिका-
कुसुमनिःसृष्टा परिद्विद्यसे, सोऽपि प्रापितो भगवता मन्वयेण सन्दावस्य दुःसहत्वमिति ।

(ग) क्वचित् पुस्तके आस्तायं पाठः ।

(घ) सवेति । एवमपि—अनुरागवशादात्मनिर्दिपायं मन्वुर्नो लिखितायामपि आशासः
मन्यनुरागः स इति विश्वासः नास्ति न भवति किं किमर्थम् ।

(ङ) मालेति । श्रीकृपाठिन स्वरमवगतमप्याशासकारथानरं निःसन्देहयं, तथा
पापयितुं पृच्छति—सखि कथमिति । विश्वासः स्यादिति शेषः ।

(ङ) सवेति । अन्वयितं मन्वयं इत्यस्यास्माद्योषी यथास्मादर्थं कङ्क्रेपिपन्नं अयोक्-
तिसलक्षम् । माल्यान् मालिमापयमानं यत् स्वमालिकाकुसुम भवमलिंकापुष्पं तद्वत् निःसृष्टा
कीदृशा लमिति शेषः । भगवता मन्वयेण सोऽपि माधवोऽपि सन्दावस्य दुःसहत्वं प्रापितो
वधन्वाः, तद्विद्वित्तुश्रीकृपाठिनैतद्वचनं बोध्यत इति एतदेव निःसन्दिग्धमाशासकारथ-
मित्यवश्यं त्वया विश्वासः करणीय इति भावः ।

(घ) सव । अथि ! ए अवनशरुं येन तोमार विधाग इहेतेहे ना ?

(ङ) माल । अथि ! केन इहेवे ?

(ङ) सव । त्रानिदुरु नवमलिंका-कुसुमकुमारं तुमि वाहाग वरु हिमदुष

মাল। সছি। কুসুমং দাশিঁ তস্য মহাশুভাভাষ্য ভোদু, মহ শুচ
 দুশ্চো পাম্বাসী। [সাস্ত্র']। বিশেষদৌ ভল্য বিশেষছি। (ঘ)

[সংস্কৃতমাণ্ডিত্য ।] (১)

মনোরোগস্তুীত্রী বিয়মিযুঁ বিসর্পত্ব্যবিরতম্,

প্রমায়ী নির্ধূমঁ শ্বলতি বিধুত: পাবক ইয ।

ছিনস্তি প্রত্যঙ্গ' শ্বর ইয মরীচানিত রতৌ

ন মং ত্রাস্তু' তাত: প্রভবতি, ন চান্বা, ন শবতৌ ॥ (৩)

(ঘ) সছি। কুসুমনিদানৌ তস্য মহাশুভাভাষ্য মনু, মন পুনরুৎস ম আশাত:।
 বিশেষদৌ ভল্য বিশেষছি।।

(ঘ) মাস্তি। স্তীয়াবস্থাশুচনয়া মদনাভাচারিণ্ড নসাপ্যন্বাচিতঁ শ্বলতানা প্রার্বতি—
 চছি কুসুমিত্তি। মদনাভাচারিণ্ডি- উৎসাহসাদান্দবশ্যাদুজ্ঞানশ্বল' তস্য, মা মনু
 নিশ্ববনদুঃসন্তোষঃ। দুব: শ্বিনু মন আশাত: মৎসমানমস্বায়য়া মনস: স্তাননা
 শ্বলঃম: শনৌ ইযুপ: সৌভাগ্যলয়া অস্বাভাষ্যয়া বদ্যভ্যভ্যল্যবিদ্যানয়:। সাস্ত্রনিত্তি
 অবিরমরপায়ই'ন যাতুলে শ্বতু:।

১। সংস্কৃতমাণ্ডিত্যেতি। ইদংঘটীতল্যলয়াম সংস্কৃতভাষ্যশ্বল' মাতলয়া ন বিদ্বদম্।
 তয়াশৌর' দপং—

“দীপিত্ব শ্বলৌ শাস্ত্রবৈজ্ঞানিকশাস্ত্রচর্চা তস্য।

ইদংঘটীত' মদাতল্য' সংস্কৃতভাষ্যশ্বল' ॥ ইতি

৩। মন ইতি। শৌব, অতিদুঃখ: অত এন মমাসৌ মনশ্বলশৌব, মনোরোগ: জ্ঞানশৌ
 মাস্ত্রিবিদ্যে: বিয়মিত্তি অশ্ববল' অনবশত বিতর্পতি আশ্রীতি। ইযা নিধুত, শুশ্বচিত, অত ইয

অশোকপত্রবের জার (কম্পিত) ছন্দে ধারণ কথত: সস্তাপ ভোগ কবিত্তেছ, সেই
 মাধবকেও ভগবান্ কামদেব সস্তাপের ছন্দেই জানাইয়াছেন।

(ক) মাল। সছি। সেই মহাত্তব মাধবের কুশল হউক, কিন্তু তাঁহার
 সন্যাসের মনের দাশ্রিনাক আনার অতীত দ্রশ্যাপ। (অঙ্গ বিসর্জন করিতে
 কবিত্তে) প্রেরণতি। বিশেষত: এখন—

(১) প্রমথনশক্তাব অতি দুঃসহ কামল যাদি বিবের জার (আনার সর্কাৎ
 বাশ' হইতেছে ও শ্ববহিত সস্ত্রমিত্তি বস্ত্রি জার আশ্রিত হইতেছে, ১৩এ

লব । एवं ज्ञेय, पञ्चकुसुमदादयो परीक्ष-दूक्ष-दूष्महाश्रास-
कारिणो सञ्जयसमागमा होन्ति । अथ च, जम्ब वादाभ्रणन्तर-

(ক) एवमेव प्रत्यक्षसौख्यदायिनः परोक्षदुःखदुःखदायासकारिणः सम्बन्धसमागमा भवन्ति ।
अपि च यस्य वातायनाकारमुद्गर्जनादयमेवैव सविशेषसमिद्धवृत्तवहायमीदृशं माधवोदया

निर्धूमः धूमरहितः (अनेক বিশেষেইন প্রস্তুতনামিত্যয়ঃ সূচিত্য, প্রস্তুতনামিত্যয় এব ধুমানাব-
স্থাভাবাত্ম । “নির্ধূম” মিতি পাঠে তু ক্রিয়াবিশেষবান্, পাবকী বক্রিত্বি জ্বলন্তি জ্বালামালা-
শালী ভবতি । एवं মরীচ্যান্ বেদান্তিপ্রবী সান্নিপাতিক ইত্যর্থঃ, স্তব ইব ইতঃ ইতঃ অনান্দইষ
প্রস্তুত্ অস্ত্ অস্ত্ প্রতি সর্বাংসযবাচ্ছেদীনেত্যর্থঃ, জিনসি পীড়পতি । অত এব তাতঃ পিতা
নাং সাতু’ অস্মাৎপ্রসূতান্ রচিত্ত’ ন প্রমবতি ন যক্রীতি, সন্মানচে’ হ্রস্বল্যে’ ইপি মরপতি-
মনোরঞ্জনানুরোধেণ নন্দনমপাল মাধবায় মদনপংগাদিভ্যায়ঃ । এব অস্মা মায়া অ ন সাতু’
প্রমবতীত্যনেত্যর্থঃ । তস্যা অপি সাতভননির্দেশ্যয়া কিঞ্চিত্ স্তবসামগমাৎ । ভবতী স্তব
ন সাতু’ প্রমবতীত্যর্থঃ । মদ্বিষয়ে সর্বাংস তবাস্নাতস্মাদিভ্যমিষায়ঃ । তস্মান্মরচমেবেদানী
নম মরচমিতি ভাবঃ । অম স্রবক্রীকায়্য অপি সাতাপিতোঃ সমস্বচয়্য মখন’ স্তব পাঁচু-
ক্রীকাদিভিঃ স্তমনোনির্বিষেপতয়া সাতাপিতনৌ’ ইপি দুঃস্বস্বাখিলে ন রচায়ী তনুপচযাতাভিক-
প্রতিসম্বাদাৎবিবহস্ম ।

অত্র বিবনিত্বেদ্যাদ্যুপনা, বিসর্পতি জ্বলতি ছিনছিত্যদ্বৈত্রক্রিয়াসু মনোরোহঃ কলৌর্ধ
অনুস্বারকমিতি দ্বীপর্ধ, সতো’স্বা মথতীনাং প্রমবতীভিকক্রিয়ানিসম্বন্যাতুস্বয়োনিতা,
স্বতুর্ধপাদবাক্যার্থ’ প্রতি পূর্ধপাদনয়বাক্যার্থানা হেতুতাত্ জ্বলন্তিছিনছিত্যদ্বারা, তঁবাচ্চক্রীক-
ভাবেন সহস্বরঃ । হর্ধপীকুতলয়োনিতালকথ’ যথা—“পদার্থানাং প্রসূতানামন্যেবা বা যদা
ভবত্ । একধর্মানিসম্বন্ধঃ স্যাতদা তুস্বয়োনিতা” অন্যেধা স্তবযাতাক্রাণি । মিত্রবিশৌভর্ধ,
তন্নস্বচময় ক্রম্ ॥

(ক) অর্থঃ । एवमेव तथा यदुक्तं तन् सममेव । प्रत्येय दर्मनकाष्ठे सौख्यदायिनः
बालसदस्यदानयोलाः, परोक्षे अदर्शनकाष्ठे दुःखेण यो दुःखदायासः तत्कारिणः तत्करण-

অতি বেগনামী অরের জ্বল সর্সীনে পীড়া জন্মাইতেছে । সুতরাং এই বিপদ হইতে
শিষ্টা, বাতা বা ভূমিও অ্যামাকে রক্ষা করিতে পারিবেন না ।

(ক) নব । কুমি বাছা বনিলে তাছা ঠিক । বর্ধনকালে অথ ও বিবহকালে

সুপুত্র সেন্ত-দংসয়েন, ষড়্বিষেচ-সমিহ-বুদ-বহাশম-পুষ্টিমা-বশ্যে-
 দমা, শিহ্লদপ-কাস-স্বাধার-সংসহ-ঐবিদা, দে-সরীরাবতা, তস-
 জ্জৈব্য সঁপত্ৰমবিষেচদংসয়া পক্ষ সম্ভ্যমি ত্তি কিং এত
 ভষিৎস্বম্ । তা, পিপ্রসছি । সলাহমস্ত্যমি ত্তি । কিং । এত
 ভষিৎস্বম্ । তা, পিপ্রসছি । সলাহপিচ্ছ' দুহহ-মখোরহফল'
 গৌপলীশক্ষ, গুহধাপুরাশচরিসৌ মহাপুমাশ-বহ্নহ-সমাগমোত্তি,
 এত্তিৎ' জাভৌমী (ক) ।

নিষদ্বশামশাশাধেংসবিতকীবিদা তৌ শরীরাবতা, তসঁৎ সলাহপিচ্ছমিৎস্বম্ । এত সম্ভ্যমি
 ত্তি-ভিন্নম মকিত্যম্ । 'তন্' শিহ্লদপি । ডাচনৌৎ 'দুহ্লমগোরহফল' গৌপলীশক্ষ,
 গুহধাপুরাশচরিসৌ মহাপুমাশ-বহ্নহ-সমাগমোত্তি ।

অস্মাভাঃ সশ্যমানী, সমাতরাঃ শিল্পানি মবতি, । অস্ম নাতি সংযতীশৌঃপৌশকঃ । মাগমাঃ-
 বলাপাখিচ্ছ' দুহাখি সতৎস্বমি-শষিৎসি । সলাহনালরেচ বশ্যবরশ্বেৎ সুহ্লসঁসার্ব ম গু-
 বহুজালনিম্বয়ঃ । বহুর্ভব'সৈন, চবিষেৎ সতিমর্ষ যথা স্যাপা সনিহ্নঃ স্বদৌঃ খৌ তুতৎঃ ।
 অপিঃ স হর আশবরুৎ বহুস্বম্ভ্যম্ । পুর্ধমাশশৌঃমৌ বলা হা, (পুর্ধবন্দ্রকোরখিচ্ছসলা-
 পকতাঃ পুর্ধমাশশম্) তথা নিষদ্বশম্য নিহুৎসল কামস মক্ষয়স কাপারেচ বিসেবত
 অবিমৌবেৎ সংযতি নিহ্নতি শকতি সন্ডে হমাশত গৌপিত গৌবন যস্মা সা তথামুতা তে
 তথ শরীরাবতাঃ অসুঁদিতি মৌঃ । তসৌৎ মাসবসৌৎ সম্মার' মদগৌদানে সখঁৎ বিসিৎসর্ষম',
 অনুরামশচক্ষাশিদিপাদি চহ্নহতলাচানুশাট, যবা হা ততামুতা ত' । অস্ম । সল্যসৌ
 জালশলেৎ দুহাশৌ বহ্নহ কি অপিচ্ছ' বস্মম্, অস্মাভাঃ' ভিন্নপি-বহ্নহ' মাসৌশর্ষ, ।
 যস্মাভ্যসর্ষমৌৎসেৎ 'অস্মাভাঃ' গৌবনস সখঁশ্চলস, সখঁশ্চিৎস, তস্মাভ্যসর্ষমৌৎসেৎ সতু-
 সর্ষমৌৎস সম্মার' সর্ষমৌ গুহুৎৎ এবেতি সার, । ভিন্নম সর্ষমৌৎসৌৎসি-সবিহ্নি । হে
 বিহ্লদপি । 'দুহাশাপুরাশচ' নিষদ্বশামশৌঃ অহ্নহঃ শট্চৎস হঃ মহাপুমাশ-বহ্নহ

দুঃশর ক্লেম সৌভাগ্যই সচ্ছননবাগমের অর্থাৎ । আরও দেখ, পলাকপথে বাহার
 কপুমাঃ বর্শনেই তোমার শরীরাবতঃ এতৎ হইয়াছিল, যে পুর্ধমান চন্দ্রোবহ
 তোমার নিকট অস্তিত্ত প্রকৌ হতানসের জার বোধ হইত ও নিহারক কাম-
 দেবের আবির্ভাবে তোমাদ্ খৌবন বাগশাশর হইয়াছিল, তারারই সর্ষ মর্শম

মাল। সখি! দরদ-মালতী-জীবিত! সাহসীপক্ষাসিনি! অবেহি। [সাস্ত]। অহঁবা, অহঁজ্জ্ব বারংবার' বিলোভমন্তি দুক্লাবত্যাগিত-ধীরস্পনা-মহেশ্রৈণ' অস্পণো হিঅরণ্য দূর-বিজিন্দমাণ্য দুম্বিঅণ-স্তুহুই, এত্ব অরজ্জ্জি, তথাবি পিঅসখি! (খ)

(খ) সখি! দয়িতমালতীজীবিত! সাহসীপক্ষাসিনি! অবেহি। অহঁবা, অহঁনী বারংবার' লোক্যন্তী, দুঃখাবস্থাপিতধীরস্পদশ্রৈণ' আত্মনো চ্চদয়েন দূরবিজিন্দমাণ্যদুবিয়নলধী অত্র অপরার্থ্যসি, তথাপি পিঅসখি!।

সমামম: তৎ শ্রাঘনীয প্রযত্নতর' দুর্ভমে প্রিয়ে যৌ মনোরথস্বল্য ফলং ইশ্যেদ্যদজামীম
 বয়নিতি শ্রীষ:। অশুরাণানুগুণং যত্নমসমাগমং বিনা দুর্ভমমনোরথস্য পর' প্রযত্নতর' ফলং
 নাসি, তন্মানু সয়মিব ত্বয়া সাহসং বিধায় যেন কেমাপি প্রকারেণ মাধবেন সমং যুজ্যতাং, যদি
 ত্বমনুগম্যসে, তদাহমপি বহুঘটয়িতুনহাঁমৌশ্যাম্য:। অত এত সাহসীপক্ষাসিনীত্যাডি
 মালতীবাশ্রমপি সঙ্কশ্যতে।

(খ) মাসিতি। দয়িতং পিঅ মালত্যা মম জীবিতং জীবনং যস্যাহতু সন্মৌখনম্।
 পবেণ মম জীবনেমিব তব পিয়ে ন তু নিশ্চলহ' কৃত্য' অমতিঅসতাতগৌরবরচাদিকশ্যেতি
 শ্বনিতং। সাহসীপক্ষাসিনি। সাহসানুহানোপদেয়িনি। অবেহি দূরমপসর,
 নৈব' শ্রদ্ধাসহস্রকুলকলহকরকঁদ্যেজাখ্যোপদেয়িনী ত্ব' মম সখীযৌগ্যেশ্যাম্য:। তদৌক-
 সাহসীপি মমৈবাপরাধ ইশ্যাহ-অবেহি। কার' যার' অশুরাল: বিলোভয়ন্তীতি মাধবমিতি
 শ্রীষ:। দুঃখৈন' পুন: পুনররশৌকনার' য্যস্তীপস্বৈবাসিঅশ্রাধনিক্রমেন' অবস্থাপিতং য়তু
 খৌত্ব' তথ' অহঁঅশ্র' আশ্রয়ন' তথামুতেন' আত্মন: স্বস্ব চ্চদয়েন দূরবিজিন্দমাণ্য:
 অতিবর্হমাণ্য: যৌ দুর্ভিনয়: বিনয়বিগোপি দ্রামঅর' তেন সখী নিরুচ্য' অহঁনীব' অত তব
 সাহসানুহানোপদেয়ী অপরার্থ্যাসীশ্যাম্য:। অতহঁ সাহসপশুরালচ' লাক্যন্তীকথিত্বাম্, তদহঁ

লাভ করিয়া এখন বে ছুরি সস্তাপিত হইবে, তাহাতে আর বলিবার কি-আছে? তবে আমি হেঁদাই জানি ঢে, জীবলোকের পক্ষে শুকতর অশ্রুবাগাশ্রুণ মহাশ্রুতব বর্জনসমাগমই হর্ষভমনৌম্বধেব প্রসস্ততম ফল।

(খ) মাল। সখি! একমাত্র মালতীর জীবনই তোমার প্রিয়, (প্রাণ্য পিতা বা নিঃসঙ্গ কুলের গৌরব প্রিয় নহে) অতরাং ছুরি অতি সাহসের কথা বলিতেছ,

[भूयः संज्ञतमाश्रित्य ।]

प्वस्तु भगने रात्री रात्रापक्षच्छकलः शशी,
दृष्टु मदनः, किंवा सृत्वीः परैव विधास्यतः ।
मम तु दयितः प्राच्यस्तातो जनस्यमसान्द्रा,
कुलममस्मिन् मत्वे वार्धं जगौ, न च जीवितम् ॥ (८)

‘ममीदृशो दृष्टापि नामविद्यत, प्रतिनिवृत्तमदोदृष्टतावादिषी तन्मपि च तयो साहसीपयासी
न भावनिधत्, तन्नाशमेवायमवराध इति अदीशोवादिना प्रियमप्याश्रय, तिरच्छातः सर्वेषु
निर्विचार इति भावः । तथापि एवं दृष्टिनोवाद्यत् अदृष्टपरिदृष्टावतिवातुशान्तस्य चयन-
मनुचितत्वाभावेऽपि ।

(८) कुलकलहावकादिनपुदोषककुलतया भावाश्रयिणी अतुल्योत्पमश्रीकल्पिवर-
साहसिवाश्रयधर्यो न तुल्य इति इति विभाव, तदेवमाह—अतुल्येति । रात्री रात्री सर्वसु
रात्रिषु नरने चक्षुश्चक्षुः सन्धुषतुल्य, मयो वदः अतुल्य साहसपरिदृष्टमदीशुदाशु
कल्पयवादिनिधमं चक्षुशहावकादिनिधमच विद्वान् अहल एव ज्ञातावात्, मरुतु इत्यर्थः ।
मन्वेवमन्वावावकादिनाश्रीवादी इत्यर्थेऽपि साविवाह—विधेति । यी यमिनदुमी शशीः
परैव वा मुरवादिगिरिकं वा, ‘शकवादिभ्य उपसंश्रान्त’मित्यनेन अर्थेऽपि उच्यते । परैवेत्येव
विमल्लिदतिद्वयकल्पयवमित्यपि केषिन् । किं विवासात्, अरिपतः । विरहितजनर-
सावसावसावमीव तयोः क्षणितं, तव अर्थे दृष्टव्यात्कलादिवागो नम अर्थेऽपि इति भावः ।
मनु जीवितत्वेत्याद्य सर्वस्मिन्नेवार्थे साहसमीव तया कुलो नाश्रीकल्पितामित्यन्वाह—मदीशे ।
मनु तु मम पुनः प्राच्यः अदीशवदुत्पमश्रित्या सर्वकल्पयधनीयः यातः विता हरितः
निवः एत इति भावः । तथा यमसान्द्रा दीवसीमन्वकुलोत्पमना जगमी इतिना, एवं
अद्विधं सर्वथा अमदृष्टमदीशो कुलघ इति । तथाच मोक्षकाले अस्मिन्नेव च
अमदृष्टोपपन्नमित्यनु-अमदृष्टावतिऽपि विष्कलहे विद्यमाने च अमदृष्टोपपन्नान्तनीय-
क्षेत्रकरसागमेयेन अमदृष्टि मातुलं साहसं नावमन्वोदमिति भावः । मनु तिलोऽपि

पुदि म् एतु । (अत्र विमर्शन करिष्य) अथवा आदिदे वारं वारं तालाके
अवलोचन करिते करिते अति अटे कुवने देवता वामन करिष्य अतिशय
हीनतुक्ति हरेदिति, अतथा आदिदे तामार एहे नाहलानाश्राने अगमरिनी,
तथापि श्रिय मपि ।

(७) वगणे अतिशयान्ते पुष्टिश्च अश्लिष्ट हट्टक, यमनत इव कल्पक, ईशारा

लव । [स्वगतम् ।] एष्य दाणिं को उवाचो ? (ग)

[अथ नेपथ्याईप्रविष्टा प्रतीहारी ।] एना भगवती कामन्दई । (घ)

उमे । किं भगवती ? (ङ)

(ग) श्वेदानो क उवाच *

(घ) एषा भगवती कामन्दकी ।

(ङ) किं भगवती ?

दयितस्य माधवस्य स्वजीवितस्य च रचयत्य दृष्टरिद्धं तेषु कान्दारीयस्यमपि वरमङ्गीक्रियता-
मिच्छा—नर्त्तविति । तु किन्तु अथ सर्वांशकारणीमृती जन. माधवः न दयित एव मादृश-
जनानुभवात्, अस्मि केवलं दुःखदलाञ्छित्यामय. । तथा जीवितं मम जीवनच न दयितं माधवं
विनाशयानस्य नितान्तकृतघ्नताप्रकाशकलाद् अकरलाञ्छेति भावः ।

अथ शीतहिरण्यरूपकारणात् ज्वननदपविद्धक्रियाया उत्पत्तेर्विषमालङ्कारः । तद्वत्त्वं
यथा दर्शये—“गुणक्रिये वा यत् स्यात् विदुर्द्धे हेतुकाम्ययो । यदारभस्य वैकल्यानदर्शस्य
च सुधवः । विदुर्द्धयोः सङ्घटना या च तद्विषमं मत”मिति । परिशीलनम् लघुचलनम् ॥

(ग) लवेति । अथ उपस्थितापत्प्रशंसने क उवाचः मयावेत्यन्वयीय इति शेषः ।
मया सृष्टितं साहसोपदीष्टमपि नेपथ्योक्तीति, सद्भिदिता चानिमदमेति किमिदानीं मया
विधियमित्यर्थः ।

(घ) “क उवाच” इति लवद्विकावचनमाकर्ष्योपायं कथयितुमिव ममागत्य प्रतिहारी
कथयति—एवेति ।

(ङ) किं भगवतीति । आदिमिति आगतेति वा शेषः । मर्णुदायिकां दृष्टुकामा आगतेति
प्रतिहारीकथनानुसाराईसम्बन्धीनकथयता मज्येयं मद्र उभाभ्यां कृत इति मन्तव्यम् ।

मूढाव अतिविक्रम आब कि कविते पाबिने ? सर्जजनप्रशंसित पिता, निर्मूल
दुलदमूढा माता ७ निकरक कुलटे आनाव अडोटे, एहे माधव वा आनाव जोनने
अडोटे नहे ।

(ग) लव । (अगठ) ७ निदर एतन कि उपार ?

(घ) प्रतीहारी । (नेपथा इडेते अर्द्ध प्रविष्टे इहेता) एहे उगवती
कामन्दकी—

(ङ) उवाच । उगवती कि (आदेश करियाहेन ?) ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

प्रती । भट्टिदारिचं दृक्कामा चापदा । (ब)

उभे । नदो किं विजम्बोपटि ? (छ)

[प्रतीहारो निष्क्रान्ता । मानतो चित्रफलकं चापुद्गादयति ।] (१)

नव । [स्वगतं ।] दुसमोहितं क्तु जादम् । (ज)

[ततः प्रविशति, कामन्दकौ प्रवक्तव्यता च ।]

काम । माधु मये भूरिवमो ! माधु, "प्रभवति निजस्य कान्यकाजनस्य महाराज" इत्यभयनोकाविरुद्धं यद्यनमुपन्यस्तम् ।

(ब) भट्टिदारिचं दृक्कामा चापदा ।

(छ) नदो किं विजम्बोपटि ?

(ज) दुसमोहितं क्तु जादम् ।

(ब) प्रतीहारो निष्क्रान्ता इति "दशमो व सदा" इति लघुविजम्बोपटिः ।

(छ) किं विजम्बोपटि इति तां इतिमिदं लघुविजम्बोपटिः ।

(ज) माधुमाधुमि चापुद्गादयति इति । इति चापुद्गादयति किं मये इति मयाकोटिकादयति ।

(क) दुसमोहितं क्तु जादम् इति । इति चापुद्गादयति । इति मयाकोटिकादयति ।

(१) चापुद्गादयति । चापुद्गादयति चापुद्गादयति इति । इति चापुद्गादयति ।

(५) प्रती । अर्जुनविक्रमे देविष्वर अट्टिनाये आगिराहम् ।

(६) उभे । नदो (अदो कदाचित्) विजम्बोपटि इति ?

(७) नव । [स्वगतं] दुसमोहितं क्तु जादम् इति ।

(८) काम । माधु मये भूरिवमो ! माधु, "प्रभवति निजस्य कान्यकाजनस्य महाराज" इत्यभयनोकाविरुद्धं यद्यनमुपन्यस्तम् ।

(१) चापुद्गादयति । चापुद्गादयति चापुद्गादयति इति । इति चापुद्गादयति ।

अपिच—अथ मन्मथोद्यानदृशान्तेन भगवतो विधेः अनुकूलतामव-
गच्छामि । वकुलावलोचितफलकव्यतिकरस्तु अद्भुतं प्रसीदसुखा-
सयति । इतरंतरानुरागो हि दारकर्मणि परार्थ्यं मङ्गलं, गीत-
यायमर्थोऽङ्गिरसा, यथां मनयन्तुयोरनुबन्धः तस्याभृद्विरिति । (१०)

लदव्यताधीनेव, सुतरा निगद्य स्वकीयतुल्यस्य कन्यकाजनस्य महाराज, प्रभवति वधेष्टविनिर्वाही
समर्थो भवति, तस्यापदमिदमिदं प्रेम्नन्दन एव मालतीं परिषेवणीदृश्यांनुसरणे राजानुरोध-
प्रतिपादनान्दण्डितसम्भारनाया अभवेन इहमोकाविरहद्वन्द्वं प्रसन्नोऽप्यदिनाकल्पः । पश्चात्तत्र तु
महाराजः निश्चयं स्वकीयस्य कामकाजनस्य प्रभवति वधेष्टविनिर्वाही समर्थो भवति, न तु
मदीयकथाया इत्यांनुसरणे प्रकृतसंस्थानुवर्तनात् देवरातेन सद्यः अपद्यसम्बन्धस्यनवप-
पूर्वप्रतिप्रातार्यस्य सनर्धकलाह पायाभावेन परमोकाविरहद्वन्द्वम् । अथाप्रमत्तोऽप्यो-
तन्दनविराहपदपतिजोक्तविरहद्वन्द्वोक्तयोः अविच्छेदं दर्शितार्थेऽनुसरणायानुसरणमित्यर्थः ।
पदव्यस्यति "तन्दनाय मालतीं दीप्तौ"ति यदा राज्ञा दर्शितं, तत्कालि इति मयः । अत्र
मोक्षानाम् नाशान्दण्डम् । वधोक्तं दर्शये—

"सिद्धैर्ये, समं धनं अस्मिन्नोऽर्थः प्रकाशते ।

शुचिण्यवचिदायां सा श्रीमन्मालीयते ॥"

अनेन राजानुरोधेनापि नन्दनाय कन्यापथे भूरिष्वोरसम्भति सूचयित्वा देवानुकूलतामपि
दर्शयति—अपिधेति । वकुलावली माधवरचिता वकुलमाला, चिदमलक मानतोनिष्ठिता
माधवस्य प्रतिप्रतिः, तयोर्व्यतिहरः विनिमयः, मालया वकुलमालाप्रतिः माधवस्य च चिद-
मलकाविरिष्येवं परिवर्तितिवर्धः । प्रसीद प्रकृतं हर्षं, सङ्गासयति जनयति, हि दक्षात् इतरे
तरानुरागः परम्परासति, दारकर्मणि विषादकर्मणि, परार्थ्यं येन मङ्गलं दम्पत्योः कुशल-
सम्पादकमित्यर्थः । आनुर्धं तन्मियादिवत् मङ्गलस्यन्तार मङ्गलजनने लाभविकलात् । अयमर्थः—
परम्परानुरागस्य मङ्गलसम्पादकत्वदर्शयति, अत्रियसा तदाख्येन मङ्गलविधा, गीत, कथितः ।
तदुक्तं दर्शयति—अप्यामिति । अनुबन्धः आशक्ति, तथा परिषेवणीप्रामित्यर्थः । अङ्गिः
मङ्गलोद्गमः भवतीति शेषः । मालतीमाधवपारोप्येधर्माभ्यन्वितान् तयोर्विवाहिकमङ्गल

वसिष्ठाहेन, अत्रगुं शेष, अत्रकाव मननोऽननितुतावद्विरो कुशवान् विद्विः
आशुतुल्य अवगठ इहेतेहि । वकुलमाला एव चिदमलककेर विनिमयः अत्र
आशेव विनिमयः अत्रियेन अत्रियेन विवाहकर्म अत्र

भव । एसा मालदी । (अ) ।

काम । [निर्वर्ण्य ।]

निकामं चामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा,
कलामिया मूर्तिः शशिन इव नेत्राक्षवकरी ।

शवस्यामायता मदनदह्नोहार्विधुरा-

भियं नः कस्यापी रमयति मनः कम्पयति च ॥ ६१ ॥

(अ) एसा मालती ।

पदसंग्रहः 'वीरुभयादिभ्यो षडि कालदत्त्वा' आर्यजातीयवमाद्यप्रद्वंशनिव सुभीषीतमिति विवरणोपम् । अगतोऽस्मिदियं रुचिन् 'भगत'मिति मौलिक एव पाठः ।

(११) निकाममिति । सुरसः शयनोपेततादाई. य कदम्बा रथालक्ष्यम् इमं तस्याऽवर्णी चक्षुर्विशेष [द्योह इति तस्य भाषा] तदन्तु सुभगा सौकुमार्यादिगुणा विरहं च तदनुपाशुचयेति वाच्यम् । अथ गर्भसुभगा तत सरसिति विशेषणं चानुताधिक्ययोर्दुर्लभम् । तथा चामाङ्गी कलामिया चत एव शशिन. अथानु अक्षवजुर्दुर्लभोपयुक्तिभ्यः शदस्य कलामिया मीरुमायेताम - मन्तावायता मूर्तिविष नेत्रोत्सवकरी मयनादद्विधाविनी कलामिया अक्षराकाङ्क्षितमदल मन्तावायता इह मालती नोऽप्याह मन. निकामं निरतिमयं रमयति चामादयति, मनुष्यवचनान- माधवसमाप्तमस्यानुपुत्रावस्थाशुभ्रतदपमपिस्तदित्यर्थः । तथा मदनदह्नस्य कालानस्य उद्गा- र्त्नं मनुकटमन्ताविन विपुला विह्वला अरथा दयां आयता प्राया आ मनः कम्पयति इहेचयति, इ सुहृदाहेन पुत्रुमायया अस्यां श्रीरम तावत कामं ज्यामति नयेति उद्गाया इत्यर्थः, अनेन रिकेन कल्पं चानुतादिसदवायथा सुचिता ।

कामसङ्ग्राहकः । (महर्षि) अदिशा उ देही वलिशाहेन, वादाटे मनिव चसूर आगिति अथ, से परिशीटा हरेणैटे मरग उद्गम इव ।

(अ) अथ । एहे मालती ।

(११) काम । (निरुपण करिण) मन्तनलक्ष्यगुणा 'एहे मालती विरहभङ्गः । इ कमोपार्त्तव (धोवेष) उत्र पाशुवर्ष एवः अतीणर इषापी हांशाह उत्र कलामात्रावर्षिटे मूर्ति उत्र मन्तानकवदन करतः आमार मन निरतिमण पाणित कर्तव्यतेह एवः उरकट कामानलसङ्गायथा शोचनीय अवहा हेहा कल्पितं व विरहेह ।

অপিচ—পরিপাণ্ডুপাংমূলকপোলমাননম্

দধতী, মনোহরতরত্বমাগতা ।

রমণীয়জন্মানি জনে পরিভ্রমন্

ললিতো বিধির্বিজয়তে হি মান্ময়ঃ ॥ ১২ ॥

অথবা । নিয়তমনয়া সঙ্কল্পনির্মিতঃ প্রিয়সমাগমোঃস্তুভূয়ত । :

তয়াহি অস্যাঃ । (১২)

অথ শশিনী ভূমির্বিবেদ্যমা, প্রথমদ্বিতীয়পাদপদার্থস্ব রমণ মতি তৃতীয়পাদপদার্থস্য চ কলনং প্রতি হেতুতয়া যথাশব্দ্যেতান্যথান পদার্থহেতুককাব্যনিয়মানুপ্রাণিতং যথাসংখ্য', রমণতি কল্যয়তীত্যনেকক্রিয়যোঃ রয়মিত্যেককর্তৃকারকাভিসম্বন্ধাভ্যাপক, আত্মাদৌদবেগযৌল্লিঙ্গপযৌ-
শেটনোন্ বিধমযেতীত্যেবামলদ্বাগাথা সঙ্কর । তব দর্পযৌক্ত যথাসংখ্যলক্ষণ যথা—“যথা
মল্লমল্লুইশ চহিলানা ক্রমেণ য” ইতি । শিষ্যরিখৌহতম ॥

১২: পরিপাণ্ডুতি । পরিপাণ্ডুবিরহেণ নিরতিপ্রযত্বতৌ পামুলৌ ক্রিয়াবিবেচনানু-
নেপনাদিসঙ্কারবিরহাডুসরী কপোনো মনৌ যখিন্ তন্ তাহমং আননং বদন দধতী ধারয়ন্তৌ-
অদৌতি শিষ, মনোহরতরত্ব অথাৎশেখীন্দর্য আগতা প্রায়া । পাণ্ডুতায়নম্বাশামপি কথ-
সীতাডুক্সীন্দর্যমিত্যাকাড়ায়া ততসমর্থনায়াহ—রমণীযিতি । হি যুস্মাত্ রমণীর্থ যুভাডট-
বযাদতিসুন্দর জন্ম যথ তাহমং জনে পরিভ্রমন্ ব্যাধিযমাণঃ ললিতঃ মনোপ্রঃ মান্ময়ৌ বিধিঃ
কামপ্রবিকারবিশেষ, বিশয়নং সর্বোৎকর্ষেণ বসনং । সঙ্কল্পসৌন্দর্যোণা সর্বসর্ব শৌভাবইক-
কামপ্রবিকারোপি তাহয়স্মা মালত্যা, শৌভাতিইকসম্বাদকৌ কাল ইতি ভাবঃ । অথ সামান্যন
বিশেষসমর্থনরূপঃ অর্থাৎরন্যাসালদ্বারঃ । মল্লু ভাষিখৌহতম ॥

১২: ‘অথবে’ত্যমঃ কচিন্ পুন্স্কি নাতি । নিয়তং নিষিৎ অনয়া মালত্যা সঙ্কল্পনির্মিতঃ
কাল্পনিকঃ, ন তু বাস্তব ইতি ভাবঃ, প্রিয়সমাগমঃ মাধবসমাগমঃ অতুভূয়তে মনসা মাধবসঙ্কল্পং

(১২) আরও দেখ, মালতী পান্ডুবর্ণ এবং সুসর কপালযুক্ত আনন ধারণ
করিয়াও অতিশয় সৌন্দর্য লাভ করিয়াছে। যে হেতু ‘তাড়নুই’ বলতঃ বাহারী
সুন্দর জন্মলাভ করিয়াছে, তাড়নুইনে ব্যাপ্তিমান মনোজ্ঞ কাঞ্চল বিকারও উৎকর্ষ
সহকারেই বর্তমান থাকে।

(১৩) অথবা, সততই মালতী কল্পনার প্রিয়সমাগম অশ্রুতব করিয়া থাকে।
তাহার প্রমাণ এই যে, ইহার—

নীমৌবম্বৌচ্ছন্নমধরস্বন্দনং, দৌর্বিধাদঃ,

স্বেদযশ্চর্মমুখমধুরাকৈকরস্বিন্দিতারম্ ।

গাত্রস্কাভঃ, স্তানসুকুলযৌরুগব্রন্থঃ প্রকম্বৌ,

গণ্ডাভোগৌ পুলকপটলং, মূর্চ্ছনা, চেতনা চ ॥ ১৪ ॥

পরিতপ্য তদুচ্ছ কচ্ছয়িতুমুদয় ইত্যর্থঃ । অথ তথা জাত্য ইত্যালাহায়া তৎসুনাপকানু
 ভাবানু দর্শয়িতুমাহ—তথাহৌতি । অথ্য ইতি শ্লোকার্থে, নীমৌবম্বৌচ্ছন্নমিথাদিমিরন্বিত্যেতি ।

১৪ । নীমৌতি । নীমৌবম্বস্য কটৌবসনমধরস্বন্দনং উচ্ছন্নং প্রমৌভাব । রতিনারম্ব
 জ্ঞানৌপতিকারাকর্ষণেখিকমদৈব্যং । রতিনারম্বানিধানং যথা রতিরদ্বয়ে—“অনিকবিবৃক-
 মর্থ” নাবিহাৎচ পুনন্ পুনরুপদিবসীত্বং তালুজিহ্বাৎ মূঢ়ঃ । কলিতকলিতনামৌকচ-
 বসৌরদ্রোবঃ প্রবপতি হৃৎকৈর্যে, সৌমসিমাৎ নীমৌ” মিত্যাदि । অধরস্বন্দনং শীতকম্ব,
 স্মৃতিতাপ্যপুষ্কলচিরবেদ্যং, স্মৃতিতলগণং যথা—“বদনে বিজ্ঞানমৌঠে বসৌমু” যা কামিচ্ছতি ।
 দ্বিজৌহঃ জ্ঞান্যেতি যথ স্মৃতিরিত পুষ্কলং সত” মিত্যি । দৌর্বিধাদঃ ভুগযৌঃ সৌলিচ্ছং, পরিষ্ক-
 মাতনাবজ্ঞানিভাবঃ । স্বেদ যশ্চ, রতিনয়মলিনবৈল্যং । এত যশ্চ নবনং মনসে কৌমল্যে
 লধুরে লালিতৌ খাটিকৈ ইৎপদাভুগিতৌ চিত্ত্যে খে চতুর্কে গাত্রপর্শ্যেতি ইতি যাবন্তু,তারে কনৌদিতৌ
 মধর তাডমন্ । মূলভাবনাবয়ানু মনসাদয়ো হৃদিবিকারো জাতৌ ইতি ভাবঃ । তথ স্মিত্য
 মনসযৌর্শ্চয়ে পুষ্কলেব দর্শিতৌ মধুরাভৈকরমৌর্ষেৎ যথা—

“দ্রৌতমৌকিত্যে নাতৌ যৌল মন্যধুং স্মৃতম্”

খাত্ত্বিতপুত্ৰায়াঃসম্ভবতাইনির্দিষ্টৌ ।

সুহৃৎস্বাঃসত্যায় অ হৃদিরাকৈকরাভূতা” ইতি ॥

গাত্রম্ব দেহস্য সন্ধঃ বিবেচনালগ্ন্যৎ, সানিকবিবারবিশেষঃ, সুরতকা-নীনাতিগাৎপদ্ববসা-
 দিত্যি ভাবঃ, তথা চক্রঙ্কিতঃ প্রবন্থঃ বচসীঃদি সৌকৌ যৌল তাডম, সনৌ মুকুলৌ ক্রুদম্বনাবিন
 স্তাবাবেহ বা মুকুলৌ (লালযৌর্বাতিহৃৎকলানু কুলন্যাস্ববসায়ঃ) তথৌঃ প্রকম্বঃ বৈষম্যঃ, মাতা
 লিঙ্গলবলিলাবসাদিত্যি ভাবঃ । গণ্ডাভোগৌ কপৌলতলৌ পুলকপটলং রৌমাশ্চানলং বিবশুলক-
 গণ্ডালবসাদিত্যি ভাবঃ । তথা মূর্চ্ছনা মৌহ নিরতিশয়তশ্চয়তাদৌ কদা কৰ্মেদিবসতি

(১৪) কটৌবসনমের প্রমৌভাব, ওঠের কম্পন, বাহুগুলোর শৈথিল্য ও
 (সর্সাক্ষে) ঘর্ষ পরিমল্কিত হইতেছে, এবং ইহার চক্র তারাবুগল কোবল,
 স্তন্যর সর্সাক্ষিকিত ও বেহায়াসক বেধা বাটতেছে । আরও ইহার লবৌরে চেটৌব
 কভাব, বসঃখল পর্শ্যত কাপাইটী স্তন্যগুলোর কম্পন, গওসেনে রৌমাফ, (বসে)
 মূর্চ্ছা ও (কর) চৈতন্ম পরিমল্কিত হইতেছে ।

[इत्युपसर्पति ।] (१५)

नव । [मालतीं चालयित्वा ।] (१६) मालति ! इदो । (अ)

[उभे उत्तिष्ठतः ।] (१७)

(अ) मालति । इत ।

विद्यम इति यावत् + चेतना इतिविलाममइत्येनाकरा चैतन्यञ्च । पविलुचात् इत्यध्याहृत
क्रियया सर्वतान्वयो निर्व्याजः ।

अथ "स्त्रीकटीवस्त्रवस्थे च नोविपरिपठेऽपि च" इत्यमराद्यनुशासनात् नौवीशब्दे नैव कटीवस्त्र-
वस्थिपर्यन्तत्वात् पुनर्यन्त्रिवोधकव्यपदीपादानादापतित पुनरुक्तताव्यदोषः, राटोः शिर इतिवत्
वस्त्रिवन्धयोरवयवविभावविवक्षया कथञ्चिन् समाधेयः ।

अत्र मनसुकुणशीरिसवामेदाध्वराभावे ह्यक्त तदभावे उपमा, एव मूर्च्छनावेतनशीर्ष्विद-
पथे, मृगठनादिषमात्रद्वारं, तथा तत्तत्तविच्छिन्ना नौवीशब्दोक्तसनादिसाधनेः मालत्याः
कान्तनिकशिशुसमागमानुभवदृष्टमाध्वस्य शानादनुमानालद्वारथः । अनुमानाकारथ—मालती
कान्तनिकशिशुसमागमानुभववती बालवपिथसमागमानुभवाभावे मति नौवीशब्दोक्तसनादि-
तत्रवक्ष्यवसादिति, हेतुतावच्छेदकसम्बन्धश्च साध्यसमानाधिकरत्नसम्पादको हेतुमिदं सहाय्यं
मध्यमदनीवः विलरस्यार्थं लिख्यते । अनुमानालद्वारत्वर्थं यथा दर्शये—“अनुमानन् विच्छिन्ना
शानं साध्यस्य साधना” इति । मन्दाकारालावृत्तम् ॥

१५ । उपसर्पति समीपं आगच्छति कामन्दकीत्यर्थः ।

१६ । मालतीं माधवेकमनस्कतया बालसमानस्यामित्यर्थः । चालयित्वा बोधयित्वा ।

(अ) इतः अस्मिन् कामान्दकी उपस्थितिर्निति क्रियः ।

१७ । उभौ मालतीनपदिभे । उत्तिष्ठत इति कामान्दव्या अर्धवर्णनार्थमित्यर्थः ।

(१६) (कामान्दकी निकटे उपस्थित इहेत्येव)

(१७) नव । (मृगशाला) मालतीके सकलित कवियः) मालति ! इतं ये
(नवो उपस्थित इहेत्येव)

१७ । (उच्छ्वे उच्छ्वे शीतले)

माल । भयवदि ! वन्द्यामि । (४)

काम । महाभागे ! अभिमतफलभाजनं भूयाः । (१८)

मय । एतं प्राप्तुं, एतत् उर्वचिसदु भयवदो । (४)

[सर्वा उपविशन्ति ।] (१८)

माल । कुमलं भयवदीए ? (६)

काम । [निःश्वस्य ।] कुशलमिव । (२०)

मय । [स्वगतं ।] पत्यावणा कुं एषा कवडनाडग्रस्त । [प्रकाशम्]

‘सुरध-बाह-भरतस्वमत्यरिड-कण्ठ पडिलम्ग पीमासं श्रकारिसं जीव
भयवदीए वप्रणं, ता किं टाणिं उर्वेप्रकारणं वृविश्टि । (४)

(४) भयवदि । वन्दे ।

(४) उक्तवाचनं शरीरविभक्तुं मतानी ।

† (३) कुमलं मयवथा ?

(३) वलावणा शत्रु वथा कवडनाडकम् । गृहकामधमरुतभयवदितकवडतितुवप्रनिवास
मयावप्रणीव प्रवप्रथा वचनम् । तत् किमिटातीमुर्तेनकारणं भविष्यति ।

१८ । कामिति । अभिमताफलम् माधवमलासकदलभाजनं प्राप्तम् ।

२० । कामिति । इवमन्तेन मलयवथा कुशलमात्रं सूचितम् ।

(४) मयिति । एषा मयिःप्राप्ता कुशलमिवीतीवप्रणं न शालवकुशलमात्रावेति, कपटे
कवडिन नाटकं मया वलावणा आमुक्त सुचनेत्यर्थे । माधवमलासकायावप्रणीवदी-
बाहवाभयवप्रणीवता मालवाः मयिःप्राप्तामिवीतीवप्रणं मयि, कवडकवथापुत्रप्रणावप्रणीवतादि-
व्याजिन तावामत्यादवप्रणीवतावथ इति भावः । निःश्वसितगन्तुचित्तम् व्याकुलीभावेन

(६) माल । कुशलं भयवदि । प्रथमं कवि ।

१८ । काम । महाभागे ! अतिमत्त फलभाजनं ह्यः । (अतिमत्त इत्य-
नात् क्व)

(४) मय । एतै आसन, उर्वचिति । उपवेपथुं करुणम् ।

(१८) (मयले उपवेपथुं कविलम्)

(६) माल । कुशलं भयवदीव कुशलं तु ?

(२०) काम । (दीर्घं निश्वास केलिम्) कुशलं मत्त ।

(४) मय । (वगड) इहैवै कपटं नाटिकेव वचनाम् । (प्रकाशे) कवडक

काम । ननु धयमेव चीरचीवरविकृष्टः परिचयः । (२१)

नवः । कथं विप्र ? (ण)

काम । अयि ! त्वमपि न वेत्सि ? (२२)

इदमिह मदनस्य जैत्रमस्त्रं सहजविलासनिबन्धनं शरीरम् ।

अनुचितवरसंप्रदानशोचं, विफलगुणातिशयं भविष्यतीति ॥२३॥

(घ) कथमिह ?

कारणं परीमः पृच्छति—गृह्णति । युवकस्य सहज वाचभरस्य अक्षुप्तमूर्च्छया यः लघुः अल-
निरीध, तत्र मन्थरिणे गन्दीकने कर्णे प्रतिपद्य मूमक्त निशामी यत्र तपादृश उच्येऽपारथकाल
एव निशामीदृशान् तादृशकण्ठान्तर्भावेनेव संसृजतिःशाममित्यर्थ, भगवत्या वचनं अन्याहृतं
पूर्वतो विनयणं श्रूयत इति शेषः ।

२१ । कामेति । नन्विति स्वरङ्गिजामलनी । चोरेः चिह्नवचने निम्नितस्य चीवरस्य
चोदुमत्यापिवचनस्य चिह्नवचननिम्नितवचनपरिधानस्य बौद्धमत्यानिधर्ममिदृशत्वात् । बौद्ध-
मत्यामिनो हि नूतनमपि वचनं बहुवचनं विच्छिद्य पुनस्तन्मयीजननिर्मितं वचनं व्यवहरन्ति ।
विद्वद्ः सद्दानवध्यायो वतिक्रम इति यावत् । “सर्वं सद्परिव्याप्तः पारित्राशविधिभ्योः” इत्यादि
धर्मशास्त्रोर्निहितत्वादित्यर्थः । अर्थ—पुत्रामिः सह सम्पन्नः, परिचयः मन्थरः, उद्वेगकारण-
मिति शेषः । यदि पुत्रामिरेव परिचयो न सम्पत्स्यत, तदा मालतीमाधवमेलनाद्यंमुहोऽपि
सम नामधियादिस्थापयः ।

(घ) कथेति । उद्वेगकारणं स्पष्टं श्रुत्वा पुनः पृच्छति—कथमिवेति । अद्यामि सह परिचयः
कथमुद्वेगकारणमिति सुस्पष्टं हृदोऽर्थः ।

२२ । कामेति । त्वमपि न वेत्सितीति, मालत्याः युमानुध्यायिण्या प्रियसख्या त्वया इष्टममिह-
आवश्यमनुसृत्य ज्ञातव्यमद्य यः प्रायः सर्वजनविदितमन्ये तत्र ज्ञातमिहाद्यर्थमित्यर्थः ।

२३ । स्वयमेवोद्वेगकारणं इति—इदमिति । इह अस्मिन् यौवनशरणा मदनस्य कामस्य

अक्षुप्तमूर्च्छेव अग्रनिर्बोधवशतः मन्दीकृत काष्ठं निर्वास्य काष्ठं कवारं त्रगवतीव
वाका येन अक्षुप्तं प्रतीरमानं इहेतेहे, तत्रे एतन्न उद्वेगेव कावणं किं ?

(२०) कामः । हिमं वरुनिमित्तं तिकुनसनेव विकृतं त्रामानेव सृष्टि एते
पविऽइहे उद्वेगेव कारणं ।

- (८) लवः । किं प्रकारं ?
- (२२) कामः । अयि ! त्वमिह किं ज्ञानं ना ?
- (२३) कामनेनेव अग्रशीलं अक्षुप्तं अग्रिमं निर्वास्यपि एते माण्डोव

माल । [स्वगतं ।] कथं उग्रहारीकटिङ्गि तादृश राक्षसो । (थ)

काम । आश्चर्यम् ।

गुणापिच्छाशून्यं कथमिदमुपक्रान्तमथवा,

कुतोऽपत्यस्त्रेहः कुटिलनयनिष्णातमनसाम् ? ।

इदं त्वैदम्यथे यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः,

मुतादानान्मित्रं भवतु स हि मे * नन्दन इति ॥२५॥

(४) कथमुग्रहारीकटाङ्गि तातेन राक्ष ।

(४) भाषति । राजानुरोधेनैव दानव्याङ्गीकरणान् नन्दनस्य इत्यनभिधाय राज इत्यन्तम् । उग्रहारीकटा उग्रयनोक्तम् । यथा देवतीपकारीकटाकादादीना मरुत्सुमिव शयण भवितुं तथैवोपकारीकटायाः समाप्तेति धन्यते । विप्रस्येन पित्र्युक्तानभिधाय व्यक्तने । इह पद्यात्पत्न्याः मायाउद्धारः । तदुक्तं—“अनुतापतिरेकस्य पद्यात्पत्न्य उदाहृतं” इति ।

(२५) भवेति । गुणापिच्छाशून्यं रूपशीलवदोविद्यादिगुणविधात्तैरिवैव इदं ह्यौनवीनयाय कृदपाय नन्दनस्य नन्दिन्या अशामान्यवपलावण्यादिसम्बन्धाया मालत्या दानरूपं कथमुपक्रान्त आरम्भं अमात्रेनेति शेषः । एतादृशानुष्ठानममानुषायण प्रति सर्वमैवाप्तदृशन्त आशये मित्यर्थः । पद्मानरमाशिव्य स्वयमेव समर्थयति—अथवेति । कुटिलनये कुटनीती निष्णातानि निपुणानि “निलदीश्या खाये कौशले” इत्यनेन निष्णातेति शब्दं, मनासि शेषा तादृशाना अपत्य-स्त्रेहः कुतः ? अर्थान् मानीति भावः । कुटनीन्वर्भिसन्धिसापि स्वयमेव म्पुटीकरोति— इदमिति । इत वितर्क निश्चये वा “यत् निश्चयतर्कयो” इति धरणि । इदं अग्रहारीकटादातोप-कमथं ऐदम्यथ इदमर्थं एतदभिवाद्यकमिति यावत् । इदम्यथनन्दन आनुवंश्यादिलान् सार्थेथम् । यत् नृपतेः नर्मसचिवः विदुषकः स नन्दनः मुताया, कथाया दानान् मे नम निमं सुदन् भक्तु इति । तयार्थं राजद्वारे कदापि समाहितं न भवेदित्यभिसन्धिरिति भावः ।

(५) दान । (व्युत्त) पिता केन राजाके आमाय उपहाव मिलेन ?

(२६) काम । कि आश्चर्या ! गुणादिव अपपत्ता ना कविता केन अमाता एतप पाने श्रीकृत इहेलेन ? अथवा याहावेव चिह्न केवल कूटनीति विषये सिद्धे, ताहावेव अपपत्तायेह कोथार ? एहि नामाक्रीकारेव ईहाई उदेना ये, बाहाव नम्यन्तिवे सेई नन्दन कथादानघावा आमाव पवन मित्र इउक ।

† “नन्दने” इत्यत्र “समवर्ति”ति कचित् पाठः, पूज्य इति तदर्थः ।

माल । [स्वगतं ।] राभाराहर्णं क्व तादस्य गुरुभ्यं, ए लण
मालदी (द)

लव । एव्यं लधा भयवदीए आस्यभं, अस्वधा तस्मिं वरे
दुईंसणे अद्दकन्त-जोव्वणे किं ए विचारिभ्यं अमच्चेण ? । (ध)

माल । [स्वगतम् ।] हा हृदस्मि ! समुवस्यिदाणत्य-वज्जपदणा
मन्द-भाइणी (न)

(द) राभाराधनं खलु तातस्य गुरुक न पुनर्मानती ।

(ध) एवं यथा भयवत्या आगत, अस्वधा तस्मिन् वरे दुर्दमने अतिक्रान्तयोवने, किं न विचारितममालीन ?

(न) हा हृतास्मि, समुपस्थितादर्षवपववपतना मन्दभागिनी ।

अतार्थपत्रिप्रादापत्यर्षं हाभावहृपसाभान्यवर्षेण असहस्यवर्षापीपक्रमवहृपविशेषस्य
समदनादर्शापव्यदुषास्वितार्थान्तरन्यासान्धार । अर्थापतिलक्ष्यं यथा दर्परी—“दृष्ट्या
पुषिइवात्थापार्थमोऽर्थापतिरिच्छते” इति । यच्छब्दान्धितकाकस्य परपाठाहाकामतविधेयाविमर्षाच्छो
दीपः । मिस्त्रिणी वरम् ।

(द) मालिनि । राभाराधनं रात्र स्तुष्टिसाधन गुरुक महत् । न पुनर्मानती गुरुर्वन्यथ ।
कथमन्यथा मालन्या एवमसहृदस्यदानीकोरिण राजाराधन क्रियेतेति भावः ।

(ध) लवेति । भयवत्या यथा आगत मालन्या मन्दनाद्याप्यस्य कारणं यथा अभिहित
एव एवमेव तत्तथैवेत्यर्थः । अस्वधा—तादस्यकारणं विना, तस्मिन् वरे नन्दने, दुर्दमने कुदपे,
अतिक्रान्तयोवने हृदतुल्ये । किं किमर्थं न विचारितं किं अविचार्यैव दानमङ्गीकृतमित्यर्थः ।

(न) मालेति । समुपस्थित अनर्थ मन्दनार्थवहृपमर्षितं एव वज्जपतनं अमनिसन्यादी
वत्याः दाहरी मन्दभागिनी अह हृतास्मि तातेन देवेन वेति श्रेय । अत्रितमरवात् ।

(द) माल । (वृगत) ब्राह्मिणं उष्ट्रिनाधनके पितांर अधिक हईल, किञ्च
नागती नदे ।

(ध) लव । आपनि वाहा वगिणेन, ताहाई ठिक, नटेण केन अमाता
हीनयोवन बुद्ध तुला सेई ववे दानिाङ्गीकार कविते विटाव करिणेन ना

(न) माल । (वृगत) हाव आमि निताञ्च मन्दभागिनी, ताई एहे अनडिगवित
दानाङ्गीकाररूप अननिसम्पाठे हउ हईशान ।

लव । ना पसीददु भगवती, परिताहि इमादो जीविदमरणादो
पिअसहीं, तवावि एषा दुहिदा ज्जेव्व । (प)

काम । अयि, सरले ! किमत्रभवत्या भया शक्यं कर्तुम् ?
प्रभवति प्रायः कुमारीणां जनयिता देवञ्च । यञ्च किल कौशिकी
शकुन्तला दुष्मन्तं अस्मराः पुरुरवसञ्चकमे, इत्याख्यानविद आचक्षते,
वासवदत्ता च राज्ञे सञ्जयाय पित्रा दत्तमात्मानमुदयनाय प्रायच्छत्
इत्यादि, तदपि साहसिकमित्यनुपदेष्टव्यकल्पं, (२६) सर्वथा,—

(प) तत प्रसीदतु भगवती, परितापश्च अस्माज्जीवितमरणान् श्रियसखीं, तवाप्येषा दुहितेव ।

(प) लवेति । जीवितं जीवनमेव मरणं दद्यात् । निश्चलवदुःखवदुःखत्वात् इदं-
जीवितञ्च मरणकल्पत्वादिति भावः । दुहितेव कथातुल्येव । तथाचाप्यनिर्विशेषं इदं
कथञ्चया वा यथास्या नन्दनार्पणं न भवेत्तथा यतितश्चमिति भावः ।

(२६) कामेति । विस्पष्टमप्येतद्विषयं नावगच्छतीति सूचयितुमामलयति—सरले इति ।
अत्रप्रकृतिर्हे शक्यः । अत्र अस्मिन् नन्दनार्पणविषये, अत्रभवत्याः निरतिशयसौन्दर्य-
सद्गुणादिभिः सर्वजनपूज्यायाः मालत्या इति शेषः, किं कर्तुं मया शक्यं न किमपि शक्य-
मित्यर्थः । अवाकारपद्मेषु मन्दतानुवर्तित्वे किं कर्तुं मया शक्यम् ? न किमपीदृशं अपि
भवति । अत्रत्यञ्च इदमाह—प्रभवतीति । कुमारीणामिति दानादाविति शेषः । नाश्वर-
विवाहे कथावरयोरपि प्रमुलमस्तीत्यादिद्वयितुं प्रायःपदमुपात्तम् । साहसं मतिं निर्वेदयितुं
प्रसङ्गान् पुराणान् सचेपतः कौत्सयति—शक्यं इति । कौशिकस्य विद्यानिवह्यापत्वं स्त्री कौशिकी ।
दुष्मन्मिति अकमे इत्यागामिन्याम् । अस्मरा उर्वशी पुरुरवसं तन्नामानं चन्द्रवंशीयराजानं
चकमे अश्वनैरपिचोष कामयते अ । आख्यानविदः पुराणशास्त्रादिपारदर्शिनः आचक्षते
कौत्सयन्ति । दत्तं दातुमशीकृतम् । प्रायश्चदित्यादीति आचक्षत इत्यनेनेवान्वेति । साहसिकं
साहसिकञ्च कल्पं, इति इतीः अनुपदेष्टव्यकल्पं नाश्वरैरुपदेशाद्योग्यं आकहितचिन्त्या यदि

(प) लव । अहं एव भगवती आगमि अमला हतेन, श्रियं शक्ये एते
कौशिक उवाच इहेतु वया अकमे । मालती उ आगमि अमला हतेन ।

(२७) काम । अयि सरले ! सौन्दर्य-गौरवे सर्वजनपूजा मानजोह
नन्दनार्पणविषये आदि कि करिते पारि ? ये हेतु कुमारीविषये वानानिदिये
मिठा एवः नैवई आर कदा । उवे विद्यामित्रकता शक्यता इत्यर्थे . अ

द्वितीयाऽङ्कः ।

रात्रः प्रियाय सुहृदे सचिवाय कार्यात्
दक्षाभजां भवतु निर्वृतिमान् यमात्बः ।

स्वयमेव प्रवर्तया, तदास्यामि साहाय्यं कार्यमिति भावः । कल्पदीपादानादीहमध्यायात्
लघुदृष्ट्यामिच्छोऽपि ध्वनन्ते ।

अथ भद्रा साहसावीतसाहसप्रदंनेन भेदा नाम सुखसन्धेरङ्क, "भेदः प्रोतसाहसा" इति
दण्डधृतलक्षणात् । आख्यातनामा निदर्शननामा च भाष्यालङ्कारः कर्मणः । तत्रचक्षे यथा—
"आख्यानानु तदुद्दिष्टं यत् पुरातनकौर्मनं । कथनादन्यचेष्टानां साध्यमिद्विनिर्देशं" इति ।

"स्त्रिया बहुवचसः" इत्याद्यमराद्यनुशासनैरस्मृत्स्यस्य बहुलविधानस्य प्रायिकला-
दत्तात्मना इत्येकत्वनिर्देशोऽपि न पुरातनकारताप्यदोषः । अत एव कातनपरिचिष्टकृता
श्रीपतिना "वा च जनीकस समा अस्मरस" विकल्पेनैव बहुलं विद्वन्मिन्वाद्यनुसन्धेयम् ।

पुराकिल कश्चो नाम मद्भिर्विन्वामिवेण नीलकायास्तुतपादिता कन्या मातापित्रभ्या परित्यक्ता
नरपते सद्राध्यं कृतशकुन्तलानामधिया प्रतिपालितवान् । तत प्रातश्रीवनाः क्षामतिष्ठसतकारि
नियोज्य तपवरणार्थं गते मद्भिकल्पे तमनपेत्यैव मा शकुन्तला तपीवनदर्शनार्थमागतया
दृष्टान्नाशामानं रंद्मि ममपितवतीति मद्भाभारतादिपर्वकथा ।

पुरा पुराणमुनिनारायणमदीविषाताईभागतामाम्मरसा नरंस्त्रुवंकरणाशोर्वशोमद्वितीय
मुन्दरीमुहूर्दमादुत्पादयामास, ताञ्छेकदा देवैरपञ्जीयमाणां कृतानंश्वरा पयि मन्धन्
पुदरवो नामा चन्द्रवंशीयनरपतिर्हृत्यच्छादररथ, तदानीमेव शीर्वशी जितकन्दर्प त भूप
मन्धनिरपेक्षेय कामधने क्षेति हृत्विनयीयकथा ।

आसीन् पुरा प्रद्योतनामा नरपति, स च स्वीयकन्या वासवदत्ता सञ्जयनाम् राक्षे
दानुमञ्जीकृतवान् । ततश्च सा वासवदत्ता वनधराजमुद्रयन स्वर्गं समालोक्य ततानुरक्ता
गुरुजनमनपेक्षैव दूतमुत्तल तर्धे राक्षे आभिलाष विद्यापितवती । सदयनोऽपि तामपहन्-
वानिति कथाहरितुषावरकथा आनुसन्धेया ।

अपरा उर्लनी पुरुषवाके दे (अञ्जयुवापेनिगी ना हठेराटे) वामना करिशाहिल,
इहा प्रवाणशास्त्रविद्वग्न वगिरा थाकेन, एवः वासवदत्ता वे सञ्जयनामक बाजाके
नेउयार अञ्ज पिता कर्तुक अकौकृत हठेराठे उलरने आञ्जसमर्ण करिशाहिलेन,
छाहाठे साहसिकेव कर्म, अउरार उषादेनेव अवोगा ।

दुर्दर्शनेन घटतामियमप्यनेन,

धूमग्रहेण शशिनो विमला कलेव ॥ २७ ॥

माल । [सास्त्र स्वगतं ।] हा ताट । तुमस्य मम नाम एवञ्चि
सव्वथा जिदं भोमतिह्वाण । (फ)

(फ) हा ताट । त्वमपि मम नाम एवमिति सर्वा जित भोगवृत्त्या ।

२७ । साहस्रादीकरणाद्य विशेषकर पितृ भ्रातृभ्यश्च वरश्च च दोष भङ्गा प्रतिपादयति
—राश इति । अमाथ भूरिवधुः, कार्यात् स्त्रीधामोत्साधनानुरोधतः राश नरपतेः प्रियाय
पीतिनिनयाय मुहुरे मोहाद्गालिने । प्रियमुहुरेदीर्घस्य अप्राप्ते भावप्रकाशे । यथा—

“सन्ध्यागार्ज्वरतिरुपकुर्वन् प्रियं वदन् ।

भजने य स्वघ प्रीति प्रिय स परिकौर्तितः ॥

दुःखे विपदि मन्मोहे काव्यकालान्यथेऽपि च ।

हितान्वेषो च हितकदयः मुहुन पीडयिष्यते” ॥

सन्ध्याय अन्तर्गतान्याय नन्दनाय आश्रया कल्या दृष्ट्या निर्हतिमान् सुखी राजद्वारि
अनिष्टाशङ्काविगमेन विशिन् इति यावत्, भवतु । तथा इयमपि मालती दुर्दर्शनेन दर्शनं यस्य
तेन दर्शनादेवानिष्टसूचकित्यर्थः, धूमग्रहेण धूमकेतुनाम्वा नवतविशेषेण । धूमकेतुर्द्विदिन,
एवाग्रभं ददातीति प्रसिद्धिः । विमला मन्त्रद्विता शशिनश्चन्द्रस्य कला इव दुर्दर्शनेन कुक्षयेण अनेन
नन्दनेन सह घटता मयुज्यताम्, पितृनिर्दोषोदिति भावः । धूमकेतुसङ्घोदरेण नन्दनेन सह,
शशिकलात्प्रायाः मालती-मन्मोहनमतीव दुःखजनकमित्यर्थोऽपि ध्वन्यते । अपोपमासमूहया-
लङ्कारयोः सद्वरः । वसन्ततिनकं वृत्तम् ।

(फ) मालिनि । एव अन्तर्गतान्यादकः । इति हेतोः । भोगवृत्त्या विषयोपभोगलालसया,
जित सर्वोत्कर्षेण वृत्तम् । यथा भोगवृत्त्या त्वं परमव्येहाय्यतामपि नामाश्रयां कुरुपाया-
तिज्ञानशीवमाय दान् न कुच्छिनोऽपि मन्मे मेव मन्था वलवतीति भावः ।

(२७) अमात्रा लु-विबश्च शकौशाङ्गोष्ठे सिद्धिव अश्रुवोषे वाङ्माव प्रियवृत्तं
अनादा नन्दने आश्रयाके दान कविद्या मर्लप्रकावे निश्चिश्च ईडेन । निर्मूल
शुभिकमा देवमन दुर्दर्शनं धूमकेतुव सहित सशिशित इव, नेदेकप एते नालतीं
कुक्षप एते नन्दनेव सहित सशिशित इडेक ।

(२७) नालः (अश्रुविषर्जन कविडे कविडे शपड) हा ताट ! तुमि श

भव । चिराद्द भववदीए, शं भणामि, असुत्यमरीरो महाभाषी
माहशीत्ति । (व)

काम । गम्यते, ० वत्से ! अनुजानीहि माम् । (२८)

भव । [जनान्तिकम् ।] महि ! मानदि ! सम्पदं भववदीए
सथासादी, तस्स महाणुभाषस्स उगमं ज्ञानीमो । (भ)

(व) चिरादित भववद्या, अनु भणामि असुत्यमरीरः खनु महाभाषी माधव इति ।

(भ) महि ! मानदि ! मान्यत भववद्या, सहायान, तस्य महाणुभाषस्य उद्गमं ज्ञानीम ।

(व) अवेति । साहससाहोकरवस्यानुश्रुतया पितुः स्वार्थस्य' मन्दस्य च सर्वदीवादीश्वर्यं
भयवत्यावेदितं अपुना माधवसाधवत्यापि प्रसङ्गावस्येति भावसाधव-नोजितामुसिका एवयति—
चिरादितमिति । चिरादित एतत्तदसङ्गं बहु विवक्षितं । अनुत्यमरीर- पीडाभिधुनदीए
तस्मात्सु' तस्य मन्वत्यामित्याशय ।

(२८) कामेति । गम्यते इत्यव-नोक्षिता प्रत्युक्तिः, अनुनेर गम्यत इत्यर्थः । जानतीं प्रत्याह—
वनमे इति । अनुजानीदि अनुमति विवेदि गमनायेति शेष । अनेन "मिदी"नाम सुलस्यम्-
रहास्यम्, "मिदं संदतिमिदम्"मिति दपंफलसञ्ज्ञान् ।

(भ) लवेति । जनान्तिकमित्याहर्षसाहसिकियाशा विवेचयम्, "उक्तसाधयत् काप्यां
पार्थस्यै स्यात्तान्तिक"मिति भरतीक' तद्वचयम् । तस्य माधवस्य ; उगमं सतपसिम् ।

आशय एतत्प्र अनर्थगल्पादक इहेवाह । अतः उवाचः उवाच उवाचै सर्कप्रतावे कर्तव्यं
कवित ।

(व) अब । तपनञ्जे अनेक विलष करिलेन, आसि बलिउतेहि वे, महाभाग
माधव अहम् ।

(२८) काम । (अवगोक्षितवे अति) कसे । आसि माहेतेहि । (मानतोव
अति) आमाके (गमनेव) अनुमति कव ।

(भ) लव । (जनान्तिके) मधि मलति । सःप्रति उगवतीर निकट हते
सेट महाणुभाषेव (माधवेव) उपपन्निकर्ण पवित्रात् इट ।

माल । [अपहार्यं] मञ्जि ! अस्मि मे कौतूहलं । (म)

लव । [प्रकाशम् ।] भगवति ! की एषो माहवो नाम, जस्य भगवदौ सिषेह्मगुरुश्च अत्तार्णं धारेदि ? (य)

काम । अप्रस्ताविकी महती एषा कथा । (२८)

लव । तथापि आचरुदु, मे भगवदौ । प्रसादं करेदु । (र)

(म) मञ्जि । अस्मि मे कौतूहलम् ।

(य) भगवति । क एष माहवो नाम, यस्य भगवतो र्थं ह्मगुरुकामात्मानं धारयति ?

(र) तथाप्याचष्टा मे भगवतो प्रसादं करोतु ।

(म) मालीनि । अपहार्यं अपहारितं ज्ञत्वा, अपध्वनितत्वस्य 'यथा दर्पणे—
"...तद्विदपरारितम्' । रक्षन्तु यदन्वय पराजन्त प्रज्ञास्यन्ते । त्रियताककरैवान्यान्य-
वार्यान्तराकथा"मिति । मे प्रमापि कौतूहलं चीत्सुतां अस्मि तत्र शीतुमिति शेषः । तस्मान्
पृच्छेत्स्यः ।

(य) लवेति । यस्य जने इति शेषः । तद्विदधस्मिदित्यर्थः । पाठः । अस्मि ह्मगुरुकं
वान्दुल्यमवलयन् ।

(२८) कामीनि । अपस्ताविकी अस्ताविकी, महती विख्याता च, सुवरा लक्ष्मणस्य
नामनरसर इति भावः । गुरुधातिगद्योत्पादनाय कृषिमौक्तिरिदम् ।

(र) लवेति । तथापि बहुभारहरामावेति, अथवा कथयतु, सनातुरीधादित्यर्थः । कथं
तत्रातुरीधो रचितस्य इत्याकात्राशामाह— प्रसादं करोतु इति । तदभिधानद्वयमनुवर्तं विधेहीत्यर्थः ।

(म) माल । (अज्ञेय अज्ञतभाव प्रकाशकवचः) मञ्जि ! आभाव (से कथा
तनिते) कौतूहल आहे ।

(य) लव । (प्रकाशे) भगवति ; भगवन्नामिक ए व्यक्ति के ? वहाव अज्ञ
-भगवतीव आद्या अति प्रेरप्रवण ।

(२२) काम । एकथा अप्रस्ताविक ७ अति विपुत्र । (प्रतवार एवम बलि-
वाव उगपुत्र नरह ।)

(र) लव । तथापि भगवती अतुग्रह कविना आभाव निकट वतुन ।

কাম । অযত্নাং, অস্মিৎ বিদর্ভাধিপতিরমাত্যঃ, সমগ্রধূর্য্যপুত্র-
প্রকাশচক্রচূড়ামণির্দেবরাতী নাম, যম্ অগ্নিপশুমনমহনীযপুষ্ণ-
মহিমানম্ আত্মনঃ সতীর্থে পিতৈব তে জানাতি যৌঃসৌ যাটম-
য়েতি (৩০) অপি চ—

অতিকরিতদিগন্তাঃ স্নেহমানৈর্যমৌমিঃ,
সুহৃতবিলমিতানাং স্থানমূর্জস্বলানাম্ ।
অকলিতমহিমানঃ কেতনং মঙ্গলানাম্,
কথমপি ভুবনেঃস্মিন্ তাটমগাঃ সম্ভবন্তি ॥ ১১ ॥

(১০) কামিতি, পরি কার্য্যমাণ সাধনৌ পুত্র্যং মনিক্ণঃ, সমগ্রাণী সঙ্গলানাং
ধূর্য্যপুত্রাণী বন্ধকাক্ষবন্ধে বীচনমূহঃ তস্য চূড়ামণিঃ চূড়ামণিঃ সর্বশ্রেষ্ঠ ইত্যর্থঃ ।
অগ্নিপশুনে: সর্বশুভবশালিনীকৈরিত্যর্থঃ, মহনীযৌ পুত্রনীযৌ পুষ্ণমহিমাবী যস্য সৎ আত্মনঃ
স্বয়ং সতীর্থে মহাভয়প্রদং (সমানং সীর্থে) উপাখ্যাতৌ যস্মৈতি সতীর্থেঃস্মাত্য যদুৎপদ্যঃ)
“সতীর্থাংলো কস্মরব” ইত্যমরঃ, তে তব মানস্যাঃ স্মরণং । মহাধ্যাপিতব্যঃ বহুকালমেকতাবস্থানে
নব পিতৈবাম্ পশুমনমাত্যাতৌমি মনোনি প্রাণাতৌমি মনুজস্বলানামিতি ভাবঃ ।

(১১) তথাপি মত্যাঘঃ ক্রিচ্ছিত যু স্তনামিত্যাহ—অতিকরিতি । স্নেহমানৈঃ (স্নেহাভরণে) ইতি
স্নেহাভরণামিতি অর্থম্ । যুধীশেবরি: স্নেহীমি, অতিকর: মনুজ: মন্ত্রণে এতামিতি অতিকরিতা:
সাত্যেদিত্যাদিত্যে, দিব্যতা যৈষা তে অতিকরিতদ্বিত্যা: যমৌখ্যাদিত্যুখিমিত্যা ইত্যর্থঃ ।
অকলিতানাং প্রবলানাং সুহৃতবিলমিতানাং যমাহতশক্তানাং অথবা সুহৃতানাং পুষ্ণানাং
বিলমিতানাং বিনাসাত্যেব স্থানমাত্যদম্ । তথা অকলিত অপরিস্ফুট: মহিমা হ্রাস:
যৈষা তে মনোজা: । एवं মঙ্গলানাং মঙ্গলীনাং কেতনং নিবাসঃ । “কেতনম্ ধ্বজে কার্যে
নিমলকবিত্যসতী” ইতি বিহঃ । তাটমগা: স্বীকৃতকৃত্যা: পুত্রবা: অস্মিন্ ভুবনে সর্বলোকৈ

(৩০) কামঃ প্রণয় কৰ । সমস্ত প্রধান মঙ্গিপুত্রসমূহেৰ চূড়ামণিৰূপ
দেববাহন্যেৰ বিহৰ্ভাধিপতিব এক কামাতা আছে, তিভুবনসমাপ্ত পুণ্যপ্রভাব-
শালী য়েই দেবাবতকে ত্ৰোনাৰ পিতাই নিজেৰ মহাধ্যক্ষিত্ৰপে ভ্যনেম, তৈনি য়েও
বাপুশ ।

(৩১) আৰও যেনে । যোগদেৱ ত্ৰয় বনঃসমূহে বিহৰ্ভ গৰিব্যাপ্ত, বাহ্যবা

माल । [सङ्घर्षं] सङ्घि ! तं क्तु भगवदीगह्दनामधेयं
मन्वदा तादो मुमरेदि । (ल)

लव । सङ्घि ! समं क्तु भगवदीए गुरु स आसादो विज्जाहो-
गमो किदोसि, तक्कालसंवेदिणो मन्तमन्ति । (घ)

(ल) सङ्घि । ते खलु भगवतीगह्दीतनामधेये मन्वदा तात स्वरति ।

(घ) सङ्घि । समं खलु भगवत्या गुरुसहायादविद्याधिगमः कृत इति तत्कालसंवेदिनी
मन्तयन्ते ।

कथमित्थं कथञ्चिन् शपादिभिः कदाचिदिद्वरे. मन्ववन्ति उत्तरमि. स्वर्गिणस्तादृशाः
नद्यापुत्रया नर्पादीकि शपादिभिर्योगिभटाः कदाचित् सन्भवन्त्यपि विरला इति भावः । अप
प्यानकेतगण्टवीसाहृका इत्यस्य विशेषणत्वे ऽपि विदा प्रमाथ'मितिवत् विधेयप्राधान्यात्
मपुंसकत्वमेकत्वञ्च बोध्यम् ।

अत्र देवघातस्य माध्यायसन्वादनवपकार्यं प्रति बहूनां कारणाणां प्रदर्शनात् समुच्चयानुसरः ।
तत्र च यथा द्रव्ये—“समुच्चयोर्यमेकञ्चिन् सति कार्यस्य साधके । मन्ते कथंनिकान्याया-
नत्करः स्यात् परीर्ष्वि चैत् । गुचक्रिये वा युवयन् स्याता यदा गुचक्रिये” इति । नानिनी इत्यम् ।

(ल) मालिनि । ममवत्या कामदका यद्योतं सङ्घर्षिण नामधेयं नाम यस्य तादृशं ।
देवघातमित्यर्थः । मन्वत्या देवघातस्य भावि शृंगरत्वं सन्वाय शृंगरजानियहृद्यस्य च श्लाघाचार-
विहङ्गतया देवघातमित्यनुवाये “भगवत्या गह्दीतनामधेयं”मित्यर्थोक्त्याभिहितमिति मन्यम् ।

(घ) लवेति । सममिति देवघातदूरिवद्युभ्यामिति शेषः । तत्कालवेदिनः तत्कालघामयिकाः
मन्तयन्ते कथयन्ति । तथाच सातीत्योद्धृतिर्वा परस्परं वाचाधिगतं, प्रथमं, स्वरश्च
सर्वसुवपमिति भावः ।

एवमप्युच्यते विनासस्य आश्रयस्वरूप, वीहासस्य श्रेयस्य अपविहिन्नं च वीहासो
मन्त्रेण निवासस्वरूप श्रेयस्यतेन तत्र ७।१५ नद्यापुत्रय ए तथते अमहे मपृत्
होरा धाके ।

(ल) माल । मणि ! उगावती वारां नाम कविनेन, सेः नद्यापुत्रयके मन्त्रपाः
आहार पित्रा शरणं करेन ।

(घ) लव । सङ्घि ! उगावती उ वीहासस्य सहितं शृंगरकाले विद्यायास
कविद्याहिनो, ईहा उमन्त्राधिक वाजिगणं वणिगा धावेन ।

मालतीमाधवे

काम । तत उदयगिरिरिवैक एव

स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलावान् ।

इह जगति मञ्जोत्सवस्य हेतु-

नयनवतामुदियाय बालचन्द्रः ॥ ३२ ॥

लव । [जनान्तिकम् ।] सखि ! अवि श्याम माह्वो भवे ? (श)

(श) सखि ! अवि नाम माधवो भवेत ?

(३२) सङ्गल्लापनाय माधवस्य पित्रगुणानुष्ठा प्रस्ताविता तदनुपमि कथयति—तत इति । उदयगिरिः उदयावनादिव ततस्तस्मात् दीवरात्तान् एक एव द्वितीयरहितः (एतेन विवेकैकपत्यतयागौव खेद्याप्यदोऽप्यमिति सूचितम्) स्फुरितानामतिप्रकाशितानां गुणानां रूपादीनां युवा कान्था सुन्दरं सुभगः, यदा स्फुरिता गुणद्वयस्य स स्फुरितगुणद्वयः स चासौ सुन्दरयेति कर्मधारयः । कलावान् पृथ्वीतादिवत्पृथ्वीकलाभिधः । (भाविक्यपि तादृशविषयासालिले श्लोकिकाकृतिदर्शनेन भाविनि मूतवदुपचारादनुपमिकानेऽपि कलाद्याभिधानविरुद्धम्) इह जगति नयनवता चतुस्रतः दर्शनशक्तिशालिप्रोचिमासस्तेषुः, मञ्जोत्सवस्य परमानन्दस्य हेतुः कारुण्य बालचन्द्र इवेति बालचन्द्रः (अदमितसमासः) चन्द्र-सदृश कथिबालक इत्यर्थः, उदियाय उत्पन्न । अवि चन्द्रपत्नेऽपि तुल्यार्थकमेव सर्वं विरुध्वं योम्, केवल कलावानिति शीघ्रकल इत्यर्थकम् । तथाच उदयगिरिरिवैकगुणानुष्ठागत श्रुतिमत्तां पूर्वाऽपिमाह्वारः । पूर्वापिमाह्वार लब्ध स्यादप्ये—“सा पूर्वा यदि सामान्यधर्म शीघ्रत्ववाचि च । अदमितसमासो मञ्जोत्सवस्य” इति ॥ पुष्पिनाया इत्यम् ॥

(श) लवेति । माधवो भवेदिति मगवत्या कथितोऽसौ बालचन्द्र इति शिव ।

(३२) काम । उदयगिरि हईते चन्द्रेव जगि सेई देवताव हईते एक अविठोर बालक उंगन हईयाहे, ये बालक विकशित रूपानि काञ्चिवावा अतिशुभव ओ चतुस्रकलातिज, एवः से एई जगते नेत्रशानी प्राणिमात्रेवई लवमानन्देव कावण ।

(श) लव । (जनान्तिक) गथि । सेई बालकई माधव हईवे ।

कामः । असौ विद्याधारः शिशुरपि विनिर्गत्य भवनात्

इहायातः सम्प्रत्यविकलयश्चन्द्रवदनः ।

यदालोकस्थाने भवति पुरमुन्मादतरलैः,

कटाक्षैर्नारीणां कुबलयितवातायनमिव ॥ ३३ ॥

अत्र बालमुद्गदा मकरन्देन सह, विद्यामान्वीक्षिकीमधिगच्छति,
स एव माधवी नाम इति । (३४)

(३३) । असाविति । अतिकलयश्चन्द्रवदनः । पूर्वाशरदशमधरसदृशस्यः शिशुरपि बालीऽपि “बाली वापानथोऽय” इति प्रचनान् पञ्चदशवर्षवयस्क्योऽपि समित्यर्थः । अन्वया सर्वथा शिशोर्विवाहाद्यशोष्यतयासङ्गतेः । विद्याधारः आन्वीक्षिकीभिरविद्यानःमादयः न ते आन्वीक्षिकी मधिगच्छतीत्युत्तरवाक्यात् इति । असौ दीवरातनन्दनः भवनात् स्रष्टव्यान् विनिर्गत्य सम्प्रति इह अस्मिन्नमरे आयातः आगतः । यच्च आन्वीक्षिकस्थाने दर्शनशोध्यमर्दंशं पुरं नगरं (कर्म) उन्मादतरलैः कामाविश्रवणैः नारीणां स्त्रीणां कटाक्षैः दृष्टिपातविशेषैः (करकेः) कुबलयितानि सञ्जातनीचोत्पन्नानि वातायनानि मवाधजालानि यत तन् तयोक्तमिव भवति । येन पदार्थं गच्छति तत्रथाः पुरयुवत्यौ वातायनैरेवं व्ययतयेन पश्यन्ति, येन तासां नयने-वातायनानि सञ्जातकुबलयानि इव लयन्त इति सरलार्थः । अनेन्-लीकोत्तरमस्य सोन्दर्यमिति सूचितम् ।

अत्र चन्द्रवदन इति लुप्तोपमा, कुबलयितवातायनमिवीत्युत्प्रेषणा, इत्यनयोः परस्पर-नैरेपेक्षेण संसृष्टिः । शिशुविधी इत्यम् ॥

(३४) अवेति । अत्र पद्यात् ईत्वा अन्वीक्षा परमार्थदर्शनं सैव प्रयोञ्जनममा इत्यान्वीक्षिकी तर्कविद्या “आन्वीक्षिकी दृष्टनीती तर्कविद्यार्थशास्त्रयो” विद्वन्मरः । ता अधिगच्छति अधीते ।

(३७) कामः । बाह्यं वदन शबन्कालेव पूर्वं शशभरेव न्याय, एवं बाह्यं दर्शनयोग्यं स्थाने कामावेशचपला नावीक्षिकेव कटाक्षधारा पुत्रेव वातायनशुद्धिते नीलोत्पल उम्पल इहाच्छे बलिगा वोध इत्य, पकदशवर्षवयस्क इहायां आन्वीक्षिकी त्रिर समस्त विद्याव आधाव एहे बालक उर्वन इहेते निर्गत इहेया सम्प्रति एहाने आसिहाछे ।

(३८) एहाने आसिगा बालमुद्गं मकरन्देव सहित आन्वीक्षिकी विद्या अध्यायनं कवित्तेछे । एहे पेशवतायुज्जहे माधव ।

মাল'। [সানন্দং জনান্তিকাম্ ।] সছি ! সূতং তুয় ? (৭)
 লব । সছি ! কুদৌ বা মহৌদহিঁ বজ্জিঅ পারিজাতস্স উত্তমোত্তি । (৪)

[নেপথ্যে শব্দধ্বনি: ।]

কাম । অহৌ ' কালাতিপাত: ! (৩৫) সম্মতি হি—

(৭) সছি ! সূতং তুয়া ?

(৪) সছি ! কুদৌ বা মহৌদহিঁ বজ্জিত্বা পারিজাতস্য উত্তম ইতি ।

“সম্ভেদে'নাত্যতরবৈশ্যে'নিতি'ন্যায়াদস্য বিদ্যানিত্যক্স ন বৈশ্যধাম্ । বহুত্বমুপসংহতি—স
 প্বেতি । য এব'দেবরাতাম্বজ্জ' উক্স, স এব'মাধবৌ নামন্যধঃ; । অতি বিদমস'বিপতৌরিত্যাদি-
 সন্দর্ভেণ মাধবং প্রতি মাখ্যবনুরাগস্য স্মাভিষেতস্য সাধনায় বহুকৌতনাদস্স সিহ্নিনাম
 নাত্মলভ্যধঃ । তদুত্তং দর্পেণ—বহুনা কৌশল'ন' মিহ্নিরমিত্তে'তায়েসিহ্নয়ে" ইতি ।

(৭) মালতি । সূতমিতি মাধবস্য সর্দবশৌত্পল্লাদিকমিতি জেথ । এতেন
 বিধেবানুরাগৌদযৌ দর্শিতঃ, তেন চ উত্তং যৌ মাম সুখসম্ভে'রহুসুল' । তত্রত্বৎ' যথা দর্পেণ—
 "কৌশাল্যস্য মধিচ: স্নাত্ত্রেদু" ইতি ।

(৪) লবেতি । মহৌদহিঁ মহাশেখরং বজ্জ'য়িত্বা পরিব্যজ্য স্থিতাত্ কৃত: অন্যত্যাভ্যন্ত
 ইত্যধঃ, তথাবাধ্যাহতস্থিতিক্রিয়ধৈককক্ষু'কল্যাত্ পিথং হুট্'া' মুক্স স্যা'দি'ত্যা'দিব'জ'য়িত্বৈ'ন্যত্র
 জ্ঞাপ্রত্যয়: ।

অথ মহৌদহিমিত্রাত্ পারিজাতীত্পাদাসম্ভবহুপাদপ্রস্তুতাত্ সমাত্ দেবরাতমিত্রাত্ মাধবৌ-
 ত্তত্পাদাসম্ভবহুপস্য প্রস্তুতস্য সমস্য গন্যমানত্বে ন অপ্রস্তুতপ্রশংসাস্ত্কার: । তত্রত্বৎ' যথা দর্পেণ—
 "ক্লিকিহ্নিষেব: সামান্যাত্'সামান্য' বা বিশেষত: । কা'য়ারিমিত্রং কৌশি'চ' হীতৌরু' সমাত্ সমসম্ ॥
 অপ্রস্তুতাত্ প্রস্তুতশ্চৈ'দন্যত' বধ'যা তত: । অপ্রস্তুতপ্রশংসা স্যা'দिति" ॥

(৩৫) কামেতি । কালাতিপাত: কালচাপ: নাবগত ইতি জেথ: । প্রচা'বিত'অ'যা'যাত'হা-
 দিতিকালৌ'পি কালৌ ন পরি'জাত' ইতি ভাব: । কালারিপাতমে'ব সমর্শয়তি—সম্মতি হি ইতি ।

(৭) মাল । (সানন্দের সহিত জনান্তিকে) সখি ! তুমি শুনিবে ?

(৪) লব । সখি ! মহৌদহি' তিম্র আর কোথা হইতে পারিজাতের উৎপত্তি হয় ?

(নেপথ্যে শব্দধ্বনি হইতে লাগিল)

৩৫ : কাম । আহ! (কথা প্রসঙ্গে) অনেক কালক্ষণ হইয়াছে ! সম্মতি—

क्षिपन्निद्रामुद्रां मदनकलहच्छेदसुलभाम्
अवाप्तोत्कण्ठानां विहगमिष्टुनानां प्रथमतः ।

दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम्

असीं सन्ध्याशङ्कध्वनिरनिभृतः खे विचरति ॥ ३६ ॥

तदुत्तिष्ठामः * (३७) । [इत्युत्तिष्ठति (३८) ।]

(३६) क्षिपन्निद्रामुद्रां । असीं श्रुयमाणः अनिभृतः अग्नः अतिविलम्ब इति यावत्, सन्ध्याशङ्कध्वनिः प्रतिदिननिघमितः सन्ध्यापूर्वकः शब्दशब्दः, अवाप्ता क्षिप्रहितविरहभावनया लब्धा लघुकण्ठा शौनसुक्तविशेषो रंभेया विहगमिष्टुनानां अरुवाकदम्पतीनां मदनकलहच्छेदेन सुरतावसानेन सुनुभा अनायासप्राप्ता निद्रामुद्रा व्यापन्नितसुद्रितावस्थां प्रथमतः चादौ क्षिपन् विरहहितभूतरात्रुपस्थितिप्रापनेनापसारायनः ततः अलघुषु विगमेषु सौधानां प्राप्तादानां निकुञ्जेषु मध्यदेशेषु घनतां गाढतां प्रतिध्वनिना बहुलतामित्यर्थः, दधानः धारयन् मे आकाशे विचरति प्रसरति । तथाच सन्ध्या समागत्येति भावः कर्त्तव्य इति भावः ।

अत्र अरुवाकमिष्टुनानामिति विशेषे वक्तव्ये विहगमिष्टुनानामिति सामान्यप्रयोगान् विशेष-
विशेषाव्युत्थितः । निकुञ्जशब्दस्य अन्तर्गतपवाविल्लेऽपि सौधमध्यभागात् निकुञ्जशब्दस्य अन्त-
र्याय मध्यभागलावणिकनिकुञ्जशब्दप्रयोगान्न नियार्थत्वमेव, अन्यथा लावणिकस्यलाव एव
तद्वाच्यप्रसङ्गान् ।

एकस्य शङ्कध्वनेः कनेषु अरुवाककर्त्तव्यसौधमध्यभागगनेषु विचरन्त्यान् पर्यायात्कारणः ।
तत्र चचं यथा दर्शये—“कविदीकननेकध्विप्रनेकध्वकं क्रमान् । भवति क्रियते वा चेतदा
पर्याय इत्यने ॥” शिल्लरिषी इत्यन् ॥

(३७) तन् तन्नात् कालवेपादित्यर्थः ।

(३८) अवलोकितया सह कामन्दकीति शेषः ।

(३७) मङ्गाकान् निघ्नमित् अहमात्र अति विष्णुः एहे शङ्कध्वनि प्रथमतः
विरहाशङ्काय उःकञ्चित् अरुवाकमिष्टुनेव श्रुतावसानेनलत निद्रावस्थाम् अपसावित
कविना विनाल मोधमथाभागे गाढतालात कवतः आकाशे विचरन् कवितेहे ।

(३७-३८) तवे अमवा उठि, (एहे कथा बलिना अवलोकितार सहित
कामन्दकी उठिलेन) ।

माल । [अपवार्थ्यम्] कथं उवहारीकिदस्मि राइथो तादेण,
राथाराहणं क्व तादस्स गुरुधं ण उण मालंदी । [मास् ।]
हा ताद ! तुमस्मि णाम मम एब्बं त्ति सब्बधा जिदं भीअत्तिह्वाए ।
[सानन्दं ।] कथं महाकुलपभवो वि सो महासुभायो, सुभणिटं
पिअसहीए कुदो वा महोदधिं वज्जिअ पारिजादस्स उग्गसोत्ति ।
अथि णाम तं पुणोवि पेच्चिस्सं (ह)

लव । अवलोइदे ! इदो एहि, एदिण सोवाणिणं श्रोदरह्म (ज) ।

(ह) कथमुपहारीकृतस्मि राक्षसनिन, राजाराधनं खनु तातस्व गुरुक, न पुनमालती ।
हा तात । त्वमपि नाम समैवमिति, सर्वथा जितं भोग्यप्रदा । कथं महाकुलपभवोऽपि स
महानुभाव, हृभणितं प्रियसख्या, "कुलो वा महोदधिं वज्जिनिना पारिजातश्रीदम" इति ।
अपि नाम पुनरपि तं प्रेचिष्ये ।

(ज) अवलीकिति । इत एहि एतेन सोपानेनावतराव ।

(ह) अपवार्थ्यं वणितयोश्च पराश्रयं निश्चयमिति यावत् । "निगूढभावसंयुक्तमपवारितक
भवे"दिति भरतः । पूर्वोक्तमपि तु खिन पुम, कसववि—कथमित्यादि । महाकुलपभवोऽपि
प्रसिद्धबंधुसम्भूतोऽपि न केवलमसामान्यरूपेणावग्यपाण्डित्यादिसम्पन्न इत्यपेक्षम् । स माधवः,
महानुभाव, महाप्रभावः । अपि प्रप्रे, नाम अश्रावणायां, तं माधवं पुनरपि प्रेचिष्य इति इतः
परमैकवारदर्शनेऽपि जीवनं सायंकं भवेदिति भावः ।

(ज) लवेति । इत यस्यां दिशि एहि आगच्छ । अतः केवलवलीकितया आश्रावणयां समं
नवद्विकायां किञ्चिदनुसमखलमनीति सूचितम् ।

(३) माण । (श्रीवा विवाहेन निरुते) केन बाह्योद्देशे पिता आमाके
उपहाव दिलेन ? बाह्यं तुल्लिपाधनेहे पितांरि अकठर हईल, माणतो नहे !
(अथ विदर्शनं कविवा) हा तात ! तुमिं अमाव प्रति एकण माकण हईले ?
सूतवीः जोगतुकाईं सर्पणा अर तात कविल । (आनन्देव सहित) केन
महाकुलप्राप्त हईयां तिमि महाप्रतावणाणी, अतएव प्रियसखी अणके वनिराहे,
"महोदधितिरुकोवा हईते पाविनातकुसुमेव उंगपति हर" ? ए विका एण,
एहे सोपानहावा अवतवण कवि ।

† "संजमनेने"ति क्वचित् पाठः, संजमनेव चतुःशालेनेति तदर्थम् । "मज्जमनिटं" अत्र-
मान"सिचमरः ।

काम [अत्रवार्थ ।] साधु, सम्प्रति मया तटस्थयैव, मालतीं प्रति निश्चयार्थदूतौक्त्यस्य लघूक्तो भारः । तथाहि (३८)

वरेऽन्यस्मिन् द्वेषः, पितरि विचिकित्सा च जनिता,
पुराहन्नोद्गारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

सुतं तन्माहात्म्यं, यदभिजनतो यच्च गुणतः

प्रसङ्गात् वत्सस्येत्यथ खलु विधेयः * परिचयः ॥ (४०)

(३८) कामिनि । तटस्थयैव उदासीनयैव, न तु कृतमाधवपक्षपातयन्नेवकाराद्यं । निश्चयार्थदूतौक्त्यस्य “निश्चयार्थदूतौक्त्यस्यलघूक्त्य” इति पूर्वप्रतिज्ञानतादृशदूतौकार्यस्य, भारः कर्तव्यत्वेन गुरुत्वं लघूक्तः कर्तव्यस्य प्रायः साधिततया स्वीकृतः । निश्चयार्थदूतौक्त्यस्य लघूक्तं दर्शयित्वा पूर्वमेव दर्शयित्वा । भरतीकं तन्नघूक्तं यथा—“स्त्रीषु सद्योराययनादधाना स्वयञ्च कार्यं प्रतिपादयन्ती । सुद्यार्थिका सा परदारयोगे दूतौ नियोज्या बहुवा सुबोधि-रिति । मानतो प्रतीत्यनेन मद्यनिका प्रति न लघूक्त इति सूचितम् । कृतान् सहनत्याभिधातुं कर्तव्याश्च दर्शयितुमाह—तथाहीति ।

(४०) प्रथमं कृतान् दर्शयति—वर इति । अन्यस्मिन् वरे नन्दने त्वं वः कुत्सपारिवर्षे कथनेन मानत्या वैकुण्ठ्यं जनिता उत्पादित (जनितेत्यस्यैव लिङ्गव्यत्ययान्त्वः) । पितरि जनने भूरिवसौ विचिकित्सा भोगदृष्टावशाद्गुणानुरोधेन भवभुक्तशान्तिमनसं च नन्दनाय मामर्पयत कन्यास्ते ह्यपारवर्ग्ये न वा राजसलीषमनसं च माधवाय मामर्पयदित्येवं मन्दे ह्यजनिता सकीर्णवाक्त्रोपन्यासेन मया उत्पादिता । यथाच पितरि वैकुण्ठ्यं जयितेत्याशयः । तथा पुराणानां शकुन्त्यादिप्रणालानामुद्गारेरुद्घाटनं कार्यपदवी कर्तव्यपद्धति, पितादि-नैरपेक्षितविरहितवरायात्म्यार्पणरूपा सरस्विरिति यावत्, कथिता कथिता मयैति शेषः । एवं वत्सस्य माधवस्य अभिजनतः सङ्घंशत, यन्माहात्म्यं तथा गुणतः रूपलावण्यविशदियुक्तस्य

(३९) काम । सम्प्रति उदासीन थाकिहाई आम्हि नागतीर प्रति निश्चयार्थ-दूतौकार्येव भार आलरूपे लघू करिग्राहि । पंथ—

(४०) अत्र वर नन्दने देव उ पित्रुविधये संश्र उपासित करिग्राहि, पुत्रावृत्तोपनाटन करिदा कार्यप्रणाली बलिग्राहि । एवं प्रसङ्गतः वत्सस्य

* “विधिविधेय” इति ज्ञानिन् पाठः, स्यादनीय इति तदर्थः ।

‘मालतीमाधवे’

[इति निष्क्रान्ताः सर्वाः । (४१)

इति मालतीमाधवे द्वितीयोऽङ्कः । (४२)

यन्माहात्म्यं महाभाग्यं वर्णित इति शेषः । तदपि प्रसङ्गान् लघुद्विकान्तिशासप्रसङ्गेन स्तुत प्रशंसितम् । प्रसङ्ग विनाभिधाने माधवपक्षपातित्वात्प्रदद्या विश्वासयोग्यं न स्यादिति भावः ।

एतेन वात्स्यायनकान्माह्यानुसारितं द्रुतीकृत्यस्य प्रतिपादितम् । तथाहि वात्स्यायनकान्माह्याम् — कन्यासप्रयुक्तज्ञाधिकारखे निरुद्धाद्येदृतीकृत्यनिर्दूषणप्रकरणे सूत्राणि — “अन्यवरदिदृष्ट्याद्य दीपानभिप्रायविरुद्धान् प्रतिपादयेत् ।” सातापिवीथ गुणानभिप्रायाननपेक्षता लुब्धतां गठतां चपलतां बाधवाना” । “याद्यान्या अपि समानजातीयः कन्याः बहुन्तलायाः स्वरूपा भर्तारं प्राप्य भीदनेनैव तायास्या प्रदर्शयेत् ।” तस्याः स्वरूपा नायकगुणान् भूयिष्ठान् परिवर्त्येदिति ।

ज्ञातमभिधायानुचितं कथयति — अथेति । ‘अथ अन्यवर परिलयः समाजमसाधने-
नीभयो परस्परविशेषविज्ञान विधेयं कर्तव्यः अस्माभिरिति शेषः’ ।

अत्रैव प्रकृतसमाजमीदमकथनात् करणं नाम सुखसन्धेरङ्गम् । तद्वचनं तथा दर्पणे —
“...करणं पुन । प्रकृतार्थसमारम्भ” इति । अद्वावतारोऽपि सूचितः ।

अत्र भारलघुकरणरूपकार्यं प्रति अन्यवरदीपोपन्नासादिवदुत्तरकारणोपमासान् समु-
वधालङ्कार । विशरिणी इत्यम् ॥

(४१) जना इति शेषः, तथाच — पुंस्त्वं बहुत्वच न विरुद्धम् । तथा लिखनकारणम्
पूर्वमेवोक्तम् ।

(४२) ज्वित् पुंस्त्वं “धवलगृही नामि” लघिक, पाठः । तथात्वे धवलगृहीत्वलिखितना
अद्यानात् ज्वतमित्यनुषम्भं यम् ।

इति काव्यतर्कतीर्थोपनासक-श्रीकृष्णविहारितर्कसिद्धान्तमहावाक्यकृताया लघुदीपिनी-

समाख्याया मालतीमाधवव्याख्याया द्वितीयाऽङ्कवृत्तिः समाप्ता ।

वक्षतः ७ अङ्कतः माहात्म्याव प्रेम्णा कविग्राहि, अनन्तर समाप्तत्वात् उल्लेख
पूर्वम्पर पवित्र कविग्रा नेत्रां वीकिं वैहियाछे । (मुकेशो निष्क्रान्त इहैल)

मालतीमाधवव द्वितीयाङ्क समाप्तः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।] (१)

बुद्ध ! [परिक्रम्याकाशे ।] अबलोद्धदे ! अवि जाणासि
कहिं भग्गवदीति ? (क)

[प्रविश्य अबलोकित्वा] बुद्धरक्षिते ' किं प्पमुडासि ? कोवि
अकालो भग्गवदीए पिण्डुइयाद्वेल' वज्जिअ मालदीं अणुवत्त-
माणए (ख) ।

(क) अबलोकिते । अपिनाम ज्ञानासि कुत्र भगवतीति ?

(ख) बुद्धरक्षिते । किं प्रमुखासि ? कोऽपि अकालो भगवत्या, पिण्डुयाद्वेल
वज्जिअ मालतीमनुवर्णमाणाया ।

(१) स्मरति कविरङ्गानुरावताराय प्रवेशक प्रक्रीति—तत इत्यादिना । "दिशुक्तेव मया
बुद्धरक्षिते"ति प्रथमाद्वाक्येन बुद्धरक्षितायाः प्रवेशः स्पष्टं सूचितः ।

(क) बुद्धेति । परिक्रम्य पादविक्षिप्तं कृत्वा । आकाशे स्थिते अप्रविष्टामवलोकित्वा
संकोधात्पर्यः, कथयतीति शेषः । "अप्रविष्टे सञ्चालायो भवेदाकाशभादित" मिति विपुरारि-
ष्टतमाकाशभादितलक्षणम् ।

"तदासतां किञ्चिदाख्यातुकामासी"त्यादिनाः "यदि तद्विषयोऽनुरागवत्" इत्यनेन
सुवहिकया कामन्दक्या च मालतीमाधवयोर्भेदनविकारस्य, वर्णनान् तयोः परस्परसमागमोपाव-
भूतानुरागस्य लक्षणया नन्दनविवाहनिघवेनालक्ष्यतया च इतः प्रभृति चतुर्धाऽसमाप्तिं यावत्
"प्रतिमुखासिः" । तत्रलक्षणे यथा दर्शने —

"फलप्रधानोपायस्य मुखासिर्निर्बन्धिनः ।

लक्ष्यालक्ष्या इवोद्भेदी यत्र प्रतिमुखाश्च तदिति ॥"

(ख) प्रविश्येति । प्रमुखासि मीढं प्राप्तवत्यसि, कथमन्यथा विरीक्षतः परिज्ञातविषयौ

बुद्धरक्षिताव प्रवेशः ।

(क) बुद्धः । (पामविकेप कवतः अप्रविष्टे अबलोकित्वाव प्रति) अब-
लोकिते । तुमि जान् कि, भगवतो कोथाय (आछेन) ?

(ख) अबलोकितः । (प्रवेश कविया) बुद्धरक्षिते ! तुमि कि मोह-

বুধ । হুঁ, তুমি উল্ল কহিঁ পলি়িদাচি ? (গ)

শব্দ । অহঁ কবু ভগবতীএ মাহুবমপ্রাসং শণুপ্পেসিদা,
সন্দিট্ঠং শ তম্ম, জধা মদ্বরঘরমম্বহঁ কুসুমাশরং ণাম উজ্জাণং
গদুশ কুজ্জপণিউজ্জ-পেরন্ত রত্ताসীশ-গহণী চিট্ঠতি, গদৌ শ তত্য়
মাহমৌ (ঘ) ।

(গ) হুঁ, তু পুন কথ প্রস্মিত সি ?

(ঘ) অহঁ শব্দ ভগবতী মাধবমকামনুর্ম বিতা, সন্দিট্ঠং তত্য়, যথা মদ্বরঘ
মম্বহঁ কুসুমাশরং নামীওয়ং গতা। কুজ্জপণিকুজ্জপণীকরত্ताসীকগহণী চিট্ঠ তি, গদৌ
শ তত্য় মাধব ।

প্রশ্ন: সম্ভবেদিতি ভাব: । জ্ঞাতমপি যদি যৌনুমাযৎকনয়া কথযামৌল্যমিমায়েণাছ—কৌটপি
শেতি । বিস্ময়াতবেলা নির্দিষ্টভোজনকালং বর্ণয়িত্বা পরিস্ফুট্য মানসী শনুৰ্ণমাণায়া:
মানসীমনুসরণ্বা, কৌটপি চ অনির্ধৰ্ণনীযং কালং সমব: ভোজনকালানির্দিষ্ট: সৰ্বং এব
কালদৈব্যং, গচ্ছতীতি জেথ । ভোজনসময়ানির্দিষ্টে সৰ্বস্মিমেব সমবী ভগবতী মানসী-
মসৌপ এব বর্ণিত ইতি সম্ভাব্যপি তদৈবেত্যর্থ: ।

(গ) বুধেতি । কুমিল্যনুসরী । “হু বিবেকে শামুসতা” ইতি বিকাশয়ীথ ।

(ঘ) অবৈতি । তস্য মাধবত্ব, মদ্বরঘমম্বহঁ শিবান্দয়সংলগ্নম্ । কনক: “কুজা”
ইতি খ্যাতি উচ্যবিশেষ: তস্য যৌ নিকুজ: গছ্যামধ্যানং তস্য পর্যন্তে মানসী যত্ন বক্তাযৌক-
মচনং বক্তাযৌকানী বদ তদ: কুজ্জপােরপদিমা তত্য়দ্যানম্ব দু:স্বােরলাহিজনস্ব
সুচিতমিতি মলম্বম্ ।

প্রাপ্ত হইয়াছে ? নির্দিষ্ট ভোজনকাল ভিন্ন এই সুদীর্ঘ কাল (ভগবতীর)
মানসীর অগ্রগঠনে সতিবাহিত হইতেছে ।

(গ) বুধ । তাই, তুমি তবে কোথায় গিয়াছিলে ?

(ঘ) অব । ভগবতী আমাকে মাধবের নিকট পাঠাইয়াছিলেন এবং
তাঁহার সন্ধকে আদেশ করিয়াছিলেন যে, “নিবালয়সংলগ্ন কুম্মাকবনামক
উদ্যানের ঘাইয়া কুম্মকনুসপরিব্যাপ্ত কুম্মেব প্রাপ্তভাগে বক্তাশোকবনে অবস্থান
কর ।” মাধবও তথায় গিয়াছে ।

बुद्ध । किञ्चित् तद्धिं माह्वो अणुष्ये सिद्धी ? (ड)

अथ । अज्ज कमणुवउहसोत्ति, भअवदीए समं मालदी मह्हरघर
गमिस्सदि, तदो किल एव्वं मोहग्गं बह्दटिस्सि देवदारोहण-
णिमित्तं महत्थकुसुतावचअं उहिसिअ, न्वद्विआदुदीयां मालदीं,
भअवदीजेव्व कुसुमाअरुज्जाणं आणइस्सदि, तदी अणोभुटंसणं
भविस्सटिस्सि । तुमं उण कहिं पत्थिदा ? (च) ।

(ड) किमिति तत्र माधवाऽनुप्रेषितः ।

(च) अथ कृष्णचतुर्दशीति, भगवत्या मम मालती शङ्खेटङ्कं भविष्यति, ततः किल एवं
सौभाग्यं वरित इति, देवताराधननिमित्तं स्वहस्तकुसुमावचयसुहृद्य लवङ्गिकाद्वितीयां
मालतीं भगवत्येव कुसुमाकरीयानमानेष्यतीति, ततोऽणोभुटसर्जनं भविष्यतीति । त्वं पुनः क
श्चित्ता ?

(ड) बुद्धेति । किमिति किमर्थं केन भूतुर्निति यावत् । तत्र कुसुमाकरीयाने ।

(च) अवेति । इति हेतोः (कृष्णचतुर्दश्या शिवार्चनस्य प्रथमत्वान् शङ्खरुद्रहृगमन-
हेतुतया तदुपन्यासो युक्त इति मनश्चम् ।) भगवत्या कामन्दक्या । ततः शङ्खरुद्रहृगमनानन्तरं ।
किमिच्छन्तीके सौभाग्यवृत्तिकथनस्य सव्याजत्वान् । एवं—महेश्वरचितकुसुमैर्गर्भंने कृते ।
इति एवं बोधयित्वेति शेषः । देवताना आराधनं निमित्तं हेतुर्यस्य तादृशं स्वहस्तेन
कुसुमालां पुषाणा अवचय प्रणीतान उहृद्य निमित्तौक्य, लवङ्गिकाद्वितीयां लवङ्गिका-
मादानुयायिका । अणोभुटसर्जनं मालतीमाधवयोः परस्परनिर्जनसाक्षात्कारः भविष्यति इति
हेतोः माधवस्तानुप्रेषित इत्यर्थः । मालतीमाधवयोरेतर्कितविजनदर्शनेन परस्परानुरागः
समतोऽव बहतामिति भगवत्या आशयः ।

(ड) बुद्ध । किं अज्ज माधव से इहाने प्रेषित इहेहाहे ?

(५) अथ । आज्ज कृष्णचतुर्दश्या (श्रुतवाः) उगवतीव सहित मालती शङ्ख-
गृहे गमनं करिसेव । पवे उगवतीवै सहृदोहोलाजित कुसुमे देवतार्जनं कविले
सोत्ताया बुद्धि पाय (इहा मालतीके बुद्धाहेहा) देवतार्जनेव निमित्तं अहते
कुसुमचयनेव उद्देशं कविशा मात्र लवङ्गिकाव सहित मालतीके कुसुमाकरोहणाने
आनयनं कविनेन । पवे मालती उ माधवेव पवप्पवसन्दर्शनं वटिरे । तुमि
आनाय कोपाय वट्टेहेह ?

मालतीमाधवे

बुद्ध । अहं क्व, सद्हरघरं जेव्व पत्थिदाए पिअसद्धीए मद-
अन्तिपाए आमन्तिदा, तदो भअवदीए पादवन्दणं कदुअ, तद्धिं
जेव्व गच्छामि (छ) ।

अव । तुमं क्व, भअवदीए जस्सिं पयोअणे णिउत्ता, तत्त को
वुत्तन्तो ? (ज) ।

बुद्ध । मए क्व, भअवदीए समादेसेण, तासु तासु विअअकथासु,
ईरिसो तारिसीत्ति मअरन्दअ उअरि पिअमद्धीए मदअन्ति-
पाए दूरं आरोविदो परोकडाणुराअो एसो अ से मणोरहो, अवि
णाम तं पेक्खामित्ति (झ) ।

(छ) अहं क्व इत्यु शहरगृहमेव प्रस्थितया भियसव्या मदवन्निकाया आमन्तिता, ततो भगवत्याः पादवन्दनं कृत्वा तत्रैव गच्छामि ।

(ज) त्वं क्व भगवत्या यस्मिन् प्रयोजने नियुक्ता, तत्र की इत्थान् ?

(झ) मया क्व भगवत्या समादेशेन तासु तासु विअअकथासु, ईदृशमादृश इति मकरन्दणीपत्रं भियसव्या मदवन्निकाया दूरमारीपितः परीचानुराग उप चाम्या मनीरथः, अयि नाम तं प्रं ह्ये इति ?

(छ) बुद्ध इति । आमन्तिता आह्वता । तत्रैव शहरगृह एव ।

(ज) अवेति । यस्मिन् प्रयोजने मकरन्दे मदवन्निकाया अनुरागवर्द्धयवपि कार्ये ।
की इत्थान् ? कीदृक् संवाद वर्णित इति श्रेयः ।

(झ) बुद्ध इति । विअअकथासु विअसत्तापेषु । ईदृशः असामान्यरूपलावण्यसम्पन्नः
तादृश अद्वितीयपान्दुर्यश्रीश्रीश्रीशाली मकरन्द इति श्रेयः, इति इत्य प्रलीभनवधनोपन्यासी
मेत्यर्थः । भियसव्या मदवन्निकायाः परीचानुरागः अनुरागः तथा तेन प्रकारेण दूरं

(छ) बुद्धः । आम्निं उगवतीव पान्नवन्दनं कविद्या से इत्थेनेहे याहेव ।

(ज) अवः । तत्रात्के उगवती ये कर्णे नियुक्त कविद्याह्मिन्, ताहार
कि इहेन ?

(झ) बुद्धः । आम्निं उगवतीव आभेनक्रमे सेटे सेटे निअअणामे मकरन्द

अथ । साधु बुद्धरक्षिते ! साधु । (अ)

बुद्ध । एहि गच्छुह्य । (ट) [इति परिक्रम्य निष्क्रान्तः]

प्रवेशकः । (२)

[ततः प्रविशति कामन्दकी ।] (३)

(अ) साधु बुद्धरक्षिते ! साधु ।

(ट) एहि गच्छावः ।

आरोपितः इति भावितः । अथा मद्दयनिकाया “अपि नाम किं तं मकरन्दं प्रेक्षे साक्षात्-
पर्याप्तम्” एव मनीरथं अभिजाय मममूर्धिति शेषः । मदापादितापुरावेष मद्दयनिका
सम्यक्त्वमिभूता यत् सर्वदेव साध्यान्मकरन्दं चपकाकाङ्क्षीति । इत्यान्मसिभन् जात
इति भावः ।

(अ) अवेतिः साधु सम्यादिसमिति शेषः । अनेन त्वया भवतयाः कार्यभारो लघु-
कृत इति भावः ।

(२) द्वितीयादयवेशकन्याख्यायामिव प्रवेशकस्यचममिहितम् । अथ च प्रवेशकः
इत्यस्य कुमुताकधीदानी साधुवगमनस्य कामन्दकीनिर्देशेन मकरन्दं मद्दयनिकाया गाढानुरागेण
पादस्य वसिष्ठमायस्य च मान्यादीना गद्गरन्दमनादीर्निर्दमकं दन्तुसन्नेयम् ।

(३) कामन्दक्याः प्रवेशः अत्रोक्तिवया सूचितः ।

एतेरूप लावण्यसम्पन्न, तादृश पात्रिता वीर्योत्साहशाली एतेरूप अलोकजनवाक्य
बलिधा मकरन्देन उपर प्रियमधीर एतादृश अष्टवह्वभाग बुद्धि पाण्डुराईयाहि ये,
यद्वा ताहाव (मन्त्रप्रिकाव) एतेरूप मनोकिनाय अयिग्राहे ये, ‘ताहाके
(मकरन्दके) साक्षात् निवीकण कविवर ?”

(अ) अथ । बुद्धरक्षिते ! तूमि वेष (सम्पानन कविदाह)

(ट) बुद्ध । एम आनवा हाई ।

(बुद्धवक्षिता ७ अवलोकिता निष्क्रान्त हहेन)

कामन्दकीव प्रवेशः ।

मालतीमाधवे

तथा विनयनम्नापि मया मालत्युपायतः ।

नीता कतिपयाद्योभिः सखीविस्रम्भसेष्यताम् ॥ (४)

सम्प्रति । व्रजति विरहे वैचित्त्यं, नः प्रमोदति सखिधौ,

रहसि रमते, प्रीत्या वाचं ददात्यनुवर्तते ।

गमनसमये कण्ठे लग्ना, निरुध्य निरुध्य माम्,

सपदि शपथैः प्रत्यावृत्तिं प्रणम्य च याचते ॥ (५)

(४) काव्यकौ श्लेषकार्यकुशलतामुचिता मालत्यवस्थां वर्धयति—तदेति । मया तथा तेन प्रकारेण गुरुजनोचितमेतद्यै, विनयेन सत्कुलोत्पन्नकन्यकाजनसुलभस्वभावेन मयापि चरनतापि (मश्लिक इति शेष) मालती उपायतः सततसमीपावस्थानादिसखीजनोचित-व्यवहारैः कतिपयाद्योभिः स्वस्वरं व दिवसैः (राजादिराकृतिगद्यनादिषु समासालयनादपि साह-स्रम्भादत् प्रत्यय) सखीविस्रम्भसेष्यतां आत्मनि सखीजनोचितविश्रासव्यवहारार्हेतां नीता प्रापिता ।

पूर्वमन्यस्मिन् गुरुजन इव मयपि मालती गुरुजनोचितभक्तिप्रहासप्रशंसाप्रशंसित-विनयभावेनैवान्यसत्कुलोत्पन्नकन्यकावदवनतासीत्, किन्तु कतिपयदिन मया सततसमीपावस्थानेन विविधभङ्गा ज्वरोपशान्नादिनाइसीसवसम्पादनेन कपोलकुचफलकादी चितपत्ना शिखनेन सहास्रकौशलेन नानाविधनम्रालापोपन्यासेन च सखीजनोचितविविधोपायेन मालत्यैव मायमौलता यदधुना लवङ्गिकादिसखीजन इव मयि लज्जाभयादिपरित्यागेन विश्रम्भेव व्यवहरति, सुतरां स्वमनोगतमपि निःशब्दभाविदयतीति तात्पर्योच्यते; सरनाथैः । तस्मादवश-सत,परं मालती सदुपदिष्टमाचरिष्यतीति भावः ।

अतः सखीविस्रम्भसेष्यतामिति लुपोपमालङ्कारः । अत्रष्टुभृहलम् ॥

(५) सखीव्यवहारमेव दर्शयति—व्रजतीति । नोऽस्माकं विरहे असखिधौ शीघ्रं विकर्षिकलतां व्रजति गच्छति । तथा सखिधौ प्रमोदति प्रसन्नान्, करुणा भवति । रहसि

(४) काव्य । पूर्वे मालती शुकवृन्दोचित उक्तिप्रकाशप्रापित कृष्णकण्ठका-जनसुलभ संव्यवहारे आमावृत्तिके अवनत थीकलेण आत्म अस्तीमनेह सत्तु, समीपे अवस्थानादि नानाविध उपारे लवङ्गिकादि सखीव्यवहार मालतीर विधास-योगा इहेयाहि ।

(५) सम्प्रति शपथो आमार सखिधौ वैमनस्य भाव करेण असखिधौ

इदञ्च साधीयस्त्वत्र सम्प्रत्यागानिवन्धनम् । (६)

याकुललादीनिनिहासवादान् प्रस्तावितानन्यपरैर्वचोभिः ।

श्रुत्वा मदुत्सङ्गनिवेगिताङ्गी चिराय, चिन्तास्त्रिमितत्वमेति ॥ (७)

निर्जने मन्मावचित्तीये स्थाने इत्यर्थं, रमने नर्त्यानापैर्वावा मरु क्रीडति । प्रीत्या प्रणयेन वाच ददाति न कदाचिदपि परत्र भावत इत्यर्थं । (वाचमियत "दाय देय"मिति च पाठान्तरं इत्यने, तत्र दाय सोऽप्युक्तममुत्र देयमिति वा "देये दाने च दाय म्याहावः सोऽप्युक्तभाषण" इति सिद्धिः । टीय उपहारयोग्यं कर्पूरदिकं चमिवचर्थं) । तथा अनुवर्तने प्रियसन्धावलाभ्याः शान्तमनदादिभिर्हृदयवर्ति, यदा गमनमये अनुवर्तने मामनुगच्छतीत्यर्थः । एवं गमन-क्षमये तन्मनीषाम्नाड प्रति गमनावसरे कण्ठे नद्या मदीयासन्ध्यावाहृदाया मा निरुध्य निरुध्य बहुशो मम गमनप्रतिरोध जनयित्वा प्रथम्य पादवन्दनं कृत्वा च शपथे यदि नेदानीमामच्छमि यदा मुक्तवयापादेन निवृत्ते, अथवा मम मलकं खादमीत्याद्यनतिक्रमणीयप्रपञ्चवाक्यैः सपदि तत्रचण्टीव प्रत्यावृत्ति मम प्रत्यागमनं याचने प्रार्थयति । सर्वत्र मानतीति श्रेय ।

अथ व्रजति प्रसोदति इत्याद्यनेकांशु किंशामु मानतीरूपमिदं कर्णकारकमिति दीपकालङ्कारः, यथास्मिन् सखीनृत्यवहार प्रतिपादनरूपकार्यं प्रति विरहे वैचिन्त्यशतादिबहुकारणानामुपस्थापान मनुष्यबालङ्कारः, इत्यनयो मङ्गल । चरिणी उत्तमः ।

(६) इदमिति । सम्प्रति इदानीं तत्र मानतीमाधवयो, समागतमाधने इदं वचामाणञ्च साधीयः हृदतरं आयाया निधतमियं मद्रुक्तमाचरिष्यतीत्येवंप्रदाया, प्रत्यागता निधमनं हेतुः ।

(७) किन्तदायानिवन्धनमित्याह—याकुललादीनिनिहासवादान् । अन्यपरं, मान्युपदेशमिदृशानु-पयंकेः वक्ष्यती मान्युपदेशाय प्रयुक्तैरपि अन्योद्देशेन प्रयुक्तवदरमाधमानैरित्यर्थः, अचोमिर्वाक्यैः प्रस्तावितान् मया मदिरित्तर्जनं सखीजनैर्न वा उल्लापितान् याकुललादीन् शकुललागतान् ।

प्रसन्नचित्ता इह । निर्जने नर्त्यानापवावा आभाव सञ्चित क्रीडा कवे, मूर्खता प्रिय कथा वल ७ मञ्जावणादिवावा आश्रयता योकाव कवे । एवं गमनममरे आभाव कर्तव्यता इत्येवा वाववाव आनाके निकट कविता ७ अग्रयम कविता नाना-विध रूपधवावा तन्मनां आभाव प्रत्यागमनं चिदा कवे ।

(७) अनश्रुद याहा बलिहेछि ताहा ७ नागतीमानेव नमागनसाधने सम्प्रति दृढतव प्रत्याशाव कावण ।

१) अत्र कोन ७ प्रसन्नक्रमे अत्राविह शकुलानादि उल्लासकथा श्रवण

तदथ माधवसमक्षमुत्तरमुपक्रमिथे । (८)

[नेपथ्यामिमुखमवलीक्य ।] वक्षे ! इत इतः । (९)

[ततः प्रविशति मालती लवङ्गिका च ।]

माल । [खगतम् ।] “कथं उच्यते किदृशि” इत्यादि पूर्वोक्तं पठति । (१०)

मुखान् इतिहासवादान् पुराणानि श्रुत्वा मावधानं समाकथ्ये महत्सुखे मनाङ्गे निवेदिताङ्गी शरीरस्य मदाग्रता निर्वेदवलीक्य पानितविद्यया विगतं बहुकालं यावत् चिन्तया “शकुन्त्यादिवत् स्त्रीणां चरणं मया कर्तव्यं न वा ? किमोपायं न वा कर्तव्यमिवादिभावतया निमित्तत्वं निश्चलत्वं एति लभने । इत्येतदेव साधोयं सत्यावाशानिषत्पथमिति भावः । (अथ “प्रस्तावपथ्यपर्यन्तं योमि” इति पाठान्तरं, तत आन्वये, अन्वयप्रसङ्गिनं उद्दिनेष्वंभीभिः मालत्येव शकुन्त्यादीमितिहासवादान् प्रमावयति शकुन्त्यादिभिः विवादिनिरपेक्षयैवात्मा दग इति एतं सूत्रेण तन् किं सत्यं इति भा वृच्छतीत्यर्थः । ततः श्रुत्वा शकुन्त्यादिप्रसंगं सत्यमिदंति मत्तः समाकथ्ये इति विज्ञेयं । अन्वयं समानम् । अथेन्द्रवर्षादिन्द्रवर्षयो, शहरदया उपजाति उगम् । इन्दीमप्ररोविहितं तद्वत्तथ यथा—“अनन्तरीदोरितलवामाजो पादौ शरीया- नुपजातप्रमा । इत्यं किलान्याभ्यां चिद्विदितानु वदन्ति आतिथ्यदमेव नाम ॥”

(८) तदथेति । तत्कालं मालत्यवश्यं महत्सुखमवस्थितेति पूर्वोक्तं शकुन्त्यादिप्रसंगे दिव्यर्थः । माधवस्य सुखत्वं प्रत्यक्षं समीप एवेति यावत्, उत्तर अनन्तरकर्तव्यं उपक्रमिथे आरभ्यते । ‘श्रीपान्यामारम्भ’ इत्यात्मनेपदम् ।

(९) नेपथ्यामिमुखमवलीक्य नेपथ्यामिमुखान् वलीक्येण मालतीं हरेत्यर्थः । वलीक्ये इति मालत्याः स्त्रीधनम् । इत इत इति अतिच्छंति शेषः ।

(१०) मालीति । पूर्वोक्तं अविनाशं पुत्रीवि धीविकम्” इत्यन्तं सत्यं सन्दर्भित्वर्थः ।

कविरा मालतीं उवाच शरीरं आमाव क्रोडे लग्नवेशितं कवतः बहुकालं तिष्ठति वले एकैवारे निश्चलत्वं लति कवे ।

८ । सूत्रवाः माधवेव समक्षेई आज इहाव पव याहा कर्तव्या, उवाच अवतावथा र्कवेव ।

९ । (नेपथ्येव निके अवलोकनं कविरा) वत्स । मालति एदिके एव । (मालतीं च लवङ्गिकां प्रवेशेन) ।

१० । माल । (खगतः) “केन आमि उपहावीकृतं इहलाम” इत्यादि पाठं कविते लज्जिनं ।

लव । सखि ! एसी कुबु मङ्कुर-मङ्कुर-साह-मञ्जरी कवलण-
केलि-कल-कोइल-उल-कोलाइसाकुनिद-सहभार-सिहरुड्डीण-
चडुल-चञ्चरीअणियर-ब्बदिकरुइलिद-दल-कराल-चम्प-आहिवास
मणोहरो, मराल-मंसल-जहण-परिणाहुब्बहणमन्थरोरुभर-विसंभुल-
खलिद-चलण-संचलणोव-णोद-सेअसीअर-सुहाविंदुज्जल-मुइ मुइ-
घन्दणाअमाण-सीअलप्फरसो, तुमं परिअअदि कुसुमाअरुज्जाण-
मारुदो, ता पविसद्ध (ठ) [इति परिक्रम्य प्रविशतः ।]

(ठ) सखि ! एष खलु मधुरमधुरसार्द्रं मञ्जरीकवलणकेलिकलकोकिलकुलकोलाइला-
कुलितसहकारगिखरोड्डीण-चटुलचञ्चरीकनिकरव्यतिकरो-इलित दलकरालचम्पकाधिवामनो-
हरी, मरालमालजघनपरिणाहीइहनमन्थरोरुभरविसद्धलखलितचरणसञ्चनोपनीतस्वे द-
श्रीकरमुधाविन्दुज्जलमुधुखचन्द्रचन्द्रनाथमालशौतलम्पगं; तां परिअजति कुसुमाकरोद्यान
मारुतः, तत् प्रविशतः ।

कवित् पुस्तके “कधं अवाहारीकिदग्नि” इत्यादि । “अविनाम तं पुणोवि पेचिअ” इत्यन्तः
सञ्च एष सन्दर्भं, पुनर्लिखितो दृश्यते । व्याख्या तु पूर्वमेव प्रदर्शिता ।

(ठ) अवेति । सखि । एष कुसुमाकरोद्यानमारुत त्वा परिअजति आलिङ्गतीत्यन्वयः ।
तत्र, कुसुमाकरोद्यानमारुतं विगिनदि — मधुरेत्यादि । सुदीर्घसमासघटितप्रथमाकूपदइवेन,
तदप्रेष मधुरेण सुखाट्टना मधुरमेत पुण्यनिय्यांसद्रवेण आद्राणा जिताना मप्ररीणां चूतवञ्जरीणा
कवलणे यासने या केलिः कौड्या तथा कर्लन मधुराण्डुटिन कीकिलकुलस्य पिकममूहस्य कोला-
इनेन कलकलेन आकुलितान् व्याजान सहकारगिखरात् अतिमुरभिचूतपल्लवान् “सहकारोऽति-
सौरभ” इत्यमरः । उड्डीणस्य वासेनीतपतितस्य चटुलस्य चञ्चनस्य चञ्चरीकनिकरस्य भमह-
समूहस्य “अञ्चरीकोऽन्निगीतयो” इति धरणिः । व्यतिकरेण सम्पकेण तज्जनितविमर्द्धेनेति
यावत् । उइलितदन्तानि विकासितपयाणि, अत एव करालानि दन्तुराणि “करालो दन्तुरे तुइ”

(ठ) लव । सखि ! मधुव पूष्पनिर्घासे आर्द्रं चूतमञ्जरीव कवलणकोलाइला
मधुवाण्डुट ये कोकिलकुलेव कोलाइल तःपरिव्याप्त अति श्रवति चूतमञ्जव
इहेते आसवपतः उड्डीणं चकण जमवकुलेव सम्पर्के वाहादेव पणउणि विदलित
इहेयाहे अ उत्रिवदन वाहावा आटपञ्च वलिवा अतीप्रमान इय, नेहे चम्पकमूहमेव

[ততঃ প্রবিশতি মাধবঃ ।] (১১)

মাধ । সছধং । হন্ত ! পরাগতা ভগবতী । ইয়ং হি মম । (১২)

আবির্ভবন্তী প্রথমং প্রিয়ায়াঃ মোক্ষাসমন্তঃকরণং কৰোতি ।

মন্তাপদগ্ধস্য শিখিণ্ডিয়ুনৌ বৃষ্টেঃ পুরস্তাদচিরপ্রভেব ॥ (১৩)

মৌবধং চাম্বিশেষ"দিব্যাদি মন্দিরী যানি চম্বকানি চাম্ব্যে যক্রসুমানি তথা. অধিবাসিণ
সৌরমণ্ডল মণীষক" বিদ্যোন্দ্রাদকর. তথা—মরালস্য মসৃণস্য মৌলস্য স্কুলস্য চ মঘনস্য
স্বীকটীপুরীভাগস্য য পরিষাড বিশালতা. তস্য উদ্বলনেন ধারণেন ময়র' মন্দ', উরুভরণে
বিস্তৃত্যুর্ন বিবর্ম' যথা স্বাপদা তুলিতপ্রাংবদ্বিচম্ব্যানধচথোদ্রস্বয়ৌর্ন সচ্চলন' অর্থাৎ
পাদবাস তেন উপনীতা উপস্থাপিতা যি স্বী দশীকরা চম্ব্যেবিন্দ্র' ত এব মুধাবিন্দ্র' অমত-
কথাম্বেচম্বলস্য মুখমুখবন্দ্রস্য অর্থাৎ বহনমুধাকরস্য চন্দ্রাচমানঃ চন্দ্রবদাচরন্
শীতল স্মরণী যস্য স মর্ষীক । তদান যার্থী সৌরমণ্ডলমন্তাপদস্য স্মৃতি. । তন্ তস্মান্
এব মুখমৌবধবদালিঙ্কনান্ প্রবিষাব' এতল ক্রসুলাকরোদান ইতি যিষ ।

(১১) "ততঃ তম মাধব" ইতি প্রবেশকীর্ত্তবাক্যে ন মাধবপ্রবেশ' স্মৃতি. ।

(১২) মাধেতি । হন্ত হর্ষ, পরাগতা উপস্থিতা ভগবতী কামন্দকী । ইয়ং হি মমেতি
"মোক্ষাসমন্তঃকরণং কৰোতীতি" শ্লীকণ্যোন্যেতি । ইয়ং কামন্দকী ।

(১৩) আবিব্রিতি । মন্তাপদগ্ধস্য শীর্ষাভাগমন্তলস্য শিখিণ্ডিয়ুন. তাকথ্যাবস্থাপন
মঘুরস্য বৃষ্টে পুরস্তাদ বর্ধলজ্ঞাবত আবির্ভবন্তী প্রকটীভবন্তী অচিরপমা বিপুতিষ প্রিয়ায়া:

গন্ধে মনোহর এবং মসৃণ অথচ স্থূল জগ্গণেব বিশালতা বহনহেতু মসৃণ বে উক্রভরে
বিবর্মরূপে অর্থাৎ চরণযুগ্গণেব মঙ্গলন উদ্বারা উপস্থাপিত অম্ববিন্দুরূপ যে অমৃত-
কণাছায়া উজ্জল ভোমার মুখচক্রেগন্ধে চন্দ্রনবং আচরণবিশ শীতল স্পর্শবিশিষ্ট
কুসুমাকবোথানেব বায়ু মে ভোমাকে আলিঙ্গন কবিতেকে, সূতরাঃ (এট
কুসুমাকবোথানে) প্রবেশ কবি । (পাদবিরূপকবর্তঃ উভয়েব উভানে
প্রবেশ) ।

১১ । '(মাধবের প্রবেশ) ।

১২ । মাধ । (হর্ষেব সহিত) অহো ! ভগবতী (কামন্দকী) আসিয়াছেন ।

১৩ । বৃষ্টিব গুর্জে প্রকাশনান বিভাং যেমন গ্রীষ্মোত্তাপতপ্ততরুণ নগরে

[দৃষ্টা ।] অয়ে ! লবঙ্গিকা দ্বিতীয়া মালত্ব্যপি । (১৪)
 আশ্চর্য্যমুত্পলদৃশো বদনামলেন্দু-
 সান্নিধ্যতো মম মুহুর্জঙ্ঘিমানমেত্ব ।
 জাত্যেন চন্দ্রমণিনেব মছৌধরস্য
 সম্ভার্য্যতে দ্রবমযো মনসা বিকারঃ ॥ (১৫)

মালত্যা প্রথম' আবির্ভবনী ইয কামন্দকী সন্সাপদম্বল্য কামানলতাপতনস্য স্ম অল:কারণ'
 মন সৌচ্ছাস প্রিয়াগমনসূচকতয়া সজীব করোতি ।

যথা দৃষ্টে, প্রথম' আবির্ভবনী বিষুদৃষ্টে সূচকতয়া যৌগৌচাপতনস্য ময়ূরযুগী মন,
 সমুচ্ছৃষিত' করোতি, তথৈব প্রিয়ায়া প্রথমমাবির্ভবনীয' কামন্দকী প্রিয়াগমনসূচকতয়া
 তদ্বিরহানলতাপতনস্য মম মন সমুচ্ছৃষিত করোতীতি সরলাণ' ।

অথ পুনরদোষাদানমপুটার্ঘ্যত্বদৌষপ্রথমনাথ । আশ্চর্য্যমবেশ্যুপমালঙ্কার:, তেন চ
 যৌগৌচাপতনস্য শিল্পশিল্পয়ূন ইব কামানলসননস্য সমেশ্যুপমাপি অশ্ময়ত ইত্যনঙ্কারিণালঙ্কার-
 ধনি । ইন্দ্রবজ্রা হতস্ম । দ্বিতীয়াঙ্কগতেন নন্দনাথ মালতীদানতথানেন প্রজ্ঞতকাব্যাদ-
 বিচ্ছেদে প্রাপ্তে অথ পুনর্যাদিবল্য মালতীদর্শনসম্ভাবন তস্য স্ফেদহঁতুরিতি বিন্দুনামাশ্ৰয়তি ।
 তল্লবণ যথা দৃপ্যে—“অবান্নরার্ঘবিচ্ছেদে বিন্দুরচ্ছেদকারণ”মিতি ॥

(১৪) (দৃষ্টা লবঙ্গিকয়া সত্ মালতীমবলোক্য) অয়ে ইত্যনন্দজনিতসম্মুর্ষি । ন
 কেবল' কামন্দকী লবঙ্গিকা দ্বিতীয়া মালত্ব্যপি পরাগতংযত । তস্মাদত:পর' কামানন্দকারণ'
 'মিতি মাথ ।

(১৫) আশ্চর্য্যমিতি । উত্পলদৃশ্য, ইন্দ্রবরশৌচনায়া মালত্যা: বদন' অমলিন্দু:
 নিম্নলবঙ্গ ইব অন্যত বদনমিধামলেন্দু, তস্য সান্নিধ্যত: সামীপ্যাহঁতৌ:, জাতী সাদু: জাত্য:
 তেন অমিজনবতা ইত্যয়ে, মম মনসা জাত্যেন উত্পলদেদ মছৌধরস্য অচলস্য বন্দ্রমণিনা

মন উজ্জ্বলিত হবে, ইনিও তেমন প্রিয়াব প্রথমে আবির্ভূত হইয়া কামানলসপ্তপ
 আমার মন উজ্জ্বলিত কবিতেছেন ।

১৪ । (দেখিয়া) লবঙ্গিকাব সহিত মালতীও আসিয়াছে ।

১৫ । এই ইন্দ্রবরশৌচীব বদনসদৃশ চন্দ্রেব সান্নিধ্যবশতঃ উৎকৃষ্টে পাকৃত্য
 চন্দ্রকাণ্ডমণি যেমন বিগলিত হইয়া প্রথময় বিকাব ধারণ করে, আমার মনও তেমন

मालतीमाधवे

सम्प्रति रमणीयतरा मालती । (१६)

ज्वलयति मनोभवाम्नि, मदयति हृदयं, कृतार्थयति चक्षुः ।

परिमृदितचम्पकावलिविलासलुलितान्दसैरङ्गैः ॥ (१७)

चन्द्रकान्तमणिनेव सुप्तं सातिशयं जडिमानं जटलं क्रियायु अपाटनं पक्षे जलपकतिकर्तुं एव प्राप्य द्रवमयीं विकारं चन्द्रमाभावः सन्त्यर्थेने चक्षुष्युने इत्यादर्थम् । महीधरस्य चन्द्रमणिनेत्यनेन स्वस्यापि महीधरसाम्यप्रतीतेरचलवद्धीरस्यापि मनो द्रवीभूवतीत्यादर्थमिति भावः ।

अथ जालिनेत्यतः "आशं मे"ति क्वचित् पाठः, तत्र आशं न जडियेति करणे लतीया । एवं मनस्येत्यतः मनसः इत्यपि क्वचित् पाठः, तत्र च जडिमानं एव ज्यित्वा मनसो विकारं चक्षुः सन्त्यर्थेति निधीयत इत्यर्थस्याध्याहारिण कवचिद्विवाहोऽपि चन्द्रमणिनेवेत्युपमाया, सङ्गने-चिन्तनीयतया न मौलिकत्वं तस्मैति चिन्तनीयम् ।

अथ चक्षुषलदृश इत्यथ वदनामन्वेन्दु इत्यतः च क्षुद्रोपमानाङ्गाः, चन्द्रकान्तमणिनेवेत्युपमानाङ्कारं, तेन महीधरस्यैव मनेत्युपमापि व्यज्यत इत्यलद्वारेणालद्वारभ्यनिः । एव मनसो द्रवमयत्वस्य चन्द्रकान्तमणेरदं वमयत्वस्य आर्थतो नैतत्संख्येऽपि ह्येवैव तदग्निदाध्यवसायादतिशयोक्तिश्चालद्वार इति तेषामङ्गाङ्गीभावेन सङ्गरः । वसन्ततिलक इत्यम् ॥

(१६) सम्प्रतीति । रमणीयतरा पूर्वदृष्टावस्थातः समधिकसौन्दर्यमालिनी । कामभावस्य पूर्वतः पल्लवितलासस्य स्निग्धस्वनत्वावधारणाद्यु पूर्वतो रमणीयतरत्वावधारणं युज्यत एवेति भावः ।

(१७) ज्वलयतीति । परिमृदिता म्नादिमापवा या चम्पकावलि, चास्येयकुसुममाला तस्या विलास इव विलास, विभक्तो वेपा तानि तथा लुलितानि विरहादिना आन्ध्रालितानि एवं अलसतानि क्रियायु चन्द्रमुखाणि च तैः तथासुतैः (परपरस्परविकीर्यन्विविचयया विपदकर्षधारेण-समाप्तः) अङ्गैः मनोभवाम्नि कामानलं ज्वलयति दीपयति, हृदयं मनः मदयति दुर्घपरवर्गं करोति, तथा चक्षुः इत्यर्थं कृतार्थयति द्रष्टव्यचरमोत्कर्षदर्शनेन चरितार्थं करोति, सर्वत्र मर्मति शेष, पूर्वगद्यस्थितं मालतीति कर्तृपदम् ।

येहैहमेतावधाक्षीव वदनरुद्रेण गीर्वाणधरपतः श्रीरुपय-कर्थाश्चर-गत-कीवधः ।
ज्वमह विकार अर्थांश्च लोलाव धारण कविटेच्छे, हेहा निताञ्च आशुध्याङ्गनक ।

१७ । सम्प्रति मालती पूर्वदृष्टावस्था इत्येते समधिक सौन्दर्यमालिनी इत्येवाह ।

१७ । (सम्प्रति मालती) रानिजावापर चम्पकमालारं श्रेष्ठ शोभायुक्त

माल । सखि ! इमस्मिं कुञ्जकनिजुञ्जे कुसुमानि चवचि-
णुञ्ज (ड) ।

माध । प्रथमप्रियावचनसंश्रयस्फुरत्पुलकेन सम्प्रति मयावलम्ब्यते ।
घनराजिनूतनपयःसमुच्चणक्षणवहकुङ्कुमलकटम्बडम्बरः ॥ (१८)

(ड) सखि । चमिन् कुञ्जकनिजुञ्जे कुसुमानि चवचिणुञ्जः ।

चवचिणुञ्जकर्मकथातीरकर्मकल्पनिश्चयान् कथं चवचिणुञ्जितावयवतीत्यस्य कर्मोप-
मिति तु नामद्वयीयं, तथाचनिर्विदकर्मकथातय एवाकर्मका, परन्तु तथाचनिर्विदकर्मका
कर्मोकाङ्कानिर्वर्तते तस्यचनिर्विदकर्मकथातोः कर्मोकारं न तिष्ठेत्, यथा कल्पयति
कल्पयतीत्यादि, यत् सोऽहं चवचिणुञ्जभावादिमन्दिष्या कर्मतावयवं भावते, तत् विधेयकर्मोकाङ्कनि-
र्विदकेऽपि सितकाङ्काया अनिर्वर्ततेह्येव्यादिदय कर्मोकारं स्यादेव । अत एव विदुमयति एत्यानं
रामेति भावाङ्कितता दृष्टं न मन्वयति घटं युक्तयतीति कलावचनकृता च मन्वयते ।
“वाचाङ्कितनिर्विदमन्वयधर्मे चवचिणुञ्जदादीनाम् । रथोदकमिव मन्वाववाहपात-
परितयती”त्यादिकं वाचन्याकथावचन्यातिमयादिवाशान्त्ये तत्समर्थकं नचपलभते । तथा-
दन् चवचिणुञ्जः कर्मोकाङ्कऽपि न कथिहरोधः इति स्थितम् ।

मालतीर्यककर्मकारकाया उल्लयतीत्याद्यनेकक्रियायां प्रयोगार्थं प्रकालङ्कारः । कर्मोभवापि
मिति दपकं । वितीवार्थं लुप्तोपमा येति एतेषामङ्कारिभावेन सङ्करः । वाचां चन्दः ।

(३) मालेति । कुञ्जकवृक्षस्य मातृश्रीर्लया अहमेव तत्कर्ममवयवस्य सख्यात्प्रमाणवा-
चनानिमित्तं मालया युज्यत एवेति भावः ।

(१८) मन्वयति । मन्वयः चवचिणुञ्जः यः प्रियाया मालया चवचिणुञ्जः “सखि” इत्यादि
वाचन्याकर्मन्, तस्य मन्वयः चवचिणुञ्जः पुनका रोमाया उच्यते तत्तुल्येन मया सम्प्रति

विषयान्मोहितं च अलसं अश्रवाया आमाव कामाग्निं प्रेमनिहं कवितेहे, जनन
वर्षगुञ्ज कवितेहे च चकु कृतार्थं कवितेहे ।

(ड) माल । सखि ! एते कुञ्जकनिजुञ्जे कुसुमं चन कवि ।

१८ । माध । प्रियेरे प्रथमं वाचाप्रवणे वामाङ्कितं इत्यां सम्प्रति आदि
मेवेव नूतनं अलं नैवनेकपयवकुट्टान् कल्पयुक्तेषु सामां भावणं कवितेहि ।

नव । मङ्गि एब्बं करेह्म । (ठ) [पुष्पावचयं नाटयतः ।]

माध । अपरिमैयाय्य्यमाचार्य्यकं भगवत्याः (१८)

मान् । मङ्गि ! इदोचि अय्यम्मिं अब्बचिणुह्म । (ण)

(ढ) मङ्गि । एव कुवं ।

(ण) इतोऽप्यथस्मिन् अब्बचिणुव ।

धनराजैर्ज्ञेयमानस्य शानि नूतनपशामि सद्योविगलितजल्पानि तैर्यत् समुत्थणं मीचनं तत्तुल्ये तत्समये वहादि धृतानि कुट्टमनानि मुकुलानि येन तस्य तदाभुनस्य कदम्बस्य नौपवनस्य इत्यर, मास्य अब्बन्त्याने धोयने ।

यथा जलदजाननवजलनमेवतस्य एव कदम्बतरुमुकुलितो भवति, तरेव प्रथमपिपावचन-यवसमसय एवात्र रोमाचितो ज्ञात इति मरुत्तार्थे ।

अतार्थो उपमानदात्र, स च क्लृप्तान्दानेन मस्तुत्थने । मञ्जुभाषिणी वचम् । “सणचय-कुट्टमलकदम्बइत्यर” इति चरणधापिकलनूनरगतमचरितेऽपि हृत्थने । आचर्य्यन्त्यादि प्रोक्त-वशेण मानत्या मुखवचनोक्तवचनश्रवणतदनीषसर्पशादि-विष्टाया प्रतीयमानतया रतिभोगाशोया, ससीक्षाया प्रतीने विन्दामो नाम प्रतिमुखसम्भेरद्रम् । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—

“समीक्षा रतिभोगाशां विन्नाम इति कथ्यते ।”

(३) नवेति : एव कुञ्जकनिकुञ्जे पुष्पावचयम् ।

(१८) सावेति । भगवत्या कामन्द्याया आचार्य्यस्य उपदेष्टुर्भावे आचार्य्यकं कार्य्यसाधनी-पदेऽशकौशल अपरिमेशानि परिच्छेत्तुमशक्यानि आशयेषि यव ताडयम् । राजानुरीक्षित-नन्दनापेक्षयैव मन्थान्यमानत्वादलभ्यदर्शनमप्यर्था ना यत् प्रभावादय कुट्टमन्भवकवीटनापीप्रमित-इत्यन्तेन समलननायुक्तामप्यनर्हितो नि श्रद्धमवनीकयितु प्रभवामीति भाव ।

एतेन पूर्वमवनीकितारा पथादन्तरितदर्शनाया मालत्या पुनरनुसर्पणाल परिसर्पा नाम प्रतिमुखसम्भेरद्रं दर्शितम् । तल्लक्षणं यथा दर्पणे—“परिमर्पन्तु वीजस्य हृटनटानुमपेक्षम् ।”

(ण) सावेति । इतोऽपि प्रदेगान् अथस्मिन् प्रदेगे अब्बचिणुव पुष्पाचीति शेषः ।

(६) लव । मणि । डाडाडे करि । (ऊँहटवत्त पुष्पाऽयम्) ।

२० । माध । लज्जवतीव कार्णोपापदेव-दकोशेन अतीव आन्वर्षासनल ।

(१) ननि । मणि । एते यान हृटेऽह अल दिट्टे वाडेवा पुष्पाऽयम् करि ।

काम । [मालतीं परिव्रज्य ।] अयि ! विरम, निःसहासि
जाता । (२०) तथाहि—

सुखलयति वचनं ते, संश्रयत्यङ्गमङ्गम्
जनयति सुखचन्द्रोद्दामिनः खेदविन्दून् ।
सुकुलयति च नेत्रे सर्वथा सुभ्रु ! खेद-
स्त्वयि विलसति तुल्यं वल्लभाश्लोकनेन ॥ (२१)

(२०) प्रच्छायावस्थापितमाधवे यथा दिग्भाषं मालतीमवलोकयितुं प्रभवति, तथा सन्धादनाद्यैव पुष्पावचयनव्याजेन तदानीताया मानव्या अथवा गमने तद्वाघातो भवेदिति मन्वमाना कामन्दकौ पुष्पचयनार्थमन्वय जिगमिषन्तौ तां तद्वावस्थापयितुं कलत. प्राह—अथीति । विरम निवर्तस्व कुसुमचयनादिति शेषः । यतो निःसहा पुष्पचयनजनितश्रमसहनासमयां असि भवसि ।

(२१) सुखयतीति । हे सुभ्रु ! शोभनभ्रुयुगले ! यदः पुष्पचयनजनितः श्रमः “मनःशरीरयोः खेदः क्रियातिशयतः श्रम” इति कौषः । ते तव वचनं सुखलयति मद्गर्वं करोति, तथा अङ्गं अङ्गं प्रत्यवयवं संश्रयति, सर्वान् अवयवान् व्याप्य वर्तते । “संसयती”ति पाठे तु अवसादयतीत्यर्थः । सुखचन्द्रोद्दामिनः सुखचन्द्रस्य शोभाविशेषसम्पादनशीलान् स्वेदविन्दून् घर्षन्नलकणान् जनयति । एवं नेत्रे जयने सुकुलयति निमीलयति च । अत एव वल्लभान्श्लोकनेन वल्लभकर्णकेण दृढामिलायकामिनीजनककर्णकेन दर्शनेन तुल्यं समानं यथा स्या-
त्तथा स्वयि सर्वथा विलसति सञ्जतोभावेन वर्तते । वल्लभाश्लोकनेनपि युवत्या वचनं मद्गर्वं करोति, अवयवानवसादयति बन्दने घर्षणविन्दून् जनयति, आनन्दातिशयसम्पादनेन नेत्रे च निमीलयतीति तुल्यविलासाभिधानं युज्यत एवेति मन्वयम् ।

२० । काम । (मालतीके आलिङ्गन करिष्या) अयि ! पुष्पचयन हईते
निवत हः । तूमि पुष्पचयनश्रम-सहने असमर्थ हईयाह ।

२१ । मेध, हे सुभ्रु ! एई पुष्पचयन-जनित श्रम तोमाव बाका खलित
करिडेह्ने, एवं एई श्रम तोमाव सर्कावयवे परिवायुष हईडेह्ने, सुखचन्द्र
शोभा-विशेष-सम्पादनक घर्षणविन्दू उतपादित करिडेह्ने ओ तोमाव नेत्रयुगल
निमीलित करिडेह्ने, अतएव एई श्रम सर्कप्रकारेई वल्लभान्श्लोकनेन तुल्यरूपे
तोमाते वर्तनाम आहे ।

मालतीमाधवै

[मालती लज्जते ।] (२२)

लव । सीदृषं भयत्रदीप आसत्तम् । (त)

माध । हृदयङ्गमः परिहासः । (२३)

(त) शोभनं भगवत्प्राप्तम् ।

अथ बह्वभावनोऽनमिव खिदन्वपि विलसतीत्यसौवार्धविद्वत्तया चार्धौ पूर्णपिमालद्राटः । एवं खल्वन्यतीत्यादिवाक्याद्यानां विलसतीतिवाक्याद्यैस्तुतया वाक्याद्यैस्तुल्यं काव्यलिङ्गं, खिद इत्येककर्तृकानां खल्वन्यतीत्याद्यनेकक्रियाणां प्रयोगादीपकधानद्वार इति तयो सङ्घट्टः । एवमथ द्वेषेण लतान्तरितवङ्गभङ्गकर्तृकावलीकनेन सह तत्र पुष्पचयनजनितः शोभो विलसतीत्यर्थोऽपि व्यस्यत इति सङ्घोक्तारपि व्यस्यत इत्यनुपसन्धेयम् । मास्त्रिनी हणम् ।

सानुरार्यं कान्तमवलोकयन्त्या धे अनुभावा जायन्ते शनवशास्त्रयपि ते हृत्पल इति परिहास-
मर्मोन्नाय नर्मानाम सन्धेयम् "परिहासवचो नर्म" इति दर्पशोक्तं तद्वचनम् । अद्याव
सुभू शब्दस्यावस्थानौघले नाटवति नदीत्वाभावेन कथं सन्धेयने प्रकृतः सिलीपयेति मये
"विमानना सुभू कुत पितृष्टं ह्ये" इत्यादि महाकविप्रयोगदर्शनादिति केषिदावचयिरे । केषिच
"जाता सुभू मनोरमं तदवशे"ति दृष्टप्रयोगवत् सान्त्वोपक्रमेणेत्याहुः । वस्तुतस्तत्र दुर्गसमा-
धानदीव साधीय । तथाहि— "प्रसूय डवती"ति मूवटीकायां दुर्गशोक्तं— "कथं विमानना सुभू
कुत पितृष्टं ह्ये" इति ? मतान्तरेणान्नीवचन इत्यस्य व्यावर्तनात्, अन्नीवचने भवति नदीवडावः
ह्यात्, अभवति न भवति । अन्नीवचने तु सर्वत्र नदीसंप्राप्त्ये वेति न विहृष्यत" इति । "न
समासे पु वि ऋणे दुर्गदी"ति मूव' विदधता श्रीपतिनाम्ने कश्चिन्नमार्थितम् । "सुभू विमान-
लीवने ।" इति परमपठितदण्डिवचनमर्थे नमर्थे समर्थयतीति अन्नीवचने सुभू शब्दस्य नदीत्व
मस्तीवेति स्थितम् । तथाप्रायः अतस्तत्कारतादीषोऽपीति ।

(२२) लज्जने लज्जा भाटपतीत्यर्थः, क्वचित्तदेव पाठः ।

(त) लक्षितः । भगवत्या यदाज्ञप्तं पुष्पावषयाविरमेति यदनुज्ञानं तत् साधु प्रकृत्युक्तम् ।
यतो मयापि कर्मलक्षणं लक्ष्यत इति विराम एव विधेय इति भावः ।

(२३) शोभितः । -परिहासः खल्वन्यतीत्यादीनां भगवत्प्राप्तं दृश्यङ्गमः लोभाः ।

२२ । (मालती लज्जाव भाव मेवाहैते मालिनी) ।

(३) लव । भगवती ताल आकाशे कविराज्येन ।

२३ । माध । एहै परिहास अतीव सुमनसम्

काम । तदास्यतां, किञ्चिदाख्येयमाख्यातुकामास्मि । (२४)

[सर्वा उपविगन्ति ।]

काम । [मान्तव्याद्यिवुकमुन्नमय्य ।] नृषु विचित्रमिदं,
सुभगे ! । (२५)

माल । अचिद्विद्वि । (य)

काम । अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव मया
माधवाभिधानः कुमारो यस्त्वमिव मामकीनस्य मनसो द्वितीयं
निबन्धनम् । (२६)

(य) अचिद्विद्वि ।

(२४) कामेति । तदास्मात् आगत्यता उपविगता ; किञ्चिदन्वयि च आख्येयं वक्तव्यं
आख्यातुकामा वक्तुमभिययन्ती अस्मि—अस्मिन्नि शेषः ।

(२५) कामेति । विपुलं वदनाधीनारं सन्नमय्य स्वस्वादनतत्त्वाद्गुणोत्थं प्राप्तेनप्राप्त-
क्रियैककर्णकलात्पूर्वकाले प्रादुर्भवः । विचित्रं आश्चर्यं, सुभगे ! सौभाग्यमानिनि !
अनेन माधवविधाकर्षकलात्प्राप्तमात्रं सौभाग्यमिति धनितम् ।

(य) मालेवि । अचिद्विद्वि शब्दे दशावधानाः ।

(२६) कामेति । प्रसङ्गतः “अक्षय्यशरीरो माधव” इत्यवरोक्षितावात्मकज्ञानं मया
कथितं, तदास्मिन्ने उक्तः माधवाभिधानः माधवनामा कुमारः अविवाहितः कश्चिदमौल्यव्यः ।
यः माधवः तस्मिन् मामकीनस्य मदीयसा (मदीयमिच्छे—मम-इ भोज) । मन्मथं वीजम्,
निबन्धने स्त्री-द्विनाइवधने अचिद्विद्वि निबन्धनं आलम्बनम् । मन्मथसस्यं यथैकमात्मन्धनं
तया माधवो द्वितीयमात्मन्धननिबन्धः ।

२४ । काम । तदे उपवेशनं कर, किञ्चिद् वक्तव्यं दिव्यं दमिते हेष्ठा
कश्चित्छि ।

(मङ्गल उपावेशन)

२५ । काम । (मन्मथीय वरनेन अयोध्याय उद्देश्ये कश्चित्) अत्रि
सौभाग्यमानिनि ! एहे विचित्रं कथां श्रवणं कर ।

(य) माल । अचिद्विद्विद्वि इहेष्ठाछि ।

२६ । काम । माधवनाइक एव कुनावेव कथां प्रसङ्गक्यम् एव विन

লব । সুমরামো । (৬)

কাম । ম খলু মন্থযোয়ানযাত্রাদিধসাত্ প্রমৃতি দুর্মণায়মানঃ,
পংধানিব শরীরোপতাপেন । (২৩)

যদিহ্যধানন্দং প্রণয়িনি জনে বা, ন ভজতে,

অনন্তঘন্থস্তাপং তদ্যমতিধীরোঽপি বিপন্নম্ ।

মিয়ঙ্কুঃ শ্যামাঙ্কুঃ প্রকৃতিরপি, ষাণ্ডাঙ্কুঃ মধুরম্

যযুঃ ছামং ছামং বহতি, রমণীয়ম্ ভবতি ॥ ২৮ ॥

(৬) ছরামঃ ।

(৬) লবেতি । অগাম' ভবত্যা কথিতস্য মাধবতপানস্মেতি শ্ৰীষ ।

(২৩) কামিতি । ম মাধবঃ দুঃখনাশমানঃ দুঃখনাঃ দুঃখিতানাঃকরণ ইব ষাণ্ডাঙ্কুঃ,
শরীরোপতাপেন কামপ্রদীহৃদাটীন পরবান্ পরাধীন ইব জাত ইতি শ্ৰীষঃ ।

(২৮) বিশেষণী মদনদমা দর্শয়তি—যদিহ্যধি। যদ যচ্চান্ ইন্দ্রী বন্দে সর্বলোকান্দ-
করৌষৌষ্যঃ ইবয়িনি নিরতিময়ণে মাখ্যদে জনে বা হৃদে সতীতি শ্ৰীষঃ । ষাণ্ডাঙ্কুঃ 'ষাণ্ডাঙ্কুঃ' ইব
ন ভজতে ন ভজতে, তচ্চাণ্ডাঙ্কুঃ অতিধীরোঽপি নিরতিময়ণেমাণী অপি অয়ং মাধবঃ বিবসং
দুঃখং' অনন্তঘন্থ অদ্বয়নিহিতমল্যং অনন্তি প্রকটয়তি, যুঙ্কুঃ'মধুরম্:মল্যাপাণ্ডি সর্বাঙ্কুঃকর
সুখাকরং প্রখয়িতং' জনং বা মদানৌক্যাদন্দামকামলং' নৈব মন্থবিদিতি ভাবঃ । অনিয়ারতি-
সলাপাধিধাশি মদনাবলৌ দর্শিতঃ । তথা—“মিয়ঙ্কুঃ কনিণীলতা” তদন্তুঃশ্যামাঙ্কুঃমল্যং অঙ্কু-
প্রকৃতিঃ মরোরাকৃতির্মল্যং, তথাবিধম্যামাকৃতিরৌষ্যং, ষাণ্ডাঙ্কুঃ বিরটৈবন্তু স্তবৎ, তথাপি
মধুরং মাদুঃখমুখরম্ (“সর্বাঙ্কুঃমুখিলাদা মাদুঃখ্যং মদুঃখ্যকৃতি”তি মাদুঃখ্যমখরম্) । অসং অসং

তোনার নিকট বলিগ্রাহি । যে মাধব তোনারই গ্রাহ আনার মনের দ্বিতীয়
আলম্বনরূপ ।

(৬) লব । সেই মাধবের বৃত্তান্ত শ্রবণ আছে ।

২৭ । কাম । সে (মাধব) মননোত্তমবাক্যের বিবসং হইতে দুঃখনাশমান
হইয়া যেন কামল পরীকৃত্যপের অধীন হইয়া পারিগ্রাহ্যে ।

২৮ । যেহেতু সে (সর্বাঙ্কুঃমল্যকর) চন্দ্র বা নিতাই প্রেমাম্পদ জনকে দেখিলেও
অনিললাভ করিতেছে না, সুতরাং সে অতি দৈব্যপুণ্যী হইলেও অতি বিবস অঙ্কুঃ

सुव । एतदपि तस्मिन् अवसरे भगवतीं तुवराग्रन्तीषु, अत्रलो-
चदाए उदीरितं आसि, जघा अमृत्यगरीरो माहवोत्ति (घ) ।

काम । यावदमृत्युवर्षं, मालत्वेवास्य मन्मथोन्मादहेतुरिति, ममापि
स एव निश्चयः । कुतः—(२६)

(घ) एतदपि तस्मिन् अवसरे भगवतीं लयेत्या अत्रोक्तघोदीरितमासीत्, यथा अमृत्य-
गरीरो माधव इति ।

अतिमयङ्गलं वपुः शरीरं वदति धारयति, रमणीयं कान्तिमावावर्षीषु मनोहरञ्च भवति । तदाच
नेयं पाण्डुता चीकता वा रोगप्रदिता, तद्यत्ने रमणीयत्वासम्भवादिति भावः । अनेन काव्यं
नाम मदनारण्या दृग्गिता ।

अत्र प्रथमाहं इन्द्रप्रथिजनावन्योक्तनरपकारिणी सत्यपि आनन्दनामरूपतत्पुन्यनामावा-
दिश्रीवीरिणीः, तत्पुन्यनामावेन च अललापदपमार्थानुमानादनुमानद्यानङ्कारः । द्वितीयाहं च
मृष्ट एव विरोधाभास इत्येतेषा परस्परनेरपेक्षीण संसृष्टिः । “सति द्विती मनाभावे विरोधीकि
संथा विभे”ति विरोधीक्रियवचम् । अत्रघोषु लक्षणे प्रीति । शिखरिणी इति ।

(घ) सवेति । एतदपि तस्य शरीरोपतापवत्त्वमपि । तस्मिन् अवसरे माधवप्रपानकीर्ण-
कान्तिः ।

(२६) कामेति । अमृत्युवर्षं कर्षाकर्षिकया सुतवती । ननु शीघ्रपरम्यया श्वर्षं कदाचिन्
मिष्यापि भवेदित्यामङ्गानिरामार्थमाह—ममापीति । स एव अत्र कानोन्मादः मालतीनिमित्तक
इत्येव निश्चयः अत्रधारणम् । तादृशधारणं कारणं दर्शयितुमवतरयिष्वा पातयति—कुत इति ।

सम्प्राप प्रकाश करिउतेछे । एवं से कनिनी लतार छार श्राववर्णाकृति हईराउ
(विरहवपतः) देव पाण्डुवर्ष मधुर उ अतिमय वृष शवीव धावण कविउतेछे—
अथउ काश्चिनावावसेव वनिश मनोहर हईउतेछे ।

(घ) लव । माधवेर शरीरोपतापेर कथा उ माधववृत्ताय कथनकाले
आपनाके वरार दाउरार अत्र अवलोकिता वनिरा बिल, यथा—“माधवेर शरीर
निताय अहम्” ।

२२ । लोकपवम्परा पुनिहाछि से, नालतीहे सेई नदनोन्मादताव कावण,
आनार उ ताहाई थावणा । ताहाव हेतु एई वे—

अनुभवं वदनेन्दुरुपागमस्त्रियतमेव यदस्य महात्मनः ।

सुमितसुल्ललिकातरलं मनः पय इव स्मितस्य महोदधिः ॥२०॥

माध । अहो ! उपन्यासशुद्धिः, अहो ममामहत्वारोपपे यत्नः । (११)

अथवा—

शास्त्रेषु निष्ठा सङ्गजय बोधः प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।

कालावबोधः, प्रतिभानवत्त्वमेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ १२ ॥

(१०) अनुभवमिति । मावकाचिद्वृद्धेय इलेमीसोत्तरं निर्दिष्टं इति—एव इति । एव वदनेन्दुः मावका चागनमुधाकरः निवर्तं निवर्तमेव महात्मनः, महातुभवस्य यस्य माधवस्य अनुभवं चापुष्पस्यत्वं तद्विषयतामिति यावत्, उपन्यासम् लभ्यमानम् । यदयच्छान् मनः, यद्य चित्तं निमित्तस्य निवर्तस्य महोदधेः, जलनिधेः पयो जलमिव सत्कविकातरलं, सत्कल्पया कर्त्तव्यं च यत्नं सन् सुमितं धैर्यरहितं उद्वेगितं च समुदिति शेषः । “कथितोत्कथितोत्कथ्या देवा सन्निवसोचिपु” इति मीरिनी । यथा समुद्रजलमिन्दुदग्न्नादिव सुधति, तथा माधवमनोऽपि यत्र वदनचन्द्रावलीकनेनेव सुधमिन्दुमानादिर्बोधिते, माधवसदृशादर्शपरिवर्त्य मनसः ब्राह्मण-सदृशवतितारदनावशोक्तनं विना सर्वदेव घोभासम्भवादिति भावः ।

अथ वदनेन्दुरिति रूपकेण पय इवेन्दुपमयावगनुभाषितं माधवमनःघोमहपकार्यनिर्दिष्टं मालतीसुखेन्दुदर्शनरूपकारकत्वात्मानादनुमानमन्वयात् । दुतविनमितं इत्तम् । “दुतविनमित-माह गभी मया” इति तद्वचनम् ।

(११) माधिति । उपन्यासस्य प्रतिपाद्यविषयव्याख्यानस्य शुद्धिः अर्थात्प्रतादिदीपयत्नम् । महत्वारोपपे मयि अविद्यमानस्यापि महात्मास्य संस्थापने ।

(१२) अथवा ईदृशीना निदमावधेकरमिति सुवयितुमाह—अथवा शास्त्रे मिति । शास्त्रे तु नौद्यादिसकलविद्यासु निष्ठा संशयादिरहितज्ञानशक्तिः पावदमिति यावत्, सङ्गज-

०० । एहे मानतीर मुखेण निश्चये एहे मदाहा माधवेव अत्यकीकृत हहेराहे, येहेतु निश्चल मनुद्वेष्टेन जल देमन कत्तोले चकण हहेरा वैर्षारहित हह, हेहार मनः सेहेरूप उरकर्त्तार चकण हहेरा वैर्षारहित हहेराहे ।

०१ । माध । अहो ! कथोपज्ञासैर कि विज्ञेयता एवः कामाव महत्-
वारोपेव वत्त कि चेष्टा !! अथवा—

०२ । शास्त्रेव पात्रवर्षिता आचारिक निर्दल वाग्मिता, आशावादि अणयुक्त

কাম । অতস্তুে ন জীবিতা দুষ্টিজমানেন দুষ্করমপি ন কিঞ্চিৎ
ক্রিয়তে । অসৌ হি,—(২২)

সামাধিকারী বোধ: অদ্বৈতত্বোপবি বিষয়েষু ভট্টিতি প্রবেশশীলা বিমলা বুদ্ধি: , মাগত্যা "নি.সাধ-
সল' মাগত্যা' প্রয়োষ্যেপি সর্বত" ইত্যুক্তলক্ষণং, মাগিত্ব', তথা অদ্বৈতা আয়তীকৃতা গুণা: প্রসাদ-
মাধুর্যাদিশে যথা এবম্মুতা বাধী বাক্যে কাক্যাবমোহ. কচ্চিন্ সময়ে কিং বক্তব্যমিত্যবসর-
জ্ঞান, প্রতিধানবচনং তাত্ কালিকপ্রস্তুতদ্রমতিশালিত্ব' এতে গুণা ক্রিয়ান্তু অমীষ্টকার্যেণু
কামং দুষ্কনীতি কামদুগ্ধা. (কাম—দুষ্ক—ক যথানাদেশ:) । অমিলাবসম্পাদকা: । তথাচ
এমিগুণৈ: সবিষয়ে মোমমানায়া ভগবত্যা উপন্যাসগুণাদিকং ন বিজ্ঞয়াবহমিতি ভাব: ।

অদ্বৈতত্বাত্ ক্রিয়ামামান্যাত্ প্রস্তুতদ্বীক্রিয়ায়া: প্রতীতেরপ্রস্তুতপ্রমাণানুসারে: , স চ
গুণসমুহপ্রাণদ্বারিণ সংস্কৃত্যতি । তথাচ তাৎশয়গুণযুক্তকামদ্বীকৌপসদৃশদ্বীলামান্যনো-
রথোপি মানতীসমাগমকথো সাধনস্বাভাষ্য' কলিষ্যতীতি বস্তু ব্যভ্যত ইত্যলঙ্কারিণ বস্তুধ্বনি: ।
অদ্বৈতপ্রমাণলক্ষণং যথা দর্শয়ে—"জিহ্বিহিষেব" সামান্যাত্ সামান্য বা বিশেষত: । কার্য-
ত্রিবিধং কার্যেষু হেতোরথ সমাত্ সমং । অদ্বৈতাত্ প্রস্তুতভেদগত্বনে পঞ্চধা বসত: । অদ্বৈত-
প্রমাণস্য স্যা"দिति ৫

(২২) কামিতি: অত: মনসী ধর্ম্যরাহিত্যাইতো' তেন সাধবেন জীবিতাৎ জীবনাত্
চিহ্নজমানেন ত্বয়া বিনা জীবনধারামতীত্ব স্তৌ শ্কারমিতি ব্রহ্মতা, দুষ্করং দৃ:সম্পাদমপি কিঞ্চিৎ
কার্য' ন ক্রিয়ত ইতি ন, অপি নু ক্রিয়ত এবৈতর্ক্য: ।

লঙ্কারিণ জীবনমবেদানীমতিদু:সঙ্কটু.স্বাকরমিতি বিমাত্য জীবনরাহিত্যতা তেন সত্-
পরিজিহ্বীর্ষতা দুষ্করমপি জীবননাশকার' কার্য' ক্রিয়ত এবৈতি সরসার্থ: ।

হি তথাহি—অসৌ সাধক ইতি স্ত্রীকৃষ্ণা ন ধনে ইত্যাदिना अन्वे'ति ।

বাক্য, কোন্ কালে কি বলিতে হয়, তাহার অবসরপরিক্রমা এবং প্রতিভঙ্গালি
এই সকল গুণাবলীই কার্যে অতিগাঢ়-সংগাঢ় হয় । (ইহার সমস্তই দেবীতে
বিদ্যমান আছে, সুতবা: ইহায কথোপন্যাসেয যে বিশুদ্ধতা হইবে, তাহাতে আর
বিদ্যর কি ?) ।

৩৩ । কাম । অধীবতাবশত: ভোমার বিরহে জীবনধারণ নিতাশ ক্রেশকর,
বিধার জীবনে নীতশ্রদ্ধ হইয়া মাধব যে ছকব কার্যেব অহুষ্ঠান করিতেছে না,
তাঁহা নহে ।

মালতীমাধবে

ধন্তে চক্ষুর্মুকুতিনি রণলোকিলে বালচুতে

মাগেঁ গাত্রং ছিপতি বকুলান্দগর্ভস্য বাयो: ।

দাবপ্রেমৃণা সরসবিস্তিনীপচমাত্নান্तराय-

স্তাম্ভন্মূর্তি: অয়তি বহুশো মৃত্ববে চন্দ্রপাদান্ ॥ ২৪ ॥

(২৪) ধন্তে ইতি। মুকুতিনী সপ্তাতকীরকে রণলোকিলে অন্বেষ্যমানবিক্রে বালচুতে
 বালকান্ মনোহরে সহকারতরী মৃত্ববে মরণায় বহুশো বারং বারং প্ৰদুৰ্ধসি পাতযতি। অথ
 মুকুতিনী ইত্যনেন কামদায়কবচন রণলোকিলে ইত্যনেন অ কামধৈন্যসামিধ্যমুক্তং, তথা
 লোকিলকুলসমাকুলিতাদ্বাঙ্গুত্ৱচারিভিন্নং কীরকনারাচমবয়ং মম চক্ষুর্মিত্বা প্রাণনাম
 বিধায়তৌমসিমাধৈক—এতিবিষমপং ইব বিরহিজনাতিদুঃসংসি সহকারতরী মরণায়
 পুনঃ পুনঃ ইতি পাতযতীতি ভাবঃ। তথা—বকুলান্দগর্ভস্য মৈত্রকুলমকীরকং গর্ভে মম্মে যস্য তস্য
 বাयोইং বিধানিলস্য মাগেঁ নির্গমপথে মৃত্ববে বহুশো গাত্রং ইহঁ ছিপতি অস্মতি। কিমনেন
 দুঃসাত্ৰমবদুঃসংসি ? কামনারাচধারাযাতসমুদ্যৌঃয়ে বাত্ৰবেইনম্ সূচুংযত ইত্যমিমাংসিত্বর্ধঃ।
 চন্দ্রপাচলমন্দগম্ববদুঃস্য বিরহিজনাতিদুঃসংসিয়া কামদায়কপাতসমুদ্যতকল্যনং মাধুকল্যকল্যনম্
 ন বিহত্নমিতি মলম্বম্। কিম্—সরসেঁ অত্রং যন্ বিস্তিনীপবং বিরহজদাচরমবয়
 পরিস্তৌপনৌতং সুরীজপবং তন্ম্যচং অলরায়ঃ দাচরতিবম্বকৌ যস্য সঃ, সরসসরীজ-
 পবায়াবে বিরহজদাচরৈব মাধুকল্যকল্যনমিতিনং অাদিতি ভাবঃ। “পরমামোচরীত” ইতি যতি
 তাহর্ষং পদমান ললরীতং প্রাবল্যং যস্যে ন্যর্ধঃ। তথা সাস্বলী যানি চাত্ৰবলী মূর্নিরাত্ননির্ক
 স তাহর্ষঃ) অযস্তিতাস্যাবিশেষ্যবিশেষম্। দাবপ্রেমৃণা সন্দায়কলাচন্দ্রকিরণৌ দাবানলবৃহতা
 মরণসাত্ৰম্বতয়া তনুপচপানৈল্যর্ধঃ, মৃত্ববে মরণায় বহুশো বারং বারং প্ৰদুৰ্ধসি পাদান্ কিংবা
 পুথতি মৈত্রে। বিরহিজনাগা নিরতিম্বয়সন্দায়কং বহুযত তন্ সর্গমিধাতৌ মরণায়ালম্বয়ত
 ইত্যর্ধঃ। “দেবদারী বনাবল্যবস্তী” ইতি ॥ পাদা বয়মাব্দি, স্তৌঃমা” ইতি আদরং।

৩৩। এই মাধব মরণের জন্য মুকুণ্ডিত ও প্রকাণ্ডমান কোঁকিলবৃক্ষ নব
 লোকের বৃক্ষে বার বার দৃষ্টীকল্পে কীরতেছে। বকুলপুষ্পকামোদিত বায়ুর
 সুরম্পর্শে মরণের জন্য বারবার পাত পাতিকা রাখিতেছে। এবং মিতাচন্দ্রাম-
 মুক্তি হইয়া পরিজনসমানীত সরস কমনিনীপত্রকেই একমাত্র বিরহানল কর্তৃক
 দাহের বিষয়রূপ মনে করিয়া অতি সতাপকল্পনিবন্ধন দাবানলবোধে মরণের
 জন্য বারবার চন্দ্রকিরণের সেবা করিতেছে।

মাঘ । অন্য এব অক্ষুশ্বঃ কথ্যপ্রকারো ভগবত্যাঃ । (৩৫)

মাল । [স্বগতং ।] অতিদুষ্করং করেদি । (ন)

কাম । তদেবং প্রকৃত্বা সুকুমারঃ কুমারঃ কদাচিদপি অন্যত্র
অপরিক্লিষ্টপূর্বস্তপস্বী, যতোঽধুনা শক্যমনেন মরণমপি অনু-
মবিতুম্ । (৩৬)

(ন) অতিদুষ্করং করোতি ।

অথ সুকৃতিতানীত্যাদিবিশেষণানী সামিপ্রায়ত্নাত্ পরিকরালঙ্কারঃ । তথা স্কুলশব্দে—এক-
খিন্ কায়্যে ধমে ইত্যাদি বহুক্রিয়াণাং সাধনত্বে নোপন্যাসাত্ সমুদয়ালঙ্কারঃ । তাসাং ক্রিয়াণা-
নসাবিশ্লেককর্তৃকত্বাদৌপকালঙ্কারোতি তেষামঙ্গাঙ্গিভাবেন সঙ্করঃ । সন্দাঙ্কানাং তপম্ ।

(৩৫) মাঘেতি । অন্য এব সাধারণীকৃতপ্রকারাদিলক্ষণ এব অনন্বসাধারণ ইতি যাবন্ত,
অক্ষুশ্বঃ অদুষ্কঃ, কথ্যপ্রকারঃ কথনক্রমঃ ।

(ন) মালীতি । অতিদুষ্করং মরণাভ্যবসায়ং মর্দসাপ্যনির্ঘর্ষঃ, করোতি স মাধব ইতি শেপ,
কবিত্ব পুনর্কে "স" ইতি মূলীকৃত এব পাঠঃ ।

(৩৬) কামেতি । যতো যস্মাত্ অনেন সাধনে তদেব তপক্রমেণ মরণমপি অধুনা 'অনুমবিতু'
শক্যং, অতঃ প্রকৃত্বা স্বভাবেন কুমারঃ উপনমসীকুমার্যগানী "সীকুমার্য" বিধাভিন্ন'
শেষ্ঠমধ্যাধনক্রমাত্ । প্রস্থনপত্রবস্পর্শাংস্ছং যত্ স্মাৎতপমম্" । কুমারঃ অকৃতদারঃ (এতেন
বিশেষতৌ যুক্তিজননবরশৌখল যুক্তিতম্) । অন্যত্র তত্রিঙ্গাশী তদৃষ্টা অপরিক্লিষ্টপূর্বং, পূর্বং
অক্লিষ্টঃ পূর্বমৌহয়স্মারসরাসনাবিষয়ীমূল ইত্যর্থঃ । (অনেনাননুমূতপূর্বত্বাত্ জেগস্মাতিদুঃসঙ্কল'
তমিব প্রথমানুরাগবিষয় ইতি ধন্যা ত্বমিতি স্ অর্থঃ) । অর্থ মাধব' তপস্বী অনুকল্পনীযঃ
"তপস্বী তাপসী বাসুকর্ম্মা" স" ইতি বিশ্বঃ । স্বমপ্যঞ্জিঙ্গনুরক্তে অনুরাগধীম্যে জনে অনুরক্তা
সতী এতৎ ইত্যস্মিতি ভাবঃ ।

৩৫। মাঘব । ভগবতীর কথার উপক্রম সর্গতোতাভেই বিলক্ষণ ও নির্দোষ ।

(ন) মাল । (বগত) অতি দুষ্কর করিতেছে ।

৩৬। কাম । অতাবতঃ অতি কোনল অবিবাহিত এই মাধব যেহেতু কখনও
কোন ছৌবিষয়ে একপু ক্রোণ অশুভব করে নাই, কাষেই হেঁশাক গক্ষে নবগত
অনুভব নহে ।

माल । [जनान्तिकं ।] सखि ! अत्तणो कारणादो तस्स
सम्बलोअलद्धारभूदस्स, किम्मि आसद्धमाणाभूदाविट्ठाविष न
आणामि किं पडिवदित्तिज्जि (प)

माध । दिव्यानुकम्पितोऽस्मि भगवत्या । (३७)

लव । भगवती एवंवादिणीति आश्रकलीअदि, अघ्नाणस्मि
भट्टिदारिआ, भवणासखरच्छामुहमुहुत्तमण्डणस्स, तस्स ज्जेव्व
वहुमो अणभूददंसणा भविष, रविकिरणासिलिट्टमुहकमलिणी-

(प) सखि । आत्मनः कारणतस्तु सर्वलोकालङ्कारभूतस्तु, किमपि आश्रयमाना भूता-
निष्ठे व न जानामि किं प्रतिपद्यते इति ।

(फ) भगवती एवं वादिनी इति आख्यायते आश्रकमपि मर्तुदारिका, भवनालङ्काराणां
मुखमुखमण्डनस्तु तस्मैव बहुशोऽनुभूतदर्शना भूत्वा, रविकिरणासिलिट्टमुखकमलिनीकन्दमुन्दरा-

(प) मालेति । आत्मनः मम इत्यर्थः । किमपि आश्रयणं मरणमित्यर्थः, भूतेन शिवानु-
श्रद्धेयनिविष्टेषु आविष्टा यस्या अभिभूता इति यावत् । किं प्रतिपद्यते भगवतीवचनस्तु
किमुत्तर दीयते इति न जानामोत्यन्वयः । तथाच त्वमेव यद्योचिनमुत्तरं दीयतामित्याशयः ।

(३७) माधेति । अनुकम्पितः मालत्या अनुवायसम्पादकेन एवं रीत्या कथीयस्यासौ-
नानुवृत्तः ।

(फ) लवेति । एवंवादिनी निःशङ्कमकपटं माधवस्तु कामावस्थाप्रेकाशिनो इति उच्यतेः
आख्यायते मयापि मालत्या अवस्था अभिधीयते । तत्र नाक्येन लज्जप्रसरेवाहं लज्जादिकं
परित्यज्य युद्धजनस्यापि तवान्तिकं मालत्या अवस्था कथयितुमुद्युक्तासीति मम धृष्टता न वृद्धीत-

(प) माल । (जनान्तिके) सखि । आमाव अन्य सर्वाणकावतृत सेई मशाआर
ठकि किळु हइ, एई आशकार आनि भुताभिडुताव न्यार हईरा देवीवाक्येन वे कि
उत्तव दिठे हईवे, ताहा बुधितेहि ना ।

३७ । माध । तागाजमेई आमि तगवतीकर्तुक अहृगृहीत हईतेहि ।

(फ) लव । तगवती माधवेव अवस्था व्यक्त करितेहेन वलिराई आमि
मालतीव अवस्था वनिठेहि । आमावेन तर्तुदारिका मालती खीर वासगृहेन

কন্দ-সুন্দরানন্দ-সোছা-বিমাবিদাণ্ড-বেশ্যা-ধিঅদর-রমণীয়াবি,
পরিভ্রণং দূপেদি । ণামিণন্দদি কেলিকলাশ্রো, কেবলং কমলাশ্রমাণ-
কন্তহত্যপল্হত্যগড়মণ্ডলা দিআসাৎ গমেদি । (ফ)

যযযীমাবিমাণিতানদ্ববেদনাধিকতররমণীয়াপি, পরিভ্রণং দূপেদি নামিনন্দতি . কেলিকলা:,
কেবলং কমলাশ্রমাণকালচলপর্যসগড়মণ্ডলা দিবসানি গময়তি ।

যেতি ভাবঃ । মনুদারিকা প্রমুকন্যা মালতী ভবনস্য স্ত্রীয়াসগড়হস্য শাসত্রং সন্নিহিতং যন্
রথ্যামূলং প্রকলপয়' তস্য মুহূর্ত্ত' মল্লং ভূষণ' যেন তথামৃতস্য তস্কৈব নাপবস্বেব বহুশো বার-
বার' অনুমৃতদর্শনা প্রাঙ্গদর্শনামূল্য (অনেন চন্দ্র:প্রীতিহতা) রবিকিরণে সূর্যরশ্মিभि: শাস্ত্রিষ্ট
পৃষ্ঠে মুগ্ধ' মনোহর' যন্ কমলিনীকন্দ' নলিনীমূলং সখালমিতি যাবন্ । ("কন্দীঃস্বী সূর্যে
মূলী" ইতি বিকাণ্ডশ্লোক:) । তদন্ সুন্দরস্য পাণ্ডিত্যান্ননোহরস্য অবয়বস্য শৌভয়া কান্দ্যা
বিমাবিতা মুখিতা য়া অনদ্ববেদনা মদনপীড়া তয়া অধিক যথা স্মাতয়া রমণীয়া কামা-
লিহিতকায়স্য জ্ঞানিপ্রকর্ষাদাদ্রাজনিজাঃপি (অতিকান্তস্য সুস্বজনকলনেয়ত্বেপি দু:খজন-
কত্বাদবিষয়যৌতনায়াপিহৃৎ) । সত্যে পরিভ্রণং মাহুগং সখীজনং দূপেদি সকাপয়তি । বিরহ-
দু:খপ্রতিকারাসামর্থ্যাংদিতি ভাবঃ । (অনেনাদ্রম্যানি: পাণ্ডিমা চ ধর্মিত:) দু:খপ্রকার-
মিব দর্শয়তি—নামিনন্দতীতি । কেলী: কন্দুকাদিকীড়া:, কলা: শৃঙ্গীতাঙ্গী: নামিনন্দতি
নাদিত্যে । (অনেনারতিহতা) । কথং তর্হি দিনান্যতিপাতযতীত্যাহ—কেবলমিত্যাং । কমলাশ্র-
মান: সরোজবদাচরন্ কাল: মনোমু: যৌ হুস: কমলতল্লগুণ্য' পাণ্ডিত্যমিত্যর্ধ:, তত্র পর্যাক-
র্ষাৎ মল্লমল্লল' যথা সা তথামৃত্য । (এতেন বিনা কথিতা) । কালান্যমি কর্তনে মল্ল-
বিন্যাস: পুস্তকানাং স্বামাবিক:, যথোক্ত' মরতেন—"অপ্রাণে চ দ্বিবে কাব্য: স্বীমিত্তোক্তান্নিত:
কর" ইতি ।

সন্নিহিত প্রশস্ত পথেব অলঙ্কারকাব্যী সেই নাথবেরই বারবাব দর্শনলাভ কবিয়া
সূর্যাবশি-সংসৃষ্ট মুগ্ধ মুগ্ধালেব ন্যায় হৃন্দর অবয়বেব শোভাধাবা সংসৃষ্টিত বে
কামবেদনা তদ্বারা অধিক ননোবন ইহেদ্রাও নানুশ সখীদিগকে সস্তাণিত
করিভেছে । কন্দুকাদিকীড়া ও নৃত্যঙ্গীতাদি বিজ্ঞাব আদব করিভেছে না ।
কেবল কমলবৎ বিবাহমান হওে মস্তক বিন্যস্ত কবিয়া দিন অতিবাহিত
করিভেছে ।

ଅପିସ୍ୟ । ବିସ୍ମସିଆରବିନ୍ଦମଧରନ୍ଦଞ୍ଚିକ୍ଷନ୍ଦ-ସୁନ୍ଦରେଣ, ଦର-
 ଦଲିସ୍ୟ-କୁନ୍ଦମାଧନ୍ଦ-ମହୁବିନ୍ଦୁସନ୍ଦୋହବାହିନା, ଭସ୍ମଶୁକ୍ଳାପିରନ୍ତମାହ୍ମଦେଣ
 ଉତ୍ତମ୍ନାଦି । (ବ)

ଅସ୍ୟ' ଅ ଜଦୋପହୁଦି ତସ୍ମି' ଜତ୍ତାଦିଅହେ ଶିଖମହସବାଭୂଦସ-
 ଟମ୍ବଣ-ପଞ୍ଚିଅସ୍ମରୁବସ୍ମ ଭସ୍ମବଦୋ କାମସ୍ମ ବିସ୍ୟ, କାମକାଣ୍ୟାଳଞ୍ଚାର-
 ଆରିଣୋ ତସ୍ମ, ବିବିହବିବ୍ଭମାହିରାମଂ, ଅଶୁରୁଆଶୁରାଆଶୁବନ୍ଧମହ-

(ବ) ଅପିସ୍ୟ । ବିକଳିତାରବିନ୍ଦମଧରନ୍ଦସୁନ୍ଦରେଣ' କୁନ୍ଦମାକନ୍ଦନପୁବିନ୍ଦୁସନ୍ଦୋହବାହିନା
 ଭବନୋଦାନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତମାହତୈନ ଉତ୍ତମାସ୍ୟତି ।

(ଖ) ଅସ୍ୟ, ଯତ: ପ୍ରକ୍ଷତି ତସ୍ମିନ୍ ଯାତାଦିବସ୍ତେ, ନିଜମହୋକ୍ଷରାଭୁଦପଦର୍ଶନପ୍ରତିପଦପଦ୍ୟା
 ଭଗବତ' କାମସ୍ତେ ବ, କାମକାଳନାଳଞ୍ଚାରକାରିଷ୍ୟ ତସ୍ମ, ବିବିସ୍ୟ ବିସ୍ମମାହିରାମନୁରୂପାନୁରାଗାନ୍ତ'

(ବ) ଅପିସ୍ୟେତି । ବିକଳିତାନା ଅବିନ୍ଦନା ମକରନ୍ଦନିଷ୍ପନ୍ଦନ ନିର୍ଦ୍ଦାସଦ୍ରବ୍ୟେ ତନ୍
 ସଂକ୍ଷେପେତ୍ୟର୍ଥ., କୁନ୍ଦର. ନନ୍ଦପଥେନ ମନୋହର: ତେନ, ତସ୍ୟା ଦରବିଦଲିତୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠବିକଳିତୀ ("ଶ୍ରେଷ୍ଠ
 ଦରାସ୍ୟ"ମିତ୍ୟମର') । ଯୌ କୁନ୍ଦମାକନ୍ଦୋ କୁନ୍ଦଚୂତକୁମ୍ଭେ ("ମାକନ୍ଦ: ଶୁକାରିଞ୍ଚି ଧାନୋନୟ-
 ମିଦ୍ୟୋ"ରिति ମିଦିନୀ) । ତଥ୍ୟୋପୁବିନ୍ଦୁସନ୍ଦୋହ ମଧୁକଞ୍ଚସମୂହ ବହତି ଧାରୟତୀତି ତୈନ ତସ୍ୟାଭୂତେନ
 ପୁଷ୍ପନିର୍ଦ୍ଦାସସମ୍ପର୍କାଦତିତ୍ୟୌର୍ଭେଦ୍ୟର୍ଥ. । ଭବନୋଦାନଞ୍ଚ ପୁରଞ୍ଚିତ୍ୟୌପବନସ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତମାହତୈନ ଉତ୍ତମାନ୍ତ-
 ଶସ୍ତାରିଣା ବାସୁନେତ୍ୟର୍ଥ, ଉତ୍ତମାସ୍ୟତି ଅତୀବାଧୀରା ଭବତି । (ଏତନୋହୌପରବିଭାବନାଜନିତ-
 ବିଦନାମିହିତା) ।

(ଖ) ଅସ୍ୟହେତି । ନିଜସ୍ମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୌ ମହୋତ୍ସବ ସ ଏବ ଅଧୁଦୟ: ବହି ତସ୍ୟ ଦର୍ଶନାୟ
 ପ୍ରତିପଦ୍ରବ୍ୟସ୍ୟ ଅନର୍ହର୍ତ୍ତ୍ତ୍ସପି ସ୍ୱପନାଦିନ ଶାସ୍ତ୍ରମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀଜନବିସ୍ମହସ୍ୟ ଭଗବତ' କାମସ୍ତେ ମହନସ୍ତେ
 କାମକାଳନାଳଞ୍ଚାରକାରିଷ୍ୟ: ଶ୍ରେଷ୍ଠାନ୍ତ୍ୟା ମଦନୋଦାନସୌଭାମିତ୍ରିବିସାଧିନ ତସ୍ୟ ମାଧବସ୍ୟ ବିବିସ୍ୟ-
 ନାନାମ୍ରକାର: ବିସ୍ମମୈର୍ବାଶିଷ୍ଠି ଅମିରାମ୍ଭେ ମନୋରମ୍ଭେ ଅନୁରୂପସ୍ୟ ସମୁଚିତସ୍ୟ ମିୟମନାମିଜାସବିଶ୍ରେଷ୍ଠ

(ବ) ଅପର ଏହି ଯେ, ବିକଳିତ ନିର୍ଦ୍ଦାସସଂସ୍ତାବେ ମଦ୍‌ଗଞ୍ଜୁକ୍ତ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠବିକଳିତ
 କୁମ୍ଭ ଏବଂ ଚୂତକୁମ୍ଭଦ୍ୱୟେବ ମଧୁକଞ୍ଚବାହୀ ଭବନୋଦାନପ୍ରାଣ୍ଡସକାସୀ ବାସୁଦାସା ସେ ଅତୀବ
 ଅଧୀବା ହୈହେତ୍ତେ ।

(ଖ) ଆରଞ୍ଚ ଏହି ଯେ, ସେହି ବାହାଦିନସେ ସେ ମନ୍ତ୍ର ହୈତେ ନିଜସହୋତ୍ସବରୂପ
 ଅନୁରଞ୍ଚଦର୍ଶନେବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶବ୍ଦବାସୀ କାମଦେବେବ ଜ୍ଞାନ ମଦନୋଦାନେର ଅଳଞ୍ଚାବକାନ୍ତ୍ରୀ
 ସେହି ମାଧବେର ବିବିସ୍ୟବିନାସ-ସନୋହବସ୍ମୁଚିତାଶ୍ରେଷ୍ଠାଗାନ୍ତୁସବଦ୍ୟାବା ଯୌବନାସକ୍ଷେବ

गृहीत्वादिजोष्यारम्भं असौसुदिद्विविधियादयश्चपावसरखिल्लमाण-
 चित्ततुवरन्तकोदूहलं समुल्लसिद-सदसत्यश्ममन्यरावभ्रवपडिलगसिधे-
 पुल्लभचक्रम्-सुन्दरं, आणन्दिसहीभ्रमं पियसहीए परम्परावलोभ्रमं-
 सुहं समासादितं, तदो पडुदि, सविसेस-दूसहाभासविजिभ्रमाणहाम-
 देहदाहदारुणं दसापरिणामं अणुभवन्तो, सुहुत्त-मेत्तसम्पत्तपुष्-
 चन्दोदभा बालकमलिणी विभ्र पम्पलाघदि । (भ)

बभ्रमहाधौकृतधौवनारम्भस्योऽथद्विट्टिविनिपातवचनानावसरखिपमानचित्ततरमावकौदूहलं, समु-
 ल्लसितसावससश्ममन्यरावभ्रवचित्तपक्षे दपुलकोत्कम्पसुन्दरं, आनन्दिसहीभ्रमं, पियसह्या
 परम्परावलोभ्रमसुखं समासादितं, ततः प्रथति, सविशेषदु-सहायासविजुभ्रमापीहामदेह-
 दाहदारुणं दसापरिणाममनुभवन्ती सुहर्षंभावसम्प्राप्तपूर्वचन्दोदभा बालकमलिनीव प्रस्थापति ।

अनुवनेन अनुवर्षनेन महाधौकृतः द्वाप्योक्तः धौवनारम्भो येन तत् तथोक्तं, तथा अन्योन्वद्विट्टि-
 विनिपातः परम्पराद्विट्टिनिषेप एव वचना विरहकालदुःखदत्तात् प्रतारणा तथा अवसरे समये
 खिद्यमानं कामभावोदयेन कनकं यचितं तद्विन् लरमाणं सुवरं कौतुहलं अवलोचनस्यैव
 कौतुकं यद्विन् तत् एवं समुल्लासितेन उत्पद्येन साभसेन भयेन यः कथः सामीभावः तेन
 मन्यरेव निषेहेषु अवशेषेषु इलपदादिषु प्रतिलयाः उत्पद्येन वर्तमानाः ये स्वे दपुलकोत्कम्पाः
 धर्मरोमाचक्रम्पाः सात्त्विकभावविशेषाः तैः सुन्दरं चत एव आनन्दिताः स्वयोजननालोचन-
 कनितापुरानिषेधेषमवप्येति सनुष्टाः सुखीजना येन तत् तथामृतं परम्परावलोचनसुखं यतः
 प्रथति प्रियसह्या मानसा समासादितनिरन्वयः । ततः पथति सविशेषः सातिदयः चत एव
 दुःसहः य चापामः कामजखेदविशेषः तेन विजुभ्रमापी बर्षमानः उहामः महान् यो देहदाहः
 प्रतीरसन्नापः तेन दाहणं भौषणं दसापरिणामं अवस्थापरिणतिं अनुभवन्ती इयं भावतीति
 शेषः । सुहर्षंभाव चत्कम्पमश्रमानं सम्प्राप्तः अर्थादहः पूर्वचन्दोदयो यथा सा तथामृता सती
 यथोक्तविशेषया बालकमलिनी नवनलिनीव (बालदहचमतिकोमलतायोननार्थं) । प्रस्थापति
 अवसीदति, पत्ते सुद्विजा भवति । यथा पूर्वचन्दोददर्शनमादेवैव बालकमलिनी सुहुषिता

ज्ञानान्प्राप्तक पदम्पव दृष्टिनिरूपणरूप अष्टावगावसरे कारतादेववनिवकन
 चित्त मृषथं ह्येतेन अट्टिद्वारा कर्षनकोदूहलपानी, मनुष्यस्य चयमनित सुकटा
 वनतः निष्कटोवदव अट्टिनस्य अर्थ, बोनाक ७ कम्पदाया ननाहव एवः नवी-

তদ্ব্যবধি, সুহৃৎসেবিত-হিঃশ্রবণিহিঃশ্রবণ-বল্লভ-সমাগমা,
 নিব্বমর-সলিলাসারসিঞ্চমাণেব্ব মেদুণী সৌন্দর্যাদিত্তি জাণামি ।
 জেণ পপ্পুরিদ-কন্তদসণ্ণকুটুকলন্তদন্তমুত্তিভাবলিকন্তি সবিষেস-
 সৌচ্ছিত্তং, নিরন্তরুজ্জসিত্ত-পুল্লভ-পল্ললকবোলঘোলন্তসংদদানন্দ্বাহিত্য-

(ম) তথাপি য, সুহৃৎসেবিত-হিঃশ্রবণিহিঃশ্রবণ-বল্লভ-সমাগমা নিব্বমরসলিলাসারসিঞ্চমানিব্ব
 মেদিনী সৌন্দর্যাদিত্তি জাণামি । য়ে পপ্পুরিহিঃশ্রবণদেব্বদৌঃশ্রবণহন্তমৌঃশ্রবণিকাবলিকান্তি-
 সবিষেসসৌমিত্ত, নিরন্তরৌঃশ্রবণপুল্লভপল্ললকবোল্লভংমানসন্তাতানন্দ্বাপস্বকমৌঃশ্রবণিকন্তি-
 ভবতি, তদেবমপি-মাধবী তদিত্তরবেদনামনুভবন্তী শম্পৌঃশ্রবণদর্শনমাত্বেষাতিতরমবসাদং লভত
 ইতি স্তরলার্থঃ । বিহিঃশ্রবণিত্তি দুঃশ্রবণদেব্বদৌঃশ্রবণস্বৈতি ভাবঃ । অথবা য়াঃ পুংস্বশ্রবণ-
 দর্শনমাত্বেষেব্ব কমলিনী স্মার্ত্তি মজনে, তথৈব তাহ্মসাত্তিঃশ্রবণং দয়াপরিচামননুভবন্তী মালতী
 স্মার্ত্তি মজত ইত্যর্থঃ । এবম্—সুহৃৎসেবিত্তি বিশেষণং কমলিনীপথ এব যৌঃশ্রবণম্ ।

(ম) অথৈবমবগতা চেতু কথ জীবতীত্যাহ—তথাপি চেতি । তাহ্মসকামদয়াপরিচামা-
 বগতাপি চেত্যর্থঃ । সুহৃৎসেবিত্তি মনস্বল্যকাল হৃদয়ে বিলিঙ্কিত কল্পনয়া নির্মিত্ত, নিজবল্লভস্য
 স্বপিয়স্য মাধবস্য সনাতনমৌঃশ্রবণা, অত এব নির্মরেণ স্তিমিত্তিত্তে সলিলাসারিণে বর্ষণধারা-
 সন্ত্যতেন সিম্বমানা আদীক্ৰিয়মাণা মেদিনী পৃথিবীভ সৌন্দর্যতে কথঞ্চিদুপমিত্তমদন-
 সন্ত্যাপা সৌন্দর্যেব্ব আশ্বরতি, ইতি জাণামি অনুমিনীমি । সঙ্কল্যোপনীতমিঃশ্রবণমাগম এবাস্থাঃ
 সঙ্কল্যোপনীতমিঃশ্রবণিত্তি ভাবঃ । এতেন সঙ্কল্য সঙ্কল্যঃ । সঙ্কল্যোপনীতমিঃশ্রবণমাগমানুমানি চেতু
 দর্শয়তি—ইতি । তম সনাতনমাত্তি মিত্তস্বদানুভবং দর্শয়িত্তু স্তম্বং বিশিষ্ট-প্রস্তুরদী-
 লাদিনা । প্রস্তুরদ্যাঃ স্বন্দমাগমায়া রতনস্বদাম্বা সৌন্দর্যমাগমাঃ সন্ত্যসন্ত্যী প্রকাসমানা যা
 দনমৌঃশ্রবণিকন্তিঃ দনস্বপনৌঃশ্রবণিকন্তিঃ, তস্যঃ স্তান্যা সৌন্দর্য সবিষেসং সাত্তিমং সৌমিত্ত
 স্মিত্তম্, তদ্বা নিরন্তরৌঃশ্রবণিত্তি, সনাতনৌঃশ্রবণঃ পুল্লভঃ সৌন্দর্যঃ পল্লভঃ, কষ্টকিত্ত্যে:

অমের অনন্দজনক পরস্পরবালোকনস্বৰ্ণ প্রিয়গণী অমূল্য করিগ্রাহিন, সেই
 হইতেই অতিশয় প্রসঙ্গ কামজ ধোলে পবিতর্কমান দেহদাহস্বারা ভীষণ অবস্থা-
 পরিণাম অমূল্য করতঃ অতি অল্পকালমাত্র চন্দ্রোদয়দর্শনে নব নলিনীব নায়
 স্নানকাব ধারণ করিতেছে ।

(ম) তাদৃশ কামদশা পরিণামে অবগতা হইয়াও মুহূর্ত্তমাত্র স্থগণে মাধব-
 সনাতনমের কল্পনা করতঃ অতিশয় বর্ষণধাবার আর্জীকৃত মেদিনীব নায়

বস্ম' ইতি-বিষ্মসিদ্ধিগুণ্ণন্দমন্দতারুত্ৰাণমসিষ্মমতলাশ্রন্তশ্চ-
শীলুপ্পলং, অবিরলুভ্মিস্ব-সেঅজলবিন্দুসুন্দর-ললাটপটং যবচন্দলেহা-
মণোহরং সুদুসুহুপুণ্ডরীশ্চমুভ্বহন্তী, বিষ্মট্টমহুশ্চরীচিত্ত সংসদ-
কৌমারভাবা ভোদি । (ম)

নিষ্মন্দরাতোতানমস্বমুক্তলায়মাননেত্রনৌলৌপ্পলং, অবিরলৌভিষ্মসে দজলবিন্দুসুন্দরললাটপটং যব-
চন্দরেখামনোহরং সুদুসুহুপুণ্ডরীকম্ উভহন্তী বিদম্বসহচরীচিত্তকংঘ্যিতকৌমারভাবা ভবতি ।

কপৌলভ্যো: নগ্ভ্যো: অপৌলভ্যং, ঘূর্ণমান: সমিষ্মন্দমান সন্নত: অবিরলধার: শানন্দমাতলক:
চুম্বনানন্দাত্ৰমভমস্তুয়াশ্চুলসমুচ্চ: যস তন্ তথীকম্ । সঙ্কলৌপনৌতবল্লমং প্রতি—দর্শনপ্রকার
দর্শয়িতু' বিশিনতি—ইবদিত্যাদিনা । ইবদিকসিতে বলবহিহচামস্ব ইপি লস্বাবশাম্ কিচি
দিকসিতে নিষ্মন্দ' সৌন্দর্য্যান্তিষ্মচিন্তয়া ক্বচিভিষ্মলৈ মন্দতারি সসীতুকদর্শনাদনতিবিক-
সিততারায়ৈ সনানে জঙ্ঘ'দৈদর্শন্যং কদাচিদুশ্মিতে মস্বশে কৌমলী মুক্তপায়মানে মুক্তশী
হবাচরনৌ কুটুমলসহস্রৈ স্বল্যং, নেতৌপলৈ নয়নেদীবরৈ যস তন্ তথামৃতম্ । সঙ্কলৌপস্থাপিত-
দিঘৈশ্চ সহ রতিপ্রমাণুভব' দর্শয়িতু' বিশিনতি—অবিরলীত্যাদিনা । অবিরলং অশ্রিয়ান্ যথা
স্বাপদা চত্রি: স্তম্পস্বলৈ দজলবিন্দুমি: সম্মৌদিককণ্ঠৈ: সুন্দরললাটপটং কপালদীশৌ যক্ষিন্
তন্ তথামৃতং एवं নবচন্দরেখামনোহরং নবৌদিতৈশ্চুকলামিরামং মুগ্ধ' মনোহরং সুসুপুণ্ডরীকং
বদনসরীশ্চ উভহন্তী ধারয়নৌ মালতী যেন কারলৈন দনচ্ছদস্কুরত্যাদিনা সংযৌগিচ্ছৈন
বিদম্বামি: পশ্চিমামি: মুচনুরামিরিতি যাবত্ । সহচরীমি: সখীমি: চিনে স্বেতশি
কংঘ্যিত: সন্দেহগৌচরীকৃত: কৌমারভাব: অপরিষীতারস্থাল' যথ্যা সা তথামূতা ভবতি,—
তৈবেকারলৈন মুগ্ধংমাত্রদ্বয়নির্দিতবল্লমসমামনীষ্মমিতি জানাতীত্বলভ্য: ।

শীতলভাব ধারণ কবিত্তেছে বলিয়া আমি অনুমান করি । যে হেতু ওষ্ঠাধরের
স্পন্দনবশতঃ প্রকাশমান দস্ত নৌক্তিকশ্রেণীর কাজিহা বা বিশেষরূপে পরি-
শোভিত, নিরন্তরভাংপন্ন রোমাকঙ্কার কণ্ঠকিত, গওদেশে অবিবলধারে অভিষ্পন্দ-
মান (চূষনাসুভবজনিত আনন্দাশ্রুপরিবাণ্ড, দৈবহিকশিত নিখাস নাতিবিকসিত-
ভারায়মুক্ত উন্নমিত কোমল এবং কুটুমলের ন্যায় পরিদৃশ্যমান নেত্রংগল-
শালী, অবিশ্রান্ত উৎপন্ন স্বর্ধবিন্দুধারা স্নন্দর ললাটপট্টমুক্ত ও নূতন চন্দ্রলোকার
ন্যায় মনোহর, সুধপুওরীক ধারণ কবিত্তা স্বেচ্ছুরা নবৌদিশের চিত্তে এইরূপ
সন্দেহ জন্মাইতেছে যে, এখনও অবিবাহিতা স্বেবশা আছে কি না ?

କିଂଚ—ଉହାମସସିଂସତହ୍ମଞ୍ଚିତରୁସ୍ବସ୍ତୁସ୍ବିଦପତ୍ତିଷୀସନ୍ଦଚନ୍ଦମଞ୍ଚି-
 ହାରଧାରିଣୀ କପ୍ପୁରପୁରସବିଷେଷ ସିସିରଚନ୍ଦନରସଚ୍ଛାନ୍ଦା-ସାରଞ୍ଚିଅର
 ଦନ୍ତୁରିଦବାଲକଦଳୀବତ୍ତ ମ ଅଣାପାଦମବାହୁଣାଦି-ଭ୍ବାସାରତୁବରନ୍ତ
 ସହସ୍ରରୀସଥ୍ୟବିରଦ୍ରଦୋବଞ୍ଚୀଦକମଲିଞ୍ଚୀଦଳଜଳହୃତାଳଚନ୍ତାରସିହା ' ଏଭ
 ରଅଷୀଞ୍ଚୀ ଗମେତି । (ଯ)

(୧) କିଞ୍ଚ । ଉହାମସସିମୟୁଧନିକୃତସ୍ବସ୍ତୁସ୍ବିତସହମନିଅନ୍ଦଧନ୍ଦମଞ୍ଚିହାରଧାରିଣୀ, କପ୍ପୁରପୁ-
 ରସବିଷେଷସିସିରଚନ୍ଦନରସଚ୍ଛାନ୍ଦାସାଗନିକରଦନ୍ତୁରିତବାଲକଦଳୀପବସ୍ୟନୀ, ପାଦସଂବାହନାଦିଆପାର-
 ଲରମାଘ-ସହସ୍ରରୀସାର୍ଦ୍ଧବିରଚିତୋପନୀତବାଲକମଲିନୀଦଳଜଳାଦ୍ରଂତାଳରସା ଚନ୍ଦ୍ରିତ୍ରୈବ ରଜନୀଗମୟତି ।

ଦର୍ଶିତଦଳାଞ୍ଚଦମ୍ବୁରାଶିରୀମାଧାନନ୍ଦବାସହସ୍ବିକାରବିଶେଷେ ଦମଭୂତିମିଃ ସଂଯୋଗଚିତ୍ରଂରପରାଃ
 ସୁଧତୁରାଃ ସଞ୍ଚୋଜନାଃ “କି ମାଳତ୍ୟାଞ୍ଚଦମୌଷର ଏବ କଥିତ୍ ପତିରଜ୍ଞୋଜ୍ଞତଃ ? କଥମନ୍ୟସେଷଂ ସମା
 ଗମବିଜ୍ଞାନି ସନ୍ଧ୍ୟେଶୁ”ରिति ଚନ୍ଦ୍ରେଦୌଳାୟମାନା ଜାତା , ଏହଲୁ ବିଶ୍ୱେତୋଽସ୍ତାଃ ସର୍ଭେଭାବାମିଚ୍ଚାତେ-
 ଚିତ୍ରଃ ସଽତ୍ତ୍ୱୋପନୀତସ୍ତ୍ରୟମାଧବଶ୍ରମାଗମଧିବାନୁମିନୋମୌତି ଖାଏ ।

(୧) ରାଧାବତ୍ତା କଥୟତି—କିଞ୍ଚେତ୍ୟାଦିନା । ଉହାମିନ ସାନ୍ଦ୍ରେ ଶସିମୟୁଧାନାଂ ଚନ୍ଦୁକିରାଣାଂ
 ନିକୃତସ୍ବେଷ ସମୁଦ୍ଧେନ ସୁସ୍ବିତ, ଯୁଟ, ଷତ ଏବ ମଞ୍ଚନିଅନ୍ଦଃ ସମାରଭଜଳସାରଃ ବିଗଳିତ ଇତି
 ଯାବନ୍, ଯଦନ୍ଦମଞ୍ଚିହାରଃ ଏନ୍ଦକାଳମଞ୍ଚିନିନ୍ଦିତୌ ହାରର୍ଶଂ ଧାରୟତୀତି ତଥୋକ୍ତା । ଏବଂ କପ୍ପୁରପୁରସ
 କପ୍ପୁରସମୁଦ୍ଧେନ ସବିଷେଷସିସିରାସା ନିରତିଗସ୍ୟତୀତଲାୟା, ଚନ୍ଦନରସଚ୍ଛାନ୍ଦାପାଃ ଚନ୍ଦନରସସମୁହସ
 ଆସାରନିକ୍ଷେପ ଧାରାତ୍ୟାତନିବଢ୍ଢେନ ଦନ୍ତୁରିତ ବିଷମୌଜ୍ଞତ ବାଲକଦଳୀପବସିଏ ଶ୍ୟମଂ ଶ୍ୟୟା ଯସ୍ୟା,
 ସା (କଦଳୀପତସ୍ୟ ବାହୁଲ୍ୟବିଶେଷେ ଶ୍ରେୟଶ୍ଚୈକ୍ଷୁମାର୍ଯ୍ୟଗାଲିତ୍ୱଗୁଚନାର୍ଥେ) । ତଥା—ପାଦସଂବାହନାଦି-
 ଆପାରଲରମାଘେନ ଶରୀରଭୂତେନ ସହସ୍ରରୀସାର୍ଦ୍ଧେନ ସଞ୍ଚୋନିବଢ୍ଢେନ ବିରଚିତୋପନୀତଂ “ଜ୍ଞତମଦୌଜ୍ଞତ-
 ନିତ୍ୟାଦିବନ୍ତୁ ପୂର୍ବଂ ବିରଚିତଂ” ନିନ୍ଦିତ ପଥାନ୍ତୁ ଉପନୀତଂ ଉପସ୍ଥାପିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ଯନ୍ ବାଲକମଲିନୀଦଳଂ
 ନରୀନନଲିନୀପତଂ ତଦିଏ ଲନାଦ୍ରଂ ତାଳହର୍ଷଂ ଧ୍ୟଜିତ ଯସ୍ୟା ସା ତଥାଭୂତା ଚନ୍ଦ୍ରିତ୍ରୈବ ନିଦ୍ରାରହିତୈବ
 ରଜନୀଃ ରାଜିଃ ଗମୟତି ଅତିବାହୟତି । ଏତେନ ଲାଗରାବତ୍ତା କଥିତା ।

(୧) ଆଉଠ କି ବାଣିସ ? ପରିପତ ଚକ୍ରକିସନସମୁହେବ ଅର୍ଥେ ବିଗଳିତ
 ଚକ୍ରକାନ୍ତମଞ୍ଚିନିନ୍ଦିତ ହାସ ବାରଣ କସିୟା କପ୍ପୁରସମୁହସମ୍ପର୍କେ ବିଶେଷରୂପେ
 ଶ୍ରେୟଶ୍ଚୈକ୍ଷୁ ମଞ୍ଚନସହେବ ଶଂକ୍ଷୁମ୍ପାତେ ବିଷକୌକ୍ଷୁ ବାହୁକାଶୀମାତ୍ରକ୍ରମ ଶ୍ୟୟେ, ଶ୍ୟୟା,
 ମାଳତୀ ପାଞ୍ଚେସବାନିଶାପାତ୍ରେ ହୁରାୟୁକ୍ତ ସଂଯୋଗ ପୂର୍ଣ୍ଣବିରଚିତ ବାଲକମଳୀମଳରୂପ
 ବାଞ୍ଚନସାରା ବାଞ୍ଚନ କରଲେଠ ଅନିନ୍ଦିତାବତ୍ତାତେଦି ବାନ୍ଧି ଅତିବାହିତ କରନ୍ତା
 ଥାକେ ।

কথংবি সৰ্বলক্ষণিহাসুহা সৈদয়প্ফুরিদপাদ পল্লবুব্বন্তপিষ্টালস-
 প্ৰসা থরথরাশ্ৰন্ত-পীবরোরমূলপাসবিসংবাदिणौविवम्भना सक्त्व-
 भन्त-इ भ्रमन्तरुत्तरंगणोसासविसमसমूच्छन्तपद्मल-पञ्चोहरोवरि-
 णिहितवेवन्तभुप्रलदावेहनबन्धना भक्ति पङ्कিবोधवेलाविसञ्जिदु-

(২) কথমপি সপলম্বনিদ্রাসুহা স্বং দ্রসুতপাদপল্লবৌদালপিষ্টালস্করসা, থরথরায-
 মানপীবরোরমূলপাসবিসংবাদিনৌবিবম্বনা, সত্শুভ্যমাশ্চহদয়ান্তরীতরঙ্গনিশাসবিসমসমুচ্ছসত্-
 পক্ষপযৌথরৌপরিমিহিতবেদমানমুজলতাভেটনবন্ধনা, ভক্তি প্রতিবোধবেলাবিসম্ভিতৌদিগ্ৰহি-

ন চ কমলিনীপতস্য তালহন্তত্বাসম্ববাদয়োগ্যমিদং বাক্যমিতি শব্দনীর্থ, তালহন্তপদস্য
 ব্যজনমাত্র एव इदं। अत एवाभरसिद्धेनापि—“व्यजन तालहन्तक”मिति व्यजनसामान्य-
 परत्वमेवोपदिष्टं। “सञ्चालयामि नलिनौदलतालहन्त”मित्यादिकांनिदासादिवाक्यमपि तथैव प्रति-
 पादयतीत्यनुसंधेयम्।

(২) স্নানাবিক্রমিদ্ৰাবিগমেঃপি চিন্তাজনিতা নিদ্রা দর্শয়তি—কথমপীতি। “দীর্ঘস্থ্যা-
 লস্যচিন্তাদৌর্নিদ্রা স্নাত্ কথমপি বে”তি নিদ্রায়াচিন্তাজনিতর্মে প্রমাণম্। কথমপি প্রবল
 দুখিনয়া ইত্যর্থঃ। সপলম্বং নিদ্রাং মুখং স্বপ্নে ন শিথসমাগমসম্বাদকল্যাণ পরমানন্দরূপং
 যথা সা, অত एव स्वे दीन स्वप्ने सुरतयमजनितधर्मजलेन प्रसुताभ्यां व्याताभ्यां पांदाभ्यां
 चरणाभ्यां उद्वान्। द्रवीमूय पतित। पिष्टाललक्षकरसः पिष्टीभूती लासाद्रवी यस्याः सा, थरथराय-
 माथं स्वप्ने ब्रह्मोक्तयुगलाक्रमणानुभवात् कथमानं यत् पीवरं महत् उरुमूलं तस्य पार्श्वे
 समीपात् विसंवादि ब्रह्माकर्षणभावनया उदलितं नौविवम्भन यस्याः सा, (थरथरायमाथेति
 शब्दो याम्; कथार्थकः) तथा सत्शुभमाथस्य कामसन्नापेन सुधीक्रियमाथस्य हृदयस्य अकार्मণ्य
 उत्तरदाः निरुहधैरतया समुद्रै लिता; ये निशासा स्तः; विधर्मं सातिष्यं यथा स्थापथा समुच-
 लङ्घिः समुद्रसङ्घिः पुलकैः रोमाघैः पञ्चलौ कण्टकिती यौ पञ्चवरी स्त्रीयस्तनौ तद्वीरुपरि-
 मिहिताभ्यां ब्रह्मभुजभावनया स्थापिताभ्यां मूजलताभ्यां स्वकीयबाहुवल्लीभ्यां यत् आवेष्टनं
 तदेव बन्धनं ब्रह्मालिङ्गनं यस्याः सा। तादृशस्रमद्रकात्रीनाथस्यां कथयति—भक्तितीति।

(৩) অতি চ্ৰুষ্টিত্বাবশতঃ কণাচিৎ নিতাসুখলাভ করিলেও স্বপ্নলক্ষ সুরত-
 শ্রমজনিত ধর্মজলবাণ চবণযুগল হইতে শুক অলক্ষক বসন্তি (ধর্মজলে স্রব
 হইয়া) করিত হইতে থাকে। (বসন্ত উরুযুগল আক্রমণ করিতেছে, এইরূপ
 স্বপ্নবর্ণন করার) থব থর কম্পাশ্রিত কুল উরুমূলের সমীপদেশ হইতে (কাঙ্-

তা পেক্ষুদ্ভু মভবতী, ইমেসু দাশ্ লাভস্-ভূইট্ঠণিম্মাণপরিবেল-
বেসু অঙ্কেসু দাশ্ণবিজিভিদস্-সকিঅচ্চিরং কুমল্লাবসাণদা মম্মহস্-
মবিম্-সদি । (ল)

কথং অ ইমাদ্ রমণ্যকৈলিকলহকৌবীজরাঅপল্লবিঅকৈরলীকবোল-
কৌমলুব্বে ল্লন্তবিমলচন্দ-বন্দিঅৌহামটলিদিমিরাবরণাঙ্ বিচা-

(ল) তন্ প্রেচতাং মমবতী, এতেষু তাবজ্ঞাবল্লমুখিচনির্মাণপরিপেলবৈষু অঙ্কেষু দাশ্ণ-
বিজ্ঞুভিতম্য ক্টিয়চ্চিরং কুমল্লাবসানেতা মম্মহস্য মবিম্মতি ।

(ল) বন্ধন্যমুপসংহরতি—তদিতি । তন্ তস্মাত্ মানন্যা এবমভস্যাপন্নত্বাত্ প্রেচতাং
স্বকৌবল্লমভৌবল্লেন নিদ্বারয়তু । লাভস্-ভূইট্ঠণি' লাভস্-ভূইট্ঠণি' নিদ্বার্যং যিষাং তানি
অত এব পরিপেলনানি সীমমানানি তेषু অঙ্কেষু মালসময়বৈষু দাশ্ণবিজ্ঞুভিতম্য মৌখমভৌব
হিমাপন্নস্য মম্মহস্য কামদেবম্য কুমল্লেন মানতৌজীবনস্থিতিরূপমঙ্কলেন সচ্চ অবসানং প্রথমনং
যস্য তস্য মায: তস্মা, জিযচ্চিরং ক্টিয়ন্ কালমপল্ল্যে নর্থ: । মবিম্মতৌন্যনর্থ: । মানন্যা কৌবল-
সচ্চ এবাম্য দ্বিবিম্-সদামভস্মলাপম্য প্রথমনং মবিম্মতি নর্থি—স্বীযথীমপ্রমাভল্লেনাবধায্যা-
জ্ঞাঙ্ স্মানে কথয়তু মমবতীতি সরলার্থ: ।

সাগরগকালে কান্তবিরহাশঙ্কার সত্তর পৃষ্ঠে নিক্রম করতঃ শব্দাতল শূন্য
বুঝিতে পারে ও পুনরায় মুচ্ছিত হইয়া নৈরুৎসুগল নিম্নলিখিত কবে । -
সম্প্রাভনে ব্যস্ত সখীজনের প্রবর্তে কথকিং মুচ্ছা ভাবিলেও অতিবেগে প্রবাহিত
দীর্ঘ নিশ্বাসেই কেবল জীবনীশা সকার কবিতা থাকে । (মানতৌ এইরূপ
অবস্থাবর্ধনে) আশ্রমেব জ্ঞায় সমগ্রঃবসুখভাগী সখীসকল (অচিরকাল-
ন্যে মানতৌব মরণ আশঙ্কা করিয়া) কিংকর্তব্যবিমূঢ়তাবশতঃ অগ্রে নিজ
নিম্ন মরণকামনা কবে ও কেবল অপ্রতিবিধেয় দৈববিধানের নিন্দা করিয়া
থাকে ।

(ল) সুতরাং আপনি ঘোণবলে নিবীকণ করিয়া দেখুন, কতদিনে লাভণ্য-
বাহন্যপরিনির্ভিত অতিশোভনান এই মানতৌর শরীবাবরণে অতিভৌষণভাবে
পরিবর্ধমান কামভাবের মঙ্গলময় অবসান ঘটবে ।

ସରୀସୁହାଃ' । इमे च लक्ष्मिददुहसिन्धुपूरधवलुञ्जलजोଞ୍ଜालଲପଞ୍ଜା-
 लिदगभषांगणा, परिमलिदपाहतात्रउलणिमहणवहलपरिमलुगार-
 सम्यलणमसिणमंमलाभस्तमलभमारुदुहुमाविद दहदिहामुहा वसन्त-
 रषणीपरिणाहा षणस्यकारिणी भविमसलि पिषसहीएति । (व)

काम । लवङ्गिके ।

यदि तद्विषयोऽनुरागबन्धः स्फुटमेतद्धि फलं गुणप्रतायाः ।

(व) कथञ्च इमानि रमणकैलिकलहथोपोपरागवञ्जितकेरलीकपोलकोमलोर्ध्वप्रिमल
 चन्द्रचन्द्रिकोद्दामदलितिमिरावरणानि विभावरौमुखाणि । इमे च लक्ष्मिददुहसिन्धुपूरधवलो-
 ज्जलजोଞ୍जाललपଞ୍जाललणमसिणमंमलाभस्तमलभमारुदुहुमाविददहदिदमुखा वसन्तरजनीपरिणाहा अनर्थकारिणी
 भविष्यन्ति प्रियसख्या इति ।

(व) कथञ्चेति । इमानि अवस्थितवाशाणि, रमणकैलिकलहथेन सुरतश्रीहाविषयक-
 विवादेन (जनिता) य' कोप तेन (लपनीत') य अपरागः लौढिर्त्यं तेन
 पत्ररिती वञ्जवगुणधारकौञ्जती यी केरलीकपोली केरलदेशीयलिषा गण्डइधं (यत्र केरली-
 पट्टीपादानं केरलदेशीयश्रीकपोलस्यातिकोमलत्वमसिद्धा तन्मादृश्ये नाविकोमलत्वयीतमार्थं)
 तत्रन् कोमला भार्द्वगानिनी चरेञ्जली चञ्जलनी विमला निर्मला च या चन्द्रिका
 म्भीत्सा तथा लहामं चतिश्रुति यथा स्वापद्या दलितानि निराश्रतानि तिमिरावरणानि तमो-
 द्यपाह्लादानि येषां तानि तथाभूतानि विभावरौमुखानि प्रदीपकालाः कथं केन वा प्रकारेण
 "अनर्थकारिणी भविष्यन्ती"ति एवञ्च अनर्थकारीणीति निरन्वयन्वयिनाञ्चयः । तदपि प्रेषतां
 भगवतीति सन्तुः कार्यः । प्रदीपस्यातिशयकामीहीपकलादत्र तन्नाभार्थं विभावरौमुखानी-
 त्मुज्ज्वलं, अतएव सामान्यतः वस्तुमाद्येन रजनीपरिणासेन च अरितार्थता । तथाच विभावरौमुखा
 अतीव दुःखदायीनि भविष्यन्तीति भावः ।

(व) दूरतश्रीहाविषयक कलहजनिता कोपेगनीत वक्रियात्त गञ्जवगुण
 आरकौकृत केरणदेशीय श्रीलोकरदिगेव कपेलेव छाय कोमलं च उञ्जमित
 निर्मल ज्योत्स्नावासां याहार अरुकावावरण निःशेषरूपे विनलित इईवाछे, उपहित
 प्रायः सैइ प्रेषावकाग कि प्रकाव अनर्थकारी इईवे । एवं वैधे वसन्त-रजनीते
 कीवगुणप्रवाहेर छाय चञ्जं च प्रीप्रिनं ज्योत्स्नारूपजले गुगनतले विंधीत ह्य,

ইতি নন্দিতমদ্যবস্বয়াঃস্যা হৃদয়ং দারুণায়া বিদার্যতে মে ॥ (১৮)

ইমে চ নাতিদূর্বলিনঃ, উল্লসিতা উদ্বীণা দুগ্ধশিশুপূরবৎ খীরসমুদ্রপবাহবৎ ধবলা যথা উল্লস্যা দৌমিনতী চ যো জ্যোত্বা সেব জল তেন প্রকালিতং বিধৌলং তমোপসারপেণ নির্মলী-
 কৃতমিতি যাবৎ, নভোঃশ্রনং আকাশপ্রদেশে যেষু তে। তথা পশ্চিমলিতানি সঘ্রাতপরিমলানি
 (তারকাঃদিব্যাদিত্য) যানি পাটলাবকুলানি কুমুদবিশেষা' নৈবাং নির্মল্যনেন বিমর্দনেন
 যৌ বহুলানি প্রভূতানি পরিমলানি সৌরমাখাং উদগার উদগমঃ তেন যৎ সংকলনং শিশীমাধঃ
 তেন মনুষ্য' কৌমল্য. মাংসলায়মানঃ মাংসলঃ পৃষ্ট ইবাচরন্ যৌ মন্ত্রমসারুতঃ দধিধানিলঃ তেন
 উদুমাযিতানি উদগতধূমাঃমানানি কৃতানি (উদগতা ধূমা যेषু তানি উদুমানি, উদুমানী-
 বাচরনৌতি উদুমাযানি আশ্বিনাত্ পশাদিত্বাদচ্, তানি কৃতানীতি কৌত্বার্থে—উদুমায়ে-
 যন্দাদিনু, তম উদুমাশৌতীবনধাতৌ' কর্ণাষি ক্রপণ্যথেন উদুমাযিতানীতি সিদ্ধম্) দম-
 দিক্ মুখানি সক্রুদ্ধিক্ৰুদ্ধাষি যेषু তে তথামূতা' বসন্তরজনীপরিষাঢ়া বসন্তকালীন-
 বিভাবরীবিষাভতাঃ বিরঙ্গয়াদতিদৌর্ধবন্ প্রতীযমানঃ বসন্তবিষামা ইত্যর্থঃ। শিশুসখ্যা
 মালন্যা. কর্ণে কৌটুমা অনর্থে কারিণ' বিপশিসম্বাদিনঃ ভবিত্যানি। ইতি চ ভগবতৌ প্রেততা-
 শিত্বত্বয়ঃ।

অত্র কর্ণে বি উল্লসিতনিহাসুহা ইত্যর্থো তদন্তবাক্যৈঃ দারুণক্লে শনিজারখীপাশদর্শনানু
 'সাপন' নাম প্রতিমুদ্রসম্বন্ধে রুডম্। তল্লব্ধ' যথা দর্পণে—'উপাশাদর্শনং যশু সাপনং নাম
 তদমবে' ইতি ॥

(১৮) যদৌতি। 'অনুরাগবস্ব. মালন্যা মাডানুরাগ' যদি তরিত্বয়ঃ স মাধব এব
 বিধবৌ যথ্য তাহমঃ মাধবালম্বন ইতি যাবত্ 'অভবদিতি শিখঃ, তদা এতন্নি এতদীব গুণভ্রতায়াঃ
 যুগ্মপদপাতস্য স্মৃষ্ট' অক্ষ ক্রমম্। মাধব' সমতীব গুণবানিতি তদানুরাগৌ যুক্ত এথেতি মাধ.।
 ইতি উত্তৌ. অক্ষাদনুরাগাহে তৌরিত্বর্গ', নন্দিতমপি আক্লাদিতমপি মে মম হৃদয়' অথ্যা মালন্যা:

এবং সঙ্ঘাতপরিমলগাটনা কুমুদেব বিমর্দনবশতঃ বহুলমৌবভোদগমসঃশিশুপে
 মনুষ্য ও পবিপুটোচাবৌ দক্ষিণানিল দিক্গমূহকে ধূমুঙ্কেব জার করিলা থাকে,
 বিরহবশতঃ সৌর্যবৎ প্রতীকমান অদূরগর্ভিনৌ সেই বসন্তবজ্রনৌটে বা প্রিয়মখীব
 গকে কিক্রম অনর্ধকারিণী হইলে, ইহাও ভগবতী ভাবিলা দেখিবেন।

(৩৮) কাম। লবঙ্গিকে! মালতীর এই গাঢ়াংশুবাগ যদি মাধবের প্রতিই
 হইয়া থাকে। তবে ইহা নিতান্তই গুণভ্রতার সুব্যক্ত ফল। এই অশুবাগে

মাধ । স্থান এব হ্রস্বসৌ ভগবত্যা: । (১৫)

কাম । অহৌ ! প্রমাদ: । (৪০)

প্রকৃতিললিতনেতকৌকুমার্য্যকসারম্
 বপুরয়মপি সল্যং দারুণ: পঞ্চবাণ: ।
 চলিতমস্লয়বাতীহুতচুতপ্রচ্ছন:,
 কয়ময়মপি কালসারুচন্দ্রাবতंस: ॥ ৪১ ॥

দারুণতয়া ভীষণতয়া অবস্থতয়া স্নেহকামবীজীতুকটদমতয়া বিদার্য্যতে, অত্যা: সমতীব কৌমল-
 হৃদয়তয়ানিষ্টোপনিপাতং সম্ভাষ্য বিদারিতমিব ক্রিয়ত ইত্যর্থ: ।

অন গম্যস্ব মাধবগুণবস্বস্ব মঙ্গলীবিশেষণামিধানাত্ পল্যাধীক্ৰান্তদ্বার: । তথা কার্য্য-
 ভূতবিদারণস্য কামন্দকৌহৃদয়গতলোভে ন তৎকারণীভূতাবস্থাপাঃ মানতীবগতলোভে ন খ কার্য্য-
 কারণণীর্ভিন্নদিশলাদভক্তিচালনদ্বার ইত্যনর্থীর্শ্বিতৌ নৈরুপিত্যে খ কংচুটি: । তদৌলম্বসে যথা—
 দর্পণে—“পর্য্যায়ীক” যদা ময়্যা গম্যমেকামিধৌশনে । “কার্য্যকারণণীর্ভিন্নদিশলাদভক্তি: ।”
 মালভারিণীত্রয়ম্—“বিশমি সসজা যদা গুহ বীত্ সধরা যেন তু মালভারিণীধ”নিতি
 তত্রচক্ষম্—

(১৫) মাধেতি । যোগ্যবাহৌ অত স্থানি শব্দ:, ভগবত্যা কামন্দক্যা: হ্রস্বস: হৃদয়-
 শ্রৌষ: স্থান এব যুক্ত এবৈত্বর্থ: । মালত্যা: শরীরবস্ত্রাদ্যুর্ভেদাতীকানিষ্টস্য সম্ভাবনাদিতি মাধ: ।
 “অমুজ্জাস” ইতি পাঠে তু অমুজ্জাস, অনিষ্টাশঙ্কয়া হৃদয়েণ ইত্যর্থ: ।

(৪০) কামিতি । প্রমাদ: অজ্ঞান অগবধানতা । অহৌ আর্থর্থ: । যদেতাৎতাপি কালিন
 অশিদিপায়মুদ্রাব্যানয়ী সমায়ামী ন স্যাপিত:, পরন্তু কেবলমন্দেৎ এব ক্রিয়তে তদতীব্যর্থ্য-
 দিতি মাধ: ।

(৪১) প্রমাদেইন সম্ভাষ্যমানমনিষ্টে দর্শয়িতুমাত্রষ্টে—প্রকৃতৌতি । এতৎপু: মালত্যা: শরীরে

আমার হৃদয় নিতান্ত আনন্দিত হইলেও মালতীর এই ভীষণ কান্নাবহা অনিষ্টোপ-
 নিপাতের আশঙ্কা জন্মাইয়া হৃদয়কে বিনীর্ণ করিতেছে ।

(৩০) মাধ । ভগবতীর এই হৃদয়-শোব যুগুই হইয়াছে ।

(৪০) কাম । অহৌ আমাদেব কি অনবধানতা ।

(৪১) এই মালতীর শরীর যে স্বভাবস্বন্দর ও কোমলতামাত্রাবলম্বনে নির্ধিত

লব । অখঞ্চ, জাণিৎ মৌদু মশ্ববদৌ । এৎ মাছবপডিচ্ছন্দ-
সণাৎ চিত্তফলম্ । [মালত্যা: স্তানাংশুকমপনীয] এসাবি
তস্মজ্জ্বল্ল সহত্যবিরহেতি কণ্ঠাবলম্বিতা বজ্রলম্বিতা জীবণং
পিম্বসহীতি (শ)

(শ) অর্থ, স্মারং মনু ভগবত্যা । এতন্মাধবপ্রতিচ্ছন্দকসনার্থং চিত্তফলকম্ । এষাপি
তস্মৈ স্বহৃদবিরহিতেনি কণ্ঠাবলম্বিতা বজ্রলম্বিতা জীবণং পিম্বসহীতি ।

প্রকৃত্য স্বভাবেনৈব ললিতং সুন্দরং, তথা সৌকুমার্যং কৌমল্যেব এক . অদ্বিতীয়ং সার . স্থিরাণী
যজিৎ সত্ . কৌমল্যতামাতালম্বনেনৈব নির্মিতমিত্যর্থঃ । এতৎ সত্যং নিশ্চিতম্ । তথা অর্থ
পঞ্চবাণ: কামৌঃপি দাহু: সমতীৰ ভীষণ , এতদপি সত্যম্ । পঞ্চবাণ ইত্যনৈকবাণ্যপেষ্যা
দু:সহিতমুক্তং । তথাচ কৌমল্যতরৌঃপি শরীরে পঞ্চবাণাক্রমণমতীৰানর্থসম্পাদকমিতি ভাব: ।
ভবতু নামৈব, কথং ললিতেন প্রবন্ধনা মলয়বর্তিনে দখিয়ানিলিনে চন্দনম্মিনৈবেদে: , শুভুতানি
কম্পিতানি স্তনপদ্মানি আমমুক্তানি যজিৎ স তথাভূত . , তথা চাহ: মৌচুস্মিত্যপগমাত
কালান্বরাপেষ্যা মনৌঃ: চন্দ . অবতংস . ম্পর্শং যস্ম সাহস: অর্থ কালৌঃপি বিরহিজনাতি-
দু:সহ: বচনসমযৌঃপি হৃদানৌমিব স্তনুপস্থিত ইতি শ্রেয়: । তথাচাতীৰানর্থপরম্বরা সমা-
পতিতেনি প্রমাৎনাধুনাপি মেলনকিনম্বৈ নৈবেদ্যং জীবিত্যমীতি ভাব: ।

অম স্বভাবসুন্দরং কৌমল্যতরস শরীরং তথা দাহু . পঞ্চবাণ ইত্যনযৌঃস্বিহৃপযৌ: সংঘটনাত
বিদমালঙ্কার: , তথা অপ্রস্তুতাত দাহুপঞ্চবাণতাঃসবচনকালগপাঃ সৌ: মালত্যা অনির্লম্ব-
নৌয়ানর্থংপ্ৰস্তুতকার্যমতীতৈরপ্ৰস্তুতপ্রথংসালঙ্কার: ইত্যনযৌঃস্বিহৃপযৌ: সংঘটনাত
মালিনীতমম্ ॥

(শ) ভবতি । মালত্যা অনুরায়স্য মাধববিষয়কলৈ সংঘটং নিবস্বতি—অন্যচেতি ।
অপরম্ব—মাধবানুরায়স্যঅকমিৎ ভগবত্যা স্মারত্যাশিত্যর্থঃ । মাধবস্য প্রতিচ্ছন্দকেন প্রতিজ্ঞা
সনার্থং মুক্তম্ । কণ্ঠাবলম্বিতবজ্রলম্বিতাঃপ্রদর্শনার্থং স্তানাংকামনয়নমিতি মনন্যম্ । তস্মৈ
মাধবস্মৈ স্বহৃদবিরহিতেনি রচিতা নির্মিতা ইতি দ্বিতী: মাধবস্বহৃদনির্মিতত্বমৈব যস্ম: কণ্ঠাব-

ইহা সত্য, কামবেব বে অতি নিদাকণ ইহাও সত্য । পবস্ত যেই বসন্তকালে
এবহমাণ মক্ষিণানিলে আশ্রমুকুলগুলি কম্পিত হয় ও অতিমনোহর চল বাহার
ভূষণ সেই বসন্তকালও আবার কেন এসময়েই উপস্থিত হইয়াছে ।

(শ) গব । ইহাও ভগবতীর স্মারত্যা যে, মাধবেব অতিক্রমিতমুক এহে চিত্ত

ମାଧ । [ସଃସ୍ତୁତଃ ।] (୫୨)

ଜିତମିବ ଭୁବନେ ତ୍ୱୟା ଯଦସ୍ୟାଃ,

ସଖି ବକୁଳାସଲି ! ସମ୍ମଭାସି ଜାତା

ପରିଣତବିଷକାଞ୍ଚୁପାଞ୍ଚୁସୁନ୍ଧ-

ସ୍ଥାନପରିଷାହବିଳାସବୈଜୟନ୍ତୀ ॥ (୫୧)

ଶବ୍ଦେ ଦେଶୁରିତ୍ୟାୟ । ଜୀବନେ ଜୀବନଦେଶୁଲାଞ୍ଚିବନକ୍ଷରପା, କାର୍ଯ୍ୟକାରଣପରାଧିତାଦିତା ମାଧଃ । ତଥାପି ମାଳତ୍ୟା ମାଧର୍ବମନ୍ଦୁରାମେ ନ କିଛିଦପି ଭଗବତ୍ୟା ସଂସଦିତ୍ୟମିତି ମଧ୍ୟାକ୍ରମଦିତ୍ତୁ ଶମ୍ଭୋ-
ଲନୀପାୟଃ ଶ୍ରୀମତମଦଧାରଣୀୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

(୫୨) ଜନାଞ୍ଚକାପନପନେନ ଜନଦୀର୍ଘଦର୍ଶନାତ୍ ସମ୍ପୃକ୍ତମ୍ ।

(୫୧) ଜିତମିତି । ଦେ ସଖି ! (ମାଳତ୍ୟୁରାମାତୁକୃତ୍ୟକରଣାତ୍) ବସନ୍ତାକ୍ଷରପି ! ବକୁଳାସଲି ! ବକୁଳମାଳି ! ହହ ଭୁବନେ ସଂସାଟି ତ୍ୱୟା ତ୍ୱର୍ତ୍ତେ ଜିତେ ସର୍ବଥା ଅଧିନ୍ୟା ହସନ୍ । ଯଦସ୍ୟାତ୍ ତ୍ୱଂ ପରିଣତ, ଶ୍ରୀତ ଯୋ ବିଷକାଞ୍ଚୁଃ ସଦ୍ୟାନ୍ଦକ୍ଷଃ ତଦନ୍ ପାଞ୍ଚୁ ଶ୍ଚେନବର୍ଷୋ ମୁଖ୍ୟୋ ମନୋମୁ-
ଖ୍ୟ ଯୋ ଜନୋ କ୍ରମୋ ମଧ୍ୟୋଃ ପରିଷାହୀ ବିଶାଳତା ତତ୍ତ୍ୱ ଯୋ ବିଳାସଃ ଶୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଂ ତତ୍ତ୍ୱ ବୈଜୟନ୍ତୀ ପନାକା-
କ୍ଷରପା ଶତୀ ଶ୍ୟା ମାଳତ୍ୟା ବଜ୍ରମା ବସାସି ଯଦାପନାତ୍ ମିତ୍ରତମସ୍ଥାନୀୟା ଜାତା ସାସି । ଯନ୍ମାଳତୀ-
ଶନନ୍ଦ୍ୟାଦିହୁତ୍ତଂ ମଧ୍ୟା ସତତମାଶାଶ୍ଚିତେ ଜନନନ୍ଦଃଶମଞ୍ଚନମୁତୟା ତ୍ୱୟା ନମ୍ବୁକ୍ଷମବିରତଂ ଲକ୍ଷ୍ମଣ
ହସଦୋ ମହତେ ଶ୍ରୀମତ୍ୟମିତି ଭାବଃ ।

“ବର୍ଷଂ ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ତେ ପାନ୍ଦ୍ରପୁକର ! ତତାନ୍ତଂ ଶ୍ଚକ୍ଷୁ ଜତୀ” ଧ୍ୟାନଞ୍ଚକ୍ରମାନ୍ତୀକାନ୍ତୁଦ୍ୟୋଽଧ୍ୟମିତି ଶଳ୍ୟମ୍ ।

ସତ୍ତ୍ୱେ ଜିତେ ନ ମତ୍ତେତି ମତୀୟମାନତ୍ତାଦାର୍ଥୀ ପରିସଂଧ୍ୟା, ବିଳାସବୈଜୟନ୍ତୀତି ହସକଂ ତଥା
ତ୍ୱୟା ଭୁବନେ ଜିତମିତି ବାକ୍ୟାର୍ଥଂ ମତୀୟମାକାଞ୍ଚୁପାଞ୍ଚୁ କେତୁଲ୍ୟାନ୍ କାଞ୍ଚୁସଲିନ୍ଦଂ, ଯତୀୟଦଧ୍ୟେ ଶ୍ଚେକାନ୍ତୁ-
ସାକ୍ଷ୍ୟାଳହାର ହରିନିର୍ଦ୍ଦା ମିଦ୍ୟା ନୈରଦେତ୍ୟାନ୍ ସଂସୃତିଃ ।

ଫଳକେ (ସାଗତୀୟ ଗୁଣାଂତ୍ରକ ମୁଖାହିମା) ଏବଂ ମେହି ସାଧବେର ବହୁତ୍ତନିର୍ଦ୍ଧିତ ସାଗିରା
କର୍ତ୍ତାବଳାଦିତ ଏହି ବକୁଳମାଳାହି (ଏଥନ) ଶ୍ରେୟ ସର୍ବୀର ଜୀବନସ୍ୱରୂପ ।

(୫୨) ମାଧ । (ନୃକ୍ତ ହରିମା)

(୫୦) ମାଧ । ବକୁଳମାଳେ ! ତୁମିହି ଜଗତେ ମର୍ଦ୍ଦଧା ଶ୍ଚରଗାତ କୀରସାହି । ସେ
ହେତୁ ଶ୍ରୋତୁ ସୁଗାନ୍ତରଶ୍ଚେତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ଚେତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ଚେତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ଚେତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ଚେତ୍ତ୍ୱ ବିଶାଳତାମ୍ ବିଜୟନ୍ତୀକାଞ୍ଚୁକ୍ରମ
ହରିମା ଏହି ସାଗତୀୟ ବଜ୍ରତହାନୀୟ ହରିତେ ପାରିସାହି ।

[নেপথ্য কলকল: । (৪৪) সবেঁ আকর্ণয়ন্তি ।]

[পুনর্নেপথ্যে ।] রে রে শঙ্করঘরাধিবাশিণী জাণবদা ! এসৌ কলু,
জোজ্বলারম্ম-গজ্বসম্মরিট-দুব্বিসহামরিসরোস-জ্বদি-অর-বলামোডি-
বিহডিদুহাডিড-লোহপজ্বর-পড়িলম্ম-সংগলিম্ম-ণিম্মলী-ণিম্মলীলা-
দ্বিলামুবেলিম্মবলহতুঙ্গলঙ্গ-লবিম্মডবেজম্মন্টিম্ম-বিসমডামহুহাম-
সরীর-সম্মিবেসৌ, মডাদৌ অম্মকম্মিম্ম, তক্খণম্মতিম্মক-বলিদাণি-
ম্মদেহি দেহাবয়বম্মজ্জণিট্টু, ম্মতিম্মখণ্ডম্মখণ্ডনট্টহার-কডকডা-ম্মন্ট-
করবত্তকটিণদাড়া-করালম্মুহকন্দরৌ, পম্মম্মজ্জণিম্মগ্ধাদ-দারুণ-

(৬) রে রে শঙ্করঘরাধিবাশিণী জাণবদা । এষ স্তনু যৌবনারম্মগর্ভম্মতদুর্বিদ্বহামর্গ-
রৌষম্মতিকরবলাকার-বিম্মতিম্মোহাটিতলৌহপজ্বরম্মতিম্মমসম্মলিতনিগল:, নিজলীলাশিলামৌ-

তথা রমণীযত্নে ন মালতৌজ্জ্বলম্মলভ্রম্মাশ্রয়াকাড়াপ্তৌনে, “স্পৃহা” নাম মাম্মাশ্রয়ঃ ।
তত্রবচং যথা দর্পণে—“আকাড়া রমণীযত্নাঙ্গুনৌ যা স্পৃহা তু ম্মা” ।

“পুখ” নাম ম্মতিম্মুখসম্মেরঙ্গম্ম । তত্রবচং যথা দর্পণে—“পুখ” বিশেষবচনং মতঃ”মিতি ।

অথ যচ্ছব্দস্যৌষধরাসম্মগতলৌ ন তচ্ছব্দানদেষম্মাধিঘৌষধিম্মর্গৌষধিমাভাব: । পুখিতায়া হতম্ম ।

(৪৪) এবম্মন্যৌষ্মানুরানদৌতক্খপরম্মরাসম্মস্রীর্গৌষধিমাভাব: । যজ্ঞারসং পরিপোখ্য, রসানরৌষ
তং তিরৌধানু “মুন্ডিকা” নামক্কাপাংপচেদমাহ—নেপথ্য ইতি । মুন্ডিকানবচং যথা—“মন্ট-
গর্ভম্মিকানসম্মৌষধিকার্যম্ম মূবনা” ইতি ।

(৬) রে রে শঙ্করতি । যৌবনারম্মে ষ যৌ গর্ভ: বনদর্পং, তৌন সম্মুতৌ পুখৌ দুর্বিদ্বহৌ
অন্যে: ম্মোহম্মম্মগৌ যৌ অম্মর্গৌষৌ ইম্মাংগৌষৌ, ইদা স্মিরকৌষতাত্কাপিককৌষৌ (যখৌন্ট

(৪৪) (নেপথ্যে কল কল শব্দ হইতে লাগিল ও মকলে শুনিতে লাগিল) ।

(৬) (পুনর্নেপথ্যে) হে শঙ্করগৃহবাশি-জনগণ । এহ দৃষ্টে ব্যাভ্র যৌবনারম্ম-
মর্গপূর্ণ অম্মহনৌষ টেব্যা ও জৌষধবশত: -বলপ্ররৌগবাবা-মৌষপিঞ্জর ভয় ও

• “ম্মতিম্মুখম্মলভ্রম্মানুরানদৌষধিম্মম্মলিতনিগলি”র্গর্ভক্কাপিন্ পাঠানাম্ম । লৌহপিঞ্জরে ম্মতিম্মতয়া
ম্মলভ্রম্মা যৌ নিরৌষ, তৌন য: ম্মতিম্মম্ম: বিবরৌষম্মম্ম: তৌন সম্মলিতা ম্মিলিতা যা নিজলীলী-
ম্মাধিহাধর্ঘ: ।

চবেডামৌড়িদ কবলিদাণেশ্বরসুরঙ্গজংগলুগারমরিদগলগুহাগব্ধংগ-
 ম্বীরঘব্ধরো, রঙ্গিগল্প রূণসহস্ৰম্ভবরিপুরিদণ্ডত্যালৌণিহৃদশিষ্যে-
 সিদণ্ণনিষ্টাবিটাশেস-জণ্ণিবহো, কঠোরণ্ণরকপ্পরকমশ্ণিহৃষ-
 দারিদ-জন্তুগত্ताবশ্ণবপ্পউত্তরক্তকহ্মিদগ ইবহো দুহৃসহৃলৌ কুশিষ্য-
 ক্শিষ্যন্তলৌলাহৃদং করেদি। তা রক্খধ জধাসত্তি ষ্ণত্ণৌ জীবিতং
 স্তি। (৭)

ইতিবহুভগ্নুলাঙ্গুলবিকটবৈশ্যনিকাবিশ্বমডামরৌদ্রাময়ীরসম্মিবেশ., সড়াদপক্শ্য, সনুচশ-
 সজ্জকবলিতানিকৈদেদ্বিহাযবমশ্ণিহৃ, সাল্লিছল্লগ্লগ্লগ্ননটহারকটকটায়মানকরপতক্শিতম-
 চংদ্রাকরামমুখকন্দর, পশ্চল্লবজনির্ঘাতদাহশ্চশপিটামৌড়িতকবলিতানিকনরসুরঙ্গআহলৌহারমরিল-
 নক্শুদ্রামংগকীরঘব্বর: রঙ্গিগল্প রূণসহস্ৰম্ভবরিপুরিতনমমল্ল, নিহৃতনিষেখিতনটনিষ্টাবিতা-
 শৌষজননিবহৃ., কঠোরনছকপঁরাক্রমশ্ণির্দেয়দারিত্রনুগামাবয়্বশ্ণরক্শদঁমিতয়তিপযৌ,
 দুহৃমাহ্, স, কুশিষ্যক্শিতানলৌলাযিতং করেতি। তদ্রপত যথাসক্তি ষ্ণাক্কনৌ জীবিতমিতি।

“কৌশ: ক্রতাপরাধেযু স্মিরোমেঘলমশ্ণুনি। রৌপস্নান্কাঙ্কিক. কৌশ” ইতি।)। সযৌয্যতিকরেষ
 শ্ণশ্ণকৌশৌ শলাল্কাংক. শল্লয়যৌম. তিন পূর্ষে বিবটিল মপ্, পশ্চাদুদ্বাটিলং ক্রতহারৌদ্বাটনং
 যমৌহপপ্পরং তত প্রলিভপ. সংস্ক. সজ্জলিত পাদুহযাদ্ধট: নিয়ল' যজ্জনা যস্য স:।

নিম্ন: স্বকৌশৌ যৌ নৌলাবিলাম' বহুকাল্যাত পরং পশ্চরবশ্ণাপনমাদ্ধযৌশ্ণবিশ্ণবশ্ণম, তেন
 তহে লিতং জুই সশ্চালিত শনু বহুভং শিয নুহ' তত্ৰতং লাহুলং তদেব বিকট। মৌষথা বৈশ্যনিকা
 পলাকা তথা বিযমৌ দুহৃসে. ডামরৌ মৌষক: স্হাম' পশ্চল্ল: হরীরমস্মিবেমৌ ইচ্ছংল্যানং
 যস্য স।

উদ্ঘাটিত কবিগাছে এবং তৎকালে ইহার পাদদ্বয়ের শূন্য স্থানিত হইয়া সেই
 পিঞ্জরেই সংস্কৃত বহিগাছে। (বহুকাল পরে বহুনোমুহু হওয়ার) যথেষ্ট বিচরণবশতঃ
 উর্দ্ধসঞ্চালিত প্রিয় ও উন্নত শাষ্ণলরূপ জীবন পতা কাণাবা ইহার নেহসংস্থান অতি-
 প্রচণ্ড ভীষণ ও হৃদশর্শনীয় হইগাছে। এবং যৌক বহুনাগাব হইতে নির্গত হইয়াই
 তৎকরণং সূক্ষ্ম ভাবে প্রাণিনিগেব হস্তপদাদি অনেক অবয়ব কবলিত করিতেছে
 ও তন্মধ্যস্থিত কঠিন অস্থিখণ্ডের চর্কণশব্দে কটকটপদাধমান করাতের জায় কঠিন
 মস্তগণিষাষা তাহাব মুখবিবর অতি ভয়ঙ্কর ভাব ধারণ কবিগাছে। প্রচণ্ড

মতাত্ স্বকীয়বন্দনমন্দিরাত্ অপক্রম্য নির্গম্য, তত্শব্দে অপক্রমণস্যেব সময়ে সত্শব্দ
 শাক্তাঙ্কং যথা স্থানত্যা কবলিতানা স্রাদিতানা অনেকেষা দীর্ঘিনঃ প্রাচিনী দীর্ঘাবয়বানা
 হ্রস্বদ্বাদিশরীরাবয়বানা মধ্য নিহুরাঃ কঠিনা যৈ শ্লিষ্টিত্বেণঃ তেষা স্রষ্টনস্য দর্শনৈশ্চৈবশ্যে
 যত্কারঃ শব্দবিশেষ' তৈন কটকটায়মানামি' কটকটায়ব্দ' কুজ্বাণামি: ক্রমপথবৎ ক্রকথবৎ
 কঠিনামি' তংহামি' দশৌ করাতৌ ময়ঙ্কর' নুস্ককন্দরৌ বদনধিবর' যস্য স: ।

প্রবশ্বশব্দনির্ঘাতবৎ দাহুৎ, ধীষৎ যযবেট' পাণিনলম্কারঃ তৈন আমোড়িতানি
 খাদৌ ধর্মহিতানি (সূতধর্মহ'নে ইত্যম্ব স্বপম্) যথান্ কবলিতানি গলাধ:কতানি (আমৌ-
 ডিতৈশ্চর আমৌডনৈতি পাঠি আমৌডন শুর্ডন তৈন কবলিতানীত্যর্থ:) যানি অনেকেষা নরনুরত্ভাষণা
 মনুষ্যবীটকানা জাঙ্লানি মাঙ্গানি ("জাঙ্ল জৌ মাঙ্গ"মিতি শব্দকল্পদ্রুম:) । তেষা তদ-
 যাইশ্চ পুনশ্চৈবিত্ত্বরয়েন ভবিত, পরিপূর্ণা যৌ গলগুহ্যগর্ভ, গণবিতরণমধ্য:, তন্ গম্ভীর: ঘর্ষ'ঃ
 তদাকারাত্মকম্ভৌ যস্য স: ।

তথা রঞ্জিহীর্ঘ'মধুর: যৌ গল্প'রথশব্দ: মাঙ্গমত্মকালীনকুপিনমাঙ্লাদিক্শব্দগণেশ্বনি-
 বিশেষ', তস্য শব্দমেষ সমুদীন পরিপূর্ণিতং শ্যাম' নমস্কালং শাক্তাগদেযৌ যৈন স: ।

তথা কেবল নিহুরা ভ্যাপাদিতা: কেবল নিশ্চৈ পিতাশ্চ শ্মীক্ৰতা: কেবল নষ্টা: (শব্দমু'তি-
 নর্ঘলান্) অদর্শনং প্রাপিতা:, কেবল নিহুপিতা: মযাতিমথবমীন তন্ন মদৈব নিহুা স্থিতি
 স্মৃতিতা: অয়েষা জননিবহুা যৈন স: ।

(যব কেবিন্ "ঘর্ষ'রী'রঞ্জিগল্প'রথশব্দ'শব্দমংঘতির'বামীগমী'বিতন'শ'নিহু'পিতামি'ধ'জন'নিব'হ'
 'র'থ'ক' পাঠ কলয়ল: ঘর্ষ'রৌ দীর্ঘ'মধুরৌ চ'রঞ্জিগ'ল'র্জিতং ত্রৈন যৌ গল্প'রথশব্দ: তস্য

বহুনির্ঘাতবৎ ভীষণ চপেটাঘাতে বিমর্দিত করিয়া অনেক নর এবং ঘোড়কের
 মাংসগুলি গিলিতেছে ও গিলিতমাংসগুলিব উদ্গাবে পবিপূর্ণ ইহারা গলদেশে
 গভীর ঘর ঘর শব্দ হইতেছে । এমন কি দীর্ঘ নধুব মাংসতরুণকালীন স্কোপ-
 গলগর্জ্জনশব্দসমূহে গগনতল পর্যন্ত পরিব্যাপ্ত কবিতোছে । এবং কেহকে
 আক্রমণ করিতেছে, কেহকে চূর্ণ করিতেছে, কেহকে বিনাশিত করিতেছে,
 কেহকে বা উহাতিভূত করিয়া স্বহৃদ্বানেই বিনাশ কবিতোছে ও শিরোস্থির ভায়
 কঠিন নশপ্রহাবে নির্দ্বিভাবে বিদ্যারিত প্রাণিদমূহের গাত্র হইতে নিশ্চত বক্তব্য
 গমনপথকে কর্দমিত করিতেছে । (আব অধিক কি বলিব) এই দৃষ্ট ব্যাঘ্র
 যেন কোপাক্রান্ত যবের মৌনাতিনয় কবিতোছে । হৃতবা: সকলেই বধাশক্তি
 আশ্র-ধীবন-বকাব চেষ্টা কর ।

[প্রবিষ্ণু বুধরচিতা । সত্রাসং ।] পরিচ্যাপথ, এমা গৌ পিষসছৌ
 পমস্বপন্দ্রশ্ব বহিগিচা মদশ্চন্তিপ্রা, এদিগা দুট্ঠসদুট্ঠলৈণ
 বিগিহদবিহ্বাশ্রমেসপরিগ্ৰণা অহিভমৌশদি (স)

মাল । লবঙ্গিণ ! অছৌ প্যমাদৌ । (হ)

মাধ । [সসংভ্রমমুত্যায ।] বুধরচিত ! কাসৌ । (৪৫)

(স) পরিচ্যাপথ, এমা ন. পিষসছৌ অমাত্যনন্দনশ্ব ভগিনী মদগনিকা, এতেন
 দুট্ঠমাহুলৈণ বিনিহনবিদ্যাবিতাশ্রেণপারিতনা অমিমুযতে ।

(হ) লবঙ্গিকে । অছৌ প্রমাদ ।

সম্ভেষ সমুদ্রেন প্রতিবামোগঃ প্রতিমন্দবিসার' তেন ভৌষিতৌ মথং প্রাপিত ইত্যাদি
 ব্যাখ্যাতী । তত্ৰ চ রঞ্জিগল্পুরথ্যেত্যাদিদ্রৌয়াপ্রচলিতমন্দপ্রয়োগী শব্দেচ্ছং শব্দার্থযৌঃ কল্মস
 নানত্যজন্যনাসঙ্গমিতি মনস্বয়ম্ । কথমথৈ মদৌষংসমাধরাশিসঙ্ঘটনেন কক্কাপ্রচলিত-
 শব্দবিন্যাসেন 'চ লৌকিক্যামৌহনে ভবভূতীরসদমিদিবেশ ইতি স এব জানাতি, যতৌ নিরটুশা
 কথয় ইতি ।

তথা কটোরা. কঠিনা নগরঃ নগ্ধা. কপরা মিরৌক্ষৌনীব তদাক্রমচেন তনুপ্রহারিণ
 নিহ্ন'য নিটুর যথা তথা দারিতৈশ্ব. বিদারিতৈশ্ব তনুনাশাচয়বৈশ্বঃ 'প্রাথিমরীরছলপদাচ্যেভ্বঃ
 প্রতৈশ্ব'তৈ রজৌ. শীষিতৈ. কহ'মিতঃ পঙ্কিলীকৃত গতিপথৌ গমনমার্গৌ বৈন স. । দুটৌ
 হিঁচাপ্রবণ. দ্বাহুলৌ ব্যাপ্র., কুপিতকতাললীলায়িতং ক্লুতকাললীলাচরণং করোতি ।

(স) প্রবিষ্ণুতি । বিনিহতা বিনাশিতা বিদ্যাবিতা প্রমহিঁতাং অশ্রেণাঃ নি.শ্রেণাঃ
 পরিজন্য যশা. সা । এতেন পরিজনকণ্ঠ'করচণ্যাসম্ভব মুখিত' । অমিমুযতৌ ব্যাযায়তী ।

(হ) মালৈতি । অছৌ ইতি বিদ্যাই । প্রমাদ. অনবধানতা পথপালকপুত্রদ্যাদ্যামিতি শ্রীষঃ ।

(৪৫) মাধেতি । অগৌ বুট্ঠমাহুলৈণাক্রান্তা মদগনিকা ক কল্ম, মাহুলৈ নিহ্নন্যাপনৈব তা
 মৌচপ্রিথ্যামৌত্যাগয়. ।

(স) বুদ্ধরচিকা । (প্রবিষ্ণু হইয়া) পরিচয় কর । 'এই, হুই বাধ, সনস্ত
 পবিজননিগকে বিনাশিত ও বিনশিত কবিয়া অশাএনন্দনেব ভগিনী আনানের
 প্রিয়সখী এই মদগনিকাকে আক্রমণ কবিয়াছে ।

(হ) মাল । লবঙ্গিকে ! অছৌ পশুপালক পুত্রবধিগেব কি অনবধানতা ।

(৪৫) মাধ । (সমগ্রমে উঠিয়া) বুদ্ধবনিতৈ । মদগনিকা কোলাস শাদ্বীল
 কর্কক আক্রান্ত হইয়াছে ?

माल । [दृष्ट्वा सहर्षसाध्वसं आत्मगतं ।] अम्हई ! एसीवि
इहृत्यो ज्जेव्व (घ)

माध । [स्वगतं ।] इन्त ! पुण्यवानस्मि, यदहमतर्कितोपनत-
दर्शनोल्लसितलोचनया अनया । (४६)

अविरलमिव दाम्ना पीण्डरीकेण नद्धः,
स्रपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेण ।
कवलित इव क्लृप्त्स्रश्चक्षुषा स्फारितेन,
प्रसभममृतवर्षेणैव सान्द्रेण सिक्तः ॥ (४७)

(घ) अहो ! एषोऽपि इहस्य एव ।

(घ) मालेति । सतताभिलषितवद्गमसात्कर्कशाहलोकानात् स्वर्गः, निर्जनोपवने. अथ
सन्निहिता मां यदि कश्चिद्देवादवलीकवीचदा किं मन्थे तेषामहया च साध्वसं, साध्यां सद्य
यथा साधया दृश माधवमिति शेषः । “अधदे” इति सप्रमादविचार्यकाश्रयं नाटके
प्राज्ञतभाषार्या व्यवह्रियते—तदुक्तं—

“विन्तायां सप्रमादायां अम्हई इति कल्पितम् ।

अम्हइयं विशेषेण प्रयोक्तव्यं प्रयोक्तृभिः ॥” इति

संज्ञते पुनरेतदर्थकं कम्हइविरहादहोमम्हं नैवास्मानुवादं क्रियते । एषोऽपि माधवोऽपि ।
अपिर्विक्रये ।

(४६) माधेति । इन्तेति इत्थं । अतर्कितं पूर्वमचिन्तितं अथच उपस्थितं यद्दर्शनं मम
बिलोकनं तेन लज्जसिते आनन्दिते लोचने चक्षुषी यस्मानुपानुत्तया अनया मालया अहं नद्ध
इत्यादि श्लोकस्त्रक्रियापदैरेत्यर्थः ।

(४७) अविरलमिति । अनया मालया (कर्म्या) अहं (कर्म) स्फारितेन विस्फारितेन
चक्षुषा (करसेन) शोण्डरीकेण सिताम्बीप्रसम्भशिशना दाया मालया अविरलं घनं यथा-

(क) माल । (हर्षं च भवेव सहितं मेविधा आत्मगतं) अहो ! माधवो मेवि
एषानेहै उगच्छित् आह ।

(४६-४७) माध । (स्वगतं) अहो ! अस्मि अतीव पुण्यवान्, ये हेतु
अतिश्रितोपनतदर्शने चक्षुषमहना एहै मागहो विस्फारितनेत्रे वेन (वेत्तपद-

মালতীমাধবে

বুধ । মহাভাগ ! উজ্জাণ-বাহিরস্থা-মুহে । (ক)

[মাধব; সাটোপং পরিক্রামতি ।] (৪৮)

কাম । বক্ত ! * অপ্রমত্তো ভূত্বা বিক্রমস্ব । (৪৯)

(ক) মহাভাগ ! উজ্জানবাহুরস্থাস্থি ।

স্থাপনা নহী বহু ইব : নির্ভরেষ অতিমাত্রেণ দুগ্ধস্নোতসা দুগ্ধাশ্র-প্রবাহেণ চ সপিত-
 আশ্রুত ইব । “দুগ্ধস্নোতসা নির্ভরেষ”তি পাতি তু নির্ভরেষ প্রবাহেণেত্যর্থঃ । লক্ষ. নি গ্রীষ. অচ
 সর্বাণি মম অত্রানীত্বং, করনিত বলা ইব । তথা সান্দ্রেণ যনেণ অশ্রুতবর্ষেণ সুধাশীকৈল মচম
 বসানু সিক্ত ইব । অনেন স্ত্রীলাল্যৌ দ্বিষ্টব্যাপারঃ প্রদর্শিতঃ । যথোক্ত—“ধাতবাহিকসম্বাহী
 যস্য তাত্তীলসুচ্যতে” ইতি ।

অথ দুগ্ধস্নোতসা .ইত্যনন্দরসের অকারস্য যুক্তত্বাৎপূর্ববিন্যাসীন প্রথমচতুর্থেবগন্দযৌ
 নহ্নসিক্তপদযৌ. পূর্ববিন্যাসীন চ “অক্রমতা” দৌষ. ।

নহু ইবীত্যাহি ক্রিয়ীত্বৈধাচতুষ্ঠয়স্য পরস্পরনৈরপেচ্যেণ সহচিরলঙ্কারঃ । মানসিনীত্বম্ ।

(ক) বুধেতি । “কামা”বিতি মাধবপ্রশ্বস্বীশ্বরমাধু—মহাভাগেতি । অথ মালতী-
 মাধবযৌআঁকাইবস্ব স্বমতলেন ন কথ্যাবিচ্ছৈদ ইতি মনস্বম্ । উজ্জানবাহুরস্থাস্থি
 উপবনবহির্জ্যন্তিবস্মায়ে শ্রাদ্ধে স্ত্রীলাক্ৰান্তা মদয়নিক্কা বর্জিত ইত্যর্থঃ ।

(৪৮) মাধব ইতি । সাটোপং সর্দর্পে পরিক্রামতি, গম মননায় পাদবিক্ষেপে করোতি ।

(৪৯) কামিতি । অপ্রমত্তঃ অপ্রমত্তানতারহিতঃ স্যাবহির ইতি যাবন্ । বিক্রমস্ব
 মদয়নিকারচার্য বিক্রমদকামায় : নৃশচল । “উপান্তসাটোপনেত্রু ক্রম” ইতি হৃষাদিলা;
 হৃষাদনেপদম্ ।

মালাধারা আমাকে গাঢ়ভাবে আবদ্ধ কবিতেছে। অতিমাত্রহৃৎসোতোঁধার
 যেন আমাকে আশ্রুত করিতেছে ও আমার সর্কীত্র যেন গ্রাস করিতেছে।
 এবং গাঢ় অনুভববর্ণনাবা যেন আমাকে সংবলে সিক্ত করিতেছে ।

(ক) বুধ । মহাভাগ ! উজ্জানবাহু পথেব মুখে (মহরস্বিকা আক্রান্ত হইয়াছে) ।

(৪৮) মাধব সর্গেরে পাদবিক্ষেপ কবিতে লাগিলেন ।

(৪৯) কাম । বৎস ! স্যাবহিত হইয়া বিক্রম প্রদর্শন করিও ।

माल । [जनान्तिकं ।] लवङ्गिए ! हही ! हही ! संसयो जलु
जादो । (ख) [सर्वास्वरितं परिक्रामन्ति ।] (५०)

माध । [अये दृष्ट्वा सवीभक्तं ।] अहह ! (५१)

संसन्नावृटितविवर्तितान्त्रजाल-

व्याकीर्णस्फुरदपञ्चत्तरुण्डखण्डः ।

कीलालव्यतिकरगुल्फदन्नपङ्कः

प्राचण्डं वहति नखायुधस्य मार्गः ॥ (५२)

(ख) लवङ्गिके । हा धिक् । हा धिक् । संसयोः खलु जातः ।

(ख) माधेति । सद्यः शब्दं लाकमणात् मद्यनिकायामुक्तौ सन्देहः ।

(५०) सर्वा इति । सर्वाः कामन्दकीप्रमुखाः, परिक्रामन्ति मद्यनिकाया अवस्थां
द्रष्टुं पादविचेपं कुर्वन्ति ।

(५१) माधेति । सवीभक्तं सपृथं चाइति शेषः । "अहह" इति खेट्टे ।

(५२) संसन्नेति । संसन्नाणि पविपात्रं स्थितसम्पादावादी संसन्नाणि पथात् वृटितानि
प्रवशाक्येषु विज्ञानि, ततश्च विविभितानि भूमौ विविन्नानि यानि अन्वशात्तानि नाडीविशेष-
शेषयः तैव्यांकीर्णा व्यासः स्फुरतां अचिरइतत्वेन स्पन्दमनाना अपहृत्तानां विपर्यस्तानां
खण्डानां द्विप्रमिरलाना खण्डा यच्छिन् स, तथा कीलालानां शोणितानां व्यतिकरेण सन्धकेषु
गुल्फदन्नः गुल्फपरिमाथ ("प्रमाथे मावट् दधवट् दघट्" इत्यनेन गुल्फशब्दाद्घट्-
प्रत्यय) पङ्कः कर्हं मौ यत् स तथाभूत्., नखा एव नायुधानि शम्बाधि यस्य तस्य शार्ङ्गस्य
मार्गः तन्व्यव्यतिकरान्वक्तं प्राचण्डं अतिभयङ्करतां वहति धारयति ।

अथ प्राचण्डावहनं प्रति प्रथमद्वितीयपदार्थयोर्द्वैतुलात् पदार्थद्वैतककाव्यप्रित्तिज्ञानद्वारः ।
प्रहर्षिणी इत्यम् ॥

(ध) माल । (जनान्तिके) लवङ्गिके ! हा धिक् हा धिक् ! ! (मद्यङ्गिकार
श्रीवनरकाविद्यरे) संसय इहेतेहे ।

(५०) (सकले ऊत परविकल्प कविते लागिल)

(५१-५२) माध । (अङ्गे नेधिष्ठा चुपार सहित) अहो ! अहो ! अहो ! अहो !
(वाच्येण) गमनपथे परिणामस्थितं सुप्रानिते संसयं च पनेते (सवेगाक्रमणे)
द्विप्र हण्डार कुम्भि विस्फुल्ल नाडीश्रेणीवारा परिवाप कल्पमान द्विप्रनिरह

যদ্যে প্রমাদঃ । (৫৩)

বয়ং বত বিদূরতঃ ক্রমগতা পশ্যোঃ কন্যকা (৫৪)

সর্বাঃ । হা মদশ্লিষ্টা ! (গ)

[কামন্দকোমাধবৌ সহস্রাঙ্কতং ।] (৫৫)

কথং তদভিপাতিতা দধিগতায়ুধঃ পুরুষাত ।

কুতোঽপি মকরন্দ এতয় সহস্রৈব মध्ये স্থিতঃ ॥ (৫৬)

(৫) হা মদশ্লিষ্টে ।

(৫৩) যদ্যে ইতি । প্রমাদ, অনবধানতা রচিপুরুষাচ্চামিতি শ্বেষ, যত এতাদৃশবিপ-
দ্যপি তৈ প্রদাশত ইতি ভাবঃ ।

(৫৪) মদশ্লিষ্টা বিপদ পরীকারামার্থ্যং দর্শয়তি—বশমিতি । বয়ং বিদূরতঃ দূরবর্তিনি
দেহে বর্ণাসমূহে ইতি শ্বেষ, কন্যকা মদশ্লিষ্টা পশ্যোঃ শাহু'লগ্ন্য জন পাদবিশি' গতা যাতা,
একমাশ্বপাদবিশ্লেপলম্বস্থানে বর্ণিত ইত্যর্থঃ । তথাবাঙ্গদগমনাৎ পূর্বমিব মদশ্লিষ্টা শাহু'ল
কবলনতা মর্বেদিত্বায়া ইথে বিপালিনোঙ্গত্বতিকারমার্থ্যং ইতি ভাবঃ ।

(গ) সর্বাঃ ইতি । অথ হ্যাহু'ল আশ্রয়গনবিপালিতোকঃ ।

(৫৫) কামেতি । উপযুক্তরচকীপল্লিখা মদশ্লিষ্টায়া রচাস্থানানাভূম্যর্থঃ ।
আক্লমমভিপ্রায়ঃ । তথাহি মকরন্দো যদি মদশ্লিষ্টা রচিনু মক্লু'লগনতা তল্যাতীয মরন-
সুদবীষ্মত ইতি মাধবল্যামিপ্রায়ঃ । মাথদাশ্লেপ লতামায়া মদশ্লিষ্টায়া মকরন্দেন সহ
সংযোজনং 'অনাগামসম্বাধ্য' মর্বেদিত্বি চ কামন্দক্যা অমিপ্রায়ঃ । দর্শিতসহস্রাঙ্কতায়া সহ
যথা স্থানথা কথয়ত ইতি শ্বেষঃ ।

(৫৬) কথমিতি । অথ কথমন্ডৌ চর্মেঃ "কথ চর্মে চ মর্দায়া প্রকারায়ৈ শ্ব সম্বুধী

দেহগুলি (নৃত্তিত হইতেছে এবং শোণিতসম্পর্কে গুল্কপরিমাণ কর্দম হইয়াছে ।
সুতরাং এইপথ অতি ভীষণ ভাব স্বাবণ কবিয়াছে ।

(৫৩) অর্থাৎ নগবরক্ষকদিগেব কি অনবধানতা (যে হেতু তাহারা এখনও
নিশ্চেষ্ট আছে)

(৫৪) আমবা এখনও দূরে আছি, নবস্ত্রিকা প্রায় ব্যাপ্তের আক্রমণগতা,
(সুতরাং আমাচারী রক্ষা অসম্ভব)

(গ) সকলে হা ! মদশ্লিষ্টিকে !

(৫৫-৫৬) কামন্দকো ও মাধব । (চর্মে ও অতিশ্রাষেব মর্দিত) একি এই ব্যাধ-

इतराः । साहु, महाभाष । साहु । (घ)

कामन्दकीभाषवी । [मभयं]—इदञ्च पशुना इतः (५७)

इतराः । अद्याह्निदं । अद्याह्निदं । (ङ)

कामन्दकीभाषवी । [सहर्यं ।]—प्रमथितश्च दंष्ट्रायुधः ॥ (५८)

(घ) साधु महाभाग ! साधु ।

(ङ) अद्याह्निसमयाह्नितम् ।

अत्रे महावनायाच"ति मीदिनी । तेन साहु"त्वेन अभिधातित्वात् विनायित्वात् उरुषत्
कञ्चादिङ् तापुषात्प्रदादित्यर्थः, अभिरत आहव्य लब्ध साधुष अभिसेन तथाभूतो मकरन्दः
कृतोऽपि अद्याह्नितदितादेव ज्ञानात् एव आगत्य महसेन मन्त्रीयजीवनविलम्बविषममपि
अत्रत्यैव मर्थ्यं अलरात्मे मद्यनिकाशाहाङ्गुलीति शेषः, श्वियः मद्यनिकाशाचेथार्थं
साहु"त्वेनविषयविति भावः ।

(घ) इतरा इति । साधु साधु इति द्वयै दिवङ्गिः । इतमिति शेषः ।

(५७) कामेति । पशुना साहु"त्वेन इदं" तौर यथा आगता इतः पशुः प्रहतः
मकरन्द इत्यर्थः ।

(ङ) इतरा इति । अद्याह्नितं मद्यय अनेन साहु"त्वेनप्रदादिषोपस्थाधिकमिति शेषः ।

(५८) कामेति । दष्टा दणाः साधुष मकरयं यत्र च दंष्ट्रायुधः साहु"त्वेन
प्रमथितः वपुषादीनामिदहादेव विद्वतः मकरन्देनेति शेषः । "अमुरयो जतश्चासुने"ति
ज्ञानिन् प्रस, असुना मकरन्देन अनौ व्याज, व्यधुः विगतपावः इत इति सदर्थः ।

अत्र आननाया प्रनालवाञ्छान्तराचरवादिपि—५४—५६—५७—५८ अद्यह्नितमि-
रुत् एव श्लोकः । अथ च प्रथमि पाठे व्याजवपुषुविषये मद्यनिकाशपक्षभाविष्ये च

कर्तुं कश्चिद् आहूत कोन एतत् पुकवेव असि एतन्न करिषा मकरन्द सहसा कोषा
इति च मन्त्रिका ७ व्याजव मयावर्त्तो इति च ?

(घ) सूतणे । साधु महाभाग ! साधु । (कृमि जानई कविवाच्य) ।

(७१) कामन्दकी ७ भाषव । (मत्रये) मकरन्द शार्ङ्गककर्तृक सूत्ररूपे
आहृत इतिवाच्ये ।

(७२) अत्रमकले । मर्कनाप मर्कनाप ।

(७३) कामन्दकी ७ भाषव । (मत्रये) दंष्ट्रायुध (व्याज) मकरन्दकर्तृक
निष्कृत इतिवाच्ये ।

इतराः । [सानन्दं ।] दिष्टिया परिहृतं दुर्जातं (च)

काम । [साकूतं ।] कथं व्याप्तनखरप्रहारनिःसृतरक्तप्रवाहः,
चितितसनिपत्तखड्गलतावष्टम्भनिघलः, संभ्रान्तमद्यन्तिकावलम्बितः
ताम्यतीव घत्सो मे मकरन्दः । (५६)

(च) दिष्टया प्रतिहृतं दुर्जातम् ।

वक्रव्ये पशुकव्यकथोः सामान्यदोषादानात्, द्वितीये अतिरूपपशुविक्रमे वक्रव्ये अधिगतापुष-
मिति सामान्योपादानात्, अतुष्टेऽपि व्याघ्ररूपपशुविक्रमे वक्रव्ये पशुमिति सामान्यत उपादानात्
घत्सो विक्रमे अतिक्रमेऽप्यदीवाः, एव प्रथमे वादी भेदशेषकक्रियादिशब्दस्य वक्रव्यन्तेऽपि
तदनभिधानाद्वाचानभिधानतदोषः, तथा घत्सोदपाटी अत्रमाचरे वृष्योत्सनिपत्तस्य पदच्छेद-
साभावेन घतिभङ्गदीवयः । घतिभङ्गस्य दोषत्वमुक्तम् । यथा कात्यायने—

“श्रीकृषु निपतस्थानं पदच्छेदं यतिं विदुः ।

तदपीतं घतिघटं अत्रकोदे अत्र यथा ॥”

वृष्योत्सम् । “यस्यो यस्यथा वसुधैव कुटुम्बकम्” इति तत्रयथम् ।

(च) इतरा इति । दुर्जातं व्यसनं “दुर्जातं व्यसने ज्ञोवमसम्यग्ज्ञातवस्तुनी”ति केशवः ।
दिष्टया भाव्ये न प्रतिहृतं नाशितं मकरन्दे न शाङ्खलस्य वधादिति शेषः ।

(५६) कामेति । साकूतं आकूतित “मदवलिकामकरन्दघोर्हो वसन्तश्रीऽय परम्परसंस्मर्य
एवोपरीभरानुरागसंबर्द्धको भविष्यती”त्यभिप्रायेण सद्द दद्यात्साक्षया । कथमिति सम्भ्रमे ।
व्यालस्य द्विसंप्रभो “असंख्यवसहे व्यालसाया द्विसंप्रभो कृत्” इति उणादुधः । शाङ्ख-
लस्य, नखरप्रहारिण नखाघातेन निघतः निर्गत रक्तप्रवाहो यस्य मः, चितितस्य निपत्ता
सकपकक्रीटिः या खड्गलता तथा अत्रस्थेन अत्रलम्बनेन निघली निघन्दः, तथा सन्ध्यालया
समतिलरान्वितया सद्गणिकया अचलम्बित, पतनभयाङ्गुलः मे मम वसुधैव कुटुम्बकम्
मकरन्दः ताम्यतीव सुघातीव ।

(८) अत्र सकले । जागाक्रमे एही वाग्न विनाशितं ह्येन ।

(६२) काम । (नाडिप्रारणे) शार्ङ्गद्वेषस्य नथप्रहावे मकरन्देन ग्राह्यं ह्येते
रक्तप्रवाहं निर्गतं ह्येतेह्ये । किञ्चित्प्रत्ययस्य वंशजलता अवलम्बनं करिष्य वसु
मकरन्द एकेवारे निम्न ह्येते पङ्क्तिष्ये च पङ्क्तिष्ये वाऽथवा अशङ्काम् अति-

হুতরাঃ । হৃদী ! হৃদী ! গাঢ়প্‌চারদাৎ কিলম্বদি
মহামাধৌ (৬)

মাধ । কথং প্রমুগ্ধ এষ । [কামন্দকীং প্রতি ।] ভগবতি !
মাং পরিতায়স্ব । (৬০)

কাম । অতিকাতরোঃস্চি । তদেহি তাবত্‌ পথ্যাবঃ । (৬১)

(৬) হা বিক্ । হা বিক্ । গাঢ়প্‌চারতয়া স্কাৎখতি মহামাধা ।

(৬) হুতরা ইতি । গাঢ়প্‌চারতয়া নীত্রাঘাততয়া মহামাধাঃ মকরন্দঃ স্কাৎখতি মুগ্ধতি ।

(৬০) মাধেতি । কথমিতি সম্বোধনার্থাঃ । প্রমুগ্ধৌ মুগ্ধিৎ'ৎ । নৌ পরিতায়স্ব মিত্-
ন্যচপাভূতঃ । অত্র "বিরোধী" নাম মুগ্ধচন্দ্রেভ্যঃ । তত্রপঞ্চ ধন্য দর্পণে—“বিরোধী অম্বশ-
মস্বিন্” ইতি ।

(৬১) কামেতি । যত্‌ স্কাৎ মিত্‌ন্যচপেপতিলিত্তলাদিত্যর্থঃ, এহি অগ্‌স্ব, পথ্যাবঃ
যত্নে ব্যাপনৌকথ্যাবঃ, মকরন্দমিতি যেষঃ ।

অত্র য় স্বভাবমাসি “প্রমিগ্ধ স্কাৎখলা বৃহরকিতা” “ওবিগাংধে ঘন্য ণী বিধমস্বী”-
স্কাৎখলা অহসমানিবর্গেণেব সন্দর্ভেণ বৃহরকিতাদিभिঃ সমিগ্ধলুগ্‌গতহস্যাস্কাৎখিমায়ৈল
মুখ্যলু “অহাসনারী” নামাণৌবর্গেযকবিমিধৌঃগেন্ । তত্রপঞ্চলু পথ্যনাত্‌ন্যাত্‌ল্যামিধ-
মস্বিন্'ৎ ।

অস্বাধিতা হইয়া অবস্বিতিকা তাহাকে ধবিসাহে । একি আমার অতি হেবাংশ
মকরন্দ ভুবি বা মুগ্ধিত হইল ।

(৬) অত্‌ সকলে । হায় হায় ! অহাবেব তীত্রতানিবন্ধন মহাতাগ্‌ মকর
রাত্‌ হইয়া পড়িয়াছেন ।

(৬০) মাধ । একি মুগ্ধিতই হইল । (কামন্দকীর প্রতি) তগর্বা
আমাকে (এই বিপত্‌ হইতে) উদ্ধাব তব ।

(৬১) কাম । তুমি অতি কাতব হইয়াছ ; অতবাঃ এম, বাইরাই অ
মকরন্দকে দেখি ।

इति परिकल्प्य निष्कान्ताः सर्वे । (६१)

इति मानसतीमाधवे शादूर्लविद्रावणो नाम तृतीयोऽङ्कः (६३)

(६१) सर्वे माधवदयः । (कश्चित् दुसके एतदंशो भासि ।)

(६३) इतीति । शादूर्लम्य विद्रावणे विनाशो यत् सः । शादूर्लविद्रावणं शैवात्
प्रधानतः सङ्गेष्वयौग्यलागवर्त्तु भाद्रकृतमित्यनुसन्धेयम् ।

इति काव्यतर्कतीर्थोपनामक-श्रीकृष्णविहारितर्कसिद्धान्तभट्टाचार्यकृतायां तत्त्वबोधिनी
समाख्यायां मानसतीमाधवव्याख्यायां तृतीयोऽङ्कविहितः समाप्तः ॥

(७२) भावविदम्बनपूर्वक मकलनत्र अङ्कानि ।

मानसतीमाधवत्र भास्करविज्ञावर्णनावक छठोऽङ्क समाप्तः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविशतो मदयन्तिकामान्तोभ्यामवलम्ब्यामानो प्रसुग्धो मकरन्दमाधवौ, मन्थान्ता

कामन्दको बुद्धरचिता लवट्टिका च । (१)

मद । प्रसीद भगवति ! परिक्षाहि परिक्षाहि मदयन्तिया-
ण्मि तसं सद्दजीविदं आश्रमजगण्युक्मिणं महाभात्रं (क) ।

इतराः । हही ! हही ! किं टाणि अह्नेहिं एत्य
पेत्तिदब्बं । (ख)

(क) प्रसीद भगवति ! परितायस्व, मदयन्तिकोनिमित्तसंघघितजीवितमापन्नजनानु-
कम्पिनं महाभागम् ।

(ख)-हा धिक् ! हा धिक् ! किमिदानीमप्याभिरिद्धं मे चित्तम् ।

(१) पूर्वाङ्काद्भवतारिण सूचितपावप्रवेशेनाङ्कान्तरं कविहारमते—तत इत्यादिना । अथ
मदयन्तिकया अवलम्ब्यामानो मकरन्दं मालत्या च माधव इति यथार्थं ख्येनाप्तयो मोहयः । व्यास-
नखप्रहारिण मकरन्दस्य निवस्यसनेन च माधवस्य प्रसुग्धतया सन्निहितत्वात् ताभ्यां द्याप्रयोदित-
हृदयाभ्यां प्रतीकारचेष्टया धारणानेन तयोरेव प्रागल्भ्यकल्पनं न सद्दयहृदयगम्यमित्यनु-
सन्धेयम् ।

(क) मदीति । भगवति ! इति कामन्दक्याः सम्बोधनम् । सा परिक्षाजिकेति जीवन्-
रक्षणादौ तस्याः सामर्थ्यमस्तीति विश्वासात् प्रार्थनोक्तिरियम् ।

(ख) इतरा इति । हा धिक् हाधिगिति छेदी द्विचक्तिः । माधवनकरन्दयोः प्रायनाश-
मायङ्गाह—किमिदमिति ।

(१) मन्थरट्टिका एवः मालतीकर्तृक अवलम्ब्यामानं बुद्धिर्त मकरन्दं च माधव
मन्थान्ता कामन्दको, बुद्धरचितां च लवट्टिकारं प्रवेशम् ।

(क) मदः । उगवति ! प्रसन्ना हव । मन्थरट्टिकारं (आभाव) निमित्तं
मन्थरिष्ठान् विपन्नं महागुं एहै महातागकं वदन् कर, वदन् कव ।

(ख) मकलः । हार हार ! ! एतान् एवम आमान्तरं किं वेधिते ह्येवे ।

कामन्दकी । [उभौ कमण्डलुदकेन सिद्धा ।] ननु भवत्यः
पटाक्षलेन वस्त्रौ वीजयन्तु । (२)

[मालतीदशमया कृत्रिणि । (१)]

मक । [समाश्रयावलोच्य च ।] वयस्य ! कातरोऽसि,
किमेतत्, ननु स्वस्य एवास्मि । (४)

मद । [महर्षे ।] अग्रहे ! परिवुडं दानिं मग्रन्दफुष्मिमा-
चन्देन (ग) ।

माल । [माधवस्य ललाटे हस्तं दृष्ट्वा ।] महाभाष ! दिदृश्या
बद्धसि, गं भणामि, पडिचखचेप्रयो महाभाषोत्ति (घ)

(ग) चक्षे । प्रतिबुद्धमिदानीं मकरन्दपूर्णिमाचन्द्रेण ।

(घ) मद्राभाष । दिष्ट्या वर्द्धये ननु भणामि प्रतिपन्नचेतनी महाभाष इति ।

(२) कामिति । पटाक्षलेन वस्त्रदानभागेन ।

(३) तथा—पटाक्षलेन वीजयन्तु ।

(४) भाषिति । वयस्येति भाषयामन्नपम् । एतत् कातर्यं किम् किमर्थम् ? निगार्थं
नन्विति, अस्मिन् स्वभावे तिष्ठतीति स्वस्य प्रकृतिस्य एवास्मि चक्षुमिति शेषः । तथापि मन्-
कृते कातरोऽप्यलमिति भावः ।

(ग) मदेति । मकरन्द एव पूर्णिमाचन्द्रेण प्रतिबुद्धं चैतन्मामम् । निरतिशय-
नयनाद्वादकरतामकरन्दे पूर्णिमाचन्दलारोपणेन च महाननुवागो व्यज्यते ।

(घ) मालेति । मूर्च्छार्पणोदमस्य शीतक्रिशादाध्यलासदर्थसिवमाधवललाटे हस्तार्पणम् ।
नन्विन्वयधारणे । चैतन्यव्यथाम भावमथाननिर्द्वन्द्वान् प्रतिपन्नचेतनः प्राण्यैतन्व हस्तैः,
महाभाषो मकरन्दः । वक्ष्य मूर्च्छार्पणेन जीवनायुद्धया र्थे चतनस्य मूर्च्छितोऽसि स मकरन्द-

(२) कामः । (मकरन्देन च माधवके कमण्डलुजले सिद्ध करिष्या) तोमरा
वत्स हृष्टिके वस्त्राकनशावा वातागि जेठ ।

(३) (मालती प्रकृति वातागि कविते लागिन)

(४) मक । (आश्रय हृष्टा च देविशा) वस्त्र । कातर हृष्टाह, तोमरा
ए कातवता केन ? आनि उ मूर्च्छे आहि ।

(ग) मद । (महर्षे) अहो ! मकरन्दरूप पूर्णिमाचन्द्र चैतन्यलाभ करिष्याह !

(घ) माल । (माधवके मन्त्रके हस्तार्पण करिष्या) महाभाग ! ताग्यक्रमेणै

माध । [आश्वस्य] वयस्य ! साहसिक ! एहोहि । [इत्या-
लिङ्गति (५)] ।

काम [उभौ शिरस्याघ्राय] दिष्टा ज्ञोत्रितवत्तास्मि (६)

इतराः । पित्रं पित्रं णो संवत्तम् । (७)

[सर्वा हर्षं नाटयन्ति ।] (७)

बुद्ध । [जनान्तिकम्] इला मदश्नन्ति ? एषो ज्जेव्वसो । (च)

(७) प्रियं प्रियं म' सवत्तम् ।

(च) सखि मदयन्तिके । एष एव म' ।

येनयं लब्धवानिति तत्काले चित्ता परित्यज्य स्वयं मुष्यो भवेति भावः । मानव्या घृष्टता
महनीया ईदृशे विपत्काले समुचितोपचारकरत्तम् कुवापि लोके घृष्टतयाऽकल्पनादित्युक्तप्रायम् ।

(५) साधेति । आश्वस्य सखा स्वमा । शब्दं लब्धापादनदपातिदुष्करकार्यकारित्वात्
साहसिकेति मकरन्दानन्वयम् ।

(६) कामेति । शिरस्याघ्रायमापुर्णं नाधेति इत्याः । अत एव मुहुरनेरति-
च्छेद स्पृश्याद्यादिषु तथा क्रियते । ज्ञोत्रौ वनसौ पुत्रकस्यौ साधवमकरस्यौ यस्याः सा । अथ
पुत्रयोर्जीवनं वनसल्लु वव्यासौति इत्यः ।

(७) इतरा इति । शिरं प्रियमिति हर्षं दिक्किति । उभयोर्भोजनद्वयं प्रियमित्यर्थः ।

(७) नाट्यं न हर्षभाव दर्शयान बोधयन्तीत्यर्थः ।

(च) बुद्धेति । इलेति सखी सखीधनम् । एष हृद्यमान एव मः यो मकरन्दस्यसि वहा-
नुरागमया-बहुशो मया कथित इति शेषः ।

बुद्धिमात्र कविशास्त्र, आशि निश्चय वन्दितेहि, महाभाग मकरन्द चैतज्जनात्
करिशास्त्रे ।

(६) माध । (आश्वस्य उक्तेरा) वरञ्ज साहसिक ! एष एव । (एहै कथा
बलिगा मकरन्दके आशिधन कविग)

(७) काम । (उक्तेरव मरुक् आश्वस्य कविग) जागारुमेहै आमार वस-
वत् ज्ञोत्रित इहैशास्त्रे ।

(७) अज्ञसकले । आमानेव अति प्रीतिव विषय सम्पन्न इहैशास्त्रे !

(७) (मकले हर्षभाव अञ्जिनश्च कविगते लागिलेन)

(७) बुद्ध । (जनान्तिके) सखि मद्रसखिके ! इनिहै सेहै (मकरन्द) ।

मद । तदा जेव्ज जाणिटं मए, जहा एसो माहवो, अशं पि सो जणोति (छ) ।

वृद्ध । अत्रि, सञ्जवादिषी अहम् ? (ज)

मद । म् खलु, अछारिसेसु तुछारिसेषो पख्खादिषीओ होन्ति । [माधवमवलोक्य] सद्धि ! मालतीय वि रमणीको इमस्मि महागुहावे अथ रात्र्यप्यवादी (झ)

(छ) तदेव ज्ञाते मया यथा एष माधव. अयमपि स जन इति ।

(ज) अत्रि मत्पुत्रादिषी अहम् ।

(झ) न खलु अद्याहृदयेषु गुप्ताहृदय. पक्षपातिभ्यो मवन्ति । सद्धि ! मालतीय अपि रमणीय एवास्मिन् महानुभावेतुगायप्रवाद.

(छ) महेति । यदैव स्वजीवितनिरपेक्षतया मनुप्राधान्यं रक्षितुमयमागतः प्राहृष्टाघानेन सूक्ष्मांशमेतन्मालीका "हा वचस्ये"ति विवक्षन् माधवस्य मान्दवादिभिः परिहृष्टोऽस्मान्ति कमुपागततद्दिवेयथं । तथाच मान्दवादीनां व्यवहारी विस्तृतमालत्यानुगतस्य माधवस्य परिधाने स्वजीवितनिरपेक्षया मनुप्राथम्यपरिहाणप्रवचनं एकमावश्यकतया द्रुतस्य माधवस्य अन्वोद्देशेन "हा वचस्ये"ति विज्ञाप्यायथवथ मकरन्दपरिधाने छिन्नुरिति मनन्यम् । मकरन्दस्य नामायहृद्यन्तु भाविपतित्वसुप्तावनायेति ।

(ज) वृद्धेति । अत्रि मत्रे । इवस्योत्तरीयादिनक्षत्रस्य एवमथा कविः तत्पुत्रयचोक्तस्य मा मत्पुत्रादिर्नो मन्वसी मनेत्येवं ।

(झ) महेति । अद्याहृदयेषु सखीजनेषु गुप्ताहृदये अह्वयिमद्येहसम्प्रविष्टा. सख्यः, पक्षपातिभ्य गुणहीनभ्यापि जनस्य पक्षपातेन गुणवनाप्रतिपादित्य. न खलु मवन्ति, तथाचो द्विष्यङ्गविमरखीलदास्यापेक्षेरिति भावः । (अद्याहृद्येति पाठे गुप्तादिपरिहृष्टोऽस्मिन् तदर्थः) । अस्मिन् महानुभावे माधवे अनुप्राथम्यधान. एकान्ताभिधाय. क्लिबदन्ती रमणीय. परस्पर-वीर्यलेनेकान्तमनोहरः । तथाच महारजस्य मानतोप्राप्तिः पलाशामुदूरवराहनेवेति भावः ।

(छ) म् । हेति वचन निष्पन्नं जीवनेनैव श्रुतिं दृष्टिपातं ना करिञ्च । अथप्राहृष्टाघानेन सूक्ष्मांशमेतन्मालीका "हा वचस्ये"ति विवक्षन् माधवस्य मान्दवादिभिः परिहृष्टोऽस्मान्ति कमुपागततद्दिवेयथं । तथाच मान्दवादीनां व्यवहारी विस्तृतमालत्यानुगतस्य माधवस्य परिधाने स्वजीवितनिरपेक्षया मनुप्राथम्यपरिहाणप्रवचनं एकमावश्यकतया द्रुतस्य माधवस्य अन्वोद्देशेन "हा वचस्ये"ति विज्ञाप्यायथवथ मकरन्दपरिधाने छिन्नुरिति मनन्यम् । मकरन्दस्य नामायहृद्यन्तु भाविपतित्वसुप्तावनायेति ।

(ज) वृद्ध । केमन आदि मत्पुत्रादि वनित्राहि छ ?

(झ) म । माधवस्येन ज्ञोमाव मत्त रेहप्रवण मवीजनव पक्षपात

[इति मकरन्दमेव सम्पुहमवलोकयति । (୯)]

काम । [स्वगतम्] रमणीयोर्जितं हि मद्यन्तिकामकरन्दयोर्देवादय
दर्शनम् । [प्रकाशम्] वत्स मकरन्द ! कथं पुनरायुष्मान् अस्मिन्नवसरे
मद्यन्तिकाजीवितपरित्वाणहेतोर्भवता दैवेन सन्निधापितः (୯) ।

मक । अद्याहमन्तर्नगर एव काञ्चिद्दार्तामुपप्लुत्य माधवस्य
चित्तोद्देगमधिकमाशङ्कमानस्वरितमवलोकितानिवेदितकुसुमाकरो-
द्यानवृत्तान्तः परापतन्नेव शाङ्खलावस्कन्दगोचरगतामेवमभिजात-
कन्यकामभुरपपन्नवानस्मि (୧୦) ।

(୯) सम्पुहं ସ୍ପୁହୟା ନିରତିଗ୍ରବାମିତ୍ୟାପିତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ବର୍ଷାମାନଂ ଯଦା ଶ୍ଵାତପା ଅବଗୀକୟତି
ଅର୍ପାତି । ମଦ୍ୟନ୍ତିକା ଶାନ୍ତରାମଂ ପୁନର୍ମକରନ୍ଦଶ୍ରେଣ ଦର୍ଶନଂ ନାଟୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

(୧) କାମେନ୍ଦ୍ରି । ରମଣୀୟଂ ସନ୍ଧୁମସକ୍ତନାମ ଘଟତଦା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ପରମ୍ପରାସୌହର୍ଦ୍ଦ-
ଗଢ଼ିତାତ୍, ଶାନ୍ତସ୍ଵପ୍ନପଦ୍ମେନ ଗାଢ଼ାଲିଙ୍ଗନମୁଖାନୁଗନ୍ଧିତାତ୍ ବିପଦ୍ରିଶ୍ଵାରକତଥା କିନାମ୍ପନାୟତ୍ତନୌୟ-
ଶଞ୍ଚ ମନୋହରଂ, ଜର୍ଜିତ ଶାଞ୍ଖୁଲିନିରାମକତ୍ଵେନ ବନ୍ଦ୍ରପ୍ରକାଶକଂ (ପରପଦ୍ମ ବିଶିଷ୍ଟତ୍ଵବିବଚୟା-
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାକର୍ମଭାରୟଃ ।) ଚିତ୍ତର୍ଥ ଦର୍ଶନଂ ପରମ୍ପରସାଧାତ୍ଵକାରଃ ଦୈବାତ୍ ନିତାନ୍ତାନୁକୂଳବିଧିନିଯୋଗ-
ଶାଢ଼ିବ ସନ୍ଦ୍ରମିତି ଶ୍ରେୟଃ । ଅବଦାଦିପ୍ରଶଞ୍ଚହସଦର୍ଶନସ୍ଵ ସର୍ବଥୈବାସନ୍ୟାଦନୌଥ୍ଵାଦିତି ମାଭାଃ ।
ସାଧୁମାନୁ ଦୌର୍ବାସୁକ୍ତଂ (“ସାଧୁମାନିତି ହ୍ରଦ୍ଵେନ ବାସ୍ୟୋ ବାଳଃ ଶୈବାସ୍ୟ” ଇତି ଧରତ.) । କର୍ତ୍ତଂ କିନ
ଃକାରିତ୍ଵ, ଅସ୍ମିନ୍ନବସରେ ପତନ୍ତ୍ଵାଶ୍ଵଳାକ୍ଷମଧ୍ୟମଧୈ । ମଦ୍ୟନ୍ତିକାଜୀବିତବାଣ୍ଠେତୀଃ ମଦ୍ୟନ୍ତି-
କାୟା ଜୀବନରତ୍ୟାପଂ । ସନ୍ନିଧାପିତ, ସଖୀପବର୍ତ୍ତୀକୃତଃ ।

(୧୦) ମକେତି । ଅନ୍ତର୍ନଗର ପଦ ନଗରମଧ୍ୟ ଏବ । କାଞ୍ଚିଦାର୍ତାଂ ମାଧବସ୍ତୌହେମବର୍ତ୍ତକଂ

ମନ୍ତବପସ ହସ ନା । (ମାଧବକେ ଦେଖିବା) ! ଏହି ମହାଶୁଭବେ ମାଳତୀବ ଅଧୁବାଗ-
କିଃବନସ୍ତୌ ଓ ମର୍ତ୍ତ୍ୟା ଓପସୁକ୍ତ ହେଉଛି ।

(୯) (ପୁନର୍ମକରନ୍ଦକେହି ସମ୍ପୁହଲୋଚନେ ଦେଖିତେ ଲାଗିଲ) .
(୧) କାମ । (ସ୍ଵଗତଃ) ଅତି ମନୋହର ଓ ବନ୍ଦ୍ରପ୍ରକାଶକ ଏହି ମଦ୍ୟନ୍ତିକା-
ମକରକ୍ଷେତ୍ର ପରମ୍ପରମନ୍ଦର୍ଶନ ଦୈବଦମ୍ପତଃଃଃ ଅନ୍ତ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଉଛି । (ଏକାନ୍ତେ)
ବନ୍ଦ୍ର ମକରନ୍ଦ ! , ଏହି ଶାଞ୍ଖୁଲୀଜନ୍ମଗାବସବେ ମଦ୍ୟନ୍ତିକାବ ଜୀବନବନ୍ଧ୍ୟାକି ଏକାନ୍ତେ
ଭଗବାନୁ ଦୌର୍ବାସୁକ୍ତ ତୋମାକେ ମନ୍ନିହିତ କରିଲେନ ?

(୧୦) ମକ । ଆଜ୍ଞ ଆମି ଏହି ନଗରମଧ୍ୟୋହି କେନ ଏକଟି ବ୍ରତାନ୍ତ ଗୁନିନା

[মালতীমাধবৌ বিমৃগতঃ । (১১)]

কাম । [স্বগতম্] । বৃচ্চান্তেন খলু মালতীপ্রদানেন ভবিতব্যম্ । [প্রকাশম্] । বত্‌স মাধব ! দিষ্টয়া সুহৃদ্ববুধ্যাং বহিঁতৌঃসি মালত্যা তদয়মবসরঃ প্রীতিদানস্য ।

মাধ । ভগবতি ! ইয়ং হি—

কচ্ছিৎ পানম্ । অধিকং শব্দমানু ইতি শ্লোকপরম্বরয়া তদ্ব্যক্তিগ্ৰহণস্যাবশ্যকত্বাদিত্যি ভাবঃ । অবলোকিতয়া নিবেদিতঃ ক্রমশ্চাকরোদাজস্ব ইত্যন্তঃ মালতীমাধবমধিধানাদিবার্চা যথ্যে তাহ্মগৌঃ স্বরিতং সপারং পরাপতনেব আশপ্চমেব শাহু ভাবস্বন্দনীচরণতাং ন্যাপ্রাক্রমণবিধমতা-
মাগমি অধিজাতকন্যকা মীমন্তমিন্দুরাদিবিদুল্লাহতিবিশেষাণামিতকুলীনকুলসারীমায়া
("অধিজাতঃ কুলীনৈ স্যাম্মায়াপাখ্যতথৌস্তিবু" ইতি মেদিনী) অশ্রুপপন্নবানু চরণতবানস্মি ।

(১১) মালতীতি । বিমৃগতঃ—কা। সা বাপতি চিন্তয়ত, নিস্বন্দনয়নত্বাদিনা তদ্রাবণা-
মভিনয়ত ইতি যাবত্ । মাধবার্চিতচিত্তত্বেন সসমুহৃদু স্বভাগিতয়া মাধবৌঃগবর্হকহত্যাব-
গতৌ মালত্যা অপি ভাবনা যুক্তেবেতি মন্যম্ ।

(১২) কামিতি । মালতীপ্রদানেন মন্দনাথ মালতীদানম্ভিষ্টেন, ভবিতব্যমিতি তাগতৈব
মাধবৌঃগবর্হকহত্যাবু খয়মপি সযেব স্মৃতত্বাৎবসনুমানমিতি ভাবঃ । সুহৃদ্ববুধ্যাং বশুজ্ঞানেন,
বহিঁতৌঃসি মধকৈ চক্ষুঃবাচনাদিনা পিতনীকুলৌঃসি । তন্মত্যাং প্রীতিদানস্য পারিতৌষিক-
দানস্য অর্থ অবসরঃ 'অবকাশঃ', অশ্রুণৈব তদ্বীয়াতামিতি ভাবঃ ।

মাধবের ডিঙোবেগবুদ্ধির আকাঙ্ক্ষা করিত, অবলোকিত্যের নিকট কুলসারী-
কম্পোত্তানবৃত্তান্ত অবগত হইয়া অতি ক্রতপদে তথায় বাইতে বাইতেই (পথে)
শার্দূলকবলগত এই কুলীন-কল্পার কাছে আসিয়া পড়িয়াছিলাম্ ।

(১১) (মালতী ও মাধব "সেই কথাটি কি ?" তাহার চিত্তাভিনয় করিতে
লাগিলেন) ।

(১২) কাম । (স্বগত) বৃত্তান্তটি মননে মালতী প্রদান সম্বন্ধেই হইবে ।
(প্রকাশ্যে) বৎস মাধব ! ভাগ্যক্রমে বশুজ্ঞানে মালতী তোমাকে দৈত্য করিয়াছে,
স্বত্ত্বাং প্রীতিদানের এই অবসর ।

यद्दालत्रणितसुहृत्पमोहमुग्धम्

कारुण्यात् विहितवती गतश्चयं माम् ।

तत्कामं प्रभवति पूर्णपात्रहृद्या

स्त्रीकर्तुं मम हृदयश्च जीवितश्च ॥ (१३)

लव । पट्टिच्छिदी क्लृणो पित्रसहोए अश्वं पसादी (ज)

(ज) प्रतीष्टः खलु न प्रियसख्या अयं प्रसादः ।

(१३) यदिति । इयं हि पथेन मालती उदयकात् ब्यालिन हिंसजननुना व्यात्रे वीर्यैः, प्रणितस्य (त्रणः सन्नातोऽप्येति तारकादित्वादिनच्,) विह्वलयरीरस्य सुहृदः प्रियस्य मकरन्दस्य प्रमोदेषु मूर्च्छया मूर्च्छादयेन प्रणितजोवितयइवेचयः, प्रमुग्धं मूर्च्छितं मा गतश्चयं इत्यस्यो-दिना "पट्टिवस्त्रेहयो महाभाषो" इत्याद्यभिधानेन च प्रकृतिस्य विहितवती कृतवती । तत् तस्यात् प्रकामं यथेच्छं मदनुमतिं विनापीत्यर्थः, पूर्णपात्रस्य "हर्षाद्गुणरत्नात् यदलङ्कारा-युक्तादिकम् । आरुथ्यं गृह्यते पूर्णपात्र पूर्णांशकश्च त" इति जटाधरलक्षणादितस्य प्रिय-निदेशेन वशादात्त्रयं गृह्यन्मात्रस्य वस्त्रालङ्कारादिकस्य वशात् प्रकारेण मम हृदयश्च जीवितश्च स्त्रीकर्तुं यदोतुं प्रभवति शक्नोति । यच्च मालत्ये दानयोग्यं मम हृदयं जीवितश्च युष्मादि-परिग्रमेण मानसा पूर्वमेव तयोः स्वाधत्तोक्तत्वानुदधिकदेवद्रव्याभावेन किमिदानीमपरं दास्यामीति भावः । प्रकृतोत्पद्येत्वादिदं प्रथमम नाम प्रतिमुखं सन्धेरङ्गम् । "प्रथममं वाक्का-स्याद्गुणोत्तर" इति तन्नक्षत्रात् ।

अत्र टिप्पणिये मातृं ली वक्तव्यं मामावहिष्यवाचकव्याजपदीपादानात् विशेष्यविशेषाज्ज-दोषः । पूर्णपात्रहृद्येति अर्थो उपमानरूपः । महर्षिचो वलम ॥

(ख) लवेति । नः प्रियसख्या मानसा अयं प्रसाद तव अनुपमः प्रतीष्टः स्वीकृतः ।

(१०) बाध । उगवति ! येहेतु एहे मालती सौख्यवशतः बाधकर्तृक विकल्परीर प्रियसुहृदं मकरन्देव मूर्च्छावर्षने मूर्च्छित आनाके इत्यमकालन च मकरन्देन ङेउकवार्त्तानि वारा प्रकृतिश्च करिभाहे, सेहेहेतु पूर्णपात्रवृत्ति प्रदान-भुगारे (अर्थात् मन्त्रवार्त्तापक वाक्ति येमन उेसवकाले वलपूर्कक वक्ताकारानि ग्रहण कविरा थाके, सेहेरूप वलपूर्कक) आनार अहमति वाक्तिरेकेहे आनार हवर च जीवन ग्रहण करिवार अधिकारिणी ।

(क) लव । आमार प्रियसखी मालती आपनाए एहे अमुग्रहं सर्कले-तावे थोकाव कविनेन ।

मालतीमाधवे

मद । [स्वगतम्] जाणादि महाभाष्येषु जणो चवसरे
गुरुचरमणिज्जं मन्तिदुम् (ट) ।

माल । [स्वगतम् ।] किं नाम मकरन्देण उज्वेअकारणं सुदं
भविस्सदि ? (ठ) ।

माध । वयस्य ! का पुनर्ममाधिकोद्देगहेतुर्वासा ? (१४)

[पविश्य पुरुषः ।] वत्से मदयन्तिके ! भ्राता ते व्यायान् अमात्य-
इन्दनः समादिगति, “अथ परमेश्वरेण अस्तद्भव नमागत्य, भूरिवसो-

(ट) जाणाति महाभाष्येषु जणोऽवसरे गुरुचरमण्योय मन्तिदुम् ।

(ठ) किं नाम मकरन्दे न उज्वेअकारणं सुत भविष्यति ।

तत्र उदयनीतिथयोष्मात्तथधोतले दान्यत् किमपि मानया प्रार्थनीयमिति भावः । गुरुचर-
मणिषो स्वयमभिधाने मालत्या धृष्टता स्यादिति मालतीहृदयतं लवङ्गिकयेदमभिहितमिति
मन्तव्यम् ।

(ट) मदिति । महाभाष्येषु परममौसायशास्त्री जनः, चवसरे उपयुक्तशाली, गुरुक-
रमण्योयं वाञ्छितार्थाभूवकत्वेनातिमनोहरं, मन्तिदुम् अभिधातुम् । तथाच यथावसर-
मुपयुक्तमेवेदमुत्तर माधवेण दत्तमिति भावः ।

(ठ) मानिति । उज्वेअकारणमिति माधवस्तेति शेषः ।

(१४) माधेति । “काश्चिदार्थानुपपद्यते”ति यन्मकरन्देनाभिहितं तां वासां ध्वशुषुः
प्रच्छति—का पुनरिति ।

(१५) पविश्येति । पुरुषः कथिन् रूपयतीति जेव । व्यायान् अष्ट । परमे-
श्वरेण अप्रतिहनेच्छत्वात् परमेश्वरतुल्ये न मकाराजिनेत्यर्थः । तथाच लक्ष्येण कदापि दान्यया

(ट) मद । (वगठ) परम सौजाग्याशास्त्री वाञ्छिगण उपयुक्त अरुण बुद्धिगर्भ
अति रमणीय कथा बलिते ज्ञानेन ।

(ठ) मान । (वगठ) नकरन् (माधवेव) कि उज्वेगेर कारण अनिलेन ?

(१४) माध । वगठ ! आमार अधिक उज्वेगेव हेतुमनक गवोमति कि ?
(वाश) अनिरा कुमि सबव आनिराह ?)

(१५) कोन् एकटे पूरवा । (प्रःवण कविवा) वगसे ! मद्रशिके,

रूपरि परं विद्यासमक्षासु च प्रसादमाविष्कुर्वता, स्वयमेव प्रति-
पादिता मालती, तदेहि सन्भावयामः प्रमोद"मिति । (१५)

मक । वयस्य ! सेयं वार्त्ता । (१६)

[मानुतीमाधवी वैवर्ण्यं नाटयतः । (१७)]

मद । [मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य ।] सहि मालदि ! तुमं क्व,

भवितव्यमिति सूचितम् । भूरिवसौ मालत्याः पितरि पर निरतिशयं विद्यासं "भूरिवसुः
कथमपि मङ्गलमनुहृदयितुं न शक्नुयात्" इति विश्वम् । कथमन्याया वाक्का प्रतिपादनेऽपि
निःसंशयः स्यादिति भावः । प्रसादं अनुयुङ्क्तम् । आविष्कुर्वता प्रकटयता । अथ च
विद्यासाविष्करचं भूरिवसोरशौनत्वाभिप्रक्षदधत्वादिप्रतिपादनेन, प्रसादाविष्करणश्चेतदर्थं मन्द-
निलयममनादिनेति मन्यन्वम् । प्रतिपादिता दत्ता दातुं प्रतिश्रुतेति यावत् । प्रमोदं चानन्दं
सन्भावयामः साङ्गिकक्रियाभिः सम्पादयामः । "प्रसाद"मिति पाठे प्रसादं तननुयुङ्क्तं
सन्भावयामः अनुसवादिभिः बहु मन्यामङ्गे इत्यर्थः ।

(१६) मञ्जिनि । इयं प्रसिद्धपुरवेष कविता मन्दनाय मालतीप्रतिपादनरूपा वार्त्ता
सा तथाधिकोद्देष्टुल्लेखन मया कल्पितेत्यर्थः, इमामेवोपसृत्य त्वरितमङ्गमागत इति भावः ।

(१७) मालेति । वैवर्ण्यं अप्रतिविधेयोक्तविवत्पातजनिततापस्त्रकं साक्षिन्यादिद्वयं
विवर्धभावं । तथाचोक्तं—“वैवर्ण्यं वर्धमेदः स्वात्पापमङ्गाभवादिभिः" इति ।

तोमार बोधे लाता अन्यायनजन आदेश करिराहेन, "अथ महाराज स्वः
आमादेश भवने आगिरा छुरिवस्त्र उपरने गवम विवांग ओ आमार उपर अहुरेह
प्रेकटेन कवतः मांगतीप्रवाने अतिश्रुत हईराहेन, हतवांग एम आमवा
अनकापुठान करि" ।

(२७) मक । वयस्य ! এই পূৰ্বৰ বাহা বণিল, সেই মালতীৰ নন্দনাপৰ্শ-
অতিশ্রুতিবার্তাই তোমার অধিক উৎসেগেব কারণ বণিরা আমি মনে কৰিছাছি ।

(১৭) (মালতী ও মাধব সঙ্গাপবনিত বিবৰ্ণ ভাব প্রকটন করিতে
লাগিল) ।

মালতীমাধবে

পঙ্কজপরিবাসেণ সহপংসুকোলণাদৌ পটুদি মে-পিভসহী শাসি
বহিণিষা শ, সম্মদ' তথ যৌ ঘরস্ব মগ্ধণ' জাদাসি । (৬) ।

কাম । বন্ধে মদয়ন্তিকে ! দিটয়া বর্ডসে ভাতুর্মালতীসামেন । (১৮)

মদ । ভগবতি ! তুছ্যাণং শাসিসাং পছাবেণ । মহি লবঙ্গিণ্য !
ফলিদা যৌ মণোরহা তুছ্যাণং সাহিণ্য । (৮) °

(৬) শুভ্রি মন্যতি । ত্ব তদু একনগরনিবাসেণ সহপাংসুকীর্ণনাত্ প্রভতি মে পিথসহী
বাহীর্মিনিকা শ, সম্মদত পুনর্দ'হল মগ্ধন জাতাসি ।

(১৮) ভগবতি ! তুম্বাকাম্যৌ-প্রমাবেৎ । মহি লবঙ্গিকৈ ! ফলিতা নৌ মনোরহা তুম্বাৎ
ফলিন ।

(৮) মদেতি । সহ পান্ডকীর্ণনাত্ প্রভতি মিলিত্বা ধূলিধীলাত শাসি । ম: শাস্যৎ
মহল মগ্ধনং যাজানুবহননিয়মাযাবনমায়ালৈ নাবাসহ মূষতম্ ।

(১৮) কামেতি । গৌপহাভৌক্তিরিযম্ ।

(৮) মদেতি । প্রমাবেৎ মাছ্যাগৌন মাচতীলাভৌ জাত ইতি শ্রীৎ: । অত পিথৌর্নির্মাম
নাত্মলভতম্ । যদৌক্ত দর্পণে—

“স্বাত্ প্রমাবেয়িতু' পুন্স পিথৌর্নির্মামবেৎ”মিতি ।

তথা “নৌ” ইত্যস্ব শস্যাকমিত্বিত্বত্ নির্ধ'দার্মকলস্ব্যপি শস্যবেন কামন্দ'বাহিষাতুর্মান্
তুম্বাৎ লামেন মনোরহা নৌ ফলিতা: মগ্ধতা ন জাতা ইতি মবিষ্য'পছাবৌনাবীকরল্লাপি
মূষনাত্ পতাঙ্কাস্তানমিদম্ । যদৌক্ত দর্পণে—

“হুর্দৌ যবনবিক্রাস' সুশ্রিত: কাস্যযৌজিত: ।

প্রযালাভা'নামিষ: পতাঙ্কাস্তানক' ৩৭” মিতি ॥

(৬) মদ (সহর্ষে মগ্নভোকে আনন্দম করিয়া) সখি মগ্নতি ! এক নগরে
বসতিনিবন্ধন একত্রিত হইয়া ধূলিখেলা হইতে আরম্ভ করিয়াই তুমি আমার
প্রিয়সখী ভাগিনী ছিলা, এখন আবার আমার গৃহের অনকারপরূপ হইলা ।

(১৮) কাম । বৎসে মদয়ন্তিকে ! ভাগ্য-রূমেই তোমবা-মালতীলাভে বৃত্তি
লাভ করিলা ।

(৮) মদ । ভগবতি ! আপনার আশীর্বাদপ্রভাবেই (এই মালতী লাভ
করিল) । লবঙ্গিকে ! তোমাদের লাভে আমার মনের অভিলাস সকল হইল ।

लव । सहि ! किं अह्माणमि अत्थि मन्तिदब्बं (ण) ।

मद । सहि बुद्धरचित्ते ! दाणिं विवाहमह्मसवं सम्भावेच्च । (त)

बुद्ध । सहि ! एहि गच्छुच्च । (थ) [इत्युत्तिष्ठतः ।] (१८)

लव । [जनास्तिकम्] । अभवदि ! जहा एदे हिअअमरिदुब्बित्त-
विअअणन्द-सुन्दरा-दोलिद-धौरत्तण-मणोहरा, पडुत्थन्ति मदअन्ति-

(५) सहि । किमध्याकमप्यसि मन्तयित्थम् ।

(६) सहि बुद्धरचिते ! इदानीं विवाहमहोत्सव सम्पादयामः ।

(७) सहि ! एहि गच्छामः ।

“दुष्पाक”मिति बहुवचनस्य मात्रतौऽत्रैव तत्परिजनलाभस्याप्यवशात्प्राक्प्रदानमिति
मन्तव्यम् ३

(५) लवेति । अध्याकमपि मन्तयितव्यं अथिन् विषये वक्तव्यं किमसि न किञ्चिदपौ-
थ्यं । दुष्पाकमिदंवादादध्याकमपि मनोरथसिद्धिर्जातेति भावः । इत्यपि परिहासोक्तिः ।
अत एव “अध्याकमप्ये सन्तयितव्यं”मित्ययं कसि पाठान्तरम्, तथाचैव एव तत्—“कथित-
तो मनोरथा दुष्पाकं लाभेने”ति वाक्यं अध्याकमपि-वक्तव्यमित्यर्थः । परस्य दुष्पाक सपरिजनाया
भवत्यात्मानेन भाविना महारन्दमात्रिपदेय अध्याक मनोरथा, सखला भवितार इत्येतदध्याकं
मन्तयितव्यमित्यर्थोऽपि स्यात् इति ध्येयम् ।

(६) मदेति । विवाहमहोत्सवं सालव्ययजयोर्विवाहस्य प्रसौटं, सम्पादयामः यथो-
चितानुष्ठानेन सम्पादयामः । अत्र “सयनी” नाम नाट्यालङ्कारः । यथोक्तं द्रष्टव्यं—“कार्यस्यारम्भ
सयन” इति ।

(१८) उत्तिष्ठत इति मदयन्तिकाबुद्धरचिते इति शेषः ।

(९) लवेति । इदं धिते भविताभ्यां चादौ पूर्वाभ्यां पश्चात् सङ्गुभाषां सटथे म्याना-

(५) लव । सहि ! एविदये आमारवहे आर कि वडुवा आहे ?

(६) मम । सहि ! बुद्धरचिते ! एधन दणाचित अहोत्ताने विवाहमहोत्सव
सम्पाद कविद ।

(७) बुद्ध । सहि ! एम आमरा वाहे । १२ (मररठिकां बुद्धरकिता ठेठिन) ।

भामभरन्दाणं दरदलितपौलुप्यलदामसरिच्छा कङ्कलुविकलेमां तद्
तङ्गेमि मंथोरङ्गिण्युत्तस्यन्था एदेत्ति । (६)

काम । [विहस्य ।] ननु इमौ विलोकनेन भानसं सुहृमुहः
प्रमोदमनुभवतः । (२०) तथाहि—

(६) भवति । एतेन सुदृढमस्मिन्निदृशयिष्यमानसुन्दरान्दमितधीरलमनीहरः परितोषे
मदयन्तिकामकरन्दयोर्दं दलितमौलोत्तमदामसदृशा कटाक्षविषेयाः तथा तर्कयामि मनोरथ-
निर्दोषस्यन्थापैताविति ।

मंथोरङ्गिण्युत्तस्यन्थां सुन्दरं तथा मालतीं आन्दोलिताः सञ्चलितः तथा धीरतेन
आश्रयणीपलायनवत्समितरैथेष मनीहराः सुन्दराः । परम विविधत्वविरचया उभयोः
कर्मधारयः । तथा दरदलितानां ईषदिकवितानां औलोत्तमनायां यद्वाप माला मनुसदृशत्
तनुस्थाः एते मदयन्तिकामकरन्दयोः कटाक्षविषेयाः इति उच्यते । तथा धीरं प्रकाशितं प्रथमं
परस्परं प्रति निरपत्तिं, तथा तेन प्रकाशितं तर्कयामि अनुगिनोमि मनोरथेन नित्यं च सत्यः
सत्यः परस्परसमागमप्रसन्नयोः प्रदीप्ताहमौ एतौ मदयन्तिकामकरन्दौ इति ।

(२०) कामिति । तन्निधि लवङ्गिकामन्वये । इमौ मदयन्तिकामकरन्दौ, भानसं
प्रमोदं सङ्कल्पनिर्मितसुखीयजनितानन्द सुहृत्कारणं तर्कं विधातुनेन परस्परसन्दर्भेन अनुभवत
रन्वत्यः । 'मालस मीढन'मिति एदेत्तु, मीढनं सुरत, तथाच कामकार्त्त—'मीढनं नादे-
तावत् धारदोत्कृष्टिहा विधा' इति । भानसं प्रमोदमनुभवत इति सुहृत्तं सुहृत्कारणं
तद्दृढविग्रहाह—तथाहीति ।

(६) ल । (अनाधिके) हनरे पूर्ण हरेया इति तात्पर्ये बहिर्दुर्त विद्यत
एवं आनन्दवन्तः सुन्दरतावे लक्षानित उ धीरतावन्तः मनोहर ईषदिक-
कमितनीलोत्पलमालां मनुसुल एई मन्त्रतिका उ मकरन्देन कटाक्षविक्षेप
वैरुप तावे अर्वाङ्गित इहेतेच्छे, ताहाले मने ह, मने मने ईहातेन परस्पर सङ्क
सम्पन्न इहेहाहे ।

(२०) काम । (हाउ करिमा) अरि लवङ्गिके । वाउ वाउ परस्पर-
वैरुपकनवारा ईहाहा मन्त्रकमित ताहातेन आनन्द अहृत्तव करितोहे । देव—

ईयत्तिर्यग्वलनविषमं कूषितप्रान्स्मेतत्
 प्रेमोद्भेदस्त्रिमितललितं किञ्चिदाकुञ्चितम् ।
 अन्तर्मोदानुभवमसृणं स्वस्तनिष्कम्पस्य
 व्यक्तं शंसत्यचिरमनयोद्दृष्टमाफोकराक्षम् ॥ ३१ (२१)

(२१) ईषदिति । ईषदित्यग्वलनेन किञ्चिद्विमोदघनेन विषमं वक्रं प्रान्ते अयाद्देशे कूषितमिति कूषितप्रानं अयाद्देशे भागवयेष मङ्कुचितमित्यर्थः, राजदनादित्यात् परनिपातः । मेषा प्रेम्, अनुरागस्य सङ्गदेन प्रकाशेन कचित् क्षिप्तं निषन्दं क्वचित् ललितं अन्तर्विकससारं परस्य विशेष्यत्वविवचया लभयो कर्मधारय । किञ्चिदाकुञ्चिता ईषदुक्त्वसन्ती अर्थे तत् किञ्चिदाकुञ्चितम् । अन्तर्मोदस्य मानसिकानन्दस्यानुभवेन मसृणं अनुरागरहितं, तथा स्वस्तानि अस्त्रानि निष्कम्पानि निश्चलानि यस्यान्नि शैवन्मोमानि यत् तत्प्रादर्थ्य एतत् प्रयत्नोक्तिप्रमाणं अनयो मदयनिकामकरन्दयोः आकिकरार्थं वक्ष्यमाणतत्त्वचलचिरं ह परस्परान्नोक्तं (कचुं) व्यक्तं स्पष्टं यथा स्यात्तथा अचिरं अचिरज्ञातं शंसति मानसिकः प्रमोदानुभवं कथयतीत्यर्थः ।

अत्र च दृश्ये पूर्वोक्तैकैकविशेषेन वक्रादिदर्शन विशेषा दर्शितामेवां लक्ष्यानि यथा—

“वलितो वाङ्मस्यारी यत् तदक्रमुच्यते ।”

“भागवतस्य सङ्गीतो विकामस्तपरस्य च ।

यस्याहृष्टेऽलवेण तद्धि कूषितस्तुच्यते ॥”

“निषन्दं तद्वदन्तम हृष्टारस्यन्दते क्वचित् ।”

“प्रमोदानलविकससारं ललितस्तुच्यते ॥”

(२१) किञ्चिद्विमोदघनेन उर्कसङ्गलनं हेतु वक्रं अण्यार्थदेशेव भागवतस्य सकूचितं एव अयुर्वागेव उद्भेदवशतः क्वचित् निश्चलं, क्वचित् ललितं च ईषदुक्त्वमित् आ मानसिकानन्दात् उद्भवशतः अयुर्वागेवञ्जितं, परतः दाहात् चकूव पञ्चगुणि अवसत्रं च निश्चलं तान्म आकिकरार्थं एहि सेतयेव परम्परसमर्शनं स्पष्टेत्वादेह अचिरज्ञातं मानसिकानन्द उपप्रेोगं वाङ् कथितेच्छे ।

* “ईषदित्यग्वलनविषमं कूषितप्रान्स्मेतत् । प्रेमोद्भेदस्त्रिमितललितं किञ्चिदाकुञ्चितम् । अन्तर्मोदानुभवमसृणं स्वस्तनिष्कम्पस्य ।” क्वचित् पुष्पके पूर्वपादवये एतादृशः पाठमयो दृश्यते ।

मालतीमाधवे

पुरुषः । वत्से ! मदयन्तिके ! इतः इतः । (२२)

मद । सखि बुद्धरक्षिदे ! अत्रि नाम पुनरो वि दाव दीसद् एव
जीविदप्यदो पुण्डरीकलोभयो ? (ध) ।

बुद्ध । अद् देवमणुकूलं भविष्यदिति । (न)

[पुरुषेण निष्क्रान्ते ।] (२३)

माध । [अपवार्यम् ।]

(ध) सखि बुद्धरक्षिदे ! अपि नाम पुनरपि इत्यत एव जोवितप्रदः पुण्डरीकलोचनः ।

(न) यदि देवमणुकूल भविष्यति ।

“एकस्या एव जगत्प्रेयो मयुष कृद्भ्रमसुष्यते ।”

मस्यैव तस्य विभ्रं समनुरागकषायितं ।”

“आकुञ्चितपुट्टा याङ्गसङ्गतार्थनिमीलिता ।

सुदुष्यीवर्षतारा च दृष्टिराकेकरा मता ॥”

अनाश्रवाश्रवितेन्द्रसदभ्रंलक्ष्मणसाधनेन मनःकलितमश्रुमनप्रतितामन्दानुभवज्ञानादनुमाना-
लङ्कारः । न्यक्त मसति कथयति इति प्रतीयमनात्पूर्वमिति केचित् । मसतीत्यथ कर्त्तु-
पदानुपस्थासात् न्यूनपदलक्षः । मन्दाक्रान्ता इत्यम् ।

(२२) पुरुष इति । इत इत इति आनन्दतामिति शेषः ।

(ध) मदिति । अत्रि नामेति मन्दाश्रवायाः । पुनरपोति श्रीत्सुखातिमद्योतनार्थम् ।
जोवितप्रदः आर्द्रूलनिधनेन जोवनदाया । एव. मकरन्द, नामाश्रय भावि पतितमन्दाश्रवणा ।

(न) बुद्धेति । अनुकूलं साहाय्यकारि, भविष्यतीति तदा पुनरंल्लय इति शेषः । इति
मस्यो मदयन्तिकानुद्धरचितशैलात्कानिकालापसमानिद्यातकः ।

(२३) पुरुषेण इति सहाय्ये लतीया । निष्क्रान्ते मदयन्तिकानुद्धरचिते इति शेषः ।

(२२) पुरुषः । वत्से ! मद्भ्रमसुष्यते ! एषिके श्रमिके ।

(ध) मद । सखि बुद्धरक्षिदे ! पुण्डरीकलोचन जोवनदायाः एही महाशुभवके
पुनराश्रय कि मेधिते पाईव ?

(न) बुद्ध । यदि मेव अणुकूल हर (तवे मेधिते पाईवेव ।)

(२३) (पुरुषेण सहित मन्दाश्रिकां व बुद्धरक्षिदे निष्क्रान्त इति) ।

चिरादाशातन्तु स्तुतु विस्मिनीसूत्रमिदुरो,

महानाधिव्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु ।

प्रतिष्ठामव्याजं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा,

विधिः स्वास्थ्यं धत्तां, भवतु क्षतक्षत्त्वञ्च मदनः ॥ (२४)

अथवा—समानये मायं जनमसुलभं प्रार्थितवतो,

विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा परिणतिः ।

(२४) अथ सालव्यानन्दनार्पणमिथश्मशिशतवान् साधवो नैराश्वजनितसुदुर्बलमन्त्रपशो-
मसमर्थं वाह—चिरादिति । चिरात बहुकालानुष्ठान इत्यर्थः, विस्मिनीसूत्रवत् सन्धासतनुवत्
मिदुरः (मिदिः कुट्) स्वयनेवमिदमानः आयातन्तु, मानतोभाद्रिप्रत्याशादप्य सूत्रं स्तुतु इदानीं
विधौ भवतु ; मानतोलाभस्यासम्भवादिति हेतुं सर्वत्र शोभ्यः । तथा इदानीं महान् विशालः
आधिरेव मानतोलाभायाविकाननिकम्बना मानसौ व्यधेव व्याधिः रोगः निरवधिः सोमारहितः
वाहञ्जीवनस्याधीति यावत् प्रसरतु विक्रमताम् । पारिप्लवधुरा (पुरनसवहेति राजादित्वात्)
अतिरूपवितथापल्लभारः अथान् निष्कपटं अप्रतिहनं यथा स्वासथा प्रतिष्ठां स्थितिं व्रजतु
उभयताम् । तथा विधि मदीयदुःखविधानार्थं देवं स्वास्थ्यं निरति विद्यामनिस्यर्थः, यथा
अवलम्बताम् । निरवधि दुःखार्पणधर्मदीयकर्तव्यस्य सन्धादित्वादिति भावः । मदनश्च कन्दर्पश्च
ऊच्यतेः निरर्पितकार्यः भवतु । विरहिविरहदहनदपतदकार्यस्यापि सन्धादित्वादिति भावः ।

अनायातनुविति आधिव्याधिविति च निरहं रूपकं, विस्मिनीसूत्रमिदुर इति पुत्रीयमा, तथा
अजीवतिदुःसङ्गुःखप्रतिपादनरूपैककार्यं प्रति बहुकारणानिषाणात् समुचयवाचकात् ।
मिदुरिचीरणम् ॥

(२५) नितानपरितपोयस्या समीवाकान् समानास्यराह—अथवा समानेति ।

(२४) माध । (गौपयन) मुणालसुदुव शार अथः डिपुनान दहकाल यावत्
गुरिणोविड मानतोलाकेव आशरूपसूत्र एवम हिर हडेक । मानतोला-
प्रत्याशाय हेदनजनित मनेवाथाज्ञप विशाल रोग एवम वाहञ्जीवनेर ऊत्त
विदुष्टित हडेक । अरतिरूपचित चाकन्याताव अप्रतिहततावे आशारेत स्थिति-
लाभ ककतः । आमार दुःखविधानकली विधाता एवम आशुलात् ककन, एवं
कायवेव एवम दुःखकार्यं ध्नेन ।

(२५) तुल्याधुवाग दुर्लभं जनके प्रार्थना करिषे ष विधि प्रतिक्रमाचारी

মান্তীমাধবে

তথাপ্যস্মিন্ দানশ্রবণসময়েঽস্যাঃ প্রবিগল-

শ্রমং প্রাতঃসন্দ্যুতি বদনমন্তর্দেহতি মান্ ॥ (২৫)

কাম । [স্নগতম্ ।] যবমতিদুর্মনায়মানঃ পৌড়য়তি মাং বক্সৌ
মাধবো, বক্সা মালতী চ । দুশ্করং নিরাগা গ্ৰাণ্ণিতীতি । [প্রকাগম্ ।]
বসু! ষ্ঢ্ঢ্ঢামি তাবদায়ুস্মন্ত', অপি ভবান্ অমংস্তং যথা
মূরিবসুরিব মালতীমস্মন্তং দাস্যতি ? । (২৬)

সমানপ্ৰীমার্থে তৃত্বানুরাগ অসুলভং পিতাপ্রধোগত্বং ন দুশ্চাপ জন মান্তীমিত্যর্থঃ, প্রার্থিতবতঃ
সনম্বা ঘাণিতবতৌ মম বিধৌ দেবে বাসারম্বে মলিকুলৌদৌনী সতি এষা ব্রহ্মবৌদ্ধিবমাযা
পরিষতি: দযারিপত্যৌচ: মালতীলাভবরৌশ্লেষ পরমবিদ্যাভঙ্গম ইতি বাবতু, সনুশিতা
যুক্তৈব । বিধৌ হি প্রতিশুলী সুলভমপি ন লভ্যতে কা কণা দুঃখং মলাভয়েতি ভাব: । ইষ্টমাশ্রা-
স্ব্যাপনৈঃপি পুন: সমধিকপরিমাপকারণে লভ্যয়তি—তদাভীতি: । যুক্তত্বং শ্রীকপারমবিদ্যাভঙ্গম
কহন্তি সনুশিতৌভৌ সৌভাগ্যে; অস্মিন্ দানশ্রবণসময়ে “লন্দনায় রাঙ্কামালতীদন্তে” তদর্শক-
নাক্ষাচর্চনকালে প্রবিগলন্তৌ দুর্বিধহবিষাদবয়াম্ভূষণে মণ্ডলকৌ ভ্রম্য প্রভুহৃদা যক্ষ্মাণ্ তনু,
অন্তে এষ মাতঃসন্দ্যুতি ব্রহ্মবয়মাদ্ বহুপ্রমং অস্মা মালত্যা বদনং (কণ্ঠং) মাং অমহং ইতি
সমানান্বাহাঁই জনয়তি । লন্দনায়ং পবান্ভায়বচনমাদেপৈবাস্যা ইষ্টমৌ দম্মা জাতিতি ইতি পুনঃসদর্শণে
কিমন্বা মবিষ্যতীতি ইতি মনয়তি নিতরাং পরিতাপহেতুর্ন স্ত্রীকৌবদমাধিবয়াম্ ইতি ভাব: ।

অমৌক্তপরিষদেযুক্তত্বং প্রতি অগুণমলম্বল বিধে, প্রতিফুললম্বল অ হেতুতয়া পদার্থহেতুত্বং
কায়সিদ্ধং, পবনলহাঁইচরণকায়েষ মাধবগতল্বে ন বিগলন্তুপ্রমবদনচরণেয মাণ্ডীমতল্বে ন
অ কাঠ্যবায়ুযৌনিভ্রদেয়তয়া অসম্ভবতি: প্রাতঃসন্দ্যুতৌতি স্ত্রীযমা খালদার, ইত্যেতৈধান্ধাঙ্কি-
শাস্তে ন সন্দর: । যিস্মরিষৌহুচনং ।

(২৬) ভাসিতি । এষ অদে নন্দনায়ং পদনামেন অতিদুর্শ্বেনায়মানঃ অবিদুর্শ্বনজ্ঞাঃ মালতী অ
অতিদুর্শ্বনায়মানৈবর্থা: । মাং পৌড়য়তি সনুশয়মবি: । তদাচ মালতীমাধববীর্ভুর্শ্বনায়মানলশ্বেন

হইলে তাহার পক্ষে ঐতুল বিবাহলাভরূপ পবিগাম হুইবে। কিন্তু তথাপি এই
মন্দনাপর্ণবার্ত্তাপ্রবণমাজেই উৎকণ্ঠাৎ কৌণপ্রভ প্রাতঃকালীন শশধরেস তুল্য-
কান্তি এই মালতীর বরণ আমাকে অন্তর্দীপ্ত করিতেছে।

(২৭) কাম । (বগত) এই মন্দনাপর্ণবৃত্তান্তে. নিতান্ত দুর্শ্বনায়মান বৎস
মাধব ও বৎস। মালতী আমাকে সন্তুষ্ট করিতেছে। নিরাপ ব্যক্তিবিশেষ কৌবন

माध । [मलज्जम् ।] नहि नहि । (२७)

काम । न तर्हि प्रागवस्थायाः परिहृयसे ? (२८)

पीडनं प्रति हितकरमुपपद्यति—दुष्करमिति । निमं विद्यते आशा यस्याः सा निराशा जननेति शेषः, तथाच निराशो जनसमूहः प्राणिति जीवतीति यत्तद् दुष्करमित्यर्थः, दुष्करमिति प्राणिति क्रियाविशेषश्च वा, आश्रायंशो जनस्य जीवनधारणं मरणापेक्षयापि क्लेशावहमिति भावः । एवञ्च मालतीमाधवशोरपि चिरपीडितायाः सखेलनाशाय नन्दनार्पणप्रतिश्रुतिवृत्तान्तेन विनाशाञ्जीवन-धारणमशक्यमेव भवेदित्यपि मां पीडयतीति स्थितम् । मम्यति आश्रायप्रदानाय प्रकाशं भूमिआमारण्यति—वत्सीति । “भूरिवसु”रेव अख्य मष्ट (वाक्यद्वयेति बहुवचनम्) । मालती दास्यति इति अपि किं भवान् अमल मनसा निर्द्धारितवान् ? इति आश्रयनं दीर्घजीवनं भवन्मित्यर्थः पृथ्वामीत्यन्वयः । तथा निर्द्धारण एव त्वां परिहायात्सखी मालतीदाने भू-वि-वसुनादीकृतेऽपि भवतः परित्यागो पुन्यते नान्यथा, तुभ्य मातृतीप्रदानस्याप्यदादिप्रयत्न-साध्यत्वं निर्द्धारिते तन्मन्थावनाया अपुनापि विश्रमानत्वादिति भावः । अवायुफलमित्यनेन “ममि औवन्त्या त्वया जीवनसन्देहो न कर्त्तव्य” इति सूचितम् ।

(२७) माधेति । “सकौशचिगचासत्यादेव भवान् मालत्यामनुरक्तो, न तु मालतीप्रदानार्थं भूरिवसुनाहृतोऽस्य समागत इति कामन्दकौवचनमिप्रयावगतिरेवाव मूलम्यत्वे” इतुः । नहि नहि—“भूरिवसुरेव मष्टं मानतीं दास्यती” इति नैवाह मनसा निर्द्धारितवानित्यर्थः । तेन मदौहृतामधेदश्यापरिग्रानादिति भावः । युष्माकं प्रयत्नेन मालतीमातिसम्भावनामोदि-त्यर्थाऽप्यनेन व्यज्यते ।

(२८) कामेति । तर्हि भूरिवसुकर्तुंमालतीदानस्य प्रत्यायावामकृतायां प्रागवस्थायाः पूर्त्तावस्थानः न परिहृयसे न कथमपि विश्रुतो वर्त्तसे । पूर्वं इदानीं न किञ्चिदपि वैलक्षण्यं जातमित्यर्थः । तथाहि पूर्वंमपि भूरिवसुर्मानतीं दास्यतीति प्रत्याशा नासीत्, इदानीमपि नास्ति ; युवयोः परस्परानुरागोऽपि यथापूर्वं वर्त्तते, अथाहं प्रयत्नोऽपि पूर्ववदेव विश्रुते, तथादपुनापि कस्यचिदभिनयोर्नकारणस्यानुत्पादाद्भेदापिठः परित्यागः कर्त्तव्य इति भावः ।

धारणं कथा अतीव हृदय । (अकाशे) वत्स माधव ! शीर्षाणु त्रोमाके जिज्जासा क्विंत्त्रि कि मने आविशा छिना वे, “तुरिवसुष्ट आनाके मालती प्रदान करिबे” ।

(२९) माध । (लज्जित्तावे) तुरिवसुष्ट वे आमाके मालती प्रदान करिबेनेन, हेहा आमि कथनञ्च भादि नाहे ।

(२८) काम । तुरिवसु कर्तुं मालतीप्रदानेन आशा ना करिशा बाकिने एवावत् पूर्त्तावस्था हहेते किञ्चुहे विहाउ हञ्च नाहे ।

মক । ভগবতি ! তত্পূৰ্বেত্বাগচ্ছতে । (২৫)

কাম । জানামি তাং ঋতু বাৰ্ণাং হৃদন্তু প্ৰসিদ্ধমেব, যযা
নন্দনায মালতীং প্ৰাৰ্থয়মানং ভূবিবস্তুৰ্ভূপতিমুক্তবান্, “প্ৰভবতি
নিজস্য কাম্যকাজনস্য মহাৰাজ” ইতি । (২০)

মক । শ্ৰম্ভ্যেতত্ । (২১)

(১৫) মক্বেতি - পূৰ্ণং দত্তা দত্তপূৰ্ণাং (সুপ্ৰসূপেতি সমাধঃ) সূৰিবস্তুনা মহাৰাজক
মালতী সমৰ্পিতা, যযেস্মিতবরায় মালতীসমৰ্পণাধিকাৰী মহাৰাজায় দত্ত ইতিপাবন্তু, প্ৰতি
হেতৌ। আশঙ্কতে মহাৰাজেন নন্দনায মালতীবাৰ্ণাং স্তুত্বা সন্দিগ্ধনে, মাধৰ্মেতি যযা
যাচ পূৰ্ণে কৰ্ম্মেচিদপি মালত্যা। অপ্রতিপাটবান্ সূৰিবস্তুনা মালতীপ্ৰদানাদননাহুতস্যপি
শব্দস্য বজ্জামদীপ্যতাগৌন্, ইদানৌশ্চ লভ্যধিকাৰেণ মহাৰাজেন নন্দনায মালতী তপ্তেতি
বাৰ্ণায়া সমাৰ্ধৰ্ম্মেন যোগ্যতাপি মন্ত্ৰেণ্যসি পূৰ্ণাবস্থাত ইদানৌমধিকৌহে মকাৰেণ বৈশ্ব-
নিক্ৰময়ঃ ।

(২০) কামেতি । তা বাৰ্ণাং পুৰুষৈশ্চৈঃ তপ্তান্ জানামি সৰ্বদেবাতপ্তানি, নান্তি
মমাবিদিৎ কিচ্ছিদিব্যায় । তথাপি নামা পরিভ্ৰান্ত্ব্যেতি সমৰ্পিত্ৰুং সূপিকান্যায়বদনি—
হৃদন্তিতি, প্ৰসিদ্ধমেব সৰ্বজনবিদিতমেব । প্ৰভবতীত্যাদি শাক্ষস্বপদাধিমাৰ্গক্মিতিবদ-
মুক্তবানিক্ৰম্য কৰ্ম্ম ।

(২১) মক্বেতি । হৃদন্তু সৰ্বজনবিদিতং অসি, মমাম্ভ্যেতত্ স্বীকাৰ্যমিক্ৰম্য, তেন প্ৰকৃতৈ
ক্ৰিয়ায়াত তদক্ৰম্যমিব্যায় ।

(২২) মক । ভগবতি ! ভূবিবস্তু পূৰ্ণেই মহাৰাজকে বধেচ্ছ পাশ্চে মানতী-
শ্ৰেয়ানেব অধিকাৰ দিয়াছেন, এই জন্তই “মহাৰাজ নলনে মানতী সমৰ্পন করিতে,
ঐতিহ্যত চইয়াছেন শুনিয়া বহুত মাধব আশঙ্কা করিতেছেন ।

(২০) কাম । আমি সেই বৃত্তান্ত জানি, ইহাও সকলেই জানে যে, নন্দনকে
মানতী দেওয়ার অশুভোপ করিলে মহাৰাজকে ভূবিবস্তু ইহা বলিয়াছিলেন,
“মহাৰাজই রাজাই নিজকল্পকাৰ্য্যনেবশ্ৰেতু” ।

(২১) মক । ইহা যে সকলজনবিদিত তাহা আমিও স্বীকার কৰি ।

काम । अथ च स्वयं राज्ञेय दत्ता मालतीति पुरुषेणावेदितं,
तद्वत् ! हृदि प्रतिष्ठानिबन्धनानि देहिना व्यवहारतन्त्राणि, याचि
पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थिताः, सर्वं च वचनानामायत्तं, सा च भूरि-
वसोर्वागमृतात्मिकैव, न खलु महाराजस्य मालतो निजा कन्यका,
कन्याप्रदाने च नृपतयः प्रमाणमिति नैवविधो धर्माचारसमयः,

(१९) कामिति । राज्ञेय न तु प्रकृताधिकारिणा भूरिवसुनेति भावः । मन्त्रत्येन
इदानीमेव एवकारिण कालविलम्बव्यवच्छेदात् भूरिवसुना न दशोत्थेव स्थितं, भूरिवसुना
मन्दनादेवाङ्गीकारे कृत एवं चिन्ताकारणमसौदित्याशयः । ननु प्रभवतोत्थादिवाक्येन पूर्वमेव
भूरिवसुना राज्ञे दानाधिकारस्यापेयात् राजाङ्गीकारेनेव तदङ्गीकारादपि सिद्ध एवेत्यामङ्गाप-
नयनाय तद्व्याज्य कृत्वाप्रकृतं निर्देश्य भूमिकामवतारयति—तद्वत्सिति । देहिना प्राणिनां
व्यवहारतन्त्राणि व्यवहाररूपाणि तन्त्राणि कुटुम्बक्यानि “तन्” कुटुम्बक्ये व्यादि”ति
कृत्वापुनः । हृदि प्रतिष्ठा निबन्धनानि हृदयस्थितहेतुकानि हृदयताभिप्रायानुदपाणीति
यावत्, ननु केवल वाक्यानुदपाणीत्यर्थः । ननु हृदयताभिप्रायानुसारिकैव वाक्यानि नि-
सरन्तीति कृतो वाक्यानुदपाण्यभिचार इत्याशङ्कायां मन्त्रवाक्यस्य तथा स्वेऽपि कथयवाक्यस्य
न तथात्वमिति स्वव्यापयितुं सत्यमिच्छामिदं वाक्यस्य हेतुव्यं कृततः प्रतिपादयति
—वाचोति । पुण्यापुण्ययोः धर्माधर्मयोः हेतवः प्रयोजकानि मन्त्रत्वमिच्छात्वरूपाण्यर्थः,
याचि वाचो व्यवस्थिताः “सर्वं वृथाप्राप्तं”मिति विधिनिषेधाभ्यां स्थितीभूताः । अस्मैवाद्यं
व्यत्ययति—सर्वं सति । मन्त्रप्रकटनं मिथ्याप्रकटनस्य सर्वमित्यर्थः, वचनार्थं वाचवाचीनं मन्त्रं
मिथ्या च सर्वमेव वाचोः प्रतिपादयितुं शक्यत इति भावः । मन्त्रे तावतापि प्रकृते किमायातं
तथाह—सा चेति । तथाचेति चकारार्थः, सप्रवचान्या वाक्यस्य हेतुव्यं सतीत्यर्थः, सा—
“प्रभवति निजस्ये”त्यादिका भूरिवसोर्वाक् अमृतात्मिकैव श्लेषपदव्यतिरिक्तं नानावद्वयं सचवत्-
प्रतीपमानत्वेऽपि परमायेतो मिथ्याभूतेव । तथाच नाभिप्रायानुदपेति भावः । मिथ्यामुत्तममेव
द्वदयति—न सन्निति । तथाच मानसा महाराजस्य निजकन्यात्वाभावेऽपि तनुपतिपादकत्वे नार्थ-
विरसंवादितया तद्वचनं मिथ्याभूतमेवेत्यर्थः । एवञ्च तद्व्याज्यप्रतिपादितं प्रतिनिधित्वमप्यन्योक्तमिति
भावः । नचतोयता भूरिवसुर्द्विधावादिन्नेनाश्रये इति शङ्कनीं राज्ञोऽप्यथा बोधयितुं
प्रयुक्तत्वेन वस्तुतया तद्व्याज्यस्य मिथ्यात्वेऽपि “निजस्य स्वकीयस्य कन्यकाजनस्य महाराजः

(२०) काम । अथ महाराजस्यै मालतीनामे प्रतिश्रुत हेतुवाच्येन, हेहा मन्त्रादिहे

● मन्त्रनेव कृता वनिता गेण । अन्तरां वत्स । अन्तर्गतानि प्रमाणांशुनामेहे लोकोत्तर
वाहादि फ कार्वा, हेहा वाचक । (कथं वाक्यांशुनामे नरे) वाकोत्ते पुनः ७

তস্মাদ্ধিমর্গিতস্বমীতত্ । কয়স্ব, বস ! মাম্ অনবধানা মন্থসি ।
 পশ্য । (৩২) মা বা মপত্রেষ্বপি নাম তদুত্ পাপং যদস্যাং তু ময়া
 বিগড়য়ম্ । তত্সর্বথা সঙ্কমনায় যত্র; প্রাণস্বয়ৈনাপি ময়া
 বিধেয়ঃ ॥ (৩৩)

প্রমত্তিত ন তু মন কথংকাজনস্ব"মিতাঃপ্রাণানরানিসমানেনাপি তৈনামিহিতত্বাত্ । ন চেতাঃস্ব-
 চাতুর্ঘ্যপূর্ণাভিধানমপি দূরত্বীয়মিতি বচনীয়ম্ । "অবস্থানা চত"ইত্যমিহিতবতা অক্ষীরতা-
 যুধিষ্ঠিরেণাপ্যগত্যা তাঃপ্রাণাভিধানত্বাঙ্কৌকতল্ ম রাজানুমত্বধী-নামাত্মাদিজননামিতাঃপ্রাণাঙ্কৌ
 তাঃপ্রাণাভিধানস্ব প্রাণ" মন্যাস্বিত্বাদিতি মন্থস্বয়ম্ ।

মনু তদ্বাক্যপ্রতিপাদিতপ্রতিশিথিল স্বাশীকলৌ ইপি রাশ্চ' সর্বস্বামিত্যাঃপ্রাণদীয়ক স্বাশ্বাদানেইপি
 স্মৃত এব তস্যাব্যধিকার ইত্যায়ত্না নিরাকর্ষ্যমাছ—কন্যাপ্রদানে চেতি । সূপতব' রাশ্চ:
 প্রমাণ নিয়ন্তার স্বতন্ত্রকর্তার ইতি যাবত্, ইত্যেববিধঃ পরম্পরকার: স্বস্বোপারমময়:
 অর্থেষাংস্বিত্যাচারণৌ' নিহত্য / "সময়া কথংপ্রাণা কন্থনিকন্থনং"ইতি বিধ:) ন
 নাস্তীত্যর্থং । স্বাক্ষাৎসুপমহরতি—স্বাক্ষাতিতি । অর্থেতদুত্বাদিধি' রাশ্চ: প্রদানস্ব শৌকমাশ্ব-
 বিহত্বাটীর্থে, এতন্ রাশ্চ: প্রদানপ্রতিজ্ঞাদিকং বিমর্গিতস্ব' বিশিষ্টৌ বিবেচনীয়ং যুগ্মামি-
 রিতি শিথ । তথাচ রাশ্চ: প্রদানবাস্তাস্মাদিধৌবাশ্বা ন স্মৃতিভ্যসি ভাব: ।

নত্ব তাবতাপি নন্দনায় সমর্পণী রাশ্বী যবতিময়ানু মাধবায় সমর্পণী কন্যাপি ষিটা
 বিহত্বাচ্চ মাধবস্ব কথং তদুত্বাশ্বিত্যস্বিত্যাশ্বিত্যমাছ—অর্থঃ ইতি । কথং কৈন ছিতুশা অনবধানা
 মালতীমাধবযৌ, সমাগমবিধয়ে সঙ্গাণীনা মন্থসি বিনয়সি ? তথাচ মদীয়শিষ্টত্বৈব মালতী-
 মাধবযৌ, সঘটনং ভবিষ্যতীতি মানিষ্ট' অহনীয়মিতি ভাব: । বিধাসম্প্রদায়ন্য মাছত্যা-
 মাছ—পশ্যতি । জানৌচৌত্বর্থং । অথ-সু-স্বতকৌনাম লাস্বত্বত্বম্ । তথাচ অর্পণে—"সু-স্বতকৌ
 যদ্ব্যন তকং' প্রকৃতমামিনা" ইতি ।

(৩৪) মাধবি । ন ভী ! অস্মা মালত্যা যত্ পাপ বিহাট্যানিহাষ্টি মরত্বত্বং যদনিষ্ট'

পাণের হেতু সত্য ও মিথ্যার ব্যবহৃত আছে । সত্য ও মিথ্যা একটন সমস্তই
 ব্যক্তের অধীন । স্তত্রাং ভূরিবস্তুব সেই বাক্য সঙ্গীতথৈব মিথ্যা । মালতী কিছু
 মহারাজেব নিজকণ্ঠা নহে, বাজা যে কণ্ঠা প্রাণানের কর্তা একপণ্ড ধর্মশাস্ত্রের
 বা শিষ্টাচারের সিদ্ধান্ত নাই, স্তত্রাং রাজার এইরূপ প্রবাসীকীকার যে স্ক্রিয়ুষ্ক
 কি না, ইগা তোমাদের বিশেষ বিবেচনীয় । বৎস ! আমাকেই বা এবিষয়ে
 উদামোন মনে করিতেছ কেন ? দেখ—

(৩৩) তোমার সহিত বিবাহনির্লীহ না হইলে মালতীর যে/অনিষ্টেব আশঙ্কা

मक । सुप्तु युज्यमानमादिश्यते युष्माभिः । अपिच—(३४)

दया वा, स्नेहो वा, भगवति ! निजेऽस्मिन् शिशुजने
भवत्याः संसाराद्विरतमपि चित्तं द्रवयति ।

अतश्च प्रव्रज्यासमयसुलभाचारविमुखः,

प्रसक्तस्ते यत्नः प्रभवति पुनर्देवमपरम् ॥ (३६)

मया विमहा "प्रं म पावति भयावपदेऽपो"ति नीत्या चागदनीयं तदनितं सपत्रे अपि प्रतुष्वपि
किं पुनस्तोत्रमखेहापदायामित्यर्थः । मा वा मैव (वाग्यद्वयार्थे) भूत् मैव भवतु । सरथादि-
सङ्कलनया पापपदेनोपन्यासः । तत्राद्यात् सर्वथा सर्वप्रकारेण पाणव्ययेनापि जीवन्त्याग्निनापि
किं पुनः साधारणायामेनेत्यर्थः । सङ्कलनाय युवयोश्चैव लनाय मया यवः विषयः करणोयः ।
तदाय मदीयप्रयत्नेनैव फललाभप्रत्याशया इत्यादिन न भवितव्यमिति भावः । अतः "मा"देत्यत्र
'मा वा नमये'त्यत्र "त्वयि दे"ति च पाठाकारं, तथात्वे अथा त्वयि माधवे वा यत् पापं
वागदनीयं वा युवयोः सपत्रे अपि सन्नाभूदिति वाकार्यः । यवो नाम द्वितीयवस्त्रेयम् । तथाच
इदं च—"प्रयवस्तु फलावाप्तौ व्यापारोऽतित्वरान्वितः" । अतः किं पुनस्तोत्रमखेहापदायामित्यर्थः
किं पुनः साधारणायामेनेत्यर्थः अथ अथापि लामादवापतिरुत्तराः । तत्राद्यर्थं यदा
इत्यर्थः—"दन्त्यपुत्रेक राधासादशांतनीऽप्यांतिरिच्यन्" इति । इन्द्रवज्रात्तम् ।

(३४) महेति । सुप्तु युज्यमान सम्यक् प्रकृत्युक्तं आदिष्यते कथ्यते । तथाचा-
दासुप्तारोऽप्याकं ज्ञात इत्यर्थः । अथादिष्यत इति पदोपादानं युष्माभिरिति बहुवचनस्य
गीरवचीतनार्थम् ।

(३५) दया वेति । निजे आत्मोद्ये त्वयिन् शिशुजने माधव्या माधवे च दया अनुकम्पा
वा स्नेहो वातुसत्यं वा (वाग्यद्वयार्थे, काकापिगीलकवदनापि भवत्या इति योजनीयम्, तथाच
भवत्या दया च स्नेह इत्यर्थः ।) संसारात् स्नाहटोपनिवृत्तगौरवपरियद्वयसंसारसुलभमरणादिः
विरतेमपि प्रव्रज्यासमयेन निवृत्तमपि भवत्यापि च द्रवयति चार्द्रं करोति आकृष्यतीति यावत् ।
अतश्च अत एव कारणात् प्रव्रज्यासमये मन्नासाधनकाले सुलभा ये आचाराः "मन्व"सङ्कल-
रि-

आपि करिंतेहि, तांही वेन मरुविगेवञ्च ना ह्य, सुतवाः प्राणवायेञ्च आशि
कोमविगेव मन्वेननेव जल मरुतेताकावे चेहे कश्चि ।

(३६) अत्रि उगति, अहे यकोव निवृत्तनेन (मागतीं च माधवे) आपनाव
मन्ना वा वेहेहे आपनाव मन्नाव-विषयकं चिन्तयेञ्च आर्द्रं कविंतेहे । अत्र एव अहे

[नेपथ्ये ।] अथवदि कामन्दः । एषा भद्रिणी विष्वमेदि, प्रधा
मालतीं घेवण तुरिदमागच्छदुत्ति (प) ।

काम । वत्से । उत्तिष्ठ । [सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।] (३६)

[मालतीमाधवौ सकरुणानुरागमन्योऽन्यमवलोकयतः ।] (३७)

(प) अथवदि कामन्दकि । एषा भद्रिणी विद्यापयति, यथा मालतीं दृष्ट्वा लरितमागच्छतु इति ।

त्यागी प्रह्ववर्षमन्वितः । जिनोन्द्रियत्वमावासे नैकभिन् वसतिथिर" भिन्वादि शालनिर्दिष्टाः
सर्वं सङ्गपरित्यागादयः तिरा विमुक्ता विगोवी मे तव यव मालतीमाधवसमागमसम्पादने
प्रगतिः प्रसक्त लघ, आपतित इति यावत् । अपरं पुन इतः परत्वं द्वैवं अनयोर्माद्यं प्रभवति
समागममाभिवाध पूरितुं नामधितुं वा शक्नोति । तथा तु यावत् कर्मण्यं तावदेव क्रियते,
तथापि यदि ललोरवच्छिन्नं भवेत्तदा निगरासगद्योद्भूतकृष्टमिति भावः । इदञ्चानुभवस्य
पर्युपासनं नाम प्रतिसुखसम्भवे इहम् । तदुक्तं दर्पणे—जनस्यानुगतः पुनः । स्नानं पर्युपासनं—
अनापस्तम्बयोर्हं वाचं ह्यदीर्घवतीत्येकक्रियाभिमन्वस्यानुष्ठीयमितानुद्वारः । शिखरिणीरुपम् ।
समयोरेव लघयस्तुतम् ।

(प) नेपथ्य इति । भद्रिणी राज्ञी, यथाह भरतः—राजस्त्रियस्तु सन्धायां सर्वाः
परिजनेन तु । भद्रिणी स्त्रानिनोयव ग्राह्ये प्रादुर्भिवचथाः ॥" लरितमागच्छतु वेवाचिक-
माद्रलिकानुष्ठानसम्पादनार्थमिवाशयः ।

(३६) कामेति । वत्से मालति । उत्तिष्ठ लरितमित्यर्थं, राज्ञी विद्यापयतया-
प्रदर्शने कर्तव्यमितिः स्त्रादिवाशयः । सर्वे मालतीमाधवादयः ।

(३७) मालति । सकरुणानुराग कथयानुरागान्वा सह यथा स्नानयेत्यर्थः । अथ कावच्यं
परस्परानिष्टामुद्रया, अनुरागं परस्परभावाभिव्यक्तिहास्येन ।

गम्यागमनमसोचितं बावधावेव विरोधो यत्र उ आपनाव आपति उ ह्येवाह्ये ।
एधन ईहासेव अदृष्टेई वाहा कविते समर्थं त्रय ।

(प) (नेपथ्ये) अथवति कामन्दकि । वाञ्छो जानाहेतेह्येन वे, मालतीके
निरा अति मत्वर आश्रुन ।

(३७) काम । वत्से । उत्तिष्ठ । (सकले उत्तिष्ठ) ।

(३९) (मालती एवम माधव करुणं उ अश्रुवाग्नेव सहितं पवम्पवके अवलोकनं
करिते नागिन) ।

माध । [स्त्रगतम् ।] कष्टमेतावती लोकयात्रा मालताया समं
माधवस्य, अहो नु खलु भोः । (३८)

सुहृदिव प्रकटय्य सुखप्रदः प्रथममेकरसामनुकूलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्त्तनदारुणो विधिरहो विशिनष्टि मनोरुजम् ॥३९

माल । [स्त्रगतम् ।] महाभाय ! लीअणाणन्द ! एत्तिअं
दिट्ठोसि । (फ)

(क) महाभाग लोचनानन्द ! एतावददृष्टोऽसि ।

(३८) माधेति । माधवस्य दुर्भाग्यस्य समेतरे । मालताया समं लोकयात्रा दर्शनात्पाया
याक्यकानुराजकमोदि, हकीविवल्यन्तरा, एतावती इदती एतदस्मान्ति रावत । तद्विस्तृ
कष्टमित्यर्थः । अहो आदय्य, नु विट्ठे, खलु निवये, भोः कम्पेधने, तदाच ई इदय ।
आदय्यं मेव दैवस्य दुर्बलसितमिति तर्कशालीकर्मः । अदया "अहोनुखलुभो" इत्येकमीशान्यं
निरतिशयविषादसूचकम् ।

(३९) सुहृदिति । विधिर्ष्वर्थात् सुहृदिव वन्धुविव प्रथमं आदी एकरसा एकगुणा
काहल्येकगुणामिति यावत् (अङ्गारादी विधि वीर्ये गुणे रागी इवे रस इत्यन्तरः) । अनुकूलता
प्रकृतकार्यानुगुण्य प्रकटय्य प्रकाशय सुखप्रदः सुखविषादकः सन् अहो आदय्यं पुनः अकार्ये
अनवरते अस्मक्ये इति यावत् (काण्डोक्तौ दण्डशास्त्रार्थद्वयानुसरवाञ्छु इत्यन्तरः) । विवर्त्तन
विद्वहर्त्तनेन प्रातिकूल्येनेत्यर्थः, दाहय. कठिनः सन् मनसधित्तल रज्जं पीडां विशिनष्टि
विधिविधौत्पादयति । विधेरिदमतीशान्यामित्यमिति भावः । तदाच विधिनन्द्या विषादात्मियो
अन्यते । अक्षररामचरितचतुर्थाङ्केऽपि श्रीकोऽदमविकलः परित्यज्यते । अथ सुहृदिविति श्रौती
उपमासङ्गारः । द्रुतविलम्बितं उच्यते ।

(फ) मालेति । लीचनयोरानन्दो यज्यात् स लीचनानन्द लीचनानन्दकर इत्यर्थः,

(३८) माध । (स्त्रगत) अहो ! मालतीव सहित आलापादि साहचर्येण मनोचित
वाचस्वभाव माधवस्य ए पर्यायार्थे परिसमाप्तं इति । तद्वगति निताड्ये आशुका
मने इहेतेहे ।

(३९) विधातो प्रथमे कारुण्यप्रधान अशुभकृता अकार्य करिणी सुखप्रद इहेयां
पुनराह असमये अकारण प्रतिकूलचरणे कठिन इहेयां चिह्नपीडा उपपादन
करितोहेन ; इहा अतीव आशुका ।

(क) माल । (स्त्रगत) हे महाभाग ! लोचनानन्दकर ! ए पर्यायार्थे तेषामाक
वेधिलाम ।

लय । हही ! हही ! शरीरसंस्रभं जेव्ण णो पिअरुही आरोविदा
अमच्चेष (ब) ।

माल । [स्वगतम्] परिणदं दार्णी मे जीविदत्तिज्ञाए फलम् ।
[सास्त्रम् ।] निव्वूटं अ निक्करुणदाए तादस्सवि कावालिपत्तणं,
पडिद्धितो दुट्टदेवस्स दाहणसमारम्भसरिसो परिणामो, कं एत्थ
उवालंहामि मन्दभाइणी, कं वा असरणा सरणं पडिवज्जामि (भ) ।

(ब) हा धिक् हा धिक् शरीरसंस्रभं न. प्रियसखी आरोपिता अमालेन ।

(भ) परिणतनिदाजीं मे जीवितहत्यायाः फलम् । निव्वूटं अ निक्करुणतया तातस्सापि
कापालिकतम् । प्रतिद्धितो दुट्टदेवस्स दाहणसमारम्भरुद्धः परिणामः । कनिहोपात्मि
मन्दभागिनी, कं वा असरणा सरणं प्रतिपद्ये ।

हृत्पित्तद्वैत पाठः । एतेन केचन धर्मोपदेशात्सत्या रक्षादिका, वस्तुस्तु वदन्ती पीडित्वं दर्शयति
अनिः । एतावत् इयदवसाने इया साकहा हृत्पीडित्वात् परं तथा हृद्यते इत्येते, कम जीवन्मा
मावादिति भावः । इदञ्च इत्यस्य निवृत्त्यात् इत्थं मानं प्रतिमुख्यत्वेन । तदुक्तं दर्शयति—
“प्रत्यक्षनिवृत्ते वज्र” इति ।

(ब) लवेति । शरीरसंस्रभं वाञ्छितादंविज्ञानेन दृष्टधारणदृष्टेः, आरोपितां प्राप्तिा
मगधति । अमालेन भूरिपशुना । तस्मात् मुह्यजननपेक्ष्य तनेव सत्याः प्राचरपथे
वत्स्ये व्यापयः ।

(भ) मालेति । जीवितहत्याया प्राचधारणस्युहाया फलं परिणतं पश्यंशिते ।
कापालिकत्वस्य नरबलिदानकर्तृभावः । कापालिकत्वं तद्वज्रसंज्ञकमित्यर्थः, निव्वूटं स्वप्नं
दुट्टदेवस्य क्रूरनिधने, दाहणं भयङ्करः यः समारम्भं भविष्ये कार्यनिष्पादनक्रमः तदुत्पन्नः
उदनुत्पन्नः परिणामः परिणतिः-प्रतिद्धितः (प्रतिष्ठा समाप्तिः सञ्जाता अस्ति तारकादित्यादित्यु)
समाप्तिं प्राह इत्यर्थे । भरपस्त्राधिभोविष्णवदितिरिक्तस्य च परिणामस्य भावादिति भावः ।
मन्दभागिनी मन्दभावेया अस्मिति शिवः, कं उपलभे निन्दामि ? भाग्यमेव मे निन्दनीयमित्यर्थः ।

(ब) लव ! अहो ! ! अमाता अमाधेर क्रिये सवीके जीवनसंश्रवावहार
आरोपित कविलेन ।

(भ) माल । (वज्रत) अपर्याप्त्यै अमाव प्राणधारण-स्युहायः फलं पर्यावन्ति
इहेन । निर्दयताय पिटावस्य नरघाटकैव छात्रं नृशंसस्य सम्पन्न इहेन । हृष्टे निरतिर

सव । सधि, इदो इदो (म) [इति निष्क्रामन्ति ।]

माधः । [स्वगतम् ।] नूनमाश्रासनमात्रमेवैतत् माधवस्य
सहजस्नेहकातरा करोति भगवती । [सीद्देगम् ।] हस्त सर्वथा
संशयितजन्मसाफल्यः संहस्रोऽस्मि, तस्मिन्निदानीं कर्त्तव्यम् ।

[विचिन्त्य ।] न खलु महामांसविक्रयादन्यदुपायान्तरं
पश्यामि । [प्रकाशम् ।] धयस्य ! मकरन्द ! अपि भवान् उल्कण्ठते
मदयन्तिकायाः ? (४०)

(म) सधि । इति इति ।

अथवा एतच्छब्दं विनुरपि विनाशसाधकत्वात् रघुवहोरा क्व वा शरथं रघुकं इतिपद्ये
माश्रीम् ? तथापि भगवति काण्डवि । २६ ४ २ २ २ २ । दुर्वासेन मां रघुतस्मिन्नाशयः ।

(म) सर्वेति । इति इति आश्रयार्थमिति शेषः । निष्क्रामन्ति मासतीकाण्डकी-
कथयिका इति शेषः ।

(४०) माधेति । उद्युतयेनेन गर्भेति भगवतिस्त्वयात्सल्येन कातरा मदीयदुःखभावना-
दुत्कण्ठिता भगवती कामन्दकी नूनं नियुक्त एतत्—“न तर्हि मयाश्रयायाः परिहोयही”
इत्यादिकं माधवस्य मम समाश्रासनमात्रं केवलात् मान्यमानेव करोति । स्वयं मकरन्दस्य
विरोधितात् काव्येन किमपि कर्तुं न शक्यतीति काण्डपदस्य सूचितम् । संशयितं वाचः प्रति-
बन्धकत्वात् कामन्दक्या आनुकूल्यात् सन्दिग्धं जन्मसाफल्यं मान्यतीतिरूपं जन्मनः सार्धकालं
सह स तादृशः संहस्रोऽस्मि । तथाचात्र मान्यतीतिरिति औपमसाफल्यरूपलक्षण्येन मान्या

उत्पन्नं कार्यः कवेर अशुभं परिणामं परिणामात् इहेन । मन्तागिनी आनि
एविवारे काहाकहे वा तिरकार करिषं ? रक्तविहीन इहेन काहाकहे वा इत्यक
पाहेव ?

(म) मर । सधि ! अतिक्रम्ये । (कामन्दकी, मान्यो ऽ जन्मिका
निष्क्राम्य हहेन)

(४०) माधः । (स्वगतं) सहजं नेहकातरा भगवती (कामन्दकी) विन्दते
(पूरुषवाका सकल वरिता) माधवेन आश्रास्ये अशर्मं माध करिसेन । उद्येगेर

ମକ । ଅଥ କିମ୍ । (୪୧)

ତନ୍ମେ ମନଃ ଚ୍ଚିପତି ଯଦ୍ଧରସପ୍ରହାରମାଲୋକ୍ୟ ମାମଗଞ୍ଚିତସ୍ତ୍ୱଲଦୁଃଖରୀୟା ।
 ତସ୍ତୈକହାୟନକୃରଙ୍ଗଂ ବିଲୋଳଘୃଫିରାଞ୍ଚିପ୍ପତମଞ୍ଚିତସଂବଳିତୈରିବାଙ୍ଗୁଃ ॥୪୧

ଶୁକାତିଶୟତ୍ୱାଦିପତିପାଦନାତ୍ ସାତିଶ୍ରଦ୍ଧବଦନରୂପ ପୁଞ୍ଜ ନାମାଞ୍ଜମ୍ । ତଥାସୌତଂ—“ପୁଞ୍ଜ” ସାନ୍ତିଶ୍ରଦ୍ଧ ବଦ” ଇତି ।

ବିଚିନ୍ଦ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟେ ନିର୍ଦ୍ଦୀୟତି—ନ ଯଦ୍ଧିତି । ମହାର୍ଣ୍ଣମୁକ୍ତ୍ୟ ନରମାଂଶସ୍ୟ ବିକ୍ରୟାତ୍ ମାଳତୀ ରୂପସୁନ୍ଦରୀକାମାଭିସନ୍ଧାନେନ ସାମୁଦ୍ରାନ୍ତଧରପିତ୍ରାଞ୍ଚାନାମର୍ପଣାତ୍ ଅର୍ଥଂ ଭିକ୍ଷଂ ଚପାଞ୍ଚ ମାଳତୀପାତ୍ରି-
 ନିବନ୍ଧନଂ ନ ପଞ୍ଚାମି । ତଥାଏ କାଲ୍ୟାଣଚିତ୍ତୋଽପି ଶୌରଫଳଦତ୍ତେନ ଯ ଏଽ ନୟା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଇत्याଶୟ ।

ସାମାଧ୍ୟାତ୍ୟାନୁସାରେଽ ମହାର୍ଣ୍ଣମୁକ୍ତ୍ୟେ ସାମୁଦ୍ରାଞ୍ଚ ମାଳତ୍ୟ ଚପଦନ୍ତଧରପିତ୍ରାଞ୍ଚୌହିତ୍ରିନ ମହାର୍ଣ୍ଣାସାର୍ଥକଂ ଶୌରଫଳଦମିତି ତଦ୍ଦଶାନ୍ତେ ମସିହମ । ଯଦିଞ୍ଚ “ଗୌନେରାଞ୍ଚମହିନବରାଞ୍ଚୌହିରଗୌହର୍ବଂ ମହାର୍ଣ୍ଣାସାର୍ଥକଂ ହିତି । ଦୈବତାସୌତିକାରକ”ମିତ୍ୟାଦିନା ବର୍ତ୍ତାନ୍ତନ୍ତନମାଂଶମିବ ମହାର୍ଣ୍ଣାଞ୍ଚିତ୍ୟନ୍ତେ, ତଥାସୌହିତ୍ୟନୁଜ୍ଞାନେ ନରମାଂଶର୍ଥେବ ବିଘ୍ନିତତ୍ୱାଦିଞ୍ଚ ନରମାଂଶମିବ ବୋଧ୍ୟମ୍ । ଅନେନ ପଞ୍ଚମାହ-
 କରଞ୍ଚୌପି ମୂଚିତମିତି ବନ୍ଧ୍ୟମ୍ । ମହାର୍ଣ୍ଣାସାଞ୍ଚିତ୍ତଦ୍ଦପମାହଞ୍ଚାନୁଜ୍ଞାନେ କୌରବମାମାଦିଭୟିନ
 ମକରନ୍ଦମିତ୍ୟଧ୍ୟାତୀତ୍ୟାଶ୍ରଦ୍ଧା ତମନ୍ଦ୍ରାପମାବସିତ୍ତମାଞ୍ଚ—ବଦଧିତ୍ୟାଦି । ମଦ୍ୟନିକାସା, ଜ୍ଞାନେ
 ଇତି ଶ୍ରେୟଃ । ଅପି ମନ୍ତ୍ରେ । ତଥାଏ ମଦ୍ୟନିକାସେଂ କିମ୍ତୁମୁକ୍ତଚିତ୍ତୋଽସି ଯଦିତ୍ୟର୍ଥଂ ।

(୪୧) ମକେତି । ଅଥ କିମିତି ଙ୍ଗୀକାରି, ଉତ୍କଞ୍ଚିତ୍ତ ପବାଞ୍ଚୌତ୍ୟର୍ଥଃ ।

(୪୧) ଉତ୍କଞ୍ଚିତ୍ତା ଇତ୍ୟତି—ତଦିତି । ଧରସ ଶଶୌଚିତଃ ମହାଃ ଗାହ୍ ଲନଦ୍ଧରାସାତ-
 ଜନିତଧର୍ତ୍ତଂ ଯଦ୍ଧ ଗାହ୍ ଯା ଆଲୋକ୍ୟ ଘୃଫା ଅଗଞ୍ଚିତ ଅବିଧାରିନଂ ପ୍ପତ୍ତତ ବିଗନ୍ତୁ ଉତ୍ତରୀୟଂ କ୍ଷମା-
 ବରଣାଶକଂ ଯସା ସା, କ୍ଷମାବରଣାଶକମ ସମସ୍ତ୍ୟଲଗ୍ନୟନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଂ, (ଏନେନ ପରମୌକ୍ତଞ୍ଚାହିତୁଂ କ୍ରୁପ-

ମହିତ) ହାମ୍ ନାଗତୀ-ପ୍ରାପ୍ତିରୂପ ଆନ୍ନାସ ଶୌବନେବ ଗାର୍ଥକତା ମର୍ଜ୍ଜଞ୍ଚକାରେଽେ ମନ୍ଦିଞ୍ଚ
 ହୈରା ମୌଞ୍ଚାଟେନ, ଶୁଭଗ୍ରାଂ ଏଥନ କି କଞ୍ଚିତ୍ତା ?

(ଚିନ୍ତା କରିଷା) ଚାନ୍ତୁଞ୍ଚାହଚ୍ଚର ପିତ୍ରାଞ୍ଚିଦିଗକେ ନରମାଂଶ ଅର୍ପଣ କରା ଭିନ୍ନ
 ମାଳତୀପ୍ରାପ୍ତିବ ଉପାଶାଞ୍ଚର ଦେଖିତେହି ନା । (ଏକାଞ୍ଚେ) ବୟଞ୍ଚ ମକରନ୍ଦ !
 ତୁମିଞ୍ଚ ବନମୁକ୍ତିକାବ ଉତ୍ତ ଉତ୍କଞ୍ଚିତ୍ତ ହୈତେହି କି ?

(୪୧) ମକ । ଆବ କି ବନିବ ? ମର୍ଜ୍ଜଞ୍ଚା ଉତ୍କଞ୍ଚିତ୍ତ ହୈତେହି ।

(୪୨) ଭୌତ ଓ ଏକବର୍ଷବୟଞ୍ଚ ହାମ୍ନେବ ଜ୍ଞାନ ଚକ୍ରମୁକ୍ତି ବନମୁକ୍ତିକା ବ୍ୟାଞ୍ଚେବ
 ଆସାତେ ଆମାଞ୍ଚେ ବଞ୍ଚାଞ୍ଚ ଦେଖିଷା ନିଜେନ ଉତ୍ତରୀୟ ବନନନ୍ଦଞ୍ଚେନ ନିକେଞ୍ଚ ମକ୍,

माध । सुलभैव बुद्धरचिता प्रियसखी भवतः । अपिच—(४३)

प्रमथ्य क्रव्यादं मरणसमये रचितवतः

परिष्वङ्गं लब्धा तव, कथमिवान्यत्र रमताम् ।

तथा च व्यापारः कमलनयनाया नयनयो-

स्त्वयि व्यक्तस्त्रेहस्तिमितरमणीयश्चिरमभूत् ॥ (४४)

स्वर्गोऽपि जात इति सूचितम्) । तथा वन कुनयित् कारणादमीतः यः एकहायनकुरद्वः एक-
वर्षवयस्कधगः (वर्षोऽप्यो द्वायनोऽप्यो ह्यादियम) तस्मै नियोसे विधेयेषु चक्षुषी इष्टी
नयने यस्याः सा (वनत्वं एकहायनत्वञ्च कुरदस्य विधिषु नैत्रयोश्चाद्यत्यातिप्रयत्नोत्तमार्थं)
तद्याभूता मदधनिका अस्तसकलितैः सुधाविनिर्मितैरिवाङ्गैः । उर,प्रभृतिशरीरात्रयैः यत्
आश्रितवती आलिङ्गनं कृतवती, तत् आनिङ्गन (कर्त्तुं) मे मन मनः क्षिप्रति आकुलयति ।
तस्यादतीवोत्कृष्टितोऽप्योति भावः । अत्र तन्म मनः क्षिप्रतोयत्र विधेयत्वं नाभिमतस्य मनः-
क्षेपस्य यच्छब्दप्रतिवाक्यपूर्वपाठपरचनावैपरीत्येन गुणीभूतत्वात् “शुक्लारो ह्ययमेव मे य”-
द्विधादिवद्वाक्यगतविधेयविमर्शदीप, तथा विपधातीराङ्गुलीकरणार्थावाचकत्वादवाचकत्व-
दीपय । अत्र ततोयचरणे नुमीयमान्प्रदाय । अतुयचरणे च अस्तसकलितैरिवेति
क्रियोन्पे आलङ्कार, इत्यनयोन्पेत्स्ये च ससृष्टिः । वसन्ततिलकं इत्यम् । एतत् श्रीकौयवतौय-
चरणे यद्वात्तत्वाच्च यदविवर्तितमुत्तररामचरितेऽपि दृश्यते ।

(४३) माधेति । बुद्धरचिताया प्रियसखी मदधनिका भवतः सुलभैव अपथ्यं
प्राप्यैव । अत्र बुद्धरचिताप्रियसखीत्वेन कथनमनुकुलदूनीसद्भावोत्तमार्थं । तथाच बुद्धरचितैव
त्रिविधसुपायसद्भाव्य तत्समागम माधयिष्यतीत्याशयः । सुलभत्वमेवोपपत्त्या द्रष्टव्यति—अपि-
चेति । अन्यत्र तदवती कारणं पश्येत्पर्यं ।

(४४) क्रिन्तु कारणमित्याह—प्रमथेति । क्रन्त्वं मासं अचोति (अपकृत्येवेति
नियमात् कर्म्मण्यन्) क्रव्याड मासाग्निं व्याप्रमित्यर्थः, प्रमथ्य निहत्य मरणसमये तस्याः प्राथ-

ना कविषा वे सुधाविनिर्मितैव ज्ञाय प्रतिश्रमान अत्रद्वारा आलिङ्गन करिशाहे,
मेहै आनिङ्गनहै आभाव मनके आकुलित कवितेहे ।

(४०) माध । बुद्धरचितार प्रियसखी (मदप्रसन्निका) अवशाहै तोयाव
अनायासलता हईवे । आरु ७ पेश—

(४४) मरणसमये व्याप निहत कविषा कुनि ताहाके रका कविषाह, अतवाः

মক । তদুচ্চিষ্ট পারাসিম্বুমশ্বে টমবগাছ্য নগরীমেবম
বিয়াবঃ, । (৪৫) [উল্ল্যায় পরিক্রামতঃ ।]

বিদ্যালিকালী হৃদিতবতঃ সৌকিতপ্রদানৈনানুশলীযসুপকারে কৃতবতস্বক পরিচয়ঃ আভিহ্ননং সন্ধ্য
কথমিবকিন প্রকারেণ মদয়লিকা অশ্বত্ব তাহ্নিগ্নে জনি রমতা অনুরক্তচিত্তা ভবেতু, অপি
নেবেশঃ । তদ্যথ মাণ্ডরখলস্বখৌপকারধরনাত্ একল্যানিহ্ননং সন্ধ্য পুদবান্নানানুশরস্ব
কুলমাজনবিহ্বল্যাব্য মদয়লিকা কথমপি শনানানং ন ভজেনেতি তদৈব সুলভা ভবেদिति ভাবঃ ।
মদু সদীযতানুকাম্বিকালিহ্ননং সানদৈনুকমিব নানুরায়চৈনুকমিহ্নি যদ্বা নিরাক্ষণমনুরক্তি-
নিগ্নয়নং স্যকৌষরীতি—তথাভেতি । তদ্যথ তস্মি মদনুরায়তানুকাম্বিকারখ্যেভ্যঃ । কাম-
নয়শাশা' পদ্যে অছায়াঃ মদয়লিকায়াঃ নয়নযৌর্য্যপারঃ হৃদিতিলেপঃ তস্মি স্যক্ষসে ষ্টন পরি-
চ্ছদানুরায়িণ্য মিমিতঃ নিদল' অত এব রমযৌশঃ মনৌহর' বির্ষ বহুকাল 'ম্যায় অমুত,
মদয়লিকা বহুকালং স্যায় নিশন্দ্রৈস্বায্যো স্যামট্রাযৌদিত্যঃ ।

তদ্যথান তাহ্নয়লিপ্যন্দাবনৌকলদ্বপত্রাধনে মকরন্দে মদয়লিকায়া হৃটানুরক্তিদ্বপত্রাধন্য
শ্রাণাতু অর্থাৎপ্রমাণ্য বিচ্ছিত্যেযানুমানানুসারঃ । তবং সাংঘাদবিশেষে স্যাবে বক্তব্যে
কথ্যাদ ইতি স্যামাত্মাভিধানাহ্নিষেযিবির্ষেবাল্যদৌষঃ । তথা যুক্তিমদমেনেদার্থবিশেষাবধারণা-
“দ্বপন্যাসৌ” নাম প্রতিমুচ্ছস্বর্ষ রহস্ম । তত্রণথ মাণৌকোং যথা—“অপলিক্রমতো যৌশং, অ
অপন্যাস অশ্বতে” ইতি তাহ্নয়লিপয়িত মকরন্দেয প্রমরনায়া অশ্বত্বপাদনাতু “অপন্যাস'
প্রমাদন”মিহ্নি দর্শেযৌকলবৎসম্যক্ব ঘটত ইতি মনস্বস্ম । নিছরিজৌবশ' ।

(৪৫) মক্টিবি । পারাসিম্বুম্ব তরলী নদীবির্ষেযৌ তথ্যে: সর্থেৎ সঙ্কম । অবযাছ
আলীয়া সালিতি যাবত্ । ক্রমস্বাস্বর্ষে স্যাদুল্ল্যাবাদনর্ট্রির্ট্রৌখিণাভিখানদাৎশ
আনামিসম্মালমিহ্নি মনস্ব' । “পারি'অব'বরহ্নি”পাঠমৈদঃ ।

তোয়ার আলিগন লাভ করিগা মনস্বত্বিক। কিপ্রকারে পুরুষাত্তরে অমুরতা
হইষে ? তাহার অমুরাগের নিদর্শনও এই যে, সেই কমলনয়নার বহুকালযাপী
পৃষ্ঠিনিক্ষেপও তোমাত্তে পবিত্ৰুটপ্নেহ নিশ্চলস্ত্রাননগীর হইয়াছিন ।

(৪৫) মক্ । তব্বে উঠ, পায় ও সিদ্ধনদীর সঙ্গমস্থলে অবগাহন করিগা
নগবেই প্রবেশ কবি । (উঠিগা উঠয়ের পরিক্রমণ) ।

माध । अयमसौ महानद्योः सम्भेदः, य एषः । (४६)

जलनिविद्धितवस्त्रव्यक्तनिम्बोन्नताभिः

परिगततटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः ।

रुचिरकनककुम्भयोमदाभोगतुङ्ग-

स्नानविनिद्धितहस्तस्त्रिकाभिर्बधूमिः ॥ (४७)

(४६) माधेति । अयं दृश्यमानः, यमी लङ्कतः, महानद्योः पारासिन्धोः । “सम्भेदः”

इत्यत्र “व्यतिकारः” इतिपाठभेदः, सीऽपि सङ्गमायं क एव ।

(४७) जलैति । य एषः सम्भेदः—स्नानमात्रं स्वगणानन्तरमेव (सातमं न वस्त्र-

सम्भारोदिव्यवच्छेदः । उत्थिताभिः तीर्थं उत्तौषाभिः अत एव जलैर्न निविद्धितानि (निवि-

द्धितानि जलानीति करोत्यर्थेस्नानादिरिडमब्दात् करोथि त्) । नितान्तसंसिक्ततया देष्टुं समतीव

संलघानि वस्त्राणि यासा ताः, अत एव च व्यक्तानि सुस्पष्टं दृश्यमानानि निधानि भागिमध्यादि-

निषदीकृतानि उत्तरानि स्नानमष्टालातुङ्गदेष्टुलानि च यासा तथा रुचिरकनककुम्भवत्

मनोहरस्त्रयैकलसवत् श्रीमन्तः कान्तिमन्तः आभोगेन परिपूर्णतया (‘आभोगः परिपूर्णते’त्यमरः) ।

तुङ्गा उत्तरतश्च ये स्नानाः तेषु निदिष्टा अर्धिताः कृताः यावद्यः स्वस्तिका इव मङ्गलद्रव्याद्यैव

(“स्त्रिकी मङ्गलद्रव्ये चतुष्कण्डभेदयोः) पिष्टकस्य विकारस्य स्वस्तिकी रसतात्त्विक” इति

विश्वः) । इत्था एव च स्वस्तिकी याभिसथोत्थिताभिर्बधूमिः स्त्रीभिः परिगता व्याघ्रा तटभूमि-

सौरप्रदेशो यस्य तद्योक्तः वर्णत इति शेषः । स्वस्तिकं विन्यासविशेष इति कौषित्, तथाचोक्तं

“मणिवन्धनवियक्षा-वराणोन्वीरयोजितौ । उत्तानीवामपात्रंथौ स्वस्तिकः परिकीर्तित”

इति । अत्र बध भिरिस्त्रमेव चातुर्भ्यैर्हंसमात्मयोतनात् “वर्णसंस्कारो” नाम प्रतिमुञ्जसम्भे-

रङ्गम् । तथाचोक्तं दर्पणे—“चातुर्भ्योऽपगमनं वर्णसंस्कार इत्यति” । इति ।

तथा स्नानोत्थितस्त्रीजनसमावृत्तं तदात्तः, जलनिविद्धितव्यादिपट्टार्थहेतुकत्वेन

काव्यविङ्गम्, रुचिरकनककुम्भयोमदिति लुप्तोपमा, हस्तस्त्रिकेत्यत्र विनियमकामादेन

वदन्तीत्ययोः सन्देहसङ्करावहार इत्येतेषामङ्गादिभावेन सङ्करः । मालिनीयङ्गम् ।

(४७) माध । एहे मेदे पावां ओ सिद्धुनदीर सप्रमङ्गम् ।

(४९) मलधारो यस्मैर नितान्तं गात्रलघता निवहन्त बाहावेर नाति ओ त्रुन-

दण्डानि निहोत्रत हानंति सुस्पष्टरूपे परिपृष्टे हईकेछे, मनोज्ञ सुवर्ण-कनकसव

त्राय शोभमानं ओ परिपूर्णतया उग्रत एते बाहावा इत्युक्तं मातृलिक त्रया नात्

चतुर्थोऽङ्कः

[इति निष्क्रान्ताः सर्गे । (४८)]

इति मातृतीमाधवे गार्हृलविभ्रमो नाम चतुर्थोऽङ्कः (४८) ।

(४८) इतीति । अथति इयोर्निष्क्रान्ताविति सर्व्वेयन्दस्य इदुवयस्य चोपदिः ।
मथमाहृषिवदीकृत्या ।

(४९) इतीति । गार्हृलक्षतप्रकारेण विधमः मकरन्दमाधवयोर्भ्रमः कश्चिन् सः,
नाम तत्राद्या प्रसिद्ध । अथिभ्रमं गार्हृलक्षतप्रकारेण मकरन्दाय विधमः तद्दर्शनेन माधवस्य
च प्रधानतया रक्षित इति गार्हृलविभ्रमनाथा प्रसिद्धोऽयमद्व इत्यर्थः । कश्चिन् पुस्तके गार्हृल-
विधमोनामेत्यसो नास्ति ॥

इति काव्यतर्कसौधोपनामक-द्वौष्ट्यविद्यारि तर्कसिद्धान्तमहाचार्य्यकृताया तत्त्वबोधिनौ
समाख्यया मातृतीमाधवव्याख्यायां चतुर्थाद्विवृतिः समाप्ता ॥

करिहाछे, आनवाट्याथिउ मेहे सकल वधुजने बाहाव उटुळ्ळि परिव्याथ ।

(४८) (सकले निष्क्रान्त इहेन) ।

(४९) (गार्हृलविभ्रमनामक उटुर्थ अह समाथ) ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति आकाशयानिन भौषण्योञ्ज्वलवेशा
कपालकुण्डला । (१)]

कपा । पङ्कधिकादशनाडीचक्रमध्यस्थिताम्,

इदि विनिहितरूपः सिद्धिदस्तद्विदां यः ।

(१) चतुर्धादशचित्तमहामांसविक्रयोपयोगिहत्तानाविदकं विन्दन्मन्त्रमारभते—तत इत्यादिना । भौषण्यो नरयिरोऽस्त्रिधारणादिना भयप्रदं, उज्ज्वलो योगप्रभावादिना प्रदीप्तश्च वैशो यस्याः सा, कपाले नरयिरोऽस्त्रिणी कुण्डले कर्णालङ्कारविशेषो यस्याः सा कपालकुण्डला तत्राथौ वाचित् कामचारिणौ आकाशयानिन योजसिद्धिप्रभावाद्गगनमार्गेण खिचरगत्येति यावत्, प्रविशति रङ्गभूमिमाकल्पति ।

(२) पङ्कधिकेति । यः पङ्कधिरधिका अध्यादटाः (अध्यादटाशब्दाधिक इति निपातः), दय पङ्कधिका दय इत्यर्थः, या नायः दृष्टादयः, तासां यच्चकं मण्डलाकारं ऋतुपत्रं तस्य मध्ये स्थित आकाशरूपं यस्य स तथाभूतः, तथा तद्विदां साहस्यकवेदिनां योगिनां इदि हृदये विनिहितं कथयया संस्थापितं रूपं स्वकीयाङ्गतिर्मेव तादृशः सन् सिद्धिदः मुक्तिमुक्तिप्रदः, तथा अविचलितमनोभिः तदीकापीकृतनानवैः साधकैः उपसक्तैः मन्त्रनाथः अन्विष्यनाथः, शक्तिभिः इच्छाक्रियाश्रानदपानभिः परिवृष्टः व्यातः अथवा ब्राह्मणायुष्टशक्तिभिः परिवृष्टः प्राक्-वह्नमत्या परिवेष्टितः, स शक्तिनाथः शक्तौना निदक्तेच्छादिक्रियाश्रानदपानां नाथः प्रयोक्ता, अथवा ब्राह्मणायुष्टशक्तिभिः परिवृष्टः प्राक्वह्नमत्या परिवेष्टितः, स शक्तिनाथः शक्तौना निदक्तेच्छादिक्रियाश्रानदपानां नाथः प्रयोक्ता, अथवा ब्राह्मणदियशक्तौनां पतिः मूलनाथ इत्यर्थः, जयति सुश्रोतुकर्मण्येव वर्तते ।

नाडीनामनन्त्याऽप्यत्र भौषण्यलाभिधानं प्राधान्यानुसन्धानेन, प्रधानाः चोत्तम नाथो यथा—

“दृष्टा च विद्वता चैव सुध्या च परा ज्ञता ।

मात्स्यौ हस्तिजिह्वा च धृवा वधुवया तथा ॥

(१) गगनमार्गे भौषण्यो उज्ज्वल वेशधारिणी कपालकुण्डलार प्रवेश ।

(२) कपा । बाह्यार अरूप ईडापित्रनादि बोडण नाडीचक्रेव अर्थात् जगन्मैत्रेय यद्यो अवहित, विनि तातुं आङ्गुलिनेर जगन्ने निद्वेय अङ्कति

भालतीमाधवे

अविचलितमनोभिः साधिकैर्मृग्यमाणाः।

म-जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥ (२)

अनन्तं वा कुम्भार्थं शक्तिनी दशमी कृता ।

तासु शिवा च शिवा च त्रिशया कामदा परा ॥

अथता वहुना नाम नाथो वासुसमीरिताः ॥”

भाकोचकादि यथा, वीरशास्त्रे—

“सुदृढं व्यादाचारं शक्तिज्ञाने च चक्रदलम् ।

शामी दशदशमेतं शूर्यसङ्घादलं तदि ॥

काण्डे स्यात् षोडशदलं च मध्ये विदमानितम् ।

सङ्घदलमाख्यातं सङ्घरत्ने तु पञ्चमम् ॥

एतानि सप्तपञ्चानि चकाचि संप्रचयते ॥”

चक्रसंख्येय निरुक्तसप्तपञ्चकले इत्यात्र तत्परपरतव्याख्यानवीजं प्रत्यर्थं यथा—

“वाहिरः श्रवणं दीर्घं यद्यपि व्याघ्रं तिष्ठति ।

तथाप्यस्य परं स्थानं तत्परतव्याख्यानं ॥”

इत्यादीनां शक्तिले प्रमाणा यथा—

“इत्या क्रिया तथा ज्ञानं गौरी काष्ठी तु वैश्वरी ।

विधा शक्तिं ज्येष्ठा यत्र तत्परं ज्योतिरोमिति ॥”

अत्र भाकोचकादिपदानां केवलतत्त्वशास्त्रविज्ञानां प्रयुक्तत्वेनाप्रतीतत्वदीयः, इत्यतीर्षं स्वर्ध परामर्शादगुणत्वमेव लभते । यद्योक्तं दर्पणे—“शुद्धः स्यादप्रतीतत्वं श्लेषेऽङ्गुवाचरीः स्वर्धं वापि परामर्शे . . . ॥” इति ।

तथा विवाहदण्डकलप्रधानोपायस्य भालतीमाधवयोवनुरागस्य पूर्वोत्पन्नस्य “प्रैमात्र मण्ययन्मय” इत्यादिना समुद्रे दातुं, “हा ताद निरुद्धय ॥” इत्यादिना “असालीके” त्वादि च पुनश्चास्य ज्ञासात्, “ओ ओ भालत्यम्बे विद्यः सैजिकाः” इत्यादिना “अथै चयात्”, “भालन प्रथमं” इत्यादिना पुनश्च दातुं, “अमठी भयवदी” विषवेदी” इत्यादिना पुनः ज्ञासात्, “परमत्वं वदिति” । इत्यादिना पुनरर्थे यथाच इतः प्रभृति सप्तमाङ्गुमासिं दातुं शर्मन्ति यद्योक्तं दर्पणे—

“कृष्णप्रभानोपमास्यस्य मःसुदृष्टस्य किञ्चन ।

मर्धो मय समुद्रे दी ज्ञासात्वे यथाचान् सुदृः ॥”

एवं भालतीनामविषये कामन्दकादीनां तत्परतादर्शनादुपायविनया न्युपाय मास

इयमहम् इदानीं—

नित्यं न्यस्तपद्मचक्रनिहितं हृत्पद्ममधोदितम्.

पश्यन्ती शिवरूपिणं लयवशादात्मानमभ्यागता ।

नाडीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चामृताकर्षणा-

दप्राप्तोत्पतनश्रमा विघटयन्त्यये नभोऽम्भीसुचः ॥ (३)

प्रदानार्थं राशौ सूत्रश्लेषादिदर्यनादुपायविशया च लक्ष्मीवशाच्चान् प्राप्तिशभव इति “प्रदाशा” नाम तृतीयावस्था । यद्योक्तं—“उपायापायविनाश्यां प्रदाशा प्राप्तिशभव” इति । अस्मा अहानि च यथास्थानं सुलक्षणं निवेद्यव्यत्युसम्भे शनोति । मालिनी इत्यम् ।

(३) निश्चयमिति । न्यस्त पूजाजपादिप्रारम्भसमये “शा इदयाय नमः, यौ शिरसे खादा” इत्यादि प्रतिहृदिहोमक्रमेण न्यासीकृतं यत् यथा अहाना इदयशिरःपिच्छाकरव-
नेदास्यां चक्रं समूहः, तत्र निहितं आरोपितं घटत्रयासपूर्वकं तत् ध्यातमिति यावत्, अत एव इत्पद्मस्य पूर्वोक्तहादमदलहृदयपुच्छरीकस्य मध्ये कर्षिकास्थाने लदितं प्रकाशमानं शिवरूपिणं तद्दृष्ट्वैव चिन्तिततया स्थितमहृदिबिषयं आत्मानं परमात्मानं नित्यं सदा पश्यन्ती साक्षात् कुर्वन्ती, तथा जयः शीवशास्त्रप्रसिद्धं जडमाहृतस्य वायोनाडीविशेषेषु निरोधः एकाग्रता वा तद्वशात्तदवलम्बनात् नाडीनां पूर्वोक्तदृढापिङ्गलासुदधाना उदयक्रमेण वायु-
पुरथादिरीत्यां प्रकृतकुम्भकरेचकात्मकप्राणायामिवैल्ययः, जगतः जडमात् गतिशीलाहोहादिति यावत्, (“जगत् भ्यात् विष्टपे शोभं वायो ना जडमे निष्ठा”ति मीदिनी) । पञ्चावतानां “विद् च सूत्रमिदम् मन्त्रा यज्ञं पञ्चामृतं क्षृतं मित्युक्तान् शरीरगुह्यतापादकविष्मूत्ररक्तमन्त्रा-
युक्ताया आकर्षणात् आज्ञयापसारणाद्दो न प्रात उत्पतनस्य आकाशगमनस्य श्रमः आशासी यया तथाभूता इदमहं प्रायुक्तगद्यस्थितं विशेष्यपदमिदमनुसञ्जनीयं), अयं नभसः सन्धुख-
स्थिताकाशस्य (अये इत्येकारान्तमन्थय) अम्बुसुप्तो गमनप्रतिकूलोभूतान् मीथान् विघटयन्ती शीववर्तिनापसारयन्ती सती इदानीं (इदमपि गद्यस्थितं) अश्रुना अध्यातता औपर्व्यता-
इहो ह्यं करालायतनं प्राणा ।

पूर्वोक्तवदमपि घटत्रयचक्रादिशब्दसमीपसम्प्राप्तोत्पतनदोषः स्वयं पराशर्यादनुश्रुतामिदं

स्थापितं करिशा सिद्धिं प्रदानं करेन, एकाग्रचित्तं साधकगणेशं अविद्यमानं
ब्राह्मणि अष्टे भक्ति-परिवेष्टितं सेहै भक्तिनाथ (महादेव) सर्वोत्कर्षेहै वर्द्धमानं
काहेन ।

(०) एहै आनि वद्वज्ज्ञानपूर्वकं जगद्वानि वद्वज्ज्ञे आवाधनावशतः स्वंगद-

তথাহি—(৫)

বিশ্বগৃহসির্জটানাং প্রবলতি নিবিড়শ্যনিন্দোঃপি ভারঃ,

সংস্কারকাণ্ডৌর্ধ্বং পটু রটতি ছত্ৰাশ্লিষ্যছাত্ত্বপ্ৰাণ্যে ।

জঙ্ঘং ধূনোতি বায়ুর্বিহ্বতপ্রাণশিরঃশ্বেয়িকুশ্লেষু গুশ্ব-

শ্চক্ষালঃ কিঙ্কিণীনামনবরনরণজ্জারহেতুঃ পতা কাম্ ॥ (৬)

(১) বনশ্যেয়টানবরনবেব সমবেবতি—তথাচৌতি ।

(২) বিপাংগতিঃ । বিশক্ সখ্যং সৌভাগ্যবিস্বাসং যস্য চ তাইয়, সটানাং ভারঃ
 কলায়ঃ, নিবিড়ম গাটেন ঢকিমা দশনেন নভৌ পটৌপি সন্মু প্রবলিতবেবদ্বাত কম্বতি ।
 ছাত্ত্বাশ্লিষ্য শ্বলবিধিষল মেরৌজমৌবিতল্য বিয়ুতল্য প্ৰক্টা তদ বদা ঘন্টিকেল্যেং, সংস্কারিষ
 বেগাশ্লিষ্যজ্জারবিধিষলঃ (“সংস্কারনেদৌ বেবৌগ্ধ শ্চিতিম্ভ্যাপকমাধনে” ইতি বিশবদ্যে) । যঃ
 কাণ্ডে জঙ্ঘং কিঙ্কিণীনাঙ্গীনা ধ্বননমিতি ধাবন, (“নিছাশৌ নিহুত্ব, জাণ্ডঃ জঙ্ঘং জঙ্ঘনং”
 নগরীকমরঃ) । তেন দৌর্ধ্বং অধিকং পটু গুণ্যৎ সগাংকতা পাটলিঃ পুনঃ পুনঃশাশৌ ঘন্টিন্
 তদধম্য স্মাণ্ড্য (পতন্মু বয়মেব পটমীতি জিয়াবিধিষল), রটতি প্রব্ৰাবতি তস্মা সগাণ্ড্যঃ
 সগুহটঃ (“সগাণ্ড সগুহটঃ শ্বে হে বিহরাসী গুহটমি” ইতি বেদিগৌ) । কিঙ্কিণীনাং কঙ্ক-
 মাত্ৰাবতম্বিতস্বদ্বঘন্টিকানাং বনবরনঃ অবিতানঃ ধৌ বচগুহাং, নিবাসঃ তল্য পটুঃ সখ্যাদক-
 বায়ুঃ গমনবেগানিষঃ বিহরাসী শ্বকীকৃতাসি মাংসটৌনত্বা নিবাসবশৌকতদম্ভ্যামাণীতি
 যাবত্, যানি হরহিরাসি কঙ্কমাত্ৰাবনতকপাত্ৰাসি তথা স্তম্বঃ স্তম্ভা ইব শ্বেথয় পুত্র বা
 স্তম্ভাঃ তৌ তদৌবদম্ভ্যাম্ভকটবিধিষলঃ, গুহটন্ অম্ভকমণ্ড্যঃ বং গুহটন্ সন্মু পতাশ্চাঁ বৈজয়নী
 স্মাণ্ড্যবদ্বম্ভকটমিতি ধাবত্ কঙ্কং কঙ্কীকৃতং যদা সগাণ্ডয়া পুনীতি কম্বতি । তথাশ
 বেহমন্ড্যবায়ঃ সন্মুং শা বনশ্যেয়ল্য শাসম্ভল্য প্রতিপাদবতৌতি মাং ।

অথ - প্রবলবেগানিষলমাববর্ধনাত্ সমাবৌজিঃ, শ্বে শ্বিকৃষ্মং যিতি তথমাণ্ড্যবায়োঃ
 সন্মুং হবদ্বটঃ, যদা স্তম্ভেণু গুহটদিতি কটুগমাত্ম্যানু স্বেকাদ্ভাবনশ্যস্ভাং ইতি যদা সংস্কারিঃ
 হৈকানুগতপ্রথমং যদা সর্গেণ—“হৈকী শ্বচনগুহল্য স্তম্ভগাম্মনবেকমা” ইতি । সগুহম
 সগন্মু ।

(১৩) বেহেজু সর্কীভোভাবে অবহিত আদায় সটৌসম্ভু পুত্র অধিবল্য হইয়াও
 ধমনবেগবশতঃ কম্পিত হইয়াছে । আদায় ত্রিশুলের ধস্তী সংস্কারজনিত শব্দে
 দৌর্ধ্ব শূল্যেও আয়ুতিক্রমে শব্দ করিয়াছে এবং সর্কীভাৎহিত কিঙ্কিণীগুলি
 কারণীকৃত উৎকট গমনবায়ু মাংসানি আবরণপূত সর্কীভাৎহিত নরমগুণ্ড্যবায়ু

[পরিক্রম্যাবলোক্য গম্ভমাগ্নায় চ ।] ইদং তাবত্য়ু রাশনিম্ব
তৈলাঙ্গপরিভূজ্যমানরসৌনগম্ভিমিচ্ছিতাধূমৈঃ । পুরস্তাঙ্গিভাবিতস্য
মহতঃ শ্মশানবাটস্য নেদীয়ঃ করাস্নায়তনম্ ॥ (৩)

যত্র পর্য্যবসিতমন্ত্রসাধনস্য অক্ষহরোঃ অধীরঘণ্টস্য ষাশ্রয়া
সবিশেষমব্য পূজাশম্বারো ময়া সন্নিধাপনীয়ঃ, কথিতস্ত মে গুরুণা,
“বস্মে কপালকুণ্ডলে ! অথ ময়া ভগবত্যোঃ করাস্নায়াঃ প্রাণুপযাচিতং
স্মীরঙ্গমুপহর্ন্তব্যম্ । তদত্বেব নগরে বিদিতমাঙ্গ” ইতি তদ্বিচিনীমি ।

(৩) ইদমিতি । পুরাণেন অরভিনবেন নিম্বত্বেন অকানো মচ্ছিতানো পরিভব্যমানানো
মর্জিতুমারম্বানা রসৌনানা লঘুনা (“লঘুনা যুগ্মনারিচনচাচন্দ্রসৌনবাঃ” ইত্যমরঃ),
গম্ভ ইব গম্ভী যৈবা তৈ তাহুগৈঃ চিতাধূমৈঃ পুরস্তাঙ্গু অয়ত পয বিমাবিতস্য সূচিতস্য মহতঃ
বিস্তীর্ণস্য শ্মশানবাটস্য শ্মশানাঙ্গিসুচ্ছবিস্কৃতপদস্য (কথ্যতঃ বেদান্তে অদমীতি বাটঃ,
বট + ঘম্) “বয়া বাটঃ পদাং মাস” ইতি ভাষ্যারঃ । নেদীয়ঃ স্তিতিসমীপবসি (স্নিক
× ইয়সু, “স্নিকবাটধোনৈদসাধা” ইতি স্নিকগম্ভস্য শৈবাস্ত্রঃ), ইদং হস্তমানং করাস্নায়া
তদাঙ্গদেবতায় ষাশ্রয়তন প্রয়লপ্চ্যাত । যন্ মম মন্ত্রমিতি ভাষ্যঃ ।

(৪) যবেতি । যত্র করাস্নায়তনে । পর্য্যবসিত সন্মার্গে মন্ত্রসাধনং পুরস্বরসামক-
ন্যাপারবিশেষঃ যস্য তদাভূতস্য সবিশেষ দিনাক্ষরীষা বিশেষেণ ষাশ্রিক্বেন স্বহ বর্গমান যথা
সামগ্ধা । পূজাশম্বারঃ করাস্নায়নৌপকরস্বয়কলাপঃ, সন্নিধাপনীয়ঃ উপস্থাপনীয়ঃ ।
বিশেষণের বিক্ৰান্তগতি—কথিতমিতি । প্রাক্ মন্ত্রসাধনারম্বান পূর্বে, উপযাপিতং স্মীরং
“অথ মন্ত্রসাধনস্য সমাসৌ মনস্মৈ স্মীরঙ্গমুপহর্ন্তব্যমৌ” ইতি স্বতন্ত্রনিম্বয়ঃ (“যদীয়তে তু
দেবস্মৌ মনোরাজ্যস্য বিদ্রমি । উপযাপিতকং তন্মু দীচুৎ সমবচত হ” ইতি হারাবলী) । ধীরং

হুসে অর্থাঙ্কমধুব শকু করিতে করিতে ত্রিশূলের বৈজ্ঞানিক উচ্চে উঠাইয়া
কম্পিত করিতেছে ।

(৭) অতঃপ্রই পুরাণনিম্নর তেতল জাঙ্গা রক্তনের গন্ধের জার চিতাধূমের
গন্ধে সংশ্লিষ্ট বিসৃত শ্মশানপথেব নিকটবর্তী এই করাস্না দেবীর গৃহ ।

(৮) একই করাস্নাতপসৌক গৃহে সর্গাঙ্গপুষ্করক আঙ্গাঙ্গ জরু আচারচাপ্টের
আবেশে অঙ্গ আমাকে বিশেষরূপে পূজাপহার উপস্থিত করিতে হইবে ।
সকলবেব-আমার-বলিয়াছেন, “বৎসে কপালকুণ্ডলে ! আজ আমার ভগবতী

[सकौतुकमग्रेऽवलोक्य] तल्लोऽयमतिगभीरमधुराकृतिः उक्तश्चित-
कुटिलकुन्तलः, कृपाणपाणि श्रुगानवाटमवतरति ? य एयः—(८)

कुवलयदलश्यामोऽप्यङ्गं दधत्परिधूसरम्,
ललितचरणन्यासः श्रौमान्मृगाङ्गनिभाननः ।
हरति विनयं वामो यस्य प्रकाशितसाहसः ।
प्रविगलदसृक्पङ्कः पाणिललचरजाङ्गलः ॥(८)

काचिदनुकृष्टा स्त्री, ("जाती जाती यदनुकृष्ट तनु रव प्रचक्षत" इति विश्वः) । सप्तदशतमं
चलितपदेषु दातव्यम् । तम् स्त्रीरव चतैव नगरं सन्निहिते पद्मावतीनामकजनपदे, विदितं
सभ्रंजनावगतं चास्ते विद्यते । इति मी गुरुणा कथितमित्यन्वयः । ततश्चात् 'विचिन्तोमि
अभिव्यामि । सकौतुक—“एतादृशमभीरमधुराकृतिरथ कथमस्मिन् भीषणे मङ्गायन्यामे”
निराशां सञ्चरती”ति कौतुकेन सह वर्तमानं यथा कालोत्पद्ये । अतिगभीरा ईदृशभीषण-
व्यानेदि अत्यन्तव्यादिविकारभावा मधुरा कीमला च आकृतिर्देव्य सः । माभीर्यमाधुर्ययो-
र्भरतीक लक्ष्यम् ।

यथा—“विकाराः सङ्गा यस्य हर्षक्रीडन्यादिभु ।
भावेषु मापलभ्यन्ते तदनाभीर्यसुदाहृतम् ॥
अध्यासात् कारणाणाम्पु द्विष्टलमुपजायते ।
सङ्गत्सपि विकारेषु तन्माधुर्यसुदाहृतम् ॥” इति

तथा उक्तश्चित, श्रुतीकृत्य षडः कुटिलः वक्त्रः कुन्तलभार, कैयकनादी यस्य सः, कृपाण,
श्रुग्नः पाणी हस्ते यस्य सः, एवभूत लोऽय म्रगानवाटं अवतरतीत्यन्वयः । तमिदं विशिष्यति
—य एव इति ।

(८) कुवलयविति । कुवलयदलश्यामोऽपि स्वभावत इन्द्रीवरपदवद्रीलवर्षादिषु सन्
परिधूसरं विषमभ्रादिनिमित्तकसंस्कारादिव्याप्त धूसरवर्षं 'अङ्गं' दधन् चारयन्, क्लिप्तः

कराला नेवीर निकटे पूर्णशक्तिश्रुत शीरङ्ग उग्रहाव निट्ट हरेवे । सर्वजनविदिते
सेहे शीरङ्ग एहे पञ्चावतीनगरेदे आछे” अत्ररां आसि आवेदन करिछा शेषि ।
(कौतूकेर सहित सन्नुधेर शिके अलोकन करिछा) श्रुतीकृतने वद्ध
केपकलापनाली श अति गह्रौव मधुवाकृति टेनि आवार के पञ्चावते अशान-
पथे अवतरण करिटेछेन ?

(९) हेनि अत्रावतः नीलोत्पलपत्रेव श्रावः श्यामर्ण हरेहा ० निश्रुतवादि

[निरूप्य] श्रेयः । न एष कामन्दकीसुहृत्पुत्रो महामांसस्य
पणयिता माधवः । तत्किमनेन, भवतु समीहितं सम्पादयामि ।
विगलितप्रायश्च पश्चिमसन्ध्यासमयः । तथाहि सम्प्रति—(१०)

मनोहरः 'परशुमहास' पादविचोदी यस्य सः, शौमान् स्वभारत. कान्तिमाशौ, धृताङ्गनिमान्न
महाङ्गसद्व्यवहनः य एष इत्यन्वयः, परिलल्यत इति शेषः । यस्य चस्य ससत्त्वं विषयत्वं
नरजाहलं मनुष्यमांसं यत स ("जाहल निर्जनस्थाने विविध्या पिहितेऽस्त्रिया" इति मेदिनी),
यत एव प्रविशसन्ताः परशु अक्षय्यपुत्रा. रक्तकहूँमा यथात् सः, यत एव च प्रकाशितं प्रकटी-
कृतं साहसं मांसार्थं मनुष्यमारण्यं भोषणार्थं वसायकायं' देन स तदाभूत्, वामः दक्षिण-
ततः पाश्चि करः विनयं विनीतभावं इति विनाययति च विनीतत्वमेव द्योतयतीत्यर्थः । तदा-
चार्यं किमप्यसाध्यं साधयितुमेवैव पराङ्मुख्ये दनसाहसमहोक्तवानिति भावः । साहसमुक्तं
नारदेन यथा—

“मनुष्यमारण्यं नीयं परदारभिनयंयम् ।

पादयन्मदतथैव साहसं पश्यथा श्य तम् ॥”

यत्र प्रदमाहं सुशोभमाहत्, द्वितीयाहं च पदाहंस्त्रुक्तं कान्तिमाहं इत्यमिति तेषां परस्परसंवेदित्वात्
संयुक्तिलेखारः । इतिश्रीमहात्मम् ।

(१०) निरूप्येति । निरूप्य शीघ्रप्रभावेणावधारयति । य कामन्दकीसुहृदः कुञ्चिननराधिपति-
सिधिवदेवरातस्य पुत्रः माधव इत्युच्यते इत्यर्थः, स एव महामांसस्य पणयिता कार्यं
विशेषविशद्वयं यस्यानपिमाधेय्यी विक्रिता सन् अवसरतोन्वयः । पणयित्वपि सुखी चेति
अथद्वारादेकपणयितो मुचि रूपं पणयितेति । यत्र महामांसविक्रयवत्स्य चतुर्णां स्वगतोक्तत्वे
मायापरिज्ञानत्वेऽपि शीघ्रमूलैः तदवधारणं न विवक्ष्यमिति मनश्चम् । तत् सत्त्वात् अनेन
एतदनुसरन्नेन किं + किं फलं किमपि प्रयोजनं प्राप्तीत्यर्थः । भवत्यु अस्मात्परायमिति शेषः ।

आपण्यक कारणेन पुत्रवत्त्वं अत्र धारणं कथितं चेन्नः ईहाय चरणविच्छेपेण अति
मनोहरं च सुखच्छेपेण हारं शून्यं एवः ईनि अभावतः ई काठिनाली ; किञ्च
साहसप्रकाशकं वामं हत्तं ईहाय विनीतभावं विनायकं कथितं चेत् । येहेतु
बाह्यं हत्ते नरमांसं विगलितं इहेतेहेत्तं च उग्रियकनं मेहे हत्तं इहेते रक्तकर्कसं
निवर्तितं इहेतेहेत्तं ।

(१०) (निरूपणं करिष्यामि) अहो ! এই ব্যক্তি कामन्दकीর পুত্রবৎস্ব সেই
মাংসবিক্রেতা হইল মাধব অবতরণ করিতেছে । তবে ইহার অঙ্গুরণে আর

श्रीमन्महापिण्डगुच्छावलिभिरिव तमोवज्जरीभिर्विद्यन्ते
 पर्यन्ताः प्रान्ताद्वत्या पर्याप्त वसुमती नूतने मज्जन्तीव ।
 वात्यासंवेगविष्वग्निघ्नततवलयितस्त्रीतधुभ्याप्रकाशम्
 प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु ॥ (११)

नमोदितं चैष्टिः श्रीरवालयनद्यं सत्यादशभिः साधयामि । अद्यस्य कार्यं साधयतु, अद्यस्य
 स्वकार्यं साधयामीति भावः, गुञ्जादिष्टसाधनकाशोऽप्युपस्थित इत्याह—विनमितप्राप्त इति ।
 नतप्राप्त इत्यर्थः, पश्चिमसम्भ्रामनः साधनमभ्यासमाश्रमः । विनमितप्रायत्नमेव समर्पयति—
 नयाहीति ।

(११) श्लोक इति. श्लोक आकाशस्य पर्यन्ताः इष्टिस्त्रीमालवर्णितया भूतलनद्या इव
 प्रतिमानमात्रा. प्रष्टेया. तमोवज्जरीभिः आभ्यस्तगामि. महापिण्डगुच्छावलिभिरिव तमोवज्जरीभिरिव
 श्लेषोभिरिव विद्यन्ते आकाशयोः । तथा वसुमती इतिश्री प्रान्ताद्वत्या परितः पर्यन्तमाश्रितिसम्भ्र-
 जमेव नूतने अभिनवे पयति जले मज्जन्तीव निमग्न्य भवतीव । तथा त्रियामा इतिः प्राग्भेदपि
 विनमितप्रायत्नयि शरीरकालेऽपीति यावत्, वनेषु वनप्रदेशेषु वात्याया वायुसमुच्चयः (“अस-
 त्त्रुनो वाताली व्यादात्या वातमण्डलिनी” इति काण्ड शेषः), सर्वत्रैव मण्डलं त्रैवैव विषय-
 कर्मणः विस्तता विस्तारिता नन्वितता वषणकारिण म्यिता स्त्रीया धूमता या धूमता धूमसमूहः
 (“धूमता धूमसमूहेऽपि नोद्यारेऽपि विनितत” इति धरविः), तथा प्रकाशो मलय तं तदुपमित्यर्थः ।
 निजं श्लोक नीलिमानं नीलत्वं शब्दयति प्रारम्भ एव प्रयागान्कारुण्ययौवनप्रशामपादयति ।
 तदास्य समीहितसाधनस्यैव शीघ्रावसर इति भावः ।

यथा कुलीशतकटाङ्गाविचतुंभवस्तुनी जनमन्त्रवक्तव्यप्रथमसः प्रान्ताभ्याम एव लिखयति,
 ततः क्रमयो मन्त्रादिभावसम्भ्रमेन सर्वत्रैवाह्वयता जायते, तथा इष्टिस्त्रीमालवर्णितया भूतल-
 नद्या इव श्लोकस्यानो दयनभ्राम एव प्रथमतस्तमालवदुच्छावर्णितुल्यागतास्यकारवज्जरीभिर्वाच्छाद्यत
 इति पृथिव्या अपि गहनवद्य इव श्लोकमान. पृथ्वीभूतलप्रदेश एव प्रथमतस्तमालवदुच्छा-
 कससः सप्रिहितमन्त्रादिभावस्य प्रथमतस्तमालवदुच्छावर्णितुल्यागतास्यकारवज्जरीभिर्वाच्छाद्यता

कृत्वा किं ? हेहाव अवतरण इति, अदिष्ट (शीरुद्र आनन्दरूप) मनोहित कर्म
 सम्पादन कवि । शीरुद्रकाव्य सवश आदि अतोत हरेरहे । धेरेकू मन्त्रादि—

(१२) आकाशेव बुद्धिनीवाङ्मूर्तौ असेनश्रुति उमान्तववज्जरीव श्वा
 अङ्ककारुण्य लतादि आकाशानि हरेरहे । पृथिवी येन पर्याप्तकारुण्य निवन्धनरूपे
 - व अने निवन्ध हरेरहे एव, त्रियामा (वादि) वातवज्जरीव सारवण

মালতোমাধবে

ইতি পরিক্রম্য নিষ্কান্তা ॥ (১২)

বিষ্কাম্ভকঃ ॥ (১৩)

ততঃ প্রবিয়তি যথানির্দিষ্টো মাধবঃ ॥ (১৪)

[মাগংগম্ ।] মাধ ।

প্রীমাত্রীঃ প্রণয়সৃষ্টয়ঃ পরিচয়াদুদ্ভাড়াগীদয়া-
স্তাস্তা সুম্ভদ্রয়ো নিমর্গমধুরাষৌ চা ভবৈয়ুম্যি ।

ভাষণে । ৩৪ গাথিগপি প্রতীতকালং যৎ বাতাবনিবিমারিতমশ্ব-ভাকারদরিজ্যাদম্বীতব্রহ্মান
ভেতি ধুমরাশিমহম স্বভৌগনৌকম নিসীদন্ত্যশ্বাটাবস্থা প্রাপয়তীতি সন্মার্দে ।

অথ তাপিন্দ্ৰমুচ্ছাবনিমিরিবেন্দ্রমা, সন্ভতীবেতি দ্বিতীতুপেচা, ধুম্মাপছাৎমিতি
কুপেপমাভহার ইত্যনেষা পরস্পরেপেচৌচ সৃষ্টি । অধুরা হ্যম্ ॥

(১২) ইতীতি । পরিক্রম্য রত্নমূনী পরিষল্য নিষ্কান্তা বচিগেতা কপালকুণ্ডলীতি ইতি ।

(১৩) বিষ্কাম্ভক ইতি । বিষ্কাম্ভকস্য ন্যথসমুদ্রম । কপালকুণ্ডলাভায়েন করালাবে সৌরভৌ-
পছাৎদাদান্দ্রম্মাধীরেচছমদ্রম্ভস্য তদম্ করালভায়েনে সমান্তপুরেচছক্রিয়াধীরেচছমগ্রিগালক
মহামাসমিকগাৎ ততঃ স্যুচবপ্রবৈশম্ব অ ইত্যুদ্যামস্য বচিষ্কামানাপাৎ মার্দেবান্দ্রনাড়ীনা
নির্ময়নাভ্র তদ্রূপমমলম্বয় । কপালকুণ্ডলাভয়ম্ অনবারশ্রয়োগিতত্বাভাটং "দুহবিষ্কাম্ভকঃ"
ছাভিন্ পুস্তকে "ইতি মদ্রবিষ্কাম্ভক" ইত্যেব পাঠ । তদ্রূপম্ যথা দর্শয়ে—

সম্বৌন ন্যথমাথা বা পাঠাথা সম্প্রযোজিতঃ । শুভ্রং স্যাত্....." ইতি ॥

(১৪) ততঃ ইতি । যথানির্দিষ্টঃ কপালকুণ্ডলাদিদ্বিপিতম্বয়ঃ মধুধিরঃ বাসুদেবঃ
নরমাংসকুণ্ড দ্বিষ্কাম্ভকৈন রূপাচ্ছ ধারয়িত্বমর্গঃ ।

(১৫) মাধেতি । মাগংগ—মাগংগয়া গ্নুহনে মাসমিকয়দম্ টুচ্ছরং কর্মেধিকৌর্চিতং ততঃ
মাগংগয়া সচ যথা স্যাসয়া প্রাহিতর্দে ।

(১৬) প্রেীতি । প্র যা অঙ্কু রিতাবন্দ্যাপ্রায়গবিজাবিৎ "পরস্পরোপযর্থ নিচ্ছরং ধারবমলম্ ।
মইচ্ছাত্তলীপাধি তন্ম প্রী মীতি নিবদ্রত" ইতি লভস্বভবিতীতি স্যাবন্ । মাগ্গীঃ সঃস্যাঃ, তদা

সর্গভেতা বিকৃত বলাকাবে স্থিত ও স্কীত ধুমসমূহেব ভ্রাষ নিজ নৌগম্যাকে বনাত্ত-
প্রবেশে প্রবেশকালেই তাক্রপ্যাবস্থাপন্ন করিতেছে ।

(১২) [রত্নমূনি পরিক্রমণ করিয়া কপালকুণ্ডলার প্রার্থন ।]

(১৪) [তৎপরে বাসুদেবে নরমাংসকুণ্ড ও মধুধি হস্তে ধর্যা ধারণ করিয়া
মাধবে প্রবেশ] ।

यास्वन्तःकरणस्य ब्राह्मणकरणव्यापाररोधो चणत्
आयंसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रोलयः* ॥ (१६)

प्रथम प्रश्नोपादात्तं प्रोक्तात् (उपचारमिथो युगोपहासाभ्यन्तरमिथै । प्रमतीर्षं प्रकृष्येत्
स एव प्रथमः शून्यः* इति भरतः) शून्यं न भवति इति प्रथमशून्यं, तथा परिचयात् पुनः-
पुनर्हर्मनस्यर्धनस्यार्धस्यार्धमिथैर्धैवत परिष्ठातत्वात् उद्ग्राह्यं चतिप्रोक्तं अन्तरालं उद्ग्राह्यः
उद्ग्राह्यो यामु तान्नामाहूताः, निरर्धमपुत्राः सभावरमद्योगाः, कुम्भकश्च मनोहरदर्शनाधानत्या
मात्रथाः तासाः पूर्वानुभूताः चैताः श्रीनाविनामकटावविशेषादिनाकारथाः नधि मर्षियुः
पुनरपि शून्याभिव्यक्त्याया विद्म् । यामु चैतासु आद्यसथा आद्यमासावेष्ट कल्पितासु
निर्दिष्टासु एवमथा कटावविशेषादिहमनुभवमिति मङ्गलमावीपनीतासु अपि का कथा
एवार्थेव्याख्येवपरिहरे । चणत् तत्त्वव्याप्तं मङ्गलव्याख्येवपरिहरे, ब्राह्मणकरणानां बहिर्निर्दिष्टायां
चणत्तदीना (“ब्रह्मं साधकतमं वैवमावन्दिष्येत्थरी” इति भरतः) । यो व्यापारः क्वादिभ्यस्त्रिव्य-
वह्यस्यतिः तं रोद्धुं क्वाव्याप्तम कर्तुं शीनें यम्य सः तद्यामृतः, सान्द्रं मनतोव साठः आनन्दः
मुम्य श्व स आनन्दसान्द्रः (अम्यादितादीनीति सान्द्रशब्दस्य परित्यागः) । अन्तःकरणस्य
विषयस्य लयः शून्यत्वं तद्विकल्पितमिति यावत्, भवति जायते ।

अन्यनामावीपनीतासु अपि यामु मात्रथा विधिपादिचैतासु विषयस्य तत्त्वव्याप्तं तद्व्यवहारा
जायत इति विषयस्यव्यवहारस्य तदनुपपत्तयेऽप्युपादिविचिन्तितैः सविज्ञेयस्यापि विषयस्य
प्रथम न भवति, परन्तु विषयमनिर्लेखनीयः क्वचित् क्वचिन्न आनन्द एव अनुपपत्तये सभावर-
मद्योगासावेष्टा यदि यथादंतो लभ्येत्सदा कौटुम्भिकसाधने विरतिनयः श्याम्यानीति कथमपि
वक्तुं न शक्यत इति सावेष्टाः सवेष्टेव प्रार्थनीया इति भावार्थः ।

अव वेनादां इत्यादिभिः साभिवाधविशेषयोः परिकरः, अन्तनीपनीतास्वपि चैतानु
आनन्दालिख्यो जायत इति यथादंतयामु चैतासु ततोऽप्यधिकतमानन्दस्योदयो भवेदित्यर्थ-
साधेतः प्राप्ततया अर्थापनिधानकार एवमयोरेकादिभाविन सङ्करः । आहूत्तविश्वोक्तिं ह्यनुम् ॥

(१६)१७) भाष । (प्रार्थनाव सहितः) अङ्गुर्विज्ञेयव्यापाराने तदव अण्डस्यर्षो
७ परिष्ठावपत्तः क्रमशः गात्रं अशुभाग्युक्त एवम् अभावमपि नानोद्भववर्णा
नालतीव कठोरविकेपादि सेहै सेहै चेष्टांशुलि गात्रः प्रार्थनावपत्तः कश्चित्
हईलेऽ कठनाकपहै क्कुरावि वाहेऽस्त्रिगणनेव अ व विहव एवमपत्तित्वं विमुक्ति-
कारक ७ अतिशय आनन्दवर्द्धक अङ्गुःकरणेव तद्वह्यं अस्त्रिगणने ।

* क्वचित् पुस्तके “आनन्दसान्द्रोदयः” इति पाठमिदः ।

কিঞ্চ,—অতিমুক্তমদ্যযিতকেশরাবলী-

সততাধিবাষসুভগার্যিতস্তনম্ ।

অপি কর্ণজাঙ্ঘবিনিবেশিতাননঃ

প্রিয়য়া তদঙ্গপরিষ্ঠিত্তিমাঙ্গুয়াম্ ॥ (১৩)

অথবা,—দূরে তাবদেতৎ, ইদমেব প্রার্থয়ে । (১৮)

(১৩) “বেশাঃশ্রেয়াঃ সখ্যোগবুদ্ধনানিহনাৎ” ইতি প্রধানীভূতং বুদ্ধনানিহনাদিকং
 মার্গং—কিঞ্চতি । প্রিয়য়া মালত্যা (বিনিবেশিতৈতি ক্রিয়ায়াঃ কর্ণং যতীয়া) । কর্ণং লোহে
 মদীয়কর্ণমূলে (তস্য পাকমূলে পোন্দাদিকর্ণাদিভ্যঃ কুলজাঙ্ঘচারিতি কর্ণং শব্দান্ জাঙ্ঘ
 প্রত্যয়ঃ) । বিনিবেশিত মূলবুদ্ধনাদয়ং নিহিতং খাননং সাক্ষীয়ে মুক্তং মল্ল সঃ নাহম্, অহ
 অতিমুক্তেন মাধবীলতয়া (অতিমুক্ত, পুঙ্ক, স্যাৎবাসলী মাধবীলতে” অমরঃ) । তদাঙ্গক
 মূদেবেত্যর্থ, মদ্যযিতা কামদেহাযতনমতেন ময়া বিরচিতা (অথবা মুক্তা মুক্তামাল্যা অতি
 কাল্যা অতিমুক্তেত্যপি কেশরাবলীবিভেদেণ মধিরচনাৎদরান্যুক্তামাল্যা বিটাদাযি মালত্যা কর্ণে
 যদীতেতি তস্যা মুক্তাতিক্রমী যুক্ত) । যা কেশরাবলী বকুলপুষ্পমালা তস্যাঃ সততাধিবাষেন
 অনবরতাষষ্ঠ্যাপনেন মুগম রমণীয় যথা স্যাতনবা অর্পিতৌ মদৌয়োরসি স্যাতিতৌ সনৌ যজিন্
 তদ্যথা স্যানত্যা (পরিষ্ঠিতক্রিয়াবিভেদে) । তস্যা মালত্যা অঙ্গে পরিষ্ঠিতৈ তদীয়াদ্ভিন্নম সহ
 মদীয়াঙ্ঘস্য বিনিময়ে পরস্পরাঙ্গাধীনমালিঙ্গনমিতি যাবত্, অপি প্রাপ্তুয়াম্ কিং লভীয়
 তাহ্ময়ালিঙ্গনলাভ এব সর্ব্বংযা জীবনস্য সার্থকতা মবেদিতি ভাবঃ । কবিত্ব পুস্তকে “অতিমুক্তে”তি
 পাঠ্যমেতৎ, তথাচ ন বিমুক্তা মদ্যবিরচনাৎদরান্ কদাবিহসি ন পরিষ্ঠিত্যর্থঃ, পর্য্যবসতি য ন
 সমীচীনঃ, তথাচ সতি অতিমুক্তেনৈব সততাধিবাষপদ্যৈরষ্যোপসেহিতি ভাবুকৈর্ধ্বিভাবনীযম্ ।

অনু সমেন অষ্টেন অঙ্গবিনিময়দ্বয়া পরিষ্ঠিতরলভার, তঙ্গার্থং যথা দ্যবে—“পরিষ্ঠিত
 নিঃনিময় সমস্থানাধির্ভবেৎ” । মল্ল মাধবীলতম্ ॥

(১৮) তদালিঙ্গনম সখ্যংযা দুর্লভমলাঙ্ঘজাঙ্ঘ—অথবেতি । এতন্ তদালিঙ্গনলাভমর্থং

(১৭) প্রিয়তমা তাহাব মুখখানি আমাব কর্ণমূলে স্থাপন করিলে আমি
 তাহাব অঙ্গের সহিত আমার অঙ্গের বিনিময় (অর্থাৎ গাঙ্ঘ আলিঙ্গন) লাভ
 কবিত্তে পাবিব কি ? যেহে অঙ্গবিনিময়ে মাধবীলতাধিবা আমাব প্রার্থিত বকুল
 মালার সতত বসতি বশতঃ মধুর ভাবে শিষ্টতম তাহার স্তনমুগল আমাব বঞ্চে
 স্থাপিত কবিলে ।

(১৮) আমার এতাদৃশ আলিঙ্গন লাভ ত দূরেব কথা, ইহাই কেবল আমি
 প্রার্থনা করিব ।

सम्भूयेव सुखानि चेतसि परं भूमानमातन्वते,
यत्रालोकपथावतारिणि रतिं प्रसूति नैत्रोत्सवः ।
यद्वालेन्दुकलोच्चयादवचितैः सारैरिवोत्पादितम्,
तत्प्रशयेयमनङ्गमङ्गलगृहं भूयोऽपि तस्या मुखम् ॥ (१८)

सौभाग्यवत् दूरे आत्मानिति शेषः । मादृशजनदुर्लभस्य तस्य प्रायेण सर्वथा निष्फलमेवेति भावः, इदमेव वक्ष्यमाणसुखारलीकनमान, प्रायेथे भवत्या तन्नातमेव कानये ।

(१८) सम्भूयेति । यत्र प्रियतमाया मातृत्वा सुखे आलोकपथावतारिणि हृक्पथवर्तिनि सति, सुखानि विश्वस्य सर्वं विधानन्दसन्दोहा, चेतसि मनसि सम्भूयेव राशोभूयेव प० भूमानं परस्पर-मेलनादतीव विशालत्वं आतन्वते विसारयन्ति प्राप्नुवन्तीति यावत् । तदा नैत्रयोः मयनयोः उत्सव, इषंकारणीभूतव्यापारविशेषः । ("उत्सूते इषंमित्येव उत्सव परिकीर्तितः" इति भरतः) । रतिं तत्प्रायेणान्विकां इच्छां ("रतिरिच्छा भवेदयुनोदमप्रायेणान्विका" इति च भरतः), प्रसूति जनयति । तथा यन्मुखं इन्दोषन्द्रस्य निष्कलङ्कसुधाकरस्येत्यर्थः । (आलेति विशेषण-मेव कलङ्कशून्यावस्थाद्योतनार्थं) । कलोपधात् कलासमूहान् भवचिते, आहतेः फलोदयादिति पठि तु अश्लोके पद्यमी—तदाव प्रतिपञ्चकलोदय आरभ्य भवचितैरित्यर्थः) । सारैः क्यारसैः श्रेष्ठामैरिति यावत्, उत्त्पादितमिव विरिचिना विरचितमिव । अनङ्गस्य कामदेवस्य मङ्गलगृहं कल्याणानय मदवलम्बनेनेव कामदेवस्य विभुवनविजयवदमङ्गललाभादिति भावः, तस्याः प्रियतमाया मातृत्वाः सम्भूय भूयः पुनरपि प्रशये भवलीकयेश्म् । अन्यस्यासम्भवात्तद्वर्जन-मात्रमेवास्तु तेनैवागत्या चरितार्थोऽहं भविष्यामीति भावः ।

अत्र सम्भूयेव इत्यत्र उत्त्पादितमिवेत्यत्र च वाच्यक्रियोत्पत्त्या, मण्डितसुखसाधनाभावेऽपि कारणाकारेण सकलसुखोत्पत्तौ जिभासना, अनङ्गमङ्गलगृहमित्यत्र निरङ्गकवलङ्ककं किंकातु-प्रासवालाकार इति तेषां परस्परनैरपेक्ष्यात् संसृष्टिः । एव यद्वालेन्दुकलादी इदं मुखं नेतर-सुखवद्भौतिकं, किन्तु चन्द्रमङ्गलसारायद्वयमस्त्रीपादानमित्यपङ्कषः, कलङ्कशून्यसारायवर्धित-त्वादस्य चन्द्रमङ्गलाधिक्यवतीत्येवंतिरेकयोगे चाभूलको व्यन्यत इत्यलङ्कारिवालङ्कारभिनिरिति विभार्वनीयम् । मादृश्विकीकृते इतम् । यद्वालेन्दुकलेत्यादि अरसकानुदपं श्लोकार्थं यथा नैत्रये— "इतसामिन्दुमण्डल दमयन्तीवदनाय वैधसा" ।

"प्रमादा" इत्यादि श्लोकवर्षे आश्रमा नाम नाट्यान्तरारः । यथोक्तं दर्पणे— "आश्रमं आदायसा" । इति ॥

যজ্ঞস্যমধুনা সন্দর্শনং নেতি স্বল্যোঃপি বিমেষ: ॥ ।

মম হি সম্বতি সাতিশয়প্রাক্তনোপলম্বসম্ভাবিতাকজ্ঞানঃ
সংস্কারস্বানবরতপ্রবোধাত্মীয়মানস্বাহিমহুগপ্রত্যয়ান্তরৈঃ স্নতিরস্কৃত-
প্রথাঃ, প্ৰিয়তমাশ্রুতিপ্রত্যয়ৌত্পত্তিসম্মানঃ তন্ময়মিষ কৰোতি
অন্তর্ভূতিসাক্ষ্যতয়েতন্যম্ তথাহি—(২০)

(২০) অথ পূর্বাণ্ডিকোদিতমানবদাক্ষাঃ স্বানবরতমীত্মস্বাধ্যায়্য মানস্যা কিলিতি
পুনরুদয়নে প্রাপ্যন্ত স্বাক্ষরায় ভাবনাজনিবসন্দর্শনান্ মার্শমীযসন্দর্শনস্য বিশেষং প্রতিপাদয়তি—
যদিহি। অথ অপুনা সন্দর্শনং হৃদানৌকলম্ৰিগতমাপ্রত্যর্ষ সর্ভং প্রযাচং ভবনৌতি সীষ:।
কলনয়া প্রযযদপনয়া প্রতীযমানসেঃপি ভাবনাসম্বলনে শ্রুতিস্বাক্ষর পারমার্থিকপ্রমথনা-
ভাবাদিতি ভাব:। ইতি দ্বিতী: হৃদানৌকলসন্দর্শনস্য পারমার্থিকপ্রত্যয়স্বাক্ষরভাষ্যে
স্বল্যোঃপি পারমার্থিকপ্রত্যয়লতদভাবকমানস্ভূতিঃপি বিশেষ:। তদানৌকলসেদানৌকলসন্দর্শনস্বাক্ষর:
অসৌতি স্বেষ:। তথাপি বিধিযসুদভাবাদীন পিগতমাধ্যাক্ষর্য পারমার্থিকপ্রত্যয়স্বাক্ষর
প্রাপ্যন্ত স্বার্থ:। দর্শিতপারমার্থিকপ্রত্যয়লতদভাবকতাবিধিবাতিবিধিবিধিযস্বাক্ষরদর্শনং,
মানসীদুষ্কারণক প্রদর্শিতনুমাছ—নম কীতি। সাতিশয়: হৃদতরলংস্করৌত্ৰ্যাদ-
পচানম্যাদ্ভবতিমষ্টল সচিত্ত স্তমিতানামক ইতি যাবন্, (স্তমিতানামকাদীন
মল্লারানুদয়ান্ তদন্বাচর্যলং বিধিযস্বাক্ষর:)। অ: মানস, পূর্বাণ্ডিক: উপানস,
জ্ঞানং মদনৌকলম্ভবতিমষ্টল মন্বাদিতং অজ্ঞান: স্বাক্ষর জ্ঞান স্তমিতানামক সাহসল
যজ্ঞারব্য মানসাক্ষরকল্পারবিধিযস্বাক্ষর অদবরতমাধ্যাক্ষর স্তমিতানামক বিবেকৌকীযান্
স্বাক্ষরং স্মৃতিযস্বাক্ষরোপদানৌকলখলাদিলম্ব:। (সংস্কারস্য অবনফলদাম্প্রত্যয়প্রত্যয়সুগ

হইয়াই যেন বিশাল বিস্তৃতি লাভ করে ও নেজোৎসব তাহার প্রার্থনাভিলাষ
করাগ। এবং সেই নিবলক চক্রেকলানুস্থ হইতে পদাঙ্কত সাবাংশব্যাহাই যেন
বিধাতা নিশ্চিত কবিয়াছেন, কামদেবেব মঙ্গলগৃহস্থরূপ প্রায়তবার সেই সুখ-
খানিই যেন পুনরায় দেখিতে পাই।

(২০) যেহেতু বর্তমান মানসীক প্রত্যেক স্বার্থানকে, অতএব অর হইলেও
মমনোজ্ঞানানিলাত প্রত্যাক শু বর্তমান প্রত্যাকে বৈলক্ষণ্য আছে। সম্প্রতি মুচুতর
সংস্কারজননসম্বর্ধ গূর্ভতন প্রত্যাকজ্ঞত সংস্কারের অনবরত উপোষবণত:
ধার্মাবৈদিকরূপে প্রবর্তমান ও মানসী ভিন্নবিষয়ক প্রত্যাপ্তিব্যবহার অনন্তবিত

* “যদ্ সম্বদপ্রনা গনুওদর্শনোপাতিস্বল্যোঃপি ন বিশেষ” ইতি কথিত পাঠ:।

लीनेव प्रतिविम्बितेव लिखितेऽतीतकौर्णरूपेव च ।
 प्रतुरमेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निष्ठातेव च ।

नाम एकेन संस्कारेण धारावाहिकधरणाद्युपपत्तिरिति मन्वज्यम्) प्रतापमानः - विकृति-
 नापयमानः धारावाहिकत्वेन सुदीर्घतया प्रतीयमान इति यावत्, तत्रिषहस्रप्रत्ययान्तैः भाष्यती-
 व्यरथविजातीयैः घटादिशानैः अतिरङ्कृतः अनन्तरितः प्रवाहः, धारावाहिकत्वं यस्य तादृशः
 प्रियतमाया मानव्याः स्मृतिप्रत्ययोत्पत्तिस्तानां करत्यान्वकमाननोत्पादसमूहः (कर्ता) चल्-
 च्छुंते; मानव्याकारपरिचयतुप्रिष्ठमे. साहचर्यतः समेदीपनात् मम 'चैतन्य' चित्तस्य रूप-
 मात्माः तन्मयनिव मानवीमयमिव तत्तादात्म्यापन्नमिदंति यावत् करोति, तदाच पारमार्थिक-
 प्रत्यक्षत्वाभाविरेकनिर्मिशाभावात् तदभावज्ञतविशेषसत्त्वाच्च स्वप्नोऽपीति यदुक्तं तदुक्तमिति
 मन्वज्यम् ।

सांख्यमते प्रत्यक्षादौ सम्बन्धार्थे बुद्धिरिति लिखितव्याकारपरिचया भवति, विषयाकारपरिचया-
 याश्च तस्यादिदात्म्यमेदीपकारो भवति, ननु यद्युक्त्याभेदः, "इति; सम्बन्धार्थे सर्पती"ति
 सांख्यसूत्रे च "इति साहचर्यमितरेव"ति पातञ्जलसूत्रेण च तथैव प्रतिपादनान् । एवञ्च मालव्या-
 कारपरिचयाया बुद्धिरनेः विदात्मनः मेदीपकारेण यद्युक्त्या तदमेदीपनात् तन्मयमिवितीव-
 गम्यप्रथीयः ।

यथा मदनीयानि प्रियतमाया मानव्याः प्रत्यक्षं तदाकारतापन्नाया बुद्धिरनेरमेदीपकारेण
 मम विदात्मनं मानवीमयमिवाकरोत्, तथा तत्प्रत्यक्षजनितस्य इदतरभावनास्युत्संस्कारेणा-
 नवरतोषोषकसम्बन्धानेन तन्मयित इदानीन्तनी मानवीविषयकधारावाहिकधरणाद्युत्संस्कारेण
 मानव्याकारतापन्नबुद्धिरनेरमेदीपकारेण मम विदात्मनं मालवीमयमिव करोतीति मदनीयान-
 मन्मयप्रत्यक्षेण इदानीन्तनदर्शनस्य पारमार्थिकप्रत्यक्षत्वाभावातिरिक्तविशेषामार्त्तन स्वस्य एव तत्-
 ज्ञतविशेष इति सरलायः ।

एतेन भवभूतेर्दृश्यमास्त्रामिश्रत्वं प्रतिपाद्यते । यदिच नाटकपद्यैः सांख्यदिशास्त्रा-
 मिश्रत्वं नोपयोमितानाभङ्गतीति "यद्दे द्वाभ्ययन"मिवादि सूत्रधारवचसा भवभूतेना स्वयमेव प्रकटी-
 कृतमिति तन्मतिपादनमरुचं, तथापि यथ्य यदमिश्रत्वं वर्तते, स्ववचसाश्च तस्य तदनिच्छयापि
 स्मरतीति दर्शनमास्त्रोदधिचिञ्जोङ्गनपरायणस्य भवभूतेर्न विश्वज्ञमिति मन्वज्यम् ।

रूपे ननुःपन्नं श्रित्तनांविषयकं अदृश्यायकं ज्ञानोत्पत्तिमनुहं आनाथं चिन्तायाके
 नाशङ्कात्वादे परिणतं बुद्धिं बुद्धिर अद्वेषोपजायं हाग एतेन मानवीमय
 कविराजे । आशव प्रमाणं ७७-1

মানসীতমি কৌন্তিতৈ বিগিতৈয়ো তো মুং: পশ্চমি:

চিন্তামন্ততিন্তুজালনিবিদ্ধসুতৈয় লক্ষ্মাপ্রিয়া ॥ (২১)

(২১) তদ্ব্যয়নমব ইত্যতি—শ্রীনেবেত্যাদিনা। যা মদন্তুঃস্মি মন্থনুঃস্মি হর্ষিত-
 কনৌ স্য বিগা মাভনৌ স: সখ্যাক' শ্বিতমি মনসি ভৌবেত স্ততনজনস্বায়েন মথ' কবৈব, মন্থে'ব'
 তসাদর্শনমিব ন স্যাদিত্যত আত—প্রতিবিম্বিতবৈত, বিমলশশি সশ্রুতশ্রুতবতপ্রতিফলিতবৈ-
 স্যে: নন্বিদানৌ সপ্রিক্রমামানু কয়' চিত্তে মালনা প্রতিবিম্ব ইত্যত আত—বিম্বিতবৈত,
 কন্দর্পবিহরীশ্রু ক্রুতিশুভিক্রিয়া অনুরাগদিবর্ষকেন মন খিলপটে চিত্তিতৈবেদ্য:। মন্থে'ব'
 পদার্থানরগৌচরষস্বঘননিভাদিনা কদাচিত্ পাশনমপি স্যাদিত্যতসেগত—ভ্রুশ্রীকঁদ্রপেবৈত,
 কন্দর্পমিথিনা মন মন,মিগায়া মরমতাকামিরহিতমস্মৈবপ্রবেদ্য:। মন্থ তাহমাক্রমে'খ'
 সঁন্দ্রাচাহম্যতা স্যাদিত্যত আত—প্রশুভে'ব' শ্বিত, বিরহানন্দমস্মান' মন খিলপে'ভ্রু,বীকে
 মানসীতপদিত্যমবিহিন্না মনীষদুঃখকঁরীশ্রু সশ্রুতৌচিত্তিবৈদ্য:। মন্থশ্রুতৌচিত্তিনামপি
 গরুতন' ইত্যত ইতি স'যোগদাতার্মমাহ—বজ্রশ্রুতৈবৈত, মুঠনামস্মাদিস'নিশ্রুতশ্রুতিন-
 মুঠশ্রুতৌগমস্মাদকম্বে'বিম্বিতৌ বজ্রশ্রুত' তৈন স্তিতৈব স'যোগিতৈব, তদ্যচ ন স্যামনমস্ব
 ইতি মাব। মন্থ'ব' মন্থশ্রুতৌকামিততয়া মনমা তস্যা: ন'স্বয়ং প্ব ন স্যাদিত্যতবীরাহ—অন-
 সঁন্দ্রাশ্রুতৈব শ্বিত, যদা মূতনমস্ম' বজ্রাদি নিখীযনৈ, তদা স্যপি অনস্মম খিলপমথৈ নিগুণৈ
 দিত্তিতৈবেদ্য:। মন্থে'ব' কদাচিত্তদুগৌলনমপি সখ্যাত্যত ইত্যত আত—কৌন্তিতৈবৈত, শ্বিতৌ
 মূত মনৌশ্রুত ('অব য নীমূ'ব' ইত্যনৈন তনুপমস্ব তম মর্গমতল' কঁ'জনু) পশ্চমি' বিগিতৈ'
 যাতৈ: কৌন্তিতৈব দাহরহয়রহময়তা বৈশি ম যৌজিতৈবৈদ্য:। তদ্যচ মানসীকঁরীশ্রুত' মন্থ
 নৌনি মাব:। মন্থ কৌন্তিতস্যাপি প্রনিকীন্তনাদিষ্টে'ব' স্যাদিত্যত আত—চিন্তিত, বিলাস-

বে মননোক্তানে আবার প্রান্ত অশ্রুভাগ প্রেরণন করিয়াছিল, সেই প্রথম
 মানসী কেন আধাব চিত্তে বিগীন হইয়া রহিয়াছে, অথবা (ভূপে বেদন চিত্ত
 প্রতিবিম্বিত হয়, সেইরূপ) মানসী আবার চিত্তে প্রতিবিম্বিত হইলোহে। অথবা
 কান্দনৈব কেন আধাব চিত্তরূপ তুলিকা ও অশ্রুভাগরূপ বর্ণ ঘটা আমার চিত্ত-
 রূপ পটে মানসীকে চিত্তিত করিয়া বাধিয়াছে। অথবা কান্দরূপ শিল্পী শ্রু-
 পন্যকা দ্বারা আধাব চিত্তরূপ শিল্পিতলে 'মানসী'র সঙ্গীত কোবিত করিয়া
 রাখিয়াছে। অথবা আধাব বিবহস্তুস্ত চিত্তরূপ অশ্রুভাগে নাগরীকূপ মহা-
 মণিকে অর্ধবোপিত করিয়াছে। অথবা বজ্রলেপ দ্বারা শ্রু ও নাবাকিকূপ জ্বা-
 মিশ্রণে মন্থগন বে জ্বা দ্বারা দৃঢ়রূপে সংযোজিত করা দ্বারা, তাহার নাম বজ্রলেপ

(নেপথ্যে কলকল:) (২২)

মাধ । (আকর্ণ্য) অহো সম্প্রতি ইতস্ততঃ প্রবর্ত্তমানকীর্ণপ-
নিকরস্য সহতো শ্মগানবাটস্য রৌদ্রতা । অত্র হি—(২৩)

পর্যন্তপ্রতিরোধমেদুরঘনস্ত্রাণান' চিতাজ্যোতিষা

মৌজ্জ্বল্য' পরমাগতঃ প্রকটয়ত্যাভোগমীম' তমঃ ।

মাননীবিষয়িন্যা, স্মৃতি: স্মৃতি: প্রবাহ. এব তনুজাল' পূবসমূহ: সেন নিবিড়' ঘন' যথা
স্বাচন্যা স্মৃতিব সৌবগ আবাদিনেব লগ্না নিরন্তরানবরতস সত্তা ইতি সন্বেদানয়: । তদা-
খীল' তন্ময়ল' গুহমেবে তি মাধ: ।

অব প্রকটতয়া মানন্যা ইনসম্ভে ন লগ্নবায়নেকক্রিয়াবস্বদম্ভাবনাযায়া জিয়ীত্বপেচামায়া,
বিশেষণানা' স্মৃতিপ্রায়সুসুস্বাত্য পনিকর:, চিন্তাস-ননিতনুজালীকন নিরুদ্বপক' ইত্যনুশাস-
স্বানুদ্বার ইতি তেযানুদ্বা'ত্রিমাৰে ন সঙ্কর: । সাদ'লবিকীকিত ইচ্ছম্ ।

(২২) নেপথ্য ইতি, কলকল: অন্বেতম্ভ. পিমাচানাসুগুপ্ত ইতি শিষ: ৪

(২৩) মাধ ইতি, ইতস্ততঃ—অনুর্হি' প্রবর্ত্তমান: , কীর্ণমান: কীর্ণপনিকর: রাঘটানা
সমূহ: যব গাডয়স্ব স্মগানবাটস্য স্মগানসে তস্ব রৌদ্রতা মীষততা সঙ্কতি' আতিময়', মাধ ।
হি যুজ্জাল' অত্র শ্মগানবাটে ।

(২৪) রৌদ্রতমেব সমর্থয়িতুমাধ—পার্থ্যনে' তি । পর্য্যনে চিতানলগ্নালর্হী প্রতীর্ষি-

আমাব চিত্তে হৃৎকরূপে মালতীকে সংযোজিত কবিতা বাধিয়াছে । অথবা আমাব
চিত্তনধো হৃৎকর্ভে নিধির তার একেবারে পুতিয়া বাধিয়াছে । অথবা কাষ্ট্রয়
বেষন তীক্ষ্ণাথে লৌঃ বিজ কবিতা সংযোজিত কবে, সেষ্টরূপে কামনেবের পাঁচটি
বাগধারা কামনেব মালতীকে আমাব চিত্তে বিজ কবিতা, বাধিয়াছে । অথবা
চিত্তাসমূহরূপ স্বপ্নসমূহ দ্বারা মালতীকে আমাব চিত্তে সেলাই করিয়া সংলগ্ন
বাধিয়াছে ।

(২২) (রক্তবর্জিতাণে পিষাচনিগেব অশ: শব)

(২৩) মাধ । (স্রবণ করিয়া) অহো সম্প্রতি এত শ্মগানপ্রদেশে হৃৎ-
কর্ভে রাকসগণ বিদ্যমান, সুতরাং ইহাব অতিশয় ভীষণত: । যে হেতু এত
শ্মগানহেতু—

(২৪) চিত্তানলের প্রায় দেশে ও হৃৎ নিরোধকারি শিষ্ট গাছ ও বৃক্ষ

संस्कारकुलकेसयः किलकिन्नाकोलाहलैः सम्प्रदा-

दुत्साक्षाः कटपुतनाः प्रभृतयः सांराविषं कुर्वन्ते ॥ (२४)

इतिविद्योयशोर्षं विद्यालक्षणान्भूमिसंख्यान् विद्यमानानिबधेः । शिदुरं चिन्धं (शब्दे चिन्धं च शिदुर इत्यमरः) एनं गानं दानं इति गलं (विदेवचरवयोः कर्मधातेवगणका-
 लिष्ट्यादशोत्तोरण्य विदीयन्विद्वद्या कस्यः शरीरं योः पृथोः कर्मधातेः कर्मणः)
 एव चाभोदित विलासेन बहुत्याज्यितिलक्षणेति यावत्, भीष्मं भोमिषं तमः अमरः
 (कर्म) परमात्मत वशीतृशब्देन विद्याशोचिका विद्यालक्षणां शौच्यं दौर्घं प्रकटयति
 आतिशयेन विकाशयति । दिशः पादोर्ना दौर्घेः योच्यतेत्यकार एव सदातिशयं भवतीति
 प्रत्ययविद्वत्प्रत्ययम् । तथा स मत्ता अतिशयेन संख्याः काकुलाः तराकुलाः केशवः
 शोभाः शेषं च तदाशुभा, उगापः तापमुक्तताः परम्परं दत्तशाला इति यावत्, दै. कटपुत-
 नाशानां पूतं कटितं अभितमामभितं यावत्, याचने याचने इति कटपुतनाः (वृद्धोदरादितान्
 मण्डः) विद्याविरहितः सतमभृतयः सत्प्रवृत्तः प्रशासनसिद्धयगलादय इत्यर्थः, सम्प्रदात्तं साक्षात्-
 कारोपरिष्कारिण्यभ्यासनात् किलकिन्नाकोलाहलैः किलकिन्नाकारकाः कलकर्मणः सांराविष
 चर्मणो व्यासकोष (अतिविषो नाम इत्यन् इतीत्यन्नात् सधातीः साह्यं चम्) कुर्वन्ते ।
 अथाहं प्रशासनेषु कर्मानिभ्योपपन्नैर्निभ्यः ।

अथ शीदुरश्च, तद्वचनं यथा भवति—

“ इति शीदुरी रक्षी इत्यी शीदुरैरेवाहंवेदिभिः ।

सम्प्रदात्तान्भूमिसंख्यान्विद्यालक्षणान् इति ॥ ”

तथा तमसः प्रशासकपरिवर्धकियोग्योपपन्नैर्निभ्यः शरीरवृत्तये इत्यनुशासनान्द्वारा इति तयोः
 शब्दः ।

अथ कोलाहलसांराविषमन्धोन्मत्तवार्थोदाहारं इति विदीयमानेवमनेनोपाहासा-
 प्रदंशुपुनरुत्साक्षादौष इति विभावनीयम् । आहं अविज्ञोक्तिं इत्यम् ॥

श्रीशं एवम् बहुमानस्यापिउमिषकन अतिशोक्तिप्रसन्न अङ्ककारं यर्षेरं ऊर्ध्ववर्द्ध-
 वपुतः छिन्नमनेन शीशं अदितारं प्रकथितं कवितेजसे । एवम् बाहारेव सुधा-
 युक्तं ज्योतिः अविच्छेदके मंगलं वाके, तावत् पिशाचिणं च शयानवासि शुभाणां
 शोभितं अङ्ककारान्मनं अन्तितं आनेन ऊर्ध्वरुजं हृदयं किमकिनाकाव कोला-
 हलं द्वारा विपन्नवापीं शनं कवितेजसे । (अतएव एहं अमानाशेषं अति
 शीघ्रम्)

तदुच्चै राघोपयामि—भो भोः श्मशाननिकेतनाः कठपूतनाः । (२५)

अशस्त्रपूतमव्याजं पुरुषाङ्गोपकल्पितम् ।

विक्रीयते महामांसं गृह्यतां गृह्यतामिदम् ॥ (२६)

(नेपथ्ये पुनः कलकलः)

साध । कथमाघोपणानन्तरमेव सर्व्वतः समुच्चलदुत्तालवैताल-

(२५) तदिति, तत्रस्मात् पिशाचानां सान्दानमनानां च राघोपयामि मांसविक्रय-
वापानुच्चैराद्य विद्यापयामौल्यर्थं, अनुच्चैराघोपये किञ्चकिला कोलाहनसमाकूलत्वादेव
नाकर्ण्येतिभक्ति भावः । भो भो इति ससम्भ्रमात्मन्वये । श्मशानं निकेतनं निवासस्थानं येषां
ते श्मशाननिकेतनाः ।

(२६) अशस्त्रेति, अशस्त्रेण यद्वायाघातेन पूतं पवित्रं न भवतीत्यशस्त्रपूतं, (शस्त्र-
पूतनांछस्य पवित्रत्वेन पिशाचाद्याद्यत्वात् तद्दयाद्यत्वेन प्रीत्याद्यत्वात् विशेषणमिदम्) न विद्यते
व्याजः कापद्यं यत्र तदव्याजं (यथार्थविक्रयार्थमीषानीतं न तु तत् प्रलोभनेन समीपनाभौय
युधान् प्रदत्तुमानौतमिति भावः) अथवा "इष्टसिद्धिं फलीकृत्य साहसादयदुपार्जितं । अशस्त्रपूतं
निर्व्याजनेतन्मांसं विदुर्मुधाः" इत्युक्तलघुत्वं, पुरुषोऽनेन पूंशरीरस्यैवायवविशेषेण सप-
कल्पितं सम्पादितं ("म्वियश्नपदे श्रेष्ठाः पुरुषा इपदे तथा" इत्यादि शब्दानां सत्कृतसारता
द्योतनात् विशेषणमिदम्) इदं मदीयहस्तस्थितं महामांसं नरमांसं मया विक्रीयते, इष्ट-
विशेषसाधनाङ्गीकाररूपमूलीनेति शेषः । गृह्यतां गृह्यतां तन्मूलीने तन्नीयता नीयताम् ।
(आदरातिशयद्योतनायां द्विकलिः) ।

पुरुषाङ्गपदस्योपस्यपरताया एव लोकव्यवहारसिद्धत्वाद्द्वौढाव्यञ्जकत्वेनात "अङ्गीयता"-
दोषः, सामिप्रायविशेषणघटितत्वात् परिकिरालङ्कारः ।

(२६) अतएव आसिं डैकैःश्वरे आह्वानं करिष्यां मांसविक्रयेव वार्त्ता
विज्ञापितं कर्त्वि । हे श्मशानवासि पिशाचगण ।

(२७) आसिं (२९ किञ्चिद् ईष्टेसाधनाङ्गीकाररूपं मूल्ये) आसिं एत
इष्टंयुक्तं महामांसं विक्रयं करितेहि, तोमवा ग्रहणं कव, ग्रहणं कर । आसिं ये
मांसं विक्रयं करितेहि, ताहा शस्त्रपूतं नहे. एवं कोनरूपं रूपटोतापूर्णं नहे,
पदस्य पुरुषेव शरीरं सम्पादितं । (अतएव तोमानेव ग्रहणे कोनं आंगुष्ठं
कावणं नहि)

सुक्ततमुलाव्यक्तकलकलाकृतः . . . प्रचलित इवाविर्भवद्भूतसङ्घः
 श्मशानघाटः । आश्चर्यम् । (२७)

कर्णाम्बुविदीर्घसृक् विकटव्यादानदीप्ताग्निभिः

दंष्ट्राकोटिविसङ्घटैरित इतो धावद्भिराकीर्यते ।

विदुत्पुञ्जनिकागकेशनयनभ्रुश्मश्रुजालैर्नभो

लक्ष्यान्तच्छाविशुष्कदोर्घवमुद्यामुल्कासुखानां मुखैः ॥ (२८)

(२७) माधवेति, सर्वथा, समुद्रलोकः विचरन्, उवाचाः विकटव्यादानदीपेतायाः सुतभि-
 क्रितमयाः वैश्वं लोके स्वलोके लतेनेति यावत्, सुमुष्टिन सद्योपेत प्रचलतेन अष्ट षड्विंशत्युत्तरं
 च कलकलितं कोलाहलिन आकृतम् । अविर्भवतिः तत्रानीनं दीप्तानरादुदभितेः भुवे सद्यः
 सद्योर्घः श्मशानघाटः श्मशानघटैः प्रचलित इव कल्पमान इव मया सध्यान्वते इति शेषः ।

(२८) श्लोकमाधवेति सम्भविष्युमाह—कथंयति, कथंयोरुभयं मनोपै यावत् विदोषांश्च
 विपाटिताभा सङ्घांश्च श्लोकमाधवां दत् विकटव्यादान भ्रुङ्घरसुखकृद्भ्रमकटनं वेन दीप्तः
 प्रकाशितः अग्निं च तैर्दंष्ट्राषा दक्षानां चाटिभिः श्वैः विसङ्घटैः आकृतैः इत इतो धावद्भिः
 समचलो भवतिः (सुखमतीत्याविशोभिर्भुं खांनिव प्रधानतो दमंगायदमचारश्चतुस्तम्) तदा
 विदुत्पुञ्जनिकायांनि कोदाग्निनीसयूदगुल्फपिङ्गलनर्णानि किमदस्त्रम् यद्भुक्तान्नि यत्र तादृशैः
 लक्षणां च ददन्त्यादनकाले भदन्नमध्यागतांस्त्वाप्रकाशैर्दंष्ट्रानि क्षुब्धाणि, सुखसद्योचकारं
 तदुल्कामकाममावादन चारुप्रत्येतादयानि, विशुष्कादि—अतिप्रयत्नमात्रेण, दीर्घानि च
 चतुर्विंशतीत्यादि यथा तदाभुक्तानां उल्कासुखानां यथायथानकविद्याविर्भवत्वात् मुखैः सद्यो-
 नभः आकाशं आकीर्यते आच्यते ।- तथाच एवमिधानीतिकदमंगलतीवरायदीकारमिति
 भावः ।

(वस्त्रेण बहिर्भासे पुनरात्र फेलाहम)

(२९) यावत् । एकं आग्निं आह्वयन् कविरा मासविक्रयेव कथा-कथाव
 पत्रेणै केन सर्वज्ञ धारयानं दूताधिकृतं नवगणेषु जूजुलुं च अच्युतं कोलाहले
 समाहूय एतं देशात्त्र हृष्टेते तदंकारोपस्थितं दूतगणे समाहूय एकं आग्नि-
 प्रवेशेन येन कम्पितं बलिग्रा मनेन हृष्टेतेहृष्टे । आवत् आशुष्टौ एह ये -

(३०) : उर्व सुभोगं सुवीर्यं विपाटितं सुर्तं प्राय धारा विकटं व्यादानं कविले
 यहाते अग्निं आदीप्तं कर, वाक्येण केन, नवन, ऊं च प्रसन्नानं विद्यायन्मूत्रेण ज्ञार

अपिच—

एतत् पूतनचक्रमक्रमहतयासाहं मुक्ते हं का-
 न्तुमुष्णत्परितो नृनांसविघसैराधर्षरं क्रन्दतः ।
 खर्जुरद्रुमदग्धजङ्घमसितत्वङ्णद्विविधकृत-
 स्नायुप्रन्विघनास्थिपञ्जरजरत्कङ्कालमालोक्यते ॥ (२८) ।

एव खभावोक्तिरतद्गारः, स च विद्युत्पुञ्जिकाश्रीचपमया प्रयनशितोयचरणीञ्चूचनु-
 प्रामेन तृतीयवरणध्वजेकानुपामेन च मदीयेनेः शार्दूलविक्रीडितं इत्यम् ॥

(२८) एतदिति, एतत्, मन्त्रत आधर्षर इत्यत आधर्षर-इत्याकार दशा स्थापयथा
 क्रन्दतः 'आक्रन्दनं कुर्वन्' इकान् कौकान् (कौक ईश्वरसमी इक इत्यमरः) अक्रमेण (अति-
 शुभ्रव्या प्रतिपद्यद्दया वा) द्यौगपयेन हतान् यासात् कवलात् अहंमुक्ते, आधिष्ठान वदन-
 विवरे स्थानमप्राप्य भूमौ पतितोऽहं: इमानसविघसे, नरनामस्य मुक्तावशेषैः (अघतं-विघसो
 यज्ञस्यभोजनस्यैवसौरित्यमरः) उत्पुष्णत् पुष्णान् कुर्वन् । खर्जुरद्रुमदग्ध, खर्जुरद्रुमप्रनाया
 (एतेन अङ्गाना यन्निशीगितककेशलादीनि सूचितानि) जङ्घा यन् ताडयन्, । तथा अस्मितत्ववा-
 ल्पवर्णचन्द्रोपा मया: वहा: आन्वृष्टिता इति यावत्, विश्वकृत्वा, मन्त्रो व्याताप ये स्नायुप्रणयः
 गिरायस्थानानि तव घनानि निविडानि एकमासादियन्वतया पुत्रोभूतानीति यावत्, अस्ति-
 ष्ठरादि पञ्जरवत्पतोवमालानि अस्तीनि येष ताडयति अरन्त, दीर्घजीवित्यान् शोषाः कङ्कालाः
 मन्त्रशरीरास्थीनि (स्नात् शरीरास्थिकङ्काल इत्यमरः) यन् ताडयन् एतत् पूतनचक्रं पित्राच-
 विघ्नममूहः आनीकाले मया हस्यते ।

पित्रवत्सर्ग मन्त्राप्रसमाकूल ३ इत्युक्तः अमर्षण उक्तापुत्र नामकपिपाठनिर्गतेन
 तावत् पूतनचक्राद्याः आकाश पवित्राद्यु हरेः उक्ते । एवं, अत्र पित्राः निर्गते अस्ति
 एव ३ दीर्घ शरीरं मुहवगानानकाले उक्तागोत्रे पवित्रकृतं हरेः उक्ते ३ मुह-
 न्प्रोऽकाले अरुकावे अदृष्टं हरेः उक्ते ।

(२९) बाहावः अर्धवत् ईश्याकाव क्रन्दनशौच वृत्तनिर्गते अस्ति वृद्ध्या न
 ...पुष्टिपुष्टव आशुका, एतत् ३ एककलकृत क्रन्दनशौच इत्यम् (अमर्षणवत्, अम-
 ना पाण्डव) भूमिनिर्गते वृद्ध्यावशेष नरनामस्य आवा अर्धं पवित्राये पुष्टे
 कविते उक्ते, एवं बाहावस्य अज्वातानि बाहूत गाह्वरे तुला ३ जीर्ण
 शरीरस्य अस्ति वृद्ध्यावत् ३ मर्कटोद्याद्यु-निवादनः न पुष्टीकृत अस्तिपुष्ट

(মমস্নাতবনোক বিদ্য চ) যদী! প্রকারঃ পিগাচানাম্।
 এমি হি—(৩০)

পৃথ্বলরমনোপ্রমাস্রগতং তধনি বিদ্যাব্যং বিবর্ণদীর্ঘটেদাঃ।

বনভজগরধোরকোটরাণাং য় নিমিহ দম্বদুরাপটোচিতানাম্ ॥ (৩১)

বনভজগরধোরকোটরাণাং য় নিমিহ দম্বদুরাপটোচিতানাম্।
 বিদ্যাব্যং বিবর্ণদীর্ঘটেদাঃ।
 মমস্নাতবনোক বিদ্য চ।
 এমি হি—(৩০)

যঃ মনসীমিত্যুপলভ্যতঃ সতঃ।
 (৩০) বিদ্যাব্যং বিবর্ণদীর্ঘটেদাঃ।

যঃ মনসীমিত্যুপলভ্যতঃ সতঃ।
 (৩০) বিদ্যাব্যং বিবর্ণদীর্ঘটেদাঃ।

(৩১) বনভজগরধোরকোটরাণাং য় নিমিহ দম্বদুরাপটোচিতানাম্।
 বিদ্যাব্যং বিবর্ণদীর্ঘটেদাঃ।
 মমস্নাতবনোক বিদ্য চ।
 এমি হি—(৩০)

যঃ মনসীমিত্যুপলভ্যতঃ সতঃ।
 (৩০) বিদ্যাব্যং বিবর্ণদীর্ঘটেদাঃ।

(৩১) বনভজগরধোরকোটরাণাং য় নিমিহ দম্বদুরাপটোচিতানাম্।

(৩২) যদী! প্রকারঃ পিগাচানাম্।
 এমি হি—(৩০)

(परिक्रम्यावलोकाय च) हन्त ! अति वीमत्समप्रती वर्त्तते ॥ (३२)
 उत्कृष्टोत्कृष्ट्य कृत्तिं प्रथममय पृथुत्सेधमूयांसि मांसा-
 न्यं सल्लिकपृष्ठपीठाद्यवयवमुल्लभानुग्रपूतोनि जग्धुः ।
 आर्त्तः पर्यस्तनेत्रः प्रकटितदग्गनः प्रे तरङ्गः करङ्गा-
 दङ्गस्यादस्यिसंख्यं स्वपुटगतमपि क्रय्यमच्यग्रमौत्ति ॥ (३३)

सदृशीं दुरतिमवयवयत् पिशाचानां चन्दनदुःसाधाद्य विस्वप्रतिविम्बभाव' बोधयतीति अद्यथा-
 वस्तुमन्दिदमंतादहारः । तत्रचणं यथा दर्पणे—

“सम्भवन् वस्तुमन्दीऽसम्भवन् वापि कुतश्चित् ।

यत् विश्वावृत्तिम्वलं बोधयेत् सा निदमंता ॥” इति ।

पुष्पिताया इमम् ॥

(३२) परिक्रम्येति, अतिवीमत्सं अतिपुष्पाकरं पिशाचानामनुष्ठानमिति शेषः ।

(३३) उत्कृष्टेति, आर्त्तं. दुःखादिना पीडितः पर्यन्ते अन्तःप्रेतागमनानागमनदृष्टव्या
 समनान् परिचानिने शैवे लीचने यद्य तादृशः (“आत्तघाद्यान्नेव” इति पाठे तु आत्तानि
 तदनमंतनासवद्यथार्थमादनानि आद्यान्नेवाधि वसापुटीवक्रोचनानि घेन तथामूत [दुःखः])
 तदा प्रकटिताः सुखत्यादानेन विकार्यं प्रापिताः दग्गनाः दग्गाः घेन तादृशः प्रेतवङ्गः शीनः
 क्वचिन् पिशाचविशेषः (रङ्गः कृष्णमङ्गमिति शैदिनी) प्रथममादौ कृत्तिं कल्पयित्वा यवस्य
 त्वं उत्कृष्टं उत्कृष्टं हिवा हिवा अथ अनन्तरं दृग्गना मङ्गवा उत्कृष्टेधन शरीरीरव्या
 (उत्कृष्टेधः कायउन्नतिरिदमरः) (“दृग्गुच्छीय” इतिपाठे तु महद्गुणपन्नयोपरीनेवैयर्थः)
 मृगासि प्रपुत्तराणि, यथा उत्कृष्टा पुतिः दुर्गन्धी घेषु तथामूतानि, अंनो खन्नी प्लिची

(३२) (पविक्रमणं च नवःनोऽप्यन कविश्याम् ! अति पुष्पाकरं अमूर्त्तान
 अग्रे वर्तमानं)

(३३) , कृष्णं पीडितं च (अत्र प्रेत आसितेःहे किना ताहां देविवाव
 इत्यं हेतुःसुत विन्दिशनेज्ज अति शीनत्रावापन्न गेगाम एक पिशाच मत्त विकल्पित
 करिशा अंधने (भानेवहेर) चर्षं हिम्विच्छिन्न करिशा अनन्तरं शरीरेव उन्नता-
 वशतः अति अचूतव च अति दुर्गक दकटिह मांसपिण्डं च पीठाकारं पृष्ठं
 अहृति मांसवहन अवयवेषु अनारागनत्रा मांसगुलि बाह्या निखेव क्रोडनेषु
 आसत नवकपालं इहेत आकर्षणं कविश्या अहिनयं च निद्वोरत स्थान्द्विह
 मांसगुलि अत्यग्रजावे पाहेटेहे ।

अपिच—

निटापस्त्रिददस्युः कथनपरिगलम्भेदमः प्रेतकायान्
 रुद्धा संसङ्घमानपि कुणपभुजो भुयसीभ्यथिताभ्यः ।
 उत्पङ्गसंमिमांसं प्रचलदुमयतः सन्धिनिघं हमारः
 देते निष्कृष्टं जङ्गलनलकमुदयिनोर्मञ्जधाराः पिवन्ति ॥ (३४)

कठिनमोक्षिणी (जिह्वा स्थितो वटिरोवविभवः) एतदीदं पौत्रविद्याव्याकरणायः
 कति चारुषी देवा दद्यादता दे चरदता तेषु मरीचस्य कर्मजायतेविभवः सुदमनि चरदता
 सपनि मांशनि सन्धु । सन्धिविद्या चरदताम् मीङ्गोहताम् चरदताम् (चरदथेति अन्वेने
 चरनी) मलवान् (करदो मलके मने कतिविद्वत्तन्मनीति विदः) चरदिसंघं चरि
 सन्धं सदाप्युदमयतनि विद्योदतन्मलकमनि सन्धं मांसं (विदितं सन्धं मांसं पचवं
 सन्धसमिधिसन्धः) चरदं सुधामानान् मीङ्गोहदनेषाचरदतामचरदता तापेदिसं
 ददा कायदा कीट मरुयति ।

अन्धोमन्थो वधः । चरदव चरदवर्धनाहताम् पितृमनि दुःखवत् न रोयः मद्राव
 दुष पचः । सदाप्युदं दन्दे—

“सन्धि मीचमं दुद्रे ददा माथे मद्रावति ।

मीरादो तु वधे पितृं दुःखवत् दुधो मवेत् ॥”

अथ मन्थोदितार्थावहायः, कथनसदृशस्य अन्धोमन्थस्य कर्मसंबन्धवत् इत्यनुमाय
 इति निष्ठा संज्ञितिः । अन्धोमन्थम् ॥

(३४) निघाति, एवं कुणपभुजः मरुयतिः (कुणपः मरुयतिव्यतिथमस्य) निघात-
 विद्याः सुवकील कर्तृणः विद्यायः निघातिव्यतिथि तातो निघातः (विघ्नतयनान्तराविति पदम्)

(३४) मारुत एवै शगुतो निघातिवर्णन विद्यावद मीरादो उवाच
 मांशनि सन्धु इत्येते मन्थो मरुयति इत्येतेहे उ अन्धोमन्थो मरुयति इत्येते
 इत्येते मेव (मांसस्य मेव उवाचिमेव) विघ्नित इत्येतेहे, सुवकील तावुं
 नूत वेदसकल बहुविधा इत्येते मांशं कर्मिणः पत्रे उवाचो पात्रस्य विघ्नित
 मांश मरुयति उवाचो कर्मिणः कर्मणः एव उवाचो मांशो मरुयति इत्येते
 विघ्नित मन्थोकां उवाचो मरुयति नूत वेद इत्येते पृथक् करतः निघात मन्थो
 यानिमांशो इत्येते निघात मन्थोकां पानं करितेहे ।

(विहस्य) अहो ! मादोधिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनानाम् ।

तथाहि—(३५)

अन्त्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तूरक्तोत्पले-
व्यक्तोत्संसृतः पिनद्य सहसा हृत्पुण्डरोकस्त्रजः ।

चितानकस्य सन्त्युत्तायेन स्त्रियन्ति चरन्त्यन्तानि अस्मिन्नि वेश तान्, कथनेन पाकविशेषेण परिप्लवत् सर्वतः संसमानं छेदः वसामांसजस्येच्छत्रिमेव इति यावत्, दीप्यः तान्, तथा संसक्तं भान् दहमानत्वेन संस्रधमान अपि (न केवत्) अस्र लघुमानान्चपेरर्थः) प्रेत-
कायान् सतसरीयापि, ह्यग वाह्य, उत्पक्केन अतिम्यपादेन (सत्पूजात् पवधादीर्भावे कः)
संसि निगलत् मासं यथात् तन् अचत्तत्तद्विज्ञानेनयत्कल्पमानं तथा समथत जर्षाभोभानश्रीयो
सन्धो संयोगस्थाने ताभ्यां निर्भृत्कं विष्टिष्टं, गङ्गानलकं जडाकाशं आरात् समीपे
(आपाद रसमोपयोर्विदमरः) निष्कृष्य तत्प्रमेतकायात् प्रयत्कृत्य समानीय लक्ष्मिनीः तथादेव
सवनोः मञ्जधारः अस्मिन्मध्यस्थितस्ते हविशेषधाराः पिवन्ति ।

अनेन वर्धनेन तदानीं सर्वाङ्गदाहस्य चितानन्निर्थापयस्य च व्यवहारः प्रायो नासीदिति प्रतिभाति, अन्त्या एतादृक्शवकायात्सर्वस्यसम्भवाद्भुक्तिजलादिति विभावनीयं ।

अवापि पूर्वैवदेव वीमन्सो रसः, दुःश्रवणं न दीयः । स्वभासोक्तिरुत्तरः । सग-
धरा इष्टम् ॥

(३५) विहस्यति, अहो इत्याद्यर्थे, मादोधिकः रजनीमुखसमुत्थः प्रमोदः प्रकटो
वर्धः ।

(३६) अन्त्रैरिति, अन्त्रैः नाडोविशेषैः (अन्त्रं पुरीतदिवमरः) कल्पिताः रचिताः
मङ्गलप्रतिसराः सधवाचरुपनद्वलविहङ्गद्वयानि तादृशकरमुवापि वा (कश्चिद् करसूत्रे च भवेत्
प्रतिसरोऽस्त्रियमिति मीदिनोक्ताः) यामिसाः, स्त्रीणां यथावज्ञानान् हस्ता एव रक्तोत्पलानि
तान्त्रेषु अज्ञानं स्रुत्तव्यमात्रमोहवदरंगान् उत्स्रजान् कल्पंश्ववापि (उत्स्रजः कल्पंश्वरी स्नात्
सिद्धरे च यत्स्रवदिति विदुः । विधतीति तदोक्ताः, तथा मोचितमङ्गाः अनीमूलधतसरीररुजानि

(७३) (हाउ करिग) पिशाचपञ्चोदितेन एतन्नावकाशेन आन्दार कि
अ १५५७७७७ ।

(७७) बाहारा पूवीतय नाडो धारा अन्त्रैश्चरुपन दशलेन सिंह करसूत्र
वा कल्पन रचना करिगते, अ मृत्त झीलोकेशेन इत्तयग रक्तपद सूत्रक कर्षकूप

মালতীমাধবে

এতাঃ শোণিতপঙ্কজমল্লুপঃ সন্মুখ কান্তৈঃ পিব-

ন্যস্বিস্তে হসুরাঃ কপালচপলৈঃ প্রীতাঃ পিঙ্গাচ্ছাঙ্কনাঃ ॥ (২৬)

(পরিক্রম্য পুনরগস্তপূতমিত্বাদি পঠিত্বা) কথং নামাতিভীষণ
 বিমৌপিকাভিকারৈঃ ঋটিত্বপক্রান্তং পিঙ্গাচ্ছৈঃ । অহৌ নিঃস্ফবতা

এব হুঙ্কমানি তানি শুরানি ধীবনৈ ইতি তদৌক্তং, এতাঃ হসুরানাং পিঙ্গাচ্ছাঙ্কনাঃ ইতি
 পঙ্কজাকাগম্বলবৈশিমাঃ বিবিধা এব পুণ্ডরীকাখি শ্বে তদপানি শ্ৰীয়াং স্বজঃ মালাঃ পিতঙ্গ কণ্ঠে
 ধারয়িত্বাঃ স্ফবতা হুঙ্কান্ অদয়া হ্যন্যদুহাঃ সখ্যঃ কালঃ স্বলবদিতমিঃ সন্মুখ্য মিত্বিত্বা প্রীতা
 সনুচাঃ সখ্যঃ কপালানি মাংসহীনমসকৌর্দমাগাচ্ছৌনি এব অপকাঞ্চি পালপায়াধি
 নৈঃ অস্বিস্তে হাঃ মন্ধানি এব সুরাঃ ময়ানি তাঃ বিবসি ॥

অমালাদীনাং মস্তকমতিস্ববাসমৈদাগোয়ান্ অপকান্ধারঃ এব মৌদনামস্য সন্মৌক-
 মদ্রারসস্বঃ প্রধানীমূতবীমতৃসরসারমাবৈনাং কৃষ্ণাণাণাণ্ সস্বদলদ্বারকৌতি তদৌরভ্রাম্বিভ
 সতরং । বিহরদ্বীঃ শূঙ্করবীমতৃসযৌ কপমম সনাদেহ ইতি শূ নাশদ্বনীযং, সমযৌলুপ-
 হুপেয়াবস্থান এব বিবিধাঙ্কৌকাপদবাড়াঙ্কিমাঈদাঃ স্বজৈ বিবৌচবিহরাণ্ । তদাশৌক
 অনিহতা—

“বিবস্বিনে রম্ভে স্তম্বমতিষ্ঠে তু বিবৌচিনাম্ ।

বাধ্যানামস্তম্বাভং বা প্রাচীনাশুকিরচ্ছল্যুঃ”

“যতিঃ সর্বৈশ পাদানৈঃ” ইত্যনৈন দ্বিতীয়অধ্যায়ৈপি যতিব্যবহরকল্পান্ “বিবকৌচস্ব” ততীয়-
 অশ্রুৎপাদমত্বেন যতিমদ্রদৌষায়ৈশ্চ নাশদ্বনীযঃ “পূজানবন্ সুরাঃ সন্মৌ ক্ৰুচিদিব পদাদিব”-
 বিবস্বিনে “ক্ষম্ বিম্বাশ্রিত্রুব্রা নিরুযতি অধিপস্বাচ্ছিতৌশ্চ” মদ্যাম্ ত্রিকাছাখিব সন্ম্যা-
 দৈমল্য পদাদিবচ্যবিন যতিমদ্রদৌষায়ৈশ্চ বাহিত্যশ্রুসন্মৌযম্ । শাহু লবিষ্কৌচিতং তদম্ ॥

(২৬) পরিক্রম্য তি পরিক্রম্য বিধিবলং পিঙ্গাচ্ছাঙ্কনকথিত্বং পাদৌ বিবিদ্য পুনরগস্তে-
 পূতমিত্বাদিঃ পতনং প্রথমপতনানলটোপমতানানলবধানিহাপ্ততপূর্বাণাং বা পিঙ্গাচ্ছাঙ্কনবনবদ্বৈ-

রূপে ধারণ করিয়াছে, এবং যাহারা ঘনীভূত দুগ্ধ শরীরের বস্তুরূপে
 ব্যবহার করিতেছে, তাহা হইলে এই পিপ্পলপত্রীগণ জ্বলিতরূপে খেতপাতের মালা
 ধারণ করিয়া নহস্য স্বপ্ন পতির সহিত নিমিত হইয়া অতি প্রীতমনে নয়কপাল-
 রূপ পানপাত্রে মজ্জারূপে মজ্জাপান করিতেছে ।

(৩৭) (পার্শ্বদিক্বেপঃ করিয়া পুনরাগ্নয় অশ্রুপূতমিত্বাদি শ্লোক পাঠ

पिगाचानाम् । (परिक्रम्य दृष्ट्वा मनिञ्चैटम्) विचिन्तयेयः सर्व्वः
 ग्मगानवाटः ॥ तथाहि स्वस्वियं मुगत एव । (३७)

गुञ्जत्कुञ्जकुटीरकौगिकवटावुत्कारसंवेजित-
 क्रन्दत्फ रवचण्ड डात्कृतिभृतमारुभारमौसैस्टैः ।

मिति मन्त्रम् । अतिमोपगाः निर्गतश्रमवप्रदा विनीपिका विवागः परिषा म्वमुत्-
 पादयितुं कृताः विवृतवेरवोत्काराद्यो वेश ताडये, पिगावे 'अयं' मन्त्रेति द्रुतं अरजानं
 पनापितं । निःसलना 'दीर्घं', 'कथमन्यथा मदीयकण्ठगवनाच्छब्दं' मासकयनयापियच्छब्द
 मद्रमयेनैव पचायितं वैमिति भावः । परिक्रम्य पुनः पादविद्येनं कृत्वा, दृष्ट्वा सर्व्वतः पिगाव-
 परेण्यनामवनीश, मनिञ्चैटं पिगावाना पचावनात् मासधिकयेषामपि शामिने तमिद्रिमन्त्राव-
 नेति द्रुषेनं मन्त्रितं एव सर्व्वः ग्मगानवाटः, ग्मगानवदेमः विचिन्तः पिगावे चो मासविक्रयाव
 अन्वितः (किन्तु कुवापि पिगावद्रुमं न लघ्यत इत्यङ्गी मम द्रुमोप्यमिति भावः) सर्व्वः ग्मगान-
 वाटः विवित इति बहुलं तन्ममर्दनाय इतपरं ग्मगानवर्दमो वासोति दर्मवितुमाड—तथाङ्गीति ।
 'इव' पुरत एवेति पारं ग्मगानं मरिदियनेन श्लोक्येनावेति ।

(३८) गुञ्जदिनि, गुञ्जन्त्याः अन्तं यद् कुञ्जन्त्याः कुञ्जकुटीरकौगिकानां लतादि-
 निद्रितोदरस्यद्विन्दयेचक्षानां (निद्रुञ्जकुञ्जो वाञ्छीवे लतादिनिद्रितोदरे इत्यमरः) घटायाः
 समूहस्य द्रुत्कारेण 'वृत्' इत्याकारकात्प्रत्ययभेदेन सर्व्वेभिर्याः सर्व्विना या क्रन्दता यद्
 कुञ्जतां संस्थायां गुमालानां (गुमालवद्भक्तकौटुर्भक्ते रवसम्भवा इत्यमरः) चन्दा मोपया
 डात्कृतिः 'डात्' इत्याकारकाच्चतयब्दः तथा मृतः दूर्ध्वः यः प्राग्मारुः तटावमायः तेन भीमैः

करिषा) एकं कोःकेर अतिना तीतिप्रद विकट जीवकारादि करिषा सहस्रां
 पिशाचपद पनाहन करिष, केन ? अथो । पिशाचविषेण किं कुर्वन्तः ?
 (पुनराहः पादविकल्प करिषां अशान पिशाचसूत्र देपिडा द्रुमपद महित)
 एहं अशानप्रवेशं मुञ्चते अवेवप करिषा देपिषान, (किञ्च कोपां पिशाचेर
 नाकाव दाड इहेन ना) अशानप्रवेशेदत्त निश्च एषानेत्तं कीरा, केनवा एह
 अथेह—

(३८) बाहाव तटेव अग्रद्वि सुप्रनकारी द्रुमद्वीरहित पेशकनिषेण
 सुपुंशु शब्दे परिर्वाहित, शब्दादि गुणाभिविषेण अव्यलशब्दे पूर्ण, एव बाहाव

অন্তঃ শীর্ণকরঙ্ককরঁরতরতুম'রৌধিকুলঙ্ঘনঃ

স্বীতো নির্গমধোরঘর্ঘররবা পারি ইঙ্গমানং সরিত্ ॥ (১৬)

(নৈপথ্যে) ছা তাদ! ষিঙ্গরুণ! এমোদাষি' দে পরেন্দ-
বিচারাহ্ণ্যোদ অরথ' জনো বিবল্লজ্জ । (ক)

(ক) ছা তাগ! ষিঙ্গরুণ! এম - ইদানী তে পরেন্দবিচারাহ্ণ্যোদরথ' জনো
বিবল্লজ্জ ।

ধৌদ্যে: হর্ট: তীরপদ্যে: উপলচিতা। তথা অস্বরস্বন্দরে শীর্ষাংশ স্তুতিলাগা অরদাশা
অপাছানা করঁর: অঘোরঘর: (করঁরৌ অঘোরৌপি হর্টে ইপি ছাপিতৌপি চে তি অর্থি:) যন তল,
অনুঘর সরতা অস্বরপমৌলানা স'রৌধি অস্বরৌধক',তথা কুল' সৌর' অর্থি অস্বরৌধি কুলঙ্ঘন'
(স্বর্নকুলঙ্ঘকরৌধিখিনি স্বাধন্য:) যন্ স্বীত: (অত্রপি পরস্বরস্বা বিশেষতবিতবযা অর্ধ-
ধারস্বর' করঁর') তস নির্গমেণ তীরস্বন্দরটীয়াত্রি.সরবীত ধীর: মধ্যস্ব: স্ব: অন্ড: যসা:
হা অঘোরুতা সরিত্ ইঙ্গমানং পারি পয়েন্দে রতি পরি ইঙ্গমানং (পারি ইঙ্গ' যঃ। বিখ্যস্বৌভার.)
হৃদয়ত রতি শিষ:। তথাচ পুরত যত তয়া স্বর্নস্বানস্বাত্ত: পর' ইঙ্গমানং কাশীতি স্বাচস্ব-
অন্যতি, অস্বচ পিগাশৌ নোপলম্বত দুঃস্বানুত' সাহস' কুর্ভেতোপি সস নাশিত্ তসিহিঃস্বাশ্বাশ্বৌধি
স্বাশ্ব:।

অপরোক্ষাচারিত্রৌধাশ্বননির্ধ্বনি অস্ব শৌকস্ব মধ্যস্বরথ' পাচস্বস্বর' হৃদয়তে,
"স্বুকার্ষ' বেজিত" স্বন্দর "স্বুকার্ষকৌবর" তি পঠমেত:।

অস্ব শৌকাংশ্ব মধ্যস্বরস্বাত্ত:স্বন্দে ন সৌধ:, কিন্তু স্বন্দাশ্বস্বানকুলঙ্ঘ্যাতী: স্বন্দাশ্ব
ময়ীস্বাত্তস্বাচস্বস্বৌধ:। স্বৌ কাশ্বাস্বরস্বাত্তস্বাত্তস্বাত্তস্বাত্ত: স্বহৃদ:। স্বাহ্' সবিজীকিত' হৃদয়ম্ ॥

(ক) নৈপথ্য রতি, পরেন্দবিচারাহ্ণ্যোদরথ' অস্বস্বানস্বস্বাত্তস্বাত্তস্বাত্ত: সত্ব তস-
স'স্বাস্বদ স্বকর্থে:, এয: মঙ্গলধৌ জন: বিবল্লজ্জে স্তিগতে । (মালত্যা চক্রিরিষম্)

অভ্যন্তর শীর্ণ নরকপালের ভঙ্গ্যাবস্থাবাদ্য অবতরণকারি ব্যক্তিবর্গের অধবোধক
ও ক্রমবিধারণকারি স্রোতের নির্গমনে অতি ভৌষণ, ভাবুশ' এই নবী শাশ্বানের
সৌন্দর্য দেখা গাইতেছে।

(ক) হা গিঃ। নিষকণ। তেয্যার বাজচিত্ত সাত্তান্য'ধসেন উপকরণ-
প্রকণ আমি এই বাঁহতেছি।

ମାଧ (ସାକ୍ଷତମାକର୍ଷଣ) ॥ (୩୯)

। ନାଦସ୍ଥାବ୍ଧିକଳକୃରୀକୃଜିତସ୍ତ୍ରିଗ୍ଧତାର-
ସିତ୍ତାକର୍ପ୍ୟଂ ପରିସିତ ଇବ ଯୋତ୍ରସଂବାଦମେତି ।
ଅନ୍ତର୍ଭିନ୍ନଂ ଭ୍ରମତି ହୃଦୟଂ ବିହ୍ୱଳତ୍ୱଜ୍ଞଭାବଂ

ଗାତ୍ରସ୍ତଥା: ସ୍ୱଲୟତି ଗତିଂ * କ: ପ୍ରକାର: କିମେତତ୍ ॥(୪୦)

(୩୯) ମାଧେତି, ସାକ୍ଷତଂ ସାମିପ୍ରାପ୍ତଂ ନିରୂପଣାମିପ୍ରାପ୍ତସ୍ତଦ୍ୱାଦ୍ଭଗ୍ନାଦିନିହିତମିତି ଯାବତ୍ ।

(୪୦) ନାଦ ଇତି, ବିକ୍ରନ୍ତା କୃତସିତ୍ତକାରଣାଦ୍ୱିଧୁତ୍ୱା ଯା କୃରୀ କ୍ଷୌଦ୍ରଧୂ: ତସ୍ୟା: କୃଜିତ-
ବତ୍ ନିନାଦବତ୍ ତ୍ରିଗ୍ଧ: ଶ୍ଚେ ହତ: ତାର ଉଦ୍ୱସ୍ତେତି ଧ୍ୟୋକ୍ତଂ, ଅତଏବ ସିତ୍ତାକର୍ପ୍ୟଂ ମନୌହାରୀ ଅର୍ଥଂ ନାଦ:
ପରିସିତ ଇବ ପୂର୍ବମନୁମୃତ ଇବ ଯୋତ୍ରଧୀ: କର୍ପ୍ୟଧୀ: ସଂବାଦଂ ସମ୍ପର୍କଂ ମେତି ପ୍ରାପ୍ନୋତି । ଶାଢ଼ୁଂ ଲାକ୍ଷ୍ମଣ-
ସଂସଦେ ମକ୍ତରସ୍ୱରାଦିସନ୍ଦେହନରଦାନ୍ଦୋକ୍ତିତମାନସାପା ମାତ୍ରତ୍ୟା ଯ: ସକ୍ତରୂପକର୍ତ୍ତୃଭବିଷ୍ୟଦ୍ୱାପୂର୍ବ-
ମାକର୍ଷିତକ୍ତଦ୍ୱୃକ୍ଷାଦାୟଂ କଠକ୍ଷୟିନି: ଯୁସ୍ତ ଇତି ଭାବ: । ତଦ୍ୱ ସୈତତ୍ୱମ୍ବଦ୍ୱୟପାନର୍ତ୍ତମମେ ହୃଦୟଂ
ଅନ୍ତର୍ଭିନ୍ନଂ ଅନ୍ତରାବିଶିଷ୍ଟେ ସତ୍ ଭ୍ରମତି ଅନବସ୍ଥିତମାତ୍ରେ, ତସ୍ୟ ଅର୍ଥଂ ଅର୍ଥଂ ପ୍ରସଙ୍ଗଂ ହସ୍ତପାଦାଦ୍ୟଦ୍ୟବ-
ଜାତମିତି ଯାବତ୍, ବିଦୁଷ୍ଠତି ସ୍ୱାକ୍ରୁଷଂ ଭବତି, କ୍ରିୟ ଗତସ୍ତ ସମୀରସ୍ତ ସ୍ତଥା: ନିସେଟକ୍ଷଂ ଗତି: ଗମନଂ
ସ୍ୱଲୟତି ଲୟାଦିଠା କରୋତି । ପ୍ରକାର: ପ୍ରତୀକ୍ଷାଦାଦିଃ ବିଶେଷ: କ: ? ମାତ୍ରତୀକ୍ରମତ୍ୱଂ ମାତ୍ରତୀ-
ସନ୍ଦେହାଦିଃ ବା ବିଶେଷ ଇତି ବିତର୍କାର୍ଥ: । ଏତତ୍ୱ ଏତଦାର୍ଥନାଦୀତ୍ୱପାଦତ୍ୱ କାରଣଂ କିଂ ?
ନାହି ବିଚିନ୍ତ୍ୟାପି ଅସ୍ତ କାରଣମବଧାରୟିତୁଂ ଯତ୍ନତ ଇତି ଭାବ: ।

ବିତର୍କବଦାକ୍ରବାଦ "କ୍ଷୟ" ନାମ ମମେତ୍ତଦ୍ୱେଷଂ । ତଥାଚିକ୍ତଂ ଦର୍ଶୟେ—"କ୍ଷୟ" ବାସ୍ତବ
ବିତର୍କବଦିତି । ଅବ କୃଜିତସ୍ତ୍ରିଗ୍ଧତାରିତ୍ୟର ଲୁପ୍ତୀପମା, ପରାଢ଼ିବାକ୍ୟାର୍ଥାନାଂ ପୁରାଢ଼ିବାକ୍ୟାର୍ଥସ୍ତୁ-

(୩୯) ମାଧବ । (ନିରୂପଣାଭିଧ୍ୟକ୍ତଂ ଅକ୍ତଂ ଶ୍ଚୌବ ସହିତ ମେଧିଃ)

(୪୦) ଭବବିହ୍ୱଳା କ୍ରୋଡ଼ବଧୂବ ଶବ୍ଦର ଶ୍ରୀଃ ସିଦ୍ଧ ଓ ଓକ୍ତ ଗୋହାରୀ ଏହି
ଶବ୍ଦ ପରିଚିତ ଶବ୍ଦର ଛାନ୍ଦ ଆମାବ କର୍ତ୍ତେ ସଂଗମ ହୁଏତେହେ । (ଅର୍ଥାତ୍ ଶାଢ଼ିଂ ଲାକ୍ଷ୍ମଣ
କାଳେ ଚର୍ଚ୍ଚନରେ ଜୀବନ ସଂସ୍ପର୍ଶେ ଆକୃଷ୍ଟିତ ଚିତ୍ତ ମାନସୀର ଯେରୂପ କର୍ତ୍ତୃଂ କେତୁଧ୍ୱାନି
ଚ୍ଚନିଷ୍ଠାହିଲାନ, ଏହି ଶବ୍ଦ ଓ ଉକ୍ତ ଗୋ ବାହିତେହେ) ଅତଏବ ଏହି ଶବ୍ଦ ଅବଗମାହୁ
ଆମାବ ବନ୍ଦଃ ଅତ୍ତର୍କିରୀର୍ତ୍ତୀ ହୁଏତା ନିତାତ୍ତ ଚକ୍ଷୁଃ ହୁଏତେହେ, ହତ୍ତପଦାଦି ଗମତ୍ତ ଅବଗତ
ଅବଗତ ହୁଏତେହେ, ଏବଂ ଶବ୍ଦୀବେ ନିକ୍ଷେପିତା ଗମନେବ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଉପି କରାହୁତେହେ । ଏହି
ଆର୍ତ୍ତନାଦ ମାନସୀକୃତ କି ମାନସୀର ଗତ ? ଏତାଦୂଞ୍ଚ ଆର୍ତ୍ତନାଦେର କାରଣହି ବା କି ?

* ହିଂସା: ଅନ୍ତତି ଷ ଗତିମିତି ପାଠମେଦ: ।

मालतीमाधवे .

करालायतनाद्यायमुच्चरन् करुणध्वनिः ।-

- विभाश्यते ननु स्थानमनिष्टानां तदीदृश्याम् ॥ (४१)

भवतु, पश्यामि । (इति परिक्रामति) (४२)

(ततः प्रविशति देवतासर्जनव्यग्रहस्तौ करालाकुण्डलाघोर-
घण्टौ हतवध्यचिह्ना मालती च) (३)

माल । हा ताद ! निष्करुण ! एसोदाणि दे नरेन्दचित्ता-

कलेन वारायेशितुश्च काश्चिद्विद्ययाद्वार इत्यनयोरेकाङ्गिभावेन गडरः । अन्दाक्रान्ता
उत्तम् ।

(४१) एवं वितर्कां कुडाव्ययितस्यायं निनाद इति स्वयमेव निर्द्धारयति—करालि-
त्यादिना । अयं करुणध्वनिः आर्त्तनादः करुणायाः तदाव्यकान्तिकीयाः आहतनात् स्थानात्
उच्चरन् उदगच्छन् विभाश्यते ननु नीयते मयेति शेषः । अनुमानहेतुं दर्शयति—मत्पितृदिना ।
यतः तत् ननु करालागतं खलु ईदृशी एतादृशां तदीदृशित्वेन तु मूलश्रीपद्मारादिपदाशाम-
निष्ठानां स्थानं । ईदृशांस्कारराशौ तव सर्वानिदानेषु बहुषुः अत्रापिदिनि भावः । तदायं
करालायतनी मलिदानार्थेमानोत्सरे व कस्पचिदयमाधं शरी भवेदिति सन्धास्यन इत्यर्थः ।

अत्रापि पूर्ववत् काश्चिन्नं तत्कृतविधिनिमूलकमनुमानधारादरः । एवं पूर्वार्थादा-
नित्तय विभायत इत्येकमात्रपदस्य पराङ्गततादन्तर्गतकौक्यपदलक्षणेः ।

(४२) एवं चित्तिना कर्षणं निर्द्धारयितुमाह—भवत्विति । मया यथा वितर्कितं तमे-
माक्षिण्यः । पश्यामि करालागतं एतदां तदीदृशित्विकारणघ्न प्रत्यक्षोक्तृति ।

(४३) तत इति, देवतासर्जनव्यग्रहस्तौ करालापूजनव्याहतकरी । हतवध्यचिह्ना परि-
घापितरक्तमात्यादिपञ्चभूषणा ।

(४१) आमान अनुमान एहै ये, करुणध्वनिः करालान्तरीर-काण्ड इहैते
उक्ति हदैतेहै, कविण कथायार आश्रुतनई प्रेरुण अनिष्टैव (नरवधाधिक्रुण
अनिष्टैव) स्थान ।

(४२) शार्दै ईडेक, आमि रेथितेहै,—(एहै कथा वलिश तत्रतिरुवे
पानविदेनप कविते वारितेन) ।

(४०) (७९७वे देवार्जनव्यातपामि कपानकुण्डला अधोप्रवृष्टे ष वधा-
चिरुपुका मालतीव प्रवेश) ।

রাহণোবশ্রণং জণো বিবজ্জৎ । হা অস্ব ! সিণেহমশ্চিহ্নে !
 তুমং বি হৃদাসি দেবদুর্ভিলসিতৈ । হা মালদোমশ্রজোবিদে !
 মম কল্যাণসাধনৈকসুখসকলজ্ঞাপারৈ ! মগ্নমতি ! কামন্দকি !
 চিরম্ম জানাবিদাসি দুক্খং সিণেহৈ । হা পিঅসছি ! লবঙ্কি-
 য় ! সিবিণশ্রবসরমেত্তদংসণা অহং দে স'বুত্তা ! (খ)

(খ) হা তাত ! নিষ্করণ । এষ ব্রহ্মণী তে নরেন্দ্রচিচারাধনোপকরণে জণো
 বিপয়তে । হা অস্ব ! হেহমশ্চিহ্নে ! ত্বমপি হৃদাসি দেবদুর্ভিলসিতৈ । হা মালদোমশ্র-
 জোবিদে ! মম কল্যাণসাধনৈকসুখসকলজ্ঞাপারৈ ! মগ্নমতি ! কামন্দকি ! চিরম্ম জ্ঞাপিতাসি
 দুঃখং হেহৈন । হা পিঅসছি ! লবঙ্কি ! স্রাবসরমাতদর্থেনা অহং তে স'বুত্তা ।

(খ) জানেতি, নরেন্দ্রচিচারাধনোপকরণমিত্যনেন কথ্যালেন ময়ি তব হেহলিপ্রমাণে
 মন্দরথে তব সমধিকং দুঃখং ন ভবেদिति সুচিতম্ । দেবদুর্ভিলসিতৈ বিধাতুর্দৈবরথৈন ।
 তথাচ ময়ি বহুখং হায়াস্তম মন্দরথে জীবনধারণমৈবায়কং ভবেদिति ভাবঃ । মম কল্যাণস্য
 সাধনে মম্ব বিবাহব্যয়ম্ মঙ্গলার্থ সাধনং সন্যাদনমৈব একং অতিথীং সুখং সাধ্যতয়া ফলং
 বহু তাহমঃ সকলঃ জ্ঞাপারৈ : ক্রিয়া যসাঃ তত্সম্বোধনং । হে হৈন (প্রবীজককর্মী) (ত্বং
 প্রথীয়কর্মী) দুঃখং মেমং বিবেচ্য জ্ঞাপিতাসি অণুভাবিতাসি । (' মদৌঘনঙ্গলসাধনমৈবৈক'
 সুখলেন মন্যমানাপ্রাকৃত্যন্যদানানুনিম শ সত্যং জায়ৈ ক্লেশ্চ'ভ্যাক্তব মন্দরথে যদচরণীয়ং'
 দুঃখং ভবেম কবাসিহ্মি তস্যাসালং স্মাদिति ময়ি নিষ্কারথয়েছ এন তসানদেহৈতুজাত
 ইথর্ষ) । স্রাবসরমাতৈ কীবনং স্রাবসময়ে বর্জনং প্রলম্বং যসাঃ তাহমী । মাতগন্দে
 জাবদনমাত্যবচ্ছদেঃ, মম মরথস্যোচিরভাবিতাস্যায়দকম্যায়া পুণর্মহ্মনস্যামম্বাদिति
 ভাবঃ ।

অস্বকন্দো নাম নাট্যালঙ্কারঃ । "অস্বকন্দঃ প্রলপিতং যুচে"তি দর্পণতথ্যথা ।

(খ) হা তাত নিষ্করণ ! তোমার বাঞ্ছিতাশ্রুবল্পনেব উপকরণরূপ
 আশি এই মবিতৈছি । হা মাতঃ ! দেহমশ্চিহ্নে ! তুমিও বিধাতার হ্রস্বচরণে
 মম হেহেহেহে । মম কল্যাণসাধনৈকসুখসকলজ্ঞাপারৈ । মগ্নমতি ! কামন্দকি !
 কল্যাণসাধনাই তোমাব সমস্ত ব্যাপাবেব একমাত্র ফল ছিল । সুতরাং বেহ
 তোমাকে চিরকালের মত দুঃখ অশ্রুতব করাইবে । তা প্রিমেসবি লবঙ্কি,
 একমাত্র ব্রহ্মকালেই তুমি আমাকে দেখিতে পাইবে ।

মাধ । হন্ত ! সম্রতি নিরম্মত্ৰ এবে মন্দে হুঃ । তদপি নাম
জীবন্তীমেনা সম্ভাবয়েয়ম্ । (ইতি ভট্টিতি পরিক্রামতি) (৪৪)

অঘোরঘণ্টকপালকুণ্ডলে । দেবি ! চামুণ্ডে ! ভগবতি !
নমস্তুে । (৪৫)

সাবষ্টম্মনিশুম্মনির্ভরনমদ্ভূগোলনিষীড়ন-

ন্যস্বত্বকপৈরকুম্ভকম্ম বিগলদ্ব্রহ্মাণ্ডস্বস্থিতি ।

(৪৪) মাধেতি হন্তেতি ছদে, ছেদকারণে মাধবা এষামত্রবিবত্রিগণ, । নিরলঃ
অপগতঃ, মন্দেহঃ মালতীবেদ্যে' বিপদাপশা নবেতি সংযৎ । মালতীকামম্বকীলবত্রিমালা
মান্বিতেন মরৎবাভিন "মাধবেব জিনবিদুশাভীষ্টমিষ্টিকামিনেব কারাবাতনে বধাৎমালতীভে'ব'
স্বকরত' ব্যাহরতৌতি" নিয়য়ো মম জাত ইত্যর্থঃ । সম্ভাবয়েয়মিয়ার্যমার্য বিষ্ণু (স্বামী)
অপিভামেতি নিপাতহয়' সম্ভাবনৌতুমুগায়ৌতক' । তথাচ মাধব্যা মরণে মন্দরত্বম্বাবগ্ন-
ম্মাভিল্লাণ্ড দুঃসাঙ্কসমবলম্ব্যাপি যদি জীবন্তী' তাঃ মন্দঃশনাদিনা সম্ভাবয়েয়ু' যজ্ঞোমি, তদেব
মম জীবনসার্থক' মবেদিয়ার্যমা ।

(৪৫) অঘোরেতি, অঘোরঘণ্টকপাল কুণ্ডলেভাঃ "যজ্ঞাভি'ত' হয়ো'রিত্যনেনাঘো-
ঘণ্টকদম্ব পূর্বেনিবাসঃ । পূর্বেত তু কাঙ্কমযুগজিত্বাদিবদরমিধাগত্র পূর্বেনিবাস ইতি । "কাপা-
লিকা"বিত্তি পাঠে তু "পুমানুক্রিয়ামিলে"কমীযঃ । বনিপ্রদানম্ব লতিশ্রুতিপুত্রক' মাম্মমিড-
মিতি প্রথম' বাহনিকনমস্কার' করৌতি—দেবীত্যাদিনা । ৪

(৪৬) সূ্যতে সাবষ্টম্মেত্যাদিনা । সাবষ্টম্মেন সাবল্লেপেন নিশুম্মেন "স্বত্বাভিনা তু মবেত
বাশ্বিনিয়েম্বোবে' নিয়য়তি । অত্র, ল্যৌগে'চিতাঃ মজ্জাঃ পাদল্যনলম্বধরে ॥ ইতি মরতীক'
অচক্ষুশ পৃথিবীমেষেথ তদুসম্বশ্চিস্তমুদুগপাদাভাভিনেতি যাবন্তু, নির্ভর' নিরম্মিত' নমস্তুঃ নীচ'
মস্তুতঃ সূ্যগোলস্য ভূমস্তালস্য যত্রিষীড়ন' আয়াতঃ তেন ম্যস্তু' স্ববনমন্ কপৈঃ পুষ্ঠাভি
(কট্টাষ্ট চ কপালে চ পুষ্ঠাস্থনি চ কপৈঃ ইতি শাস্ততঃ) যস্য তথাভূতম্ব ক্রুৎম্য পৃথিবী-
মস্তলঘাতিযঃ কচ্ছপস্য কাম্বেন অত্রমস্থালনেব বিগলনৌ পুষ্ঠাভিয়াণ্ড স্ব'সমানা ব্রহ্মাণ্ডস্বস্থি-
ব্রহ্মাণ্ডস্ব (স্বপ্তপদৌপাদা' নিশুম্মাপিনাস্তম্বাঃ ষকামে ব্রহ্মাণ্ডস্বাতিবুহুতাপ্রতিপাদনায়)

(৪৬) (অঘোরঘণ্ট ও কপালকুণ্ডলা) দেবি ! ভগবতি চামুণ্ডে !
স্টেম্মোক্ত মনস্তুত্ৰ স্তি, ।

(৪৬) তোমার যেই সূতা সগর্ভ সূত্রাংশেবের সস্কৃত পনাবাতবার।
অভিধর অবনত পৃথিবীমণ্ডলের আঘাতে পৃথিবীভগ্নবরো মশাহস্বঃপের

पातालप्रतिमज्ञगल्लविवरप्रक्षिप्तसर्गार्णवं

वन्दे नन्दितनीलकण्ठपरिपद्मत्वं तवाक्रीडितम् ॥ (४६)

प्रचलितकरिहतिपर्यन्तचञ्चलखावातभिन्नेन्दु, निप्यन्दमाना-
मृतद्योते जीवतृकपालात्रलीमुक्तचण्डादृहासत्रमदभूरिभूतप्रवृत्तसुति,
शसदमितभुजङ्गभोगाङ्गदयन्निनिष्पीडनस्फारफुल्लतृफणापीठनिर्घ्नद्विप-
ज्योतिरुज्जम्भणोड्डामरव्यस्तविस्तारिदोःखण्डपर्यामितस्माधरम् ।

स्थितिः अथस्थानं यच्चिन् तत् तथाभूतं । पातालस्य अधोमुखनकुडहरस्य प्रतिमत्तयोः प्रतिमत्तयोः
मदृशयोरिति यावत्, जज्ञविवरयोः मर्यादालरररस्योः प्रविनाः भूमण्डलस्यारनमनेनाथेकाना-
मुत्तरीकान् निविनाः मर अर्थवाः जज्ञधयः यच्चिन् तत् । तथा नन्दितस्य तादृशव्यदर्शनेना-
नन्दितस्य नीलकण्ठस्य भूतनायस्य परिपदि प्रमथगथाभिष्ठितगोष्ठा व्यक्तं प्रसिद्धं तत्र आक्रीडितं
वास्यविलनं वन्दे ।

वाचार्थस्य समुद्रतलादवापि दुःखकलं न दीवः । निगमपदस्यान्तर ईद्विभिन्ने प्रसिद्धलेऽपि
पाटाशार्थे निरुक्तनृथविशेषेऽपि प्रसिद्धत्वात् निरुतार्थदीवः । एवं मन्त्रयन्त्रस्य केवलनौकिक-
मद्वैतमिद्वलेन शान्त्यलेऽपि वेदविद्वद्दानुशाननिरतलेनाथमथ्यामधीरत्रष्टकपालकुण्डलाभ्या-
मुक्तत्वात् शान्त्यलदीवः, परन्तु गुण एव "शान्त्यलमधनोक्तिस्थि"ति दर्पणीके ।

अत्र पातालप्रतिमज्ञेयार्थं समामगतोपमा, एवं भूमीलनमनकुडर्भकपर्याधीनमनकुडर्भकस्यन-
त्रज्याण्डस्थितिर्भ्रमणशब्दविवरसर्गार्णवप्रक्षेपमानानमस्यन्धेऽपि तत्प्रसन्नभाभिधानात् पञ्चाति-
शयोक्तयः, केकानुशामयानद्वार इति तेषां संश्लष्टिः । शार्ङ्गलविक्रीडितं वृत्तम् ॥

(४७) प्रचलितेति । छे टिक् । प्रचलितायाः अष्टविधैपवसादतिमाद्याम्कालितायाः
करिहतिः सप्तरीयभूतस्य मज्जवर्धनः पर्यन्तेषु प्रानदीयेषु वचनः वचनः ये नष्टाः तदुज्जपि-
संनयनसुराः तेषां आधानेन निद्रः विदीर्यः य इन्दुः । चन्द्रः तस्मात् निप्यन्दमानस्य खरतः

पृथ्वाश्विर् अवनति वशः३ः नेहै कच्छपेर कम्पनैः, अकाण्डेर अवशान नेहै पृथ्भदेश
ह्यै इय, एवः त्रोमार वेहै नूत्रो पातालकुहवसदुषु इहैते त्रोमार गनःत्रे
सप्तसमुद्र निक्षिप्त इय । नूत्रारर्शनानन्दित्र नहारेवेव पविदःप्रसिद्ध त्रोमार
तादृश उद्धृत् नूत्राके आनि वन्दना करि ।

(४९) हे देवि ! त्रोमार वेहै उद्धृत् नूत्रो अससकालनाकालित
उद्धरीय गच्छर्षेव प्रोश्र वेशगत्र चञ्जन नथवेर आवाते विदीर्ष च्छ इहैते
विगणित अमृतसेके शान्याश्वित सुषुगण जीवन लात्र करिग (जीवनजात्रानन्दे)

অনুভবনলিপিস্বপ্নবৃষ্ণাচ্ছন্দসীমোক্তমাত্মস্বমিপ্রমুখানাভব-
ক্রিয়াস্বাভদিগ্গমাগমুচ্ছিন্নব্রহ্মাত্মত্বজ্ঞোত্বিত্বিচ্ছিত্তায়াগণ, মনু-

অনুভবন লিপিস্বপ্নবৃষ্ণাচ্ছন্দসীমোক্তমাত্মস্বমিপ্রমুখানাভব-
ক্রিয়াস্বাভদিগ্গমাগমুচ্ছিন্নব্রহ্মাত্মত্বজ্ঞোত্বিত্বিচ্ছিত্তায়াগণ, মনু-
অনুভবন লিপিস্বপ্নবৃষ্ণাচ্ছন্দসীমোক্তমাত্মস্বমিপ্রমুখানাভব-
ক্রিয়াস্বাভদিগ্গমাগমুচ্ছিন্নব্রহ্মাত্মত্বজ্ঞোত্বিত্বিচ্ছিত্তায়াগণ, মনু-
অনুভবন লিপিস্বপ্নবৃষ্ণাচ্ছন্দসীমোক্তমাত্মস্বমিপ্রমুখানাভব-
ক্রিয়াস্বাভদিগ্গমাগমুচ্ছিন্নব্রহ্মাত্মত্বজ্ঞোত্বিত্বিচ্ছিত্তায়াগণ, মনু-

তদা ব্রহ্মণঃ সাত্বিকস্বভাবানুভবনমুহুর্তঃ কামং মুখলঃ পি অদিতমুহুর্তঃ সত্বগণা
শিখাং মৌলী হরৌতি ই অরতমতঃ সৌম্যস্বভাবানুভবন শিখাং সৌম্যগণা
অদীন স্বাৎ বিবর্তং (স্বাৎ স্বাৎ শুভি বিবর্তী অস্বাৎ স্বাৎ শুভি হরি মৌলী) বস
স্বাৎ স্বাৎ বিবর্তমঃ সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা

তদা জীবতা অদীন সত্বগণানুভবনমুহুর্তঃ কামং মুখলঃ পি অদিতমুহুর্তঃ
সত্বগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা
সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা সৌম্যগণা

অতিশয় উচ্চ হাত অতিশয় ব্যাক, এবং সেই হাতবহনায় প্রভূত সুখ
হৌত্তে (অমিবারণাৰ্ধ) হোনার সব উচিত হয়।

এবং হোনার সেই উচ্চ ক্রিয়া আশ্রয়ণতঃ সুখস্বপ্নঃ নিবাটস্বপ্নী হু-
স্বপ্নঃ স্বপ্নঃ নিৰ্ভিত কেবলোকার বসন্তঃ স্বপ্নে বিকটরূপে বিকচিত পীঠে
অভয়ানুভব কথামুখ হৌত্তে পুরস্বপ্নেভে উচ্চবসন্তঃ ভাবর বিশাশ বাহুস্বপ্ন
যায়া পুরুষেণ ইবসন্তঃ বিকিত হঃ।

दितददत्तपूतनोत्तालवेतालतालस्त्रुटत्कर्षसम्भ्रान्तगौरिचनार्शेघड्य-
भनस्त्राम्बकानन्दि यस्ताण्डवं देवि ! भूयादभीष्टे हृष्टे च नः ॥ (४७)

तथा इमुदिताः तादृश्याद्यर्थदृश्यदर्शनेभानन्दिताः वै कटपूतनाः विमानविशेषाः सन्नालाः प्रवृत्ताः वेताना पार्श्वद्विभेदाद्य निपा तान्ने कथोपयुक्तकानकतकरतखशयास्फालनैः श्रुतनी विदलन्ती कर्षीं यवपे यन्वा सा तयाम्नाता अणपव सन्ध्याना निरतिशयवृक्षा या गौरी पार्श्व-
परिच। पार्श्वती तल्लः सनः गाडः यः आश्रयः आश्रित्वं तिन ह्यपत् सद्युष्यत् मनः इधनं यत्त तं तयामूतं ताम्बकं निलोचनं आनन्दयितुं पुनः पुनस्तोषयितुं भीक्षं यन्व तनयामूतं व पुनानं तत्र इत्यर्थः (गौरिसादुवहुवचनं) ताण्डवं सङ्गतमुष्णं (ताण्डयोऽस्त्रीरुपान्तरे भवे-
दुदत्तस्यै शैलि मीदिनी) न क्वात्कं अमोहो अमित्विदित्विद्वयं ('अरिष्टो' इति पाठे तु िष्टिः अयम् 'रिष्टिः छड्डेनाऽऽयमे स्तीति मीदिनीकारः' तदभावः अरिष्टिः तस्यै इत्यर्थः)
तै हवांय च मूयादिति चतुर्थेचत्थार्थः ।

अयमि "पु न्मं ताण्डवं प्राङ्गः स्त्रीभूयं लाभ्यमुच्यते" इत्यनेन पुंभूय एव ताण्डवशब्दः
गौरीतयान्निहन्तयामि निवृत्तमेदिनीकारविशेषेयोद्गतमुष्णमादपरममिधापादव स्त्रीरुतेऽऽप्रा-
द्वन्तुले तनयामोनी न विरुद्ध इति मनःशम् ।, अतमि वाक्यार्थेऽप्युक्तत्वाद्देववर्ल न दीयः ।

अत्र हेकाग्रनामशत्रुपुत्राधी फवाभीडेभ्य चलातषकजियेथय थ लुदीपनाशत्रं स्रष्टा-
युद्धभलेभ्य नु विनिवृत्तमाविरुद्धाशुपमावपकथोः सन्देहसङ्कटः, एवं पूज्यवटीनामकारिभयोक्तयो-
ऽसङ्गाय इति तेषा संसृष्टिः ।

अत्र मन्वेकवच्छे श्री नकारो श्रीद्वयरीकाय वर्णन इति प्रविशो नाम दृष्टव्यः
पिडलेन "शिवः प्रविश" इति मूर्तेष चश्रुदृष्टिपातातिरिक्तदृष्टकमारखेव प्रविशन्प्रानिधाना-
दिथपुत्रश्लेषम् ॥

एवं तेषाम्ब वैहे उद्धत नृतेऽ लयाटिनश्नश्चित् अमणित बहिव नीशि यमाञ्जद
कयकव मशकेव विधुर्नि र्वावा अनाच्छक्रेव (सेहे अञ्जित काष्ठके पुवाहिले
छलाकारेव गविष्टे ह्य, ताराङ्ग नाम अगातऽऽक्र) अकाशानि बाणापारै पत्रिनिर्मित
ह्य, ७ तद्वारा विद्युत्तुन सक्क ह्य, एवं उन्नत श्रुतासनावक अज्जैव अञ्जताप-
त्रण क्षुञ्जेर कम्पने आशापण चतुर्धके विकीर्ण ह्य ।

एवं तेषाम्ब वैहे उद्धत नृते हर्षोद्धत पिशाचविशेष ७ अचण वेत्ताश-
क्षणेनं स्वतन्त्रावा विवलिङ्कनं ७ सञ्जाय गौरीर गाड आलिङ्गने स'

(ইত্যমিনয়তঃ) (৪৮)

মাধ । (বিলোক্য) হা ধিক্ প্রমাদম্ । (৪৯)

ন্যস্তালক্তকরক্তমাল্যবসনা পাপলুচাণ্ডালয়োঃ

পাপারম্ভবতোম্ গৌব হৃদয়োর্ভীর্গতা গোচরম্ ।

সেয়ং ভূরিবসীর্ষসারিব সূতা স্ত্যোর্মুখে বর্তত

• হা ধিক্ কটমনিটমস্তকরণঃ কৌণ্ডয়ং ধিধিঃ প্রক্রমঃ ॥ (৫০)

(৪৮) ইত্যমিনয়ত ইতি অধীরঘট-রূপাকৃষ্ণসী এব' কৃতা অমিনয়ন কাথিকনন
স্কারং দর্শয়ত ইত্যর্থঃ ।

(৪৯) মাধেবি । বিশীঘ্রা শক্তিপ্রদানায় সজ্জিতা মালতী হইল, আটুনি স্তেযঃ । ইত্যন্তে
বিপাদে । প্রমাদং ভূরিবসুসাকন্দশাদীনামনবধানতা ধিক্ তিরস্করীসীর্ষঃ । তথা প্রমাদা
ভাবে মালত্যা ব্রহ্মপরিপতী, সর্বদেবাস্তম্বাদিতি ভাবঃ ।

(৫০) মস্তেতি । স্ত্যনিনি পরষাদিহৃদম্ব্যনেত্রে যদৌক্তমর্পিতানি অলক্তকরক্তমাল্য
বসনানি স্তনদাকরুণ্যনিদ্রানীত্যর্থঃ, স্তকঃ সা তথামূলা বসীর্ষেব অহবসকননম্ব্যেব অধরা
অর্থেবি (বসুর্কয়ুস্ত্রাদিঘন্যধিধিবিনি বিধ) তাহথনৈতম্বিন ইত্যর্থঃ, সুরিবসীঃ রাজা
মাল্যবস সূতা (যা মনু জীবনসম্বৎসরমূলা) সা ইব' মীর্ষঃ স্বমাবতৌ ভয়বিভূতা মালতী
হৃদযৌঃ ব্যাগ্রবিশেষ্যৌ সগৌ হৃদিবদৌ পাপারম্ভবতৌ, "সিযং ন দদামু বস্তি" দত্তা নরক-
মাস্রুধা" ইত্যাদিমির্দিহিত্বাত্ম জৌমলিধানদ্বমপাচনকক্রিয়ামগ্গম্যৌ' অত এষ পাপলৌ
স্বঘর্কানু ধর্কী স্ব বী (মস্তঃ স্বঘর্কানু পাপলৌ বিকর্কম্যৌ নিধিত্তরুদতি বিশ্ববুধাঅনু)
আস্ত্রালৌ তনুক্ৰিয়াকারিত্বানু অস্ত্রালগ্গম্যৌ খেলি তথৌ, (প্রমাদিধিধিক্ স্তেযঃ) স্ত্যনুগম্যৌ-

চিত্ত মহাদেবকে আনন্দিত কবে, তেমন্য সেই উক্তত মৃত্যু আমাদেব অভিলষিত
সিদ্ধি ও হর্ষেব নিবিত্ত হউক ।

(৪৮) (এইরূপে স্তব কবিতা কপালকুণ্ডলা ও অধোঃস্বপ্ট কারিক নমস্কাব
কবিলেন !)

(৪৯) মাধ । (বলিপ্রদানার্থে সজ্জিতা মালতীকে দেখিয়া) পাতা ! ভূরিবসু-
প্রভৃতির অনবধানতায় ধিক্ ।

অলক্তক, বস্তুমাণ্ড ও বস্তুবসনাদিরূপ বধ্যচিহ্নবিভূষিতা অষ্টবহুর অস্ত্রতম
তুল্য ভূবিবহুব কস্তা এই সেই মালতী পাপকর্ষণোপক্রমকারী অতিপাষণ্ড

कपाल । तं भद्रे ! म्हर दयितोऽव यस्तवाभू
दद्य त्वां स्वरयति दारुणः क्षतान्तः । (५१)

रेतयोर्दृश्यमानयोः स्त्रीपुरुषयोरित्यर्थः, गोचरं समुत्तं कता प्राताः सतो मन्त्रोः यमस्य (सङ्घर्षना-
मरस्य यमे इति मेदिनी) सुखे वदने वचने तिष्ठति । अस्मा मरवमनिषुत्सवमग्रश्रावोति
भावः । अत एव "हा" इति खेदे, धिमिति मम जीवितायामिति श्लेषः । कष्टं अतीव दुःखं
ममापतितमिति श्लेषः । अनिष्टं रिपूषामप्यनाकाङ्क्षित व्यसनमस्मा लपञ्चितमिति श्लेषः ।
अतएव अलक्षयं लपानिर्दिष्टः निवेदंक्ष्य प्रजमः चारुणः चः । निर्दयो धिपिः
किञ्चिदभाषरिमुं प्रवृत्त इत्यर्थः । विधेरेव निर्दयश्चरहारः सर्वस्यैवाशुचित इति भावः ।

अथ हा धिक् कष्टमनिष्टमितिपदानाः प्रयोगतुल्यार्थलेपि अनुकम्पातिशयदीप्तकलात्
पुनरुक्ततादीनाः । एवं च गुणवचने हापिनिष्ठादिपदोपरं "मम जीविताय"मित्यादि पदाना
दर्शितामभेदतावदि वक्तुमेषावस्था निरतिशयविवादेमलक्षणात् नूनपदलदीवीपि, प्रगुप्त
गुण एव, तथाचोक्तं—

"अनुकम्पाधित्ये यदि कथिप्रियथते ।

त दीपः पुनरुक्तादौ प्रस्तातियमलद्विधा ॥"

"सत्तावानन्दसप्रापिः स्यात्पुनपदता गुण" इति ।

अतोयमादयं स्यात्प्रियाविशेषणघटितत्वान् परिकर, दायादहेतुकं काथयितुं,
उक्तानुप्रासघानहार इति संसृष्टिः । गार्हपतिकीर्तनं इत्यम् ॥

(५१) तमिति । हे भद्रे । यो जनः उव दयितः वरुणः अमृतं चासीत्, तं मनं अम
अङ्गिन् अथे अर विन्दत । कुत इत्यत आह—अदिति, अय अङ्गिष्टेव अथे इत्यर्थः, दादयः
क्षतान्तः दमः त्वां स्वरयति सपुराणवचय स्वरयुक्ता करोति । तथाच मनुष्यवचोयत्वे माङ्गिष्टेव
अथे तन्परशयावरागभावादङ्गिन् अङ्गानि तव तदङ्गमसमाप्तौ न सन्ववेदिति, अङ्गिन् मरव-
समये तनुअथेन परममणि पुनरुक्तामस्य पन्था अवशं सया परिष्करथीय इति भावः ।
तथाचोक्तं अयनद्वोताप्यं—"धं धं वापि अमृन् मानं मन्वथन कर्तव्यं । तं हनेवेति

ॐ उक्तानुसृष्ट एव श्रीगुरुदेव कश्चिन् गोचरोक्त इति वा व्याख्यानैव गोचरोक्त
हरिणीव, न्याय कृताशुबुद्धने वर्तमान । आद्य (आमाव जीवितानार) विद् ।
(आमाव अत्युत्तं) वडे (उपगत) (शङ्कर उ अनाकाङ्क्षित) विपन (इहार
उपहित) आहा निर्दर विधि कि अत्युत्त ।

(५२) कपाल ! हे भद्रे ! वे बाङ्गि होमाव अतिपुत्र प्रियतप, आहा

মাল ! হা দ্বন্দ্ব ! ণাহ মাহ্নৈ ! পরলৌভগদৌমি সুমরি-
দম্বো তুঙ্গৈ হি' অথ' জণো, য ছু সা উত্তরদো, জম্ব বজ্জহো জণো
সুমরৈদি (গ) ।

কপাল ! হন্ত ! মাধবানুরক্তে য' তপস্বিনো । (৫২)
অঘোর । [গঙ্গামুদ্যম্য ।] যদসু, ব্যাপাদয়ামি । (৫৩)

(গ) হা দ্বয়িত মায় মাধব । পরলৌভগদৌমি অর্থে'জৌগ' জণো তুঙ্গানি, ন যদু ম
অপরদৌ দম্ব বজ্জম' অরতি ।

'কৌশেয় সত্বা তদ্ব্যবহারিত' ইতি । মঙ্গলি'কৌশলনিবহমিহ' স্ত্রীকার্ত্তম্, তদগরাস্তু "বাসুন্ডে"
ইত্যাদ্যধীরবচনপত্রনীত্যনিকথ্যধেয়ম্ ।

(গ) মাধেতি । অথ' মঙ্গলকৌশলঃ অক্ষয়িচর্যঃ, অর্থে'স্ববায়ৌ উত্তমাহ—ন অরতি ।
বজ্জম' যম্ব য' (জু-সর্গকঠকৌশীতি কার্ধ্যধি বহী) অরতি ম জদু (অনু নিবহে) ম উপরো:
ন যম্বঃ । য' জণ' বজ্জমঃ অরতি ম স্ত্রীকৌশি মঙ্গলহা তদ্ব্যমি অর্থে'মঙ্গলতম জৌমিহ ইব বিহতৌ
স্ববজ্জ' দু'আমিরচ' স্ত্রীকৌশি অর্থে'য় ইতি মম স্ত্রির্জ্ঞানানুরোধ ইতি মরশ্যে'মঙ্গলকৌশী ।

(৫২) কপালিতি । হন্তলি বিবাহি । ইয' তথ্যা বাণিকা মাধবানুরক্তো, অতর্থে অর্থস্বিনৌ
অনুরক্তম্বাহী । অতদ্ব্য-কৌশলিবপ্তরলৈব মমায়ি মাধবী শিবদ্রুশ্য ইতি তদনুরক্ত য' অদ-
কম্বৈ'ত্রহ, নদ্রু ক'শ্ব'লি মী তামিহ বধার্থে'মুদ্যম্যপিলম্বা মঙ্গলানু বিবাহঃ' মঙ্গুদ্যম্য ইতি মায় ।

(৫৩) অঘোরি । মঙ্গল'সুহৃৎ' । যদসু অদনশ্রু ইয' মাধবানুরক্তে'ব বা মধলিচর্যঃ ।
ব্যাপাদয়ামি তদাশ্ব'না নিবৃদ্ধিঃ । ব্যাপাদনস্যাবয়স্কর্ত্তং'অনানু মাধবানুরক্তে'মিতি ক্রমা
বাস্যো ব্যাপাদন্যার্বহণার্থে' ইতি মায় ।

এইকথের অরণ কদ । পরকণ বয় ভোমাকে নিবেদ্র অংলর প্যাওবাইতে অগাধূক
করিতেছে । (অর্থাৎ স্ত্রি'বক্যগযায়েই ভোমার বধ সাধিত হইবে ।

(৫) হা বজ্জ ! নাথ নাথব । আমি পরলোকগত হইলেও তুমি আমাকে
শ্রমণ কীরণ । সে'হেতু'শ্রমণের ব্যক্তি যাহাকে অরণ করে, সে মায়লেও কেন
অনুভবায় থাকে ।

(৫২) কপাল ! আহা ! এই বধা বাণিকা মাধবে অস্বয়ক্স, অতর্থে
মদ্যব যোগ্যা ।

(৫৩) অঘোর ! (বত্ৰ'গ উঠাইয়া) বাহ্য হউক, আমি ইহাকে হনন করিতেছি ।

चामुण्डे ! भगवति ! मन्त्रसाधनादा-
दुद्दिष्टासुपनिहितां भजत्त पूजाम् ॥ (५४) .

[इति हनुमुपकृताः ।] (५५)

माध । [सहस्रोपसव खड्गं प्रकोष्ठे न निक्षिप्य ।]

दुरात्मन् ! एष प्रतिहतोऽसि कापालिकापसद ! नन्वयं न
भवसि । (५६)

माल । [सहसावलोक्य ।] परित्ताभदु मं महासुभाषो
माहवो । (घ) [इति माधवमालिङ्गिति ।]

(घ) परितापतां मां महासुभाषो माधवः ।

(५४) चामुण्डे इति । हे भगवति । चामुण्डे ! मन्त्रसाधनादौ दुरात्मसाधनसाधनप्रारम्भे दुद्दिष्टां शीकृतां साधनान्ते क्षीरब्रह्मसुपनिधामीति प्रतिप्राया विवयीमूढानिति यावत्, सुपनिहितां मन्त्रसाधनान्ते इदानीमुपद्रीकृतां पूजां क्षीरब्रह्मपारात्मिकां सुपयीं भजत्त मन्त्रसाध ।

(५५) उपकृताः सद्यतः । ऊचिदयं पठो मासि ।

(५६) माधिति । सहसा भट्टिति उपसव पयाशागतः समीपमागत्य मन्त्रिसन्धेन खड्गं अक्षीरवध्योद्यतं निक्षिप्य अपसार्थं आदिति शेषः । ("प्रकोष्ठे माधु गो" निक्षिप्य"ति पाठे तु ककोद्वैरधोमानो मन्त्रिसन्धपर्वन्तः प्रकोष्ठः, तत्र मातृलोमागोयेत्यर्थः) इति कापालिकापसदः । कामाचारिकामधमः । एष प्रतिहतोऽसि माधतोयेपरोत्तेन त्वमेव मया आयाहितोऽसि, मन्त्रयं न भवसि ? अक्षीरवध्योद्वधधीशुकुलेन वध्यः किं न भवसि ? सख्यंदा वयाई एव त्वमिति माधः ।

(घ) सहसावलोक्येति सहसा समागतं माधवं उद्वेगव्यः । आशिङ्गतीति, तस्मिन्

(६४) हे भगवति चामुण्डे ! मन्त्रसाधनप्रारम्भे शीकृतं च मन्त्रसाधनात्ते
उपनिहितं एते शीकृतं पूजां ग्रहणं कव ।

(६५) (एते वलिदा इत्यनेन उच्यते) ।

(६६) माध । (सहसा उपहितं इदं मन्त्रिसन्धेन अक्षीरवध्योद्यतं
वज्रके अपसावितं करिष्यां) दुरात्मन् ! कापालिकापसद । एते तुमि हत इहेतेह ।
अकारणं शीकृतं ग्रहणं तुमि किं वद्या नह ? अत्रग्रहे वद्या ।

माध । महाभाग । न भेतव्यम् न मेतव्यम् ।
 मरचसमये त्यक्त्वा यद्वां प्रलापनिरगंल-
 प्रकटितनिजस्त्रेहः सोऽयं सखा पुर एव ते ।
 सुतनु ! विष्टजोत्कम्पं सम्प्रत्यसाविह प्राप्नः
 फलमनुभवत्युत्तं पापः प्रतीपविपाकिनः ॥ (५७)

कोदनालसमये चतुर्दशोपगतं प्राचरत्तमं माधवं दृष्टवत्या मालत्या जीवन्मयेन त्रये
 समानिहमे अत्याधिकं न प्रतिबन्धकं मरिचुमहंतीति तदानीह न न भवभावविकरमिति
 मन्थम् ।

(५७) मरचैति । मरचसमये तत्राभिन् सुभाषितमृत्पुष्पानि प्रकृष्येन-“हा दयिद ।
 माध माधव ।” इत्यादि सङ्घट्टयवाक्येन निरगंलं निष्पुतिबन्धं यथाःस्यात्तथा प्रकटितं
 प्रकथितः निजः स्वकीयः स्त्रेहः यत्नः, तद्यथाः अयं स दृष्टपुष्पं इत्यर्थः, ते तत्र सखा यद्वा
 आत्मनो मरचसमं त्यक्त्वा परित्यज्य पुर एव सम्पुष्ये एव वर्तते इति शेषः । अत एव हि
 सुतनु ! सोभनादिः । उन्मत्तम् । वेदनवासजनिताकम्पनं विष्टन विमुच्य । असी पाप-
 अथयस्त्रीवधोपक्रमान् पापकारो कापयत्तितः सम्पति अत्रनेत्र इह अभिन् श्यानि तत्र पुरत
 एवेत्यर्थः, प्रतीपविपाकिनः विपरीतपरिधानशास्त्रिनः पाप्मनः तद्वधोपक्रमकल्पस्य दायस्य त्वर्थं
 श्रीवधं फलं आश्रयिनाश्रयं अनुभवति समते । अधुना तन्पुरत एवेत्यमर्षं व्यापादयामिति
 तत्र मरचसमयविनमात्स्यनितवेद्युं विगद्दोहोति भावः ।

अथ वाक्प्रायश्चित्तपुस्तकान्यालिङ्गान्कार्यीः सहरः । हरिष्येऽप्यम् ।

(५) भाग । हे महाशूत्रव माधव । तूमि आमाके परिज्ञान कव । (एहे
 कथा बनिशा माधवके आनिजन करिण) ।

(५७) भाग । महाभागे ! तूमि उत्र करिण ना, उत्र करिण नां, त्रेनात्र एहे
 सङ्घावित मूकानाणे “ हा करित माधव ” । हेतानि सकरुण वाक्य वाक्का वाहारा
 अति तूमि निर्माध तावे निखेर अेह अनापित करिशाह, त्रेनाव नेहे शिख
 मथा माधव निखेर मूकानुत्र परिज्ञाग करिशा एहे त्रेनात्र सम्पुष्येहे वर्तमान ।
 सूतनु ! तूमि मन्मथकरुणित कम्प परिज्ञाग कव । एहे पापकारी काप्यालिक
 विपरीत परिग्राम त्रेनात्र वधोत्तमरुण पापेव फल एकपेहे एवाने (अर्थात्
 त्रेनाव सम्पुष्येहे) अशुठव करिडेव ।

अधो । आः क एष पापोऽस्माकमन्तरायः संवृत्तः ? । (५८)

कपा । मालत्या एवायमस्याः स्नेहभूमिः कामन्दकीसुहृत्पुत्री,
महामांसस्य पणयिता, माधको नाम । (५९)

माध । [सास्त्रम् ।] महाभागि ! किमेतत् ? (६०)

माल । [चिराटाखस्य ।] महाभाअ ! अहं ण किम्पि जाणामि,
एत्तिअं उण जाणामि, उवरिअल्लिन्दे प्पसुत्ता, इह प्पबुड्ढि, तुह्मि
उण कहिम् ? (६)

(६) महाभाग ! अहं न किमपि जानामि, एतावदेव पुनर्जानामि, उपर्यलिन्दके प्रसुता इह प्रबुडाधि, यूयं पुनः क ?

(५८) अधोरेति । पापः दीवोपहारपरिपन्थितात् पापित्तेनाभिमतः । अन्तरायः बलिदान-
प्रसूतः ।

(५९) कपेलि । अयं अस्मा बधार्थमानीतायाः पुरोवर्तिन्याः मालत्या एव स्नेहस्य
अनुरागस्य भूमिः स्यात् एकमात्रं पालयित्वा यत् । तथाचार्यं प्राच्यवेद्यायस्या रक्षार्थं
यतिष्वन इति भावः । कामन्दक्याः सुहृत् दीवराजः तस्य पुत्र इत्यर्थः । तथाचार्यं महाशक्तिन्या
कामन्दक्या सततं सुरचित इत्यन्तर्गुह्यमायामन्दादिकं जाञ्चन् कार्यकरि भवतीत्याययः ।
महामांसस्य पणयिता विक्रंता, तथाचार्यमतिनिर्दोक्तः यस्मैति न पुह्यकारिण्यमि निवारयितुं
शक्य इति भावः ।

(६०) सास्त्रमिति अर्थे च साधुतोऽयसनालिङ्गनरुपाभ्यां विधादानन्दाभ्यां जनितेनाशुविन्दुषा
रुहितं यथा स्नातया आदेश्वर्यः । एतत्—अविचनीयं व्यसनं किं किंनिमित्तकं ? कथ-
मेतादृशं व्यसनं तद्विपनतमित्यर्थः ।

(६७) अधोऽत्र । आः । एहै कोन पाप आनावेव बलिराने विअ इहेण ?

(६९) कपा । एहै वया मालतीइहै एकमात्र अन्नवागेव पावि. महामांस-
विक्रेता, कामन्दकीव सुहृद् देवराजतेर पुत्र माधव (आनावेव बलिदानानेव
विअ इहेण दीजाईहाछे) ।

(६०) माध । (अत्र विदर्शन करिठे करिठे) महाभाग । तौमार एहै-
रूप विपदेव काठण वि ?

মাধ । [সলজ্জম্] (৬১)

স্বত্মাষিপঙ্কজপরিঘটপুঙ্কজমা
ভূয়াসমিত্যভিনিবেশকদর্শমানঃ ।

ভ্রাম্যত্ব মাংসপণনায়, পরেতভূমা-

চাক্ষুর্ষ, ভৌক ! রুদিতানি তবাগতোঽক্ষি ॥ (৬২)

(৬) মাধেতি । অলিন্দস্য বহির্দ্বারবকীভস্য "খোটা" ইতি খ্যাতস্য (প্রধাণমধ্যখানিন্দ্য
বহির্দ্বারবকীভকে ইত্যমরঃ) উপরি উপর্যলিন্দ, মনুনা নিদ্রিতা, ইহ অঙ্কিন্ প্রস্রবণে মনুহা
বিন্দনিন্দ্রা অক্ষি । অলিন্দস্তোপরি নিদ্রিতাচ্' কীদামানীতীতি ন জানামীত্যর্থঃ । ঙ্ অক্ষি-
প্রিসিভে স্তি যুৎ' পুনঃ অসাততা ইতি য়েৎ' । যুৎ' কীম নিমিত্তেনামানতা ইত্যর্থেঃ । (মালতী শু
নিদ্রিতৈব মায়াপ্রভাবেন জপালকুঙ্কলযা সমানীতৈত্ববধেয়ম্, জপালকুঙ্কলাকর্ণু'জঙ্কীরবান্বে বধ-
স্তে ব দিষ্টাশক্কে স্মৃতিত্বাত্) ।

(৬১) সলজ্জমিতি, পিষাচেভ্যো বরসাংচ বিকয়রূপস্য সাবলন্বিতকৃত্ত্বসিতকর্ম্মণঃ মকাম্-
দীপলমিবাব লজ্জাভট্টঃ ।

(৬২) স্তদিতি । ঐ ভৌক ! ভয়শীলি ! তব পাষিপঙ্কজস্য পরিঘটপুঙ্কজ পবিত'
কম্প যস্য তদামৃতঃ, অহং ভূয়াসং' ইতি অভিনিবেশেন অমিসম্বন্ধেন কদর্শমানঃ কদর্শ-
কিয়মাধঃ (করৌষ্যেজলান্ কদর্শমন্দান্ কর্ষেয়্যামস্) পরেতভূমৌ অঙ্কিন্ প্রস্রবণেনে হমাংস-
বিক্রমায় মম্বন্ পর্যটন্ অহং তব রুদিতানি "ভা মাদ ! নিরুহণ !" ইত্যাদি বিলাপ-
স্বাক্ষরানি স্বাক্ষর্য্য স্তুত্বা অসাতোঽক্ষি অঙ্কিন্ কারালানিলয়ে উপস্থিতোঽক্ষি । সদৌষকন্দ-
ধনিসমাক্ত স্তিতকৃত্ত্বপরিব্যাপ্যমীষাচ্চমম সনামত ইতি ভাবঃ । অস পাষিপঙ্কজীতি ভ্রুদীপমা-
লহরতঃ । মম্বকালিলকা ইত্যম্ ।

(৬) মাল । (অনেক কণ পরে আশুত হইয়া) মহাভাগ ! আমি কিছুই
জানিমা, তবে এই মাজ জানি যে, ঘণের ভটাব উপনে নিম্নিত ছিলাম এবং
এই স্রনানে জানিয়াছি । (স্তত্রাৎ জানাকে বিরূপে জানিয়াছে, তাহা
আমি কিছুই জানি নাই । তুমি এখানে কি নিম্নিত আসিলে ?

(৬১) (৬২) মাধ । (লজ্জাব স্নহিত) হে ভৌক, আমি তোমার পাণি-
পঙ্কজ পরিগ্রহ্ হারা পবিত্ররম্মা হইব, এই অভিসন্ধানে পিশাচগিরের নিকট
নরনাংস বিক্রয়েব ঘস্ত এই স্রনানকয়ে পর্যটন করিতে করিতে তোমার
বিলাপবাক্য শুনিয়া উপস্থিত হইয়াছি ।

माल । [स्वगतम् ।] ह्री ! कथं नम कारणादो एव्यं एदे
अप्यशिरपेक्ला परिक्रामन्दि ! (च)

माध । अहो नु खलु भोः ! तदेतत्काकतालीयं नाम (६३)
सम्प्रति हि—

राहोद्यन्द्रकलामिवाननचरो देवात् समामाद्य मे,
दस्योरप्य कृपापपाठविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् ।
आतङ्गादिकलं, द्रुतं करुणया, विज्ञाभितं विस्मयात्,
क्रोधेन ज्वलितं, मुदा विकसितं, चेनः कथं वर्त्तते ॥ (६४)

(च) हा धिक् ! हा धिक् ! कथं नम कारणादेवमेतै वाकनिरपेक्षाः परिक्रामन्ति ।

(च) माधेति । कथनिति सधावनयाः । एते माधवाः (गौरवाद्भवदुवचनम्) नम
कारणात् कनुप्रादाये एव अनेन मांसपथनारथवनेन वाक्येन सरुवायां निर्मांसि अदिता
वाक्यः यथा साहज्याः मन्तः परिक्रामन्ति, अस्मिन् भीरव्यग्रयावदेवे मन्ति । अस्मिन्
दुःसाहसि कथं अहमेवापगधिनीति माधः ।

(६३) माधेति । "अहो नु खलु भोः" इत्येवमेवाप्यं, विस्मयनिवाःदहर्नदीतचम् ।
तदेतत्त्रियतनासन्दर्भं काकतालीयं काकाननमनकानिबतादकप्रपदनवडेवदिभ्रं ।
यदा काकः नाप्रकृतं पातयितुं न तद्वये वाक्यमिति, त्रिभु यदा अकथति तदेव देव-
वशात्प्रकृतं पतति, तथा अहमेति त्रियतनासन्दर्भनामय पाठ समानतः, त्रिभु नदानमनवा-
एवासा ईदृच्यवनमुनस्तिनिकि देवादेव त्रियतनासन्दर्भं मे सज्जातमिति करुणार्थः ।

(६४) माधेति । राहोद्यन्द्रकलादेव्य वाक्ये मुधे अतीति आननचरो तां ("चरीद"

(५) माग । (अगट) हा धिक् ॥ एते नरेव आनार जज्ञ आश्वरकार
आग्रहभूज इहेरः एहेरग जावे जमन करिरेहे ।

(६०) माध । अहो ! एहे त्रियासन्दर्भन काकतालीयतः अर्थात् पाठ
जानकनपाठन टिकेने उक्ते निपठित ना इहेनेऽ येनन गैवात् काक पठन-
कानेहे जानकन निपठित इह. तेनन आदि एहे अणाने त्रियतनासन्दर्भनाकने
ना आनिलेऽ तैवात् आनार आश्वरनगानेहे ईजाव एहे विपन ईपठित इजाव
एहे दर्शन सम्पन्न इहेवाहे ।

অঘো । রে রে ব্রাহ্মণডিম্ব ! (৬৫)

আম্রাধাতমৃগীলুপাল্লনমৃগন্যায়েনঃ কিংসাহসে:

যায় । যাক্ষার্যহারকিতনন্যুয়ঃ শ্রামিঃশি মে গৌবরম্ ।

যৌঃ প্রাগ্ভবতৌভূতজননৌমৃধ্মোনি, শুভ্রাঙ্কতি-

চ্ছিন্নম্ভ্রক্শ্মকবন্যরম্‌কধিরপ্রাগ্ভারন্যিন্দিনা ॥ (৬৬)

ইতি উপন্যাসস্যোপশব্দঃ । মুখগতা চন্দ্রাৎ স্বপ্নানিব তদ্বিগ্ণশ্রুতিশব্দে, মেঘসী' নিঘবগী
 মানসী' ইত্যন্থ দ্ব্যমাত্ৰবদ্যাদ্‌ সমাসাদ্য শ্রাস্য, অন্‌ পুরৌবর্শিনঃ দশৌ: মক্ষাশ্রমিকুল
 কাব্যশিকুল লুপাশ্রয়গণিত্যাদ্‌ শুভ্‌ মন্যিতগৌবরাদ্‌ আঙ্কিন্দনঃ প্রমুখানবতঃ মে সম-
 ধিতশিখি' আনুদ্বান্‌ যযচ্‌' অযান্‌ পরশৌ:প্রাগ্ভারন্যিন্যম্‌, তদা কিম্বিবিষাদিব্যামদনে, বিকব'
 বিদ্রব' কারণশা এতদ্বৎ‌মাদর্শনমসুধৌখিতদশয়া টুতং দশৌমুত' বিদ্রযান্‌ বৈদ্রুপটম-
 ধৈপটনজনিতাকবৌত্‌ বিচৌখিত' শুভে'নিত' সৌশিব ইদ্রশৌ' স্বভবদাক্ষয়নভাসমূত্রী প্রযবর্ধে-
 মন্যাদ্যার ইতি যৌশেখ লালিত' শুভং জিত' তথা মুদা স্বপিন্যৌদবর্শে' ব'রস্বকাদিজনিভাবশ্চৈন
 বিকশিত' প্রদুর্ভ' সন্‌ অম' কৌদ্রবর্শে' । তদ্রাকৌতম্‌' ন মমবৌ:শ্রীণি মায: ।

অন্ব ইতুশ্চ বদবব' বদববল' বদববপ প্রতীযানর্শনিতা বদববনবাতৌপকসমভাস্‌নম্‌-
 ইক্‌নতাশ্রাদৌষ: ।

অন্ব অম্‌কস্মানিবেতি সীতৌ ভবনা । তিথীশ্রেণে' ব্রুতনিকায়নেককিমাণা' শিত ইমেতকশ্চু-
 কারকন্যাদৌমকানদ্বার, বদনশৌশিতৌ বৈবৎ‌শ্যান্‌ শুভ্রাঙ্কি: । যাদ্‌নুশিখীখিত' ইত্যন্থ ॥

(৬৫) অঘৌরতি: । ব্রাহ্মণকথিত্বাৎ । বিসামংক । (সীতা: দ্ব্যকৌশৌকী তিথ্য: পশুক:
 মাসব: মিত্বিত্বশব্দ:) তথাৎ বিপশ্যাদম্‌কন্যায় যতোদ্যিহিতিবর্ধ: ।

(৬৬) আম্রৈ শি: । ই যায়: । ইমশৌঃম্‌ভ্রক্‌শ্মক্‌শ্চিন্দ্যাবর্ধৈরেন্মিত্যেণ্‌ যায়স্মারিত্‌ !
 অ্যাম্‌ শ্চ আয়ামা আক্‌ন্যা য়া মনৌ' চরিতৌ তন্মা লুপাল্লনম্‌ তন্‌দ্যবিত্বাশ্রায়ে ইয়াশ্রয়েমম

(৬৪) ব্রাহ্মণেহেত মুখগত চন্দ্রবগার স্মার বিপরা শ্রেণশৌ (মানসীকে)
 বৈবাত্‌ শ্রাণ্ট হইয়া এষ্ট মনুস্বহিত হস্তাব বস্তুপাতের পোড়ের হইতে নবনে
 আমরম কবায়-সম্প্রীত 'আনার' ১০ত আতকে'বস্ত্রম্‌, ইহার স্ত্রীবা হৃত্ত, বিসময়ে
 উৎখলিত, ফ্রোধে উত্তেজিত ও মানসে উৎক্লম্ব হইয়া যে কিরণ ভাবাপন্ন
 (তাহা অ্যামি ব্যক্ত করিতে পারিতেছে না) ।

(৬৫) (৬৬) রে রে ব্রাহ্মণক । পাণকামিন্‌! ব্যাধাঙ্কশ্চ চরিতৌতে

माघ । दुरात्मन् ! पापण्डु ! चाण्डाल ! ।

असारं संसारं, परिसुषितरवं त्रिभुवनम्,

निरालोकं लोकं, मरणशरणं ब्रह्मवज्रनम् ।

अदृष्टे कन्दर्पे अननयननिर्माणमफलम्,

अगञ्जीश्वरिण्यं कथमसि विधातुं व्यवसितः ॥ (६७)

सदस्य न्यायिन चाण्डालेन ताड्यो घब इवेत्यर्थः । एवं द्विसाहस्रं सन्वरा द्विसाहस्रावयस्य साधिनां
 सप्तशतस्य अष्टादशोः क्रियमाणस्य प्राणायतनोक्तस्य केतनं अत्यन्तं तथाभूतमित्युक्तं कर्मादा-
 तवमिच्छते, अतः प्रीतिरिति यः तस्य मी मम यौवरा विषयं प्रायति । यथा आप्लाङ्गनपरिच्छो
 दयापरकश्चो, इतिचः आश्रये च अन्वये, अर्धेव उवहासायंमानीवायामभ्या दयापरवद्वस्यमपि मया
 इत्यत इति भावः । एतदावमेव अत्यथि—मोहमिथादिना । ए वाड्यमहिंसादिभिः ताड्य-
 कथापयतनश्लेषस्य चर्चं अत्राहदा अत्राहदातिव हिमं अत्रा यौव दम्य तथाभूतस्य
 अत एव अत्राहदा ताड्यपरदम्य सत्यान् यौवमिथाद्रेत् प्राणभारं वक्तव्याहं विम्वथयति अर्थेति यः
 सः तलोकैवः भवतीव सयैव धाक् प्रथमं भूतात्वा अत्राहदातिनां अवनो भावः इमां अत्राहदां
 द्वीनित्यर्थः, कथोमि शीवमसि । पञ्चदशवारतेनेति भावः ।

य ॥ हिमन्वत्य अत्राहदात्यौव न्याययेत्यपि द्विदृष्टीमहायैव मयुक्तवात्र पुत्रवद्वहाद्वीवः ।
 अत्राहदां अत्राहदा, अत्राहदात्यौवमानी आन्वहारा इति तथा अन्वतिः । आर्हन्विकुञ्जितं
 इत्यम् ।

(६७) असारमिति । अरि दुरात्मन् । पापण्डु ! अत्राल ! संसारं विषयवर्ष अरं
 क्रियते असारं अत्राहदा अत्राहदात्यौवमानी विधातुं कर्तुं अत्यथितः अत्राहदा अत्रि भवति

वशापराधेन मृगेव तत्र त्रुदि ममरा हिसापराधेण च प्राणिवनिव निकेष्टन वनिहा
 आनात्र गेोचवीरुठ इहेयाह । अर्थात् व्याख्याकृत मृगोक्ते वशापुक्तं पुत्र वेवन
 व्यायनर्तुक निहत्त वर, सेहेरप-उपहावार्ध आनात्र आनीत्त एहे अ्रीत्त वशापुक्त
 तुमिठ आना कर्तुक निहत्त इहेवे । अतएव सेहे हिसापराधेण च वशाप
 कर्वाणहहहनपदो अमि अत्राहदा अत्राहदात्यौव अत्राहदा अत्राहदा अत्राहदा अत्राहदा
 वर इहेत्त वरप्रवाह निवाननकाथो त्राना धावाहे प्राणिवर्षेव प्रननी एहे
 कर्वाणारेगीके मरुठे कविव (पः एहे अ्रीव वरु हागे मरुठे कविव) ॥

(७१) नाथ । वे इवाहन् पावत् ! ताडाल ! मयाव अत्राहदा, त्रिभुवन

एवं चर्चनेन विषयान् व्यस्यन्त आसीत् शोभयोपम् । तदाथ "साम्पु सदिग्धरथे" भंडार इति निश्चयं इत्यदि ज्ञानान् एतन्नाकुलप्रधानमुनेरमेव संभारैःस्त्रिभु आश्रयदायै चकारथः । त्रिभुवने निष्कोकं परिमुक्तिव चत्वा नवेन लुण्ठितं चक्रे सञ्जीवकदण्डं यथासाध्यम् । तदाथ त्रिभुवने यत्नानि कञ्चुवादिरेतस्मृष्टेः इत्यमेव प्रकीर्णकथं शिरसं दूनेति भावः । तदाशोकं जगत् निरालोकं सर्वत्रोकातिप्रियशोकपरिगुणं । ज्ञानदायित्यथाश्रावकलेन श्रीराधा-श्रीकादिनी पारतन्त्रीकस्मात्प्रश्रितत्वमिति भावः । तथा वाचब्रह्मन् ज्ञानादिब्रह्मन् मरण-मिव शरणं आश्रयी तस्य साध्यम् । तदावाप्या स्वभावसीधरीदिपरवशः स्वरजस्य चत्वा चत्वाये चतस्रिभु न लीवियमोति भावः । वादये कालटीव आदये जगद्विजयप्रदं विरहितम् । कथं च, त्रिभुवननातीतपद्मिनेनविमेगा पुनरुत्थयेन जगद्विजयप्रदं करीतीवसा यथापि कथं च तदुदयो नम्यं द्विविधं भावः । जगत्प्रगतिर्काचं विविक्तं कजगत्प्रगत्प्रगतिः अदृष्टं यथा च्छान्ति निश्चयः । अद्यानाप्युदाहरादिशब्दप्रकाशं यथा एव यदि दमेन न घटेपदा किं शोभनेति भावः । तथा जगत् त्रिभुवनं श्रीशारदां कृपाविरजतद्वयमद्वयं विषयान् कथं व्यवसिधोति । तदावाप्येव कालवचनयोम्यदपदा नवपठवकुमुवादिभूमिपारतान्-मनीहरसिद्धं जगद्विजयति चत्वा चत्वाये उच्छवापपुत्राकुलः साकाराभवेन भविति भावः । यथा "शार" संभार"निष्पादिव" साधनाः परमीन्सर्वमथादक "सरप्रसरणं साधनजन" मिति तु न तथा, आचक्ष्मन्कुमिमावामपामने श्री छपरवशाना साधनायां मरणपरतसुधुवात् सुधुपरवेकामेन इत्यस्य ससुधुपरसिद्धता"दीवस्य वदिनीशुभना त्रिभुवारेप्रथमः "विभि निश्चितं चर्चसङ्घ"मिति साडं कथयति, तत्र सतोषोणं तयाले "जननपरनिष्कासनजन" मिथ्यावि शैवेन स्तावेनात् पुनरनरीकतवादिरीश्वरमले । अथमिच्छु मथनेऽन "सुधुपर-मिप्रलाभस" प्रकाशयेन यानि "सरप्रसरण"मिश्नेनापि साधनाः चरयेत्सु चर्चसिधुवादान् । निर्गुणान्वयादीना मरवे तदवस्थानां कथयिद् जीवपट्टेऽपि यदि मरवेकापना ज्ञाने परमीन्-कथं च सति चत्वावाणा विवेकज्ञानावधि मरणकानना ज्ञानत इति भावना मरवे चर्च एव तदवस्थाना मरिच्यनीति सूचयेन साधनाः परमीन्सर्वप्रतिपादनस्य ज्ञानकजन्यदिति विभावेनीयम् ।

अथ हेतुप्रामाण्यप्रमाणानी ज्ञानलङ्कारो । एतन्महात्मिकादिभिर्महोमहोविष्टैः साधना संज्ञावालोदीना म्यधवी वीधनात् "वदीपरीकं" तथा विषयुमित्येकान्तियथा असा-

---

वद्विशुद्ध, पौक आ. गीव शुद्ध, वाचकवगण भवणेशु, कर्णार्णर्णशुद्ध, जगत्प्रदानेन निर्वाण विफल उ जगत् चार्णवगण प्रार्थ करिष्ट केन उच्छ्रत इच्छेच्छु ? (अर्थात् नागतीके नाभिः नरणाव नागशुद्ध श्रद्धावन लक्ष्मणारुष्टे नद्विशुद्ध,

अपिच । रे रे पाप !

प्रथयिषखीसलीसपरिहासरसाधिगतै-

र्लसितशिरोपपुष्पहननैरपि ताम्यति, यत् ।

वपुषि वधाय तत्र तव शम्भ्रमुपक्षिपतः,

पततु शिरस्यकाण्डयमटण्ड इवैष भुजः ॥ (६८)

मिरादीनां कण्ठलेतावया "मुञ्चयन्तिता" जगज्जीवांस्त्वमिति निरहणपक्षवापहात् इति संशयः । तथाच मालया पक्षीसिककपपावख्यवीनयादित् न्यगत (इत्यलङ्कारेण वक्ष्यन्तिरित्यतीव मनोहराऽयं श्लोकः । शिखरिणोऽतम् ॥

(६८) प्रथयतीति । यत् मालया वपुः प्रथयिषीति । प्रथयाख्यदीप्ततायां सखीनां सखीलः लोभया सङ्घ वर्त्तमानः यः परिहासः, तव रसेन राजेण अधिगतैः लभ्यैः ललितस्य अतिमुकुटमार-
त्वात्कनोद्गस्य शिरोपपुष्पस्य हननैः प्रहारैः अपि (किं पुनः खड्गैरिस्परर्यैः) तास्यपि विह्वलमनुभवति । अत्र वपुषि वधाय मस्य खड्गं उपक्षिपतः स्वीकृतवतः तत्र मिरसि मस्यै अशास्त्रे अकथादिन पतनशोचः यमदण्डः कालदण्ड इव एव दृश्यमानः मम भुजः बाहुः पततु । मम बाहुप्रहारिणैवापिरान् तव शिरस्यूर्ध्वमविष्यतीति भावः । अथपि अङ्कने "भुजः पततु" इत्यभिधानं रोचकयादित्यतीव मनोहरं माधवस्य वागाङ्गस्य रतिमयशोतलादेभिरवश्यमम् ।

अत्र तादृश्यपुचपनैरपि तास्यपि, का कथा खड्गप्रहार इत्यर्थपरिः । एव तादृश-
हननैः योऽद्या अप्रसन्नोऽपि तत्प्रसन्न्याभिधानादतिमयोतिः, यमदण्ड इवेत्युपमा चापहा-
इत्येवामहाद्विभावेन मङ्गलः । निबन्धादापत्ततिमयीतिव्याच माधवीकलेवरस्यातीव शीघ्र-
माद्यै न्यगत इत्यलङ्कारेण वक्ष्यन्तिः । मर्यादकं इत्यम् "यदि भवती मतो अत्रया मुहमर्षटक"-
निति तत्रयथम् ।

संसार-सर्क्षात्कर्षणाणि आलोकयन्तु, काकागणं मवनेच्छु, कल्पर्षु, वर्ष्पुञ्ज, जल-
गणेश निर्माण विरुणं ए जीर्णारणा प्रारं तदेव, अतएव ताहा सर्क्षा
अकर्षण) ।

(७७) वे मे गापकाविन् । मेहे मालतीय शरीर अणभिसखीलनेन
मलीन परिहासाशुभागवने प्रीति इवोदय निरीवगुणप्रदाय वावां वेदन।
अच्छुच कले, मेहे शरीरे वधेव अन्य पञ्जबाधकवादी तौनां व मन्त्रके अकथां
पतनशील वदनपेठ व न्याय आमाव एहे वाह निपठित हर्षक ।

अधोर । आः दुरात्मन् ! प्रहर, नन्वय' न भवसि । (६८)

माल । पसीद याह साहसिभ्र ! दारुणो क्तु, अग्रं हदासो,
परिचासु सं पडिबिषत्तोमदु इमादो अणशसंसमप्रादो । (६९)

कपा । भगवन् ! अप्रमत्तो भूत्वा, दुरात्मानं व्यापद्य । (७०)

माधवाधोरपद्यो मालशोकपाककुण्डले प्रति । (७१)

(६८) प्रसीद माय साहसिक, दावपः खलपं इत्यायः, परिचासु मा प्रतिविषमता-
मप्यादनयेसंभवान् ।

(६९) अधोरिति । मद्रथेति वचन मन्वयति ते कोटस्तानवैमिति समुत्थोपहास-
धीतकम् । अग्रं बन्धिविग्रकारिणादुरात्मा न भवसि किं अपिअप्यधमेव भववीधवेः ।
तथात्ममेव मयाऽभिराहन्त्य इति भावः ।

(७०) मालेति । इत्यायः निर्दयः (इतामी निर्दये चापारहिते विषयेऽपि येति कीदृशो)
अनयेसंभवात् अपिअस्य सययान् । सततैव दावयोऽपनि दशानाऽप्यदवावय्यतप्यत्र' मयं
प्रकपि दयासेतोऽस्य न म्यात्, दुष्टे च जनेषु निश्चयानायात् सक्तोवापिअप्ययोऽप्या-
कीति मत्परितायाऽधनवाय' विहाय पलायनेन तं अमोवन' रचयत् । तथाच स्वदगतप्राद्याया
मम तदश्रीवनपरिहासोमैव परिहास' भवेदिति सरलाईभाषार्थी ।

अन विदवी नाम सुखरन्धरेण । तत्रापीतं दर्शये-

"गद्गामयसासुहस्रः सम्ययो विदवी मत्तः" इति ।

(७१) अधोरिति । अयमस्य अन्वयानन्तरकितः । अस्यापि बह्मशानिवादिता भावः ।

(७२) अयं यथासंखेयान्पयात् माधयो माधवी' प्रति अशोरवप्यध कपाककुण्डलो
प्रवाहिन्येवो लभ्यते ।

(७३) अद्योव । आः दुरात्मानो ! अहाम क्व (केचि तोयान कट्टर
बोध) बन्धिविग्रकाविध्वनयः कुमि दुरात्मा नर किं ?

(७४) माल । माध ! अस्य हठ, अहं बालि अतिकारण- ७ निर्द्वर । कुमि
आमाके गतिज्ञान कर । अहं अविशेषण इहेत अति.नेत्रुत हठ ।

(७५) कपा ! जगन् ! माधवाम हहेन दुरात्मानं विनाश कर ।

(७६) (माधव मागठोव अति ७ अशोरवप्यध कपाककुण्डलोव प्रति)

अपि भीरु !

धैर्यं निषेहि हृदये, इत एष पापः,
किं वा कदाचिदपि केनचिदन्वभावि ।
सारङ्गसङ्गरविधाविभक्तुश्चकूट-
कुट्टाक-पाण्डिकुलिशस्य हरिः प्रमादः ॥ (७२)

[नेपथ्ये कञ्चकलः । सर्वं पाकस्यमिति ।] (७१)

[पुनर्नेपथ्ये ।] भो भो मालत्यन्वेषिणः सैनिकाः ! इयम्
अमात्यभूरिवसुम् आश्वासयन्ती अप्रतिहतप्रज्ञागतिः भगवती
कामन्दकी वः समादिशति । (७४)

(७१) धैर्यमिति : अपि भीरु । हे मयविद्वले । हृदये अन्तःकरणे धैर्यं एतद्भव-
ननितकातरताराहित्यं निषेहि समारोपय । (इतः) एष पापः दुरात्मा इतः मया स्थापादित
एव । (तदानीमस्थापादनेष्युत्पात्कटकोटिकसम्भावनासूचनार्थमतोतनिष्ठाप्रयोगः) अत्र
इतिमाह—किं वेति । सारङ्गसङ्गरविधाविभक्तुश्चकूटस्य करिङ्कुभसङ्घस्य
कुट्टाकं विदारणभभावं ("इड्मिचिन्नुच्चित्तिसिङ्गां शाक" इति शाकप्रत्ययः) पाण्डि-
कुलिशं पाण्डिरेव कुलिशं वज्रं कुलिशमिव वा पाण्डिर्यस्य तथासूतस्य हरिः किंइत्य प्रमादः अनव-
धानता कदाचिदपि केनचिदपि जनेन किं वा अन्वभावि अनुभूतः अपि तु नैवेत्यर्थः । -

अत्र पूर्वार्धे व्याख्यार्थहेतुकं काव्यलिङ्गद्वयं पाण्डिकुलिशमित्यत्र लुपीपमाधपठयोः सन्देश-
सङ्करः, एवमप्रस्तुतात् समात् प्रस्तुतस्य समस्य प्रतीतेरप्रस्तुतप्रत्यया आदकार इति तेषा-
महाद्विभावेन सङ्करः । वसन्कतिप्रकाशम् ॥

(७२) कलकलः कौलाङ्गलः । सर्वे माधवादयः ।

(७४) आश्वासयन्ती—“मालकपञ्चतापि नैव स्थापादयितुं शक्ता अस्मदीव तां

(१०) अग्नि उरुनीले ! त्वमि क्षण्ये देवैर्वाधारण कव, एहे ज्वाला निरुव
वत हईहाहे, कारण बाहाव करवञ्ज करिदूञ्ज विनावपनीन, आदृष सिधेरेर मुग-
वध बापावे प्रमार केह कथनं अद्भुतव कविशाहे कि ? (कथनं नहे) ।

(१०) (नेपथ्ये कञ्चकलक्षनि, मकलेव प्रवण) ।

(१४) (पुनरुत्तर नेपथ्ये) हे माण्डवीव अस्वेषणकारी सैमरण ।

“পর্যবষ্টভ্যতামৈতল্লরালাপতনং দ্রুতম্ ।
 নারদৌরঘষ্টাদন্যস্য কর্মতদ্বীপণান্ন তম্ ।
 ন করালোপহারাস্থ কলমন্যদ্বিভাষ্যতে ॥” (৩৫)

কথা । ভগবন্ । পর্যবষ্টভ্যাঃ স্তঃ । (৩৫)

সখীর । সম্যক্তি বিদ্যেতঃ পৌরুষস্যাবসরঃ । (৩৬)

মাপুলসী^{৩২২}সি^{২৩} সাংখ্যযনী । অদতিবহা অদগিহহা মধ্যায়া বিমানস্য নতির্ধন্যাঃ তথা
 মূতাঃ কবি^{৩২৩}দমতিহনমভাবব^{৩২৪}রিতি পাঠভেদঃ ॥

(৩৫) “আদীয়সকার” দর্শয়তি—পর্যোতি । এতৎকরালোপতনং দ্রুতং চিত্রং পর্যবষ্টভ্যত
 পরিবেষ্টতাম্ । দ্রুত ইত্যত আড়—বেতি । সৌখ্যং মাখনামাংগদমা পিবাভৌগ^{৩২৫}মৌতিজনক
 অদুতং ; সমুচিতাতিপরিচিহিতমবনাদবদ্রব্বাদাদায়ক^{৩২৬} এতন্ নাশযেপহরষদর্প ক
 অদৌরঘষ্টাদন্যস্য অদৌরঘষ্টাদিতিক্রজনস্য ন সম্ভবতীতি শিবঃ । করালোপহারাত্ মনিলে
 জালায়ৈ মদাশায অশন্থ অতিরিক্তং ফলং এতদপহরষস্য পযৌজনং ন বিমোষ্যতি ন সন্ধ্যায়তি
 তথাবাযৌরঘষ্টে^{৩২৭}নৈব জালায়ৈ মনিলে^{৩২৮} দাতু^{৩২৯} মাশবদ্রহেতি স্যমিন্ করালোপতনে ন^{৩৩০}
 ইন্দবহনমীতন্ পরিবেষ্টনৌ^{৩৩১}মিতি ভাষঃ ।

“১৫সার্ষস্য বুর্হে^{৩৩২}ঃ শিবি^{৩৩৩}ঃ স্য^{৩৩৪}” ইতি দর্পযৌক্তেব^{৩৩৫} “ক্রি^{৩৩৬}” নাম গর্ভমন্ত্যে^{৩৩৭}ঃ ॥

(৩৬) পর্যবষ্টভ্যাঃ সৈনিকৈঃ পরিহৃতঃ । স্রীতান্ মলায়নকর্মণ্যন্যথায্যিকাসা সমাযৌক্তি
 রিমে^{৩৩৮} । “ব্রহ্মদিজনিতা নীলিবহে^{৩৩৯}নঃ পবিক্রৌর্ণিত^{৩৪০}” ইতি দর্পযৌক্তে^{৩৪১}ব “ভবে^{৩৪২}য়ী” নাম
 গর্ভমন্ত্যে^{৩৪৩}ঃ ॥

(৩৭) বিদ্যেতঃ অর্থাধিকেন, পৌরুষস্য বলসরকামানকপুহবকারস্য, অবসরঃ অথকামঃ
 সৈনিকৈঃ পরিবেষ্টিতো^{৩৪৪}পি যযচ্চীন^{৩৪৫}ং কাশা^{৩৪৬}দ্রি^{৩৪৭}ং অথ্যানি, তইন^{৩৪৮} মী দবাকনী বিদ্যেত

যাহার বিজ্ঞানের গতি অপ্রতিবন্ধ যাদৃশী এই ভগবতী কাবলকী অযাত্যক্ষুরি
 বহুকে সাধনা করিতে করিতে তোনাদিগকে আদেশ করিতেছেন—

(৭৫) “এই অবসার, গুরু অতিক্রম্যে পরিবেষ্টিত স্বয়ং, এই আলতী
 অপহরণরূপ ভীষণ ও আশচর্যজনক কর্ম-অধোরবশ্ট তির আন কাহার
 নহে। কবালী উদ্দেশে বলিমান ভিন্ন এই অপহরণেব অশ্র ফলও সস্তব
 নহে।

(৭৬) কথা । ভগবন্ আমরা পরিবেষ্টিত হইলাম ।

মান । হা তাদ ! হা মগবতি ! (৬)

মাধ ! ভবতু, বাস্তবসমাজসুস্থিতাং মালতীং বিধায়, তৎ-
সমচর্মেণ দুরাত্মানং ব্যাপাদয়ামি । (৩৮)

[মালতীমন্দত: কাপালিকমন্দত: প্রিয়ন্ পরিভ্রামতি ।] (৩৯)

মাধবাঘোরঘণ্টৌ । [অন্ব্যোঃন্যমুদ্বিষ্য] আ: পাপ ! (৮০)

কঠোরাস্থিঘনি ব্যতিকররণল্কারমুখর:

খরস্রায়ুচ্ছেদলণবিহিতবেগব্য পয়ম: ।

(৬) হা তাদ ! হা মগবতি !

প্রাড়াপিণী ভবতু, সমর্থে তব ভবিষ্যামৌল্যবয়ং বিশেষত: পুরুষকার: কচংবা ইতি ন মেতং
ত্বয়েদ্যাদাসীকিরিয়ং ।

(৬) "মগবতি" ইতি কামন্দক্য: সন্মোখনং । সংশয়িতজীবিতাং মাং মগ্নিগিত-
বিপশিকং মহাভাগং মাধবচ রক্ষসীতি বাক্রাশীষ: ।

(৩৮) মাধনি । মালতীং বাস্তবসমাজে রচ্যেৎসমানতথিমাদিস্তজনসমূহমধে
সুস্থিতাং মধোপয়মৈন সুস্বাভস্থিতাং বিধায় সন্দ্যায় তৎসমচর্মেণ বাস্তবসমাজস্য প্রলম্বং
যথা স্যাতদা দুরাত্মানং এনং কাপালিকং ব্যাপাদয়ামি বিনাশয়ামি । তথাচ ময়ানুভৌয়মানং
কন্যারবৎঘণ্টপং মহোপকারং প্রত্যচৌকুল্যেত্রমান্যৌঃবয়সীষ নিষ্কারথোপকারিণী মদ্রং মাধতৌ-
মপেযিষ্যতৌল্যায়: ।

(৩৯) অন্বত: তদ্বাস্তবসমাজস্যানুপ্রদেহং প্রতি । অন্বত: তদ্বিপরীতপ্রদেহং প্রতি ।

(৮০) অন্ব্যোঃন্যমিতি মাধব: অঘোরঘণ্টমুদ্বিষ্য অঘোরঘণ্টস্য মাধবমুদ্বিষ্য একবিধমেষ
আ: পাপেদ্যাদিবাক্রমাষ্টলয়ং: ।

(৭৭) অঘোব । সস্ত্রতি বিশেষ পুরুষকাবেব সময় ।

(৬) মান । হা তাদ । হা ভগবতি ।

(৭৮) মাধ । হট্টক, মালতীকে বাক্রবসমাজমধ্যে সুস্থিত কবিয়া সেই
বাক্রবসমাজসমক্ষে এই দুরাত্মাব নাশ কবিব ।

(৭৯) (মালতীকে অহার বাক্রবাবস্থানপ্রবেশে ও কাপালিককে
তদ্বিপরীত প্রবেশে প্রেরিত কবিত্তে করিতে পরিক্রমণ) ।

(৮০) (মাধব অঘোরঘণ্টের প্রতি ও অঘোরঘণ্ট মাধবের প্রতি ।

মালতীমাধবে

নিরাতঙ্কঃ পঙ্কেশ্বিব পিঞ্জিতপিণ্ডে যু বিলস-
ত্রসির্গাত্ৰং গাত্ৰং সপদি লব্ধশম্ভে ত্রিকিরতু ॥ (৫১)

ইতি নিষ্পাদ্যাত্মা সবে। (৫২)

ইতি মালতীমাধবে স্তম্ভানবর্ণনং নাম পঞ্চমোঃসঙ্কঃ। (৫৩)

(৫১) কঠোরৈতি। আ পায়। ই পাপায়নু। কঠোরাঃ পরিষতলায় কঠিনা য়ে
অস্থিরশ্যপক্ষেণু ঋতিকরেণ অমিঘাতাছাত্মংভোগেন ঠৌ রত্নকারঃ রত্নদ্বিঘাতাকারাভ্যুত্থঃ
(যথাত্মকার ইতি পঠ্যেইপি তদাকারাভ্যুত্থঃ পরার্থঃ) তেন সুখরঃ মনুদ্যপাদিনাম্ভঃ।
তথা ছায়াণা কঠোরাণা সায়ুনা ভেদেণ কর্ণনৈন যথ' সৎসমানকায়' বিচিতঃ 'সত্পাদিতঃ
বৈদ্যুত্বেয়মঃ বৈদ্যুত্বেয়মৌধৌ যথ তথামূলঃ। তথা পিঞ্জিতপিণ্ডে যু অস্থিঃসায়ুশ্চামংসকঙ্ক-
শ্চানিযু পঙ্কেশ্বিব কর্ণমৈশ্বিব নিরাতঙ্কঃ অস্থ্যাঙ্গিরছিতলাদপ্রতিবন্দ্যঃ বিলসন্তু স্তম্ভেণু অস্থিঃ
সম স্তম্ভঃ সপদি সিত্রং তে তব গাত্ৰং গাত্ৰং প্রথঙ্ক' (গাত্ৰং গজাঘজঙ্ঘাদৌ লীলমহ্নে কসিধরে'
ইতি মীড়িনী) লব্ধশঃ যুগ্মশঃ যুগ্মং যুগ্মং' বিভাশিতি যাতনু, বিকিরতু রতসানৌ বিধিতু।

অন বৌমগুণোপল্লভৌ বীড়ী রসঃ, "বীড়কং পুর্নঃ স'রম্বাকু" ইতি দর্পণচন্দ্রিকায়াং "বীড়কং"
নাম গর্ভসন্ধে রত্নম্। পঙ্কেশ্বিত্বৈতি স্রীতৌ স্তম্ভানবর্ণনং। শিখরিশৌভগম্ ॥

(৫২) নিষ্পাদ্যাত্মা ইতি, "কুরাভ্যুত্থং বধ' স্তম্ভং রাজর্ষিশাবিতিক্রমঃ। স'বৌধ' মৌজল'
শাস' সুরতচ্ছাত্তপন'। অম্বরযচ্ছায়াদৌনি মন্যচাশি ন নির্হীশীতু ॥" ইতি নিধিবেণ পুঙ্ক-
শ্চাদংসনীয়ন্যায়ু তদধে রত্নমৌর্জিত্য ইত্যর্কঃ।

(৫৩) অস্থিঃসায়ুঃ স্তম্ভানবর্ণনামে ঋতিবিমূর্তত্বাদেণ "স্তম্ভানবর্ণনং"মিতি স'স্যা বিচিত্রা।
ভাষিণু পুঙ্কঃ অ নায়ম'মঃ পঙ্কিত্বেয়ং ইত্যনুশম্ভেয়নু ॥

ইতি কাব্যতর্কতৌষোপনামক-শৌক্লবিচারিতর্কবিহানমহাশাস্ত্রবিচারিতায়াং

মালতীমাধবেমাছায়া মালতীমাধবমাছায়া পঞ্চমোঃ-

বিহিতিঃ সমাধা।

(৬১) বে হুবাভনু। কঠিন অস্থিঃসায়ুঃ অস্থিঘাতবশতঃ উৎপন্নান
"রত্নং" ইত্যাকার অবাঙ্ক শব্দ বারা মন্যায়মান কঠোর প্রায়ুচ্ছেদনে কর্ণনাজ কাণ
প্রশ্ননিতবেগ বইয়া কর্ণনপ্রাণে মাংসবহন স্থানে অস্থিভিক্রম ভাবে বিলসিব
আবার অস্থি অতি নীচ ভোমার প্রত্যেক অঙ্গ শব্দ ৫ও করিয়া বিকীর্ণ করুক।

(৬২) (সকলে নিজস্ব হইল)।

(৬৩) মালতীমাধবের স্তম্ভানবর্ণনামক পঞ্চম অঙ্ক সমাপ্ত ॥

पद्योद्धः ।

ततः प्रविशति कपालकुण्डला । (१)

कपा । आः दुरात्मन् ! भालतीनिमित्तं व्यापादितास्मद्गुरो !
माधवद्वतक ! अहं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निघ्नती अपि स्तीति
अवज्ञाता । [सक्रोधम् ।] तदवश्यमनुभविष्यसि कपालकुण्डला-
कोपस्य विजृम्भितम् । (२)

शान्तिः कुतस्तस्य भुजङ्गशत्रोर्यस्मिन्नमुक्तानुगया सदैव ।

जामर्त्तिं दंशाय निशातदंशक्रोष्टिर्विषोद्धारगुरुर्भुजङ्गी ॥ (३)

(१) तत इति, सर्वेषां प्रस्थानान् किञ्चित् परत इत्यर्थः ।

(२) कपेति । भालतीनिमित्तमिति व्यापादितक्रियाविशेषकम्, अतएव तस्य कर्म-
कारकत्वेन तत्सम्बन्धेऽपि व्यापादितः अस्मद्गुरुर्गुरो तादृशेति समासो न विरुध्यते । इति
मनस्यम् । इत एव इतः (कुतसायां कपत्यण्) शीवन्तीकः, स चामी माधवयेति माधवद्वतकः
तत्सम्बोधनम् (राजदन्तादितान् परनिधान । तस्मिन्नवसरे अघोरघटव्यापादनकाले,
निहंयं ददारद्वितं यथा स्थापया निघ्नत्यपि त्वां प्रहरन्त्यपि अहं त्वया स्ती इति इतीः अवज्ञाता
अवधिरिता, स्त्रीत्वोक्त्याया विनिधानैव परिमुक्त्यर्थः ।

"अपिचेपवचःकारो बोधः प्रीकः स एव तु" इति द्रष्टव्यव्यादक "बोधी" नाम
मायान्तरात् ॥

(३) शान्तिरिति । यस्मिन् भुजङ्गशत्रो अमुक्तानुगया पतुः सर्वथा विनाशान् अपरिष्वक्त-
दीर्घवेदा (निषहानुसयति पाठे तु अहदीर्घहे इत्यर्थः) (अतुमयः पद्यापि दीर्घहे वातुवन्धी-

(१) (उ९पावे कपालकुण्डलाव प्रवेण) ।

(२) कपा । हे दुरात्मन् नीचलोक माधव ! त्वुमि मानतीर अत्र
आमाव उदके (अघोरघटके) निहत्त कविशाह, एवमेवै निघ्नकाले
आमि तोकके निर्दयतावे प्रहाव कथिनत त्वुमि आमाके ज्ञीनेक वनिशा
अवज्ञा कविशाह, (क्रोधाव सति) अतएव अवज्ञाहे त्वुमि कपालकुण्डलाव
कोपेव सन् अमुक्तव कविवे ।

[नेपथ्ये ।] भो राजानखरमवयसामाज्ञया मञ्जरध्वम्,
कर्त्तव्येषु, यवणसुभगं भूमिदेवाः पठन्तु ।
विद्यं ज्ञानावचननिवहैष्टेष्टतां मङ्गलेभ्यः,
प्रत्यासन्नस्वरयतितरां जन्ययात्राप्रवेशः ॥ (४)

रिति छन्दः) निमानदंष्ट्राकीटिः समतिगोचुदमनापभागा विषोदगरगुरुः मरुहीद्वमनकरीरा
भुगङ्गी पविनी दंभाय दंभनाथं मदैव जायति सप्रयथा वर्त्तते । तस्य भुगङ्गशवीः सर्पनिहणुः
शान्तिः सुखता कुतः काय ? कथमपि नैन्दैः । यदायीविषविनाशिनो जनस्य तद्विनाशय-
वह्वेषवतनूपवीटंभनाशहया शान्तिर्न स्थान्, तथेकाशदगुरुवधकारिण्यस्यवापि मन्त्रं कृत्वावकारा-
यहया कदापि शान्तिर्न स्वादिति भावः ।

अथ विधेयप्रतिपादकस्य तच्छब्दघटितवक्षस्य पूर्वोपन्यासादनुबन्धेनप्रतीतिकारिणेन
वाक्यगतं "विधेशविमर्श"दीवः । एषं समादप्रस्तुतात् समय प्रस्तुतस्य शोषादप्रस्तुतप्रयंसा-
लकारः । इन्द्रवज्राहतम् ॥

(४) भोः इति । भो राजान ! हे पद्मावतीखरनिदीयवर्त्तिनः सामन्तभूवतः । मूर्ध-
परमवयसां पूर्वापरकर्त्तव्यमिन्द्रवज्रानां आज्ञया अनुमत्या कर्त्तव्येषु उदासीपयोगिज्जलेषु
मञ्जरध्वं (समलुतीप्रायुक्त इत्यात्मनेपदम्) प्रवर्त्तय यथाक्रमं . तप्तदनुबानेषु यतश्चमिति
यावत् । तथा हे भूमिदेवाः । राक्षसाः । भवतः यवणसुभगं श्रुतिमुत्तरकरं यथा स्थापय
पठन्तु यानाद्यमननकसोमं उच्चारयन्तु । तथा ज्ञानावचननिवहैः बहुप्रकारवाक्यसमुच्चैः
मङ्गलेभ्यः वरकण्ठयोः कुशलार्थं (तादर्थ्ये चतुर्थी) विद्यं ज्ञानाभाधर्थ्यं जगदितुमिति शिवः ।
श्रेष्ठतां यमः क्रियताम् वन्द्यादिभिरिति शिवः । कुत इत्यत आह—प्रत्यासन्न इति ।
प्रत्यासन्नः अतिसञ्चितः जन्यानां वरत्रिम्बजनानां (जन्याः त्रिम्बाः वरस्य द्वे इत्यमरः)
यद्योऽद्यैः वरगृह्यात् कश्चागृह्यप्रयाथानिजायाः प्रवेशः शान्तिः स्वयत्तितरां सर्वानेतित्वगानुक्तान्
करोति । तथाच मालतीमद्याराजमन्दनवीर्षिवाद्याद्यैर्नविरादेव वरघातिका अमात्यगृहं
मति शोभायावा कविश्चलीति सन्वीय तन्पूर्वागुष्ठेयापि सर्वापि सन्धायातीति भावः ।

(७) बाह्येव मन्नाथेऽङ्ग अदितीकं परनोद्वमनजीवण, तावृणी सर्प-
पङ्क्ति पतिनिधनजनित शीर्षद्वेष पवित्र्याग नां कविना बाह्येव मन्नेव अत्र सर्वना
छेष्टित धाके, तान्शं कुजमण्डव शान्ति कोथार ?

(४) (नेपथ्ये) हे सामन्त वाजगण । तेषामनां पूर्वापर कर्त्तव्याञ्छिन्न
वृद्धनिर्गण आवेषेण अहमावे उन्वावेषयोगि कार्थे अर्चुस्य हवः । हे

যাবত্ সন্ম্বন্ধিনো ন পরাপতন্তি, তাবত্ বস্তয়া মালত্যা সহ
নগরংদেবতাগৃহম্ অবিঘ্নমঙ্গলায় গন্তব্যম্ ইতি আদিশন্তি ভগবতৌ-
নিদেশবর্তিনোঃস্মাত্যদারাঃ । তথা গৃহীতস্ববিশেষমঙ্কনঃ প্রতীক্ষ্যতা-
মানুযাট্রিকো জনঃ । (৫)

কথা । ভবতু ইতো মালতীবিবাহপরিকর্মসল্বরপ্রতীছারয়ত-
সঙ্গুলাত্ প্রদেশাদপক্রম্য, মাধবাপকারং প্রতি অমিনিবিষ্টা ভবামি ।
[ইতি নিষ্ক্ৰান্তা । বিষ্কম্বকঃ ।] (৬)

অন কণ্ঠবাখ্যানং চরত্ অমিত্যাদিক্রিয়াণা সখ্যে বহিঃশ্রিত্যখ্যায়ঃ খেদঃসাগিতিক্রিয়াবাঃ
অমিত্যাদি মধ্যপ্রকমতা, জনযিতুমিত্যাঙ্গীনাংখ্যাৎসংখ্যলারূপদতা চ দোষঃ । পরং চতুর্থ-
অরত্বব্যাক্যার্থস্য পূর্ব্বপূর্ব্বব্যাক্যার্থান্ প্রতি হিতুলাত্ ব্যাক্যার্থহিতুকং কাব্যলিঙ্গমলঙ্কারঃ ।
মন্দাক্রান্তা ইত্যম্ ॥

(৫) বাবসেতি । সন্ম্বন্ধিনো বরযাট্রিকা, ন পরাপতন্তি নাথ্যন্তি, ভগবতৌনিদেশবর্তিনঃ
কামন্দক্যনুসন্ধানুসারিণঃ অস্মাত্যদারাঃ অস্মাত্যস্য ভূরিবসৌর্ধর্মপত্নী । তথা গৃহীতং মালতী
:দানার্থমাদতং স্ববিশেষে মঙ্কনং বরমঙ্কনপ্রেষিতং বিমিত্তবস্মালঙ্কারাদিকং বিন তাড়য়ঃ
আনুযাট্রিকো জনঃ মালত্যানুবরপ্রতীছারী জনঃ প্রতীছারতাং মালত্যা প্রতিপাল্যতাম্ ইতি আদি-
শন্তীশ্বয়ঃ । তথ্যন বরমঙ্কনপ্রেষিতবস্মালঙ্কারাদিবাহকপ্রতীছারীজনস্য দেবসায়তনগমনং
যাবত্বেব মালত্যা স্মাত্যমিতি আদিশন্তীতি ভাবঃ ।

(৬) কপেতি । ইতঃ অস্মাত্ মালত্যা বিবাহপরিকর্মেষু বিবাহসাধকানাট্রিকক্রিয়াণা

ক্রিয়গণ । আপনোবা অতিমধুব ব্যক্তার শুভশংসি ত্তোত্রানি পাঠি করু ।
এবা বন্ধিপ্রকৃতিবা ববকজাব মঙ্গলার্থ নানাবিধ ব্যাক্যানুহ দারা সোমোজ
আলুর্ধ্য জন্মাইবাব অজ বহু করক । যে তেহু অতিবন্ধিত ববকক্রিয়-
প্রাপ্তি সতমকে অতি অবাযুজ কবিঃটেছে ।

(৫) ভগবতী কামন্দকীবা আবেশবর্তিনো অনাত্যস্তু
যে, ববপকীরগণ আসিগার পূর্কেই মঙ্গলত্যাগে বিহু শর্তহ মঙ্গলক্রিয়-
সহিত মঙ্গলবেবতাগুহে বাইতে হইবে, এবা মঙ্গলক্রিয়-
বস্মালঙ্কারি লইয়া মালতীর অঙ্গুতব প্রহিয়ার ক্রিয়া করিয়া
পর্ষ্যন্ত দেবতারতনেই মালতীর অঙ্গুতব করিতে হইবে

[ଗତ: ପ୍ରବିଷତି କଳଚଂକ: ।]

କଳ । ସାଧୁତୋଷି, ସାଧୁଦେବଦାଗଧୁଭଘରସ୍ଥିଦେଶ ସମଧରଦେଶ,
ସାଧୁମାଧୁବେଶ, ଯହା ଜାଣାନ୍ତି ଦାସ ଅଚ୍ଛାନ୍ତିମୁହିଁ ପଠତା ମାଳତୀ ଣ
ସେତି. ନା ଜାଣି ଣ 'ସାଧୁନ୍ଦରକ' (କ) ।

[ଗତ: ପ୍ରବିଷତୀ ମାଧବକନ୍ଦୋ ।]

(କ) ସାଧୁତୋଷି, ଯଦେବଦାଗଧୁଭଘରସ୍ଥିଦେଶ ସମଧରଦେଶ, ସାଧୁମାଧୁବେଶ,
ସାଧୁମାଧୁବେଶ ମହାମା ମାଳତୀ ନ ସେତି, କଥାବଦନମ୍ ସାଧୁନ୍ଦରକାମି ।

ସାଧୁଦେଶ ସାଧୁଦେଶ ମତୀକାରେତେନ ସହଜହାରବାଳେନ ସହଜାନ୍ ପରିସାଧାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସୁରିସମୁଦାର-
ଦୈଶାଦିସଦେ, ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାରେ ମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା
ହଜୁତରେଶା । ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା
ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା: କାଧୁଦେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା
ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା
ନିଦର୍ଶନାଦିତି ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ।

(କ) ମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶା—ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା
ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା
ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି

(କ) କମା । ହଜୁତ, ସାଧୁତୋଷି ବିବାହୋପାସି ନାନାବିଧ ଜିବାମାଧୁବ-
ବ୍ୟାଜି ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା
ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି ସାଧୁମାଧୁବେଶା
ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ସଦୈଶାନ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାଦିସଦେଶାମ୍ ମତି

(କ) କମା । ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍
ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍

(ତାହାମ୍ ମତ୍ ସାଧୁବେଶାମ୍ ସାଧୁମାଧୁବେଶାମ୍)

মাধ । মালত্যাঃ প্রথমাবলোকনদিনাদারম্ভ বিস্তারিণো-
 ভূয়ঃ স্তে হৃদ্বিচেট্টিতৈর্মৃগদৃশ্যো নীতস্য কোটিং পরাম্ ।
 অত্যান্তঃ স্কুলু সর্বধাস্য মদনায়াসপ্রবন্ধস্য মে,
 কল্যাণং বিদধাতু বা ভগবতো নীতিবিপর্য্যে তু বা ॥ (৩)

(৩) মালত্যা ইতি । মৃগদৃশ্যঃ হৃদ্বিচয়নায়া মালত্যাঃ প্রথমাবলোকনদিনাত্ বক্তৃত্ব-
 বোধ্যাং প্রথমদর্শনস্বাদারম্ভ বিস্তারিণঃ ক্রময়ো বিকৃতিমানব্রহ্ম ভূয়ঃ পুনরপি স্তে হৃদ্বিচেট্টিতৈঃ
 স্তে হৃদ্বব্রহ্মসামিপ্রায়াবলোকনাদিভিঃ পরা কোটিং পরমস্তুকর্ণে নীতস্য প্রাপিতস্য বস্তু অনুভূয়-
 মানস্য মে মম মদনায়াসপ্রবন্ধস্য কন্দর্পস্বাদাপরম্পরায়াঃ সর্বদা সর্বপ্রকারেণ সৎ স্কুলু
 সর্বদেহ-শলঃ অবসানং মবিষ্যতীতি ইধঃ । কদমিখা—কল্যাণমিতি ! ভগবত্যাঃ
 কামন্দক্যা নীতিঃ নয়ঃ অনুষ্ঠানপ্রণালীতি যাবত্, কল্যাণং সর্বৈব দেবতায়তনে মাতৃতীপাশি-
 যদৃশ্যসম্পাদনরূপং মঙ্গলং বিদধাতু করোতু বা, বা অথবা বিপর্য্যে তু মম দুর্মাংগবশাত্ কীনচিত্
 প্রতিবন্ধা বিপরীতা নবতু, মাতৃতীপাশিযদৃশ্যরূপং মঙ্গলং ন বিদধাতু ইত্যর্থঃ । তথাচ ভগবতী-
 নীতিপ্রমাণাদি মাতৃতীপাশিযদৃশ্যায়া মে সফলা মবেদদা তদুপভোগেনৈব মদনায়াসপ্রবন্ধ-
 স্যাবসানং भवेत् । যদিহু মদীয়েকান্তুর্মাংগ্যাতদীয়নীতাপি মদীয়ায়া ন সফলা মবে-
 দদাপি মম মরৎস্বাস্ত্যম্ভাতাদানুশামাবেনৈব মদনায়াসপ্রবন্ধস্যাবসানং মবেদিতুমদযাখ্যর্ষে ব
 মদ্বচনামবস্মম্ভাবীতি তলমিতি ভাবঃ ।

"তস্যার্থকথনান্নাগং" ইতি দর্পবলস্বাদে "মার্যো" নাম রমণস্বেরঙ্গম্ । एव "মুদায়া-
 পায়ম্ভায়াং প্রয়াশাশাসিসম্ভব" ইতি দর্পবীজেরিয়ং তৃতীয়া প্রয়াশা নাম কাথ্যাবস্থা ।
 বিদধাতু বিপর্য্যেত ইতি ক্রিয়ায়াঃ ভগবতীনীতিরিত্যেককর্ণকারকত্বাচৌপকঃ" অন্তর্দেহ-
 স্বাস্থ্যার্থস্য পূর্ষ্বস্বাস্থ্যার্থিত্বান্ন বাকার্যংইত্রকং "কামলিত্র" স্বাভিহ্বারঃ । মার্জুলবিশৌচিতং
 যঙ্গম্ ॥

(৭) মাধ । আনাব বেই কামপৌড়া (বকুলবৃক্ষের তলে) মালতীর
 প্রথম দর্শন দিন হইতেই ক্রমশঃ বৃদ্ধি লাভ করিয়াছে, অর্থাৎ পুনরায় বেহতুক
 স্নাত্তিপ্রার্থনারলোকনাদি ছাড়া চরমোৎকর্ষ লাভ করিয়াছে, অর্থাৎ নিশ্চয় তাহার
 অবসান হইবে । বেহতুক ভগবতী কামন্দকীর নীতি অর্থাৎ মালতীর পাণিগ্রহণ-
 রূপ কল্যাণ বিধান করিবে, অথবা তাহার বিপরীত হইবে, অর্থাৎ আনার হুঁটাগা
 বনডঃ তাবুশ কল্যাণ বিধান কবিত্তে থাকিবে না । হলে উভয়ধাই পৌড়ার
 অবসান অনিবার্য, কেননা মালতীর লাভ ঘটিলে উভয়ভোগছাড়াই পৌড়ার

मक । वयस्य ! कथं हि भगवत्याः सुमेधसो नीतिर्विपर्यय
मेथति । (८)

कल । [छपसृत्य ।] षाह माहव ! दिद्विषा वट्ठं
पठत्ता क्खु इदोमुहं मालदित्ति । (९)

माध । अपि नाम सत्यम् ? (८)

मक । सखे ! किमश्रद्धान इव पृच्छसि, न केवलं प्रवृत्त
प्रत्यासन्ना च वर्तते । तथाहि—(१०)

अस्माकमेकपद एव मरुद्विकीर्णं -
जीमूतजालरसितानुकृतिर्निनादः ।

(४) नाथ ! माधव ? दिद्या वर्द्धसे, पठना सुखु इदोमुहं मालतीति ।

(८) सुमेधसः सनतितोषुधीसम्पदायः । विपर्ययं मालतीमादिष्वसम्पदा
दैपरीत्यं ।

(१०) अश्रद्धान इव कलहंसवचसि अविप्रसन्न इव । प्रत्यासन्ना एतदेवैतत्प्रत्यय
सविद्विता । इतिप्रधानं समर्पयितुमाह—तथापीति ।

(११) अस्माकमिति । मरुदा पवननेत्र विकीर्णस्य विविधस्य जीमूतजालस्य मेषमद
मग्न रसितं गर्जितं तस्य अनुकृतिः अनुकरणं यच्चिन् स तथाजुतः, मन्वीर्येण मन्वीर्यस्य
महत्त्ववद्वदसद्विधान् साहसिकसुरसमुद्धान् जालं सत्पादो यस्य तथाजुतः निनादः प्र
एकपद एव सत्य एव (तन्वचर्कपदी तुल्ये सद्यः सपदि च द्रुते इति इच्छासुचः) अह
मन्वीर्यस्यवचसि तन्नुद्वमभ्यतिरिक्तमभ्यवचसामर्थी अस्माकमेति अमितवनि । ता
अवगाम हरेवे, ना दृष्टिनेत्र मदन अश्रद्धावि विदार आसन्नतावेहे गौड
अवगाम-हरेवे ॥

(४) मक । वयस्य ! अतितीक्ष्णबुद्धिसम्पन्ना उगवती कामकौह नी
केम वैपरीत्या भात करिवे ?

(५) कल । नाथ माधव ! भागवतःऽहं ह्युमि बुद्धि प्राप हरेतेह । माग
एहे देवतापृष्टातिभूथेहे आगिते आवत्त करिवाहे ।

(८) नाथ । मया किं ?

(१०) मक । सखे ! कलहस्यैव वाक्सा अविप्रसन्नं ज्ञान एव करिवे

গম্ভীরমল্লসমৃদ্ধস্বস্বজন্মা

শব্দান্তরমহৎশক্তিমপাকরোনি ॥ (১১)

তদেহি জালমার্গেণ পথ্যামঃ । [তথা কুর্ভবন্তি ।] (১২)

কল । পাছ । পেক্তম, পেক্তম, ইমে দাম্ ল্যপ্টিশ্রাম্ভস-
বিভ্ভমাহিরাম-চামরসমীরণীব্বেল্লকদলিভ্রাবলিতরঙ্গি দুত্ভাল-গম্ভ-
হ্ম-সরোবর-থিরন্তরুহুগু-পুণ্ডরীশ্ববিভ্ভমং বহন্তো, ধবলাদবত-
শিবহা দৌসন্তি । এদাম্ সবিলাস-ক্রবলিৎ-তবুল বীড়িশ্রাপূরিৎ-

(গ) নাথ পথ পথ, ইমে তাবদুপ্তিতরাশ্রংসবিভ্ভামিহাম্ভামরসমীরণৌহি ল্লক-
দলিকানলৌতরঙ্গিতৌশালমগলান্ভ্রমগৌবরনিরকারীহুগুপুণ্ডরীকবিভ্ভমং বহন্তো, ধবলাদবত-
নিবহা দয়ন্তি । এতাম্ সবিলাসক্রবলিতাম্ভ্রাম্ভাপূরিতকপৌকমলম্ভাম্ভৌগ জ্যতিশ্র-

মালত্যাগমনং বিলাস-অন্যতাঃশ্রম্ভাকর্ষনস্থাসম্ভ্রাম্ভালৌহবিধানে সন্দৌপিত্তম যুগ্মত
ইতি ভাবঃ ।

অশ্রীপমালহারঃ । বসন্ততিলকা ইত্যম্ ॥

(১২) জালমার্গেণ গম্যসেথ । তথা কুর্ভবন্তি জালমার্গেণ পথ্যন্তি, মাধবাহয় ইতি
শ্রেয়ঃ ।

(গ) মালত্যা: স্নাত্তরামগন প্রমাণযিত্তুমাৎ—শাশ্বতি । স্তম্ভপতিতা: স্ফুটীগা: ধী
বাসহুগা: তিবা বিস্ময়ীশ্ব বিস্ময়ীশ্ব বিলাসিত অমিত্যাদ্যাং মনোশ্রাণাং আমদ্যাং সমীরণ-
শ্রৌহুগি: স্ফুটীশ্রময়া স্ফালিতয়া কদলিকানল্যা পতাকাশ্রৌহুগা তরঙ্গিতং গম্ভাতনরুহং অত এত
সমানং স্তম্ভকটং যম্ভগনান্ভ্রমং মৌভাগ: তদেব সর: দৌর্ভিকা তব নিরন্তরাণি নিরন্তরামানি

কেন? কেবল যে আদিত্তে আবৃত্ত করিগাছে, তাহা নহে, অতি নিকটবর্তিনীও
হইয়াছে। ৫৫—

(১১) বায়ুবিভিন্ধ মেঘসমূহের গর্জনাশ্রাবী গভীর ধ্বনি মানসিক
মুগ্ধসমূহের শব্দ এষ্টকালেই আশ্রিতের শব্দস্বরূপে শব্দিত্তে অঙ্কিত
করিতেছে।

(গ) কল । নাথ । দেখ দেখ, এই যে উড়ীম বায়ুসংগণেব বিলাসের
চার মনোজ্ঞ চামবসমূহের বাহুতে সঞ্চারিত শব্দাক্রোশী দ্বারা স্ফাটতব

কবীশ--মণ্ডলাভোষধ্বজধর-বহলিদ্--মহুরমহু লুগীদ--বহুকৌলাহ-
 লেহিঁ বিবিহর-অখ্যালহারকিরণাবলী-বিহুম্বিদমহিহুঘাযজ্ঞ-
 বিহুধবিহুধিধি ষড়য্যলেহিঁ, বারসুন্দরীকদম্বে হিঁ অক্ষাসিধা,
 কবন্ত-কথপকিঁকি-খীজাল-কথকথকথকারিখীখী করিখীখী। (গ)

মাধবমহাদে। স্বকীংক' পন্নত:।

মক। রমণীয়া: স্কলু প্রমাত্যভূরিবসীর্বিভূতয়:। (১২)

অধিক মনোরমভূত-বহুকৌলাহল' বি' বিধরমালহার-কিরণাবলীবিহুম্বিত-মহুদেঘাপবিহুে-
 বিহু' রিতম-ম্বলেখারসুন্দরীকদম্বে রমাসিতা: কথকথকথকারিখীখীজাল-কথকথকারিখী:
 করিখী।

যদি উহুদুগুণীকাধি উদগতনালানি যে তপ্যানি তেধা বিসম' হৌন্দে' বচন: ধারক:
 ধবগানদবনিকহা: যেতপ্পরমপূহা: হযগে' অবলীকুলে:। সবিগাম' সলীক' যদা স্যেঘা
 কবলিনে' অধিতেন' তাশুলে' অমিধুরিতস' কপোলনয়সল' আধীগিন' বিসারিখ' ধৌ স্যতিকর:
 অক্ষ'ক: সেন' অধিক' মনিক' যন্' মনুরমহু'লুগীদ' মনৌহরমাহলিকনান' সেন' বহু: কুল:
 কৌলাহল: অক্ষকমপুরধনি. য়ে. তাহরৌ. বিবিধানা' বরাশহা'গাথ' কিরবা'বনৌমি: রমণীখীমি:
 বিহুম্বিতা: সাত্মে'ন' স্পাদিতা' ধৌ মনৌদেঘাপবিহুে' দা: হুম্বত:সুখ্যাধৌ: বিহু'রিত'
 পরিখ্যা'ত' মন:অন' কথকথকথল' ধৌ: তদামুতৈ: বারসুন্দরীকদম্বে: বিখ্যাজনয়মৌ: অধ্যাসিতা:
 অধ্যাদতা:, তদা' কথলীনা' রমণীমানানা' ক'ক'কারিখীখী' সুবর্ষময়সু'ঘড়িকানা' জালিন'
 অমু'হিন' কথকথকারিখী: "কথকথ" হ্যা'কারকথকার' কুল'না: পতা: করিখী: ক'ক'ক'ক'
 হযগে'।

(১২) রমণীয়া: মনৌহরা', বিভূতয়: ধনকথকথকথ:।

উৎকট গগনমণ্ডলরূপ মনোরমের মনসমিবিষ্ট উল্লেখ্যমাল খেতনগগণের শোকা-
 বাসী খেতবর্ণ ছন্দসমূহ বেধা বহিতেছে। (আরও বেধ) দ্বারা অবলীনা-
 কমে চর্কিত তাবুণপূর্বিত কপোলনগণের সম্পর্কে স্থলিত মধুর মাত্রণিক স্রীতি
 দ্বারা কোলাহল কবিত্তেছে, এবং বাহাবা বিবিধরমালহারে কিরণাবলী দ্বারা
 গগনমণ্ডল পরিবাণে করিত্তেছে, তাবুণ পদিকাগণাধিত্তিত ও লজাহমান কনক-
 কিত্তিগীসমূহ দ্বারা অগণণাকাব অকারকারী এই কবিত্তীসমূহের বেধা,
 বহিতেছে।

तयाहि—

प्रो हङ्गूरिमयर्मेचकवयैरुम्भे पिचापच्छद-

च्छायासंवन्तितैर्विर्वर्त्तिभिरिव प्रान्तेषु पर्याहृताः ।

व्यक्ताखण्डनकार्मुका इव भयन्तुरञ्चिवचीनांशुक-

प्रस्तारस्थगिता इवोन्मुखमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥ (१४)

कल । कधं, समम्भमाणिक पडिहार-मण्डलावलिदुज्जलकाण्ण-
कलहीप्र-पड्विचित्त-वेत्त-लदापरिक्वित्त-रेहा रदद-मण्डलो दूरदो

(४) कथं समम्भमानिकप्रतिहारमण्डलावलिदुज्जलकनककलधीतपडविचित्रवेगलतापरि-
क्षिपरिखारचितमण्डलो दूरत एव संस्थितोऽस्याः परिजनः । एषा च बहुलसिन्दूरनिकरकन्यारा-

(१४) प्रेङ्खदिति । अणु खानां ऊर्ध्वं प्रसृतानां मणिज्योतिषां वारसुन्दरीशरीरालङ्कार-
रमण्यौनां वितानैः विस्तारैः दिशः अन्तरेषु चङ्डीनानां चापानां स्वर्णचादकाखरपक्षिणां ये
हृदाः पदा. तेषां श्यामि. शान्तिभि. संरलितैः विमिश्रितैः, विवर्त्तिभिः प्रचलितैः इदृशतां
प्रचलतां भूतोषां बहुना मयूराणां शिखण्डिनां मेषकचयैः चन्द्रकसमुद्भेः पूच्छावस्थितचन्द्राकार-
नीलादिरागरक्षितविवविशैरेरिति यावत् (समो चन्द्रकमेषको इत्यमरः) प्रान्तेषु पर्याण-
मायेषु पर्याहृताः समाच्छादिता इव भवन्ति । तथा व्यक्ताखण्डनकार्मुकाः स्पष्टलवामाशुन्द्र-
चापा इव भवन्ति । ;तथा उच्चितायां नीलपोतादिनाभारणेरञ्जितानां चीनांशुकानां चीन-
दिमीयवस्त्राणां (चीनपदमनिग्रहजुल्योतनार्थं) प्रस्तारये न स्थगिताः आच्छादिता इव भवन्ति ।
बः कन्यायाः दात्रासीहवसन्पादनाय वारनारीजनसालहमानद्वारेणालङ्घ्युं यत्कुर्वन्ति, तथा
सम्पन्नयः कस्य मनो नापहरन्तीति भावः ।

अथ तिसृषां क्रियोत्प्रेक्षायां परस्परमैरपेक्षान् संसृष्टिरलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडित'
वचम् ।

(भाष्य ७ मठबन्ध कोठुकेव सहित मेधिते वागिलेन)

(१७) इव । अथात्ता छत्रिवरुव धनसम्पन्न अतोव मनोवन्न । मेध—

(१४) उद्भूत रङ्गानकारवन्धिर विस्तार हाव विकृतकल येन उडिड्डीन अर्ध-
चातकपकोव पक्षकालि विमिश्रित ७ अजगित वह नयुवगणेश मेचकचय
(गुच्छनेन च्छादक नोनादि वागमिश्रित वेगव छिन्न चाके ताहा) वारा

জ্যেষ্ঠ মে মংকুদৌ পরিষণী। এমা অ বহুলসিন্দুর-গিগর-
সঙ্ক্কা রাধীবরত-চঙ্কল-মুহ-ঘোলন্স-কল্লগক্লস-মালামরণ-ধারিণি
করিগুরাণি' অলঙ্করনী, ইদৌ জ্যেষ্ঠ কোদূহলুমুহ-সমত্য লীম-
দৌসন্ত-মণুহরা, পাংহর-পরিষ্কাম-দেহসৌছা বিছাবিধাণু-বৈষ্যা,
পদম-চন্দ-লৈছা-বিবমম' বহন্তৌ কিস্বিগ্নন্তর' পমরিদা
মালতী। (ঘ)

সৌপল্লভদুলমুগুঘুৎকালনসতমালাধরধারিণী করিগুরাণীম্ অলঙ্করনী, এত এব
কৌদূহলুমুহ-সমত্যলীমকঙ্কলমণুহরা, পাংহরপরিষ্কামদেহসৌছাবিছাবিধাণু-বৈষ্যা
পদম-চন্দ-লৈছাবিষম' বহন্তৌ, কিস্বিগ্নন্তরে প্রমৃতা মালতী।

(ঘ) কলিতি। কথ' সমস্মৃতায়া লরানিতানা' প্রতীকারাণা' দারযাদনা' মধ্যলৈন সমুদ্বৈন
আবর্জিতামি; অবনমিতামি; উচ্চ্যামি; দৌষিতমীমি; কদককলধীতযৌ; সুবর্ধরনতযৌ;
(কলযৌত' হৃদয়লৌখিতমর:) এতেন তরলভব্যান্তরস'মিতথানু পদমভাব; কলমানেন
মদৌষমুখৈন নিমামি। অবপন বিদামি; নানারায়প্রিতামি; বিবললামি; হৃদ্যাবম্বিতযচ্চি-
বিরম্যৈ; পরিচিতা "নেথ' কন্যায়নিক্রমযৌদি"তুঙ্গা সীমালৈন মুমৌ বিল্যছা যা রেছা তথা রখিতৌ
স্বস্বাসম্বলৈন সন্দ্যাদিত' মধ্যল' বসুলাকারিৎসাবস্থানবিশীষ. যেন' য তযামুত; অথ্যা; মালম্বা;
পরিগ্নন; পরিচারিকাবর্ম; দূরত এব অথ্যা অবচিতদেগ এব অবম্বিত: ?

প্রায়ুভাগে সমাচ্ছাদিত হইতেছে। এবং দিক্শুকল যেন উল্লুখস্থ সূর্য বগিনী
পবিত্রকিত হইতেছে ও নানাবাগবস্তিত চীনদেবীর বস্ত্রমুহুর সংস্রবণ ধারা
যেন আচ্ছাদিত হইতেছে।

(ঘ) কল। "কহই এই রেখা অতিক্রম করিও না" এই আদেশপূর্কক
অব্যবহিত ধাবপাগগণপূর্কক অবনমিত উচ্চল সূবর্ধবদত পক লিষ্ট চিত্তবিচিত্র
বেতলতা স্বাবা অক্ষিত সীমারেশা অথুসারে মঞ্জলাকারে পরিবেষ্টিত হইয়া
মালতীর পরিচনগণ যেন ব্যবহিত বেশেই অবস্থিত রহিল ? বহুল সিন্দুবনিচর
স্বাবা লোভিতবর্ধ বরনরূপ সিন্দুৱবৎ. লোভিতবর্ধ প্রথমভাগে (অপোষকালে)
মনোচ্ছতানে সূর্যমান সূর্যামালাগণ স্রাস্তক্লেস্ত্রীস্বাক্রিণী হ্রস্বিনীকল হ্রস্বিক
অলঙ্কৃত করিগা নবোদিত উচ্চকলার শোভাধারিণী মনোহরা এই মালতী ও
পবিত্রমবর্গকে কিকিৎ ব্যবস্থানে প্রাধিগা এই দিককৈ আদিতোছে। পার্থক

মক । বয়স্য ! পশ্য পশ্য—

ইয়মবয়বৈ: পাণ্ডুচামৈরলঙ্কৃতমণ্ডনা

কলিতকুমুমা বালেবান্তর্লতা পরিশোপিষৌ ।

বহতি চ বরারোহা রম্যাং ধিবাহমছৌত্বয-

শ্ৰিয়মুদয়িনীমুহাড়াং চ ব্যনক্তি মনোরুজম্ ॥ (১৫)

এত মুছাদিগুপ্তিগুপ্তিতলান্ করেপুৰজনীমিত্যন শ্ৰিতশাঃইপকোপমথো: সন্দেহ-
সঙ্কর: । এবমব্যবস্থামলানোান ধারণাসম্বন্ধান্ প্রথমবন্দুলীলাবিশ্বনং বহনৌবয় বসমব-
স্থাসম্বন্ধগুণা গির্দর্শনাত্ৱদার: ।

(১৫) ইয়মিতি । পাণ্ডুচামৈ: বিরহবগান্ শ্ৰে ততশ্চৈ: অবয়বৈ: পাণিপাদাদিभि: অলঙ্কৃতানি
মূষিতানি মণ্ডনানি স্খুতমুখণানি যযা সা (বদন্তানাং স্লামাধিকাতিসৌন্দর্যবয়াম্ভ্যশ্চৈ-
নৈ কথিতমিথ্য: সম্পাদিত:, পরন্তু তদ্বিধুতলেন মণ্ডনানাশ্চৈব শৌমাতিমথো বহন্ত ইতি ভাষ:)
কলিতকুমুমা : মাদ্ভনিকল্যাবিধুতপুশ্চা এত এব কলিতকুমুমা প্রাতকাললান্ সজ্জাতপুশ্চা
অনন্তর্ধ্যে পরিশোপিষৌ কৌট্যপুপ্ছতলান্ মুছাতানাপত্রা বালা নবীনা লতা ইব স্থিতা ইয়ং
বরারোহা বরবশিনী (বরারোহা মমকামিত্যুপমা বরবশিনীভবমর:) মানসী রম্যাং রমণীয়ং
উদয়িনী বহমানা বিবাহমছৌত্বযশ্ৰিয়ং বহতি চ ধারণতি চ তথা উদগাড়াং প্রতিস্বোপ-
চৌয়মানা মনোরুজং কামপৌড়াং ব্যনক্তি শরীরপাণ্ডুলঙ্করম্বলাদিभि: প্রকটয়তি চ ।

তদা এযা চ প্রযচ্চবিষয়ীভূতা চ বহুলানাং সিন্দূরাণাং নিকরেণ সমুদ্রেন উপরক্তং সৌদিতং
সুখং করিষ্যাং আস্যং এব সুখং আয়মাগ: তত্র মধুরং মনোহরং যযা শ্বাশ্বা চূর্ণমানা গমন-
বৈদেন আশ্রয়মাগা নচবমাগা মুক্তামালা এব নচবমালা তারকাপক্তি: তদূপমাধরণং ধারণতি
যা তাং তথোক্তাং করেণ কলিনীমৈব রজনীং সমানবর্ণলান্ তিবি রজনীমিব-করেণুমিতি বা
অনন্তুর্ষ্বতী শৌময়নী এতৎপূব কৌতুহলেন কৌতুকেন অনুমুখৈ: দর্শনার্থমুদ্রমিতালনৈ: সমস-
লীকৈ: পাশ্চাত্তিস্তমস্বন্ধনৈ: দৃশ্যমালা মনোরুজা চ, তথা পাণ্ডুরা বিরহেণ রংবত্ মুক্তবশ্য
পরিশোষা জয়া চ য়া দৈহশৌমা শরীরকালি: তথা বিমাবিতা পরিপীষিতা অনন্তবেদনা কন্দর্প-

লোকসকল উন্নমিতাননে তাহাকে দেখিতেছে এবং ঐক্য ও ক্রম ও ক্রম দেখে
কাণ্ডি দ্বারা তাহার কামপৌড়া পরিবার হইতেছে ।

(১৫) মক । বয়স্য ! দেখ দেখ নাশনিক পুষ্পধারিণী এই বরবশিনী
মানসী ঐক্য ও ক্রমবর্ণ ও ক্রম অবয়ব দ্বারা নিবের বিধুত ভুবনমুহুরে অনন্ত
বহিরা সজাত পুষ্পার কৌটনষ্টজানি যোবে ওক্ৰমণা নবীন লতার জায় বয়া

কথং নিষাদিতা মজ্জব্রহ্মঃ ? (১৬)

মাধ । [মানন্দম্ ।] কথমশতীর্থ্যে মগবতীলবঙ্কিকাভ্যাং
সমম্ ইতঃ পঠতৌব । (১৩)

ততঃ পরিশিখি কামন্দকী মাধবী লবঙ্কিকা য ।

কাম । [মহর্ষিমপব্যর্থ্য ।]

১. বিধানা ভক্তং নো বিতরতু মনোজ্ঞায় বিধয়ে,
বিধেয়াস্তুর্দেবাঃ পরমরমণীয়াং পরিণতিম্ ।

পৌষা পশ্যাতপ্রাভুতা প্ৰথমচন্দ্রশিখায়াঃ প্ৰতিপদঃ কলায়া বিমলং বিংশতি বহুনী পাত্ৰেণৌ
মানসী কিশিরাবরং পরিজনবর্গান্ কিশিরাবধানং যথা স্ম্যলগ্না ইত এব অস্মামিব দ্বিশি
প্ৰসঙ্গা পাত্ৰতা ।

অন্য ত্তিবেশুপাত্ৰাভ্যঃ, এবং "বহতি" "অনকী" "অনেকশিখরী" বহুরৌশীক কপু-
কারকলাদ্বীপকপালভ্যঃ প্ৰথমশৌরভাতিভাষীম সপ্তমঃ । স পাত্ৰ জিয়াসদুচয়ঃ মঙ্গলীয়াঃ
অতিশয়ীকামাৰ্গেণ সমুদয়ম্ য তদুপলব্ধলগ্নাম তদমভ্যাদিতদনুশ্ৰেয়স্ । চরিতৌশম্ ॥

(১৬) নিষাদিতা ভবশিখাঃ ।

(১৩) মাধেতি । মগবতী কামন্দকী । পঠতৌব পাত্ৰলুমাৰ্ঘ্যেণ মানসীতি শিখ্যঃ ।

(১২) মনোরমমগ্নম বিদুশ্চাম্ভবান্ সত্বর্গা কামন্দকী বিপ্রবিন্যাসায় প্রার্থয়ন্তী-
বিধাশিখি । বিধানা বিধিঃ মনোজ্ঞায় পরমরামিনবর্গৌদত্যস্মনীচচার বিধয়ে মাত্ৰতীতাপবর্গী-
বগ্নাবিধানায় যুঃ "অথাক" "মত্" বিদ্যাপচারকথং "মত্" "বিতরতু" অর্পয়ন্তু । দেবাঃ পরিকর্তি
অন্য বিলাহম্য পরিচাসং পরমরমণীয়াং পরমরামিনীতিসম্বাদনাদিনা মঙ্গলনৌচরী
বিধেয়াস্তু, নিষাদিতা । ততঃ কিনিষকোদ্ধায়াসাহ—কথং । শিখরভূবর্গীঃ পরমবীনি-

ও বর্জমান বিনাহ মহোৎসব শ্রীধারল করিতেছে এবং শরীত্রেব প্যাণ্ডবর্গতাও
কৃপতা ছাড়া কামগৌড়া ব্যক্ত করিতেছে ।

(১৬) ইতিশীকৈ বসাইল কেন ?

(১৩) মাধ । (আনন্দের সহিত) কেন অবতীর্ণ হইয়া ভগবতী
কামন্দকীও লবঙ্কিকার সহিত (মানসী) এনিকেই আসিতেছে ?

(তৎপর কামন্দকী মানসীও লবঙ্কিকার প্রবেশ)

(১২) কাম । (হর্ষেব সহিত অজ্ঞেব অপ্রত্যাশে) পরম্পংব অতিশয়িক
নিবন্ধন অতিবন্দোবন মানসী ও মাধবেন বিবাহবিধানে বিধাতা আমাদিগের

हृत्तार्थिभूयासं प्रियसुहृदपत्योपयमने,

प्रयतः हृत्स्रोऽयं फलतु, शिवदायी च भवतु ॥ (१८)

माल । [स्वगतम्] कैण उण उवाएण सम्पदं मरणणिव्वाणस्स अन्तरं सम्भावइस्सं ? मरणम्वि मन्दभाअहेष्माणं अहिमदंत्ति सुदुस्सं होदि (ङ) ।

लव । [स्वगतम् ।] अतिकिलाग्निदा ख्लु, पिअसुहो एदिआ अणुल्लविप्पलभ्णेण (च) ।

(ङ) केन पुनः उपपद्येन सम्पत्तं मरणनिर्वाणस्थानरं सम्भावयिष्ये ? मरणमपि मन्द-
मायधेदनामभिमतमिति सुदुस्सं भवति ।

(च) अतिक्रान्तिता खलु प्रियसुहो एतेन अतुक्कविप्रलभ्णेण ।

भावनमूर्तिवसुदेवरातसन्तानयोः मालनीमाधवयोः उपयमने उवाहविषये कुतार्थिभूयासम्
निर्विघ्नसम्पादनादिना हृत्तार्थ्या भूयासम् । तथा अयं नामकः हृत्तुष्टः सकलः प्रयतः श्रेया
फलतु निश्चकीडाहृदपोद्देश्यसम्पादनैर्न सफलो भवतु, शिवदायी भाविति मन्त्रविधायक्य भवतु ।
(शिवतातिरिति पाठे तु शिवकर इत्यर्थः "सैमकरोऽरिष्टतातिः शिवतातिः शिवइर" इत्यनरः
"शिवहृत्तात् शिवनरिष्टस्य करे इति तातिप्रत्ययः") । शिवरिचो हतम् ॥

(ङ) मन्दनेन सह विवाहं स्थिरीकरोष तन्मङ्गलायै दिवतायै माता प्रेषिता मातृती
अपरिहातकामन्दकीकौशला यदायनिसम्पात्तात् पूर्वमेव मरुत्सुचिनं कल्पमाना वितर्कयति—
केनेति । मरणनिर्वाणस्य जीवनविनाशपरमपरमनिश्च्युते, अनरं अचरं सम्भावयिष्ये
प्राग्वापि (प्रागर्थात्तौवादिकभूषातीरिदं रूपम्) मन्दमायधेयानां दुष्टदृष्टानानां, सद्यश्च
मन्दमायजननाया यदयदभिमतं तत्तदीव दुर्लभमिति दुर्भावाया मनापि मरणस्य सम्भवभिमतत्वेन
दुर्लभत्वमिति भावः ।

विध्विनाशदर्पं सफलविधानं करुणम् । देवगण एवै विवाहस्य पविणाम् (परम्पर
श्रीतिस्म्प्राप्तनादि वावा) पवन वरुणैश्च करुणम् । प्रियं सुहृत्तं हृदिवसुत्तं च
देवरातेव सन्तानं मानतीं च मांशवेव विवाहविषये आनि कृतकार्या इहै, एतः
वावाइ-पवत्-एवश्च-वरुण-च-मन्दमायार्थी-इति ।

(ङ) मान । (स्वगत) आनि कोन् उपाये सम्पत्तिं मूळरूपं पवनं स्येव
अवसरं प्राप्नुवति इहैव ? मन्त्राणां लोकनिषेव अतिमत्तं नव एव इत्यर्थं इह ।

[प्रविश्य पिटकहस्ता प्रहोहारी ।] यमस्यो मधवदीं निष्वेदि
एदिना गन्निन्दाशुभे मिदेष्य विवाहयेवक्तेष देवदानुरदो अलङ्कृ-
दव्या मान्दित्ति (क) ।

काम । युक्तमाह अनाद्यः, माङ्गलिकमेतत् स्थानम्, अतो
दर्शय । (१८)

मती । इदं दाव धवलपट्टं सुधचोत्तमं, इदं च उत्तरीषं
रत्नवशासुषं इमे अ मव्यङ्गिभा आहरण-सञ्चोपा, अयं च सीत्ति-
अहारी. एदं चन्दणं कुमुमापीडो अ (न) ।

(क) अनाद्यो अनाद्यो विद्यायति, एतेन अरेन्द्रापुरे विहित विवाहनेपथे च देवदा-
नुरदोत्तमस्या भानुतो इति ।

(ख) इदं तावद्वनपटाद्यङ्गोत्तमं, इदयोत्तरीयं रत्नचोपकम्, इति च उपाङ्गिका
आलरत्नसंश्लेषा, अथच शौतिकहाराः, एतत् अयं चन्दनं कुमुमापीडय ।

(ग) एतेन अदुभुवमादिन अतुभुवविपदयोश्च अभिगतस्य मातृवला विरहस्य अतिक्रान्तिरा
अतिवीर्यं प्रापितः ।

(घ) पिटकहस्ता अथरत्नवशासुषावहस्ता, (भूवचपटस्रहरोति मतेऽपि मदेगदी)
अतिहारी अथिव्य भाङ्गिति शेषः । विवाहनेपथेन विवाहोपपुङ्गवसालङ्कारदिना ।

(१८) युक्तमाह—देवदानुरदो इत्यदि अतुभुवमं अथयति, अथ देवदानुरदो—माङ्गलिकमिति,
मद्येन माङ्गलिकमप्येत एव माङ्गलिकानुष्ठानं युक्तमिति भावः । "युक्तमाह-विष्णुमैवदुष्पान"-
मिति यत्रो तु युक्तं माङ्गलिकं अथिमिति विवक्षः । - दर्शयति अरेन्द्रापुरेण अथालरत्नसंश्लेष-
मिति शेषः ।

(९) एव । (इयत्) अतिवृत्त भागवेद अहं विवरे नागडी अत्राव वेव-
नात्त करिष्टेहे ।

(१०) (अतिहारी पेटिकहस्ते अनेन कविना वनिष) अत्राव आपनाके
मान्दित्तिहेन, अरेन्द्रनमन कर्तुं प्रेरित अहं सकल विवाहोपपुङ्गव वशासुषावशि
याता वेवताव मनुष्येह माङ्गलीके अलङ्कृत कविते इहेवे ।

(१०) काम । अत्राव अगहै वनिषाहे, अहं अहं अमानिक अहंतावेव
उपपुङ्गुः अत्राव अहं अत्राववाशि आनाके वेवताव ।

কাম । [অপরার্থ্য ।] রমণীয়ং হি বক্ষসকরন্দম্ অবলোক-
যিষ্যতি জনঃ । [প্রকাশং গৃহীত্বা ।] भवतु श्रोम् इति उच्यता-
ममात्यः । (২০)

প্রতিহারী । তহা । ইতি নিশ্চানা । (ক)

কাম । বস্ত্রে লবঙ্গিকো ! প্রবিশ ত্বম্ अभ्यन्तरं वत्सया
मालत्या सह । (২১)

লব । অধ ভগবতী ত্বয় কচ্ছিন্ ? (জ)

(ক) তথা ।

(জ) অধ ভগবতী ত্বয় ক ?

(গ) প্রতীতি । 'চৌলক' স্ত্রীণাং সনাদিনিধায়কং "কচুকৌ"তি প্রসিদ্ধম্, কচিকু
পুংলবনিতি পাঠঃ । সর্বাঙ্গিকা: সর্বাঙ্গপ্রযোগ্যা: আমরণানাং সংযোগী যৈস্তী আমরণসংযোগী:
অলঙ্কারাঃ । অসামরণশব্দমানেষু তাহমার্দ্রামসম্বন্ধেপি সংযোগপদোপাদানেন বক্রামি-
ধানং অলঙ্কারসংযোগস্বাচিরসম্পাদনৌলম্বীতনার্দনিতি মনস্কম্ । কুমুদাবীক: সিরী-
ধারসৌখ্যপুস্পমাল্যং ।

(২০) কামেতি । জনঃ পুরবাসিলোকঃ বসন্তং মঙ্গরন্দং রমণীয়ং এমিষ্মলঙ্কার-
দ্বন্দ্বলীকৃতপদার্থলিঙ্গাতিসম্বোধনং অবলোকযিষ্যতি মালতীব্রহ্মা দ্রশ্যতি । মঙ্গরন্দম্ মালতী-
কৃতপদার্থলিঙ্গার্থে স্বামীমবিষ্যতি । বক্রালঙ্কারাদিকং ময়া গৃহীতমিতীদম্ ।

(ক) প্রতি । এই বদনগুণবর্ণনান্বিত চৌলক (স্ত্রীলোকেব স্ত্রীনাশ্রয়বক
সেমিধ) এই ব্রজবর্ণ উস্তবীর বস্ত্র, এই সর্বাঙ্গে ব্যবহাবেব যোগ্য অলঙ্কার-
সমূহ, এই মুক্তাহাব, এই চন্দনও এই মস্তকে ধারণীর গুল্পমাণ্য ।

(২০) অস্ত্রেব অস্ত্রতভাবে । গুরবাসিনবদন এই বক্রালঙ্কারাদি দ্বারা মালতী-
রূপধারী বৎস বকবন্দকে অতি রমণীয় দেখিবে । (প্রকাশে অলঙ্কারাদি গ্রহণ
করিয়া) তাহাই হইবে, "বক্রালঙ্কারাদি আনি গ্রহণ করিলাম" ইহা অমাতাকে
বলিবে ।

(খ) প্রতি । ("রে আস্ত্রে" বলিয়া প্রতিহারীর প্রশ্নান) ।

(২১) কাম । বৎস লবঙ্গিকে ! বৎসা মালতার সহিত তুমি বেবতা-
গৃহেব অভ্যন্তরে প্রবেশ কর ।

মালতোমাধবে

কাম । অহমপি তাবদ্বিক্লে অলঙ্কারত্বানাম্‌ প্রায়স্তং শাস্ততঃ
পরোচ্চিথে । [ইতি তিথ্যাম্‌তা ।] (২২)

মাল । [স্নগতম্‌] । কধং, লবঙ্গিগ্রামিত্তপরিবারঙ্কি মংবুত্‌তা । (৫)

লব । ইদং দেবদামন্দিরদুবারং তা পবিসঙ্ক । [ইতি পরিষতঃ] । (৬)

মক । বয়স্য ! ইতঃ স্তম্ভাপবারিতশরীরৌ তিষ্ঠাবঃ । তা
উৎস । (২৩)

লব । সঙ্কি ! অম্ম' অঙ্করাশৌ, ইমাশৌ কুসুমমালাশৌ । (৬)

(৫) লবঙ্গিকামাবপরিবারাধি উৎস ।

(৬) এতদেবদামন্দিরদার', তৎ পরিষাবঃ ।

(৭) সঙ্কি ! অম্মভাষাঃ, ইমাঃ কুসুমমালাঃ ।

(৮) ক কুত, গনিষ্ঠলীলি শিখঃ ।

(২২) বিবিক্লে—জনয়ত্বস্থানে । লবঙ্গিকয়া সহ বিখম্ভাভাষস্য নিঃসঙ্কীষ' ইবমায়তনৈ
মাধবকৃষ্ণে মাভ্যাপ'ণস্য রদালিঙ্কনসামুদৌগ' মাতল্যৈ দাগ' কামন্দজা নিস্কুম্ভমিতি
মন্বত্বম্‌ ।

(৫) লবঙ্গিকামাবঃ পরিষাবঃ পরিজনঃ যস্য লবঙ্গমুতাধি । তথাচ কথখির্দনা
বমৌক্য প্রাণাংলান্‌মুদর্শমৌতি ভাবঃ ।

(৬) নিচান বনি তথাচ মাগলৌলবঙ্গিকয়ৌল্লিখম্ভাভাষ' মৌত্‌ মক্‌ ন ইতি ভাবঃ ।

(৭) অঙ্করাগঃ—বন্দনক্রুদমাযত্রাতুলিপনব্রত্বম্‌ ।

(৫) লব । আপনি কোধায় ষাইবেন ?

(২২) কাম । আমিও নির্জনে স্থানে শাজাহনারে অলঙ্কারত্বের
প্রশংসতা পরীক্ষা করিব । (কামন্দকীর প্রস্থান)

(৬) মাল । এই যে একমাত্র লবঙ্গিকাই আমাব পরিজন থাকিল ?

(৬) লব । এই লেবতানলিগ্ৰেথ ঘাট, অতএথ (এস) আনন্না প্রবেশ
করি । (উভয়েব বন্ধিবে প্রবেশ)

(২৩) মাধ । ২৩ত্‌ ! আনাবের শরীর এই স্তম্ভে অস্তবিত করিয়া
থাকি । (মাধব ও মকরন্দ স্তম্ভের অন্তরালে থাকিল)

(৬) লব । এই কুসুমবুঙ্কুমাশি স্তম্ভলিপন জবা, এবং এই কুসুমমালা ।

মাল । তদৌ কিং ? (ঙ)

লব । সহি ! ইমস্মিৎ পাণিমাহণমঙ্গলারম্ভে, কল্যাণসম্পত্তি-
ণিমিত্তং দেবদাম্নো পূজেহিত্তি, অম্ব্যাপ অশুণ্যে সিদাসি (ণ) ।

মাল । (স্বগতম্) কিং দাণিৎ দারুণসমারম্ভদেবদুর্ভিলাস-
পরিণামদুঃখ-ণিহৃৎ-মানসং পুণৌ পুণৌ ত্বি মম্ম-চ্ছ্বেদুঃসহং
মন্দমাহুণীং দুণৌমি । (ত)

(ঙ) ততঃ কিম্ ?

(ণ) সহি । অস্মিৎ পাণিমাহণমঙ্গলারম্ভে, কল্যাণসম্পত্তিনিমিত্তং দেবতাঃ পূজয়েতি,
অম্ব্যাপ অশুণ্যে সিদাসি ।

(ত) কিমিদানৌ দারুণসমারম্ভদেবদুর্ভিলাসপরিণামদুঃখনির্দেহমানসং পুনঃ পুনর্মম-
চ্ছ্বেদুঃসহং মন্দমাহুণীং দুণৌমি ।

(ঙ) ততঃ কিমিতি, মরণে কৃতনিশ্চয়ায়া মম কিমিভিঃ কল্পনিত্যর্থঃ ।

(ণ) কল্যাণসম্পত্তিনিমিত্তং ক্রমলভ্যাত্যর্থম্ । অশুণ্যে সিদাসীতি, তদেভির্হেতু-
মহংসিতি মৈবঃ ।

(ত) মালীতি । দারুণঃ অসমিনবশীযত্বাদতিমৌল্যঃ সমারম্ভঃ মন্দনেন সহ বিবাহ-
স্বাধীনং যজ্ঞান্ তদামৃতং দেবস্ব যৌ দুর্ভিলাসঃ দুর্ভ্যাপারভন্য পরিণামেব কন্দীমূনেন
দুঃলেন নির্দম্বং অশিঘ্রনরং মানসং চিত্তং যজ্ঞান্তদামৃতাং, দুঃসহঃ সৌদুমগব্যঃ মম্মচ্ছ্বেদঃ
পৌড়া যজ্ঞাস্তা মম্মচ্ছ্বেদুঃসহাং (প্রাকৃতি পূর্বনিবারণনিয়মান্ দুঃসহমন্দন্য পরিণামঃ)
মন্দমাহুণীং অতিদূর্মান্যং মাং দুণৌমি এতদ্বিবাহবর্ণিত্বকৌর্ভনেন স্তপনাপয়মি ।

(ঙ) মাল । ইহা বাবা কি প্রয়োজন ?

(ণ) লব । "এই বিবাহে মঙ্গলপ্রাপ্তে মঙ্গলগাভেন স্তত্র দেবতাদিগকে
অর্চনা কর" এই কথা বলিয়া মা তোমাকে পাঠাইয়াছেন । অতএব ইহা ব্যাধি
দেবতার অর্চনা কর ।

(ত) মাল । (স্বগত) মন্দনের সহিত বিবাহপ্রারম্ভরূপ দারুণ কর্ণেব
উৎপাতক বৈবের হব্যাপারের পরিণামরূপ হুঃব ব্যাধি বাহার চিত্ত
বদ্ধ হইতেছে এবং বাহার ঘটনা অতি দুঃসহ, তাহুণী মন্দভাগিনী আমাকে
এখন (আবার) পুনঃ পুনঃ সস্তম্ব করিতেছে কেন ?

लवः । अहं किं वस्तुकामासि ? (य)

मासः । किं दाषिं दुःखद्वारादिष्वेवमथोरहविस्वदन्ताभवेषी जषो मन्देदि । (द)

मकः । सखे ! श्रुतम् । (२४)

साधः । श्रुतमसन्तोपस हृदयस्य । (२५)

मासः । [लवङ्गिकां परिचक्ष्य ।] परमत्यवदिषि पिषसदि लवद्विए ! एषा दाषिं दे विचसञ्ची अणाहा, मरषि वदमाणा

(घ) अथ किं सिं वस्तुकामा ?

(द) किमिदानीं दुःखमभिविधेयमिषनी एषिस्व'वदन्ताभवेषी जनी मनपते ।

(ध) परमाद्यभिमि विषसदि लवद्विके ! एषा इहानीं दे विदसञ्ची अणाहा, मरषि

(द) पूर्वसमस्तगतोऽस्य अथरक्ष्यवादिर्दामिन् विषयामनुमाद्य शुचति—अथ किं वस्तुकामासीति ।

(द) मासेरि । दुःखमभिविधेयः माद्व्यदुर्भाष्यजनदुःखावदव्याधिः मनोरथीस वाचनया' विच'वदन् वेपरीत्वावयव' मागक्षय' भाष्य' यत् तादृशः जनः मङ्गलपी लोकः किं मन्वपते लक्षयति ? अथ मासं मनोवधविपरीतं तस्य मरचमेव येयः, वदपि मे दुःखमभिविधे किं वस्तुमभिविधे मासः ।

(२४) सखे श्रुतमिति, मानवीयमोरपस्य दुःखमभिविधेयं 'श्रुतं' किमिति काङ्क्षितवियम् ।

(२५) आनवीमनोरथस्य दुःखमभिविधेयं श्रुतमपि इदुर्भाष्यजनं सर्ववैयास्यस्युत्तं इदवाचनोप देवुरिति मन्वपम् ।

(ध) मासेरि । ध परमाद्यभिमिदि । आवाह्यादेकमिषसद्वकमाचसती भविषी-क्षयये ? अनाया रथकरदिषा, (रथसस विपुर्वांसमानत्वापि राजवितादुरप्रनायी इडेगि

(४) नव । कुत्रि किं अगिजे इच्छा कविलेख ?

(५) नान । वाशय आस्य इत्त'अथ'आर्षि' यनो'इवेव' अतिहून'ने आ'य किं अगिजे ?

(२४) मक । सखे ! उन्निने ?

(२५) मास । उन्निनाय, किञ्च अथवेव नुतेव'व इहेण ना ।

(४) नान । गद्वर्वा'अगिनि । अि'वर्वा'व नव'दिके । ते'व'व अहे-

आगच्छ-भ-विनाम-धिरन्तरोपकार-विरुद्ध-वीर्य-सरिभं-परिस्मर्य
 तुमं पत्येदि, जह दे अहं अशुवदृषीया, तदी मं हिनएण धारयन्ती,
 सममसोभमालच्छीपरिगईकमइलं माहवसिरिणो सुहारविन्दं
 आणन्दमसिणं अवलोअइस्ससि । इति वेदिदि । (ध)

माध । वयस्य मकरन्द ।

स्नानस्य जीवकुसुमस्य विकाशानि,
 सन्तर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।

वर्तमाना, आगर्भनिर्गमनिरन्तरोपकारविरुद्धविरुद्धं परिष्वज्य त्वा प्रार्थयते, यदि ते
 अहमनुवर्तनीया, ततो मा हृदयेन धारयन्ती सममसोभमालच्छीपरिगईकमइलं माधवसिणो
 सुहारविन्दं आणन्दमसिणमवलोकयिष्यति ।

वधिन् दागुमुदयुक्तं तस्यारचल्लनेवेति खेदोक्तिरियम्) मरये वर्तमाना अनन्यगतिफलान्
 मरणमेव शरभं मयमाना । आगर्भनिर्गमात् आजन्त. निरन्तरोपकारविन्दस्य अविच्छिन्नोप-
 कारेणोत्पन्नस्य विनामस्य त्वा प्रति विनामस्य सदृशं अनुभवं यदा स्थापया परिष्वज्य आनिद्रा
 अर्पयति तच्चाभाषकत्वं याचते । तादृशदृढविश्वास विनेहकप्रार्थनायास्तत्पूरण-
 सम्भावनायादासम्भवादिति भावः । अनुवर्तनीया अनुवर्तनीया उपकर्त्तव्येति यावत् । समस्य
 समस्य सौभाग्यस्य एमाहृष्टस्य लया. शिव. परिवर्ष एव एक अहितोयं मङ्गलं इव तद्याभूतं
 आणन्दमसिणं सर्वथा प्रमुदितत्वेन सिर्ष्य माधवसिणः श्रीमाधवस्य (प्राकृतत्वात् पूर्वनिपाता-
 नियमिनापि श्रीमदस्य न पूर्वनिपातः । क्वचित् माधवस्येति पाठः) सुहारविन्दं वदनपथं
 अवलोकयिष्यति इत्यसि । मरये कृतनिधयाया मम मान्यत् किमपि प्रार्थनीयमसि,
 इत्येते चेत्तदेव तयावश्यं सम्पादनीयमिति भावः ।

(२६) आनन्दस्यैः आनन्दो मापनीयानिषभावनाविगमेन माजिष्णमापन्नस्य जीव एव
 कुसुमं तस्य विकाशानि प्रकाशकानि, सन्तर्पणानि सम्पुत्रविकलकानि, सङ्गानां इन्द्रियाणां

प्रियसुखी जल्पति अनाथा, अतदाय मरणे कृतसङ्गता, अत एव अनाथस्य निरङ्ग-
 कृत उपकार द्वारा सुखं पर विधासेन अशुभं आनिर्गम करिष्या प्रार्थना करि-
 टेहे वे, यदि तुमि आमार उपकार कर्तव्य मने कर, तवे आनाथे अथवे
 धारण करिष्या मयत् सुताङ्कैर परिग्रहरूप मदनशुद्ध ७ अनन्यसिद्ध माधवेर
 सुखं प्रकटे देयाहे । (मानतीव वदान)

आनन्दनानि हृदयैकरसायनानि,

दिष्टा मयाप्यधिगतानि वचोऽभूतानि ॥ (२६)

माला । जहा तस्मै जीविदप्यदाइथो जणस्स, अवसिदेत्ति मं सुणिय सन्तप्यमाणस्स, तं तद्दाविहं सरोररघणं ण परिहोअदि, जधा अ परलोअगदं पि मं उहिसिय सो जणो संस्सरणकधामित्त-परिससं कालन्तरेवि लोअजत्तं न सिट्ठिसेदि तुहां करेयि । एवं ज्जेव पिअसहीए प्यसादादो मालदो किदत्था भोदि । (न)

(न) यथा यस्य जीवितप्रदायिनी जलस्य चर्वेति त्रिभेदि भाः तुलाः सनप्यमाणस्य, तथापरिषं शरीरस्य न परिहोयते, यथा च मा परलोकागतानप्यु दिष्टं स जनः सन्स्सरणकथामातपरिसेवा कारान्तरैऽपि श्लोकयाता न शिथिलयति, तथा करिष्यसि, एवमेव प्रियमखीपसादुत्तु मालतो कृतापा भवति ।

नोहजानि आनन्दजडिमातानिरोधकानि, आनन्दनानि मनसाप्यदाइथो, तथा हृदयस्य कामत्तरामिभूतस्येत्यत्रः एकरसायनानि अद्वितीयमेवजानि (यत्पराव्याधिबन्धनि भवत्त, तद्वरसायनमिति अत्रक.) वचानि मालत्याभिहितान्येतानि वाक्यान्वय अस्तानि पौष्ट्याधि दिष्टा भागोनेव मयापि अधिगतानि प्रातानि । एतादृशवचोव्यतन्नाभादुत्तुगुणगुणादिरहितैऽपि परमसौभाग्यवशाद्देवैतानि वाक्यानि लब्धुः कृतापाऽऽहमिति भावः ।

अत्र प्रसन्नरूपि अर्धगतपुनरुक्ततादीप. परमसत्त्वमनसा साधनेनाभिहितत्वात् पूर्णवद-गुणत्वमेव भजते । निरङ्गव्यकालहारः । वसन्ततिमकं वृषम् । अयमेव शोकः किञ्चि-कलीकृत. सधररामचरितप्रथमादौ कविना निबद्ध इत्यनुसन्धेयम् ।

(न) माध्वेति । यथा तद्विरहेणाह मधुमुदयुक्तानि, तथा तद्विरहेण चोऽपि यदि शरीरं मद्यादिभ्यामहायासाह—थयेति । जीवितदायिन. कारान्तायतने प्राथमविष्णुः, अवसिठिति

(२७) वाध । वधश्च मरुत्तम् । मालतीयाऽपि तेनशास्त्रे पवित्रान-जीवन-कल्प कृत्यमेव विवक्ष्यन्, १५३५ कृषिप्रदम्, आनन्दकृत्यत्पत्, ३५५३ इन्द्रि-युक्तिर निरोधक, परम आनन्दजनक, ३ कामत्तरमत्तु जन्वेव अद्वितीय उषध एते वाक्यामृत मोहाग्राहमेहे याम् वाच कविगाम ।

(न) माला । आभार जीवन्नाताः मेहे नाथव आनि भविशाहि पुनिरा वाशाते मेहे अगामात्त रूपनावप्यगल्पन शहान् मेहे शरीरवत्त पांवत्ताप न्ना

मक । हन्त ! अतिकरुणं वर्त्तते । (२७)

माध । नैराश्याकातराधियो हरिणेषुष्यायाः

शुत्वा निकामकरुणञ्च मनोहरञ्च ।

वात्सल्यमोहपरिदेवितमुद्वहामि,

चिन्ताविपादविपदञ्च महोत्सवञ्च ॥ (२८)

अहं भवेति मा शुत्वा मा भृता परिचायेत्यर्थः, क्वचिद्भवतिता मा"मित्येव पाठः । कथाविधं
 अनिर्दिष्टनौयुषपलावण्यादिसम्पन्नं, परिहोयते परित्यजते, तथा करिष्यतीत्यन्वयः । स जनः
 मम जीवितदायी माधवः, अरण्यं परेचिन्तत तथा मदिष्यकं समालापः तन्मावपरिशेषः
 भूतने अविशेषः यस्यालयाभूता परलोक्यता सतामपि मां उद्विष्ट कालान्तरेऽपि का कथा
 मनुचथात् मरणस्य बहुदिनविशेषेऽपि लोकर्यावां सामारिकत्वं न शिथिलयति वैराग्यात् स्वर्गं
 नोदयुङ्क्ते । एवमेव—तथाकृत एव, प्रियसखीप्रसादान्—प्रियसख्यान्मनातुयहात् । एतेन
 माधवं प्रति मान्वाः समतीवानुराग प्रकटीकृत इति विभावनीयम् ।

(२७) अतिकरुणं निरतिशयशोकं यथा माधवा वर्त्तने अतिशयने ।

(२८) नैराश्यामिति । नैराश्यात् नन्दनेन सह विवाहस्य पितृरनुमोदितत्वात् मनुष्याणां-
 विगमेन कातरा अतिदुःखाभिभूता धोयस्यासथाभूतायाः हरिणेषुष्यायाः हरिण्यनयनसुख्य-
 नयनाया मालया निकामकरुणं प्राणत्यागपञ्चकत्वान्निरतिशयशोकं तथा मनोहरं मदिष्य-
 कानुरागोक्तप्रदर्शकत्वात् मम मनोह्रञ्च वात्सल्येन मा प्रति निरतिशयप्रेम्णा (यद्यपि वात्-
 सल्यशब्दः पुत्रादिविषयकः खे हवावक्रुष्टायायव लक्षणायाः । ममावशेषकः) यो मोहः चिन्-
 दैत्यः, तेन यत् परिदेवितं विनाप, तत् शु-ना चिन्तया एतदुःखानन्दनभावनाया यो विषादः
 विषयत्वं स एव विषयं विषयिः ताद्य, महोत्सवञ्च ईदृशानामलयावण्यादिसम्पन्ना मालती
 मध्येमनुरालेखी मे औभाष्यामिति परमं हर्षञ्च उद्वहामि धारयामि ।

करे, एतत् आम्नि पदलोके गमनं कविले यथन आशयं कृतिं ७ कथां माञ्ज
 अवशिष्टे वादिवे, उभयं आमारके उद्देश्यं कविशः बह्विनः ग३ इहैग७ येन से
 वाशाते संसारवाजाके शिथिलं ना कते, ताहा कविग । ताहा कविलेहे
 प्रियसखीप्रसादे इति इति इति ।

(२९) मक । मालती निरतिशय मोहकेव सहितं वर्तमानं आह ।

(२८) माध । आशयं प्राणिनिराशयं कातराद्यः कवणं हरिणेषुष्याया

मालतीं अतिशयं कारुण्ययुक्तं ७ मनोहरं प्रेम्णैः चिन्तयन्नाप्रयुक्तं विनाप

সব। অর! পড়িছদেঁ দাশিঁ দেঁ অমঙ্গল' ন অদৌষিঁ অধি-
অদর' সুগিচ্ছাম্। (প)

মাল। সছি! পিঅ' ঋতু, তুচ্ছাণ' মালদৌজীবিদেঁ ন লণ
মালদৌ। (ফ)

লব। কিং এব্বং অগিটে অীদি। (ব)

মাল। [অাত্মান' নিদিংয়।] জেণ অশুঅণপচাসাণিবস্ব-
গৌহি' বপ্রণস'মিহাণিহি' জীঅাঅিঅ ইম' জেব্ব মহাবীঅস্কারস্ম'

(প) অবি প্রতিপদতম্ ইদানৌ' তেঃমঙ্গলম্। নাতৌঃঅধিকতর' যৌথ্যমি।

(ফ) সছি। পিয়' ঋতু সুপ্রাণ' মালদৌজীবিদেঁ ন পুনর্মানতৌ।

(ব) কিমেব' অধিতে ভবতি।

(অ) ইদে অন্যজনপশ্যামানিবস্বনেইবনসংবিধানৌজীরথিলা ইমদেব মহাবীঅস্কারস্মমতু-

অদ বিবাদার্থেবীতুপূর্ব্বকবহুধাতৌধীরথার্থে প্রযোয়াদবাচকতদৌষ। অদপ্রস্তুতযৌ-
স্বিৎস্বদৌতুস্বদৌ"রুহদামৌস্বকক্রিপয়া ক্রম্ভেলেমস্বদ্যাপুলস্বদৌমিতা এব' বিচ্ছদৌষিৎস্ব-
ধৌৎস্বদৌস্বকদা সছটগাতু লপমানস্কারেঃসনথৌ: সঙ্কর:। অসম্মতিলকারণম্।

(প) অমঙ্গল' মৎস্বাঅবসায়দুপস্বাচ্ছিত' প্রতিপদ' অবিহিতদেবতয়া বিনাসিত'
অইদিতি শ্রেয়:।

(ব) এব' অচিন্তে--"মালদৌজীবিদেঁনৈব তুচ্ছক' পিয়' ন পুনর্মানতৌ"স্বত্তে কিং ভবতি ?
অনৈন বাস্বে ন কিং প্রতিপাদিত' ভবতৌণি মৎস্বার্থ:। মালদৌ মালদৌজীবিদেঁস্বদৌৎস্বদৌস্বক
নৈনইচ্ছাবচ্ছিতাস্বদরতয়া মালদৌজীবিদেঁস্ব পিয়স্বৈ মালদেয়া অদিয়েব' ব্যাধিতমিতি স্বেদৌষ-
কস্বস্ব তাতুৎস্বার্থ' শাবনচ্ছাভৌতি ভাব:।

অনিশ অস্মি ইহার ছঃখাশনরনোপাশ্রিত্যস্মিত বিধাঅরূপ বিগতি ও পরম
অনিশ ধারণ করিছতছি।

(প) লব। অস্মি সস্মি! সর্গিহিত দেবতা কর্তৃকই তোমার মরণাধাবসার
রূপ অমঙ্গল বিনাশিত হইবে। ইহার অধিক আর অনিবা না।

(ফ) মাল! সস্মি! মালদৌর জীবনই তোমাদের অিয়, কিন্তু মালদৌ
তোমাদের প্রিয় নহে।

(ব) তোমাব এই কথাব কি তাৎপর্য হইল ? (বুঝিগাম না)

অলুভাবিদ্বি। সম্মদং তণ মম সগোরহী এসৌ স্ত্বে জং তস্ম
 দেবস্ম পরীক্খগুণকিরিত্তণেণ অণবরহং অণাণং পরিচ্ছদস্ম'ন্তি, তা,
 ইমস্মি পশৌঅণে পিয়সহী মে অপরিপন্থিয়ৌ হোদু। ধতি পাথকো:
 পততি। (ম)

भावित्वाधिः । साम्प्रतं पुनर्मम मनोरथ एष एव यत, तस्य देवस्य परीक्षगुणकीर्तनेन अनपराह-
 मात्मानं परित्यजामौति । तदस्मिन् प्रयोजने प्रियसखी मे अपरिपन्थिनौ भवतु ।

(ম) (আমান' স্বকীয়দেহ নির্দিষ্ট স্বভাবিত্তে নাহুত্যা প্রদয়' আদিতি শ্রীঃ) যেন
 উতুগা অম্বপ্রথ্যাদানিবন্ধনৈঃ মাধবপ্রায়াসামূলকৈঃ বচনস'বিধানৈঃ "সখি ! সমাস্মিদি,
 অস্বয়মেব মাধব' প্রাপ্যসী"ত্যাদি বহুবাচ্যোপন্যাসৈঃ জীবয়িত্বা মাধবপ্রায়াসাবিঘ্নেন মরুদী
 ক্রতমহস্যো' মা' মরুত্যাধারয়িত্বা ইনম্ভেব মহাবীভতুসারধা' নন্দনেন সচ্ছ বিবাহুৎসবস্মাতিবর্জিত-
 ত্বর্ধঃ উপকম' তদ্বিবস্মনালিঙ্গুঃস্বমিতি যাক্ত' অশুभावित्वाधि परिवोधितास्मि शुभाभिरिति
 শ্রীঃ । তথ্যন মালতী সুখিনী দু'খিনী বা ভবতু, কিন্তু লীলতু স্বভেব শুভাকমভিনায়ঃ, নতু
 মালতী অদু:খিতৈব যদা তথা বা ভবতিলি শুভাকমভিনায়ঃ, পত. সাধুত' "দিয়ে স্বকু" শুভাচ্ছ'
 মাংস্কা জীবিত' নতু মালতীয়া দুঃখাভাব ইতি । এবচ্ছ মালতীপদস্য দুঃখরহিততদে' দ্বা-
 ত্তি দ্বাঅপরজাত' সাম্প্রতীজীবিতপদস্য অ পতদে' দ্বা' স্বচ্ছি' শ্রী' মরুত্যাধারলাভ' মরুত্যাধার্য' স্মাহত
 ইতি মাধবঃ । ফলিত' কথয়তি—সাম্প্রতমিত্যাदिना । देवस्य माधवस्य, परीक्षगुणकीर्तनेन
 तदस्मिन्निधाने एव तदीयगुणानां वर्तनेन (सुखिधाने गुणवर्तने तु सावकलापराधी भवेदित्याशयः)
 अनपराहं अपराधरहितं (नन्दनेन सच्छ विवाहे तु भङ्गानपराधी भवेदित्यपि अन्वते) । "परकीय-
 सेनापराह"मिति पाठे तु परकीयत्वेन माधवान्यसम्बन्धिचीरशौगेन अपराधे अशक्तपराश्रित्वा-
 मित्यर्थः । तदुदयोसेनेव मे भङ्गानपराधः का कदा तनुसम्पादन इति भावः । अपरिपन्थिनौ
 अविघ्नकारिणी ।

(उ) (निष्ठेर देह अशुलि धारा देथाईरा) ये हेतु माधवप्राप्तिव
 अत्राभाच्छक राक्याविद्यास धारा आनाके लीविह राधिदा नन्दनेर सहित
 विवाहोपक्रमरूप एहे अतिगर्हित अशुर्धान अशुभव कवाइतेह । (अतएव
 आमि प्रिकई बलिदाहि, मानतीर जीवनई तोयापेर अतिनश्चित, किञ्च मानती
 अर्थात् मानती किञ्चने निर्दुःखे थाकिवे, तथा तोयापेर अतिनश्चित नहे)
 नस्मत्ति आमाव ईहाई मनोरथ ये पराके सेई महांदा माधवव उपकीर्तन

- মক । সৌখী সীমা চেহস্য । (২৮)
 লবঙ্গিকা । (মাধব' সংগা সমাধয়তি) । (২৯)
 মক । বয়স্য ! উপস্থল্য লবঙ্গিকায়াঃ স্থানি তিষ্ঠ । (৩১)
 মাধ । বয়স্য ! পরবানখি মাধবেন । (৩২)
 মক । দ্বয়মেব নেদৌয়সা প্রকৃতিরম্ভ্যুদয়ানাম্ । (৩৩)
 মাধবঃ । (স্বৈ' লবঙ্গিকাস্থানে তিষ্ঠতি) । (৩৪)
 মাল । সচ্চি ! করিহি অশুকলদায়ে পসাদং । (ম)

(ম) সচ্চি । কুরু অনুকুলতয়া পসাদম্ ।

(২৮) সৌখী—পরাক্রান্ত, নেতৌয়িকঃ স্বেচ্ছঃ উপস্থতীতি মাধবঃ ।

(২৯) মাধব'—পূর্বসঙ্ঘে তৈন স্মিরীকৃতকাম্যাতোলাবন্ধান' । স্ব'হা—অনুকূল-
 সচ্চি তৈন ।

(৩১) লবঙ্গিকায়াঃ স্থানে লবঙ্গিকা প্রকৃতিঃ ইতি ।

(৩২) মাধবেন অম্বয়সন্দর্ভমভয়েন সাং সতাবস্থিতমাম্বলীকয়ন্দা মনোখাঃ পদ্যমেবমভয়েন
 বা পরবান্ মাম্বলীস্থানী যাতু' পরদলঃ ক্রতৌয়িকি, সচ্চিবা যাতু' নৌতৌখৌখ্যেইঃ ।

(৩৩) নেদৌয়সা অনির্ভবায়া (অনির্ভ+ইৎনৃ, "অনির্ভবাদৌর্ভেদস্যৌ"
 ষাটসিকায়স্য নেদাটঃ) অম্বুদয়ানা অম্বিলবিতস্বীকামাদিসম্ভবানাং দ্বয়মেব প্রকৃতি-
 স্তম্ভাঃ । এবাদগামুদহনামকালী যদগারকম্বাদিসাঞ্জিকমাম্বৌদহানু পরাখৌনসং মনু
 সামবিকশিতার্থঃ ।

(৩৪) স্বৈ' মল্ মালত্যা অসচ্চি' যথা স্থাপদেখ্যেইঃ ।

(ম) অনুকুলতয়া মরখোত্রমতিথমারুকুস্মৈ ন, পসাদং অম্বব' ক্রম ।

করিয়া অঙ্গগরাধী আত্মাকে পরিচয় করিব । আমাব এই বিবরে শ্রীরসনী
 প্রতিকুল হইও না । (এই কথা বলিয়া মালতী লবঙ্গিকার পায়ে পবিন)

(২৯) মক । ইহাই বেহের চরম সীমা ।

(৩০) (লবঙ্গিকা-কল্পলীলাক্ৰান্তে মাধবকে আস্থান করিল)

(৩১) মক । বহুত ! তুমি বাইরা লবঙ্গিকার স্থানে গাড়াও ।

(৩২) (মাধব অতিসম্মুগ্ধে বহিরা লবঙ্গিকার স্থানে গাড়াইল)

(৩) মাল । সচ্চি ! মরণাগ্রমৌবনরপ আশুকল্য কবিয়া অম্বগ্রহ কর ।

माध । सरले ! साहसरागं परिहर, रभोरु ! मुञ्च संरम्भम् ।

विरसं विरहायासं, सोढुं तव चित्तमसहं मे ॥ (७५)

माल । सहि ! अलंघणोओ ज्जेब्ब दे मालदीपणामो । (५)

माध । (सहर्षं) किं वा भणामि विच्छेददारुणायामकारिणि !

कामं कुरु वरारोहे ! देहि मे परिरम्भणम् ॥ (३६)

(५) सहि । अलङ्घनीय एव ते मालतीप्रणामः ।

(३५) सहस्रं च लवङ्गिकाभयपनीदनेन स्वल्पप्रज्ञापने मातृती निःशङ्कं न स्वमनोगत-
सम्बन्धं निवेदयेत् सञ्जया वा दूरं गच्छेदिति मत्वा माधवः "तत्समं तदभव" दीप्तोत्प्रेतः
प्राकृतक्रम" इति संकृतसमिन्नेव प्राकृतेन लवङ्गिकायाः स्वल्प च साधारणेन प्रत्येन लवङ्गिका-
कथनयोगिनेव स्वल्पव्यमाह—सरले इत्यादिना । हे सरले ! अङ्गुष्ठे ! साहस्ये
प्राप्त्यागदप्ये साहसिकव्यापारे रागं अभिलाषं परिहर परित्यज । तथा हे रभोरु ! कदली-
सम्भ्रमोहदेही ! संरम्भं मनुदयोगमपि मुञ्च परिहर । अत इतुमाह—विरस-
मित्यादिना । विगतो रसः साधारिकानुगतो यथावाह्यं तव विरहायासं विवेकदुःखं
सोढुं मे सम चित्तं असहं असमये । तथाच मां प्रयत्नकल्पयामि त्वया मरणसोचना मरकोह-
योग्यं न कर्तव्य इति भावः ।

अत्र पूर्वाङ्गतवाक्यार्थद्वयं प्रति पराङ्गतवाक्यार्थस्य हेतुत्वासाधार्यहेतुत्वं काव्यलिङ्ग-
मत्वकारः । नचात्र भाषाश्लेषव्यक्तिः कार्यो, एतेषां शब्दानां संकृतप्राकृतविभेदयोः रूप-
साध्यं इति वाच्यमिदामावात् श्लेषवानुपपत्तेरिति । आर्याभारतिः ।

(५) सरले इत्यादि वाक्यानां लवङ्गिकाभिधानधान्ता स्वमरणस्य लवङ्गिकायां अनभि-
मतत्वं परिज्ञाप्य पुनरनुभवति—सखीत्यादिना । अलङ्घनीयः अलङ्घनीयः । तथाच मातृती-
प्रणामगौरवेण तत्रानभिभवित्तमपि माधव्याभिव्यक्तमिति तद्व्यवहृतुमोदनीयमिति भावः ।

(३६) सहर्षमिति । सहि । इत्यादुत्तरया माधवत्वेनापरिज्ञानावगमो हर्षहेतुः । माधवः

(७६) माध । अङ्गि मरुते ! प्रार्थनागुरुप साहसिक व्यापावे अङ्गि-
परित्यागं कर । हे रञ्जोरु ! मरणेव ईर्ष्यागणं परित्यागं कर । ये
हेतु आमार चित्तं मरणविशेषहेतु त्वोमार विवहदः एव सह करिते
अनुमर्ष ।

(५) माल । मालतीं प्रणामं त्वोमार मरुषाई अलङ्घनीय ।

माल। [सहर्षम्।] कथं अणुगर्हीदस्मि। [उत्थाय।] इष-
मालिङ्गमि। दंसथं उष पिप्रसहोए वापूकोपोहो ष चिकुहं पच्छिमं
ष लम्भाश्चदि। * [आलिङ्गय मानन्दम्।] सच्चि। कठोरकमल-
गम्भपद्मलो अम्मारिसो ज्जोव्व दे अल्ल गिब्बावुदि मं सन्तप्यमाथं

(१) कथमनुगृह्णीतामि। इषगानिद्रामि। इमं नं पुनः विप्रसच्छा वापुलुपीकेन
निवर्तं चदिर्न न लम्भने। सच्चि। कठोरकमलगम्भपद्मलः अन्नादस एव ते अथ निवर्तयति
मा मन्तप्यमाना विप्रसच्छा. शरीरस्यम्। किञ्च मीनिदिनिवेकितार्थलिमंन रचनेन विज्ञा-

पुष्पवर्दीव तनुसुदेरेव मन्दैलंपट्टिकोवाट्ट—किं वेति। कायवपसे ई विच्छेददायवायाव-
कविधि। वर्तमानविहेनातिभीषणकष्टदायिनि। किञ्च मथामि मरणावधि किंवा
त्रयीमि, तस्यायनातमिन्वचोदवान् मनुमाना मरकस्य निशुद्योजनवाच तत्र न किमपि
वक्तव्यमस्तीत्यर्थः। अतएव ई वरारोष्टि। सुयोषि। (वरारोष्टः शोचितादीरिति मथामि)
कानं कुह नया सद् कानव्यापारं वनुविह। "ई विच्छेददायवायावकविधि मरणा-
मविधिनिहेवातिभीषणकष्टदायिनि। किं मथामि? तत्र मरणावधि किं कथयामि?
उपमयायमहनीयलात्र किमपि वक्तुं प्रमथामीत्यर्थः। अतएव वरारोष्टि। कानं मथामि-
लखितं कुह" इति लवङ्गिकोक्तिमानिशाजिकः। मायथा बोधनीयः अर्थः। अतएव मी मन
परिरक्षथं आलिङ्गनं हेति इत्युपमयन समालम्।

अथ "माधवं संश्रया ममाधुवति" इत्यादिवलतदने सन्दर्भे अत्रना माधवमिनापयुवथा
निष्कानादधिवर्नं नाम नर्मसन्नेवर्तं, दर्पयोक्त तत्रचयस्य—"अधिवनममिसिक्खित्त" इति।

(२) "कानं कुह" इत्येवमभिप्रेत्येति अत्रयत् लवङ्गिकायाः—'सन्धावि' इत्या सावन्द-

(३७) माध। (हर्षेण सहित) हे विच्छेद दाया जीवण ह्मंन मननीये
मालति। तेषाम् एते मूला विषये आदि कि वगिर? (अत्रात्र असहनीय
उ निष्प्रेक्षोत्तनीय विधार ए विषय आदि किहूहे वगिते. छाहिना) हे मूलाणि।
तुमि आमार सहित काम व्यवहार कव, आमाके, आनिद्रन सेठ। (नवकिकार
उक्तिव्रमे मागतीवोष्य) अर्थ—"तेषाम् एते मूला विषये आदि आर कि
वगिर, तेषाम् बाह्य ईच्छा ताहाई तुमि कर। हे वरारोष्टे। आमार
आलिङ्गन सेठ")।

(४) माण। (हर्षेण सहित) अने कि आदि मरणाद्यमोहन वार्ता अत्र-

বিদ্রমহীএ সরীরক্ষসৌ । [সাস্ত্রম্ ।] কিঞ্চ, মডলিবিগিবে-
সিদ্ধলী মম বদ্রপেণ বিস্বাষেসি তং জণং, জঘা, ণ ময় মন্ড-
ভাঙ্গণীএ, বিদ্রসন্তপুণ্ডরীশলচ্ছীবিলাসহারিণৌ স'পুষ্কচন্দ-
মপুলাহিরামস্ব মুহস্ব দে স'ক্ষন্দৎসপেণ সম্মাবিদৌ চির'
মহস্বৌ লৌশ্রণাশং । মুধামণ্ডোরহিঁ শ্চ অবিরদবিদ্রম্মমাণ-

পথিষ্মি তং জনং, যদা, ন মদা মন্ডমাণয়া, বিকসন্তপুণ্ডরীকলক্ষীবিলাসহারিণঃ
সপুষ্কচন্দমপুলাহিরামণ্য মুহস্ব তে স্বচ্ছন্দর্শনেন সম্মাবিতপিরং মণ্ডৌমস্বৌ লৌশ্রণাম্ ।

মাহ—কথমিতি । শব্দগুণীতাদি প্রাপিতমরণাদীকরণেন ক্তাশৈলি । পথিমং মরণস্তা-
চিরমম্পাদনীযলেন শরমং প্রিয়সহগাচর দর্শনং শব্দীকনং বাধৌত্বীক্রেম দুঃস্বাতি-
স্বৌভবতানুপ্রমসাহীৎ নিবৃত্তং প্রতিবৃত্তং ন লভ্যতে । (পতনৌভ্যায়ালিঙ্গনকরণৌপি কথং
শব্দন্যেন ন পরিজ্ঞাত ইতি মদা নিরাহতা) एवं শব্দিকান্তুহ্যপি মাধবে ক্তাশৈলিনা
জানতৌ শ্বিভ্রাতা মতভ্বে নিমগ্নেব স্তন্যাপয়নমনুপ্রমবলৌ পুসরাহ—সলৌতি । ক্তৌর'
ইতিবতং যত্ কমনং পন্নং তস্য গর্ভবত্ বীজকৌপবত্ পঞ্চলঃ শৌমাঘক্চুক্তিতঃ শ্বনাহসঃ
স্বানুভূতশ্বিভ্রতশ্বপঃ, নিচ্চাপয়তি শ্রীতশ্রয়তি । মরণে ক্তনয়যা মাধবং প্রতি শরমা-
ভেদেয়ং ক্তাশিতুমাহ—কিচেতি । তং জনং মাধবং (মনসা পতিলেন ব্রতত্যাগামানুজ্ঞেচ্ছ ইতি
নস-যম্) বিকসন্তা মপুলাহা পুণ্ডরীকানাং পন্নানাং লক্ষ্মীবিলাস' শৌমাঘক্চুক্তিগ' দরতৌতি
বদীক্স স্তৌশ্রণাশিক্ সুন্দরসৌল্যঃ । স্বচ্ছন্দর্শনেন যদামিপ্রতসমীচয়েন শৌশ্রণানাং

গৃহেত হইলেন । (উত্তিগ্ন) এই আশি আলিঙ্গন করিতেছি । ৬শ্রপ্রবাহের
প্রতিবাহ বশতঃ প্রিয়সখীর চরমবর্ধনও পাইতেছি না । (আলিঙ্গন করিয়া
দানবের সহিত) সখি ! পরিণত গল্পের গর্ভকোষের জার বোমাকগুচ্ছ
পূর্বাযুক্ত স্পর্শেব বিষ্টিরূপ তোমার শরীর স্পর্শ সন্তপানান আমাকে আশ
শীতল করিতেছে । (সাক্ষনেজে) আরও বলি, মতকে অঙ্গুলি নিহিত করিয়া
তোমার বাক্যাংশারে ভীহাফে ঘানাইও যে “নলভাগিনী আশি প্রহ্লন কমন-
শৌভাবিকাশহারী ও সম্পূর্ণ চশ্রমগলের জার মনোজ্ঞ তোমার বরনের খঞ্জন
বর্ধন ষার। নরনেব অহোবসব সম্পাদিত করিতে পাইব নাই । অধিচ্ছিন্নরূপে
বর্ধনান হর্দননীয় কামোবেগের সম্পর্কে বাহার মূলবন্ধন উচ্ছিন্নপ্রায়, তানু
ফরফে কৃৎ। ননোরথ বাবাই (৭ পৃষ্ঠা) ধারণ করিয়াছি । আনার বেই

दुब्बासुब्बे अन्वैकहन्वसमाणवन्धणं धारितं द्विप्रथम् । - गमिष्या
 अ वारंवारं सविसेसदूस्तहारभद्रमखाद्वयसङ्गीश्रया सरीरसन्दाह,
 कर्धवि अदिवाहिदा चन्दादवमस्यमारदप्यमुहा धणत्वपरम्परा,
 सम्पदं उण थिरासास्त्रि स'बुत्तेसि, तुएवि पिअसङ्गीए सञ्जदा सुसरि-
 दम्बद्धि । एसा थ सिरिमाहवसङ्घयणिआणमएहरा बडलमाला
 मालदीजौविदणिव्विसेसं पिअसङ्गीए दहन्ना सञ्जधा हियए
 धारणीपत्ति । (१)

सुधासरीरद्वेष अविगतविजुषमहापदुर्वातीरे मन्वतिस्सरोदंमानवन्धनं धारितं इत्यम् । यद्विवाह
 वारंवारं सविसेसदूस्तहारभद्रमखाद्वयसङ्गीश्रयाः सरीरसन्दाहः, सधमसि अतिवसिधता,
 चन्दातपमधप्रमादाप्रमुखा अनर्धपरम्परा, साम्प्रतं पुणर्निधायसि संश्रया इति । लयापि
 विप्रसङ्गा सर्वदा अर्थात्प्राप्ति । एसा थ योनापरसङ्घचनिर्वाचनगीहरा बडलमाला मालती-
 औजितनिर्निधेयं त्रियसङ्गा इत्यस्या, सर्वथा इत्ये धारणीया इति ।

मम मयनानां (कदुषधनं दयेनवाचनानिगम्ययौतनाथं, क्विन् "लीचनयो"रित्ये व पाठः)
 सरोदुचयः परमानन्दः न चआहितः न सन्पादितः । सुधा सरीरद्वेषः "पथा तीव सधमि-
 मेव" सुसमसुप्रविद्यामी"ति इयाभिविधेयैः, अविगतं अविच्छेदं विजुषमहापदस्य सर्वमापस
 दुर्वातीरे मया दुर्धमशौचकानोरे मया यो ज्वितिकरः सन्पदकंः नित चदर्शनानं अविच्छेदशब्-
 धधनं सूत्रवन्धो मया, तथाभूतं इत्यं धारितं एतावत्कालं परिवचितं । तथापि-
 सरीरधी यदि मालासत्तदा तादृशीरेमेव मम इत्यसुसुल्लितममविष्यदिति भावः ।
 अविधेयैः सविसेसैः चारण्यैः सङ्गीराजुषिवनश्रयोमनस्सिनीद्वयश्रीवषादिव्यापारैः दुर्धनाहितः
 शरीरकालोपायविगमदेदुधिनिताः कलाः सङ्गीजनय येः तथाभूताः सरीरसन्दाहा, मला-
 द्दिहन्वयाः धमिताः अत्रभूताः । अन्धकिरवादीनां विरहिजनसनायकत्वं प्रसिद्धमेव, अत्र एका-
 तपदीपादलं कार्यकम् । अनर्धपरम्पराः अविच्छेददूस्तङ्गुणप्रवादाः, लयमसि अतिरुष्टेन

शुभावसङ्गाप सतिप्रस उनीराजुलेपनञ्च श्रयोम नलिनीपञ्चव शेषावर्षाणि
 व्यापादे सरीरिगके अताञ्च दृष्टिस्थितं कविश्लाघे, ताहाञ्च अत्रुत्तव करिवाहि ।
 छत्रकिरणं च मलय माकठ प्रेङ्गुति अमर्षकानो वृत्त सकल अति कष्टेई (तोवाय
 आश्रिब आशाः) अतिवहित । करिवाहि । किञ्च सङ्घाति अक्षेवारे निवाप
 हईरा पङ्क्तिवाहि । प्रिय सरीर मर्षना आयाके अरण करिञ्च । श्रीवाधवव

(সকলগুণদ্বয় সাধনস্বয়ং হৃদি বিন্যস্তনৌ সঙ্গমা অপরূপ্য সাধনৌতকম্য' নাটয়তি ।) (১০)

মাধ । [অপরূপ্য ।] হন্ত ! (১৮)

एकोक्तस्त्वचि निपिक्त द्वावपीड्य निभुंनपीनकुचकुण्डलयानया मे ।
कपूर् रहारहरिचन्दनचन्द्रकान्तनियन्दशैवलमृणालहिमादिवर्गः ॥

অতিবাহিতাঃ, তবৈব সানামায়া অতিক্রান্তাঃ । পুনঃ কিন্তু নিরাশা নন্দনেন সঙ্গ বিনাহসে
পিবা স্থিরীকৃতত্বাৎ লতপ্রাপৌ ইত্যায়ামি স'ংগেতি বিশাখয়িত্বসৌন্দর্যঃ । শৌমাধব-
সঙ্গস্যৈব সাধনামৌচার্যমবিশ্রীকসনাকুললেন সানিবশাদিতি মনস্বয়ম্ । মালাতী-
শ্রীবিতনির্ভিমেষ' মালাতীশ্রীবিতানুগম' যথা স্বাচর্যা দ্রষ্টব্য নাবহীননীদৈবর্ঘ্যঃ ।

(১০) অপরূপ্য চন্দ্রোখ বিন্যস্তনৌ বক্তনমালামপরূপ্যনৌ, সঙ্গমা অপরূপ্য মালাপাণ-
কালী সনরহিতীরক্সলায়নুমতাত্ পুরুষবুদ্ধ্যা বিভ্রাতীযালিঙ্গনপুঙ্খস্বরবেণ কথয়িতু
প্রবেশেণ সা সাধনপ্রকৌতুকাৎ স্রুত' কিচ্ছিদলর' মলা (প্রথমবিষ্ণুসংহায়ে স্মৃতিবিশিষ্টাবপি
পুরুষাদপসরণ' সজ্ঞাদিপ্রকৃত' স্ত্রীষা স্নানাবিক্রমিতি সাধনপরিচয়াদপি মাল্যপসরণ' ন
বিরহমিতি বিভ্রাতীশ্রী) সাধনৌতকম্য' ময়াদিজনিতবৈপ্লব' নাটয়তি মনিনয়তি ।
তাড়য়নিঘতস্থানে পিতাশ্রয়নুমতপুরুষেণ সঙ্গাবস্থান' তদালিঙ্গনাদিতঃ সাস্তিকমাবৌদবস
সাধনৌতকম্যইতুরিতি ।

বধৈন সচমেষ সমতীব তাপপ্রতীনে: পদাচাপী নাম নাটয়ানুসার: । তদ্রথচলু—
"মৌছাবধৌরিতাবস পদাচাপ: স এব তু" ইতি ।

(১৮) অত "হন্ত" শব্দে হৃৎসংযোজকঃ ।

(১৮) একৌকল ইতি । নিভুংদ্রী মাতালিঙ্গনমাত্মদীয়কংমবচসৌঃবপড়ীনেল
কিচ্ছিদবনতায়মামৌ, অত এব পৌনী পৌবতোমাপরী ক্রমৌ সনী এব ক্রুৎমবৌ মুক্তবৌ

বহুস্ত-নির্বাণ-ননোহর এই বকুগমাগা মালতীর বীবননির্কিশেবে শ্রিয় সখীর
লষ্টব্য ও সর্করা স্ববয়ে ধারণীর ।

(এই কথা বলিয়া মালতী নিজেব কণ্ঠ হইতে বকুগমাগা সাধবের স্ববয়ে
বিলম্ব করিতে করিতে সহসা অপরূপ হইয়া ভীতিজনিত কম্পের অস্তিনয়
করিতে লাগিল)

(৩২) মাধ । (অস্তের অক্ষতভাবে) অহো গাঢ় আবিধনবশে আনাহ
করুন বন্ধের অবপীড়নে বাহ্যিক নীল স্তনযুগলের অগ্রভাগ কিঞ্চিৎ অবনত

লব । সছি ! স্ৰবালম্মণিল্লেব স্ৰবালছাসি । (ব)
কল । অহৌ ! সরসরমখৌঅদা সঁবিছালস্ম । (শ)
মক । মহাভাগে ! এবনেতত্ । (৪২)

(ব) সছি ! স্ৰবালম্মণীধৌপালম্মাসি ।

(শ) অহৌ সরসরমখৌয়তা সঁবিছালস্ম ।

বিনোদিতা কথঞ্চিৎবিচারিতা বেদনা বিরহস্যথা যেষু তানি, ত্বৎসেইছসম্বিদা ময়ি তবানুগায়ো-
ঽসীতি বুদ্ধ্যা (মৌপলম্মিঃয়ত সঁবিদিয়েমরঃ) অবলম্বিতং ধৃতং জীবিতং জীবনং যেষু
তযামুত্যানি দিবসানি কিং বা মযাপি (ন ছেবলং তয়েৎপের্যঃ) ন অতিবাছিবানি নাতি-
জ্ঞানানি ? অপি তু অতিক্রান্ত্যবেতয়ঃ । তথাচ স্ৰবেদনামাবনিবেদনানুস্মিতেন তযি মহে-
দনালমিছানিগাসমুদর্শিত্যম্বিজ্ঞা তব নিন্দা মযা ছিয়ত ইতি মাষঃ ।

পরস্পরানুগায়ৌনসমুৎসেপাদীতত্ "আচেপৌ নামাঙ্কম্, তযাচৌকং—গর্ভবীজসমুৎসেপাদাচেপঃ
পরিকৌর্চিতঃ" ইতি ।

"আছ্যাজং পূর্জ্জমৌকি" ইতি দর্পঅলম্ববাদবাজ্ঞাজং নাম নাটয়ালছ্যাজঃ । এবং পরিদাছ-
কছ্যাজং ইতি নিরয়ছপভাজ্ঞাজঃ । অগ্রয়ংসরথে অর্থাৎপতি, ময়মহিতৌষসরঅবৌরনুগাতথ
যথাযথসুহৃদৌষ ইতি তেথাং পরস্পরৌষসেচ্চাত্ সঁস্টিঃ । নসকতিলক্ষ্যভসম্ ।

(ব) স্ৰবালম্মণৌযৌব স্ৰবেদনানুস্মিৎ মাষরবেদনাতা অননুমানেন তিরস্কারযৌগৌব ।
তথাচ তব নিন্দাকারথেলাস্ম কচ্ছিছৌষ ইতি মাষঃ ।

(শ) সঁবিছালস্ম অসালযৌর্কলনছপস্ম বিধাতবিছালস্ম । সরসং ছানুরামং অস এবং
রমখৌযং মনৌযং তস্য মাষলস্মা । দুয়ানুক্রবারলৌকনস্ম কলছঁসস্য স্ৰবতৌছিবিদম্ ।

(৪১) যে সকল দিনে উৎকট কারুর মেহলগ্নাশয়ন মহাময় হইয়াছিল,
বাহাতে তোমার মানসিক সঙ্গর ছায়াই বিবহব্যথা কথঞ্চিৎ নিবারিত করিয়াছি,
এবং "জানাব প্রতি তোমার অনুগ্রহ আছে" এই জানকশব্দই যে সকল
দিনে ছৌকন ছারণ করিয়াছি, সে সকল দিন কি আশিষ্ট অতিবাহিত করি
নাই ?

(ব) হা । সছি । তুমি তিরস্কারের উপহুঞ্জা বলিয়াই তিরস্কৃত হইয়াছ ।

(শ) কন । অহৌ—এইস্থানে ইহারিগের সন্দেহনরূপ বিধাতার বিধান
অত্যন্ত সরস ও রমণীয় ।

মালতীমাধবে

ত্ব' বকসেতি কথ্যম্যবলম্বিতাক্ষা,

সত্ব' জনৌঃশমিত্যে দিয়মাননৈপীত্ ।

যাবদ্ধকঙ্কণকরণ্যপ্রসাদ-

মায়ায়. নন্দন্তু চিরায়, ফলন্তু কামাঃ ॥ (৪১)

স্বব। মহাশুভান! হিষ্যৎ বি অ্যপড়িহুদমুখ'গাছসাছধৌ
অ' জাযৌ, কি' দাণি' করগ্যছৌ কিম্বারেদি । (৫)

(৫) মহাশুভান! হৃদযেপি অ্যপনিপুনসহস্যাহগাছধৌঃ' অ'ঃ কিনিদানৌ করগ্যছৌ
বিম্বারয়তি ।

(৪১) মহাশুভান! মালতী: সখীধন', পদমাধবীন প্রদত্তা তন্ পদ' যাবাধ-
কিম্বাধ: ।

(৪২) কথ্যম্যবলম্বিতাক্ষা—সমিতি। সৎ বস্তুমল্য অক্ষিণতুরঙ্গা ইতি ইতীরেণ
কথ্যমবি অলিঙ্গিতেন অ্যবলম্বিত:। তব বিবদেহু খৌঃপি বিদুত:। আযাভা জীৱিত' ইত তদাযুত:
অ'ব' জল: ইত্যৌ দিবসান্ তব দর্ম্মন্ত ঘনাবহিন্যপি অ'নৈকৌঃ, অ'দ্যগাণিপ্রত্যক্ষ্যেণ অ'নি-
শ্চান্যমানৌতি সত্ব'। তদায তবাতুধামাধৌঃস্বয়ং জীৱনধারকপুংগুরিত্যত:। পরমবি জয়েষ্যস
জীৱনরক্ষণী সখীয়া অ'লিঙ্গনমিতি ধ্যায়:। অত পর আভয়কদম্বল বিদুতবিশাছস্বয়ং
(অ'হ' অ'রমুঘনা' মূলনয়সখীসৌমি মেদিনী) করত তব ধার্যে:। অ'যত: পরিবহ: স
এব প্রসাদ: অ'তুধচল' আদ্যায় সায় নন্দন্তু বাধব' বরসোজ' সখ্যাসু, আনা: অ'জা'ত'
সখীরমায় বিচয় মূলন্তু সফলতা: সন্তু ।

অ'ব অ'তুধ'রবি মাইনাক্ষসখীঃ ইতি সন্তুধবার্ধককারণ্যপ্রসাদে'নন্দন্তুদীপ্য: ।
সম্মতবিনকাণ্ডম্ ॥

(৫) সখীতি। হৃদযেপি সখ্যসি অ'বি (হৃদ' অ'বসি ধ্যানে ইতি ইম:)

(৪২) অ'ক'। মহাভাগে! সখী মাধব ধার্য' বনিগাছে, তাঃ' যত: ।

(৪৩) "সুখি ইত্য'ব অ'তি অ'তুধ'ক" এই কারণেই যে কেবল অ'তিবক্টে
জীৱন ধারণ কাঁরা (তোমাকে পাওযা'ত আশায়) বাধব' এতদিন অ'তিবাহিত
ইতিগাছে সত:। অ'তএব দিব্যংস্বধারী তোমাব' পুণিঅ'ধনকণ অ'তুধ'ই
সাত করিগা' মাধব পদ' আন' উপভোগ করক, আনা'রক' মনোব'ব চিত্র-
কাণের স্তম্ভ সফল হ'উক ।

মাল । [স্বগতম্ ।] হা হতী ! হতী হৃদয়ি, কস্যস্মাশ্চ
বিরুদ্ধং কিম্ভি এসা ভবস্বসতি । (৪)

প্রবিষ্য কামন্দকী । পুত্রী ! কাতরে ! কিমেতৎ ? (৪৪)

মালতী । (কথ্যমানা কামন্দকীমালিত্বতি) (৪৫)

(৪) হা ! হা ষিক্ । হা ষিক্ । হৃদয়ি, কস্যস্মাশ্চবিরুদ্ধং কিম্ভি এসা ভবস্বসতি ।

অপতিহত' অপতিহত' স্বীকৃতমিতি যাবত, স্বয়ংহৃৎ এষ অস্বয়হিতপূর্ব্বংস্বকৃতালিঙ্গনমনয়ে
স্বয়ং' কৃতমেতদীয়বচোধ্যমেব হাহস' যেন তযামৃতো' য' জন: সাত্বতী ইদানী' করয়হৃদে
এতৎক'পুংকস্বপাশ্চিহৃদে কি' বিচারয়তি যুগ্মাযুক্তত্বং বিতর্কয়তি ? ন কিমপীত্যর্থ: । যা
স্বয়মেব স্নানাবপৌড়মেগমালিত্বিতবনী, তস্যা মালত্যা ইদানীমিতদৃচ্চ'কপাশ্চিহৃদে ন কিমপি
বিচারার্থীয়মসীতি স্বয়মেবায়' নি:সঙ্কমস্যা: পাশি' স্ফটালিতি ভাব: ।

(৪) হা ষিক্ হা ষিনিমি বিধাদে বিহক্তি: । এষা লবঙ্গিকা কস্যস্মাশ্চবিরুদ্ধং কুল-
কন্যাবিরুদ্ধম' কিমপি প্রতপতি । তদালিত্বালিঙ্গনস্ব কস্যস্মাশ্চবিরুদ্ধত্বে'পি লবঙ্গিকাশ্চমেযৈব
কৃতবানু' কথ্যস্বিত্ব' মুচছত্ব', পরলু' শ্রান্দৈব পিতোরননুভবমেতদহীকৃতু' ন প্রভবামীতি ভাব: ।

(৪৪) প্রবিষ্য কামন্দকীতি, আদ্বীতি মৈব । পুত্রীত্যনেন তৎ কথ্যমপরিচিননে প্রদানে
শ্চ মনাপ্রসঙ্গাধিকার ইতি ব্ধন্যতি । কাতরে । পিতোরননুভবিতমিদ' কথমহীকৃত্যা-
মিতি যদ্ব্যতর্কিতমানসে ! এতৎপাশ্চিহৃদে'যানুভবনমীতি' কি' কথ' করোসীতি মৈব: ।
কথ্যস্বিত্বৈ'পানুভবনমীতি'বসহে তৎ হৈতি' ন যুক্তমিতি ভাব: ।

(৪৫) (তস্যা. মালত্যা: বিব্রুক' স্বীকৃত্য,প্রদীম' ভবনময় ভবনম্) ।

(৪) লব । মহাশুভব ! যে মালতী কংকাল পূর্বেই নিববকে খরং
ইহার বক্ষোদারগরুণ সাহস স্বীকার কবিয়াছে, সে এখন পানিগ্রহণ বিবরে কি
বিচার করিবে ? (অতএব নিঃশঙ্কভাবে ইনি নিজেই মালতীর পানিগ্রহণ
কবিত্তে গাৱেন) ।

(৪) মাল । (স্বগত) হা ষিক্ ! ! হা ষিক্ ! ! আসি হত হইলাম,
(অর্থাৎ আমার মরণই প্রেয়:) লবঙ্গিকা কুলকন্যাকাঙ্ক্ষনের বিবত্বশ পিতাদি
শুক্রজনের অননুমোদিত পানিগ্রহণের কথা বলিতেছে ।

(৪৪) কাম । (প্রবেশ কবিয়া) বৎস ! কাতরে ! এই পানিগ্রহণ-
সুঝোৱনে শৈথিল্য কবিত্তেই কেন ?

(৪৫) (মালতী কাঁপিতে কাঁপিতে কামন্দকীকে আনিঙ্গন করিল)

শ্রাম। (তস্যর্থেষুইকম্ উভয়মথ) যতুসৈ।

পুরাশ্চক্ষুরাগস্তদন্তু মনসৌঃনন্যপরতা,

তনুরান্যনির্যস্য ত্বয়ি মমমভবত্যত চ তব।

যুবা ঘোঃয়ং, প্রেয়ানিহ সুবদনে। মুখ জড়তাম্

বিঘাতুর্বেঃশ্বং বিলস্তু, স্যকামৌঃস্তু মদনঃ ॥ (৪৬)

লব। মমমভদি। কসণচতুঃসৌরশ্যপৌমসঃপমশ্বরণশিষ্মসিদ্-
সমন্বয়সাম্প্রিণ্ডিঠাশিষ্মবণ্ডপামণ্ডপশ্চুড়োঃপুঃসাহসৌ সাহসিধৌ
কতু পমৌ, শদৌ মে শিষ্মসহী উক্সমিদা। (৪)

(৪৫) মগমতি। ঋশবনুর্ইমীঃননৌঃনন্যপরত্বশ্বরণশিষ্মসিদ্বিষ্মমবসাম্প্রিণ্ডিঠাশিষ্মব-
পাশ্চপশ্চুড়োঃপুঃসাহসৌ সাহসিকঃ সন্তু পমঃ, শদৌ মে শিষ্মসহী উক্সমিদা।

(৪৬) পুর ইতি। যত্র মাধবত্ব ত্বয়ি যত্র মে মাধবে তব পুরঃ প্রথমং শ্চক্ষুরায়াঃ নয়ন-
মৌঃসিঃ, তদন্তু মদনলক্ষ্যং মনসুঃশিষ্মসু মনস্বপরতা শ্চনন্যনিহতা পুঙ্কায়নৌতি শ্যবনুঃ, তবয় সন্তু-
শ্মানিঃ শ্চলমশ্মানু কামশ্বরীরশ্মাপঃ সমমভবুঃ। শ্বং শ্চ প্রেয়ানু তত্র শ্বিতনঃ পুবা
মাধবঃ ইহ শ্বত শ্মানে শ্চপলিতাঃ ইতি শ্রীযঃ। শ্বত পব ই হুবদনে। জড়তা কার্মা কার্ম-
বিমুডতাঃ স্তু শ্চ পরিহর। কতরাঃ পরিষ্ময় নিঃশ্বতসৌঃ শ্বৌশ্বেতি মাধবঃ। তেন শ্চ বিঘাতুঃ
বিষ্ময়ঃ বৈঃশ্বং পুবাশৌনির্মিতপাশ্চিৎ বিলস্তু পশ্চেরঃ শ্বৌশ্বশ্চ শ্ববনে বিকাশতাম্। মদনঃ
শ্চামপ শ্চকাতঃ পুবাশৌঃ পরশ্বরশ্চামাশৌঃ পূর্বাশৌঃশ্বঃ শ্চক্ষু মগমতু।

শ্চাপি শ্চতুর্ধ্বশ্বরশৌ সমাকাস্তি তন্তুশ্চয়ান্তেক্ষকারাৎরামারামু মদনহস্তায়াঃ।

“শ্বৌঃশ্বতমশৌঃকিতায়াঃ শ্বরশ্বে শিষ্মাঃ” ইতি শ্বর্ষশ্বতশ্চয়ান মদনশ্চ শ্বৌঃশ্বতশ্চয়ঃ
পরমহস্তাশৌঃ শ্চক্ষুরাশৌঃশৌঃ সমমভবিতশৌঃকিতায়াঃ শ্বর্ষশ্বে শ্চক্ষুরাশৌঃশৌঃশিষ্মাঃ, “শ্চক্ষু

(৪৬) কাম। (মালতীর জিবুক উন্নত কবিধা) দেহে মাধবের তোমাকে
ও দেহে মাধবে তোমার আধমে নেত্রলীলিত উৎপন্নের চিত্তেব্ একাগ্রতা ও উৎপন্ন
পরীক্ষানি হইয়াছিল। দেহে প্রেরিতম যুবা মাধব আধানে উপস্থিত। অতঃপ
ধরি ছুবদনে। জুবি কর্তব্যাকর্তব্য তিষ্ঠা পরিভ্যাগ কর। অর্থাৎ নিঃশ্ব-
তে হেঁদাকে বরণ কর। (পরন্তু উদ্ভাঙ্গ) বিধাতার নির্বাণশক্তি
কানিত হউক ও কামরেশ্ব মফলকাম হউক।

মক । [স্বগতম্ ।] সাধু লবঙ্গিকে ! সাধু, অবসরে খলু
অনুরাগোপকারযোগ্যরীযমীঃ উপন্যাসঃ ।

মাল । হা তাদ ! হা অস্ব ! (চ)

(চ) হা তাত ! হা অস্ব !

কতমিতি বাসার্ষস্য অন্তর্গতমতিপাচনার্ষার্ষদয়ং প্রতি হিত্বাত্ম বাসার্ষহিতুকং কাব্য-
লিঙ্গালঙ্কার ইতি তেষাং সংস্টিঃ । শিখরিণীহিতম্ ॥

(৫) কৃষ্ণচতুর্দশীরজন্মা (কৃষ্ণচতুর্দশীতরুণী) তন্ম্যমেব সাহসিককর্ম্মানুষ্ঠানস্য
তনুমানসিদ্ধলাভ্যকারাতিশয্যার্থে তি মনস্যম্) স্ময়ানসম্বরণে কলাপ্রায়তনান্নিকম্ময়ান-
প্রদেয়পরিষদয়েন নির্ম্মিতৈঃ মালতীদামাশয়াচম্পাদিতঃ বিষমস্বভাবঃ মহামাংসবিক্রয়ান-
কার্যজনানুচিতব্যাপারঃ যেন সঃ (অনেন মালত্যা সাধবস্ব নিরতিশয়ানুরাগঃ সূচিতঃ) তথা
নির্ভাষিতং নিবারিতং প্রচলিতম্ দারুণনিবিদ্ধক্রিয়ানুষ্ঠায়িতঃ কাপালিকাশ্রমদাপোরচর্যস্য
প্রচলিতদোহর্যমীঃ ভীষণবাহুদর্যমীঃ সাহসং মালতীবলিদানাত্মকাসাহসকর্ম্ম যেন স
তাঃমঃ । (অনেন মালত্যা জীবনরচনাকী মহান্ উপকার চক্ৰঃ) (অনদীর্ঘমিষয়-
ব্রতবিশেষলবিত্বচয়া কর্ম্মচারঃ) এষ সাধবঃ সাহসিক- খলু । অতঃ অস্ব প্রচল-
সাহসিকত্বাভেতীঃ মে প্রিয়ময়ী মালতী উত্কম্পিতা অনেন পাণ্ডিত্যেই মদ্যন্ কস্যমানা ।
প্রচলিতসাহসিকপুংস্বান্ সর্ভেযামিভ মদ্যন্ যুক্তমিষায়মঃ । তথাচ স্ময়ানসম্বরণে তাঃমপ্রাণ-
রচানিরপেদসাহসিকতমস্ব প্রযচীকৃতবন্যা মন প্রিয়ময়ীঃ অনেন পাণ্ডিত্যেই মদ্যন্মলতা
কর্ম্মেইব যুক্তেতি সাধবং প্রতি সর্ম্মিত্তিয্যাজৈল সাধবস্ব তাঃমমনুরায়হুপকারেণ আয়নয়া
পরমবতুরয়া লবঙ্গিকয়া তাঃমানুরক্তেনোপকারকেন চ সাধবেন পাণ্ডিত্যেই বিহ্নিদিদ্যায়পেচ্যপি
ন কর্ম্মেইতি মালতীে নিবেদিতমিতি মনস্যম্ ।

(৫৬) অবসরে সমুচিতবয়ে, মরীযমীঃ অতিমহতীঃ, উপন্যাসঃ উচ্যাপনম্ ।

(৫) মব । ভগবতি ! ইনি (একমাত্র মানভীণাতেত পঠ্যাপার) কৃষ্ণ-
চতুর্দশী ব্রহ্মনোতে শ্রুশানে ভরণ করিমা মহাবাংগ বিক্রমরূপ বিসমব্যাপার সম্পা-
দিত কবিরাছেন ও প্রাচণ্ড পাণ্ডু অধোবদন্তেই বাহবগেব মালতী বনিমানরূপ
সাহসিক কর্ম্ম নিবারিত করিরাছেন; স্মৃতরাঃ অতিশয় দুঃসাহসী, এই ক্ষত্রই
(ইহাকে বরণ কবিত) প্রিয়ময়ী কাপিতেছে ।

(৫৭) মক । (স্বগত) সাধু লবঙ্গিকে ! সাধু । উপযুক্ত সময়েই তানু
মহমস্ববাং ও উপকারের উপন্যাস করিরাছ ।

মালতীমাধবে

কাম । বস্তু মাধব । (৪৮)

মাধ । আশ্রয় । (৪৯)

কাম । ইয়ম্ অশেষসামন্তমস্তকোচ্চসপরাগরচ্ছিতচরণাঙ্গুলে:
 অমাত্যভূরিবসীঃ একম্ অপত্যরত্নং মালতী, ভগবতা মহদশমংযোগ
 রসিকেন বৈধস্যা, মন্থয়ৈন, ময়া চ, তুম্ভ্যং প্রদোযতি । (ইতি রোহিতি ।) (৫০)
 ময় । ফলিতং হি নস্তুর্হি ভগবতীপাদপ্রসাদেন । (৫১)

(৮) সা গাত হা অশ্বং তি, যুবথো: সম্মতিলখ্যনপেদমাশ্বৈব: : কুবচনকাজনবিরহ-
 ভাবরসী কথং পুনর্মুখং দর্শয়িত্বমিতি শ্রীষ: । তদাথ বিচারং তদনৌমিব মাধববাখিণ্ডকথন
 কথংম্বতা স্থিরীকৃত্যেতি ব্যাখ্যতে ।

(৫০) কামেতি । অশেষাশী নিরবশেষাশী সামন্তানাং অধিনীকৃতভূপতীনাং যি মস-
 জীপংসা: দিগে:নদ্রাসাদেপ্তাপত্রপুথ্যশীতি যাতন, নৈশং পরতৈ: স্বজীমি: রহিতা:
 অরশাঙ্গুলয়ী যথ মচামুলস্ব: । (এনেদাশ্বা: পরমৈশ্বর্যমাতিকন্যাত্বং সুখিতম্) অপত্যরত্নং
 অশ্রুতনীয়গুণলাবণ্যসম্পন্নতাত্ রবনিবাণতাম্ । তথাচ পরমৈশ্বর্যমালিনীসম্পন্নতাত্ পিতী-
 ঙ্মাণ্ডুলধর্মী কামাজনন্যাত্ সৌন্দর্য্যাদনৈকগুণসম্পন্নতাত্ ভগবতীস্বি নাসামনাদরস্নয়া ধরসীয
 ইতি ভাব: । মহদশমংযোগরসিকেন যৌগ্যসম্বন্ধনামিনিদৈশমালিনা বৈধস্ব বিধিতা (তৈনৈব
 প্রচলনং অলাটপটে লিখিতত্বাদিতি ভাব:) মন্থয়ৈন কামিন (তৈনৈব তদনকারমক্কাশ্রুতমযৌ-
 নিরতিশয়সমগিজননাদিতি ভাব) ময়া চ (তদনুগুণনৌকিকপ্রথমকারণাদিতি ভাব:)
 তুম্ভ্যং প্রদোযতি । স্বংপ্রদানস্ব বিক্রয়করত্বাদীনাং পরিচিন্তনমীব নিরতিশয়বাতুলস্বল্যমালিন্যা
 মাতৃস্বাদনীয়ত্যা: কামন্দব্যা: বৌদনট্টয়: ।

(৯) মান । হা ! তাত ! হা ! মাতঃ । (তোমাদের অর্থে কুণ-
 কন্যাকাজনবিরহ এইরূপ আচরণ করিয়া কিরূপে মুগ্ধ হেবাইব)

(৪৮) কাম । বৎস মাধব ।

(৪৯) মাধ । আশ্রয় করুন ।

(৫০) কাম । বাহা! চরণাঙ্গুলি সমস্ত অধিকৃত নৃপতিগণের মহাকানকার
 পুষ্পপরাগে বঞ্জিত হয়, তাদৃশ অন্যাত্য ভূরিবহুব একমাত্র কন্যা মালতীকে প্রথমে
 বিধাতা তৎপরে কামিনে ও তৎপরে এই আমি তোমার অর্পণ করিচ্ছি ।
 (কামিনীকে বোধন করিতে লাগিলেন)

মাধ । তত্কিমিত্তি বাধ্যায়িত' ভগবত্যা ১ । (৫২)

কাম । [চৌবরাঙ্কলে নত্রে পরিচ্ছদ্য ।] বিজ্ঞাপয়ামি কল্যাণিনম্ । (৫৩)

মাধ । ননু আত্মাপয় । (৫৪)

কাম । পরিণতিরমণীয়াঃ প্রীতয়স্বদ্বিধানাম্

অহমপি তব মান্যা হেতুমিস্তৈষ তৈষ ।

তদিহ সুবদনায়াং তাত ! মত্চ: পরস্তাত্-

পরিচ্ছয়করুণায়াং সৰ্ব্বথা মা বির'সী: ॥ (৫৫)

(৫১) তর্হি' মাধবায় মালত্যা দানে নিষদ্রে, প্রতি' সঙ্ঘাতকলেন মৃতম্ (মাধে
তদ্রথ্য:) ।

(৫২) বাধ্যায়িতমিত্তি "বাধ্যাদিভ্য উদমনে" ইত্যাদ্যনাদব্রাহ্মণশব্দাদ্যবে তদ্রথ্যেইন
নিষদ্রম্ । তথাচ বাশৌদমন' কৃতমিত্যর্থঃ ।

(৫৩) কল্যাণিন' কুশলাস্বদ' তাং বিজ্ঞাপয়ামি বাশৌদমননিমিত্তমিত্তি শ্রেয়: ।

(৫৪) পরিচ্ছতীতি । উ তাত্ ! পুত্র । (পুত্রে পিতরি পূজ্যে চ তাতমন্ড: প্রযুজ্যতে
ইতি শব্দার্থব:) (পুত্বেইন সম্বোধন' বাত্‌সল্যাতিশয়দ্বিতনার্দম্) ত্বিধানাং ত্বাভ্যানাং নানা-
সদগুণসম্পন্নানা পুত্রযাশা প্রীতয়: যচ্ছিন্দু কচ্ছিন্নপি অনুরাগা: পরিচ্ছদ্যা পরিপাণ্ডেয় রমণীয়া:
মনৌহরা: ক্রময়: এব হৃদতামাপন্ন ইতি যাবত্, মবলীতি' শ্রেয়: । অহমপি তৈষ তৈষ তব
বিদ্যা স্বপুত্রৈষ চ সঙ্ঘাত্যখিত্বাদিभि: উতুমি: নিমিত্তৈ: মান্যা মাননীয়া অনতিক্রমশৌভব-
নৈতি যাবত্ । তত্‌স্মাত্ মত্চ: পরস্তাত্ পরবর্তিনি সময়ে ময়ি পরোচ্চতা যতায়ামিত্যর্থ:, ইহ
অর্থাং সুবদনায়াং মালত্যাং পরিচ্ছয়: মাতঙ্গময় এব করুণা ক্রপা তস্যা: সকাশ্রাত্ মা বির'সী:

(৫১) মধ ! তবে ভগবতীর পত্র প্রদানে আনাদের পক্ষ সফল হইল ।

(৫২) মাধ । তবে ভগবতী অশ্রমোচন করিতেছেন কেন ?

(৫৩) কাম । (চৌবরাঙ্কলে নেত্র মার্জন করিয়া) কুশলাস্বদকে
(তোমাকে) বানাইতেছি ।

(৫৪) মাধ । আজ্ঞা করুন ।

(৫৫) কাম । হে বৎস ! তোমার ন্যায় নানা সদগুণসম্পন্ন পুত্রদের
অনুরাগ পরিণতিতে রমণীর (অর্থাৎ জনন: কৃত) হইয়া থাকে । তোমার

इति पादयोः पतितुमिच्छति । (५६)

মাধ । [নিবারয়ন ।] অহৌ ! বাস্তব্যাদতিক্রামতি
প্রসঙ্গঃ । (৫৩)

आध्यान्वयेति, नयनोत्सवकारिणीति,
निवृद्धसौहृदभरिति गुणोज्ज्वलेति ।

বিত্তো মাধুঃ । সর্বদেব ল্যযাসাং গাঢ়প্রণয়েন ভবিতশ্চনিতি ভাবঃ । বির'সৌরিতি "স্বাচ্-
পতিম্বী রম" ইতি পাশ্চৈ পদম্ ।

অত্র দ্বিতীয়াহংবাচ্যার্থে প্রতি প্রথমাহংবাচ্যার্থেইদমস্য হেতুলেনোপন্যাসাত্ বাস্বার্থেইতুক'
কাব্যখিদ্গ' সমুদ্রয্যালদ্বাঢ়ঃ । এব' "শিখা সাদ্ৰুপদেশন"নিতি লক্ষণাত্ শিখানাম গাঢ়গা-
ছদ্বাঢ়েয । নাভিনীতশ্চম্ ।

"অস্মান্ সাধু বিখিত্য স'যমবনানুযোঃ ক্লুচছাশন" ইত্যাদি শাক্তান্তলত্ৰীকলাবদহানুদ্বপ
ইত্যনুসন্ধেয়ম্ ।

(৫৬) সর্বির্ন্ম'শ্বাত্তৌধমস্তগাঢ়ন' পাদবলনেচ্ছাযাং হেতুঃ ।

(৫৩) নিবারয়নিতি পাদী ক্রিচ্চিন্ পদ্যাদপস্যার্থে হস্তধারণাদিনেত্যাदिঃ । বাস্তবল্যাণ্
ধেছাতিযথ্যাৎ প্রসঙ্গঃ অনুযৌধপ্রকাঢ় অতিক্রামতি স্বীভিষমতিক্রম্য বধতি । স'র্ষজনান' শৌখ-
ব'রথ্যামাসৌ প্রবনুস্তস্য গন পারধারণোদ্যোগঃ স'ল' ধৈ'বানুচিত ইতি ভাবঃ ।

(৫৫) কামন্দক্যা অনুযৌধমহ'ক'র্গুমাহ—প্রাচ্চ'তি । ইয' মালতী আধ্যানুযা প্রমস-
ব'মজা ইতি হেতৌ, নয়নযৌ: নৈবযৌ: স্তনুসবকারিণী নিরুপমসৌন্দর্য'খানন্দবিধায়িনী ইতি

পিতা ও স্বভবেব মহাধ্যায়িত্ত্বানিফরণে, আমিও তোমাব মাননীয়। অতএব
আমাব পরোক্ষেও এই স্তবননা মালতীব প্রতি সর্বপ্রকারে গাঢ়প্রণয়রূপ
ফরুণায় বিরত হইও না ।

(৫৬) (এই কথা বলিয়া পায়ে পড়িতে উদ্যত)

(৫৭) মাধ । (নিবারণ কবিত্তে কবিত্তে) অহা ! বাস্তব্যাবশতঃ
অহরোধপ্রকার উচিত্যকে অতিক্রম করিতেছে ।

(৫৮) এই মালতী গবংশলা, নিরুপম সৌন্দর্যাবশতঃ নয়নেব আনন্দবায়িনী,

† ক্রিচ্চিন্ প্রসঙ্গে "সমবতি" ইত্যধিক' প্রযৌজ্য মকরন্দ এবাস্য সৌকশ্য বস্তুলে
নির্দিষ্টঃ ।

एकैकमेव हि वयोकरणं शरीरयो

युष्माकमेवमियमित्वय किं ब्रवीमि ? ॥ (५८) ॥

काम । वत्स माधव । (५८)

माध । आन्नापय । (६०)

काम । स्त्रीक्रियतामियम् । (६१)

माध । स्त्रीकरोमि । (६२)

हेतोः, निर्व्यूढः सध्वजः सौहृदभरः प्रथगातिशय, यस्या तथाभूता इति हेतोः, गुणैः सञ्जायीत-
 ष्यादिद्यद्युच्यैः उच्यन्ता उच्यन्ता इति हेतोश्च, अथ युष्माकं सर्वलोकगौरवान्वितायास्तन
 एव ईदृग्वात्सल्यानुयहभागिनी इति हेतोश्च किं ब्रवीमि, अस्याः विषये वचसा किं
 प्रकाशयामि, अतःपरमत्र विषये वक्तव्यं नास्तीत्यर्थः । हेतुभिः समर्थयति—एकैकमित्यादिना ।
 हि यस्मात् एकैकमेव निवृत्तश्लाघ्यान्वयत्वादिषु अन्वयपरिषत् एकं एकं एव शरीरयः गुणतरं
 अनुवृत्तनोयनिति यावत्, वयोकरणं एतद्व्यक्तासम्पादकारणं, तथाच येषामेकैकमेवानु-
 वृत्तनोयं तेषां सर्वेषामतिरुमिर्षं कथमपि न सम्भवतीति साक्षात् विषये किमपि वक्तव्यमिति
 भावः ।

अत्र मातुल्या प्रथयानुयहविषये वक्तव्यभाषं प्रति श्लाघ्यान्वयत्वादीनां वदनां हेतुनामुप-
 ष्यासात् समुच्चयः, तृतीयवचरणेन पुनस्तत्समर्थनादर्शानान्वासस्यालङ्कारः । एवमावश्यक-
 समुच्चयार्थकचकारादेरुपस्थासात्तूनपदत्वदोषः । तथा "गुणानां कोर्षनं यत्तु तदेव
 गुणकोर्षनमिति दर्पणत्रयत्वात् गुणकोर्षनं नाम नाटान् । वदन्तिलङ्कारप्रथम् ।

(६१) इयं साक्षतो स्त्रीक्रियताम् भार्यालेनाद्रीक्रियताम् । तथाच "गुण्यं प्रदोषते"
 इत्यनेमेव दानं अनेन च तत्सूचीकरणानुरोध इति मन्तव्यम् । क्वचित् पुस्तके ५९, ६०, ६१,
 ६२, संख्याविक्रितोऽन न दृश्यन्ते ।

गुणत्राशूत्रागं च कञ्च नोक्तानि नामानिष . अत्र उक्तानि, विशेषतः
 आपनार एरूप वात्सल्यं च अशूत्रादेव पात्रो, अत्रैव हेतार एति अशूत्रातिशय
 विषये आमि आर कि वनिव ? केनना पूर्वेोक्त श्वशुरजातयादि एकैकटिह
 शूत्रर वनोकरनेव हेतु ।

(६०) काम । वत्स माधव । (६०) माध । आन्नाकरम् ।

(६१) काम हेतारके आर्या करिषा अशूत्र कर ।

কাম । বত্‌স মাধব !

মাধ । আশ্রয় । (৬৪)

কাম । বত্‌সে মালতি ! (৬৫)

সব । আশ্রয়ব্দু ভগবদৌ । (ক)

কাম । প্রেয়ো মিত্রং বন্ধুতা বা সময়া,

সর্ব্বে কামাঃ শ্ৰেয়ধির্জীবিতস্ত্ৰ ।

স্ত্রীণাং মর্ত্তা, ধর্মদারাত্‌ পুংসাম্

দৃত্যন্যোঽন্যং বত্‌সযোচ্ছ্রীতমসু ॥ (৬৬)

(ক) আশ্রয়ব্দু ভগবদৌ ।

(ক) মাধবসম্বোধী কামন্দকৌবাক্যস্বীচরপ্রদানে মালত্যা লজ্জয়া তুখীমাবাক্যবহিক্রিয়া বহুতরপ্রদাননিবহুচরনাপি ।

(৬৬) প্রিয় হৃদি । স্ত্রীণাং মর্ত্তাং পতিঃ তয়া পুংসাং পুত্রকামাণাং ধর্মদারাঃ ধর্মপত্নী চ প্রেয়ো মিত্রং শিষ্যতমঃ সখ্যা, সময়া সকলা বন্ধুতা বন্ধুসমূহয় (শাস্ত্রজ্ঞেয়াদিনা সমূহায়ে বন্ধু) সর্ব্বে কামাঃ মালত্যাবিষয়াঃ (কাম্যনা ইতি কামাঃ কামোণি বজ্) তয়া শ্ৰেয়ধিঃ (শিখিনী-শ্ৰেয়ধিরিলাসকঃ) কিং বহুতা জীবিতং জীবিতস্ত্ৰ, ইতি 'দদ' বন্ধুত্ববোধঃ পরমবাহুসল্যভাগ্যবোধো-র্ভুক্তবোধঃ (পুমান্‌স্ত্রিয়াং সাচম্যে " ইত্যেকশ্ৰেয়ঃ, " বর্চমানাভিকরশব্দোঃ স্বীকৃত্যে " ইতি কর্ম্মরি বহী) বন্ধুত্বং পরম্বটং জ্ঞাতং বিদিতং বহু ভবতু । তথাচ ইতঃ প্রমুখি তয়া মাধবেন শিষ্যতম-নিবহাধেয়ং সঙ্কলবন্ধুসমূহলেন সর্ব্বকামনাশিষ্যত্বেন নিখিলেন কিং বহুতা সখীজীবিত-বোধেণ মালত্যা বন্ধুকনৌযা, তথা সমাদরশৌযা চ । তথা চ মালত্যা তেন তেনৈব মানেন মাধবঃ সমালোকনৌযঃ সমাদরশৌযধেতি মাধবঃ ।

অথ পরম্বটমস্মিতমিত্যাদিবিষয়কাম্যলয় পারম্পরিকতাদন্যোন্ম্যলত্‌কার, নিরুদ্ধং বহুত-ছাদনিত্যমসৌরভাঙ্গি মানেন সহকারঃ ।

(৬৭) মাধ । গ্রহণ করিলাম ।

(৬৮) কাম । বৎস মাধব ! (৬৯) মাধ । আশ্রয় করুন ।

(৭০) কাম ।- বৎসে মালতি ! (ক) সব । ভগবতী আশ্রয় করুন ।

(৭১) কাম । স্ত্রীলোকের বানী ও পুরুষের ধর্মপত্নী প্রিয়তম মিত্র, মনস্ত বন্ধুসমূহ, মনস্ত কামনাস্র বিবস্ত, পরম নিহিত জীবনরূপ । ইহা তোমাদের পরম্পরের পরিচ্যাত হইলেক । অর্থাৎ ইহা যেন তোমাদের মনে থাকে ।

मक । अथ किं । (६७)

लव । भगवदि ! जघा तुम्हे आणवेध । (ख)

काम । वत्स मकरन्द ! त्वमनेनैव वैवाहिकेन मालतीनेपथेन प्रसाधितः, परिणायय आत्मानम् [इति पटलकमर्पयति ।] (६८)

मक । यदाज्ञापयति भगवती, यावदिदंश्चिञ्जवनिकामन्तर्हाय नेपथ्यं धारयामि । [तथा करोति ।] (६९)

(ख) भगवति । यथा यूयं आज्ञापयथ ।

“उपदिष्टं मनोहारि वाक्यं शास्त्रानुसारत” इति दर्पणलक्षणादुपदिष्टं नाम नट्यववचनम् । शालिनोक्तम् । तद्वचनम्—“मा सो गी चेच्छालिनी वेद लोके” इति ।

“यूयस्य सुदन्तु कुर्वन् प्रियसखीवृत्तिं सुप्रजीवने” इत्यादिशास्त्रलक्ष्योक्त्यानुदपत्ता मज्जते इत्यनुसन्धेयम् ।

(६७) लम्बा माधवस्य तूष्णीभावं परिलक्ष्य मकरन्द एव मन्मथोक्तमङ्गीकरोति, अथ किमिति । भगवत्या यदुच्यते तदनेनाङ्गीकृतमित्यर्थः ।

(६८) वैवाहिकेन विवाहसम्बन्धिना विवाहसमये मालतीपरिधानाय रामानुभेदिनेत्यर्थः, मालतीनेपथेन मालतीवेशसम्बन्धादकवक्त्रालङ्कारादिना प्रसाधितः मालतीद्वेष सञ्चितः सङ्घीतमालतीवेश इत्यर्थः, आत्मानं परिणायय उद्घाटय, प्रतारवापसे मन्दनमिति शेषः, वस्तुतस्तु मालतीवेशेन मन्दनं प्रतार्थं मद्यनिकामिति शेषः । पटलकं परिच्छदं (अथ-पटलं पिटके च परिच्छेदं इति शैदिनी) ईदृश्यासदनुष्ठाने मकरन्दसादृशे तु मद्यनिकानामलोम-एव प्रधानतः कारणमित्यलमावेदितेन । “न्यापि प्रासङ्गिकं वृत्तं पताकित्यभिधीयते” इति अर्चवादिन आरभ्य मकरन्दविवाहउत्थानः पताकानामागम् ।

(६९) इतः अस्यां मन्दिरैकपार्थादानोपति शेषः, प्रियवचनिकां चित्पटनिर्मिता

(७१) मक । ईशाते आर वञ्चया किं अरशहे सोकार्थ ।

(७) लव । उगवडि ! आणनि वाहा आळा करिणन, ताहाहे हरेवे ।

(७५) काम । वत्स मकरन्द ! तूमि एही मालतीर टैववाहिक वत्तानकार वारा मालतीरूपे सञ्चित हरेवा निजेर विवाह सम्पानन कर । (एही कथा वलिवा परिच्छर अर्पण करिणन) ।

माध । भगवति ! शुभमपि वदन्नर्थम् अतिसदृशम् इदं
वयस्यस्य । (००)

काम । आः कल्पमस्यां चिन्तायाम् ? । (०१)

माध । एवं भगवतो एव जानाति (०२)

[प्रविश्य मकरन्दः । विहसन् ।] वयस्य ! मालतो अस्मि ।
[सर्वे सकीर्णकं पश्यन्ति ।] (०३)

विरक्तचित्तौ चतुर्थाप्य भवतौनो मय च मध्ये विरक्तचित्तौ विषय तदासिद्धौ मूर्खत्वं ।
अथवा स्त्रीजनसद्विधौ पुरुषस्थानस्थसुस्त्रीजनोचितवक्तृपरिधाने मृश्यात्वं मृश्यात्वादिति भावः ।

(००) इदं मालतीवैदेशेन मन्दनप्रचारणमुत्तरमद्वयनिसौम्यननं मदनपि वदन्नर्थं
अनेकविधसिद्ध्यालुप्तं "शुभमवदन्नर्थं"मिति पाठे तु सुभाष्यवदुविपत्तिकमिदर्थः । अतिसदृशं
अतिसूक्ष्मावनीयम् । तथा "वैतदनुष्ठानं" न सुश्रुतया मन्त्रं रोचत इति भावः ।

(०१) अस्यां इदं वदन्नर्थं अतिमन्दनमतः कर्त्तव्यं नवेत्यादिपद्यायां विचार्यात्वं
एवं नैवाधिकारीत्यर्थः । शुभाक्तं मद्रलानसुलभोचिन्तनमारम्भ मयेव स्यादिति विदुदत्ता-
विपत्तयाम्भावनातिरोधानोपायपरिकल्पनायेति भावः ।

(०२) एवं तद्विनायां समाधिकारी नास्तीति सूच्यं । मदनश्चैव नलहमित्येवार्थः ।
जानातीति, एतादृशदुष्टानि मदनमन्त्रं वा भवेदिति शेषः । तथाच मदनश्चैव यद्वोचते तदेव
मनसिति भावः ।

(०३) मविशेषति । "अविशेषारिणा पुंसां नाट्यं अथ" विगूढक"मिति दर्पकद्वयकारेण
विगूढकं नाम नाट्यार्थः । तथा "कपटं" काव्या यत्र रूपमन्वदिभास्यते" इति तत्रैवैवाम्
कपटं नाम नाट्यात्कार्थः ।

(००) मक । अगती वाहा आळः करिमेन ताहाई हईवे । तवे मन्दि-
पार्थ हईते वदन्ननिर्वृत तिरुहरिणी आनिता ताहा आपनाहेर उ आवाक मथो
विगणित करिआ वदन्नि पत्रिहान कवि । (ताहाई करिण)

(०१) माध । अगवति ! मालतीवेषे मन्दनके वक्तिउ करिण मन्दिपार्थ
पाणिग्रहण वयस्तेर पके उत हईमे उ वद विगणितसुण उ अति दुःसाया ।

(०२) काम । आः ए चिन्ता करिवार लुनि के ?

(०३) माध । ताहा टिक । उत कि अउत हईवे ताहा अगतीह
मानेन ।

মাধ । [মংকরন্দং পরিষ্বজ্য, সৌপছাসম্ ।] ভগবতি । হৃতপুংস্ব
 যব নন্দনো, যঃ প্রিয়ামীদৃশ্যোঁ মনসা মুহূর্ৎমপি কাময়িত্যতে । (৩৪)
 কাম । বলা মালতীমাধবৌ । ইতো নির্গত্য ব্রহ্মগহনেন গম্যতাং
 বদাহমঙ্গলার্থম্ অম্বদিহারিকায়াঃ পথাদুদ্যানবাটঃ, সুবিহিতং
 য তত্রৈব বৈবাহিকং দ্রব্যজাতম্ অবলোকিতয়া । ভূয়থ (৩৫)
 গাঢ়োক্তকণ্ঠকঠোরকীরলবধূগম্ভাচ্ছপাণ্ডুচ্ছদৈঃ
 তাম্বুলীপটলৈঃ পিন্ধফলিতব্যানম্বপূগদৃমাঃ ।

(৩৩) যঃ ইদৃশ্যোঁ পামমুন্দরৌ প্রিয়ৌ মনসা "ন তু কায়েন" মুহূর্ৎমপি "ন তু
 বহুবচ" কাময়িত্যতে কামবাসনাবিষয়ীভবিত্যতে, য নন্দনঃ হৃতপুংস্ব যব, পুংস্বকর্মণা
 বিনা ইদৃক্শ্চন্দ্রমিয়ায়াঃ যব' মনসা জানবাসনাবিষয়ীকরণমব্যসম্ভবমিতি ভাবঃ । পতেন
 মংকরন্দং হৃতপুংস্ববিন্যাসস্বাতীর্থ নৈপুংস্ব' শ্ৰুতিতম্ ।

(৩৪) বদাহমঙ্গলার্থে ইয়াচারবিহিতবৈবাহিকমঙ্গলাচারনুষ্ঠানার্থে, অম্বদিহারিকায়া
 মদৌযাগমধুমৈঃ (বিদ্যতে বৌদ্ধায়নস্য ম'ত্রা, তন্মান্ শুদার্যে কামব্যয়েন ক্রিয়া
 বিদ্যাকিতি সিদ্ধম্) উদ্যানবাটঃ উপবনভাগঃ, তত্রৈব উদ্যানবাটে বৈবাহিকং দ্রব্যজাতং
 উদ্যানবটরক্ষিতযোগিস্বক্শ্চন্দ্রাদিদ্রব্যসমূহঃ, অবলোকিতয়া মত্ৰামধেয়য়া ক্রয়াদিন্দ্রবীর্ষ-
 মিত্যয়া সুবিহিতং সুসম্মিতং । তথাচ তত্র বলা বৈবাহিকীভবক্রিয়া সম্পাদয়ামিতি ভাবঃ ।
 ভূয়থ—পুনথ ।

(৩৫) গাদেতি । গাঢ়য়া স্মৃতিময়য়া উক্তকণ্ঠা মিত্যবিরহজনিতৌষধীন কঠোরঃ শ্রীতঃ
 যঃ কীরলবধূনা কীরলদ্রবৌষধীণা (পতৈবাঁ পদানামুপাদান' পাশুলাতির্মথ্যৌতনার্যে) গম্ভঃ

(৩৬) (নকরন্দ্র প্রবেশ করিয়া হাঙ্গতে হাঙ্গিতে) বহুত আনি খানতী
 হইয়াছি । (সকলে কোতুলেব সহিত বেথিতে লাগিল ।

(৩৭) মাধব (নকরন্দ্রকে আনিজন করিয়া উপহাসের সহিত) ভগবতি ।
 বে নন্দন এইরূপ সুন্দরী প্রিয়াকে মুহূর্ত্তের জন্যও মনে মনে কামবাসনার বিষয়ী-
 ভূত করিবে, সেই নন্দন অবশ্যই পুণ্যকর্ম করিবারেছে ।

(৩৮) কনি । ২৫স যানতি । ৩ ২৫স মাধব । তোমরা এখন হইতে
 নির্গত হইয়া বৈবাহিক মঙ্গলাচারসম্পাদনের জন্য বনেব মধ্য দিয়া আমাং কুত্র
 যৌত্মপ্রবেশ পশ্চাদবহিত উপধনে গমন কর । আমাং অন্যতম শিষ্যা
 অবলোকিতা সেন্থানেই বৈবাহিক মঙ্গলাচরণেব উপযোগি মাল্যচন্দনাহি উভয়-
 সমূহ সম্বিত করিয়া রাখিবারেছে । পুনশ্চ—

কাজীলীফলজম্বিমুগধবিকিরখ্যাঃ;রিণস্তুদুভুবোঁ

মাগাঃ প্রে স্থিতমাতুলুদ্রহৃতযঃ, প্রে যৌ বিধাষ্যন্তি বাম্ ॥ (৩৫)

গত্বা চ তত্রৈব মকরন্দমদযন্তিকাগমনং যাবত্ স্থাতব্যম্ । (৩৬)

কাজীল: তদন্তু স্বস্বপাখ্যে: নিশেতপাখ্যে:খা: জহা: পর্বাণি দেশে তে, তাম্ভৌবটলে: পর্বতগ-
 কস্তুদে: পিনঙ্গা: কাখ্যা:দিলা, কলিতা: শুভাতপঙ্গা: খল পয ধ্যানসঃ ফলপ্রায়ে কিঞ্চিদরনগা-
 যুগদ্রুমা: মুবাশগা: বীড় যদামৃতং । কাজীলীফলাগা বহরৌভনানা (কাজীলী বহরী কাজী-
 লনেকায়ে:) (কাজীলীনি পাঠে নু কাজীলীফলাগে কাজীলফলাগনিষয়ে:) প্রথমা মতপনে দ্রুমা:
 মনৌজা: বিজিয়াখা পতবিখা (মনৌকৌ বাসিবিকিরবিধিকিরবতবিখা: ইত্যমত) স্নাহারা:
 জপিদগনি (স্নাহার উল্লিখিতনিষয়মত) আতিশয়েন সন্নি এখামিতি তদীক্য: ।
 (অতিমপার্যে বদুবস্বয়ং, অতএব বহুবীড়িগা তাহপার্যবখ্যাপনাগমভার "ন স্কন্দেপার্যা-
 যতপ্রৌকৌ বহুবীড়িগেইধর্মপতিপিকার" বহুবুমাগনবিধৌঃ ইতি মতস্যম) তথা প্রিহিতা বসিন
 চখাবিগা মাতুলুদ্রুমা কাজীলফলাগে ইতিবৈটন' মিব তাহয়া: তদমুবৌভানা স্বজবিজিয়া-
 পহারপুংপবদগদীয়া: যাঁ মুবগৌ: প্রেগ: প্রৌতি' বিধাষ্যন্তি জনবিখালি ।

অথ সমীপসাপনগা মন্দিরানা তাম্ভলপদাঙ্গীনা' ধাম, পদিকলবধিব পরস্বপেখ্যা-
 ল্যাপসাকৌ রথবৎ, মাতুলুদ্রবৈটনবলৌ লানৌ যাঁ বহুধা প্রবেশাসাম্যব:, ধরৈবামনৌনেবলৌজনস
 অমগা ইতি যদুগা বদু'খ্যনি: ।

অথ মহানসরলৌ সমাঙ্গরলৌপনা, এবে যযাবগ' হকারমুমাগল্কে কানুমাগযাগরারো ইতি
 বীরা' স্ব'জটি: । মাতুলুবিজীকিত' গগম্ ।

(৩৬) স্নাতব্যমিতি, তথায মদযন্তিকাগমনংকরন্দৌরপি নিবাহীশরনহলাখ্যাংবিজ' তর্কৈ চম্পাদমিখত ইত্যাবব: ।

(৭৬) যে স্থানে ভয়কবুজসকল রূতিপূর প্রিধবিবহজনিত উৎসুকা
 বশত: প্রেঞ্জি মেদল দেশৌর জৌবিগের বংশোদবেশেব জ্যেব নির্মল ও পাতুলর্প
 পর্বসুত তাব মগতাঃ পরিবেষ্টিত এবং ফলতবে অবনত, যে স্থানে বহরীকগ-
 তকবে পদ্বিবিগেব মনোবর কনরব হইতেছে ও সে গানে বাসু মকালিত মাতুলুগ
 বুসের বেটন আছে, তাপূশ সেই উপবন ভূমিতাগ ভোনাগেব জীতি উৎপান
 করিবে ।

(৭৭) এবং সে স্থানে বাইরা মকরন্দ ও মংগলি কাঃ গমন পূর্ব্যস্ত থাকিবে ।

माध । [सहर्षम् ।] कल्याणान्तरावतंसाहि कल्याणसंपदुप-
परिष्ठाद्भवति । (७८)

कल । दिदृश एवमपि नः मविष्यति । (ग)

माध । कथं सन्देह एवात्रभवतः । (७९)

लव । सुदं पित्रसदीए । (घ)

काम । वत्स मकरन्द ! वत्से लवङ्गिके ! इतः प्रतिष्ठा-
महे । (८०)

(ग) दिदृश एवमपि नः मविष्यति ।

(घ) सुतं प्रियसखा । -

(७८) कल्याणसम्पत् मदीयमात्रतीलाभलक्ष्मणमङ्गलसम्पत्तिः, उपरिष्ठान् उपरकाशे
कल्याणान्तरावतंसा मकरन्दीयमदयनिकालाभलक्ष्मणमङ्गलान्तरावत्कारा हि निधितं भवति ।
भगवतीप्रयत्नस्वात्मश्रुत्यादिति भावः ।

(ग) इदमपि मकरन्दीयमात्रतीलाभलक्ष्मणमङ्गलमपि ।

(७९) भगवतीक्रीडललाप्रतिबन्धत्वादितदमन्यवयम् मविष्यतीति नाकभयता यद्वा
कर्त्तव्यत्वर्थः ।

(घ) सुतमिति, भगवत्या स्वकीयाग्रमपयादवस्थितोपवन वननाथ गृहयन्तिकामकरन्दानमं
यावत्तवावस्थानाय च यदभिहितं, तत् सुतं किमिन्द्रियैः । तथाच सद्गुणैरन्वयावच्छेदं म कर्त्तव्य-
मिति भावः ।

(८०) भद्रे ! हायुमीले ! इतः अद्यान् स्यान् प्रतिष्ठामङ्ग मदयनिकामकरन्द-
विवाहसम्पादनाय गच्छामः । विद्यन्ते कर्त्तव्यकामिः सादिति भावः ।

(१७) माध । आमाव मागतीगातरूप मङ्गलसम्पत्ति निश्चर उत्तरकाले
मकरन्देव मद्रश्चित्तानातरूप मङ्गलाश्रमणकारे दूषित इहैवे ।

(ग) काम । हेहाँ कि आमादेर भागो इहैवे ?

(१२) माध । एाँदवरे तोमाव सन्देह केन ?

(घ) लव । उगवती बाहा बाहा बगिनेन, ताहा प्रिय लकी तुनिले त ?

(१०) काम । बन्स मकरन्द ! बन्से मवदिफे (एग) एहानि हरेते
आमरा प्रेहान करि ।

माल । सखि ! तुयत्रि गन्तव्यं । (३)

लव । [विहस्य ।] संघटं कञ्चु वपं एतत्तु वराम्भो । (४)

इति निष्कालाः शान्दकीवर्षिकानकरथाः । (५)

माध ।— 'अयमहमिदानीं'—

आमूलकपटकितकोमलबाहुनाल-

माद्रोङ्गुलीदलमनङ्गनिदाघतप्तः ।

अस्याः करेषु करमाकलधामि फान्त-

मारुतपङ्कजमिव हिरदः सरस्यः ॥ (६)

(३) सखि । त्वयापि गन्तव्यम् ।

(४) शान्दुषं कञ्चु वपनं त्वयापि ।

(३) कथयन्ति, मां परिचरन्त्येवादिः । तदापैकाकिनौ वा विहाय तत्रापि कथं न
दुष्यत इति भावः ।

(४) अथ तौ परित्यज्य गमने, त्वयापि अत्रापि गतम् । अत्राप्यत्र एव पुनरपि
संदिग्धव्यवहारस्यपार्यां सत्त्वं परिचर्य गतम् अस्ति ममभिरवशोयमेवेति भावः ।

(५) आमूलीति । अमरः कामः निपाद्यस्यपकत्वात् वीर्यसमय इव तेन तत्र
घनता अमरकं करेषु कर्तुं न शक्यतेन च आमूलं मूलात् अंसदीमात् मन्दिदावात्
अस्तिवः मदनोद्वेगान् वीर्यसिद्धं मन्दावदुपशातकपटकस्य (तेषां पुनरपि च पुनरपि
कपटकोऽस्तिवामिति विहायतेषः) माद्रुङ्गः नात्र अमालवत् इव यस्य तदासूत्रं,
(चारुमहजमिदानीं तुयामानुसारेण सर्वदोषनिवर्तनायः) आदां शान्तिव्यवहारात् सर्वदोष-
निवृत्तः वरुणस्यैव दिव्यानि च बहुश्री दद्याति पद्माक्षीर यस्य तदासूत्रं, कामं मन्दिमं

(६) माल । सखि ! त्वुमिह (आशान् परिचाराय करिष्यां) गच्छेत् ?

(७) लव । (हास्य करिष्यां) अस्ति त्वोपायैः परिचाराय करिष्यां गच्छेत् ?
आपि शक्यां गच्छेत् ?

(७) (कान्तकी मन्त्रिका ३ मकरन्देण् अत्रान्) ।

(८) माध । श्रीमन्मन्त्र रत्नो देवन उत चान्ता मन्त्रोत्तरं ररुपम् भाव
करे, सैवैवम् अस्ति कामदेवतम् श्रीमन्मन्त्र उत एवैवम् आनि इत्त चान्ता
मन्त्रावपि कष्टकदूतं मन्त्रानुत्तरं चान्ता अमन्त्रावपि येषां कश्चित्

इति निष्कृष्याः शब्दैः । (२२)

इति मातृतीयाधरे मातृगुणद्वारे नाम षष्ठीऽङ्कः । (२३)

सप्तमोऽङ्कः ।

तदाः प्रथियति बुद्धरविना । (१)

बुद्धः । अस्मिन् सुमिलिद्धमालदीपेवत्यलच्छीविषयलक्षणव्यक्ति-
करणाद्यो अमसभूरिवसुमन्दिरे भव्यदीवमणसंविहासिहि' खेमेण

(क) अतो सुमिलिद्धमालदीपेवत्यलच्छीविमपुत्रमदनततकापसोऽमासभूरिवसुमन्दिरे

असा मातृयाः अरं पादिं सरसाः पङ्कजावरसोवरसा आरुणपङ्कजं
मम इव आकृतयामि यन्ममि । इवङ्गोचितीगुणं विरयः

अधीयमातृयाः सुट एव । अचकवित्तकामम् ।

(२२) अन्वे अरुहितः मातृतीयाधरकवर्षहाः ।

(२३) अस्मिन् मातृगुणद्वारेणैव माता-मातृमातृ-मातृदीपे । निर्दिष्टः । अथिण
पुसहे "मातृगुणद्वारे नाम" इति नाम्नि । अथिण "मातृतीयाधरकवि-
तयान्ते श्रीरुक्मिणीयाद्यो गुह्यमातृधरेविषय इत्यर्थः । तादी नामे" इति पाठः ।

इति आद्यतन्वीपीयनानक-पीडयविद्या-निर्वाहिकानामायापि
समाख्यायां आनवीमातृधरेव्याख्यायां अटारविशतिः सु-
माता ३

(१) अस्मिन् (मातृतीयाधरे) - अत इति । बुद्धरविना - "निद्रुक्तेषु तत्र
रविना" इत्यनेन अथिणमनेया आनन्दश्रीमिषयुद्धी । मया मियथयो बुद्ध-

अबुद्ध अमनित्तु हलेशु अथ येन अनातिनित्तु अमृतीयुक्त इत्य-
एते अथिणकः अथिणकः अथिणकः अथिणकः अथिणकः अथिणकः अथिणकः

(२०) मातृतीयाधरेण अथिणकः अथिणकः अथिणकः ।

(२३) मातृतीयाधरेण "मातृगुणद्वारे" नामकं यो अथिणकः ।

गोवाइदो मधरन्दो । अज्ज अह्मे वि एन्दपावासं उवगदा । तदो
मअवदी एन्दणमापुच्छिअ गदा आवसइ । अथं च एववइअर-
एवेदविरइदाकालकोसुदीमइअवप्यठत्तिप्रज्जाठलासेमपरिअथो पदोसी
अणुकलइस्सदि अज्जाणो व्ववसिदं । सम्मदं तुअरत्तकामो कामिणिं
कामेदुं वइसो सपादवन्दथं अअभत्थिअ सुथो वि बलाभोइअ

मगवतीवचनसंविधानैः सोऽपि गोपायितो मकरन्दः । अथ वक्ष्यमि मन्दवपासमुपगतः ।
तयो मगवती नन्दनमापच्छा गतावसदम् । अथं च नववसूइअवेअविरचितकालधीनुदी-
महोत्सववर्षविपर्याकुलाशेषपरिव्रवः प्रदीधीनुहूलयिषति अथो न मववितम् । एतत् न
लभमापकानः कानिथो कानयितुं अइयः सपादवन्दनमप्यथा पुनर्बलात्कारिणामिद्वयककरन्देन

(क) "अअइ" इत्यर्थः "अथेविलगय्यीतक" । अत्र माधवस्य विवाहनिश्चयिषं धेनुं,
मकरन्दस्य तादृशीयनं विजययुक्तुः । सुश्रुतं मकरन्दस्य मालतीसमानवयोवर्षेणात् प्रजात-
म्सुखान्तां ज्ञानादिपगलात् भावस्यैवैवितवस्त्राजइरादिभूवित्तवान् अथवाअइराकारकाभावात्
सुखस्यैव मालतीनेपथं मालतीविशस्य विरचनं तत्र अज्जा मिया विरलभ्येन प्रधावितेन
नन्दनेन कृतः मालतीपुत्रा सन्पादितः करयदः पापिवइथं यथ, तथाभूतः मकरन्दः मगवती-
वचनसंविधानैः मगवत्या, कामन्दक्याः वचनैः "नगरदिवतायुक्तां सन्पादितकत्या प्रतिनिष्टा-
मालती"त्यादिवचनैः संविधानैः विवाहोपारकालीनस्त्रीजननिष्पादनीयकृतापारसन्पादनीय
संमिथ मइलेन विज्ञानावनेति धायत्, गोपायितः अन्वावसमात् परिवर्षितः दद्या विज्ञाय राया
तदग्रुधरेत्वां न म्पावयेति तथा सन्पादित इत्यर्थः । वयमिति अइ अथं च वरयाजिका इत्यर्थः,
मन्दनारासमुपगता विवाहं सन्पाव नरत्तमिनकल्पकाया सइ भूवित्तुयुक्तात् वरस्येदं प्रयागदा
इत्यर्थः । आइच्छा स्वकीयाप्रमगनविषयकं दयेत्प्रदीमं कृत्वा स्वकीयमननाभिलाषं विज्ञान

(१) (७५५वे वृद्ध रक्षितार प्रवेक्ष) ।

(क) वृद्ध । सुमंगलक मागती वेपथी प्रताहित नन्दन बाहार पाणिग्रहण
करिग्राहे, गेहे मकण्ड उगवती कामनकोव बाकां ७ विधानकण मकण नतेइ
दुर्विभुर्गुहे परिर्वाकृत इहेग्राहे । अत्र आधरा ७ वववाजिकमकण विवाह
सम्पानन करिग्रा वर ७ कृजिन कृत्रार सहित छुविवअर गृह इहेते नन्दनागरे
आनिग्राहि । ७५५वे उगवती कामन्की नन्दनके वलिग्रा अहाय मताग्रुगरे
निजेव आग्रमे गिग्राहेन, बाहाते नववग्रु प्रहागमननिमित्तक अकानाशुद्धित

अहिह्वन्तो मधरन्देण णिहुरं पडिहदो जामादा ! तदो सो खु
 अधिअवेलखलखलन्तअखरो सरोसणिव्भरदुःखिदो मदप्पफुरन्त-
 णअणो ण मे सम्पदं तुण कोमारवन्धईए पाओअणं त्ति ससवहं
 पदुखं काउण वासभवणादो णिग्गदो त्ति । एदिणा पसद्वेण
 मदअन्तिअं आणीअमधरन्देण सह संजोअदस्सं ॥ (क)

निहुरं प्रतिहतो जामादा । ततः स खलु अधिह्वैलचखलखलदधरो सरोसणिभरदुःखितो
 मदपफुरन्तयनो न मे सम्पत्तं तथा कोमारवन्धका प्रथोजनमिति सपथं प्रतिज्ञा कृत्वा
 वासभवनाग्रिगत इति । एतेन प्रसङ्गेन मद्यनिकामानोय मकरन्देन सह संयोजयिष्ये ।

तत् सम्पत्तिं लभेत्सर्वं; आरस्यं स्थायनं । नववल्गा गृहप्रवेशेन विरचितस्य अनुष्ठितस्य
 अकालकौमुदीमहोत्सवस्य कार्तिकपूर्णिमात्यतिरिक्तकालीनकार्तिकपूर्णिमागुठीयमानप्रसिद्ध-
 महोत्सवस्य प्रसङ्गे पार्थाङ्गलाः व्याधताः अशेषाः समलाः परिजनाः यस्मिन् तस्मात्तः अथ
 प्रदोयः रजनीमुखं अथ नः अथाकं व्यवसितं मद्यनिकामकरन्दयोः प्रसङ्गनिष्कामअथाय-
 वसायं अद्रुल्लिख्यति फलसिद्धिरुत्सवीकरिष्यति । कौमुदीमहोत्सव एव व्यावृत्ततया
 तन्निष्कामादौ परिजनागानवधानासम्भवादिति भावः । स्वभाष्यः नववधुसन्निध्येनं सखरः कानः
 मदनी यस्य स तादृशः नववधुसन्निधौगलालसया समतीव कन्दर्पाभिभूत इत्यर्थः, बहुशः बारं बारं
 सपादवन्दनं पादवन्दनेन सहितं यथा स्नायथा कामिनीं कामयितुं अर्चयत, तथा कामिन्या
 कामवासनां पूरयितुमर्थात्तया तथाप्यलम्बानुमीदन इत्यर्थः, मलात्कारिण्य वलप्रयोगेन अमिद्रुवन्
 आक्रामन् जामादा नन्दनः अतिनिहुरं यथा स्नायथा मकरन्देन प्रहृतः अरपीनाहतः । ततः
 अरवाधातानवरं स नन्दनः अधिह्वैलचोप्य निरतिशयलज्जापमानेन खड्गदधरः विक्रम-

कौमुदीमहोत्सवस्य (कार्तिक पूर्णिमा अशुद्धीवसान प्रसिद्ध महोत्सवस्य)
 प्रवृत्तिते नमस्त पवित्रं व्यापृत आह, तान् एवै प्रभावकाग अवा आमासेव
 मद्रस्तिकां यकवन् निष्कामरूप अथावसायके सिद्धयुष कविवे । किङ्काल
 ह्य जामाता नन्दन नववधुसन्निधौगलालसया अत्रात्र कामातिभूत हईश सपाव
 वन्दने कामातिनाय चरितार्थेव प्रार्थनं कविशो अशुभावान ना पाण्ड्याय
 वगायकारे आक्रमण कारिते कारिते यकवन् कर्तुं निर्द्वैतावे अत्रात्र
 हईशाह । तदपवे से निवतिभर लज्जापमाननिर्बोधित अयकष्टे ओ अतिभर
 हंशित हईशा क्रोधात्प्रकटा वशतः पूर्विलोचने “तुमि अविवाहितवशादेई

इति निष्क्रान्ताः । इवेयकः । (२)

ततः इतिप्रति मन्वागतौ मालतीरेयी मकरन्दौ सवद्विका च । (२)

मक । लवद्विके ! अपि नाम बुद्धरचितार्थक्रान्ता भगवती-
नीतिः विज्ञेयते ? । (४)

लव । को स'देहो एत मन्वागुभायस्य । किं बहुया जहा

शब्दः सतीवः सक्रोधनामो निर्भरदुःखितः चतिमयदुःखितयेति सः, मदेन क्षीधीश्वतयो
प्रचुरेती पूर्वमी नयने लोचने यस्य, तदाभूतः सन् कौमार्ये खरिवाहितवस्यामिव बन्धकी
चसती तथा (पु वशी' धर्षि' चो बन्धकसती कुश्टेलरीचमरः) तथाभूता लवा म नी माभ्यत'
प्रयोजनम् इति सवपथ' धर्षितकार' यथा साभया प्रतिज्ञा कृत्वा वासभवनान् सखीसाधैरधि-
कल्पितमध्यनरुद्धान् निर्गतः । बन्धकी' दिना सानिनि पदाधातश्चाङ्गस्यस्यस्यदिनि मायः ।
अनेन प्रसङ्गे न मालतीशानिहृत्यनिवारप्रयासस्य व्याजप्रधानिन ।

(२) अनेन कृतकमालतीनन्दनीशानिनिचिदिपस्य नन्दनस्य अग्रहीरुद्धान् सख्यै
प्रत्यागतमस्य बपालकारपर्याये वैश्वान् मकरन्दकौपादमङ्गास्य तद'सचे'ष च तस्य यंगता-
धर्मि'मनादियानौनक'वासस्य बन्धि'यमायस्य च मालतीपरिवान्वन'थाजिन मदशनिहा-
मानौय म'करन्देन सह स'वीजन'दीः सुधनादस्य मदेयकत्वम्, तन्नसंयगु द्वितीय'द एवाधि'दि-
ननुसन्धेयम् ।

(३) तत इति । मन्वागतः सुरतार्थ'परि'कल्पित'सखी'यविष्टः ।

(४) अपि मन्त्रे, नाम सन्वावनाया । बुद्धरचितार्थ'क्रान्ता' बुद्धरचित'या मत्त'वीत-
चाराया, बुद्धरचिता' प्रति भगवत्या ख'धिता' बन्ध'य', विज्ञेय'ते अथ' स'द'ह'ई ? मदी'य'ल'व'द'व'का'
नाम'ल'व'ध'का'य'मा'प'ने' प्र'स'वि'ध'ति' कि'नि'य'य' ।

निश्चर अगती, सुतरां गच्छति তোমা যায়া আশার প্রোৎসাহন নাহি এইরূপ
তিরস্কারের সহিত প্রতিজ্ঞা করিয়া বাসভবন হইতে নির্ধৃত হইয়া গিয়াছে ।
এই প্রসঙ্গ দ্বারা - বর্ষা জাতীয় উপকাৰার্থ মাগতীয় প্রতিকুলতাচরণের নিবারণ
চেষ্টা তোমার একান্ত কর্তব্য । এইরূপ কণ্ঠ প্রোক্তার দ্বারা মহাশক্তি'কা'কে
আনিয়া ম'ক'র'ন্দে'র সহিত সংবাদিত করিব । (বুদ্ধরচিত'ায় প্রোৎসাহ) ।

(৩) তৎপবে শ্যোপবিত্রে মালতীবেশধারী মকরন্দ ও লবদ্বিকার প্রবেশ)

(৪) মক । লবদ্বিকে ! বুদ্ধরচিত'ায় প্রতি কথিত তৎপত্তী কামন্দ'কী'ব
কৌণ'ণ ও'র'লা'ভ' করিবে কি ?

एसो मञ्जीरसहो सुणीअदि, तह्हा जाणामि, तेण अण्वदेसिण आणोदा बुद्धरत्तिवदाए मदअन्तिआ च्ति । ता उत्तरीयाववारिदो पमुत्तल-
च्छणो च्छि । (ख) मकरन्दरुया करोति ।

ततः प्रविशति मदनिका बुद्धरचितया च । (१)

मद । सहि ! सच्चं ज्जेव्व परिकोविदो मे भादा माल-
दीए ? (ग)

बुद्ध । अथ इ ? । (घ)

(ख) कः मन्देशीयं मदानुभावश्च । किं महना यद्येव मञ्जीरस्यः मूयने, तथा जानामि, तेन अण्वदेसेन आनीता बुद्धरचितया मदयन्तिकेति । तन् उत्तरीयापवारितः प्रमुत्तल-
च्छणश्चित्त ।

(ग) सहि ! सद्यमेव परिकोपितो मे भाता मातया ?

(घ) अथ किम् ?

(ख) श्रुति । मञ्जीरस्यः नूपुराणि । जानामि वर्कयामि, तेन अण्वदेसेन हत-
घातजायायास्तव प्रवीचनच्छलीन । ततश्चात् उत्तरीयापवारितः उत्तरीयवसनानुसारीः,
प्रमुत्तलच्छणः निद्रितवत्प्रतीयमानः ।

(ग) परिकोपितः सञ्ज्ञातकोपः हतः । अथ प्रप्रवीचकमन्दाभावेऽपि स्वविक्रया
प्रयी व्यज्यति ।

(घ) अथ किं—परिकोपितैवेत्यर्थः ।

(ख) नव । ए विषये महाशुद्धेव सन्नेह केन ? अदिक दणिवार प्रयोगेन
किं ? वे अकाव नूपुरं नव तना वईहेहे, ताहाते बोध हर कृत्रिम दाह-
जायाके प्रबोध वेठराव छने बुद्धरत्तिता कर्तृक मन्त्रतिका अनित्त वईराहे ।
अत एव उत्तरीये शरीर आदित कविता निद्रैःतव छाय थक । (मकरन्देव
आवृत्त शरीरे निद्रितेव छाय अवहान) ।

(ग) (तदपरे मन्त्रतिकां च बुद्धरत्तिताव प्रवेश) ।

(घ) नव । सहि ! सताई मागती आनाव ज्ञाताके कोपित करिवाहे ?

(ख) बुद्ध । निन्ताई कोपित करिवाहे ।

মদ। অহৌ! অছাছিদং, তা এহি বামসৌল' মালদি'
নিব্ধমচ্ছোহ্ম। (ঙ) পরিক্রান্তঃ।

বুধ। ইদং বাসভবনদ্বারং। (চ) ইতি প্রবিষতঃ।

মদ। সচ্ছি লবঙ্গিণ্য! জাণীশদি পমুত্তা। দে পিপ্রসখী
শবেত্তি (ছ)।

লব। এহি মা শ' পডিভৌধেহি জদৌ এশা চিরং দুস্মণাশ্বরী
দাশি' জ্জোব্ব ইঁস মণ্ডু' উজ্জ্জিষ পমুত্তেতি। তদৌ মণিষ' ইধ
জ্জোব্ব সশ্বশুপ্পন্তে উব্ববিষ (জ)।

(ঙ) অহৌ। অছাছিতং, তদেহি বামসৌল' মালতী' নির্মিতৃসম্বাধঃ।

(চ) ইদং বাসভবনদ্বারম্।

(ছ) সচ্ছি লবঙ্গিণ্যে। প্রায়শ্চৈ পমুত্তা তে পিপ্রসখৌ নবীতি।

(জ) এহি মৈনা' প্রতিবোধ্য, যত এশা চিরং দুর্ভোগ্যমাতা। ইদানীমিবিষকসুসুক্ষিতা।
পমুত্তেতি। ততঃ প্রদৈরিচৈব অয়নীযৌপান্তৌ সপবিষঃ।

(ঙ) অছাছিতং' অতৌবানুভবকরং' তাড়নাত্মকমিতি শ্রেয়ঃ। অর্থাৎ' ইতি তাড়ন-
ব্যবহারঃ স্ত্রীণা শোকতৌ ধর্মোৎসাহনকর ইতি ভাষ্যঃ। বামসৌল' মলিকুলসম্বাধা, নির্মিতৃ-
সম্বাধঃ অন্বায়তাদর্শনৈনাকুলখিত্বং' বিবল্লভঃ।

(চ) ইতি পিপ্রসখৌ মালতী, পমুত্তা নিদ্রিতা ন বীতি, প্রায়শ্চৈ ইতি সর্বলক্ষ্যেণ প্রায়শ্চৈ
কিমিলম্পকং।

(জ) এনা' পিপ্রসখৌ' মালতী' সা প্রতিবোধ্য উষ' অর্থাৎ মমপিদ্রা' বা উষ। দুর্ভোগ্য-
মানা সমতৌহ দুঃখিতবিশা, মণ্ডু' ইন্ডু' ইন্ডুসুক্ষিতা। অয়নবি' কিত্বিত্ব' পরিব্যয়' পমুত্তেতি
নিদ্রে' তেতি মর্থ' ইতি শ্রেয়ঃ।

(ঙ) মদ। অহৌ! তাবুশ আচরণ নিভাঙ্কই অমরণকর। সূতরাং এম
কর্তার প্রতি প্রতিকূলতাবা বাগতীকে তিরস্কার করি। (উত্তরের পরিষ্কার)

(চ) বুধ। এই যে বাসগৃহের দ্বার। (উত্তরের প্রবেশ)।

(ছ) মদ। সচ্ছি লবঙ্গিকে। তোমার অঁর সবৌ মালতী নিদ্রিতা কি না
জান কি।

(জ) লব। এম, (উচ্চ শব্দ করিয়া) ইহাকে সাগাইও না। যে ছেতু

মদ । [তথা কৃৎবা ।] সছি । দুস্মণাশ্চদি কথং ইশ্বং বাস-
সীলা (ক)

লব । কহং ণাম নববধূবিসম্মণোবাশ্চজাশুশ্বং লডহং
বিশ্বহুমহুরমামিণং সসিণেহং আরীসণং অ দে মাদরং মচারং
সমাশাদিশ্ব সছী ণ দুস্মণাশ্চস্দি (জ) ।

(ক) সছি ! দুর্মনার্তে কথমিয বাসসীলা ?

(জ) কথং নাম নববধূবিসম্মণোবাশ্চজাশুশ্বং লডহং বিদম্মমপুরমামিণং সসিহমণৌষধং
অ নে মাতরং মচারং সমাশায সছৌ ন দুর্মনাযিযতি ।

(ক) দুর্মনাযতে কথমিতি স্বয়মিব মর্শুং প্রতিকূল্যমাখরকৌ জ্ঞাপরাধা কথমামনেব
পুনদুর্মনেখল্লা মবতীতি প্রস্মার্যঃ ।

(জ) নববধ্বাঃ বিসম্মণে বিশ্বাসং সন্তপায় বসীকরণে য়ে সপায়াঃ তবিত্তাতুবর্ননাশ্বয়ঃ
কামশাস্ত্রীক্কাঃ সন্তপাতারং বিপরীতলব্ধবয়া সর্ষযৈব তদনভিঙ্গমিতি সৌক্লুশ্চনীক্কাঃ । এব-
সুতরদ্যপি । যতোঃসৌ ষাশ্চিকাঃ মন্ত্রবর্ষ্যপালনীচিতবিবাহত্রিরাশ্যন্যনর এব কিঞ্চিদপ্য-
মিযিণীজ্ঞানবধাং ন্যবদরানভিঙ্গাং নববধূং মামিহাবৈশ্বৈব বজাশ্চিহ্মং নিশ্চৌকযিগুনারম্ববানু,
তেন নববধুবসীকরণোপায়লীযমপি ন জানাতীতি ভাবঃ । লডহং সুন্দরং যতৌব কৃতসিত-
মিকৃষ্যঃ । বিদম্মং মুরতকলাপশ্চিহ্মং সর্ষযৈব তদাত্তানভিঙ্গমিত্যায়ঃ । মপুরমামিণং
নিতানকর্কশামিধাযিনমিত্যর্থঃ । সসিহং সৌক্লুশ্চনীনাযি বিরচিতমিত্যর্থঃ । আরীসণং
কৌপরচিতং সমতৌব কৃতমিত্যর্থঃ । এবম্মূতং তে তব মাতরং (মর্শুংজনৌগিনসর্ষ্যগুণবিরচিত-
মিত্যর্থঃ) মচারং স্বামিনং সমাশায প্রায় সছৌ মানতৌ কথং নাম ন দুর্মনাযিযতি
দুঃখিতমানসা ন মবিয্যতি ? এবম্বিধং মচারং লভমানয়া দুর্মনক্লত্বং শ্বামাবিক-
মিবতি ভাবঃ ।

এইে শ্রিহসধৌ বহুকাণ অতিহুঃখিত চিত্তে ষাশ্চিগা এখানেইে কিঞ্চিৎ ঠৈন্যা পবি-
ত্যাগ করিয়া নিস্তিতা হইয়াছে, মনে হইতেছে । অতএব ধীরে ধীরে এইে
শযাপ্রায়ে উপবেশন কর ।

(ক) মর । (শযাপ্রায়ে উপবেশন) মধি । ভষ্ঠার প্রতি প্রতিকূল-
বতাধা নাগতৌ আবার হুঃখিতচিত্তা কেন ?

(জ) মর । নববধূব বিবাসোৎপাননের উপাশাভিঙ্গ শুল্কব স্তবতকমার

মদ। বৃহৎকিত্তে। পিত্ত বিপ্যদীপ' অগ্নে বি উদালম্বো-
খামো (ট)।

বুড়। বিপ্যদীপ' ণ বিপ্যদীপ' বা। (ঠ)

মদ। কধে বিপ্য। (ড)

বুড়। জং দাব্ চল্লণপড়িটো বি মস্তা ণ বহুমাণিটো অত্র
সজ্জাদীসেথ এসো জণো উদালম্বাণিত্তো। জং বি বিপ্যমহি!

(ট) বৃহৎকিত্তে। পিত্ত বিপ্যদীপ' বধমপি উদালম্বামহি।

(ঠ) বিপ্যদীপ' ন বিপ্যদীপ' বা।

(ড) কধমিব।

(ট) যদাব্হরষপতিটোপি মস্তা ন বহুমাণিটোঃ সজ্জাদীসেথ মন উদালম্বাণীঃ।

(ট) বিপ্যদীপ' বিপ্যদীপ' উপা স্জাণবা বধমপি উপালম্বামহি সর্বাধিকতা মজ-
দীসেথপেথ নিরুক্তিয়ামহি। "সৌত্রাকৃত্যি যা যৌথিত্তিচচর্চি থা মবিত্ত। পাদে পবন'
পুত্রমস্তুবর্ষে সর্ষেদা।" ইত্যুপরিণ মালয়েব সর্ষেদাঃসায়স্কাটুপানান্ বস্মাদীসেথ
সম্মায়াসী স্তূপমপাতিয়া সর্ষেদাঃ বধমিব নিরুক্তিয়ামহ ইত্যুপরিণিত্তি ম্ভাঃ।

(ঠ) বিপ্যদীপ' ন বিপ্যদীপ' না সর্বাধিকতায়ৈতদুদালম্বন' বিপ্যদীসমবিপ্যদীপ' মা বস্তু'
যুগ্মত ইত্যর্থঃ। উদালম্বাণিত্তীষ সজ্জাদিত্তি ম্ভাঃ।

(ড) বুড়ি। যত্রাচপতিটোপি সুরমাণুসীদনসাম্য পাদেণি'পতিটোপি মস্তা
মদন: ন বহুমাণিত্তা: স্তূপমদনেব মাস্মা ন সর্ষেদাঃ, অথ বহুমাণাকরবধিবধে সজ্জা-
দীসেথ দীসেথ (ন তু বদতিবিত্তেব দীসেথইত্যর্থঃ) এব মন: মালতী উদালম্বাণীঃ: ধীষম্ভে ন

সুপণ্ডিত মধুরভাষী কোষংহিত ও দেহবুল (অর্থাৎ উহাৰ বিপন্নীত ভাষাণম)
তোমাব জাঠিকে ভর্তা লাভ করিয়া সখী কেনই বা ভূমিত্তিত্তা হইবে না ?

(ট) মদ। বৃহৎকিত্তে। সেথ বিপন্নীতভাবে আমবাই লবঙ্গিবা কর্তৃক
তিরস্তুত হইতেছি।

(ঠ) বুড়। এই লবঙ্গিকার তিরস্কার বিপন্নীতও বলা যায় অবিপন্নীতও
বলা যায়।

(ড) মদ। মদ। কি একাবে ?

(ট) বুড়। ভর্তা মনন (অর্থভাষ্যমোঘনার্থ) চরণে নিপতিত হইয়াও বে

एवमविविधसाहसोवक्रमकुलशवेमकुविच्छुद्धिद-महाएभावत्तणस
भादुणो दे वाभागदं किं वि अपरिष्ठाणं तेष तुह्ये त्ति । किञ्च—

“कुसुमसधर्माणो हि योपितः सुकुमारोपक्रमा । तास्वनधि-
गतविश्वासैः प्रसभमुपक्रम्यमाणाः सद्यः संप्रयोगविद्भे पिण्यो भवन्ति ।”
एवं किल कामसुत्तआरा आमणन्ति (४) ।

यदपि शिष्यसिद्धिः । नववधुविरुद्धसाहसोपक्रमसुखलनवैलद्याविच्छिदितमहादुभावलस्य भातुसे
वाचागतं किमप्यपरिष्ठाणं तेन यथनिति । एवं किल कामसुत्तकारा आमनन्ति ।

गर्हणीयः । तथाचैतदंशे मालव्यानिवीपादभ्रनीयायां तत्पदपतिन्वा लवङ्गिकया कृतं तत्र
भातुरपलभनं विप्रतीपनीवेति भावः । सखि ! यदपि नववध्याः नवीदायाः विरुद्धः प्रतिज्ञुलः
यः साहसोपक्रमः बलानुकारोद्यमः, तेन यत् खलनं तन्निवारणार्थं मालतीकृतं प्रतीपाचरणं
तस्मादयदेलचं क्रोधादिजनितधित्तविकारः तेन विच्छिदितं विवर्जितं महादुभावलं
धैर्यादिरूपमहदभ्रं येन तथाभूतस्य ते तत्र धातुनन्दनस्य वाचा गतं वाक्यस्थितं (“वदि-
भागुरिरङ्गोनमवापगौरुपसर्गयोः । टापद्यपि हलन्तानां चुषा वाचा निशागिरा” इत्युक्ते-
स्वाकृद्भ्यान् टाप्) अथवा वाचगतं वचसा कृतं अपरिष्ठाणं अनवस्थितिः नानासदगुणसम्पन्नायाः
सहस्रोत्पन्नायाश्च मालत्या मर्यादातिक्रम इति यावत्, तेन युगमति सपलभनीया इत्यर्थः ।
“तेन शयते कृत्यपराधा सपलभनीया यथमिति” इत्यर्थकोऽपि क्वचित् पाठः । तथाचावामि
सवङ्गिकया तत्र भातुरपलभनमविप्रतीपनीवेति भावः ।

अथाने प्रमाथोभूतं संस्कृतभाषामयं प्राचीनवृत्तं स्त्रीकृतं समर्थयितुं दर्शयति—कुसुमेति ।
अत एव संस्कृतोक्तिरथाविवादा, तदनुकरणाद्यंत्वात्पक्षाः । कुसुमेः समानाद्गुण्य धर्म्याः
कीमलत्वादयः यासां तथाभूता योपितः नवीदास्त्रियः सुकुमारः कीमलः मन्दं मन्दं कीमल-
रूपेण क्रियमात्र इति यावत्, सपक्रमः सुरतीदयोगः यासां ताः तथाभूता भवन्ति । तु किन्तु
अनधिगतः अचिरहृत्तया नवीदाभिः सम्यगप्रायः विद्यासो येषु तादृशैः भर्तृभिः प्रसभमुपक्रम्य-
मानाः बलानुक्रियमात्राः ताः नवीदा योपितः सद्यः तत्सञ्चालु सम्प्रयोगस्य सुरतस्य विदे पिण्यः
भवन्ति, विरक्ताचारनिवारणार्थमौहन्ने इत्यर्थः ।

मालती कर्तृक (अहमोदन द्वारा) सम्मानित हय नाई, से विषये लक्ष्मणादेव
मालती अब्रह्मै तिवहावेव वोग्य । किञ्च प्रिय शशि ! नववधुव प्रतिज्ञुल-
वनात्कारोन्मोणे मालतीव प्रतिज्ञुलाचरण वशतः क्रोधे वैध्याहृत तोमार

মালতীমাধবে

লয়। [চাস্তম্ ।] ঘরে ঘরে পুরিসা কক্ষকাণ্ডী সমুদ্বহন্তি,
 য় কল্পে কী বি লজ্জাপরাধীণং অণবরহং তুর্দলডহসছাৎ কুল-
 কুমারীশ্ৰেণং পছবামি ত্তি বাধ্যাশ্লেপ পজ্জালেদি। এদে কল্পুং দে

(৫) ষ্টষ্টে ষ্টষ্টে পুরুষাঃ কুলকন্যকাঃ সমুদহন্তি, ন স্বল্প কীঃপি লজ্জাপরাধীনমনবসারং
 মৃগধমুক্রমারম্ভমাবং ক্রমক্রমারীগণং প্রমদাধীতি বাধ্যাশ্লেপ প্রস্তুতযতি।- এনে স্বল্প তে হৃদয়

যথা কুমুদানি মন্দ মন্দং নিশ্চীভমানানি মনীছরং ধীরমমুদ্বহন্তি, ন তু প্রমদং নিশ্চীভ-
 মানানি, পরন্তু তথাভূতানি বিরক্তিকরমন্যাদ্রশ্মীক রম্ভমানাপশন্তি, তদেই নবীড়া যৌবিতৌষি
 কৌমলমাধিনে ক্রমানুগীদনমাকম্মনাথো গুচ্ছমর্দয়ন্তি, ন তু নন্দাদ্রকম্মনাথো, পরন্তু তথাভূতঃ
 প্রতীপসেবাচরনৌতি ধরনায়ঃ।

ছানমুদ্বকারাঃ বাগ্গস্যনদায়ঃ এধং উক্রমকারং ছাননন্তি কথয়ন্তি। তদ্যবিদং নন্দনস
 নন্দাদ্রকম্মণং সমতীরে দীবাভঙ্গনিত্তি মারঃ।

“উক্রস্যর্থস্য যশুশ্যাবুশুকীচনমনেকথা।

উপাশ্রমস্বদেখ তন্ স্বাদর্শবিমেষণম্ ॥”

এতি তদম্বলম্বাভাদমার্গবিশ্রেণমং নাম নাট্যালদ্বারঃ।

(৬) মাল্যমিত্তি, মাননৌং এতি মন্দনক্রমলগাভীবাশ্রমদ্বারখল গুণনার্থং কপটাপুণ্ডা মর্জিত
 যথা স্যাক্ষাৎ প্রবীতীশ্বর্থঃ। ষ্টষ্টে ষ্টষ্টে মতিয়হং, কৌঃপি পুরুষং, লজ্জাপরাধীণং লজ্জাপরবর্ম
 মৃগধমুক্রমারম্ভমাবং মনীছয়তি কৌমলমীণ, প্রমদাধীতি মগুস্বাদ্রম্ভাঃ মনুৎকৌষি তথা খনৌ
 মতি যদেচ্ছং স্যবচ্ছুং মরানৌতি মন্থনাল ইত্যর্থঃ। বাধ্যনশ্লেপ অকম্মনয়নদ্রকম্মসমীক
 ন স্ব প্রজ্জালেয়ন্তি, ন স্ব পরিবায়য়ন্তি, কিন্তু মন্দনসম্যা ক্রতয়নিত্তি মচ্চানমর্গং হৃঃস্বষ্টেয়ুতি

বাতার যে ব্যাক্যকৃত বর্ণনানা লক্ষণে তথ্যারা তোমবাই তিরস্কাবেব যোগ্য।
 মারও দেখ—

“কুহবম্ভকুমার নবোচ্চাস্রীর শ্রুতি ধীরে ধীরে কোমলভাবেই হৃদতোপক্রম
 কর্তব্য। কারণ তর্জীর শ্রুতি ভানরণ বিশ্বাস না স্বস্তিতে তাহানিগকে বগ-
 পূর্ণক আক্রমণ করিলে তাহারা হৃবতের বিধেবিতীই হইয়া থাকে।” এ কথা
 বাৎসর্যন প্রভৃতি কামমঞ্জকারগণও বলিয়াছেন।

গা বাঃ মঃ। (অক্ষ বিসর্জন কবিত্তে কবিত্তে) ধরে মবেই পুরুষগণ কুপ-
 (উ) মঃ। বাঃ করিয়া থাকে, কিন্তু কেহই অকুম্মন্য হইয়া লজ্জাপরাধীন
 (উ) হুঃ। উঃ—কোমলস্বভাব কুলকুমারীনিগকে অকম্ম্য ব্যাক্যাননে

হিঅসসসগ্নিক্বে বা আমরণং সুমরজ্জিন্তুসহা পদিবরণিवासवे-
 रगकारिणो महापरिभवा जाणं किदे इत्यिआणं जम्मसाह' जुगु-
 च्छन्ति बान्धवा (ण)।

মদ। বুধরকিত্তে। অদিটুম্বিদা পিঅসহো লবজ্জিআঃ
 মহন্তো কো তি মে ভাদুণা বাআবরাধো মে কি দো (ত)।

বুধ। অধ ইং। সুদং অহ্মেহিঁ জধা "মম য় তুএ স'পদ'
 কৌমারবন্দ্বইএ পশ্চোঅণ"তি (থ)।

शैल्यनिचे पा आमरणं श्छर्यमावदुःसहाः पतिगृहनिवासवैराग्यकारिणो महापरिभवा शिवा
 कृते श्रीषां जन्मलामं जुगुप्सन्ते बान्धवाः।

(त) बुधरचिते! अदिटुमवायमाना प्रियसखी लवज्जिका। महान् कोऽपि मे भावा
 वागवराधीऽभ्याः कृतः।

(थ) अथ किम्। यतमयाभिर्यदा "मम न तया सायुतं" कौमारबन्धका प्रयोजन-
 मिति।

भावः। इदयगन्धनिचे पाः वचसि शकुसमारोपपवत्क्रेयप्रदा, अर्यमावदुःसहाः अर्यमावाः
 घृतिविषयीक्रियमाणा अपि दुःसहाः सोढुमयोग्या, का कथा अनुभूयमाना इत्यर्थः।
 पतिगृहनिवासवैराग्यकारिणः सायइया पतिगृहवसतेष्वैतच्छासन्पादकं, महापरिभवाः
 निरतिशयतिरस्काराः। शेषां महापरिभवाना बान्धवाः पिशादयः जुगुप्सन्ते "निरतिशय-
 तिरस्काराडौकरणात्पदं कन्याजन्म धिक्" इति निन्दन्ति।

(त) तस्याः मन्त्र्याः, वागवराधः शान्ता कृततिरस्कारः कृतः अभूदिति शेषः। अन्यथा
 लवज्जिकाया ईदृशदुर्धनकलस्यासम्भवादिति भावः।

মধু কবে না। অধরে শেন নিঃক্ষেপেৱে ছাঃ ক্লেণপ্র মরণকণ পর্য্যন্ত নবণীঃ
 অতি দুঃসহ এই স্বাতীঃ সেই সকল মহাপবিত্রবই পতিগৃহবাসে বৈতুক্ষা অন্না-
 ইয়া থাকে। সেই পবিত্রবেব ছত্র পিত্রাদি বান্ধবগণ জীজননাভের নিন্দা
 করিয়া থাকেন।

(ত) মদ। বুধরকিতে। প্রিয় সখী লবজিকা অত্যন্ত দুঃসহ হইয়াছে,
 অতএব আমার লাভা মানতীঃ প্রতি বাক্যগত কোনও মহা-
 কপবাধ করিয়া
 থাকিবে।

মাতুলোমাধবে

মদ । [কৰ্মোঁ পিধায় ।] অহো ! অদিহমো । অহো ! পমাদো ।
সহি লবহিঞ । অসমল্যজি দে মুহ' পি মপটং হংসিদ্দু' তথাবি
পহ্বামি স্তি কিং পি মন্তদক্ষ' (২) ।

স্বব । সাধোণো দে অশ' জণো (ধ) ।

মদ ! চিহ্ৰদ জ্বেল্ব মহ্ৰ মাদুণো টুসীলদা অত্রিহাণ' অ ।
তুহ্মে হি' ইদিষো বি সম্পদ' জধা চিত্তমণ্ডবতনীশো জেয মত্তা এসো

(২) অহো ! অদিহমো । অহো ! পমাদো । সহি লবহিঞ । অসমল্যজি দে মুহুৰুপি
সাম্পূৰ্ণ' দৰ্ম্মথিতু', তথাপি পমবামোতি কিমপি মনুথিত্বো ।

(ধ) সাধীদসৌম্য' জন: ।

(ধ) অদ কিমিতি মদ্যম্ বাধাপরায়: কৃত এবৈশ্বৰ্য: । তদপরায়স্ব স্বৰূপ' দৰ্ম্মথিতু-
নাহ—দুৰ্ভনিতি ।

(২) কৰ্মোঁ পিধাযিতি অশাস্ত্যলয়িত্যর্থং ইত্যর্থো কৰ্মোঁ বাচ্ছায়েত্বর্থ: । অহো ইব'
জৈদয়িতকম্ । অতিক্রম: মদ্যবিক্রম' মাতুলীমৰ্ম্মাদাজকুলম্ । মগাদ: মহুধাতুপলম্বাদগা ।
বিষহাথবিহা' কৰ্ম'মৌনুপদা' স্বকোঁ মাতুলী' মন্যে বসতরতমাক্ষয়যোয়াদিতি মাত: । অসমল্য-
জীতি, মাতুলকনমপরায়মা কলভনৌ তব ম্যানে মুখুৰুদৰ্ম্মনমপি লক্ষ্যাকর' মন্যে ইদং ।
মমবামি পরমমৌলিবশীল লবি মনুধাতুলমলি ইতি হঁতী: কিমপি মনুথিত্বো সজ্জিমাৰিণ চিথিণ
কদথিত্বামৌত্বং ।

(ধ) অশ' মন্তবষ: জন: তে তব সাধোণ: সজ্জিমাৰিণ বয়ীমূত: : তদাশ বদেজ-
মনিপাণ' মজ্জৌতীমি মাত: ।

(ধ) বুঝ । আর কি বলিব? "কোনার জুগটা তোমা ঘারা সজ্জিতি
আবার কোনও প্রহো নন নাই" এই কথা বলিতে আশ্বর্যই তুলিয়াছি ।

(২) মদ । (কৰ্ম আচ্ছাধন করিয়া) অহো । (আবার ভাতার)
অতিক্রম, অহো ! (আমার ভাতার) অনবধানতা । সবি লবহিকো ! সজ্জিতি
আমি তোমাকে যুব বেধাইতেও অসমর্থ, তথাপি পরম স্ত্রীতিবশে তোমার প্রতি
আমার প্রবৃত্ত আছে বলিয়াই কিছু বলিতেছি ।

(১) লব । আমি তোমার স্বামী (অতএব বাহা ইচ্ছা তাহাই বলিতে
পারি) ।

त्ति । अस्मिं च । तुल्ये इमस्म अणहिजादखराहिकडे वोवालश-
दूषणस्म जं मूलं तं ण जाणध (न) ।

लव । कधं पल्ले असन्तं जाणीमी । (प)

मद । जं टाणिं तस्मिं महाणुभावे माहवे किं पि किल
मालदीए तारामेत्तथं आसो, तहिं सञ्जलोअस्स अदिभूमिं गदो

(न) तिष्ठत्येव गम मागुदुःशीलतापरिष्ठानं च गुणामिरीडमीऽपि सम्पुतं यथाचित्तमनु-
वर्त्तनीयो येन मर्षेण इति । अन्यच्च—युद्धमस्तु अनभिजाताचराधिचे पोपात्रश्वरूपस्य यद्गुणं
तत्र जानीय ।

(प) कथं वयमसज्जानीमः ।

(न) मदिति । ईदमीऽपि निरुक्तदुर्वचनानिद्विजातापरीऽपि एव मम भाता मन्दन-
युष्मभिः मालतीतत्पचपातिनीभिः यथाविध चित्तवृत्तिमनतिक्रम्य अनुवर्त्तनीयः, अनुसरणीयः,
येन ईतुना एव भर्त्सा पतिः । तथाच "सदीयोऽपि भर्त्सा कुलवधूनामनरयत्नमनुवर्त्तनीय" इति
सुन्दरमदि महात्मपराधरुविगणया सर्वथैव मालयाचितानुवर्त्तनमस्य कर्त्तव्यमिति भावः ।
अनभिजाताचराणां "मम न त्वया सम्पुतं कीमारवन्ध्या प्रयोजन"मित्यन्याथवर्त्तानां (न्यायेन
कुलीनवृधयोर्भिजातपदं विदुरिति शायतः) अधिचेपेण उपन्यासेन यः उपन्यासः तिरस्कारः
स एव रूपेण तच्छ यद्गुणं वीजं तत् युद्धं न जानीय ईत्यन्वयः ।

"ईतुवायं समाचोक्तमिष्टकृतेणुदग्धना"दिति दपंथलवशात् "येन मर्षेण" इति ईतु-
प्रदर्शनेनाव ईतुर्नाम भाट्टम् ।

(प) असदिति अवर्त्तमानं तन्मूलमित्यर्थः । स्वपुत्रवदस्य कारणं न कीऽपि जानातीति
भावः । एतेन मालयां ताडयतिरारकारणं किमपि नास्ति, किन्तु तव भाता सञ्जोय
दुःशौकत्वादेव ताडयतिरस्कारः ह्यत इति व्यप्यते ।

(न) मद । आनार लातां व दूःशीलता ओ वाक्यजनित मर्त्यानाहिक्रमे बाहुक
तादृशं, (रूपवादी) इहेमेओ ताहार चित्तवृत्ति अयूसादेव होमाकेव (मालतीव)
अयुवर्त्तन कवा उडिठ । वे हेतु तिनि ठर्ती । आरओ वक्रःऽ एहे वे, एहे
"वोनारवदकी" रूप अज्ञायावचनोपक्रामे त्रिवकावरूप बोधे । बाहा मूल, तारा
तेनवा चान ना ।

(प) एव । बाहा नाई, ताहा विरूपे तानिव ?

পবাদৌ। তং ক্বু এদং বিদ্রম্ভাদি। তা পিঞ্চমহি। জধা ইম
 মন্থুণৌ ভবেজ্জাহিষিবেসৌ শিরষসেসং হিঞ্চম্ভাদৌ চত্বরীম্ভদি তথা
 করেধ। অশ্বধা মহাদৌসৌ ত্তি জাণিদং মৌটু। পিঙ্কম্ভদারুণা
 কশ্বকাথৌ দ্বুম্মাবেন্তি হিঞ্চম্ভং মশ্বস্মাণং ইঁদিমাদৌ দুর্মিসম্ভাদৌ
 ত্তি। সা যং মশ্বস্মাধ মদ্বশ্বন্তিচাপে কধিদং ত্তি (ফ)।

(ফ) যদিদানী' তখিন্মহাত্ৰমাবে মাধবে কিমপি ত্তিল মালত্যাঃ তারানৈবকনারৌ, যম
 চৰ্ভলৌকস্মাতিমূমি' মতঃ প্রবাদঃ। তন্ চান্ভিদং বিজ্ঞপ্যতে। তন্ প্রিচমহি! যদেধ
 মন্থুঁধদেচামিনিবেসৌ নিরষসেধ' হৃদয়াবুদ্বিযতে, তথা ক্রমত। অশ্বধা মহাদৌষ ধতি জ্ঞাতং মশ্বত।
 নিশ্বম্ভদারুণাঃ কশ্বকা দাস্থযন্তি ক্রময়' মন্থুণ্যাপানৌভমাদদুর্মিসম্ভাদিবি। মৌনা মদিময
 মদ্বশ্বন্তিভদা কথিতমিতি।

(গ) মর্দেতি। তারানৈবক' অবিচকনৌনিকারশ্চেলনশ্রনিত' ম্রেন। যম তখিন্
 তারানৈবকবিষয়ে প্রবাদঃ চৰ্ভলৌকস্ম স্থানে অবিমূমি' মতঃ আদিময' প্রাঃ। তন্ তারান-
 মৈবকবিষয়কপ্রবাদমধ' ইত' উপাত্তম্ভকার' পিতৃমতি প্রকাশ্যে, যথাতারানৈবকমধাদমূখক
 এব 'মন ম লয়া কৌমারসম্বন্ধা প্রযৌজন'মিতুপাত্তম্ভ ইত্যর্থঃ। তথা এব মন্থুঁধদেধ
 ভদেচায়া' অশ্বম্ভাদেধানে অমিনিবেসঃ বহুপরিষ্করতা (মন্থুঁধদেচামিনিবেস ইতি পাঠে তু মন্থুঁ-
 ধেন্দেধে অপঠে বিপথে মাধবে অমিনিবেসঃ অনুরাগ ইত্যর্থঃ) নিরষসেধ' নিশ্বুল' তথা জাযদা
 হৃদয়ানু মাধব্যা মনসঃ চক্ৰিয়নৈ সন্থুপাত্ত্যতে, তথা ক্রমত শূমমিতি শ্রীষঃ। অশ্বধা মদনুভবি,
 মহাদবর্ধঃ মবেহিতি জ্ঞাতং কুম্বাক' বিহিতং মন্থু অশ্ব। অশ্বনাপি মন্থা'ব' প্রম্বশম্ভাদেধানে
 মদ্বশ্বমদমূলকথাযেবাতুরাগম্ভদায়া দ্বাষ্ট্রাশাসিবাস্বিবিধে বশ্বশ্ববিহিতি মাধ। নিশ্বম্ভাঃ
 জ্ঞানিবিধিধকাষশ্বমশ্বযানিঃশ্ববিবলিতাঃ, অথ এব দাদ্বধাঃ শ্রীযদাঃ কন্বভাঃ ইঁদমৌ-
 হুঁমিসম্ভাতু' দুতনির্ম্মকাতু' দুতানুরাগায়াঃ ভনীঃ মন্থুণ্যথা' ধতিমনারাগম্ভদায়া হৃদয়'
 দাবযানি পরিদায়লি। তথায মন্থুঁপরিদায়ল মৌখামৌখাম্ভল্লম্ভাদেকনায়দেধা

(ক) মর। মহাহ্রভব সাধু'ব যে বাণভীর নেত্রহীতি ছিল, ভবিষ্যক প্রবাহ
 সশ্রুতি সমস্ত লোকের নিরুটেই আতিশয্য প্রাপ্ত হইয়াছে, ও সেই প্রবাদই এই
 তিরস্কারের কারণ বলিয়া প্রকাশ পাইতেছে, অতএব হে প্রিয়স্বি। যে প্রকারে
 ওষ্ঠী নন্দনের উপেক্ষাব বিষয়ে বহুপরিষ্করতা মালতীর মন হইতে উৎপাটিত হয়,

लव । अइ असावधाने ! असंबहलोकप्रवादमोहिदे अवेहि
ण तुए सह जयिस्स (व) ।

मद । सद्धि ! पसीद पसीद । अहवा ण तुह्मे फुडं भणि-
दाओ चिट्ठध । किं च । अह्मे सच्चं ल्लेब्ब माहवेक्कमअजी-

(व) अयि असावधाने ! असंबहलोकप्रवादमोहिते ! अपेहि, न तया सह जयि-
ष्यामि ।

(म) सद्धि ! प्रसीद प्रसीद । अथवा न द्रुयं क्कुटं भणितान्निदय । किञ्च । वयं
सत्यमेव माधवैकमयजीवलोका मालतीं जानीमः । केन वा कठोरकेतकर्मविभनावयवदौर्बल्य-

नन्दनस्य तादृशपरितापो न भवति, तथावयं मानव्या कर्त्तव्यमिति भावः । मदनलिकायाः
कथितमिति इदं उच्यतेत्यादिः, एना मालतीं मा भणिय्य न कथयिष्ये । तथा सति मालती
मामपि विद्मेषचक्षुर्वैत पश्येदिति भावः ।

(व) सति मालतीश्रवणादये सुभाया अपि मालत्याः सद्भिधाने कथनं सर्वधैवानवधानता-
परिषायकं सहसा निद्रापयमनेन कपटनिद्रयापि तथावस्थानसम्भवेन च स्वत एव तत्प्रवच-
सम्भवादिषाययेन सम्बोधयति—असावधाने इति । तत्प्रवादस्य निम्बूलकलं सूचयितुं सम्बोध-
यति—असंबहलीकाप्रवादमोहिते इति । अपे हि—दूरमपसर, अल्पिष्यामि—आश्रयिष्यामि ।

(म) मदीति । प्रसीद मां प्रति प्रसन्ना भव कोपिता मा भवेत्यर्थः । पलानर-
माह—अथवेति द्रुयं क्कुटं भणिताः इमां वार्त्तां केनापि सुस्पष्टं कथिता न विदुषु
केनापियं वार्त्तां युष्माकंस्थानेन सुस्पष्टं कथिता इत्यर्थः । स्वाभिधेयं वक्रुमारभते—
किञ्चेति । कठोरस्य परिश्रुतस्य केतकस्य केतकीप्रपत्य गर्भवत् अथनरदेयवत्
विभमः विनासः पाण्डुत्वमिति यावत् येषु तयामूलानां अवयवानां पाणिपादादीनां दौर्बल्येन

उद्ब्रंकार आचरण कव । ताहा ना करिले महा अनर्थ इहेवे, हेहा तोमादेव
पविज्जात हटेक । वामीव विदेवकारणसमबंधाने अविचलित तीवण कल्लकाण
देवून दुष्टाशुभाग वारा मनुवोव ह्वर मत्तापित कवे । "हेहा ममप्रसिका-
वलिटाहे" एहे कथा नालतीके वलिउ ना ।

(व) लव । अरि असावधाने ! तूमि अद्भुतक लोकापवाप्ते मोहित
हईराह, अतएव पूत्रे उणिवा वाउ, तोनात्र सहित आणाण करिव ना ।

(म) मव । सद्धि ! प्रसन्न हउ, प्रसन्न हउ । अथवा केहई स्पष्टरूपे
एकथा तोयादिगके वले नाई । आरउ वलि—सत्ताई आमरा मालतीव

वदेसणिस्माविश्रविश्रवृमुदमहुरा तुए वि ण णिरूविदा इमाणं
दिट्ठिसम्भेदा । किं अ । मम भादुणो दाण्युत्तन्तं सुणिय
तत्तल्लणुक्कल्लिदग्गभीरावेअब्बइअरमिलाअन्तदेहसोहाणं उब्बत्तमाण-
मूलं विअ ण लक्खिदं दिअअं । किं अ । एदं पि अवरं सुमरिदं
मए (भ) । (१८)

कारोपदेशनिमित्तविदग्गमुग्गमधुरास्तयापि न निरूपिता अमयोद्धंष्टिसम्भेदा । किं अ । मम
वातुर्दानइत्थानं युत्ता तत्त्वचोक्कल्लितमभीरावेअत्तिकरस्त्रायमानदेहशोभयोक्कल्लिगतमूलनिव
न ललितं हृदयम् । किं अ । एतदप्यपरं स्मृतं मया ।

ताभ्या विराजमानाः दीप्यमानाः विधमाः क्लिप्ताः नानाविधमात्त्विकभावा इति यावत्, येषु
तादृशाः, तथा अनङ्गः ज्ञानदेव एव तादृशार्थः तस्य सर्वाकारोपदेशैः सर्वविधमिच्छैः निर्दिताः
विरचिताः अत एव विदग्गः मनोगतभावरकाशकुशलाः, सुग्धा, मनोत्ताः, मधुराः स्तोभनीयाश्च
ते तद्योक्ताः अनयोर्भौलतीमाधवयोः दृष्टिसम्भेदाः नयनसम्भेदलानि किं त्वयापि (न केवलं
मयेत्यपरैरर्थैः) न निरूपिताः ललिताः अपितु निरूपिता एवेत्यर्थः । तथाच कथं त्वमपि न
जानासीति भावः ।

किञ्चेति । मनःसातुर्नन्दनम्, करे इति शेषः, तथाच पद्ये न विरुध्यते । तत्त्वर्थे मम
भावे दानरत्नानायवद्यथा एव उक्कलितस्य उद्भूतस्य गभीरावेगस्य अतिशयदुःखावेगस्य
व्यतिकरेण संसर्गेव स्थायमाना ललितोक्तिमाणा देहशोभा ययोः तथासूतयोः माउतीमाधवयोः
उद्भूतानं उच्छिन्नं सङ्घमानं मूलं मूलवस्त्रं यस्य तादृशनिव हृदयं किं न ललितं
अपितु ललितमेव त्वयापीत्यन्वयः । तथापि तद्गोपनप्रयासः समतीवाच्यैश्चर इति भावः ।
अपरं अन्वदशमं ।

करिआहे ? आवठ वलि, सेहेहिं मननोछानगमनपथे नागतीं उ माधंवेव
मन्मनन हईने सविलासोच्छ्निउ आनन्नेांरुंन उ गन्धय ज्ञानगामि नरनोत्-
पलेव रहनविनास निर्मण सक्रावे मनोछतावका द्वावा बाहाव शोभा
विनाजमान एवः कानसेवरुण नाटाचार्येव सर्वप्रकार शिन्नाविबचित मनोभाव
प्रकाशसमर्थ मनोछ उ लोत्तनीय नागतीमाधःवर नहनमन्मनन किं दुःखिउ
सक्य कव नाई ? आवठ वनि, आनाव जातार करे प्रदान इतांश्च श्रवण
करिआ उंनणेाहुउ गतीर दुःखावेग सम्पर्के बाहावेर देहशोभा ननिनीहुउ

সব। কিং দাযিৎ অবং (ম)।

মত। জঁ মম তস্ম জীবিত্যদ্যদাও মছাণুভাবস্ম চেষষাওঁ-
লশ্মপিষণিবেদিষাএ মালদৌএ মধবদৌষিষহৃষঅণৌষস্মাওঁধিদিষ
হিষম' জীবিতং অ মাহবেণ পারিতৌষিষনদিষ সয'গাওঁমাহবে
পিলত্। অহ অ লবডিএ তছিং তুপ স্তেওঁ মণিওঁ পডিওঁকিওঁ স্তে,
ণৌ পিষমছৌএ অম' ওঁমাদৌ তি (য)।

(ম) ঙিনিহালৌনবাম্।

(য) যত্ স্তনু মম তস্য জীবিত্যদ্যদৌ মছাণুভাবস্ম চেতন্যাপতিওঁশ্মপিষণিবেদিষাওঁ
মালদৌ মগনতৌবিদ্যম্ববনৌপম্বাওঁধিতৈন 'হৃদয়' জীবিত' অ মাহবেণ পারিতৌষিষনৌ
সয'গাওঁমাহবে পিতুওঁম্। অয অ লবডিওঁ তেব সবেণ মনিত' "মতৌঃ স্তনু ন পিষমছা
অম' হমাদ" ইতি।

(ম) অপর্যমিতি তস্য স্কৃতমিতি জীষ। তদাচ তদব্রুওঁলাওঁময়ঃ।

(য) মদেতি। জীবিত্যদ্যদৈঃ সাদঁলাওঁনবাত্ পরিতাত্। চেতন্যাপতিওঁমঃ সাদঁশ্
কয়মহাওঁনিতমুওঁষিষমাত্ চেতন্যাপতি', অ এব মিথঃ সৌলিওঁনওঁম্বাওঁনাত্ যথ নিবেদিষাওঁ
স'বাদদাযিষাঃ। মগনতৌ কামস্কতা বিদ্যম্ববনৌপম্বাওঁনৌ "বত্ স মাধব! দিহা
স্বহৃদুওঁমঃ বহঁনৌওঁমঃ মালত্যা, তদ্যমবসরঃ প্রতিদানবা"তি তাত্কাওঁলিকমামিষাওঁনৌ
ময়েণ (অওঁনৌ) জীবিতৈন মনুপিষ' বক্' ওঁদৌধিতৈন মাধবেণ। সয'গাওঁ অম
নৈব বহঁশ্ পিতুওঁ "বহঁশ্" আদি অনুদৌহগতওঁওঁন নিওঁওঁ। অযব মতঃপত্।

বহঁশ্চিৎ ওঁদৌ নানওঁ ওঁ মাহবেণ হিহুওঁমঃপ্রাওঁ স্তনু কি স্তমি মন্য কমা
মাই'ওঁ অরওঁ বলি অপর বহঁশ্চিৎ আদি অরওঁ করণ করিহাওঁ।

(ম) মত। সস্ম'ওঁ অণব কি অরণ করিহাওঁ?

(য) মত। ভগদতৌ কামস্কতৌ স্মিণুণ বাক্যাস্মাওঁ অমার জীবনবাহৌ
সেই মহারতবেব সৈতওঁওঁপ্রাওঁক্রণ প্রিষ নিবেশনওঁপ্রিণী মালতৌব পরওঁওঁ-
ওঁণ সাওঁনে স্তনু ওঁ ওঁওঁন পারিতৌষিকওঁনে মাহব বক্'ওঁক নিযুওঁ বহঁশ্চিৎ।
অযওঁ মব,সিক্। স্তমিওঁ সেই সনবে বনিহাওঁলৈ "অণনৌঃ এই অনুওঁ
আমার প্রিষ মতৌ অতৌ।"

लव । सखि ! कदमो उष सो महानुभावोत्तिं त्रिसुमरिदं
मए (र) ।

मद । सखि सुमर सुमर जेण तस्मिं दिअसे विअरदुष्टभावदा-
वदेसकालगोचरं गदा असरणा तत्कालसंणिहिदेण जीविदप्पदाइणा
पीअरभुअत्यम्भेण णिक्कारणवन्धवेण सअलमुवणेकसारणिअदेहोवहार-
साहसं कदुअ परिरक्खिदद्धि । जेण अ दिददादाविदारिअविअइ-
मंसलुत्थाणपरिणाहिदक्खत्यलेण जरठजज्जरिदजवापीइहारिणा

(र) सखि कतमः पुनः स महानुभाव इति विद्वृतं गया ।

(ल) सखि । अर अर येन तस्मिन् दिवसे विकटदुष्टशपदापदैयकालगोचरं गता
असरणा तत्कालसंनिहितेन जीवितप्रदायिना पीवरभुजसम्भेन निष्कारणवन्धवेन सकलमुवनेक-
सारनिजद्वेषहारसाहसं ह्यत्वा परिरचितास्ति । येन च दृढदंष्ट्राविदारितविकटमांसलोचान-

(र) भावतीमाध्वानुरागसमालोचनं स्मरधितुं प्रकृतं मकरन्दं प्रति मद्यनिकाया
अनुरागप्रकारं तन्मुखादेव परिज्ञातुञ्च स्मृती सन्ध्यामपि विधूतिं प्रकटयति—सखीत्यादिना ।

(ल) मदति । विकटः भोषणः दुष्टः सुलस्रभावः यः शपदः द्विंसः स एव व्यपदेशः
एवं गद्य तथाभूतस्य कालस्य यमस्य यमस्यदपत्याप्रसन्नस्यैः, गोचरं द्विंशत्प्रतिविषयतां गता
प्राप्ता, असरणा तदन्तरलक्षणा, अहमिति शेषः । तत्कालसंनिहितेन शार्ङ्गशाकमण-
कायनिकर्तृवर्तिना, पीवरः स्थूलः भुजः बाहुः सन्ध इव यस्य तथाभूतेन, निष्कारणवन्धवेन
निर्मिनिघक्तमुष्टदा येन महानुभावेन सकलमुवनेषु विलोकिषु एकः अद्वितीयः साः सुवर्कर्म-
निदानलाभ्येष्ठः यो निजद्वेषः, तस्य अपहारे व्याप्राथम्ये साहसं ह्यत्वा निभयरीराक्रमण-
सम्भवेऽपि तव मूषेपनहृत्वेऽर्थः परिरचिता व्याप्राक्रमणादुद्धारिता । दृढदंष्ट्राभिः कठिन-
दशनैः विदारितं किञ्च अत एव विकटं अतस्तदुल्लाराशयद्वरं मांसलं स्तूयं अमानं अन्नतं

(र) लव । सखि ! मेहे महाशूठव के ईहा आनि विद्वत्त हईहाहि ।

(ल) मद । सखि ! मेहे गिने लीवण द्दुष्टे हिंस्र कदुवपदिष्टे, अन्न
हिंसाविश्रीकृत रक्तशीन आमाके उ०कालसंनिहित हूनवाहस्तृशानी
जीवितनाशे हेहे निष्कारण बाहुव सकलमुवनेर अद्वितीय मारद्वृत निष देहेद्रे
उपहाररूप साहाय्योकाव करिमा बला करिहाछेन, कठिन दन्त विरावित विकट

ଫାଶ୍ମିକମଣିଷ ମମ କିଦେ ସିଂହାଦା ଅତିଦୁଷ୍ଟହୃଦୟାଦିହିଂସାଦ୍‌ଲ୍ୟପ୍ୟହାରା
 ମାରିତୋ ଅ ଧୋ ଦୁଷ୍ଟପାଦମହାରକ୍ତସୋ ଚି (ଲ) । (୨୨)

ଶ୍ରବ । ହୁ' ମକରନ୍ଦୋ (ବ)

ମଂଡ । [ସାନ୍ଦନ୍ଦମ୍ ।] ପିଅସହି ! କିଂ କିଂ ଭଞ୍ଜାମି (ଘ)

ଶ୍ରବ । ଫଂ ଭଞ୍ଜାମି ମକରନ୍ଦୋ ଚି (ଘ) ।

ପରିଷାହିବଧଃସ୍ଵଳିନ ଉତ୍ତର୍ଜର୍ଜରିତଜବାପୋଢ଼ହାରିଷା କହ୍ୟେକମନସା ମମ ଛନ୍ଦେ ବିସୌଦା ଅତିଦୁଷ୍ଟ-
 ହାତୁଁଲଗଣ୍ଠଶିଖାବଜ୍ରହାରା ମାରିତସ ଯ ଦୁଷ୍ଟପାଦମହାରାଚୟ ଇତି ।

(ବ) ହୁ' ମକରନ୍ଦଃ ।

(ଘ) ପିଅସହି । କିଂ କିଂ ଭଞ୍ଜାମି ।

(ଘ) ମମୁ ଭଞ୍ଜାମି ମକରନ୍ଦ ଇତି ।

ପରିଷାହି ବିଷାନ୍ତସ୍ୟ ବନ୍ଧଃସ୍ଵଳିନ' ଯସା ତସାଭୂତେନ, 'ଏନ ଏବ ଉତ୍ତ' କଠିନ' ଉତ୍ତ'ରିତ' ହିଂସ' ମିତ୍ର'
 ଉଦାପିତ' ଉଦାକ୍ରମୁନଶିଖର' ଇତି ରଜାକ୍ତତ୍ଵାନ୍ ସମୀକରୀତୀତି ସାଧୈନେ କହ୍ୟେନ ସର୍ବେନ ଏକା
 ମନସି ସର୍ବେ ତସାଭୂତେନ (ଅନ୍ୟେନା ନି'ସମ୍ୟକ୍ତାସା ସମୀକରୀତୀତାବନ୍ କଠାନ୍ନୀକାରାସମ୍ଭବା ଇତି
 ଭାବ.) ସେନ ଅତିଦୁଷ୍ଟହାତୁଁଲଗଣ୍ଠଶିଖା ବାହାରାମଭାମା ଏବ ବଜ୍ରାଃ ଶୈଳାକଠିନତ୍ଵାନ୍ କୁନ୍ଧିୟାନି
 ତେଷାଂ ମହାରାଃ ସାମାସାଃ ମମ ଛନ୍ଦେ ନଦର୍ଶ୍ୟେ ବିସୌଦା । ଦୁଷ୍ଟପାଦ ଏବ ମହାରାଚୟଃ ମ ମାରିତସ୍ୟ
 ସେନ, ଯ' ମହାପୁରୁଷ' ଉତ୍ତ' ଉତ୍ତ' ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

(ବ) ହୁନିମି ଅତିଦୃଷ୍ଟକମନ୍ଦୟମ୍ । (ହ' ଉତ୍ତାପସ୍ୟପାଞ୍ଜାସିତି ମିହିନୌ)

(ଘ) ସାନ୍ଦନ୍ଦମିମି, ସିଂହତମନାମସନସମନାନନ୍ଦଠିନୁ । ଗଞ୍ଜାନସ୍ୟୁଦାସା ଅନିରନ୍ତେଃ ସାଦର୍ଶ
 ପ୍ରକ୍ଷତି—କିଂ କିମିତି ।

ହୁନ, ଉତ୍ତ' ଓ ବିଷାନ୍ତ ବନ୍ଧଃସ୍ଵଳିନୀ କଠିନ ଓ ହିଂସ' ଚିତ୍ର ଉଦାକ୍ରମୁନ ଶେବଃସ୍ଵଳିନୀ,
 କର୍ତ୍ତୃତ୍ଵକ୍ରମାଃ ସେହି ମହାପୁରୁଷ ଆମାବ କଳ୍ପ ଅତି ହୁଣ୍ଡି ଶାଞ୍ଜିତ୍ଵେବ ମଧ୍ୟରାଜିତାମକ୍ରମ
 ବଞ୍ଚେର ଔହାବ ମହା କବିଶାଈନ ଓ ହୁଣ୍ଡି ହିଂସ' ଚିତ୍ର ଶେବ ମହାବାକ୍ୟଃକ
 ମାସିୟାଛନ୍ଦ, ତାହାକେ ଅବଳ କବ, ଅବଳ କବ ।

(ବ) ଉତ୍ତ । ଉ' ମକରନ୍ଦ ।

(ଘ) ମମ । (ସାନ୍ଦନ୍ଦେବ ମଠିତ) ପିଅସହି । କି କି ଦଲିତେ ?

(ଘ) ଉତ୍ତ । "ମକରନ୍ଦ" ଏତେ କଥା ଦଲିତାମ ।

(ससृष्टं शरीरमस्याः स्पृशन्तो संकृतमायिय) (६)

वयं तथा नाम यदास्य किं वदाम्ययं त्वकस्माद्विकलः कथान्तरे ।
कदम्बगोलाकृतिमायितः कथं विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः ? (७)

(६) अत्र रोमाञ्चपरीक्षणं संसृष्टशरीरस्यै हेतुः । वैदग्ध्यै मालतीसखायाः संकृतायवयम् । तथाचोक्तं दर्पणे—

“योषित्सखीवालवैश्याकितवापुस्मान्तया ।

वैदग्ध्यार्थं प्रदातयं संकृतचान्तरान्तरा ॥”

(७) वयमिति । यदास्य “मालतीं माधवे अनुरक्ते”ति यत् कथयति वयं तथा नाम माधवे अनुरक्ता नाम, नामशब्दोऽत्राभ्यागमे, तथाच वयं माधवे अनुरक्ता इति त्वदुक्तं सौकुर्म्य इत्यर्थः । (कुलश्रीलादिमुच्यते मास्रव्या सममात्मनोऽभिन्नबुद्ध्या चात्र वयमिति निर्दोषो मन्त्र्यः) तु किन्तु किं वदामि अहमपि त्वदविषये किं कथयामि ? विशुद्धः परपुरुषसङ्कल्प-शून्यत्वेन पवित्रः वैपरीत्यलक्षणा मुद्गुलनोक्ता समतीव परपुरुषसङ्कल्पवानित्यर्थः, मुग्धः मन्त्र्या-धेयलेखपरिप्लव्यतया ममतीव सरलः, तथापि पूर्ववत् निरतिशयमन्त्र्यावेश्यानित्यतीव कपटता-पूर्वं इत्यर्थः, (विशुद्धधाम्नी मुग्धेति विशुद्धमुग्ध इत्याकारस्य विशेषत्वविषय्या कर्मधारयसमासः) अथं स्पृश्यमानकुलकन्यकाजतमानतीदोषमादाने पिशीलं मददन्तिकेत्यर्थः, कथान्तरे कथयित् पुंसः कथाप्रसङ्गे विकल्पः कुतश्चिदाविगवमाद्वयः सन् कथं, केन कारयेन कदम्बगोलकस्य नीप-कुमुदस्य आकृतिमिमाकृतिं चाकारं गृहीतवान् । रोमाञ्चितः कथं ज्ञात इत्यर्थः । यस्याः परपुरुषनामधरवादेव समुद्भूतः कन्दर्पावैशो रोमाद्यादिकं जनयति, तस्मात्साङ्गदोषाविष्करणेन परनिन्दायां प्रवृत्तिः सर्व्वेयवानुचितेति भावः । सोपहासोक्तिरियम् ।

अत्र यदास्येति यत्पददृष्टितवाक्यस्य परत उपन्यासात् पूर्व्ववडाक्यगतविधेयानिमग्नदोषः । एवं मददन्तिकाया मकरन्दानुरागस्ये हृद्यभङ्गीविशेषेण प्रकटनात् पथ्यायोक्तं, कदम्बगोलाकृति-मिति समासगतीदमा चालद्धार इति तथोः सदरः । एवं “स सीशो मद्यते वाक्” यत्

(७) (स्पृशन्तु गृहीतं भागतीव शरीरं स्पर्शं करिष्यं संकृते)

(१) भूमि रे बलिदृष्टे “मालतीं माधवे कथयन्त” ताहा आम्नि श्रीकाव कठिनाय, किञ्च त्रोमाव विषये आम्नि कि बलिष ? विशुद्धं ओ मुद्गु एहै हूनकञ्चका परगुरुषेण कथाप्रसङ्गे अकन्थां विकल्प दईशां वपस्रहृष्टनेन आकृतिव ज्ञाव आकृति वारण कविन केन ? (अर्थात् भागतीव सोवाधेयिनी विशुद्धजातिनामिनी

মদ [সলজ্জম্] সছি কিং মং উবহসসি । যং মথামি শিষ্মাব-
 পন্তি মং তারিসস্ম অশ্মগিরবেহুব্জস্বসাদৃশ্যো কিদন্তশ্যলিঙ্জন্ত-
 জীবিদ্-বলামোডিষ্যপ্চাষ্যেযথ-গুরুকৌপকারিশ্যো । জগচ্চ সছচাসু
 ণামগাঢ়ণসুমরষাৎ । তথা য যো তু এ বি মাড়ম্‌হারবেপ্রণারশ্চ-
 বিছারিৎসরীরসঙ্কলিৎসেযসনিলুপ্পীল্লৌ মৌহমমলাশ্রন্তে স্তকন্দৌহু-
 শলৌ ভূমিষিলগ্নিতাষিলদাবিহুভূধীরধারিৎসরীরমারৌ পক্ষকৌকিদৌ

(৪) সছি । কিং মাসুপহুশি । নতু মথামি নির্ভাবপনি মং তাডমস আশ্রিত-
 পিচব্যবসায়িনঃ ক্রতানকবল্যমানজীবিতবনাত্কারপ্রস্থানযনগুরুকৌপকারিশ্যো অনস সছচাসু
 নামগাঢ়ণসুমরষানি । তথা য যো তথাপি মাড়ম্‌হারবেদনারশ্চবিছারিতসরীরসংগনিতসৌ-

সাদৃশ্যপুংস্বৎ"নिति दण्णलसणान् लियो नाम ताव्यः । बंधसद्विषं ब्रह्म, "वदति बंधसद्विषं
 कौ लौ गदा" इति लघुपाठः ।

(৫) সছচমিতি, সছচিছাচমিধৌ সৌম্যাবসিকটননৈঃ স্বস্বাধিতুঃ । আশ্রিতপদে
 আকারচ্যাপেচাচরিতং যথা স্বাস্থ্যে অবসায়িনঃ সতুপরিচল্যৌদ্যৌমিতঃ । ক্রবাস্তে ন মম
 কবল্যমানস মাধুঁলাকনচন্দ্রেমেগ যক্‌মানস জীবিতস মগ মীকনস বলাত্কারিণ সছ-
 প্রয়োগে যন মল্যনযনং প্রসাদারঃ, তেন গুরুক' শ্রুতিনদনু সপকরৌতৌতি তদৌকল, সঁকচাচ
 প্রস্বরালাপেচমি নামগাঢ়ণসুমরষানি মাসৌছারপপরিচিন্তানি নির্ভাবপনি সাস্বয়নি ।
 তথাচ সতুপকারকৃৎসদ্যেযে মে মমানশবথৌনুস্বকারিৎক' ন তু নতুপকনবৌতি সতৌপকরৌ ন
 তুভ্যত ইতি ভাবঃ । স্তৌক' সমধেয়িতুনাঙ—তথাধেতি । মাড়ম্‌হারেণ ইতনরনস্বাপানে
 যৌ বঁদনারশ্চ: তৈব বিছারিতাত্ স্মৃশ্বিষয়ানু (বৃদ্ধার্কধাতৌর্ধেৎস্বলেন সুছয়কর্থাপি ক:)
 সঁকলিন: স্রিত: সৌঁদসলিলৌদ্যৌঃ: গর্ভেগলধর্যে যস্য তথাভূত: । সৌঁদন সূক্ষ্মা সতুপক-

ভূমি মকরেন্দ্রের কথাপ্রসঙ্গে অকথাৎ বিকল হইয়া বোমাকিটা হইলে
 কেন ?)

(৬) মদ । (মল্লাব গহিত) মধি । আশ্রিতক উপহাস করিতেছে কেন ?
 আশ্রিতপেচকভাবে আশ্রাব ব্রহ্মণৌদ্যোগ ইনি বলপ্রোগে দারা (শার্দ্ধূলা-
 ক্রমবলাপুংসে) বর কর্তৃক প্রতর্ধান আশ্রাব বীভনের উদ্ধাব করিয়া মধী
 উপকার কবিগাছেন, তাঁহুৎ মহাপুরুষের কথাপ্রসঙ্গে নাথপ্রহণ ও স্বরণ

জীব মদ্যন্তি আশি মিত্তনে ক বিচ্ছডি ম্হাম হ্গ্ধ জীব লো শ্রো
মহামাশ্রী তি (স) । (স্বৈ দাদীন্ বিকাতান্ পাটয়তি)

বুড় । (শরীরমস্থা: সৃশন্তী) অক্ষত্য় সরীরে । কিং বা আ,
টংসিৎ সরীরেণ মদ্যরন্দসমাশ্রমোচ্ছুকং । (হ)

সবিলোত্পীড়ো মৌহমুকুলায়মাননে বকন্দোটয়ুগলৌ মূমি বিলুপ্যাসিলতা বিটম্ধৈর্ষধারিত শরীরমার:
প্রবচীকৃত এব মদ্যন্তিকানিমিত্তনাঃ বিচ্ছর্দিতমহামহাৎ জীবলোকৌ মহামাগ ইতি ।

(হ) অক্ষত্য় সরীরে । কিং বা আ ? দর্শিতং শরীরেণ মকরন্দসমানমৌত্সুকাম্ ;

মানং স্তুড়লবদাশরণং স্তুড়লপা পয়মানমিতি যাবত্, বৈতকন্দোটয়ুগলং নয়ননীভৌত্য়লপুণ্যং
যল তথামূত: । মূগৌ শিলপ্রায়া: শিরীকূনায়া অশিলতথা বিলম্বেন আশ্রিতনে ধীরং শিরং
যদা স্মাচন্যা ধারিত: অবলম্বিত: শরীরমাগে যেন তথামূত: । মদ্যন্তিকানিমিত্তনাঃ
কৈবলমদ্যন্তিকানিমিত্তনে বিচ্ছর্দিত: বিচ্ছর্দিতং পরিত্যক্তুং ধারম্: (মাদ্ছলসম্বিতৌ গমনেন
মরৎস্বৈ বাতিসম্বাদিতি মাভ:) মহাৎ: নানা বিধসত্যসাধনসম্ভবেন মহামূত্য়: জীব-
লোকৌ যেন তথামূত:, মহামাগ: অতীব সৌমাগ্য়মাজী (মকরন্দ:) তথাপি প্রবচীকৃত এব-
লম্বিত: । ' তয়াঁচানন্যসাধারণস্তুকৃত স্তপকারৌ ন তবায়গৌধর ইতি মাভ: ।

(হ) অক্ষত্য় সরীরে ! কামদীভাজনি তাপ্রকৃতিস্তুকামে ! বাবা স্ত্রকৌয়মাতগৌপনকর-
বারৌ ন কিং কিং কতং মবেত্, ন কিমবীত্য়: । ফল্যমাভে ষ্ট্রুমাহ—দর্শিতমিতি । শরীরেণ
মকরন্দসমানমৌত্য়মানে ষ্বে সন্নাতরৌমাভাদিকগানে ষ, দর্শিতং প্রকটীকৃতম্ ।

আমাকে সাধনায়ুক্ত করে, এই কথাই আমি বলিয়াছি। দেব—বৃহতর
নধরাধাতজনিত বেদনাবস্ত্র অরণেব অদিবয় বাহার শবীষ হইতে স্বর্ষ্বলধারা
নিপত্তিত হইতেছিল, নোহবশত: বাহার নয়ন নীলোৎপলযুগল নিদ্রীলিত হইতে
ছিল, ভূমিবিলম্ব অনিগতার আশ্রয়ে যিনি ধীরভাবে শরীভার ধারণ করিতে-
ছিলেন, কেবল মদ্যন্তিকার ঘট যিনি অমুণ্য জীবন পবিত্যাগ করিতে আবশ্ত
করিয়াছিলেন, তাহুশ সেই মহাভাগ্যশীল পুরুষকে ভূমি প্রত্যক কবিয়াছ ।

('তদ্ব্যবস্থিতিকারো অতিমদ্যন্তিকো শিলি') ।

(হ) বুড় । (মদ্যন্তিকাব শরীর স্পর্শ করিয়া) অবস্থ্য শরীরে ! স্বীকৃত্য
গোপনকর-বাক্য ধারা কি হইবে ? (মকরন্দেব নাম শ্রবণনাড়-সন্নাত রোনাধ)
শরীরে বাবাই মকরন্দ সনাগনৌত্য় প্রকটীত হইতেছে

মদ। [সলল্লম্ ।] পিথসছি চবেছি। উব্ভিসছিন্নি
সহযাসিণো বৌম্ভেণ (ঘ)।

সব। সছি মদঘন্নিএ। অম্ভে বি জাণিট্বং জাণীমৌ।
তা পসৌট বিরম ব্ববদেসদৌ। এছি বৌম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস'।
সুছং চিহ্ণম্ (ক)।

বুছ। সৌছণ' লব্ধিছা ম্ভাডি (খ)।

(ঘ) বিরচসি। অদেচি। চহিমাণি সহযাসিনা বিরম্ভেণ।

(ক) সছি মদঘন্নিএ। অম্ভেপি সাতম্ভে জাণীমঃ। তন্ পসৌট বিরম ব্ববদেসাদৌ।
এছি বিস্ব'অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস' সুছং বিচামঃ।

(খ) মৌম্ভন' লব্ধিছা ম্ভাডি।

(ঘ) মদেতি। অহিমা সহযাসিনাম্ভ, 'সহযাসিনা' ইতি সহযাসিনাম্ভাঃ। বিস্বসছিন্নি
সহযাসিনা ইত্যর্থঃ। তথাচ পিথসছিন্নি বিস্ব'অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস' বৌম্ভাডৌ ন স্ত ম্ভগব্দ'
নামস্ব'ভাষিতম্ভাঃ। অত এতান 'অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস' ইতি সহযাসিনা
অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস'।

(ক) সাতম্ভেণিতি। তন্ মকরদন্তেণ চ পরাদেবানুসায়চিহ্ননির্ঘর্ষঃ। অদেয়ানু সাত-
ম্ভগব্দ'সহযাসিনা, বিস্ব'অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস'। কধাবম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস' সহযাসিনা
অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস'।

(খ) মৌম্ভন' যুক্তিগুণ', তদাচ সৌছাণিঃ অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস'।

(ঘ) মদ। ('সলল্লম্' সহিত) প্রেরণ সছি। তুমি হুঁরে বাও। 'সহযাসিনী
প্রেরণ' সছিন্নি বিস্ব'অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস' ইতি অম্ভগব্ভকধাবম্ভসসিস' হইয়াছি।
(মকরদন্তনামপ্রবেশে নহে)।

(ক) সব' সছি' মদঘন্নিএ। সাতম্ভেণিঃ সাতম্ভেণিঃ। অত এত
সাতম্ভেণিঃ সাতম্ভেণিঃ, ও ছলনা হইতে বিবর্তা হও। এত আরবা প্রেরণগর্ভ পরম্পর
কথোপকথনের অনুরূপ হুঁরে অবস্থান করি।

(খ) বুছ'। লব্ধিছা যুক্তিবুছ কথাই বলিয়াছে।

मद । विधेयसिद्धिं सम्भटं पित्रसहीश्रो ! (ग) ।

लव । जइ एब्बं ता कधेहि, कधं णु दे कालो गच्छदि त्ति(घ) ।

मद । णिसामेहि पित्रसहि ! मम बुद्धरक्षितापक्षपात-
पञ्चएण पट्टमं क्लेब्ब तस्सिं जणे अदिभूमिं गदो अणुराश्रो । अत्रि
अ । तस्सिं जणे भरिदुब्बरत्तकोट्टूहल्लुक्खल्लामणोरहं हिअअं
आसो । तदो विहिण्णिओअण्णिब्बुत्तदंसणा भविअ दुब्बारदारुणा-

(ग) विधेयासिद्धिं सम्भटं पित्रसहीश्रो ।

(घ) यद्येवं तत् कथय कथं नु ते कालो गच्छतीति ।

(ङ) निशामय पित्रसहि ! मम बुद्धरक्षितापक्षपातप्रत्ययेन प्रथममेव तस्मिन् जनेऽतिभूमिं गतोऽनुरागः । अपि च तस्मिन् जने भूतोद्वहणकौतूहलीनुक्खल्लामणोरथ इदममासीत् । ततो विधिनियोगनिष्ठं दर्शनं भूत्वा दुर्वारदारुणासदुःखसन्नापदक्षमानचित्तविषयमानश्रीविताशा,

(ग) विधेयासिद्धिं सम्भटोऽथ प्रथमवशाद् युवयोर्लवने स्थितासि, (विधेयो विनयवाही वचने स्थित आश्रय इत्यमरः) तथाच यथादिष्टमेवानुतिष्ठाम इति भावः ।

(घ) एवं—यथादादिष्टमेवानुतिष्ठसि चेत् कालः मकरन्दानुरागावधिकेतावत्समयः, कथं केन प्रकारेण ।

(ङ) मदिति । कथ्यमानकथाया बुद्धरक्षितापरिज्ञातत्वाद्भवद्भिरैव बोद्धव्येति तामेव मन्वीक्षयति—पित्रसहीति । निशामय शब्द । बुद्धरक्षितायाः पक्षपाते गुणवर्षणादिना तत्पक्षपातत्वने प्रत्ययेन विशासेन । तस्मिन् जने मकरन्दे, (मनसा पतित्वेन वरदादेवात्मापि मकरन्दनामायुष्मिति मनश्चम्) अतिभूमिं पराकाष्ठां । भूतोद्वहणः—भूतान् भ्रष्टान् इदमपरिपूरणान् उद्वहणः अतिरिक्तोभवन्तः कौतूहलीनुक्खल्लामणोरथाः तदीयदर्शनान्नापादि-
विधये कौतूहलीनुक्खलाभितायाः यस्मिन्, तादृशम्, तत्सततन्मनः विधिनियोगेन देवविधानेन निर्वृत्तं शास्त्रोक्तमथकास्मि सम्पन्नं दर्शनं अभिलषितसाच्चानुकारः यथाः तथाभूता भूत्वा, दुर्वारस्य अनशोपशमस्य आशामस्य कामपीडायाः शो दुःखसन्नापी तस्मन्नितस्मिन्परितापी

(ग) मन । सम्प्रति आनि तोमानेदहे वाक्याश्रमावे चणिव ।

(घ) लव । यदि ताहाई इह, तवे वन किरूपे तोमार समर थाईटेह्छे ।

(ङ) मद । त्वन प्रियसहि ! बुद्धरक्षिताव उद्वहणवशने दिशान् वनतः प्रथमेष्टे तेऽई महापुत्रवे आशान् अश्रुताग पराकाष्ठां लब्ध करिशास्त्रिण । आश्रुत उत, तेऽई महाशत्रवे अर्थात् ताहाः हर्षनादि विवाग्-कौतूहल, उद्वहण ०

सङ्घसिन्धुविषयान्तरेषु अ मणोरधुम्नादमोहिता पेक्षामि तं ज्ञयं । सो वि पियसहि सुहृत्तणिव्वुद्धविद्वाग्रविसंठुलुब्धवित्तर-
न्तललिदपोत्तपुण्डरीअतण्डुप्यीलडम्बरपड्डिरुठमैरेअमदघुषिअ विअ
चिरं णिज्झाअदि मं (च) ।

किं अ । कवलिदारविन्दकेसरकसाअकण्ठकलहंसघोसघग्-
घरखलिदग्गम्भीरतारधीरणादभरिदकम्भविवरं "पिए मदअन्तिए !

(ब) सङ्घसप्तान्तरेषु च मणोरधुम्नादमोहिता प्रेक्षे तं जनम् । सोऽपि पियसहि !
सुहृत्तणिव्युद्धविषयविसंठुलोद्देहविषयमाणललितनेत्रपुण्डरीकताण्डुलीपौडम्बरप्रतिद्वट-
नैरेयमदघुषितमिव चिरं निध्यायति माम् ।

(ङ) किं च । कवलितारविन्दकेसरकषायकण्ठकलहंसघोसघग्घरखलितगम्भीरतारधीर-

(ब) सङ्घेति । सङ्घाः—“तेन सङ्घे साक्षात्कारे एव वदिष्यामि एवं करिष्या-
मीत्यादिभिन्नाः, स्रग्गाः—अवन्नाविसेवाः, तेषां अन्तरेषु मध्येषु मणोरधेन अमित्राण्येषु च
अन्त्यादः मदनीकतत्त्वं तेन मोहिता हृद्गततोहा सती तं जनं मङ्गरन्दं प्रेक्षे अवलोकयामि ।
सोऽपि मङ्गरन्दोऽपि (न केवलमहमेव इत्यपेरयः) सुहृत्तणिव्युद्धेन अचमातसम्पन्नेन विषयेन
दर्शनजनितापद्यै च विसंठुलं विषमं यथा साधया सङ्घे ब्रन्ती उन्नमन्ती विद्यार्थमाने दर्शनेच्छया
विस्तृतिमापयमाने ललिते सुन्दरे ये नैत्रपुण्डरीके तयोः यस्मात्प्रवीतुषीडः शून्यसमूहः स एव
डम्बरः आडम्बरः तेन प्रतिद्वटं स्रग्गां नैरेयमदेन भैरेयाभिषसोपुषानोत्पन्नमत्ततया घुषितं
घुषंनमिव घुषितं यस्मिन् तद्वयथा सासथा सा निध्यायति अवलोकयति । “नैरेयमासवः
सोषु”रिति, “निर्धयंनन्तु निध्यानः दर्शनाशोकनिदध”मिति आमरः ।

(ङ) चिति । कवलितेन श्लेष्मि अरविन्दकेसरेण परकिञ्चल्लेण कषायः सुरभिः

(५) सङ्घे च अत्रावह्वार मध्ये अङ्गिनावलनित मत्तता धारा मोहित दृष्टेन
आमि सेहै महापुरुषके देविना धाकि । त्रियसवि । सेण सुहृत्तमाजे
समुत्पन्न मर्षनजनित आशर्ष्य वशतः विषमरूपे उन्नमनशुक्त मर्षनेच्छार विज्ञाणनाण
७ सुन्दर नयनोत्पल्लेन नृत्तानुहृत्तप आङ्घ्रय धारा समुत्पन्न वैवेक मञ्ज-
गानोत्पल्लताजनित घुर्णनेन आर घुर्णनाणि वेरूपे ह्य, सेहैरूपे आनाके
देविते धारके ।

(६) आवण पुन, कवणित गग्नेव दिवङ्क धावा श्रुतिकर्ष कनहासेव

এহি" স্তি স্বাহরদি। অথ অ। পপ্পুরন্তপশৌহরুচ্ছলদুতপে-
 অথচলাবল্লম্ভণপরিমবেণ মধমমুসুর'গিধমধমাশ্রুত্টিদ্রশ' ম'
 সমুচ্চাসেদি (৬)।

মহুসা বিমল্লিঅম্মঅম্মসরিৎ তচ্ছণকঠোরকামলদণ্ডাঅমাণ-
 বাহুবল্লণাববারিঅপশৌহরুগম' বিছহুন্ত্যিঅহুনেহলাবল্লম্ভণস-

বাদমরিতকর্পবিতর "বিবি মহয়নিকৈ। এহি" ইতি-স্বাহরতি। অথ অ মম্মাপুণ্ডীপপে-
 প্পুরন্তপশৌহরুচ্ছলদুতপেণ মধমমৌশরিত্টিধকামলদণ্ডা মা সমুচ্চাসেতি।

(৩) মহুসা বিমল্লিতম্ভমমমসী তদুৎপন্নরতোরকমলদণ্ডাঅমাণবাহুবল্লণাববারি-
 পশৌহরুগমৌ বিছহুন্ত্যিঅহুনেহলাবল্লম্ভণসমাণবাহুবল্লণাববারিঅপশৌহরুগমৌ
 বিছহুন্ত্যিঅহুনেহলাবল্লম্ভণসমাণবাহুবল্লণাববারিঅপশৌহরুগমৌ

(কটুশিলকপাথ্যানু শীরসিবি প্রকৌশিলা: ইতি হলাদুশ:) অথ: অথ তদাম্মতল (ধম-
 লিছপ্পরুদরনেত হংসানা সগে সপুটী মবসীতি মসিহা হংসনীদ' বিসিহমুমাণদ)
 কল্ল'মগা ধীপ. হুৎ ইব ঘর্ষং: অম্মুট: সখিত্তি পুাত. (অম্মুটল' পুটলত মাদল ধীবি-
 পমারিবি মনঅম্ম) মধী: অদত. মাত.-সম্মু: ধীরসিগম্য ধী মাদ: রক: তেব মরীতি ধি-
 পুরীতি কর্প'বিরে ধম্মিন্ তদয়দা স্মাশদা "বিবি। মদবনিকৈ এহি" ইতি স্বাহরতি সানুটিয়
 বদতি। অথ অ মনমাত অম্মুগমা মর্ষ'বর্ষ'ম সন্দমাহালা সখীহংসনা সনামা অম্মপণ:
 মনমাতৈব বিদমত: উতসীয়াঅম্ম অরবমল' মহুসমিহ পমিহকর্ষ'ম মম্মুগম' সারি'
 তপগটি অম্মমক'ব' মনমমাণসাত' নিরতিগবিত্তমরৈব "ধম্ম'ম্ম" ইতি ক'র্ষ'া' হ'র্ষ'
 পমাম্ম তদীর্ষ' মা' সমুচ্চাসেতি অহিতা অয়েতি। ("অম্ম'আনুক'ব'া" হিহাধিকা
 আ'হ'ণ'গাণাণ মনমমম্মান্ "জা'অ'ম্ম'আনুক'ব'া" ইতি; তব' অ'ম্ম' "মনমমাণ-
 মাদে" ইতি সিহম্ম)

(৪) মহুসীতি। বিমল্লিৎ আকর্ষণেণ পরিহসিতং অ'ম্মক' পরিহিতবল' মনাম্মাদুগা,

পদেত্র জাফ অ'ম্মুটৈ অগিত গায়োর উক্ক ও হিহ মব ধারা বেত্রোপ আনার
 অ'ম্ম'বিবর পূর্' হুৎ, সেইরূপে "প্রিহে মার'কিহে। এত" এই কথা বলিয়া থাকে।
 অন্তর অ'ম্ম'নির্দেশ অ'ম্ম'বান হনুপুণ হইতে নিগদিত উত্তরীরা'কিদের এতদ্বারা
 পরিহর ধারা মারোপের সঙ্ঘিত অ'ম্ম'ত চক' ও ধ'ব'ব'াদ'নি'ম্ম'ব'রা আবার
 উক্তাঙ্গিত করিয়া থাকে।

(৫) (অ'ম্ম'পে) আকর্ষণেণ মনমা আনার পরিহিত বহু পরিচা'চিত

शिञ्जन्तपीवरूपपडिसिद्धविष्यदोवगमणं पडिल्लवादिणिं पि मं
अच्चाअरपअत्तणिव्वत्तिदमुहुत्तकोवोवराअटुकुपपुभोकिदहिअमं
सिण्णिदुपुअरुत्तपह्लत्यलोअणविभाविटसिन्चित्तमारं उदहमदि (ज) ।

कूलवादिनीमपि माम् अन्यादरप्रयवनिवर्धितमुक्तंकीपीपरागदु सुपरुपोकृतद्वया सिन्धुनरुत्त-
पर्यस्तलोचनविभावितासिचचित्तमारासुपरुमति ।

अत एव प्रसूता तपावशेन प्रसूतमुद्यता, विसर्जितायुक्ता चासी प्रसूता चेति तथोक्ता । (उत्तर-
पदस्य विशेषत्वविवक्षया कर्मधारयः) तत्त्वमे तस्मिन् प्रसूतानीयमसन्नि कटीराभ्या परिणताभ्या
कमनन्ददण्डायमानाभ्या विपुलपुनकोदयादिति पञ्चनानवदाचरशा वाह्या सुशाभ्या वन्देन
गाढतरास्त्रिद्वनेन अपवारितः सनाच्छादितः पथीघरघोः सनथी उदगम उद्वतिर्यस्यान्वयान्तः ।
ताडयत्तश्च स्त्राभिप्रायविरुद्धेऽप्यपक्षायने हेतुं दर्शयति—विद्यतमानेयादिना । विद्यतमानेन
वसनस्यलनवयादवसंसमानेन विक्रयेन विमानेन मेखनावलनेन काञ्चीदासा सन्दावमानौ
(सन्दानं वन्दनरञ्जुरनधोरक्षीति सन्दानौ अर्थादित्यादत्, ततः सन्दानौ श्रियमायादिति
करोत्यर्थे नन्तान् सन्दानमन्दात् कर्मण्यानम् ।) म यन्वमानौ वीवरो अक्षरौ यौ उरु श्रीवीरुगुणं
ताभ्यां प्रतिपिद्धं अवरुद्धं विपरीतममनं ताडगारम्भप्रतिकूलमप्यानं यस्यानथाभूताम् ।
प्रतिकूलवादिनीमपि "मिवं कुरु" इत्यादि प्रतिषेधक्याङ्गभाषिचोमपि । अथादरेण तटीय-
प्रह्लादचेष्टया च निर्वातताभ्या निष्पादिताभ्या मुहूर्त्ताभ्या ताडगारम्भेणामदृशमुख्याभावात्, इत्-
मावस्थाविभ्यां कीपीपरागदुःखाभ्यां ताडगारवदजनितरीधम मर्गक्रेमाभ्या पुरुषीकृत विरुली-
कृतं हृदयं यस्यान्वयाभूताम् । तथा सिन्धुाभ्या सन्धेऽभ्या पुनरुक्तं विगुणितं यथा म्यासथा

इण्डा आनि (लङ्गादशतः) अहानोद्धता इहेले उदङ्गात् परिणतं युगा-
मण्डूक्या बाह्युगण द्वावा गात्तव आनिप्रमे उदङ्कुत्त आनाव तुमोन्नति
आङ्गानित इहेहाहिन । (विशेषतः तादृशाऽदण आनाव शक्तिप्राश्रदिकक
इहेलेण पनायन करिते ना पादाव कावण एहे ये) वरु अणनदणतः विगणित
विशाल काकिनाम द्वावा हूलतव उरुगुण संयमित इण्डात् तादृश आचदणव
अतिदुल आमार अङ्गाने अवसुद्ध इहेहाहिन । (एवम्) तादाव निवतिशर
आनरं उ अङ्गुष्टेष्टेय सम्पादित मुहूर्त्तनात्र श्वाश्री तादृश इसनाऽदणजनित
क्रोव संसर्गं क्लेश द्वावा विरुलीकृत इहेहाहिन । अतः विगणितभावे
आनाव अष्टे सविवेशित मोहनयुगण द्वावा आनाव नरेव अङ्कुत्त अङ्गिप्राश्र

দ্বিগুণবাহুদ্রপাভেদগণিগমিতং যিমসচ্চি পরুড়মহলকঠোর-
 করুহপ্যহারবিশ্বদ্যপ্তাবলীপসাছসুতাপবচ্ছয়লগ্নিহুরণিবে-
 গণিসহং ম' কদুশ সাবেপ্রবিহুশ্রমল্যপ্রাবিহকবরৌণিহিহকার-পরিয়-
 হৌবগিাদুশমিদগিচ্ছল-মুছাবশ্রব-সচ্ছন্দবিলসিদিবিশ্রহুশ্রমণ-

(ক) দ্বিগুণবাহুদ্রপাভেদগণিগমিতং যিমসচ্চি ! প্রকটমাদ্ৰুঁলকঠীরকরবহমহারবিকট-
 পদাশ্রয়ীপ্রসাধনীপানবব-স্বশ্রনিচুরনিবৈশনি সচ্চাং যাং হলা স্বাবীগবিধুতমলকাবিহকবরৌ-
 নিহিতকরপরিয়দ্রপুত্রীতৌপ্রগমিতনিচরমুস্ত্রায়বসচ্ছন্দবিলসিতবিদগধবদনকমলৌ বাসনগুণ-

বর্ষস্বাস্থ্যাদি মদদেপু সন্নিবেচিতাশ্রয়ী সৌচনাশ্রয়ী সচলুর্মাং বিমসচ্চি; পরিচয়ান; বিতম্ব মনস;
 মার: স্মিরাং: প্রকটামিপ্রায়: বহ্মারুণামূর্তাং মাং উপহস্যতি "পরি প্রস্থানীয়াতাপি কথং
 পুনশ্চিহ্নি" ইত্যাদি বাক্যাবলীমি: উপহাস' করোতি :

(খ) দ্বিগুণেতি : দ্বিগুণাশ্রয়ী একেইক্লেইনৈব সমস্তাকালনাহিগুণীকৃত্যশ্রয়ী বাহুদ্রপাশ্রয়ী
 আবেদনেগ সম্বন্ধ পরিবেষ্টনেগ নিয়মিতা আবেদনা কৃতগাটালিহ্ননামিতি যাবন্ । প্রকট
 সমুৎপন্ন' মাদ্ৰুঁলস্ব ব্যাসস্ব কঠীরকরবহমহার: চত্বরনস্রারামাত্রনিতাবিক্রাশ্রয়ে ব বিকট-
 পদাবলী বিকটবহরবচনাপ'ক্তি: সৈব প্রসাধন' শ্রলুহার: যদ মাদ্ৰম' উচ্যান' চম্ব্রতচ যদ
 বস:স্বল' তত নিচুরনিবৈশেগ ঘনসন্নিবেশনেগ নি.সহা শ্রবমাং । সাধিগ' লরানিত' যথা স্রাগণা
 বিধুতেন গমুশ্রনাদিমনিরোপসনীকৃত্যা চনান্দৌলিবেগ মলকৈন মদৌপমিহসা আবিহা
 স্বরলিতা যা করী—মদৌপ্রক্লেমসমূহ: তস্যাং নিহিতেন ক্লেমস'যমনায়ে স্রাবিতেন করিব
 ক্লেপ য: পরিচয়: মদৌপ্রক্লেমসমূহস্বৈব যহণ' তেন পুত্রীকৃতৈ: স'যনিতৈ: ক্লেমৈরিখর্কৈ:
 চরানিতা: ক্লেমিহুঁদ্রুঁমুস্ত্রীকৃত্যা: নিশ্রবা: ক্লেমাকর্ষকরনিতদু:স্ত্রমশ্রবৈগ সুত্রাবাসিপারবশ্যে ব

শরিত্ত; ত হওগায় "এইরূপ কবিও না" ইত্যাদি ঐতিহুণ্যাদিনা কইংগেও
 আয়াকৈ "গদনোভতা ইইরও চেন গেলে না ?" ইত্যাদি বাক্য দ্বারা উগহাস
 করিতেছিল ।

(গ) তৎপরে বিগুণীকৃত বাহুবেষ্টনে আবেদ্য আনাকে বাবেগের পূত্রপব-
 নশ্রমীভাতকনিত চিহ্নরূপ বিকটপত্রবচনাগঞ্জি বাহাতে অলকাররূপে সমুৎপন্ন
 তাদৃশ সমুন্নত আশ্রয় বক্ষ:হলে গাঢ় সন্নিবেশবশত: (এফেবাবে) অবশ
 করিয়া (চূষনাদি ঐতিবোধ বাসনার) আবেগের সহিত মস্তক সমাশোণনে
 শ্লিষ্ট আশ্রয় কবরীতে বিস্তৃত ভীহাব হস্ত দ্বারা পরিগ্ৰহবশত: আশ্রয় কেন-

कमलो वामगण्डमूलोवरिणिहिदप्यफुरन्तपुञ्जिदाहरसमुत्तममण-
हरपुंसणिव्भरुदसिदसरीरसोहं उल्लसिदसज्जसाणन्दविसमसभम-
बलणसोहमन्यरभमन्तलोअणं किं पि दुब्बिणीदसाहसाणुवव्वयाओ
मं अणव्भत्यणीअं अ्वभत्ये दि (क्क) ।

मूलोपरिनिहितप्रखुरणपुञ्जितापरसमुद्गतमनोहरस्य शंनिर्भरोडाधिंतयरीरयोमां समुद्गतसिताम्ब-
सानन्दविपनसंधमवज्जनमोहमन्यरभमन्तलोचना किमपि दुर्विनीतसाहसानुदपय्यवसायो मामनभ्यधे-
नीयम् अथर्षयति ।

च निषण्ठाः ये सुंछानयथाः कपीबाधरादशो नदीयवदनैकदीयाः तेषु यत् स्वच्छन्दविलसितं
यथेच्छविलसनं यथाभिलषिततुम्बनाद्विषयवद्धार इति यावत्, तत्र विदग्धं पटुतां वदनकमलं
सुखारविचं यस्य तथाभूतः । दुर्विनीतानां कामावपगतविवेककामुकानां साहसानुदपो
दुषेष्टातन्त्रः व्यवसायः दुरभ्यवसायः यस्य तथाभूतः सन् । वामगण्डमूलोपरि वामकपीद-
मूलोपरि (वामपादं एव स्त्रीपादवस्थानस्य व्यवस्थानात् स्वामिसुखीनो तस्मां वामाद् एव
सर्वव्यवहारस्य सुलभत्वादानेत्प्राक्तम्) निहितान् तुम्बनार्थमवस्थापितान् अत एव स्फुरत
शौतमुक्तेन स्पन्दमानान् अत एव च पुञ्जितान् पुञ्जवत् प्रतीयमानान् अथरात् तदीयोहात्
समुद्गतेन समुत्पन्नेन मनोहरस्यैव निर्भरं निरतिशयं यथा स्वाप्तया उद्बर्हिता पुलकोद-
गमादिभिः सुप्रकाशमासादिता शरीरशोभा यस्मात्प्रयामृतां समुद्गतसाथा साहयोदयोनिन
प्राद्भूताया साचसानन्दाभां भोक्तिमुत्प्रायां यद् विषयविषयस्य अस्मितारण्य वज्रं उज्जीवर्णं
तेन यो भोषः कर्षंश्याकर्षंश्याविमुदता तेन मय्यरं मन्दं यथा स्वाप्तया भ्रमन्ती इतस्ततः
सद्वरन्ती शोचने निने यस्मात्प्रयामृतां मां किमपि लज्जया अथतथ्यं अणभ्यधेनीयं समानुद्हात्सिन
प्रादिनाद्योग्यं सुरतमित्यर्थः अथर्षयति याचते । अनेन स्वरतमानवर्षणम् ।

सुहृन् नृशर्मित इण्डार (केशाकर्षणे हृन् पाण्ड्याव जरे) किंकिदुर्कोरुत उ
निश्चल आनार कपोलाभिसुखावद्ववे हथेच्छ हृषनाभि व्यापारे वाहार वदन-
कमल अतात्त पटुं, तापुश मेहे म्हापुक्क अतात्त हतज्जान कामुकेव माहसायुक्क
अथावसायशाली हैइया वाय कपोलबूलेर उपरिभागे विज्जत स्पन्दमान उ
पुल्लवण प्रतीयमान ताहार अथव हैइते समुत्पन्न मनोहव स्पर्ण धारा निरतिशय
रूपे एकानप्राप्त शोलाशालिनी एवं तापुशोपयोग एाहृत्त जीति उ
आनन्व दावा अपरिमित आवेगेर उज्जीवने कर्षवाकर्षव्य विमुत्तावशतः

एवंशाम विद्यसहि ! समक्त्वं सर्वं अणुभविद्य भक्ति पङ्क्तिवद्वा
सुखारखसंस्थितं पुषो वि मन्दभाङ्गी विभावेति जीवलोकमिति
ति (ज) ।

सव । [विहस्य ।] सहि मदयन्ति ! फुडं आचखेहि ।
अथ तस्मिं अमसरं सिण्णहविद्युभसुग्मोसहासविद्यसन्तुवुद्धरचिदाली-
अणगिरुविटं परिअणाटां गोवण्णज्जं दे णिअम्वसा मूलं सअण्णज्ज
पच्छटमडावारिदं भोटि किं ण वेत्ति (ट) ।

(ज) एव नाम विद्यसहि । समत्वं सर्वं सर्वसत्तुय भक्ति प्रतिबुद्धा सुखारखसन्निभं
पुनरपि मन्दभाङ्गी विभावयामि जीवलोकमिति ।

(ट) सन्धि मदयन्ति । अट्टमावत् । अथ तद्विद्यसन्निभं स्रेयविभमोन्मिद्यहासविक-

(ज) एव भवति एवमिष्यत् जापदवम्यानाह—एवमिति । एवं नाम अनेन प्रकोरेष,
सर्वं सुरतप्रार्थनात् किञ्चकलाप, समत्वं प्रत्ययं, भक्तिं सहसा, प्रतिबुद्धा जागरिता,
मन्दभाङ्गी हतभाङ्गीया अह जीवलोकं समारं पुनरपि सुखारखसन्निभं जागरणमात्रेणैव
तादृशसुखदायि मिश्रतमसादर्येणात् विजनकात्कारतुल्यं विभावयामि मन्वे । इति शब्दे-
नास्यपरिसमद्विस्तृतः पूर्वोक्तनिश्चयनिश्चयान्तेति ।

(ट) अति । तद्विद्यसन्निभं तस्मिन् स्रष्टुमात्रात्कारकरी, स्रेयविभमेष प्रत्ययविभागेन
अन्मिथं स वलित यो हास लक्ष्मीकारिद्वयदर्शनादिजनितं कितं तेन विकसद्वा विस्तार-
सादवसानाया द्रष्टुश्चित्तया (सतस्रस्रिहितायात्कालपतिबुद्ध्या इत्यर्थः) लीलाभा
निवृत्तिं परिहितवसनस्यैतन्नात् सम्यक् प्रत्यचीकृतं अत एव परिजनात् परिचारिकाजनादपि
गोपनीयम् (स्रष्टुमात्रात्जनितघानुसरणादिदर्शनलजावत्यादिति भावः) ते तत्र निवसन्त्य

मन्मन्त्ररूपे हेतुततः विषयकावो नेत्रपालिनी आमाके लज्जादिवशतः अवलम्बा
उ अप्रार्थनीय (अर्थात् हस्तत प्रार्थना कवितेहिम् ।)

(क) प्रियसवि ! (वसन्तवहारा) एहै अकापे मन्त अत्यंकरूपे अहृत्तव
-द्वय मन्तताया आनि महसा जागवित्ता हईया पुनराय मन्तारके (ताहार
अमननवशतः) मूळ अवगेषव वार मने करितेहि ।

(ड) एव । माध । मन्तारिके । स्पष्टे कविता वल सेधि, नेहै अमन्तव-
-ताकाके (पविहित वद्वे अमननवशतः मन्तसन्निहितो उ उक्तकालजनितता)

मद । अइ असंबद्धपरिहासशीले ! अवेहि (ठ) ।
 बुद्ध । सहि मदअन्तिए ! मालदीपिअसही कहु, ईदिसाईं
 जेव्व मन्तिदं जाणादि (ड) ।
 मद । सहि ! मा कहु, एव्वं मालादिं उव्वहस (ठ) ।

मद्वुद्धरचित्वाश्रीचननिदपितं परिजनद्वोपनीयं ते नितम्बस्य मूलं शयनीयमच्छदपटापवारितं भवति किं न वेति ।

- (ठ) अहि असंबद्धपरिहासशीले ! अपेहि ।
- (ड) सहि मदअन्तिके ! मालदीपिअसही छत्तीइशान्थेव मन्थितुं जानाति ।
- (ठ) सहि ! मा छत्तेवं मालदीपुपहस ।

मूलं (आसनमयूरकमिति पाठे तु आसनार्थं निश्चितं तुल्यपूर्विकमयूरकारमासनं आसन-
 मयूरकं । तत्रापि स्वप्नप्रमाणमत्रनित्यमधानुसरणादौर्भावस्य प्रकाश एव शीपनहेतुः)
 शयनीयमच्छदपटेन शय्याक्षरशयस्त्रमासेन अपवारितं आच्छादितं भवति किं नवेति स्फुट-
 नाचचु विस्मटं कथय । अथच वेदोऽनोचितातिजगुप्सितप्रश्नः मालापेचया मदअन्तिकाया
 अपहृष्टत्वशीमनाय कृत इति मन्थयम् ।

अने इशेप्रश्ने सन्यामपि परमाश्रोलतायां केवलसञ्जीवां गीठीवशास्त्रीलतादोषः, परन्तु
 गुणत्वमेव मनने । तथाचोक्तं—“सुरतारधगोठ्यादावग्नीललं तथा पुन” इत्यादि ।

- (ठ) मदति । असम्बद्धः प्रकृतानुद्धयः परिहासः उपहासः शीलं स्वभावी यस्यां-
 सादाभूते ! अपेहि—अपसर !
- (ड) बुद्धेति । मालयाः प्रियसखीलवद्विका (ननु तत् प्रियसखी मादृशीति भावः)
 ईदृशान्थेव एवमश्रोलतापूर्णांथेव (वाक्यानि) मन्थयितुं कथयितुं जानाति । मालया-
 सादृशवस्थामालीकितवस्था लवद्विकायामनुसाम्येन तां प्रथपि एवन्निधः शशी युज्यत इति
 भावः, एतेन मालतीं प्रतुपहासो मदअन्तिकां इति पक्षपालय बुद्धरचितयाः सूचितः ।

बुद्धवन्तितर अणवविनासोऽग्निप्रहासविकसित लोचन बावा अङ्गफोडुत रत्तामार
 लघनम् । पद्विहारिदावर्सेव निरुटे गणपतीय दाधिदाव लुज श्याल्लेवण
 (विद्वान्नां चामर) बावा आच्छादित इहैगच्छिन कि ना ?

- (ठ) मद । अहि असंबद्धपरिहासशीले ! तूमि दूरे अपसवण कव ।
- (ड) बुद्ध । सहि मदअन्तिके ! नाशतीर प्रियसखी लवद्विका द्वेषु
 अशीलतापुर्ण बाकाई बलिते जाने ।

বুধ। সহি মদঘন্থিএ! মণিচ্চং দাণিং দে কিং বি জই থ
বীসামমহ্ণং করেসি (ণ)।

মদ। সহি! কিং পুণো বি পয়মমহ্ণেণ কিদাৱরাহো অম্মং
জণো জেণ এৱ্বং মন্তেসি। পিঅসহি! তুমং লবঙ্গিআএ সহ
সম্মদং মে হিঅম্মং (ত)।

বুধ। জই দে কধং বি মম্মরন্দো পুণো বি দংসণপহ্ণং অদরদি,
তদো কিং তুএ কাদব্বং (থ)।

(ক) সহি মদয়ন্থিঃ। মণিচ্চামি ইদানীং তে কিমপি যদি ন বিবাসমহ্ণং করোষি।

(খ) সহি কিং পুনরপি প্রথমমহ্ণং ন ক্রতাপরাজিত্যং জনো, যেনৈব মন্বয়সি। প্রিয়মসি।
নং জনত্রিকথা সহ সাম্যতং মে হৃদয়ম্।

(গ) যদি তে অদমপি মম্মরন্দঃ পুনরপি দয়ংপদমবসরতি, ততঃ কিং তথা কথংৱ্যম্।

(ঙ) মদেতি। এবং অনেন প্রকারেণ। মালত্যা অপি তথাবিচাৰণায়। অলীকত্বাদিতি
ভাবঃ।

(চ) বুধেতি। বিবাসমহ্ণং আত্মানিমাখণীপনেন মপি বিশ্বাস বিপ্রয়তিম্।

(ট) মদেতি। প্রথমমহ্ণেণ বিদ্বাসচ্ছদনেন, (প্রথমঃ প্রকি বিশ্বাসে যাব্জাপ্রসরণী-
রসীতি বিশ্বঃ) অয়ং—মহ্ণবণঃ। পুনরপীকৃতেন পুৰ্ব্বং কদাচিদবুধবজিতাপ্রথমমহ্ণে মদয়ন্থিকথা
কৃত হতি মন্বতে। হৃদয়ং হৃদয়পুস্তা, তথা থ পুৰ্ব্বযোঃ সকারিনাসি মে কিচ্ছিদপি
সৌন্দর্যমিতি নি.সন্দেহং কথয়তি ভাবঃ।

(ড) বস্তুমমনিধাতুং মুনিষ্ঠা করোতি—যদীন্দ্রাদিনা।

(ঢ) মদ। সবি। মালতীকে এইরূপে উৎসাহ করিও না।

(গ) বুধ। সবি মরমস্তিকে। সস্ত্রতি তোমাকে কোন কথা কিছাংগ
করি (যদি আশ্চর্য্য গৌণন করিয়া) বিশ্বাস ভঙ্গ না কর।

(ঙ) মদ। সবি। পুনরাগত কি বিশ্বাস ভঙ্গ হারা আমি অপরাধ
করিয়াছি যে, এরূপ বলিতেছ? লবঙ্গিকার সহিত তুমিই সস্ত্রতি আমার স্বর
তুল্য।

(চ) বুধ। যদি মক.ম্ব কোন একাবে পুনরাগ হোয়ার মর্শনপথে
অবতরণ করে, তবে তুমি কি কর?

मद । एकेकाग्रव्यवपिसगुलगुणपिञ्जले चिरं लोभये पिञ्जाव-
द्रस्यं (द) ।

बुद्ध । अथ सो वि मन्महवलकारिदो कन्दपत्रणपिं तुमं
रुक्मिणिं विश्व पुरिसोत्तमो सभ्रंगुगाहसाहस्येण सहधम्मचारिणिं
कारेदि तदो का पडिवत्ती ? (घ)

मद । [निःश्वस्य ।] कीस मं एत्तिअं आसासेसि (न) ।

(द) एकेकाग्रव्यवपिसगुलगुणपिञ्जले चिरं लोचने निर्वाणयिष्यामि ।

(घ) अथ सोऽपि मन्मदवलाकारितः कन्दपत्रणनीं तां रुक्मिणीमिव पुरषोत्तमः
स्यंपरहसाहसेन सहधर्मचारिणीं करोति, ततः का प्रतिवृत्तिः ? ।

(न) किं मनीषावदाशासयति ।

(द) मदेति । एकेकाग्रये सुखादी, निरसगुणे वभदवपनां शौन्दर्यादिप्रपञ्चान्
समावृतः संसृते निहते परमनरिद्रिष्टियान् निपन्दे लोचने मदीयनेने निर्वाणयिष्यामि
शौचप्रयिष्यामि । एतेनोत्तमदमनेच्छा हृदिता ।

(घ) बुद्धेति । मन्मदस्य कामस्य वप्रानुभात् एतेन प्रवर्तनं सञ्जातो ऋषेति मन्मद-
वलाकारितः समतीव कामभिभूत इत्यर्थः, सोऽपि मन्मदोऽपि । पुरषोत्तमः श्रीकृष्णः सत्सङ्ग-
पुरवध, कन्दपत्रणनीं मायिप्रदावपसविनीं कामविद्यापीतुनादिकाद्य । स्यंपरहसाहसेन स्यं-
रहस्येन साहसं तेन, परहस्येनेति यावत्, सहधर्मचारिणीं धर्मपत्नीं, तदवसा का
प्रतिवृत्तिः किद्रूपेण वा ? मन्मदस्य कामस्य रसस्ये तवभिमतमस्ति नवेति मारः ।

अथ रुक्मिणीमिषेति पूर्वोदिमात्रहात्, एवं मदवन्निष्ठाविग्नरोलकार्दमेव वचसादीत्या-
सुरन्वासात् "दासिअं" नाम नाश्यावहात्, तथाचोक्तं दम्ये—"दासिअं" श्रेयसा वाचां
परपितृपरीषव"मिति ।

(न) मद । (निरतिशय मोक्षपरिपठः) ताहार सुखानि एव एव अदरते
श्रुतावतः संनम्र आचार नेत्रयुगल शीतल करि ।

(घ) बुद्ध । प्रकृतोक्तं विष्णु देवन तावि कर्षपत्रसदिदो रुक्मिणीके अह-
ग्रहसाहसे (अर्थात् अणुद्वय करिया) कर्षपत्री करियाहिणेन, गेहेक्षण मकरन्द
वहि अशुभ कामादिभूत हरेण कोनाके अहग्रहसाहसे कर्षपत्री करे,
तवे होमाव कि कर्षया ? (अर्थात् से विषय कोनाके अतिवृत्त आहे
कि ना) ?

लव । सरिसं महाणुभावदाए (म) ।

बुद्ध । सुसरेहि एदं वअणं (म) ।

मद । कथं दुदोयअमविच्छेदपडहो ताडोअदि । ता जाव

(म) सदृशं महानुभावतायाः ।

(म) अरेतदणमः ।

(य) कथं द्वितीययामविच्छेदपटहतायते । तथावन्नन्दनं निर्भर्तुंश्च तस्य पावपतन-
मभयं मान्वा उपरि अनुकूलयिष्यामि ।

मधुरिति नास्ति नै तत्र वचनाधि कारोऽपीति भावः । तथाच आदुं खादुं द्वारकाच एव मदयनिकया
सदृशः मकरन्दाय मनसा प्रदत्त इति ध्वनिः ।

(म) महानुभावतायाः कृतप्रतायाः सदृशं अनुपपन्नं उपयुक्तं पूर्वोक्तवचनमिति शेषः ।

(म) बुधेति । एतत्—मकरन्दकर्तुं क्षापहरणोद्गीकरणव्यञ्जकं वचनं अत्र अर्थात्
परिचिन्त्य । तदाच तादृशमवचने समुपस्थिते पुनः कर्तव्याकर्तव्यचिन्त्यो समपक्षेपेण
कार्यदानिर्भे कर्तव्येति भावः । बुद्धरचितामकरन्दमुद्दिश्यापि वचननिदमनीधत् । तथाहि—
हे मकरन्द ! एतद्वचनं तत्कर्तुं क्षापहरणोद्गीकरणव्यञ्जकं मदयनिकया वाक्यं अत्र
चिन्त्य । तथाचैतद्विचिन्त्यापुत्रेवैनामपहर्षुं यत्र समाचरेति भावः ।

(य) मदिति । द्वितीययामस्य रामे द्वितीयप्रहणमककालस्य विच्छेदः विच्छेदः
अविपात इति यावत्, तस्य पटहः तत्सूचकध्वनिकारकप्रकारविशेषः ताडयते वायते । तत्प्रकारं
रामे द्वितीयप्रहणव्याप्यतोतत्वेन कारुणिकध्वन्याव्याप्यतात् मन्दनं निर्भर्तुंश्च "सन्निरा
मापती" इति ताडयवाक्यप्रयोगस्यवातीवाचनीवीन इत्यादिना तिरस्कृत्य । माननीयस्य

(अर्थात् एही शरीर देणुना ना देणुना आनाव कोन कर्तूव नाही, बेहेतू उक्ताव
करिशा तिमि पूर्वेही निजेअ करिशा गेहाछेन) ।

(७) लव । तौमार एही वाक्य (मर्कवाही) कुठळठार उणयुक्त ।

(८) बुद्ध । एही कथा श्रवण राविण ।

(९) मद । ए किं रात्रिव द्वितीय प्रहणातिनाकेर मूठक वाक्यः वाचित
हैहेछे । श्रुतवाः वाही (लाडा) मन्दनके त्रिपञ्चाव करिशा अथवा मणार

पान्दपं शिवभक्तिप्र से पादपङ्कजं श्रमभक्तिप्र मालदीपं ठवरि
अनुकूलरसं (य) । इति उक्त्याय मनुमिच्छति ।

मकरन्दो सुयतुहास्य इत्येव यथाति । (०)

मद । सखि मालदि । विष्णुहासि [विलोक्य सख्यै ससाध-
सखी] अग्नौ अश्वं ज्वेज्व किं पि एदं वददि (र) ।

मक । रमोरु । संहर भयं क्षमते विसोदु-

मुत्साम्मितं स्तनभरस्य न मध्यभागः ।

(र) सखि मालदि । विष्णुहासि । अग्नौ अश्वं किमप्येतदर्थंति ।

येदृष्टवान्किरकारपलायुचितत्वाहाह—सपादिति । वा अथवा, सपादवन्दनं पादवन्दनेन सह
यथा स्यात्तथा अथवा "मालती" इति सद्यो भवे"ति याचित्वा, अनुकूलविय्यामि अनुकूलं
करिष्यामि ।

(०) यथातीति मद्यन्तिहास्यमिति शेषः ।

(र) मदिति । प्रतिबुहासि जागरितासि, किमिच्छे । विरपाचितस्य मकरन्दस्य-
चिन्तिदीपनत्वं दर्शनमेव इदं हेतुः, तदुसमचमेव नित्यं सया गृहः सर्वो मनोभावः प्रकटीकृत
इति किमयं मन्त इति परिचित्त्वं कन्यायाः पुत्रवत्त्वमंशानीपितृवत्त्वमयहेतुः । "अग्नौ"
इति विष्णुदीपकमय्यम् । अन्वदेर मदवगतात्कालव्यवस्थानादिप्रमेय, किमपि चिन्तित्वनोये
एतन्ममाराधस्य मकरन्दस्यावावस्थानं ।

(८) अश्वीर्षिति । इ अश्वीरु । कदलीफलभाकारोवदिति ; भयं साधसं संहर मृष ।

वन्दनं अकार्यना करिष्यां यान्तीर उपार अशुकून कविष । (एहै कथा वनिशा
उक्तिशा वाहेरु-इच्छा करिष) ।

(१) (मकरन्दं नूय उपवाटित कविषा हृद्यवारा मरशुक्तिव हृद्यवारा
करिष) ।

(३) मक । मधि नामाति । जागरिता इहेहाह ? (देविशा, हर्षे
उत्तरेण महिठ) अहो आमात्र ज्ञानेव अतीठ अनिर्णीतनोश (मकरन्दमेव अथवा-
रूप) व्यापारं वर्धमान ।

(८) मक । अग्नि ! रमोरु ! उर गविताग कर । येहेतु (अथाश्व

ইত্যং ত্বয়ৈব কথিতপ্রণয়প্রসাদঃ

সঙ্কল্যনির্ভূত্বিযু সংস্রুত এয দাসঃ ॥ (৮)

স্বরচিতা মদয়নিকাসুসুভ্রময় সংকৃতমায়িখ । (৯)

‘সংস্রুত’ দর্শয়িতুমাহ—সম্রত ইতি । যস্মাত্ তত্র মধ্যমাঃ সমতীভ ক্রমস্য
 শরীরস্য মধ্যাঃ কটিদেশ ইতি যাবৎ, স্নানমারস্ব ক্রমস্য ভারবৎক্রমশ্চৌরিতি ‘যাবৎ,
 সতৃকম্পিত’ সাধসক্রমিতকম্পন’ বিদৌড়’ ন চমতে ন শকৌতি । ক্রিয়তৃকালসেব’ পৌব-
 ক্রমকম্পনে সুর্যাবিনুকম্পন কটিদেশঃ মঙ্কবাণৌতি ভাবঃ । ‘ইলনর’ দর্শয়তি—ইত্যমিতি,
 ইত্যং পূর্বোপবিশিতপ্রকারেণ ত্বয়েষ কথিতঃ স্লয়মেব বর্ণিতঃ প্রণয়ঃ অনুরাগ एव প্রসাদঃ অনুরাগঃ
 যখিন্ তাহয়ঃ एष মঙ্কবণৌ দাসঃ মন্যঃ সঙ্কল্যনির্ভূত্বিযু মাদ্ প্রণয়বশাৎ সঙ্কল্যনির্ভূত-
 সমানমানন্দেণ সংস্রুতঃ পরিচিতঃ । (সংস্রুতঃ স্মাত্ পরিচয় ইত্যমরঃ) তথাচ দাসত্বাৎ
 পরিচিতত্বাচ জাতি মনসে ভৌতিকারথমিতি ভয়’ সর্বথা পরিচয়মিতি ভাবঃ ।

এব প্রথমবার্যার্থে প্রতি দ্বিতীয়তীয়বার্যার্থয়োঁনুলেণীপন্যাসাত্ বাক্যার্থদেতৃক’ কাব্য-
 লিঙ্গ’, एष’ কটিদেশস্য স্নানকম্পনসঙ্গনায়াস্বক্ৰমস্বন্থে’পি তৎস্বন্থ্যনুক্রমশ্চৌরিত্যধিকী-
 শাল্ভারঃ । অপর্য দাসত্বার্থে মকরন্দেনাম্বিনঃ প্রযোগাৎ সং’বে পৌ নাম বাধ্যাল্ভারৌ বিশেষ্যঃ ।
 মঙ্গলচন্দ্র দুর্গেশ্বরঃ যথা—‘সং’বে পৌ যশু সং’বে পাদাত্মাৎব্যার্থে প্রযুজ্যত’ ইতি । বসন্ত-
 ‘তিলকার্ণম্ ॥

(৯) এব সং’হাতিমদয়িতনায়’ সঙ্কল্যনির্ভূত্বিযু সুখোরমন’ সখীলেশ বৈদগ্ধ্যার্থম
 পূর্ববৎ সংস্কৃতায়মমিতি বিধাবনীয়ম্ ।

কৃষ্ণ) তোমার কটিদেশ পৌবরতনযুগলের উৎকম্পন সহ করিতে পারিবে না ।
 বিশেষতঃ পূর্কীরূপে ভূমিই যাহার প্রণয়রূপ অগ্রগ্রহের কথা বলিতেছিলে,
 সেই তোমার কৃষ্ণরূপ এই স্তবক সঙ্গমজনিত সঙ্গমজনিত পদ্ধতিতে ।
 (হৃৎবৎ দাসত্বাৎ ও পরিচিতম্ নিবন্ধন অর্থাৎ ইহাতে ‘তোমার কোনও
 ভয়ের কারণ নাই) ।

(৯) (বুদ্ধবিনিতা মনসিকার যুগ উন্নতিত করিয়া সংস্কৃত ভাষার বলিতে
 যাগিল) ।

মালতীমাধবে

প্ৰেযাত্মনীরঘসহস্রহৃত: স প্য

সুসমমতাজনমেতদমাত্যবেশ্য ।

প্ৰীড়' তম: কুরু কৃতপ্রতযৈব মদ্র-

সুত্চিসম্মুকমণিনুপুরনীচ্চি যাম: ১৥০)

(১০) ক্ৰেয়ানিতি । য: পুত্ৰে মনীরঘসহস্রহৃত: বহুতরমনৌমিধায়ৈ: স্যয়েন ইত: পবিত্ৰেন সৌকৃত: স তব ক্ৰেয়ান্ সততৌ পিয়তথ: মকরব্দ: প্ব অগতৌ বর্ধমান ইতি বহুতর-
 তবির্ভেয়: । তথাযাভেব সহ মমনে তব পরপুত্ৰযাদুগমন' ম ভবিতু, মনীরঘসিহ্মিষ মবে-
 দিতি ভাব: । এতন্ অমাত্যম্ব মুরিবদৌ: বেগ্ন বিক্ৰেতন', মুমা: কেবিরিদ্ৰিতা: প্রমথা: অদে
 ক্যেতিবা অপি বিবাহৌনুমবমলতয়া অরথলোরজিতায় জনা যজিন্, তথামৃতন্ বর্ধিত ইতি
 শ্ৰীষ: । তথাযাধুনামমনি এতদিলশ্চিহ্নিতাপামবভৌকগমদা নাস্তৌতি ভাব: । প্ৰীড়' সমতৌ
 মাদ' তম: অমকারেণ অদ্রাসমানান্ পুরাদুর্ধহিরকৌতি শ্ৰীষ: । তথায মনৈ: প্বি মমনে সম্মতি
 মদ্রপালকাডযৌপি ন পর্য্য পুরিতি ভাব: । (অত: সর্ববৈবোধুনামমনি মদ্রামাযান্) কুদ্র-
 তযৈ মাদ্'লজবযাদুহারেপস পরমৌপকারেণ প্রাপকারবুর্ধৈব মদ্র' সম্মুদৈবদিত স্ৰুচ মমল-
 বর্ধ' আমমহুত' স্ৰুচ বিবেচি । মতু ধীরাণা নিদাদৌ পুরাদবর্ধিতগাঁঠাম্বকারিপি যতি নপুর-
 মদ্রৌব সর্থে' জানৌপুরিলামদ্রযামাচ—ভ'গুবিবেতি । ভ'গুবিভৌ লর্ধ'দেগী সম্মুগৌথ স্থাপিতৌ
 অত এষ সূকী মদ্র'হিতৌ মণিনুপুরৌ যত তদবযা স্মাযথা এচি অগম্ব, যাম: স'লব মজাহর্ষ
 ম'শ্চাম: ।

অত মকরব্দে' সহ মদ্রযলিকামাসাগুকা'লিতমমল'প' মদ্র'ত' প্রতি বহুনা' প্রতি-
 মম্ব'কামাবানী' কার'বলী'পন্যাসান্ সম্মুগোলদার: । বহুতরবিক্ৰ'কাম্ ।

(১০) মনীরঘসহস্রহৃত্যারা যাডীটক পলিবে বদন করিহা আশিতেছিলে,
 সেই তোমার অতান্ত প্রিয়তম মকরব্দ এই তোমার অগ্রে বর্ধমান । এই
 জনাতাগুথে সম্মতি পেচ, নিঞ্জিত ও কেহ কেহ আগরিত থাকিহা
 বিবাহমাহোৎসবমহতীর অধধানরহিত । (গুহের বাহিরেও) গাঢ় অন্ধকার ।
 অত এষ কৃতজ্ঞতারপটই সম্মতি হেঁদার অঙ্গুগমনরূপ 'আশ্রমবল বিধান কর ।
 বেক্রমে প'চ না হত, একপ ভাবে মণিনুপুর উঠাইয়া এস, আমরা বাই ।

मद । सखि बुद्धरक्षिदे ! कच्चिं उण अह्णेहिं गन्तव्वं (ल)

बुद्ध । जहिं क्खेव्व मालदी (व) ।

मद । किं णिव्वत्तसाहसा मालदी ? (ग)

बुद्ध । अथ इं । अस्सं अ तुमं भणामि । ("का अहं इमस्स"

इत्यादि पठति) (घ)

(ल) सखि बुद्धरक्षिते ! क्व पुनरप्याभिमर्शनञ्चम् ।

(व) यत्रैव मालती ।

(ग) किं निवृत्तसाहसा मालती ?

(घ) अथ किम् । अन्यच्च, त्वं भवसि काह्नस्य ।

(ल) भद्ररा गमनानुमोदनं प्रापयितुं वृच्छति—सखीत्यादिना ।

(व) मीनसाहसाय मालत्या माधवानुसरणं प्रापयन्ती सकौशलमुपस्थिति—यत्रेत्यादिना ।
अनेनोत्साहावसायोऽपि सूचित इति मनश्चम् ।

(ग) मदिति । निवृत्तं सम्पन्नं साहसं माधवेन साहसमिती गमनरूपं साहसकार्यं यस्या-
क्षयामृता ।

(घ) अथ किमित्यनुपपत्तेः । मालती निवृत्तसाहस्यैवेत्यर्थः । तथाच तद्वृत्तान्तेन
संधापि मत्कारन्देन सद्यः सन्पृति गन्तव्यमिवेत्याशयः । अथुना निर्दिष्टारं मत्कारन्देन सद्यः
गमनस्योच्छित्ते हिलनारं दर्शयति—अन्यच्चेत्यादिना । भवसि अतीतकालीयं वासा-
प्रयोगान् किञ्चित्पूर्वमेव त्वं "का अहं इमस्स" इत्यादि वाक्यमुक्तव्यमधीत्यर्थः । तथाच
मत्कारन्दामिप्रियावानुसारिणीदानीं गमने वैमन्यप्रदर्शने महाकायस्यान्यथाचरणं भवेदिति भावः ।

(ल) मद । सखि बुद्धरक्षिते ! এখন আমাদের কোথায় বাইতে
হইবে ?

(व) बुद्ध । যেখানে মালতী আছে ।

(ग) मद । नालतीउठ कि बाबवेउ गहितं गंमनरूपं साहसिकं कर्म
निम्पन्नं हईशाहे ?

(घ) बुद्ध । निम्नत्र, मालती माधवैव गहितं गिराहे । तुम्हिउ हेतु-
पूर्णेहे नलिग्राह वे "एहे शरीरं नथक्के आवि के ?" इत्यादि (मनश्चिकार
पूर्ववाका पाठ) ।

मदयन्त्रिका अपि पाठयति । (११)

बुद्ध । महाभाग ! दिष्टं क्व अक्षाणं पिघसहीए षड्ढि-
वज्जम् (स) ।

मम । अद्योजितं विजितमेव मया किमन्यत्
अद्योत्सवः फलवतो मम धीवन्स्य ।
यन्मे प्रसादस्तुमुखेन समुद्यतैव
देवेन बान्धवधुरा मकरभ्रजेन ॥ (१०)

(स) महाभाग । इति खलु आत्मानं प्रियसखा प्रतिपद्यत ।

(११) विद्यायनपिलया आत्मनेवात्मनः समर्पणं "इत्यपरं पुनर्यास्येदं दर्शनं सुदूरपरायतं"-
निति परिवर्तनसावाशुपातने हेतुः ।

(स) निःस्पृहाशुपातदर्शनेनात्मसमर्पणे सम्प्रतिमनुभाय बुद्धरचिता कथयति—महा-
भागेति । प्रतिपद्यन् साव्याख्येन खीकृत्य ।

(१०) अयेति । अद्य मया ऊर्जितं बन्धधारणं कृतं, प्रियतेमालामात्, धरणीन
मूढमित्यर्थः । विजितमेव अस्या आत्मनेव सर्वप्रकारविजयो लब्ध एव । अतएव अन्वत् किं, इतः परं
किमाकाङ्क्षणीयमस्ति ? न किमपीत्यर्थः । तथा फलवतः परलभ्यमानैव सफलस्य मम धीवन्स्य
अथ अतएवः परतो हर्षः लावत इति शेषः । यद्भवन्नात् प्रसादसदृश्येन परमाशुवहादनु-
कूलिन मकरभ्रजेन कन्दर्पेण देवेन इयं मदयन्त्रिकाया मया प्रदानक्या बान्धवधुरा (बान्धवस्य
धुरिति "धुरणचवस्य"ति राजादित्यादनुभवस्ये तदन्तान् क्षिप्रमादिति छिद्रम्) बान्धवमाद्य
बन्धुत्वमिति यावत्, अतः सम्बन्धुता । मकरभ्रजेनेव शब्दे यौक्यित्येव महासद्विती-
त्यायः ।

अथ तच्छब्दाभावेऽपि यच्छब्दस्त्रीपरवाक्यगतत्वेन तदपेक्षाविरहाय विधेयाविमर्शदोषः ।
वधुत्वमित्यत्राप्यम् ।

(११) मन्त्रादिका अक्षणात् कश्चित् नागिण ।

(ग) बुद्ध । महाभाग ! प्रियमपि आश्चर्यं करिष्येह, भाषीरूपेण अत्र
कथं ।

(१०) मम । प्रियतयाणां एव आत्मा आत्मा बन्धधारण कविताय ओ मर्क-
टकादेव अत्रणात् कश्चिनाय, अथ एव ईश्वर आत्मा आत्मा आकाञ्चनोः कि

तदनेन पञ्चदारेण निर्गत्य साधयामः । (१३)।

[निर्गतं परिक्रामन्ति ।] (१४)

सक । अहो ! नियोजनिःसञ्चाररमणीयता राजमार्गस्य । (१५)

तथा हि सम्प्रति—

प्रासादानामुपरि बलभीतुङ्गवातायनेषु

भ्रान्त्वात्सः परिणतसुरागन्धसंस्कारगर्भः ।

(१३) पञ्चदारेण मङ्किकया खिङ्किदरिति प्रसिद्धेनेति यावत् । साधयामः गन्ध-
देशं गन्धामः । तथात्रीकं दर्पणे—“प्रायेण खलुकः साविर्गमेभ्यानि प्रयोज्यते इति ।

(१४) निर्गतं निःसृतं यथा व्यातया परिक्रामन्ति बहिर्गमनाय पादविशेषं कुर्वन्ति ।

(१५) अहो इति आश्चर्यं । नियोजि अङ्गरावे (अङ्गरावनिजोयी शक्तिव्यमरः)

निःसञ्चारेण प्राथिमादर्थं व गमनात्मनादिविगमेन रमणीयता मनोहरता ।

(१६) राजमार्गस्य रमणीयतावर्णनार्थमेव युनामभिसतबहुसाक्षिभ्यश्चूनं समर्थ-
प्रदयन्तितां प्रीत्याहवति—प्रासादानामिव्यादिना । प्रासादानां अन्तर्गाथां उपरि उपरि-
मार्गेषु बनमौनां सौधीर्बेगमनां (युष्मानि बलभीचन्द्रमालि सौधीर्बेगमनि इति रममः)
तुङ्गवातायनेषु अज्ञवाचेषु शान्ता परिभन्ध गराचमार्गेण मथ्ये प्रविश्ये श्वये; आत्सः निर्गतः
अतपन परिणतसुरायाः पालार्थं अङ्गीतपरिपन्नमदिरायाः गन्धस्य सौभन्ध संस्कारः स्यात्प-
सुरापमोद्धभिः साङ्गे सङ्कमणं गर्भं अङ्गलरे धम्य यथाभूतः । माल्यानां परम्यरजकदीर्घे
परम्यगर्हितुसम्भवां चामोदः गन्धः अस्यापीति तयोक्तः । तथा सुदुर्बारे वारं उपचितः आदणः
कोतः उत्कृष्टः कर्पूरस्य वासः गन्धः येन तथाभूतः वायुः पवनः युना युवकानां अभिसत-

आहे ? पण ह्म आहे प्रियतवागाते सकल आमाव बोधनेर आर पदन
उत्सव, येहेतू असुअहवने पवन असुहून कल्पनेवेवई नररश्टिकाव अर्पवर्तप
बहुव भाव वारण कदिराहेन ।

(१०) तवे एन आहे खिङ्किदारे बहिर्गत इहेया आनवा बाई ।

(१३), (१४) अङ्गरावे अङ्गरावे अङ्गरावे अङ्गरावे अङ्गरावे ।

(१६) सक । अहो आहे अङ्गरावे प्रीतिनाजेर गमनाधनताव अयुक्त
द्राकनार्थेव कि वनवीरता ?

(२०) प्रसादेव उपरिभागे प्रसादेव संप्रोक्त गुःहेर उक्त गवाकपणे
परिभ्रमण कविता प्रत्यावृत्तिवपत्तः बाहाव अज्ञाव पदिसक मरिवागहेव

मास्यामीदी मुहुर्गपचितस्तीतकपूर् रवासी
 वायुर्गुनामभिनयवधुसन्निधानं ध्यानमि ॥ (१६)

(इति निष्पन्नाः शब्दैः) (१७)

(इति मालतीमाधवे मन्दनविमलथी नाम कवलीम्बः । (१८)

मधुसन्निधानं चतिसपितरमथोशादीषु च्यनति मूलमति । कन्ददा शशी सधीरीपत्ररवासी
 सुरासास्यवर्षायां शशीपदस्यै रसप्रवादिनि भावः ।

। इत मूनामभिनयवधुसन्निधानं इति शब्दोः सुरादिस्यवधुस्य ईदुलेनीपन्थाकात्
 यदादिहेतुकं काव्यदिद्वन्द्वत्वात् । कन्दवान्वाडयम् ॥

(१८) इतिमिः । मन्दनस्य विमलथः प्रतापे प्रथित्वा म मन्दनविमलथः । विहारीत-
 मन्दनविरचया मालती तु माधवेनैव परिचोय नीता, यत्तु विष्णुतन्मात्रतीरेरेन माधवविमलथस-
 मकरन्देन मन्दनं जलकविवाहेन रचयित्वा पुनं सपादमन्दनं सुरमर्षिनं कन्दर्पमिहूतं तं
 पादपदारिष्यामिहूतं प्रहृत्य तदमदिनी मन्दनमिवाज्यहृतेयतः परं किं नाम सुधरेत् यतारथ-
 विति सुहृ कृतमद्वय नाम "मन्दनविमलथ" इति मन्वयम् ॥

। इति कव्यमन्वयमीर्षीरवनामथद्वीपुप्रविकारितकसिद्धान्तविरचितायां कव्यशेषिणीसमाप्तं शर्वा
 मालतीमाधवव्याख्यायां मन्वयाद्विभक्तिः समाप्तः ॥

मकरन्दमधुसूक्त एव च पुनर्व्याज्यात् शक्यम् च वारवशादे उक्तं कर्पूरेण कन्द
 व्यनानं कश्चित्तेह, तासु एव वासु वृत्तविशेषे अति शक्ति जीव याद्विधा सूचना
 कश्चित्तेह ।

(१९) (मन्वये निर्गत इहेन) ।

(२०) (मालतीमाधवेव "मन्दनविमलथ" नामक मधुसूक्त समाप्तः) ।

अष्टमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति श्वश्रीकृता । (१)

श्व । वन्दिता मया गन्धर्वावासपट्टिणिउत्ता भगवती, ता
जात्र मालदीमाहवसग्राहं गच्छामि । [परिक्रम्य ।] एष्टे दे
षिब्वत्तिदगीहृदिग्रहावसाणमज्जया दीहिआतडसिलातल
अलहरन्ति मालदीमाहवा ता जात्र उवसप्यामि (क) ।

इति निष्कान्ता । प्रवेशकः । (२)

(क) वन्दिता मया गन्धर्वावासपट्टिनिउत्ता भगवती । मयागन्धर्वावासपट्टिनिउत्ता
गच्छामि । एतौ तौ निर्बन्धितयोर्मदिरमावसानमज्जया दीर्घिकातटसिलातलमलदुवती
मालदीमाधवी । तथावदुपसर्पामि ।

(१) तत इति मद्यनिकामादाय मकरन्दादीनां निष्कमथाननारमिर्यः । मानदीमादाय
कामन्दकीविहारगतस्य माधवस्य प्रवेशपूवनायावन्नीकृताप्रवेशः "सुविहितश्च तत्रैव वैवाहिक-
द्वन्द्वशातमकनोकिमये"ति पहाङ्गगतकामन्दकीवाको नैव सूचित' इति अन्तव्यम् ।

(क) श्वेति । गन्धर्वावासान् प्रतिनित्रणा लतकविवाह' सन्याय विहारस्थानमागत
भगवती कामन्दकी मया वन्दिता प्रथता । निर्बन्धित' अनुहित' योमदिरमावसानमज्जया
खाल' यावन्ती तदाभूती । दीर्घिकातटशीलातल' सतीवरतीरस्थितसत्तरामन' अलदुवतः
मूषयतः । उपसर्पामि अलयोः समीप' गच्छामि ।

प्रवेशक इति । वन्दितेश्वादिवाकोन कामन्दक्या गमनादिदृपम्यातीतकथांश्च तदुपाय-
दिवादिशास्त्रेण च कर्मिण्यनायस्य मालदीमाधवगन्धानस्य संक्षेपेण निदर्शकत्वादुल्लिखिताव-
लीकृतावाह्यरूपान्प्रवेशक इत्यर्थः । तत्रचयन्तुक्रमः ।

(२) (७९७तरे अवरमाकिडाव एवेष) ।

(क) श्व । नन्दनगृह हृष्टेते प्रतिनिवृत्ता उग्रवती कामन्दकीके आमि
प्रेषान् वदिराहि । तत्र एषन मालती उ माधवेर निरुते राहे । (परिक्कर
करिया) एहे वे सेहे मालती उ माधव श्रीशशिवसौर सावरकाशीन यान मन्धन
कविना मदेवावतीरेर शीलातल अलङ्कृत करिटेहे ।

ততঃ প্রথিতঃ উপবিষ্টী মালতীমাধবৌ অবলোকিতা য় । (১)

মাধ । [স্বগতং মানন্দম্ ।] বর্চন্তে হি মম্বধ্যপ্রীড়মুহূদৌ
নিশীথস্য যৌবনযৌঃ । তথাহি—(১)

দলয়তি পরিশুশ্যত্ প্রীড়তাল্লীষ পাণ্ডু .

স্তিমিরনিকরমুদয়নৈন্দবঃ প্রাক্ প্রকাশঃ ।

বিয়তি পবনবেগাদুন্মুখঃ কেতকীনাং

প্রচলিত ইব সান্দ্রৌ মন্দমন্দং পরাগঃ ॥ (৫)

(১) মাধিতি । মানন্দমিতি, মালত্যা মধৌপবেশনমিতি প্রথিতাঃ মানন্দেতুঃ ।
মম্বধ্যপ্রীড়মুহূদঃ কামদেবমুহূদপ্রকাশ । নিশীথস্য কামদেবমুহূদস্য তদাযাপ্যনুকৃত্য-
মাধনাদিতি মালত্য়ম্ । অত এব নিশীথাদিকারে যনুস্মাশনেনাপ্রাকম্ "মানন্দমাধমাঃ
সরতযবসাদিশ্চৌ মনলৌ" নি ।

(৫) দলয়তীতি । পরিশুশ্যন্তী রীড়ীমাধিনী মীরসত্যৌ লমমানা প্রীড়া পরিপতা য
যৌ তাল্লী মালতীপত্নী তদনু পাণ্ডুঃ শুববর্ণ্যঃ শুভনু শুভগন্ধনু ইন্দবঃ ইন্দুমম্বশ্চৌ প্রাক্ প্রকাশঃ
প্রথমবিকাশঃ, অথবা দ্রাবি পূর্বস্থান্দিমি প্রকাশঃ তিমিরনিকরং অন্ধকারবিষয়ং দলয়তি
নিবারণেতি । তদা পবনবেগানু দায়ীকালে বিয়তি ন্মি চন্মুখঃ ক্রমমুখঃ সান্দ্র অবিচলঃ
'মন্দ' মন্দ' মন্দৈঃ মন্দৈঃ প্রচলিত, ক্রমমুখতনঃ কেতকীনা তনুপুশ্যাণা পরণ ইব মন্যত ইতি
শিবঃ ।

অতঃ প্রথমার্ঠে সৌন্দর্যমালত্যাঃ, দ্বিতীয়ার্ঠে তু বাচ্যা দ্রাবীণ্মেধে মন্যতীঃ পরস্বরনৈ-
বেদ্যেণ সংঘটিতঃ । মানিনীভঙ্গম্ ।

(২) (অবলোকিতাব প্রকাশ) (এই আদেশের নাম প্রবেশক) ।

(৩) (তৎপরে উপবিষ্টে মালতী, মাধব ও অবলোকিতাব প্রবেশ) ।

(৪) মাধ । (স্বগত মানন্দের সহিত) কামদেবের মুখ্য মুহূদ নিশীথের
যৌবন্যে বর্চয়াম । দেখ—

(৫) মৌক্তোভাষে শুক পবিপত তালীপত্রের ছায় পাণ্ডুবর্ণ চক্রেব প্রথম
প্রকাশ উদ্গত হইতে হইতেই অন্ধকারমুহূদে নিবারণ করিতেছে । এবং
সেই অন্ধপ্রকাশ বাহুবর্ণ বশতঃ স্বাক্ষরে মন্য মন্য প্রকাশিত উক্তমুখ অবিবল
কেতকীপরাগ বলিয়া প্রতীয়মান হইতেছে ।

तत्कथं वामशीलां मान्जतीमुपावर्त्तये, भवतु एवं तावत् ।
[प्रकायम् ।] प्रिये मालति ! प्रत्यप्रसायन्तनस्त्रानविमेषगीतलां
भवतीं निदाघसन्तापमान्तये विज्ञापयामि, तत्किमित्वन्ययैव मां
सम्भावयसि ? । (६)

निघ्नोतन्ते सुतनु ! कवरीविन्दवो यावदेते,
यावन्मध्यः स्तनयुगलयोर्नाट्र भावं जहाति ।

(६) उच्यते । वामशीलां अङ्गदम्भिप्राप्तमतिरुणसमाया । उपावर्त्तये स्वाभिप्रायादुत्सृष्ट्वा
करोमि । एवं तावदिति कथयामतीति शेषः । प्रत्येव नूतनेन अचिरमन्थादिनेनेति यावत्,
साधननधानेन सायंकापीनमञ्जनेन विशेषशीतलां समवीचयीतवत्तनापदां भवतीं तां
निदाघसन्तापमान्तये मदीयनेसमिंशदीभसन्तापनिवारणार्थे (न तु ज्ञान्त्रवाननानरिद्धताये-
मिति सूचनायेनितम्) कथयामीत्याद्युक्ता विज्ञापयामीत्यभिप्रायस्तु प्रेक्षणमभिनययोतनायम् ।
अथयैव मद्गुरुविपरीतनेव कामवासनानरिद्धतिरिच्छनेनेति यावत्, सन्तापयामि कथयामि ।
एव निशीथममदीयनि साधननधानस्य प्रत्यन्तवदनं प्रियतनाप्रनादनव्यपलया क्षालोत्स-
कावस्य निनेषवत्प्रतीयमानचेन कामनवधेतया सम्यगवधानामायेन वा, अदरव न कथयामाण-
श्रीशार्दमायसङ्घटितरिति विभावनीयम् ।

(७) विज्ञापनीयं विज्ञापयति निघ्नोतन्—इत्यादिना । हे सुतनु ! कवरीवकादे !
एते कवरीविन्दवः क्षान्ताः रजां विधिजोक्तकवरीसंनयजनकथाः यावत् निघ्नोतसे मन्द-
मन्दं निनतन्ति । यावत् स्तनयुगलयोः एदीधरयोर्द्वेषः मध्यमालः (निवृत्त्या तत्रैव क्षान्तः
प्रवृत्त्याधिककात्रावसानसम्भवादिति भावः) आर्द्रभावं जन्माभिधिकतां न जहाति, न
त्यजति । यावत् अङ्गदितिः अतिरिच तत्राङ्गं सान्द्रायां सद्गोदानविवृत्तानामिति यावत्, प्रतनुनां
सुधासाय पुनश्चानां क्षान्तोत्सवरावरीनोत्सवदानां वीमाक्षानां सङ्घटितरी जन्मदग्माधिनी

(७) तवे किंप्रकारे आमाव अतिप्रायव प्रेतिरुणसमायां मान्जतीके
प्रातिप्रायव अङ्गुल करिव ? इतक एहैरूप रणि । (प्रकाशे) प्रिये !
मान्जति ! अतिरुणसमारित सांस्कान्तीन मान्जती हावा विनेहमणे शीतलताप्राप्त
तोनाके आमाव निन्दव एतिसङ्गापशाक्तिव अङ्गुल आनाहोहाहि,—तवे
आमाके अङ्गुल मन करितेह केन ?

(१) अत्रि कवनीरकारे ! वे पर्वतस्य तोमार कवरीव जनविन्नु नक मन
निपतित हईःव, वे पर्वत तोमार वन्नुतेनव नकापव आर्द्रिजाव परिज्ञाप न

यावत्सान्द्रप्रतनुपुस्तकीङ्गे दवत्वङ्गयटि-

स्त्रावत् गाढं वितर, सकृदप्यङ्गपालीं प्रमीद ॥ (७)

अग्नि निरनुक्रोशे !

जीवयन्निव समूहसाधसखे दविन्दुरधिककण्ठमर्ष्यताम् ।

वाहुर्नैवमयुक्चुम्बितस्यन्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥ (८)

विहतीति शेष । तावत् गाढ दद्यात्सागदा सकृदपि एकवारमपि अङ्गपालीं अविहृतम् (अङ्गपाली परोक्षे धातो वेदिकाशः स्निग्धमिति मीदिनी) वितर अर्पय, प्रमीद अङ्गपाली-प्रदानेनैव प्रसन्ना भव । ईदृशे शीघ्रकाले आर्द्रैर्दृष्टैवालिङ्गप्रदाने समधिकसन्नापितिवारण-सम्भवादिति भावः ।

अथ परस्मैपदिनयुक्तभातीरात्रनेपदप्रयोगान् युक्तसंस्कृतिदोषः । अङ्गयटिति मुनीपनाप्रकारः । मन्दाजलाङ्गणम् । एवमित्यत्र आग्नय "दग्धं चिरायै"त्यादि श्लोकान्—सुन्दरं अतुनयोनाम नाप्यलक्ष्यम् । तथाचोक्तम्—"वाक्यैः छिन्नेरतुनयो भवेददेष्य साधन"मिति ।

(८) अशीति । निरनुक्रोशे ! निहृये ! तथा समूहप्रयोङ्गितेषु यावत्कालं दद्यात्साधसखेण सखीधनमिति मन्दाजम् । अत्र दद्यात् किंकर्यामित्याकाङ्क्षायासाह—जीवयन्निवेति । जीवयन्निव मदनभाषया परिणतप्रायशौचनं मां जीवनं प्रापयन्निव नर्तमानः, समूहाः समूहगृहताः साधसखे दविन्दुरः भीतिप्रभवचर्कजलकण्ठाः धेनू तथाभूताः, तथा अन्दव-सुयुक्तेः अन्दसम्बन्धिकारणेः चुम्बितः सम्पत्कृत अदएव स्यन्दी जलकण्ठकारी (इन्दुकरस्यै अन्दकालमथैर्जलवरणं भवतीति प्रसिद्धिः) यः अन्द्रमणिहारः अन्द्रकालमणिविरचितहारः तस्य विभ्रमः विभ्रास इव विधमो यस्य तथाभूतः बाहुस्तव भुजः अधिककण्ठं मदीयकण्ठे (विभ्रकार्ये अयथीभायः) अर्पयती सन्निवेश्यताम् । तदुत्सविवेशेनैव मां प्रति दद्यात्प्रदशिता भवेदिति भावः ।

अधरामचरितेषु "समूहसाधसखे"त्यत्र "ससाधसखी"त्येतावन्भावोऽपि भिन्नः अयमेव

कश्चित्, एवम् एव पर्याय त्रयोमास अङ्गयटि अविहृतं च अन्व रोमाङ्गोर उ०पाववतो धाके, तावत्कालमध्ये आनाके एकवारं गाढ आनिष्टन शेष, एवम् एव आनिष्टनदाने प्रसन्ना इति ।

(९) अग्नि निर्दोशः । आनाके जीवनधारण कवाहैवारं अत्रैव देव वरुणान् ७ अतिशयैव अर्पयन्निष्टानी अत्रैव चक्रिकरणसम्पर्कं वशतः अलक्ष्यणकारी

अथवा, दूरे तावदेतत्, कथमालापसंविभागस्य अपि अभाजनम्
अयं जनो भवत्याः । (८)

दग्धं चिराय मलयानिलचन्द्रपादै-
निर्वापितस्तु परिरभ्य वपुर्न नाम ।

आमत्तकीकिलरुतस्थिता तु ह्य्या-

सद्य श्रुतिः पिवतु किन्नरकण्ठि ! वाचम् ॥ (१०)

श्लोकः शीता मति रामेण कथितोऽवनेत इति श्रीशालास्य समतीव चमत्कारित्वं कवेरभिमत-
मिति मन्त्रायम् ।

अत्र सुशोपमा, श्रीवद्विधेवि क्रियोत्प्रेचा चालङ्कारः इत्यनयोः संसृष्टिः । रथोद्धता-
एतम् । तत्रचचनु—“रातुपरं नैरलमे रथोद्धता” इति ।

(८) ननु नरोदया एतादृगनुष्ठानं सर्वदेवानामभवनित्यत बाह—अथवेति । एतत्कण्ठे
भुजार्पणादिकं तावद्दूरं आस्तामिति शेषः । अयं मन्त्रचषो जनः कथं भवत्या आनापि-
शविमावस्थापि कथीपकथनस्थापि अभाजनं अनापद । आलापपर्यन्ताकरणं सर्वदेवानु-
पितमिति भावः ।

(१०) शर्ययवाह—दग्धमिति । वपुः लदईमेव कामपीडितस ममेवं शरीरं मनना-
मिनचन्द्रपादैः दक्षिणपवनेन्दु कवेः चिराय बहुकालं व्याप्य दग्धं नाम दग्धमिव (नाम-
रथोऽन इवार्थकः) तु किन्तु परिरभ्य आलिङ्ग्य निर्व्वापितं त्वया निर्वृतिं न प्रापितं ।
तवानुपितमपि मद्भुर्भाग्यतो मे वरं सुखे इति भावः । तु किन्तु ई किन्नरकण्ठि ! किन्नरकण्ठे
कण्ठसरो घस्यान्नाहमि । (सरे कण्ठः प्रकीर्णित इति रथकथीपः) आनन्तानां महप्रनुहितानां
कीकिलानां पीकानां रुतेन कुहुरवेण व्यथिता पीडिता श्रुतिः मदीयः कथं अय अभीष्टा इत्यां
(अभीष्टोऽभ्योप्युक्तं ह्यवनित्यनरः) वाचं तव वचनामृत पिवतु । मदीयलापपरिगान्त्यर्थे
वचनामृतवर्षीनापि जायंस्व त्वया न कर्ममिति भावः ।

छन्दकान्तमभिनिर्णित हावेर शोभाय शाय शोभायुक्त तौनां व बाह आनाव
वर्षे अर्पण कर ।

(९) अथवा, कर्षे भूजार्पणादि दूवेइ बाहूक, किञ्च आनि तौनां व कथोप-
कथनेरु पात्र हईतेहि ना केन ?

(१०) आनाव शरीर बहुकाल यां९ मलयानिल ७ छन्दकि९ण वावा नदप्राय

অথ । [উপস্থিত্য ।] অই অণিব্বহনসীলৌ । অং দাণি
 মুহুর্ন্তং অদিষ্টমাহুবা দুগ্মণাঅন্তী মম পুরদৌ ভণাশি, চিরাঅদি
 অজ্ঞতন্তৌ, অধি ণাম কেচ্চিরেণ পেকুখিঅং, জেণ বিচ্ছহিআয়েসসহসা
 বিসুমরিদ্দিমেসবিগ্ঘমবলৌঅপ্রন্তী এব্বং ভণিস্সে হিউণাভেট্টন-
 পরিরম্বেণ সম্ভাবয়স্সেত্তি সম্পদং তস্সি দে অসং পরিণামৌ । (স্ব)

(৩) অথি অনিব্বহনসীলৌ । অদিদানৌ মুহুর্ন্তমাভাঅরিতমাধবাপি দুর্গনাযমানা মম
 পুরদৌ ভণাশি, চিরযতি অর্থ্যপুং, অধি নাম কিয়চ্চিরেণ পি বিস্মে যেন বিচ্ছইতায়েষসাপহসা
 বিসুমরিনীঅবিগ্ঘমালোকয়ন্তী এবং অধিঅ্যানি, হিগুণাভেট্টনপরিরম্বেণ সম্ভাবয়িঅ্যানি ইতি ।
 সাপ্যং তং তন্নি'সে'য়' পরিণামঃ ।

অন মুমতীং শীতলীর্গলযানিন্ণপদ্মপদেহাঁহস্ব মধুরতরকৌকিলবৈ: অথথায়ায়াঅ
 বর্ষণাদাপাততৌ বিরোধমানেন মলয়ানিপ্রাদৌনা কামৌদৌপকতযা বিরহিজননিদৌককলাগন-
 পরিহারেণ স্ব বিরোধাস্তাল্লহার: । বসলতিলকাউগাম্ ।

(৪) অবেতি । ন বিয়তে নির্বাহণ' অমীটনির্জাদৌ যখিনু তযামুত' শৌল' স্বভাষ:
 যশাস্তাহসি । চিরাশৌট মাধব' অমিভাষসম্বাদনৌদুগ্ধক' প্রাঅ্যাপি অমীটপূরে প্রহস্ম-
 দুর্গনাযদা সম্বোধনমিতি মনঅম্ম । মুহুর্ন্তসাম' অল্লককালমান' অল্লরিতৌ বিয়রুট:
 মাধবৌ অম্মাস্তযামুতা, অতএব দুর্গনাযমানা বিরহেণ দু:খিতাল'করণা, মলমৌমতীত-
 শ্বাসীযে বসমানা ! অধিতমেব কথযাবি—চিরযতৌব্যাদিনা ইতৌঅন্যেণ । চিরযতি বিলম্ব
 করৌতি, অধিনামেতি প্রয়ে, কিয়চ্চিরেণ কিয়ৎকালবিলম্বিন । বিচ্ছইত' বিবজ্জিত' অশেষ-
 সম্ভাষে সমলময়' যদা তযামুতা স্ততৌ, বিস্মৃত, স্মৃতিবিধৌরুত: নিস্মে'য়' এর বিস্ম. প্রতি-
 বস্মক: যখিনু তদযথা অ্যাপদা অধনৌকয়ন্তী মাধবকাল' পয়ন্তৌ, এবং অধিঅ্যানি "জীবিত-
 নায । নাম.পর' তদা না বিছায় তুমাপি অ্যাতঅ'মিলে'ব' কথযিঅ্যানি । হিগুণ' হিগুণী-

হইরাছে, তথাপিও তুমি আশ্রয়ন করিয়া নির্ভীতি লাভ করাইলে না । কিন্তু হে
 বিহ্বলকণ্ঠি ! মরমত কোকিলের শব্দে পীড়িত আমার কর্ণ অস্ত চিরাভীষ্ট
 তোমার বচনামৃত পান করুক । (অর্থাৎ তুমি আশ্রয় কর ।

(৫) অথ । অত্রি অভীষ্টনির্কাহাকরণবভাবে । মুহুর্ন্তমাত্র মাধব
 ব্যবহৃত হইলে অত্যন্ত চর্চিতচিত্ত হইয়া সস্ত্রস্তিষ্ট তুমি বলিগ্ন.চিত্ত.ক. "স্বর্গ-
 পুত্র বিলম্ব করিতেছে, কতকাল বিলম্বে (পুনরার তাহারে) দেখিব ? যে হেতু

मालती । साम्प्रमिष ता पश्यति । (११)

माध । [खगतम् ।] अहो ! भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः
सर्वतोमुखं वैदग्ध्यं, अक्षयय सुभाषितरत्नकोपः । [प्रकाशम् ।]
प्रिये ! सत्यमवलोकिता वदति ? (१२)

मालती । तिर्यङ्मूर्धानं बालयति । (१३)

माध । मापितासि मया लवङ्गिकावलोकितयोर्जीवितेन यदि
वाचा न कथयसि । (१४)

कृतं चावेष्टनं इष्टदेशे भुजयोः परिवेष्टनं यस्मिन् सङ्गच्छा मग्नया (एतेकानिद्वयस्य गण्डलं
सुधितमन्यया इष्टदेशे बाह्योद्दिग्गुणावेष्टनासम्भवादिति मन्वयम्) परिश्लेषेण चान्दिदनेन,
सुभाषयिष्यामि सन्तर्हयिष्यामि । तस्मिन् कश्चिन्नविषये ते तत्र अयं आनापनेऽप्यप्रतिषेधः
परिधानः समरन्ववहारः । सर्वेष्वेवायं व्यवहारो गृहीत इति भावः ।

(११) साम्प्रमिविति, अन्वयान्तरकथुविशेषादिसहितं यथा स्वातन्त्र्यविषयः ।
अवलोकितया स्वरहस्यस्य प्रकाशनेनैवात्माग्रहीतुः । वस्तुतः प्रियतमानिके तादृग् रङ्ग
प्रकटनं न दोषावहमिति बालनाश्याविरहयोजनायै इत्यन्वयप्रयोगः । तां अवलोकिताम् ।

(१२) भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः कामन्दकीमुद्राशियाया अवलोकितायाः, सर्वतो-
मुखं सर्वविषयाप्रतिष्ठतं वैदग्ध्यं नैपुण्यं । सुभाषितानि सुमधुरवचनैश्च रत्नानि तेषां
कोपः आधाये अक्षयः अक्षरहितः । लवङ्गिकावलोकितयोर्जीवितेन इति भावः ।

(१३) मालतीसिर्यङ्मूर्धानं बालयति अवलोकितालोकितार्थनिर्देशयोजनायैम् ।

सयत्नं तत्र पवित्राग कविज्ञा निर्निमेष नेत्रे (प्राणनाथके) देविते देविते,
"प्राणनाथ, आरंभुनि आनाके छाडिशा कोथाओ धाकिओ ना" এই প্রকাব
বর্ণিত, এবং বিগুণিত বাহু বেঠনে আলিঙ্গন দ্বারা তাহাকে সর্ধর্ষিত কবিব ।
সেই কথিত বিষয়ে সম্প্রতি জোনাব এই পবিত্রান ? অর্থাৎ সপুখে পাইয়া
তাশাব সহিত আনাপেও বিধুধী হইতেছে ।

(১১) (মালতী অস্বাভাবিকভাবে অবলোকিতাকে দেখিতে লাগিল)

.'১৩৬) "মাধ" । '১৩৭) "অহো" : "ভগবতীপ্রধানান্তেবাসিন্যাঃ, সর্বতোমুখং নৈপুণ্য সর্ক বিবোধেই অপ্রতিহত, সুভাষিতরূপ রঙের আধাব ও অক্ষর ।

(প্রকাশে) প্রিয় । অবলোকিতা মতাই বলিতেছে ?

(১৩) (মালতী বক্রভাবে মস্তক চালনা করিল)

माल । नाहं किञ्चि जानामि । (इत्यर्हन्ति लज्जा नाटयति ।) (ग)

माध । अहो ! अनवमितार्थमन्यस्य वचस्यारुता । [सहसा निरूप्य ।] अवलोकिते ! किमेतत् ? । (१५)

वाप्याम्भसा मृगदृशी विमलः कपोलः

प्रक्षाल्यते सपदि राजत एव यस्मिन् ।

गगद्व्यपेयमिव कान्थमृतं पिपासु-

रिन्दुनिर्वेगितमयूखमृणालदण्डः ॥ (१६)

(ग) नाहं किमपि जानामि ।

(१४) आपितामि शपथं कारितामि । वाचा सुस्पष्टवचसा न कथयति न मनोभावं प्रकाशयति । तद्यत् सुसंचालनादिना मनोभिप्रायविक्रमते न समानुपेक्षरता भवेदिति भावः । संक्षालयति लक्ष्मिकावर्णाकृतशो. प्रियतमत्वं योतयितुमव स्रजोविशेषेति समीचकीयम् ।

(ग) "तेन च निर्वन्धनात् नाहमेव त्रयीनीत्यनवहितार्थे वचनं ह्युच्यते" इति कान्थमृतं मृगदृशरिचोत्तरयति—नाहं किमपि जानामीति । "यत्नं भवदोषं मानसं विनीदयामी"-तुमराहं मानमिधानादाह—इत्यर्हन्ति इति, अहं एव उक्ते कथने सतीत्यर्थः । लज्जां प्रमादं च विस्मयान्नाभिधानादिना, सपदि भाटयति—सुखावनमनादिना अभिनयति ।

—(१५) मापेति । अनवमितार्थमन्यस्य अपरिचयावार्थमन्योच्चारितस्य वचसः "नाहं"-मित्यादि मानतीवाक्यस्य चारुता मनोमयता ।

(१६) वार्येति । विमलः सभावन एव मृगदृशः हरिणनयनायाः अस्या मालत्याः कपोल-गण्डः सपदि सहसा वाप्याम्भसा अक्षुब्धलेन प्रक्षाल्यते आद्राभ्यति "एतत् किं किञ्चिन्मिथक"-गिति मयाहं मानसः । यस्मिन् कपोली मयूमेव अमुग्रामुलिना आश्रिता पेशं पानाहं

(१७) आमि लक्ष्मिका ० अवलोकितार्थं जीवनं धारां तेषामाके शपथं कथाइतेहि, यदि वाक्यं धारां मनोस्ताव प्रकाशं ना कव ।

(ग) माल । आमि किछुई जानिना (एहेरूप अर्हमात्रं वनिशा लज्जां अतिनय करिते लुगिण)

(१५) नाहं । अहो अपरिचयवाप्यार्थं ० मन्दाकारावित एहे वाक्येण कि-
अनवमितार्थं (अनवमितार्थं कथिशा)

(१६) अहो अहो । मानतीव निर्वन्धन कपोल वेष सहसा नेत्रबले

अथ । सखि ! किं दासिं उच्छलितवाङ्मयीलमन्वरां रोदिषि । (घ)

माल । [जगान्तिजम् ।] कैचिरं पित्रमहोए सवद्विभ्राए अस्सखिधानदुःखमसुभविच्छं पठत्तिलभोवि से सुदुल्लभोयि । (ङ)

माध । अथलोजिते ! किं नाम ? । (१७)

(घ) सखि ! किं निशानीतुच्छनिवभापीनीजम्भरं रोदिषि ।

(ङ) कैचिरं पित्रमहोए सवद्विभ्राए अस्सखिधानदुःखमसुभविच्छं पठत्तिलभोवि से सुदुल्लभोयि तयाः सुदुल्लभ इति ।

काम्यवतं कपोतरीनिवभा सुधा विरागुः पाननिष्कृष्टिब सन् निवेदिताः कपोतरीनिवहितः मयूखः स्त्रीचरितर एव सदात्तदण्डः दिन स तथाभूत् इत्युः चन्द्रः रात्रौ क्षीयति । यथा कश्चिन् कत्रसादी सखिद्रं मन् इदंय दूरत यथात्रय तन्मन्वितं दूयादितं निरति, तथा यन्ने वापि पतन्नुचनीलकान्तवतविनामुना दूले यथाज्ञप यानार्थतयाः कपोटी स्त्रीचरितरएव सदात्तदण्डः सखिद्रमित इति भावः ।

अथ अस्सखीधोसरवाणवेन तच्छ्रुयिष्याविराज्ज्जर विवेगारिणरंश्रीवः । मादुपएतं द्वितीयोन्ध्या चालहार इत्यनयोःरहाद्रिभावेन स ३४ । धमलनिवत्तात्तम् ।

(घ) उच्छलितवापीनीनीजम्भरमिति, उद्वगतादुःखवाङ्मन्वं यथा मालीनोयं ।

(१) अस्सखिद्रभोयि इत्तानवानोयि, न केवन् सखिधानराम इत्येवम् ।

(१०) किं नामिति मालयाभिहितमिति इव ।

प्रारित् इहेन वेन ? येरे कणोएवेणे मणु मणुए वा हिउए मयूत्तव निगुए हईयादे वेन छल निउ कियणुएण मणु मणिवेणित करिण विवाज्जयान ।

(घ) अथ । सखि माली ! अस्सखीधो सरवाणवेन तच्छ्रुयिष्याविराज्ज्जर इत्येवम् ।

(१) माल । (सनाद्विक) आर कठमि पि-न्नी मणिसार मयूत्तव-मनित्तुए अयुएव किये ? आणर मणान मणुएण वे मणुत्त । एहे कठहे आयि वेवन करिहेहि ।

(१०) माल । अथलोजिते ! माली किं नाम ?

অথ । তেহ জীব্য সবধোবশ্যসিং এমা সবদ্বিধা }
 তাএ পরিত্তিগিমিরঃ উত্তমাদি । (চ) } (১)

মাধ । নতু ইদানোনিব ময়া কলহঁসকঃ প্রহিতঃ, বৃহৎসা
 সত্বিপত্য নন্দনাবাসপ্রহৃত্তিমুপলভস্বে তি । [মাগংসং ।] অবলো
 অপি নাম বুহরচিতাপ্রয়তঃ সফলোদকং এব মদ্যনিতিকাং প্রাতৈ-
 স্মাত্ ? (১৮)

অথ । কুদো সন্দেহো মহারুমাশস্য ? মহাভাষ ! পদমং
 জীব্য সবৃহৎসাপ্রহরান্নদ্বিতস্য মকরন্দম্ন মহাবিরামঃ স্তম্বং শিবৈদ-

(১) তরেব ইদদৌপকাঠেন এমা সবদ্বিধা কৃত্বা বস্যাঃ প্রহিত্তিগিত্তমুপলভতি ।

(২) কৃতঃ সন্দেহো মহাত্মসাবল্যং ? মহাভাষ ! পদমনেব শার্ঙ্গলনস্বরাজস্বতস্বে

(১) ইদদৌপকাঠেন "শাপিতাঠী" আদি পূর্বোক্তপদপ্রয়োগকরণে, সবদ্বিধায়া
 নামাসিধানেন, তস্যাঃ সবদ্বিধায়াঃ প্রহিত্তিগিত্তিম মকরন্দেন সহ যস্যারসলভ্যঃ কিং ইত্যনিত্তি
 ইত্যাক্রমাভাষ্যে, উচ্যাম্বতি সত্ৰুপাতিগা ভবতি ।

(১৮) মাগেতি । প্রহৃত্তমং কৃত্বা সর্বৈঃ পরিত্তিত্যত ইতি ধ্যায়নু, সত্বিপত্য সল্লা নন্দনবাস-
 প্রহৃত্তিম নন্দনবাসপ্রহৃত্তম ইত্যানং লভস্ব জায়স্ব । তথাব সজরসেব কলহঁস কাব্যত তদহুতানং
 জ্ঞাপয়িত্বতীতি ভাষ্যঃ । অকৃত্তঃ মকরন্দেন সহ মদ্যনিত্তিকায়া নির্গমনরূপে বাছরনিত্তিপত-
 ফলেন সহিত উদকং সফলকং যস্য বচামুত বুহরচিতাপ্রয়তঃ মদ্যনিত্তিকা ইতি স্মাত্ অধীন
 শবিনাম কিং ? বুহরচিতাপ্রয়তেন মদ্যনিত্তিকা মকরন্দেন সহ কৃত্বা, সবেত্ ত্তিমিত্যর্থঃ ?

(২) অধেতি । মহাত্মসাবল্য ভবতঃ, কৃতঃ সন্দেহঃ মকরন্দেন সহ মদ্যনিত্তিকায়া-

(১) অথ । তোমাবই "শাপিতানি" ইত্যাদি বাক্যে নাম,কারণ বশতঃ
 সবদ্বিকাকে অংশ করিয়া তাহার সংবাদ গাণ্ডাব, গুপ্ত মালতী উৎকৃষ্টতা
 হইয়াছে ।

(১৮) মাধ । সস্ত্রটিই আনি কনহাসকে পাঠাইয়াছি যে, গোপনে বাইর
 নন্দনের বাসগৃহের বৃহৎসা জানিয়া আন । (আশংসাব সহিত) অংগোক্তিঃ ।
 অবপ্রতিকার ঐতি বুদ্ধবক্তিতার ঐংগের উত্তরকরণ মকরন্দেঃ সহিত
 মদ্যনিত্তিকার আগমনরূপ জানাসেব সতিগণিত রূপগানী হইবে ত ?

अन्तीए मानदीए भगवदोए, णिउत्तेण भवदा समं जीविदेण,
हिअअं पसादीकिदं । जइ कोवि तुमं मदअन्तिआलभेण सम्पदं
वड्ढावेदि, किं तस्स पारितोषिअं भविस्सदि ? (क)

माध । अनयानुयोक्तव्यमनुयुक्तोऽस्मि । [हृदयमवलोक्य]
इयमस्ति मालतीप्रथमदर्शनाभिपङ्कसाक्षिणः कामकाननालङ्कारस्य
लक्ष्मीवतः केसरतरोः प्रसवमाला । (१८)

मकरन्दस्य मोहविराममहोत्सवं निवेदयन्त्या मालत्यै भगवत्या नियुक्तेन भवता जीविनेन समं
हृदयं प्रसादीकृतं, यदि कोऽपि त्वा मदयन्तिकालभेन सम्प्रति वर्धयति तदा किं तस्य
पारितोषिकं भविष्यति ।

निःसरपि कथात् सुंश्यः, कथमपि सन्देहो न कर्तव्य इत्यर्थः । मुच्यतामलोकिता नात्यै
आनापावसरपदानलानुहृष्टं प्रयत्न्यापरति—नहाभ्रमेयादिना । मोहविरामः चैतन्यावतिः स
५४ महोत्सवत्वं । भगवत्या नियुक्तेन कामन्द्याः कृतीकृतेन, प्रसादीकृतं सामुपहमपितं ।
मदयन्तिकालभेन मकरन्दस्य मदयन्तिकालभेष्वपवासाया निवेदनेन, वर्धयति वृद्धिं प्रापयति ।
किं तस्य पारितोषिकं भविष्यति ? भवान् तस्मै किं पारितोषिकं दास्यतीत्यर्थः ।

(१८) अनया अस्तीकृतया, अनुयोक्तव्यं षट्त्वं अनुयोक्तोऽस्मि वृत्तीऽस्मि, मदीयमाज्जती-
प्रातिवत् मकरन्दोद्यमदयन्तिकालभेरेपि परमहर्षहेतुत्वादिति भावः । हृदयमवलोक्येति,
पारितोषिकप्रदालयोग्यं हृदये किमनीति निर्दयपदनेन हृदयावरोकनहेतुः । मालत्याः प्रथम-
दर्शनेन यः अभिषटः अनुयानः तस्य साक्षिणः समीपावस्थानेन साक्षीभूतस्य, कालकानना-
लङ्कारस्य मदनीयाननुपदसर्वपस्य लक्ष्मीवतः (ईकारानल्लेऽपि भोपधत्वाद्भुः) श्रीमलः
केसरतरोः बहुवचनपादपणं क्लृप्तममाला इत्यनिर्दिता सङ् ।

(ह) अब । आपनाव (ए विद्ये) संशय केन ? अग्नि महाभाग !
प्रथमेई आपनि कामन्दकी-प्रेरित हरेया शार्दूल नभवालङ्कृत नकबलेव मूर्च्छा-
उत्तरूप महोत्सवेव निवेदिका मानतीके जीवनेव सहित हरय सायुग्रहे
अपगंकाराहेन । एमकेहसप्राठ-मकबलेव-मरवाठकालीउत्तरूप बुद्धाश्वेव-
निवेदः ह्यः आपनाके वर्धित (मृष्ट) करे, उवे ताहाव किं पारितोषिक
हरेवे ?

(१९) नाथ । उष्टव्यं विदधई अरालोदित्वा जिज्ञासा कविवाहे । (इत्यर्थः)

প্রেম্ণা মদুয়থিতীতি যা প্রিয়সখীহস্তীপগোতানয়া,
 বিস্তারিস্মাগজুভক্তুগ্নলমরোত্জ্ঞেন শুভ্যাবিতা ।
 সম্মাস্তে ত্বয় পাণিপৌড়নবিধৌ নাং প্রত্বপেতাগয়া
 প্রা মথ্যে ব লয়ঙ্গিকৈবঘগঠে সর্দ্বস্বদায়োজ্ঞতা ॥ (২০)

(২০) মানসী বৈদিত্য উপস্থিতি—যে ক আদিগাঃ যা বক্তৃৎসমানা শ্বনয়া মাপেয়া
 মদুয়থিতা মথ্যেব সমুভৌজ্য বিখচিতা ইতি উচীঃ বিঘঘাভাঃ, লবঙ্গিকারঃ ফলেণ শুভনৌতা
 সমাগীতা ত্রেণা মনুরাণেণ বিস্তারিস্মাগজুভক্তুগ্নলমরোত্জ্ঞেন বিদ্যানদায়কত্ব ক্রুবকলম-
 কনিকা কৌড়ে ন গর্ভে নিধায়তাত্ব প্ৰসঙ্গানতয়া বিয়াভক্তুকৌপরিলংঘ্যারনেতি বাবশু, সম্মাবিতা
 গৌরবে প্রাপিতা। সু িকল্য শ্রম শ্রমকার' পাণিপৌড়নবিধৌ নন্দনেন শুভ বিস্বাসীদেয়ী
 সম্মাস্তে নন্দনানুভৌভূতংগতি মতি সা প্রথমেতাংযা মনুদ্বাহী উতাংযা সখ্যা লবঙ্গিকৈবঘগঠে
 লবঙ্গিকৈঃইয়াশুধারিণে নন্দনপরিব্রজ্যতদৌবন্দ্যানে দৃষ্টোবমানতয়া লবঙ্গিকান্দেবাবধারিতৈ
 বন্দ্যৈঃ (বক্তাভূতমতাপ্রায়দানমস্থান্যোঃস্বাতুসম্মেয়') মথ্যেব যা বক্তৃৎসমানা সর্দ্বস্বদায়ীক্ৰতা
 সর্দ্বস্বদায়িতা। (দীর্ঘত্ব ইতি দ্বায়ঃ অধিকারাত্ব কল্যাণি ঘস, সর্দ্বস্বস্বিবি দ্বায়ঃ
 সর্দ্বস্বদায়ঃ, অসর্দ্বস্বদায়ঃ, সর্দ্বস্বদায়ঃ ইত্য ইতি সর্দ্বস্বদায়ীক্ৰতা) উদ্যেয়ীমিব বক্তৃৎসমানা
 মম সৌবিদ্যাদুপাধিনেতি মদ্বলিকালানমস্বাদেননির্দেহকাণ পাণিতৌবিশ্বাসেণ সখ্যা দ্বাস্বত্ব
 ইতি মাতঃ ।

যথ শ্রমণীঃ স্মলকেন ক্রমসাদ্ভাস্যে বর্জিতুরথা খ ক্রত্বলস্বসাদ্ভাস্যমিতি কুরীচমালাদ্বারঃ ।
 মার্জলবিধীকৃতং বগম্ ।

অবশোধন করিয়া) বাসভৌক প্রথম দর্শনকালিতাহুঃপ্রাণেব সানীকৃত মনো-
 জ্ঞানের অলঙ্কাররূপে ও শ্রেয়ক্ৰ বক্তৃৎসমানা কুহুমনির্মিত এই বাণ
 আছে ।

(২০) দেই বক্তৃৎসমানা আমাৰ প্রথিত বসিয়া এই মানসী বক্তৃক প্রিয়-
 গণী লবঙ্গিকারো সনানীত হইয়া অমুদাগ ১৮৫ঃ বিশাণঃঃঃঃঃ গুনকৃষ্ণ-
 কুট্টেঃগোৎসম ঘাণা গৌরবাধিত হইয়াছিল। কিন্তু অনন্তর নন্দনের গঠিত
 বিধায়েব উৎসেগ উপগত হইলে আবার প্রাণি বিঘ্নে হতাশা মানসী বক্তৃক
 লবঙ্গিকারো অবধারিত আমাতেই (আবার) যে বক্তৃৎসমানা বর্জিতবৎ অর্পিত
 হইয়াছিল। (আমাৰ স্বীকনাধিক সেই বক্তৃৎসমানাই পাণ্ডিত্যবিক প্রদান
 করিব) ।

अव । सहि मालटि । वज्रहाङ्गु टे इयं वज्रमाला, ततो अवहिदा भव, मा टाणि एता महसा लोव परहत्यगदा भविष्य-
दिति । (ज)

माल । प्रियं प्रियमहो मे उपदिशति । (क)

अव । कथं पदमहो प्रिय । (ख)

माध । [नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।] अये ! कलङ्कः

प्राप्तः । (१)

माल । दिष्टिषा वदुसि मद्रन्निशालाम्नेय । (२)

(१) मखि ! माकलि । वज्रहा ऋङ्गु टे इयं ते वज्रमाला, ततो अवहिता भव, मा इदानीमर्थे वा सुहृन्नेव परहत्यगदा भविष्यतीति ।

(क) प्रियं प्रियमहो मे उपदिशति ।

(ख) कथं पदमहो इव ।

(२) दिष्टिषा वदंसे मद्रन्निशालाम्नेय ।

(३) अदिति । अवहिता मकरन्दस्य मद्रन्निशालाम्नेयमवलयनं प्रति मावधाना भव, विदिततद्वज्रमाला लज्जादित्तं विज्ञाय त्वमीव प्रथमं कथयेति मावः । ततः किं कल्पनिश्चयः—इति । अथवा सुहृन्नेव केनचित्तमद्रन्निशालामभिधाय मालिभं इहोक्त इत्यर्थः ।

(क) प्रियं अद्रुहंसे । तथान् प्रियलोकद्वन्द्वद्वन्द्वकारिभेव वरिष्ये इति भावः ।

(ख) पदमहो इदिति, सुहृत इति श्रेयः ।

(२) मातः मन्थनावामान् प्रतिमुदयन्मानतः ।

(४) अव । माथि मालति । एहे वज्रमाला ततोवाव अत्रासु प्रिय, अत्रैव त्वमि नावहिता इव, केना इदानीं मन्थायै एहे गता परहत्यगदा ना इव ।

(ख) माल । प्रियमहो अनाके प्रिय उपदिशई करिहेछे ।

(क) अव । पदमहो इति तुना वाहेहेछे केन ?

(२) माव । (नेपथ्याभिमुखे अवलोकन करिवा) अहो !! क-

इत्येक आनिहाछे ।

माध । [सहर्षे परिष्वज्य ।] प्रियं नः । चाप्यनः कदाचनान्ये
वकुलमाला ददाति । (१२)

अथ । शिष्यद्वौ क्वु मधुवदोए सभ्रावणाभाषो बुहरविषदाए । (४)

माल । [सहर्षे] अन्धहे पियसखो लवङ्गिकापि दीसई । (७)
सर्वे उक्तिछलि । (१३)

वचः प्रियशनि सखाला. कलहसमदयलिकात्रुहरचितालवङ्गिका । (१३)

(४) विष्णुः छत्रु मधुवदा. सभ्रावणाभाषो बुहरचित्तयाः ।

(७) अन्धहे पियसखो लवङ्गिकापि दीसई ।

(४) मधुनेव मद्यलिकात्रामलालान् निवेद्य कचहंसकं वकुलमातां यद्वीर्यादिव्यामहा
कचहंसाः श्रुत्वावचित्तमनमपेक्षेवानुमादमात्रेण वकुलमालात्रामलोलुपा मालती माधवं
प्रणाह—द्विष्टेति । मद्यलिकात्रामेन मकरन्दस्य मद्यलिकात्राप्रोक्ताः ।

(१२) परिष्वज्य प्रियनिवेदितां मालतीं परिष्वज्य । प्रियमिति इदं मद्यलिकात्राम-
लालानिबेदनमित्यादि । ददाति प्रियनिवेदनपरितोषिकत्वेन मालतीकच्छे समर्पयति ।

(४) अथेति । अथदथा. कामन्दवदाः सभ्रावणाभाषः मद्यलिकात्रामसम्पादनगौरवे
बुहरचित्तया विष्णुः श्रुत्वा मद्यलिकात्रामसम्पादनेन सफलता नोति इति दावत् ।

(७) "अन्धहे" इति निष्पद्यककल्पवन् ।

(१३) सर्वे अन्धोकेतामालतीमाधवा. उक्तिछलि, मद्यलिकात्रामलालात्रामलालानु-
कचहंसा दद्याथमाला भवन्ति ।

(६) माल । चाप्यन्येन नन्दरन्देव मन्त्रशक्तिकालात्त चात्रा बुद्धि नात्
करिदाहेन ।

(१२) माध । (वर्षेव मन्त्रित मालतीके आगिबन करिदा) एहे
मन्त्रशक्तिकालात्तुत्तुत्तु निवेदन मायाव अत्रात्त प्रिय । (निवेदन कर्त्तु इहेते
उर्ताहेन वकुलमाला कर्षण करिदा) ।

(४) अथ । सभ्रावणीव काशी सम्पादन गौरवे बुहरचित्ता वङ्गिक रक्ति
ददेगाहे ।

(७) माल । अहो ! प्रियसखी लवङ्गिकापि दीसई ।

(१३) (मकरन्देव हेमान)

लवङ्गिका । परितापद् परितापद् महाभायो, अद्मग्ने क्व, एभररखिपुरुषाभिजोभो मभरन्दस्स जादो, तदो तक्काल-
मिन्दिएण कलहंसएण सहिदा अह्मे अणुप्पे सिदाओत्ति । (६)

कल । जधा इदो मुहागदेहिं अह्मेहिं महन्तो जीधकलकलो
मुदो, तथा तक्केमि अखम्मि पारक्कच्चं वलं उवगटंत्ति । (७)

माल । अत्रलोइदे ! हहो हहो ! समकालं जेव्व हरिसुब्बं-
प्रसम्भेदो उवगदो । (८)

(६) परितापतां परितापता महाभाग । अद्मग्ने खलु नगररखिपुरुषाभियोगी
मकरन्दस्य शतमतस्तत्कालमिन्दितेष कलहंसकेन समं वयमवानुप्रेषिता इति ।

(७) यथा इतो मुहागतेरप्याभिर्महान् युद्धकवकलः युतस्तथा तर्कयामि, अन्यदपि
पारक्यं शक्तमुपगतमिति ।

(८) अत्रकीर्ति ! हा धिक् । हा धिक् । समकालमेव सर्वैर्दत्तसम्भेद उपगतः ।

(२४) तत इति । सम्भ्रान्ताः भयविह्वलाः ।

(६) खवेति । नगररखिपुरुषैः नगररथायै राजनियुक्तैर्लोकैः अभियोगः सङ्घर्षः ।
तत्काले तस्मिन् अभियोगसद्वै मितितेन सङ्घटा अध्याभिः सह सङ्घनेन । अनुप्रेषिताः
तदात्ताप्रदानाद्ये अकश्चरोधनाग्रहानितन्वयैश्च मकरन्देन तत्समिधो प्रेरिताः ।

(७) पारक्यं शक्तं परकीयं सैन्यम्, उपगतं नगररखिभिः सह सन्धिलितम् ।

(८) मालिनि । समकालमेव एककालमेव यथा स्यात्तथा सर्वैर्मदयनिकालाभिमिभिस्तकः
उद्वेगश्च रविपुरुषाभियोगमिभिस्तकः तयोः सम्भेदः सम्भेदतः उपगतः उपहितः ।

(२५) (७२५वे उग्रविश्वरूप कनहंस, मरुद्विक्रम, लवङ्गिका ७ दुष्ट इतिताव
प्रवेण) ।

(६) लव । महाभाग ! रक्षा करुण वना करुण, अर्द्धपथे मगवत्तकी
(पाहावा आना) पुरुषशरिणेव सहित मकरन्देन सङ्घर्षं हरेद्वाह । उग्रवे
सेहे सङ्घर्षकाले कनहंसकेशर सहित आवया एतान् प्रेषित हरेद्वाहि ।

(७) कल । आम्हा এই মুখে আসিতে আসিতে দেখণ হুঙ্করকর
শুনিয়াছি, তাহাতে মনে হয়, পবতৌর মৈত্রও নগরবহিনেব সহিত সন্নিহিত
হইয়াছে ।

মাধ ! সখি মদ্যন্তিকে ! স্বাগতমেছো হি, অনুগৃহীতমঘদ-
 গৃহং ভবত্যা । নতু স এবাসী, মামুত্ পরিমবোধেগঃ, কিমিত্যস্বস্যা
 ভবতৌ, একাকিনো বহুভিরভিযোগ ইতি ন কিঞ্চিদেতদ্ব্যস্বস্ব ।
 পথ্য—(২।)

হরিতুল্যবিক্রমপণ্যস্তানসম্ব্যাহবে,

স এপ ভবতি কণাকররুহপ্রচণ্ডঃ সখ্যা ।

(২৫) মাধেতি । স্বাগত মুনেন আদত' কিমিতি কাকুঃ । এছ হীতি আদরালিভ্য-
 যোগনামে বিহাজিঃ । অনুগৃহীতমিতি আদমনেনেভাদিঃ । অসৌ মকলভঃ য এব শাহী-
 ক্রমপকাশে দস্য বীরলং প্রযচীকৃত' ভবত্যা স এবেশইঃ । তদঃ কিমিত্যত আহ—মামুদ্বিতি ।
 পরিমবোধেগঃ পরিমভায়দ্রাজনিতকিতচাভল্য' মামুত্, ন ভতুপয়তাম্ । তথাপাস্তাভ্যাবি-
 মাতোক্য পৃথ্বনিতি—কিমিতি । নত্বে কাঙ্কিতমল্য বহুভিরাক্রমণ' হতবত্যা মম কথ' সুশ্যনেভত
 অহে—একাকিন ইতি । একাকিন. ' মদ্যপুস্বধানরহিতস্য বহুভিরভিযোগঃ ইত্যেতন্
 'ন কিঞ্চিৎ ন মণনীযম্ । কল্যাম মণনীপনিত্যত আহ—প্রমত্তেতি ।

(২৬) হরিতুল্যবিক্রমে । অহবে যুক্তে অতুল্যবিক্রমে অগতিমবরাক্রমপ্রকাশে যঃ প্রচণ্ডঃ সীতিঃ
 তদ সানুভ্য দস্য দস্য তদানুভ্য হরীঃ সিত্ব দস্য, কণাকি' বজাখিসম্বলকেষ মল্য' ক্রমৈঃ
 করুহে নম্বরেঃ প্রচণ্ডঃ সৌভগ', তদ্য ম্ভুর্যৌ, কৌশিন কাব্যমানযৌ: করুয়ৌর্গণ্ডযৌ:
 (কাকিমগণ্ডী কাকটাবিল্যমরঃ) কৌটরাভম্বলতায় স্তপিনেন নির্গতেন দাদেন মদবাণিতো বিল্ল
 শ্রাবিত' আদন' বদন' দস্য তদানুভ্য দ্বিভিবরল্য মজদেহল্য মিরমঃ মল্লকস্য স্মিরাখি

(৩) মাধ । অগৃহীতমিতি । হি বিক্ । জা বিক্ । এক মনুদেই হর্ষ ও
 বিবাদের মদ্রগন উর্গাভৃত ।

(২৭) মাধ । সখি মদ্যন্তিকে ? সূখে মাপেয়াছ ত ? আনন্দন ঘাণ
 তুমি আমার গুহ অঙ্গগৃহীত কবিনে । শার্দূলাক্রমকালে বাহার বিক্রম
 পরীক্ষা করিয়াছ, সেই এত মৎকবল, অতএব পরিভবানকাজনিত টোষণ বেন না
 হয় । তুমি এত অবস্থ্য: হইলে কেন ? একাকীর বহুলোকের সহিত অভিযোগ
 উহা বদ্বস্তের পক্ষে অকিঞ্চিৎকর । দেখ—

(২৮) যুক্ত অতুল্যবিক্রমে পরাক্রম একাধিবিক্রম প্রীতিতে সতৃষ্ণ সিন্ধের
 গদ্যবিম্বলকৈ' শব্দায়মান নবঃধারা ভীষণ এং ক্রোধকম্পিত গণ্ডযুগলের

স্মৃৎকরটকোটরখলিতদানমিত্তানম-

দ্বিপেষ্কারগিরঃস্থিতাষ্টিদলনৈকবীরঃ ক্বরঃ ॥ (২৬)

তদ্বচমপি বিক্রমানুরূপং বিলম্বতঃ প্রিয়সুহৃদঃ প্রত্যনন্তরো
भवामि । इति विकटं परिकामन् कलङ्कसकेन सह निष्कृतः । (২৬)

অবলোকিতা লবণিকা বুদ্ধবক্তিতা : । অবি যাম অগাছদা পড়িণিঅন্তিঅন্তি
एदे महाशुभावा ? (थ)

(৭) অপি নাম অনাহতৌ প্রতিনিবর্তিত্যে তে এনৌ মহাতুমাতৌ ।

কটিনানি যানি অস্থৌনি তेषাং দলনে বিচূর্ণনে এক অধিবীৰ্য, বীরঃ সানর্থ্যাগালী স প্রবিষ্টঃ
कवः स्वकीयहृदः एव सखा महायः भवति । यथैभदलने हरेः स्वकीयकरस्त्रैव सामर्थ्यावधया
न महायानरापेक्षा, तथैव मकरन्दस्य राजकीयकैन्दमनेऽपि निजमुजयोरेव सामर्थ्याशालितया
न महायानरापेक्षेत्यर्थः । तथाच नास्ति ते किञ्चिदप्यस्वास्त्राकारणमिति भावः ।

अनाहताम् प्रस्तुतस्य प्रतीतेरप्रस्तुतप्रमंशालद्वारः । स च मकरन्दस्थातीव बल-
शालिनं स्वयंतोत्थनद्वारेण वस्तुध्वनिः । पृथीहणम् ।

(২৬) তদিতি । বিক্রমানুরূপং পরাক্রমোপযুক্তং যথা স্মাতযা বিলম্বতঃ দুখ্যমানস্য
প্রিয়সুহৃদঃ মকরন্দস্য প্র অনন্তরঃ প্রকাশ্যমানসম্বিভিতঃ সাহায্যকারীত্বার্থঃ ।

“সাহায্য” সম্বন্ধে যৎ স্মান্ সানুকৃত্যং পরস্য অ” ইতি লবণাদর “সাহায্যং নাম
নাখ্যালদ্বারঃ ।

(৭) অনাহতৌ অচতয়রীতৌ, মহাত্ম অতিশয়ঃ অনুभावঃ প্রমাণৌ যথোচ্যামাতৌ কাশ্ব-
মকরন্দাবিত্বার্থঃ ।

অভ্যস্তাঃ হইতে নির্গত বনবাণিধারা সাহায্য আনন অভিবিষ্ট ভাণ্ডার গণেশ্বর
মল্লকস্থিত কঠিনাধিব বিচূর্ণনে অধিতৌর সামর্থ্যমাণৌ প্রসিদ্ধ বকৌষ হস্তই
(একমাত্র) মহাত্ম হইয়া থাকে ।

(২৭) অতএব আদিও বিক্রমাহরণে দুখ্যমান প্রিয় অহং মকরন্দের
সাহায্যকারী হইতেছি । (বিকট পরিক্রমণ করিতে করিতে কনহসেকের
সহিত মাধব নিজায় হইল) ।

(৭) অবলোকিতা, লবণিকা ও বুদ্ধবক্তিতা । এই মহাত্মত্ব মাধব ও
মকরন্দ (অবস্তাই) অস্ত শরীরে প্রতি নিবৃত্ত হইবে ।

মাল। সহিষ্যে অল্পলোভদায়ুধরক্তিদাম্ভো! তুরিষং গদুশ
 মধবদৌএ ইমং বৃক্তনং গিবৈদহ, তুমন্নি পিগ্ৰসহি লবঙ্গিএ।
 তুরিদং বিষয়বৈহি অজ্ঞতচং জহ তাব তুছ্যাণং অগ্নৌ অণুকম্পশৌঘা
 তদৌ অ্যমতা পরিকমেতি। গিষ্ণুনা স্বরলোকিতানুধরক্তিদায়ুধরক্তিহা। (২)

মাল। হহৌ! হহৌ! য় আণৌশদি লবঙ্গিআ :কিঁ ঘিরা-
 অদি কথং এত্তিযা বেলা গমিঅদুত্তি, ভৌদু, পিগ্ৰসহি ইমদঅন্তিএ।
 পিগ্ৰসহৌএ লবঙ্গিআএ পড়িষিউচ্চিমম্মমণুগমিধং। (পরিকামতি)
 (সাতং) স্কুরিদং বামদরেণ লোঅণেণ। (উপবিসতি)। (৫)

(২) সখৌ অল্পলোভদায়ুধরক্তি। লরিত যত্না ভগবত্বা ইমং হৃদ্যানং নিবেদয়তম্।
 স্বমপি পিগ্ৰসহি লবঙ্গিকৈ। লরিত বিশ্রাময় আয়ুপুৰং যদি তাবদুগ্ৰাহকং মধমশুকম্পশৌঘা-
 কতৌগ্ৰনণা। পরিকামতি।

(৫) হা বিক্। হা বিক্, ন জ্ঞাপ্তৌ লবঙ্গিকা কিঁ ঘিরাগতি, কথমেতাভতৌ বেলা
 গম্যতামিতি, মধম পিগ্ৰসহি মদঅনিকৈ। পিগ্ৰসহতা লবঙ্গিকায়া: প্রতিনিহিতিমার্মনশু-
 গমিয্যামি। স্কুরিতং বামদরেণ লৌচনে।

(২) অশুকম্পশৌঘা: যথাযথোক্তা, অগ্ৰমতা অদবচানতাবিরহিতা।

(৫) মালীতি: ঘিরাগতি আনশুং বিলম্বতে। এতাবতৌ বেলা লবঙ্গিকামখ্যাবর্শ্ণগাবধিক:
 জ্ঞাত: কথং কিম প্রকারেণ গম্যত্বা নয়া অতিপাশ্যতাম্। দুধিআয়া: কনম্ব এব হঠেরিতি
 মায:। প্রতিনিহিতিমার্ম প্রত্যাগমনবর্শ্ণ অশুকমিয্যামি অশুকরিয্যামি, তথাচ তদনুরথেনেব-
 কাভৌয়ে মননৌঘ ইতি ভাব:। পরিকামতি লবঙ্গিকামখ্যাবর্শ্ণগামনশুং গম্যং প্রাদর্শিষ্যং

(২) মাল। সখি অল্পলোকিতে! সখি দুঃসম্বন্ধিতে! ত্যায়ত্বা সখর
 বাইহা ভগবতৌর নিকট এই দুঃস্বাখ নিবেদন কর। সখি লবঙ্গিকে! ভূমিও
 সখব আয়ুপুত্রকে জানাও "যদি আমবা আপনার সহায় যোগ্য। হই, তবে
 সাবধানে পবিত্রমণ করিবেন।" (অল্পলোকিতা, লবঙ্গিকা ও দুঃসম্বন্ধিতার
 প্রহান)

(৫) মাল। হা বিক্! হা বিক্!! আহি জানি না লবঙ্গিকা বিলম্ব
 করিতেছে কেন? এতাবৎকাল প্রতিবাহিত হইবে কি প্রকারে? বাহা হটক,
 সখি। মদবধিকে! শ্রিয়সদৌ লবঙ্গিকার প্রত্যাগমনপথের অশুকমণ করি।

[प्रविश्य कपालकुण्डला ।] आः पापे ! तिष्ठ । (२८)
मालती । [सत्रासम् ।] हा अज्जउत्त ! [इत्यर्द्धोक्तिं वाक्सम्भं
नाटयति] : (न)

कपा । [उल्लोधम् ।] नन्वाक्रन्द, नन्वाक्रन्द । (२९)
त्वद्वत्सलः क्व स तपस्त्रिजनस्य हन्ता,
कन्याविटः पतिरसौ परिरक्षतु त्वाम् ।

(न) हा आर्यपुत्र !

करीति । सातडूमिति, दक्षिणादिस्पन्दनमीवादात्तद्देतुः, स्त्रीणां दक्षिणयनस्पन्दनस्यानिष्ठ-
मूलकत्वात् । स्फुरितं अन्दितं समितरेण दधिपित्तम् । उपविशतीति गमनाभिलाषे सत्य-
निष्ठाश्रद्धया क्रियद्दूरं गत्वेवोपविष्टा भवतीत्यर्थः ।

(२८) प्रविश्येति । गुह्यवचनितक्रीधपरवशा, सततं मालतीमाधुवानिष्टसाधने
चेष्टमाना कपालकुण्डला लम्बावसरा सन्नामत्येत्यर्थः । मालतीं प्रत्याह—“आः पापे ! तिष्ठे”ति ।
“सकृदो रोधभाषण”मिति लक्षणात् “सकृदो”नाम विमर्धसन्धेरङ्गम् ।

(न) सत्रासुमिति, समतिरोधपरवशायाः कपालकुण्डलाया दर्शनमीवात् वाचदेतुः ।
वाक्सम्भं शब्दोच्चारणसामर्थ्यम् ।

(२९) नन्विति सन्धीधने । आक्रन्द आत्मानं रक्षितुं माधवमाश्रय । (क्रन्दने
रोदनाह्वने इत्यमरः) क्रीधाद्धिरक्तिः । तथाच कथमपि तवाद्य परिमाणं न स्वादिति भावः ।

(३०) त्वद्वत्सलेति । तपस्त्रिजनस्य तपसा क्रमशःअदगुनीरणीरधयुसा हन्ती विनायकः
(तथाच नामो वीरः परन्तु तपस्त्रिहन्तलेन मन्नापायाति भावः) त्वद्वत्सलः त्वां प्रति स्त्री हृदयवशः

(पानविक्रमं करिते नागिन) (आशङ्कव सहित) आम्नाव मुक्तिग लोचन
प्राप्तित्त हईटेहे । (उपवेशन करिन) ।

(२८) कपा । (प्रावेश करिग) आः पापे । धाक ।

(न) नान । हा आर्यापुत्र ! (अर्द्धोक्ते वाकावोधेव अर्धिनर करिते
नागिन) ।

(२९) कपा । (क्रोधेव सहित) (आर्यापुत्रके) आह्वान कर आह्वान
कर ।

(३०) तपस्त्रिजनेव इत्यां तोमाव प्राति प्रणशशी सेह माधव कोधार ?

শ্বেনাভপাতচকিতা বনবর্চিকৈব,

কিং' চিটমৈ ননু চিরাৎকবলীকৃতাসি ॥ ৩০ ॥

যাবত্ শ্ৰীপর্যন্তমুপনীয লবগো লবয় এনাং নিহত্য দুঃখমরণা
করোমি। (ইতি মান্তোমাধব নিষ্পাদনা)। (১১)

মদ। অহম্মি মালদৌ জ্বেষ্য যশ্ণগমিষ্মন্। [পরিক্রম্য]

পিষ্মসহি মালটি। (৫)

(৫) অহমপি মান্তোমনুসামিষ্মামি, শিবমখি মানতি।

স মাধব: ক ভুব ইদানৌ' বশেত ইতি শ্রীং। কন্যাবিষ্ট: কন্যাকাষ্টক: (তথায সমতীষ
নৌষম্ভগিরিতি ভাব') অসৌ পতি: তব ম্যামী মাধব: ত্বাং পরিচিন্ত' বহু মমীষ্য সমুদ্বহতু।
(কথমপি নৌহমু' সময়ে ম্যাদিতি ভাব.) শ্বেন: মাংসামৌ পলিবিগ্ৰেয়:, তথ্য অধ:পানেন
নিপতনেন অকিতা মোতা বনবর্চিকৈব কন্যাবলিখৌব কিং' ক্রিময়ে বেটনে আন্যান' রচিনু'
ইহতে? শ্বেনাভপাতচকিতবলিখৌব ইব তবামরত্ববেটা সম্ব্যেইব নিহত্যা অ্যাদিতি ভাব:।
মনিহ সম্বীচনী: টে মালতী! চিরাৎ বহুদিনাৎ পর' কবলাকৃতাসি ত্বং ময়া অ্যাহানাষি।
তথায কথমপি ত্বাময় ন পরিচজানৌতি ভাব'।

১০ অসৌপমাষ্টকাট। মদমলিষ্টকা হ্রস্বম্।

(১১) এনাং মালতৌ' মদমৌ লবয়: কথমৌ কথম: তিল তিল ক্রমেবর্ষ:, নিহত্য' হিত্য,
দুঃখ' শীঘ্রদিনা মখেদাধিকভয়েম্ভলক' মরণ' যদ্বাস্তদ্যামুর্তা। অ্যাদিষ্য বন্যাদাদয়।

(৫)' অহমপিষ্মামি অহমপিষ্মামি, মান্তোমা নি:সহাবম্প্যাবল সমাপি নি:সহাবাবল্য-

বহুকাষ্টক তোমার পতি এই মাধব (আমিই এখন) তোমাকে ব্রহ্ম কতক।
ভ্রেন পক্ষীর নিপতনে সীত বন পক্ষীর চার কেন বৃথা চেঁচা করিতেছ?।
অহি মানতি। বহুদিন পরে আয় তুমি আমার কখনোই হইরাছ।

(৩০) শ্রীপর্যন্তে নিয়া ইহাৎ অতি বহু বহু রূপে ছিন্ন করিয়া ইহার
অতি চাঞ্চল্যক বৃত্ত্য সম্পাধন করিব। (বলপূর্ণক মাংসটিকে গ্রহণ করিয়া
কপালকুণ্ডলার' প্রস্থান)

(৫) মদ। আনিও মাংসটোই অহমরণ করি। (পারবিক্রম করিয়া)
হিষ্মসখি মানতি।

[मविश्य लवङ्गिका ।] सहि मदयन्तिय ! लवङ्गिका क्व
 षहम् । (फ)

मद । अवि सभाविदो तुय महागुभायो । (ब)

लव । एहि, एहि, सोख्खु, उज्जायवाडोबणिग्गमादो ज्जेव्व
 कलकलं सुण्णिअ, सावक्खेवाचविद्विकटोरुदग्गणिव्भरं पधाविअ,

(फ) सहि मदयन्तिकी ! लवङ्गिका खलु षहम् ।

(ब) अवि सभावित्तया महागुभावः ।

(म) नहि नहि, स खलु उद्यानवाटोपनिर्गमादेव कलकलं शुल, सावचेपावविद्व-
 विकटोरुदणनिर्भरं प्रधाय परानीकं प्रविष्टः । ततः प्रतिनिह्नाधि मन्दभागिनी, प्रथोमि
 प गृहे गृहे गुणानुरागकातरस्य पीर्योक्तस्य "हा महागुभाव भावः । हा मकारण ! हा

नस्यानुक्तत्वादिति भावः । परिकल्प्य तदनुगमनीयपादविचयेपं क्लृप्त्वा । अस्कारेणानवलीक्यैव
 चागच्छन्त्या लवङ्गिकायाः पदयन्त्रेण मालतीं सभ्याय सन्वीधयति—सखि मालतीति ।

(फ) मदयन्तिकाया धमं निरसितुमाह—लवङ्गिका खल्वहमिति, नतु मालतीति
 भावः ।

(ब) अपि प्रथं, महागुभावो साधवः, तया सभावितः मालतीवाचाप्रदानाय संभ्रातः
 किमिच्छतः ।

(म) नहि नहीति, सभावित इति शेषः । कथमित्याह—स खल्विति । उद्यान-
 वाटान् उद्यानप्रकारान् उद्यानमार्गांश्च (वाटो मार्गो इतिस्थाने-स्वान् कुटीवास्तुनीः स्त्रियानिति
 मीरिनी) उपनिर्गमो निःस्रग्धं तष्ठादेव ततःपरमेव । 'कलकलं सैवानां कलकलं, सावचेपे'
 सावहेलं अपविद्वाभ्यो विचित्राभ्यो विकटआभ्यो परिपाहिभ्यो अहदलआभ्यो निर्भरं निरतिशयं'
 यथा स्वात्मता प्रधाय धावित्वा, परानीकं परदेव्यं, ततः परकीयधैर्यप्रवेशानन्तरं । प्रति-

(क) लव । (लोचनं करिष्या) सहि मनश्चलितके ! आवि लवङ्गिका
 (मानती महि) ।

(ब) मद । महाशुद्धव नाधवके छूमि पाईआहिले त ?

(ग) लव । नाना (कामि टोशके पाई नाई) करण तिनि एई उज्जान-
 आकार हरेते निर्गमनेर पवेई जैल्लेव वल्लव उनिहा नावहेले विरिण

পরায়ণ্যং পবিত্রো, তদো পড়িণ্ডিত্তস্বি মন্দমাঙ্গণী, সুখামি, অ ঘরে
 ঘরে গুণাশুরাশ্রকাম্রস্চ পৌললীশ্বস, "হা মহাশুভাশ্র।। হা
 মাছব। হা মশ্রন্দ।" হা সাহসিষ। ত্তি পরিদেবণাশ্রী,
 কিল যদাশং মল্লিধীশ্রাশং বিপ্পলশ্রবুত্চনং সুণিষ, সশ্রাশ্রমচ্ছ-
 রাধিক্কেবী, তক্কেণবিসজ্জিদপোড়পাঙ্ককণিবহী চন্দ্রাশ্রবৈষ সোহ-
 মিহরুড়িডো পেঙ্কুদিচ্চি মল্লীশ্রদি। (৫)

সাহসিক।" ইতি পরিদেবনা, মহারাজোঃপি কিন্নৈতমোঃম্বিদুহিত্বৌঃপ্রলম্বহতানং শুল।
 সছাতমঙ্গরাসিচঁপক্কেণশ্রাশ্রিঃশর্গিতম্রৌঃপদাতিনিবচয়ন্দ্রাতপেণ সৌখণিকশ্রস্থিতঃ শ্রেশ্বন
 ইতি মন্যতে।

নিঃস্বাসি প্রব্যানতাশ্রি, মন্দমাগিনীতি অহমিতি শ্রিষ, মালতীবার্শ্রাশ্রদানাশ্রামক্কেণেবাব
 মন্দমাগিনীলামিধানৈ শ্রিত। পরিদেবনাঃ খেদৌশ্রীঃ। বিপ্পলম্বহতানং শ্রবচ্ছনাবার্শ্রা, সছাত-
 মঙ্গরাসিচঁপঃ সমুদধুতবিহেযতিরঙ্কার, তক্কেণে বহাতাংকর্কণাশ্রবী, বিসর্গিতঃ মকরন্দী-
 নরৌশ্রাশ্রিঃশ্রিঃ শ্রীঃ স্বঃ পদাতিনিবচঃ পদাতিনৈশ্রচমুহী শ্রিণ তযাশ্রুলঃ। শ্রন্দ্রাতপেণ
 শ্রন্দ্রাশ্রৌশ্রিঃ (বিরহিলেণ সলাপকতযা শ্রাতপলামিধানম্) পরিমৌশ্রিত ইতি শ্রিষ, (তযাশ্রানা-
 শ্রশ্রাশ্রানাশ্রস্থিত ইতি শ্রাবঃ) শ্রিঃশ্রিতৈ মাধবমকরন্দাশ্রা সছ স্বকীযশ্রৈশ্রানামাহ্রং
 শ্রবনীকয়তি। ইতি মন্যতে পুরবাশ্রিঃশ্রিঃ পরম্পরমাশ্রাশ্র্যতে। ইতি শ্র শ্রবৌশ্রীশ্রিঃ।

বিলাস উৎসব ও দ্বারা নিঃশ্রিতশ্ররূপে ধারিত ইষ্টয়া শ্রব-শ্রৈশ্রমধ্যে প্রবিষ্টে
 হইয়াছেন। মন্দমাগিনী আসিও উৎসবে শ্রিতিনিবৃত্তা হইয়া আসিলাম, এবং
 (আসিতে আসিতে "হা মহাশ্রুব মাধব। হা মকরন্দ। হা সাহসিক।
 ইত্যাদিক্রম শুভাশ্রবাগ কাভবপুত্রবাসিদিগের বিলাস শুনিলাম। আরও
 শুনিলাম "মহারাজও এই মন্ত্রী ও হুহিতার প্রতারণা বুজায় শুনিয়া বিদ্রোহ ও
 তিরদ্বারের উদ্ভূতিবশতঃ উৎসবায় শ্রবশ্র শ্রৈশ্রমম্ব পাঠাইয়া চক্রালোকে
 বিস্তুবিত্ত ও দাশ্রানের ছাপের উপরে সংস্থিত হইয়া মাধব ও মকরন্দে শ্রবিত্ত
 বীর শ্রৈশ্রের বৃদ্ধ দেখিতেছেন" এই কথা শ্রবশ্রীশ্রীবা বলিতেছে।

मद । हा हृदयि ! मन्दभाङ्गिनी । (म)

लव । सखि ! मालती उष कहिं ? । (य)

मद । सा खलु परमं ज्येष्ठ दे भगमवल्लोद्भुं पसरिदा,
पच्छादो अहं य तां पेक्खामि । अवि णाम उल्लाणमहण्णपाविह्ठा
भवे ? (र)

लव । सखि ! तुरिदुं अस्सेसह्व । अदिकाभरा षो पिअ-

(म) हा हृदयि मन्दभाङ्गिनी ।

(य) सखि ! मालती पुनः क्व ?

(र) सा खलु प्रथममेव ते मार्गमन्धोकवितुं प्रसूता, पश्चाद्देहं न च तां पश्यामि ।
अपि नाम उद्यानगहने प्रविष्टा मयेत् ?

(ल) सखि । त्वरितमन्विष्यामः । अतिकातरा नः प्रियसखी, अस्मिन्नवसरे न धारय-
त्यात्मानम् । सखि मालति ! मनु मयापि मालतीति ।

(म) हृताश्रीति, स्वयं राज्ञेयं क्रोधपरवर्धनं कैनापि प्रेरितान्नीति तयोः परित्यागा-
सम्भावनादिति भावः ।

(य) क्व कुत विद्यत इति प्रश्नः ।

(र) ते माले तव प्रत्यक्षमनस्यं प्रसूता मत्सकाशात् निर्गता । सम्भावनायां नाम-
मदः । उद्यानगहने उद्यानस्य निविडस्थाने ।

(ल) अस्मिन्नवसरे इति, भाष्यस्य जीवितायज्ञानमये, आत्मानं प्राणान् न धारयति
विद्योर्ग्राह्यया धारयितुं न शक्नोति । परिक्रम्येति मानयान्तेवपार्थमुभे एव पादविद्युषं
कृत्वा आह्वयित्वर्थः । मनु मयोऽवानुमये, तथाच अनुमयं कृत्वा सखि मालतीति मयापि
तयापि किं नोपरं यच्छेतीति भावः ।

(म) मद । हा मन्दभाङ्गिनी ! आभिष हत हृदयार ।

(य) लव । सखि ! मालती कोथार ?

(र) मद । मे अथनेहे दोमार अठ्याममनस्यं वेधिवार अत्त निर्गता
हृदयिहिन, उषणवे आव आभि ताहाके वेधितेहि न । मल्लवटः उद्यानेन
निविड हाने अविठे । हृदयार धारिवे ।

(ल) लव । सखि ! मत्सकाशात् आम्हा अथेवण कवि । आम्हानेर प्रेरणायी

सही इमं चित्रं धारयति चर्याणम् । [त्वरितं परिक्रम्य ।]
 सहि मालति ! चं भणामि सहि मालति । इतस्ततः परिक्रमतः । (ब)

[प्रविश्य प्रहृतः कलहंसकः ।] दिदिथा कुसलीष द्विगिगदो
 सद्दृष्टमग्गादो । श्रीमाणहे ! पेण्डामि विथ णिग्गलणिरन्तरदुत्त-
 धोट-तरवारिधारा-पडिफलिद-चन्दकिरणञ्जलभीषणदंसणं, मद्-
 लीलाकन्तिदकामपालविषटभुजदण्डाविद्य-हलहीला-विद्भुभलिदुहे म-
 दुत्तरङ्गकलिन्द तणयासांतसण्णिहं विमङ्गलुपडिदण्णिहं अमन्दम-
 अरन्दब्धदुअरकडो भविअडुपडिलीध-पडिवत्ता खगुग्दसमत्यगअण्डुणा-
 वयासविअसत्कलकलं पारकवलसमूहम् । (ब)

(ब) दिदिथा कुसलीकाधि निर्गतं सद्दृष्टमाणात् ! श्रीमानह प्रेक्षे इव निर्मलजिरन्तरीदुत्त-
 धीतरवारिधाराप्रतिफलितधन्दिक्किरणोञ्जलितभीषणदंसणं मद्दलीलाकनितकामपालविकट-
 भुजदण्डाविहङ्गलहीलाविहङ्गलितोहे जित तरङ्गकलिन्दतयाञ्छीतःसन्निभं विमङ्गलोत्थितनिर्देया-
 मन्दमकरन्दन्तिकरचोभविकटप्रतियोषपरिवर्तनोद्गतममलयागशाहभावकाशविकसत्कलकलं
 पारकवलसमूहम् ।

(ब) प्रविश्येति । दिदिथा भाव्येन, कुसलीन अनाहतदेहतया मङ्गलिन संप्रमाणान्
 सुद्विभवांश्चनः निर्गत, नि,सत, अस्मि । "श्रीमाणहे" इति शीरसीत्यादिमाध्यायं महर्षेर्ष-
 ग्वचकमन्थम । निर्ध्वना गान्धिरहितान् निरन्तरीदुत्ता शलादिप्रतिपेधार्थं सततोत्कण्ठिता
 धीता निमित्ता च या हरवाधेयाव अविषंति, तस्य प्रतिफलितः प्रलिविम्बिते, चन्द्रकिरणैः
 सञ्जलितं प्रकाशितं भीषणं भयङ्करं दर्शनं यस्य तदाभूत् महस्य बलीकमायाः क्षीलया

मालती अत्रायु का... महत्वेर एहे जीवनाशका मन्त्रे से जीवन धारण
 करिउते पाविवेना। सुवि मालति । अह्मन् महत्कावे "सुवि मालति" ।
 बनिश्र जाकिउतेछि, (व्या... प्रतुअर दिउतेह न केन ?) (उउये इतउतः
 पावकिरुप करिउते मानिन्) ।

(ब) कण । (हर्षेण सन्निभं अविष्टं चैव) आगाऊमेहे आदि सेहे वृद्ध-
 विदर्ष लष इउते कुण्ठे निर्गतं हर्षादि । आहा ! श्रीहादेर, जीवणमर्षन
 निर्ध्वण महत्त कल्पितं च निमित्त अविषाङ्किते अतिफलितं चन्द्रकिरण धारा

अविद्य । सुमरामि भीषणभुञ्जवृज्ज्वरिदपञ्चरात्रसरिद-
सुभङ्गहत्यावसुत्तविविहाउहृषिवहृघातिदामिस-रिउसेष' हृदविश्रद्धा-
पसारपाइकसूषमगुगसञ्चारणित्तिद-विसम-समरसाहर्म . णाहमा-
हवम् । .(श)

(श) अविद्य अरामि भीषणभुञ्जवृज्ज्वरिदपञ्चरात्रसतसुभङ्गहत्यावसुत्तविविधायापुत्रनिवह-

क्रियया कलितः अवलम्बितः समतीव्रवल्प्रकाशोन्मत् इति यावत्, यः कामपालः हलायुधः तस्य
विकटायां परिष्ठादिभ्यां मुञ्जदण्डाभ्यां आविष्टेन आकर्षणार्थं कथंचित् परिचान्तिन हलेन
स्त्रीपलाइसेन डेलया अविद्येत्या विद्वलिता आक्रुशीकृता, अतएव उद्देहत् त्रीरोपरि समुचलत्
तरङ्गं यस्यास्यामूता या कलिन्दतनया यमुना तस्याः स्त्रीःसप्रिभं जलप्रवाहसदृशं,
(अवाविच्छिन्नीञ्चलितलेन नीलवर्णलेन च बलस्य तादृशजलप्रवाहसाम्यं योधम्) तथा
विश्रद्धं शङ्खारहितं युद्धनिधमरुद्धिमिति यावत्, यथा स्थातया चतुपतितः शत्रुसेन्याक्रमणार्थं
तदुपरिनिपतितः निर्दोषो शत्रुहर्त्रे दयारहितः अनन्दः युद्धकरणे अनलसय यो मकरन्दः तस्य
अतिकरिष सम्पकं च आक्रमणेनेति यावत्, यः शोभः वैकल्यं तेन विकटपतिपचयीधाना
विश्रालशत्रुसेन्यानां यत् परिवर्त्तनं मलायनं तेन उदगतः उत्पन्नः समस्तगणघातनाशारे
मकनाकाशप्रदेशान्तराले विक्रमन् प्रकाशमानः कलकल, कोलाहलो यस्य तद्यामूनं पारकवल्-
समूहं परकीयसैनिकनिघय प्रेचं इव पश्यामीव । अपस्यथापि तद्वीषणद्वयमधुनापि
विश्रुत्तं न शक्नोमीति भावः ।

(श) अविचेति । भीषणाभ्यां वज्रवत्कठिनबाहुभ्यां अञ्जरीतपञ्चराः विद्वर्षीकृत-
पाशांश्चिनिवहाः अत एव अपस्यताः पलायनीयताः ये सुभटाः सुनिपुणरिपुसैनिकः तथा
हलेभ्यः अवलुम्बेन बलादुद्वेष्टीतेन विविधानां नानापकाराणां आघ्रुधानां अस्त्राणां निवर्त्तन

प्रकाशित, साहारा अत्यन्त बलप्रकाशोत्पन्न बन्वानेव विशाल झुन्नरु परिगणित
लाभन बावा आक्रुशीकृतां उ तीवोपवि तवप्रिता यमुना नदीव बगप्रवाह मनुष,
एवं विपुञ्जनभावे आक्रमणार्थं निपतित निर्द्धरं उ वृद्धे आगन्त बहित मकरन्देव
आक्रमणनिमित्त कोठ वषतः शकृतेणैव पलायन बावा समुत्पन्न साहायेर
कोलाहल समस्त आकाशप्रदेशे प्रकाशमान हहेतेहिन, तानुष परकीर सैन्ध-
समूह केन एधनउ आम्नि सेधितेहि ।

(श) विनि तीवण झुन्नरु बावा विद्वर्षीकृत पञ्चव पलायमान सुनिपुण
शकृतेणैव इत्त हहेते बलपूर्वक विविध अस्त्रसमूह ग्रहण कविद्या उद्धावा समस्त

অহী গুহাণুশ্রো ণরিন্দম্ম । জং দাণি' সৌহসিহরাবতিষ-
পড়িহারবিণশ্রোপষামপড়িমমিদ-ত্রিরোছো, যোগেধরসৌবযোদ-মাহব-
মশ্রন্দম্মহচন্দে অলোইঅ বারংবার' প্রসারিদসিণিহলোঅণী, কল-
হঁসপ্রাদো অমিজন' জাণিঅ গিঅত্তিদমহগ্ঘবহুমাণী, ফুরন্ত-
মচ্ছুরেআরবেল্লক্ক-মসৌমল্লিণিঅ-মুহে ভুরিবসুপন্দে মধুরবঅণী-

ঘাতিবায়েরিপুসেয ইতানিষ্টাপসারপদাতিয়ুয়দার্তাচচারনিবরি'তবিবমসমসোহস' নাথ-
মাধবম্ ।

(৪) অহী । গুহানুরাগী নরেন্দ্রস, যদিহানী' সৌধমিহরারতৌষেপতীহা(বিনযোপন্যাস-
প্রতিশ্রুতিবিরোধী, সৌম্যৈকুরসৌপনৌতমাধবমকরন্দমুখবন্দী অরলোক বারংবার' প্রসারিত-
ঐশ্বর্য়শৌচন, কলহঁসপ্রাদমিজন' শ্রাবা নিবর্ণিতমহাধংবহুমান, শুরন্দাত্তুরেখ্যাবৈলচামসৌমল্লি-

ঘাতিতা' বিনাশিতা, অশেষা' রিপুসেযা, যেন তথামৃতম্, তর্থা ইতাবা মাধবমকরন্দাভাটানা
বিকটানা' বিকটশব্দে সৈন্যানাবিন্যয়ে, অসারিষ অপর্যেণ পদাতিয়ে পাদচারিসৈন্যবহুনে
নামে তথিন্ রাজাধনি মসারিষ ইতস্ততঃ সচ্ছতনে নিবর্ণিত' সম্পাদিত' বিবম' ধীষণ'
সমরসাদর্শে মুক্তসাহস' যেন তথামৃত' নাথমাধব ধরানি নিষ্কিতান্ন:করয়েণ পরিচিন্তয়ামি ।

(৫) অহী ইতি । নরেন্দ্রস নন্দনপিণ্ড, গুহানুরাগ: মুখপথপাত: । গুহানুরাগমৈব
বিশদয়তি—যদিহাদিহা । সৌধমিহরান্ প্রাঙ্গণোপরিধাণান্ অবতীর্ণেহ স্বসৌয়ানুমন্যা-
হতাপরোহস্বয় প্রতিহাস্যে হাপ্যাবলম্ব (প্রতিহাসী হারি হাস্যে হা: স্থিতত্যান্য ধৌবিতি ইতি
মেদিনী) বিনযোপন্যাসেণ মুণ্ডবিরামাথ সদিনয়ককল্পপ্রয়োগেণ প্রতিশ্রুতিতঃ নিবারণিতঃ বিবীচ:
স্বসৌমিকৈঃ স্বহ মাধবমকরন্দমৌর্যেজং যেন তথামৃত:, সৌম্যৈকরয়েণ শানৈকরয়েণ শানরসপ্রধান-
বাক্যবয়োনৈনিতি যাবত্, সপদীযথৌ যেন দারপালৈব স্বসসৌয়' প্রাপিতবী: নাথবমকরন্দমৌ:
মুখবন্দী বদনমুখাকরী বৈবলোক্যে ইহা বারংবারে পুন'পুন' প্রসারিতৈ তন্মুখবন্দাবলোকনাথী

কল্পসৈল্য বিনাশিত করিছাছেন এবং যিনি আরও ভীষণ শত্রুসৈন্যবহুর পলায়নে
পদাতি সৈন্যপুত্র স্বরূপে ইতস্ততঃ বিজয়ন করিয়া বিদ্যম সময় সাহস
সম্পাদিত করিয়াছেন, সেই নাথ মাধবকেও অরণ কবিতেছি ।

(৬) আত্মা, রাজার কি অর্থাভ্যাগ, হে হেতু সম্প্রতি: খাড়া
সৌধমিহর হইতে অর্থাভ্যে আরণালের বিনীত বাকা দারা স্বকীর সৈন্যগণের
সহিত নাথব ও মকরন্দের বিলাস প্রাপ্ত কবিগা শাস্ত্রবসপূর্ব বাকা দারা মেদে

वस्त्रासेष, किंदाणिं तुह्याणं भुञ्जणाभोअभूसण्णिहिं महाणुभावेहिं
 अभिजण्णदंसण्णगुणाहिरामेहिं एवचन्द-दंसणरमणीएहिं जामादुएहिं
 परितोसोत्ति पड्डिद्वीहिअ, गदो अण्णन्तरं राअा । इमेवि माह्व-
 मअरन्दा आअच्छन्ति । अहन्नि मयवदोए एदं वुत्तन्तं निवे-
 देमिस्सि । निञ्जान्तः । (४)

निवृत्तुखो मूर्खिवृत्तुखो मत्तुखवृत्तुखोपन्दास्येन "किमिदानीं युवयोर्भुवनभोगभूषणाभ्यां महानु-
 भावाभ्यामभिजनदर्शनगुणानिरामाभ्यां नवचन्द्रदर्शनमणीयाभ्यां जामादभ्यां परितोष" इति
 प्रतिबोध, यतोऽन्तरं राजा, एतावति माधवमकरन्दारागच्छतः । अहमपि इमं वृत्तान्तं
 भवत्ये निवेदयामीति ।

विस्तारिते शीघ्रेण येन तथाभूतः, ललहंसकात् मत्त अभिजन माधवमकरन्ददो, दर्शनमयीदा
 शाला विभेदतं परित्राय निर्वर्णितः सत्यादितः महार्थो महामूल्यः अनन्तलभ्य इत्यर्थः, बहुमानः
 माधवमकरन्ददोरतिशयसम्मानः येन तथाभूतः स्फुरन्ति प्रकाशमानानि धानि मत्सुरैर्ध्या-
 वैलक्ष्मीणि विदं वाचमाक्तिद्वर्ष्यतात्रिसूदत्वानि सान्धेव मस्यः कञ्चलानि (सिन्हा मसीजनं
 पवाग्रनद्य स्थान्मसिर्दोरिति विकार्यशेष) नाभिर्धल्लिते मालिन्यमापादिने सुखे ययो-
 स्याभूतो मूर्खिवृत्तुखनी, (अत्र मत्सुरैर्ध्यानन्दनद्य मसीखानीये, मूर्खिवृत्तुखे वैलक्ष्मीव
 मसीखानीयं मूर्खिवृत्तुखीलावमत्सुरैर्ध्याकारणविरहादिति मन्त्रश्रुम्) भुवनभोगस्य विश्व-
 प्रपञ्चस्य भूषणाभ्यां अलङ्काररूपभावा महानुभावाभ्यां शीघ्रनीय्यादिना मितप्रभावाभ्यां अभिजन
 र्वमः दर्शनं शास्त्रज्ञानं गुणाः विनयादयः तैः अभिरामाभ्यां मनोज्ञाभ्यां नवचन्द्रवत् दर्शनेन
 त्रिधा रमणीयाभ्यां आभ्यां जामादभ्यां युवयोरिदानीं परितोषः सन्तोषः किम् ? जात इति
 शेषः । (ईदृशसर्वगुणसम्पन्नजामादलामिन सन्तोषोत्पादः सर्वार्थेषु स्थाभाविक इति भावः)
 इति इत्यं प्रतिबोध स्वयमेव पतितान्नीकरथेन मालतीमदयनिकथोरपसरत्वादप्रतिकार्यतया

घोरपाल कर्तृक अग्नौषे समानीत माधव ष मकरन्देव भूषण्य अवलोकन
 करिष्य सन्दर्भार्थ वाववाव श्रिष्टलोचन प्रसावित करिष्येत्किमेन, एव
 आमार निकटे माधव ष मकरन्देव दानमर्थ्यादिविगीरजात इईश ताहासेव
 प्रति अनन्यता परम सम्मान सप्पावित करिष्येत्किमेन । पंचद्व प्रकाशमान
 विषेय क्रोध ष कर्तव्यताविद्वत्प्ररूप कानीकारः ननिनीकृत छ्रिवसू ष
 नन्दनके मधुव वरुके वावा स्केनन विद्वत्प्ररूपकव अनभाव वरुण, नशाशुजाव,

କଥା: ପ୍ରକ୍ରିୟା ମାଧବମକରଣୀ । (୧୧)

କକ । ଏହା ମେଧସ: ସର୍ବପୁତ୍ରପାତିଆସି ନିର୍ଦ୍ଦାୟମୁର୍ଜିତେ ତେଜ: ।

ତଥାହି—(୧୨)

ଦୌର୍ନିର୍ଦ୍ଦ୍ୟେ ପସିଗୋଷ୍ଠସଂସ୍ପର୍ଶଦଳତ୍ଵାହାଳମୁଖଦୁତ:

ପ୍ରାୟତୀରାନନ୍ଦପତ୍ୟ ଚୈତ୍ଵପହରଣାନାଚ୍ଛିଦ୍ୟା ବିକ୍ରାମତ: ।

ମାଧବମକରଣୀ, ଧନେଷ୍ଠସଂସ୍ପର୍ଶଦଳା ଓ ଆମାତ୍ୟାତ୍ମୀକରଣେ ମାନ୍ୟଶିଳା ରାଜା ହସ୍ୟପର
 ଏବାପୁରଂ କଥା: । ତଥାପ ଯାହା ଗୁଣାତ୍ଵାମେ ବିକ୍ରା ଶୈଳ୍ୟାପସାଧିନୀଂଠାଦିନିମୟେ କହୁମାନ
 ସମ୍ଭାବନଂ ଲାଭାତ୍ୟାତ୍ମୀକରଣେ ଧର୍ମାତ୍ମାକ୍ଷୟମିତି ଧ୍ୟାନ: ।

ଅର୍ଥ: ପୁନର୍ମେଧେ । ବିରୋଧେ ପ୍ରଥମେ ଇତି ଯଦଦାଦେଃ ଯଜ୍ଞିନାମ ବିମର୍ଶୟତେ ଚଢ଼ମ୍ ।

(୧୨)* ଯଦୈତି: ଏହା ଇତ୍ୟାଦ୍ୟେ, ମେଧସ: ସିଦ୍ଧତନନାକହସ ନିର୍ଦ୍ଦାୟମୁର୍ଜିତେ
 ଜର୍ଜିତେ ବଳବନ୍ତେ ତେଜ: ବିକ୍ରମ: ସର୍ବପୁତ୍ରପାତିଆସି ସର୍ବଦୀରଣୀକାନ୍ତିକାମି: । ସର୍ବପୁତ୍ରପାତିଆସିତମେ
 ସର୍ବସୈଦ୍ଧିଗୁଣାହ—ତଥାପିତି ।

(୧୩) ଦୌର୍ନିର୍ଦ୍ଦ୍ୟ: । ପ୍ରାକ୍, ବସନ୍ତେଷ୍ଠମାସେ ପ୍ରଥମଂ ଦୌରାନ୍ କାଠିଧିନ୍ ହ୍ୟାନ୍ତୁ ଶେଷାନ୍ ଏତଦ୍ଵାମ
 କନ୍ଦୋଷାକ୍ରମଣେ କଳ୍ୟାଣୀ ସୁଧୀ ବିନିପାତ୍ୟ ଦୌର୍ଣ୍ୟା କାହୁର୍ଣ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଦୋଷେ ଯୁଧୀ ବିଦ୍ୟମଣେ ବିଶିଷ୍ଟା:
 ବିଦିତା: ସଂସ୍ପର୍ଶ: ଅଧିକାଧିକାମି ଦେବା ତଥାଧୁତା:, ଏତରପ ହସ୍ୟା: ଦଳନଂ ଧନନାମା: କହାଣା:
 ଶ୍ରୀରାଧ୍ୟୋନି ସାଧିନ୍, ଗହସା ଶ୍ୟାମସା ଅଧ୍ୟଧୁତ: ବିଶୈଳ୍ୟତ: ତଥା ଚୈତ୍ଵପହରଣାନି ତଥାମନ୍ଦୁଧାନ
 ଶାଚ୍ଛିଦ୍ୟା ଶରଣସେନ ସମାହାସ ବିକ୍ରମତ: ଅଧୈକ୍ୟାଦି: ସଂସ୍ପର୍ଶ କ୍ରମାତ: ମୈଦ୍ୟା: ସିଦ୍ଧ

କ୍ଷେପେ ଶାଢ଼ଞ୍ଜାନ ଓ ବିନିମାମି ଶୂନ ହାରି ଯନ୍ତୋକ୍ତ, ଏବା ନବଞ୍ଚେତ୍ର ନ୍ୟାସ ଶୈଳ୍ୟା
 ହାରି ଚନ୍ଦ୍ରିତ ଏହି ଆନାକୃଷ୍ଣର ବାବା ତୋନାମେବ ଶତୋଷ ହୈଶାହେ ଓ ?" ହୈଶାସି
 ଗ୍ରମେ ହୁଣାହିତା ଅଞ୍ଚ:ଗୁଣେ ଚଳିତା ସିଦ୍ଧାହେନ । ମାଧବ ଏବା ମକବନ୍ଦଠ ଆନିଟେହେନ ।
 ଆମିତ୍ଵ ହାହିଶ ଏହି ପ୍ରକାଞ୍ଚ ମାଳତୀବ ନିବଟ ନିବେଦନ କରି । (କନାହସେ ନିଞ୍ଚାଞ୍ଚ
 ହୈନ) ।

(୧୩) (ତଂସ୍ପରେ ଚୈତ୍ଵ ଓ ମକବନ୍ଦେତ୍ର ଶ୍ରାବେନ) ।

(୧୪) କକ । ଅହେ ! ତିର ମାଧବେର ମର୍ଦ୍ଦଳୋକାନ୍ତିମାତ୍ମୀ ହୁଣନାମିତି
 କି ବଳବତ୍ତେନ ? ଦେନନା—

(୧୫) ଗ୍ରମକେତେ ଆମିତ୍ଵା ଶ୍ରୋଷମେହି କତିମ୍ଵର ଦୌରକେ କୌଶଳକ୍ରମେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ
 ହୁଷିତେ ନିମତିତ କରିତା ବାହନିକ୍ଷେପେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଯଦ୍ଧିବନ୍ତନ ମୌବାଦ୍ଧିକତନ

চত্বেলব্রহ্মণ্ডখণ্ডনিকরাক্রীর্ণস্য, সংখ্যোদধি-

র্হঁধাস্তাম্ভতপতিপঙ্ক্তিবিভকটঃ পশ্যাঃ পুরস্তাদমৃত ॥ (২৪)

মাধ । ননু অনুগয়স্থানমেতৎ । পশ্য—(২৫)

অথৈবেন্দুময়ুখলুণ্ডখচিতং পোতং নিগীযৌক্সবে

যৈলীলাপরিম্বদায়িদয়িতাগঙ্ডুপশেপ' মধু ।

মাধবশ্চৈতি ময়শ্চৈনাতয়, পুরস্তাত্ অগতঃ উদে ক্রতা উর্হঁধনতা চমেন অধিরশ্চৈন হৃৎকলুণ্ড-
নিকরেণ কবম্বলুণ্ডনিখয়েন আনীর্ণম্ব আশ্চন্নম্ব সংখ্যোদধে আশ্চগাৰ্হঁবম্ব হেথা ত্রিপকারেণ
সমরশিরসি মস্বরতী মাধবস্বোময়সার্ব'ত ইত্যর্থঃ, অম্ভিতয়া ময়াদিমির্ভি'অন্বিতয়া পতিপঙ্ক্তয়া
পদাতিসৈন্যেষ্ণো বিভকটঃ, বিশাল পশ্যা মার্গঃ অমৃত । তথাচ শ্রিয়মাধবনীত্রমঃ সূৰ্য্যপুৰুষাতি-
মাখিলং বিনা নৈতাঙ্কুপয়স্য সম্ভব ইতি ভাবঃ ।

অথ ইত্যনুশাস্ত্বে কান্ত্রাশ্রয়ী মন্দালঙ্কারী, সংখ্যোদধিরিতি লুপ্তোপমা আদালঙ্কার ইতি তেযা
মুদ্রমঃ । গাৰ্হঁধবিভকিতং ইত্যম্ ।

(২৫) মাধিতি : নিয়যে'ব ননুগচ্ছঃ । এতৎ তথা কথ্যমান' সমরশ্চৈন' অনুগয়-
স্থান' বিবেকজানা পরিধিননম্বল' । কৃত ইত্যন আচ্ছ—পর্য্যেতি ।

(২৬) অথৈবেতি । অথৈ'ব নিগীযৌতসর্বে অর্হঁরাণীযকামটীবমধৌতম্বী বৈর্জী'রঃ ইন্দু-
ময়ুখলুণ্ডে: উদ্ভু ক্রমস্বাচরম্পবিষ্টসুধা'য়ুক্তিরশ্য'ই' প্রদিত' মম্বকিত' লীলায়া পরিম্ব-
দায়িনীনা' আশ্চিন্না'পাণ্ডমীনা'না দয়িতা'না শ্রিয়া'না মঙ্ডুপশেপ' ববনবিবাপুরাণায়িষ্ট' মধু

বাহাতে বিদলিত হয়, একপভাবে তাহাদিগকে নথিত করিতে কবিত্তে এবং
তাহাদেবই অস্তসকল আকর্ষণে গ্রহণ কবিশা অস্ত্র বীরগণেব সহিত যুদ্ধ
করিতে করিতে প্রিয় মাধবেব অগ্রভাগে উর্হঁ স্পন্দনান অবিরল কবঙ্কণ্ড-
নিচয়ে পবিত্রাশ্রয় যুদ্ধসমুদ্রের দুই প্রকারে (অর্ধাৎ সৈন্যচ্ছেদন করিতে কবিত্তে
ক্রমপকারী মাধবেব উভয়'পার্শ্বে) ভয়ে নিস্পন্দিত পনাতিসৈক্সশ্রেণী দ্বারা
বিশাল পথ নির্মিত হইয়াছিল ।

(৩৫) মাধ । তোমার বর্ণ্যমান এই রূপেত্র নিশ্চিতই বিনেদীদিগেব
চিত্তার স্থন । সেথ—

(৩৬) অর্হঁ রাত্রিব মনমংগাংসবে যে সকল বীরগণ উদ্ভুত গবাকরঙ্ক-
প্রবিষ্ট চক্ষু'করণে পবিত্রাশ্রয় নীলাক্রমে আশ্চিন্না'দায়িনী বনিতাদিগেব গত্র'বা-

सम्पत्तेषु भवद्भुजाग्लगुरुव्यापारभङ्गास्त्रिभि-

र्गात्रैस्ते कथयन्त्यसाराविधुरान् प्रायेण संसारिणः ॥ (३६)

स्मरन्त्यन्तु सौजन्यमस्य नरपतेः, यत् अपराधिनोरपि अन-
पराहयोरिव नौ कृतप्रसादमधिष्ठितवान् । तर्हि हि मातृनौसममधुना
मदयन्तिकायाः इतरपठत्तान्तं विस्तरतः कथ्यमानं श्रोतुमिच्छामि ।
अन्यज्ञ—(३६)

मद्य पीत' । ते वीरा, सुमन्यव अपुनैव मरती मकरन्दस्य तव सुगार्गल्यो सुमदपार्कण्यो
अग्लगुरुव्यापारैश्च गुरुव्यापारैश्च मफदाघातव्यक्रियया भङ्गानि श्रुयैतानि अन्धीनि वेषा तथाभूतेः
गतैः देहे, स सारिणो लोकान् प्रायेण साङ्ग्येन असारेव स्थिराशाभावेन विधुरान् विकलान्
(“असारभिक्षुरान्” इति वाङ्मे तु असारान् स्थिराशयश्चित्तान् यत एव भिक्षुरान् क्षणभङ्गुरानित्यर्थः,
कथयन्ति सूत्रयति । केषांचित् सौभाग्यशालिना मुखेनैव दोषैकादाशतिपातदर्शनात् प्रायेण-
लुक्लम् । तथाव विवेचया एतन्मदसरापारसवन्नोका सासारिकमुल्लेखयोश्च क्षणभङ्गुरान्
विकलानो विरक्ता धवन्तीति अत्राह भवानुपगच्छन्त्वमिदमिति भावः ।

यत् सारिणामसारेविधुरलक्ष्यव्यतिथया तादृशवोरार्थं कर्तुं शक्येतावदकथयान्
वीर्यासा सहसा तादृशमप्राप्यमदमालम्ब्य संसारिणामसारेविधुरलम्ब्य च विन्ध्यलिखितमात्र
नोधनाच्च सन्धवदन्तुसम्बन्धपनिदर्शनलडाः । एवं मुजावेन्दैव विनिगमक्रामादिन
दपकोपदयोः सन्धेयसद्वर दचनयीरकादिमात्रेण शद्वरः । “सन्धवन् वस्तुसम्बन्धोऽसन्धवन्
यापि कुत्रचित् । यत्र विन्धानुविन्ध्यं बोधयेत् सा निदर्शने”वि दपयोक्त निदर्शनावयवम् ।
मार्दुण्यविश्रीकितं वगम् ।

(३७) स्मरन्त्यमिति । नरपते, नन्दनपितः, अपराहयोरपि मातृनौसदयन्तिकादी-
पहरणादिना कृतप्रसादनीयापराधयोरपि नौ अपयोः कृतप्रसादं स्वयं ज्ञानादनाश्रीकयैव

वर्षिष्टे नरुगाम फरिष्टेहिल, मन्त्रतिई ताहारा टोमार कुर्गार्लेव श्रुत आधाते
अप्राप्ति शरीर धारा बाह्याहः मन्त्रावोदिप्रके द्विहांशाभावप्रशुक्त विकन र्जना
करिष्टेहिल ।

(३८) एहै वाङ्मय सौम्य अथञ्च अननीर, वेहेतु मातृनौ मरुश्रुतिका,
इवनादि दारा अपवादी उटलेण अनपवाधीर जाश आनाकेव मन्त्रा अपुत्रेह
करिष्टेहिल अर्धिष्टित । उवे एम मन्त्रति वाङ्मय मरुके कथामान

कथयति त्वयि सस्मितमालतीचलितलोलकटाक्षपराइतम् ।
 वदनपद्मजमुल्लसितवपास्त्रिमितदृष्टि सखो नमयिष्यति ॥ (३८)
 [इति परिक्रामतः ।] अयमसौ उद्यानवाटः । प्रविश्यतः । (३९)
 माघ । कथं शून्या एव प्रदेयाः । (४०)

मूर्ध्निमुगन्दनयोः सान्धनेन च जगानुत्तमं यथा सागव्या अधिष्ठितवत् निरुत्तम स्थितः ।
 कथमानमिति, त्वयेत्यादिः । अथ च भावगोमनव तन्कथने कथान्तरम् ।

(३८) किं कथान्तरनिराकाङ्क्षायासाह—अयप्रतीति । त्वयि मकरन्दे कथयति
 मदननिकाहरणार्थं विस्तरतो ब्रूयति मति मञ्जी मदननिका (परमसुखंकरन्दस्य पत्नीत्वेन
 मदननिकाया माधवसखीत्वमिति मनश्चन्) सस्मितया कीदृशोदोपकवापांकरन्देनेरदास-
 युक्त्या माधवा चाधिनेन परिचाचिनेन लोलीन चञ्चलीन कटाक्षेण पराहतं मंघळं, तथा
 उल्लसितया स्वस्यश्लिष्यन्नाङ्कुरदन्त्याकर्मोद्गतया वपया लम्बया स्मिता निम्ब्या इदियं
 ताडयं वदनपद्मं पद्मवत् स्त्रीयसुखं नमयिष्यति अवनतं विषयति । तथाचाजी-
 वानन्दरव्यासहर्षमनेन तत्र तदवतानकथनस्य कथान्तरमिति भावः ।

अथ वदनपद्मजमुगन्दा, उल्लसितवपयादिद्वयस्य मननं प्रति हेतुत्वान् पदापेक्षितुक्तं
 काव्यश्लिष्यन्नाङ्कुरदन्त्याकर्मोद्गतया वपया लम्बया स्मिता निम्ब्या इदियं
 ताडयं वदनपद्मं पद्मवत् स्त्रीयसुखं नमयिष्यति अवनतं विषयति । तथाचाजी-
 वानन्दरव्यासहर्षमनेन तत्र तदवतानकथनस्य कथान्तरमिति भावः ।

(३९) इतीति । परिक्रामतः माल्यादिममीरयमनाय पादविषेणं उच्यते । अस्मी
 यदभ्यन्तरे नालवाद्यस्त्रिभुवि सौम्यम् । प्रविश्यतः उपवनपर्वतं नाटयतः ।

(४०) साम्बनाह—अयमिति । शून्या माधवादिविरहिताः ।

नन्यत्रिकाहर्षण वृत्ताय विस्ताररूपे कृतिने इच्छा कविते हि । ताशर नाड
 षण एई ये—

(७७) त्वयि मदननिकाहरणवृत्ताय वनिते आशङ्क करिने मयो नन्यत्रिका
 हेतुं हाङ्गुलु नागती कर्तुं पविशानि । चकन कटाक्षसंयुक्तं ७ उद्भूतं नञ्-
 वशतः निरुत्तमवृत्ति वननपद्मक अवनत करिने ।

(७८) (उद्याने आशेषेण कञ् उच्यते पवित्रयण) एई ये उद्यान-
 आशर । (उद्याने आशेषेण कश्चिन्नर)

(४०) माघ । एई उद्यानप्रवेशं शूत्र केन ?

मक । नूनं शब्दे यावयोः समरसद्वयोरेण व्याकुलत्वाद्दि-
स्ततोऽसन्त्यस्ता अत्रैवात्मानं विनोदयन्ति । तदेहि पश्यावः ।
उभौ परिक्रान्तः । (४१)

सवह्निका मदयन्तिके । मालदि ! [एहसावलीकः] दिष्टिषा
पुणोवि एदे महाणुभाषा दोमन्ति । (स)

मकरन्दमाधवौ । भवथी ! त्वासा मालती ? (४२)

उभे । कुदा मालती, पदसद्वेष, अस्मै विप्लवदाघी
मन्दभाद्रणीश्री । (द)

(स) सविः । मालती । दिष्ट्या पुनरपि एतौ महापुमाभौ दृश्येते ।

(द) कुतो मालती, पदसद्वेषात् विप्लवमे मन्दभाद्रणीश्री ।

(४१) नूनं निश्चित शब्दे मयोः । समरसद्वयोरेण युद्धविपदादप्यत्रितदुःखितया,
व्याकुलत्वान् विप्लवत्वात् । अत्रैव एतदुदाहरणं कर्मिण्यन् एतान् एव, विनोदयन्ति किञ्चिदर्थमार्ति-
ज्यामकृतया कश्चिदप्याकृतं कुर्वन्ति ।

(स) माधवमकरन्दरी, पदसद्वेषेण मालतीविररससाधनया कश्चिदुच्चैःसन्सम्बोधन
कृत्य, "महि मालति" इति । एहसावलीकः अकल्यान् सन्धुमी माधवमकरन्दरी इत्या ।

(४२) अश्विदुष्यैः सवोधनतासर्वाः साक्षादभाषोक्तं च दूरगमिन् सध्यान् मोतककृतं
इत्यन्, इति ।

(द) उभे इति । पदसद्वेषेण मालतीविररससाधनया कश्चिदुच्चैःसन्सम्बोधन
कृत्यः पदसद्वेषेण मालतीविररससाधनया कश्चिदुच्चैःसन्सम्बोधन कृत्यः ।
मालतीः पदसद्वेषेण मालतीविररससाधनया कश्चिदुच्चैःसन्सम्बोधन कृत्यः ।

(४३) मक । निश्चयेऽपि आशयं मने इयं आशयस्यैव वृत्तं विप्लवदाघीवन्ति
दुःखित्या व्याकुलतां वपुः उदाहरणं इत्युक्तं पवित्रकण कविते कविते एते
उत्तानेवई कोन शाने १थकिं ध्यान्विनोदन कवितेहे, श्रुतवां एव आशयं
अपेक्षन कविता शेषि । (उक्तस्यैव पारिजात)

(स) सवह्निका ७ मकरन्दिका । सवि मालती ! (महासा अश्विनोक्तं कविता)
आशयस्यैव पूनवां एते महासा अश्विनोक्तं कविता ।

(४२) माधव ७ मकरन्द । अवि ! तदे मालती कोऽपि ?

माध । कार्यं कथमपि । विध्वंसते हि हृदयं, अतः सप्तम-
मिधीयताम् । (४३)

मम हि कुञ्जलयाघीं प्रत्यानिटैकबुधे-

अधिरतममुषद्वोत्कम्प एवात्तराजा ।

स्फुरति च खलु सद्यः वामनेतश्च कष्टम्

वचनमिह भवत्योः सर्वथा हा हृत्तोऽस्मि ४४५४

मद । तदोस्तु, इदो निगद्ये महापुभाये, अमलोद्दटं मुष-

(४३) तदा खलु इतोः विध्वंसते महापुभाये बुद्धरचितामङ्गलौकिकताय समे भवत्यीदृशकार्यं

(४४) अथ कथमपि अधिरतममुषद्वोत्कम्पे, विध्वंसते विद्वेषी भवति ।

(४५) ममिति । हि यतः कुञ्जलयाघीं मेलोपलनेनां मलयतीं प्रति अधिरते विद्वेषी
एवा अतश्च विद्वेषा बुद्धिर्यथ तयाभूत्स्य "खेदः पापमायुङ्कत" इति आयात् केवलं तदीयनिर्दिष्ट-
शक्तिं इत्यर्थः, मम अलराजा अलःकरणं अधिरते अधिपान्तमेव अनुभवः तस्या अनिष्टायइत्या-
दिभूतः सत्कृष्टः कथ्यते येन तयाभूतः । वामं अमुष खलु स्फुरति इत्यर्थः । पुनश्च
वामनिटैकबुधेनमनिटैकबुधेनमिति भावः । अमलोद्दटं इति एतत् "कुलो मलयतीं" आयाक-
वचनञ्च कष्टं, अतः तस्या अधिरतमानवमुषद्वोत्कम्पेनातीव कष्टप्रदं, हा हीरे, अतएव सर्वथा
सर्वथाकारिण इतः विनश्येत्तदर्थः अस्मि भवामि ।

अमानिहस्यनस्यदेकशब्दार्थे प्रति वामनेत्रकन्दनव्य एतद्वचनस्य च आरवत्तेनोत्थासात्
समुद्ययात्कारः । नात्रिवीक्षणम् ।

(४६) ममिति । इतः अज्ञानवचनात् महापुभाये भवति । अतएव सहाय्यं विद्युज्य

(४७) उल्लेखः । कोवाडं मागती, आपनात्तद्वै परमः अमलजानिनी
आयवा प्रकाशित इहेतेहि ।

(४८) माध । अनिष्टानोत्र तावे आयात् हाय विस्तृत इहेतेहे, अतएव
शुद्धेतेन वग ।

(४९) मागती विषयः केवलं अनिष्टोपकारादौ आयात् अतएवात्ता
(अनिष्टोपकारं) अधिपान्त तावे उच्यते इहेतेहे । आयात् वारं हनु
अपचित इहेतेहे, मागती विषयः कोवादेव कथित "कोवाडं मागती" एव
वाकाय कष्टे प्रद, अतएव मम प्रकाशेवै आम्नि इत इहेतेहि ।

रखिदं भयवदोए भृगुमं पेसिष, पप्यमत्तनिमित्तं अज्जउत्तं
विखवेहिति लवङ्गिषा यणुणे सिदा, तदो उ त्थमाणाए ताए भृगुं
अवलोइदुं अग्गदो परिहिदा, पञ्जादे अहं अय तं पेइत्तामि, तदो
अइहिं एत्थ विइरस्तोए हिं विइवन्तरोणि जाव विचिटाणि ताव
तुष्णे दिहेत्ति । (स)

माध । हा प्रिये मालति ! ।

किमपि किमपि शब्दे मङ्गलैष्यो यदन्यद्-

विरमत्तु परिह्रास्यसि ! पर्यं स्तु कीडसि ।

विरम्य, अमननित्तं विहाय अन्वृत्तं नि सरङ्गिभानुदेष्य उवाचमानासत्ता
मालिनयोऽप्यितुमथत, प्रसक्त, पशदङ्गं भ य ती परामि, तव आशामिदि विइरन्तोऽं
शरङ्गिपालसादि विचिटाणि तावमुत्तं उवाचि ।

उदहृणन् दिवेदित्तुं महवदा कामन्दरत सनीर म द्वेष्य अमननित्तं मारधानिति
अनुप्रेष्येति मन्वृत्तं दसादि । उवाचमाना उदहृणन्परिह्रासादातीवीतकृष्ण-
नापयनाया एतथा लवङ्गिकायाः भावे प्रयावत्तं वरमं, प्रसजा यता । विइरन्तोऽं उदवेधवाय
विचरन्तोऽं, विइरन्तरोणि उदवा मन्वृत्तं विहाय विचिटाणि भावदुष्टमथापेननिमिदि,
अदीतहावावर्षममनित्तुष्यं इति इव, एतादेव ज्ञानोति तावः । "भूतकार्येणान-
नुवृत्तौत्तं"मिति उदवाहव "अनुवृत्तं नाम वाच्यलङ्कारः ।

(३३) किमपीति । इ अदि ! समतीपकोपरे ! किमपि किमपि—अथवा-

(क) अ । आपनि एहे डेनवन इहेत्ते निर्गठ इइया गेले वृद्धरक्तिः । उ
अदलोकिताके (वृद्धवृत्तान्तिरेवम कविदाव जत्त) उगवती कामन्कीर निरुटे
पार्थिहेयाः "शारदानलाव विदित्तं जित्तं आधीपुत्तःके आनाठ" एहे वसिहा
लवकिताके (आपनाठ निरुटे) पार्थिहेया वृद्धवृत्तान्तिरेवम जत्त मत्त
उदवेधवाय इहेत्त एहे लवङ्गिकाव प्रत्यावर्तनपथातिवृत्ते मागती पदन कदिहा-
हिम । उदवेध आठ मावि ताहात्ते पेवि नाहे । गते आमत्त (अनुवृत्तानिर्ण
एहे डेनवेत्ते विरम्य करिहेत्ते करिहेत्ते येहे एहे वृद्धवृत्तान्तिरेवम मदारङ्गिहा
पुंविहेत्ते हिगाव, उदवेधे आपनानिगके वेविनाम । (एहे पर्यायहे आनि
आनि)

কলয়সি কলিতোঃ্ছং বহুমে । দেহি ঘাচম্,
 ভ্রমতি হৃদয়মন্তবিচ্ছলং, নির্দয়ামি ॥ (৪৫)

ওমে । হা পিমসছি । কহিঁ গদাসি । (ক)

(ক) হা পিমসছি । কহিঁ গদামি ?

নিব্ধেচনীয' মঙ্গলীভ্যো যদশ্যত্ অমঙ্গলমিত্যর্থঃ, (ষ্টে হ্যাসিগায়াদমঙ্গলশব্দোচ্চারণাসামর্থ্যেন
 বক্রামিধাননিতি সন্দেহম্) মঙ্গলং তথাবর্ধনেন সন্দেহি, সমতীয ষ্টে দ্বয়শ্যাত্ কপালকুণ্ডলা-
 গাভ্রক্ষরশ্যেতি ভাবঃ । অতএব সুর্য্যাস্তমুকোঃ্ছি তহর্ষ'মার্থমতীভীমৃকণ্ঠিমৌঃ্ছি । মনু
 পরিহাসীনাভ্রগৌপননিমিত্তকনিদমদর্শনং, ম নু কপালকুণ্ডলাকৌপনিনিমিত্তকমিত্যত
 আহ—
 বিরমত্বিত্তি । পরিহাসঃ আভ্রগৌপনেনাপহাসঃ বিরমণু নিবর্ধনী নিন্দা-বাভ্রনিতবিগতযা
 মী তাড়হীপহাসস্বাযি নায়মবসর ইতি ভাবঃ । নন্দনুরাগপরীক্ষার্থনিদমাভ্রগৌপনমিত্যত
 আহ—কলয়সীতি, হি বহুমে, কলয়সি অহ' স্তম্বনুরক্তী মথৈতি যদি পরীক্ষসি, তদা অহ'
 কলিত এক সময়ালভেবৈ ত্বয়া পরীকিত এব, তথায মনানুরাগপরীক্ষার্থমপি তথিদমাভ্রগৌপন-
 মনাবগম্যকমিতি ভাবঃ । অত এব বাচ' মমাভ্রানলৌচনম্ দিহি বিতর, যৎযায মম হৃদয়'
 বিচ্ছন্তে ত্বদদর্শনেন নিতাসচিকিত্সলং সন্ অলক্ষ্যে ভ্রমতি অনবশিতং বর্ধনে, কয়মপি স্বীযে'
 ম লভস ইত্যর্থঃ । তথা নির্দয়ামি, মমেহকৌমবস্থানবলৌক্যবি দর্শনাদ্রদাচাদিতি ভাবঃ ।

অব পদার্থহীনককাত্মলিঙ্গাশ্রয়ঃ । কালিনীহসম্ ।

(৪৫) মাধ । হা প্রিয়ে মাগতী ! অহি কোপনে ! আমি অনির্কচনীর
 অমঙ্গলেব আশঙ্কা কবিত্তেছি, যতবার তোমাকে সেবিবার মন্ত্রণ অত্যন্ত
 উৎকণ্ঠিত হইয়াছি । অতএব (তুমি যদি পর্ব্বহাসেব মন্ত্র আভ্রগৌপন করিয়া
 থাক, তবে) সেই পর্ব্বহাসও এ সময়ে বিবত হউক । আমি তোমার প্রতি
 অশ্রবস্ত কি না ? যদি ইহাব পরীক্ষা কবিত্তেছ, তবে (পুনানক্ষেত্রই)
 আমি পর্ব্বীকিত হইয়াছি । অতএব হে বহুভে ! আমাব আস্থানের উত্তব
 দেও । আমার হসয়, (তোমার অনর্শনে) বিকল হইয়া কোনরূপেই মথো
 হ্রসতা লাভ করিতে পারিতেছে না । তুমি (নিতান্ত) নির্দয় হইয়াছ,
 (যেহেতু এ সময়েও দেও গিতেছ না) ।

(ক) উত্তরে । হা প্রিয়গণি ! তুমি কোপায় গিয়াছ ?

प्रायेण बान्धवमुहृत्प्रियमङ्गमादि,
सौदामिनोस्फुरणचञ्चलमेव सौख्यम् ॥ (५०)

इति निष्कान्ता सर्वे ।

इति मान्दवीमाधवे मान्दवपहारो नामाष्टमोऽङ्कः ॥ (५१)

एष्यति आयास्यति नवेति अभिग्रहितः मञ्जातशब्दः क्विप् । कृत इयं शब्दोक्त भाव—
शायित्वेति बान्धवाः भ्रात्रादयः, सुहृदः सखाय, प्रिया प्रेमोपयुक्ताः दारादयः तेषां सङ्गमः
संसर्गनिमित्तकं सुखं आदिव्यस्य यथाभूत् सौख्यं सुखं प्रायेण वैवाह्येन सौदामिनी-
स्फुरणवत् स्वप्नप्रभाविक्कायवत् चञ्चलमेव चक्षिकमेव । तत्रापि माधवस्य मान्दवीसङ्गमजनितं
सुखमपि तथा चञ्चलं भवितुमर्हतीति भावः ।

अत्र सङ्गमशब्दस्य इतिप्रयोजनभावाद्दशकित्तत्त्वचक्षया सङ्गमनिमित्तकसुखपरत्वा-
न्नेत्याशयः । एवं सुहोपमा, सामान्यं च विशेषसमर्थनरूपार्थान्तरभासशालिङ्गार इति तयोः
संसर्गः । वसुकविलकाङ्कम् ।

परमनिपुणैत कविना मन्मथेनानेन “प्रियसङ्गमादिजनितं सौख्यं पुनरपि माधवे
सौदामिन्याः प्रथमाद्विष्कम्भकसूचितया कविनाद्विषय्यमानायाः कस्यापि कान्दकीकृष्णियाः
स्फुरणेन व्यापारविशेषेण चञ्चलं सञ्चलनवत् भविष्यतीत्यस्यापि सूचितत्वात् “द्वितीयं पताका-
स्थानं” प्रकटीकृतम् । वल्लचक्षुं यथा दर्शये—

“यथायं चिन्तितेऽवधिन् सङ्गिदोऽप्य प्रयुज्यते ।

आयनुकेन भावेन पताकास्थानकन्तु तन् ।”

“वचः साहित्यश्लेषे नानावन्धुसमायम् ।

पताकास्थानकमिदं द्वितीयं परिकीर्तितम् ॥”

(५१) कपालकुण्डलाकृतं कमालवपहारस्यैवावादे प्रधानव्यापारत्वात्तौत्रात् बाङ्गीदयं
निर्दिष्टः । क्वचित् पुस्तके “मान्दवपहारो नामे”त्यत्र एव भास्तीति ।

इति काव्यतर्कतीर्थोपनामक-श्रीकृष्णविहारितकंमिद्वानभद्राचार्यकृतया वल्लभोपिनो-
समाख्यायां मान्दवीमाधवव्याख्यायामष्टमाद्विहितः समाप्तः ।

(५०) श्लोकः । (छिन्ना कविना आङ्गगत) आनामेव प्रियसखो मान्दो
उपगतो कान्दकीव उवरनो शरिते भावे । किञ्च शौचनर्थाय कविना आम्बि

नवमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति सौदामिनी । (१)

सौदा । एषास्मि सौदामिनी, भगवतः श्योपर्यतादुत्पत्य पद्मावती-
मुपाश्रिता, मालतीविरहिणः संसृतप्रदेशदर्शनासहिष्योः स्थानं
परित्यज्य, सह सुहृद्गणैश्च हृद्दोषोपैलकान्तरप्रदेशं परिभ्रमती
साधवस्थाधुनान्तिकमुपयामोति । भोस्तथाहमुत्पतिता, यथा सकल
एष गिरिनगरग्रामसरिदरक्षय्यतिकरयच्छुपा परित्यप्यते । (१)

[पद्याहिलोख ।] साधु साधु । (२)

(१) तत इति । सौदामिनी नन्वाती लभ्यतेतत्रा काचित् कामन्दकीशिक्षा ।

(२) स्वपतिव सपरिचयं ददाति—एषास्मिन्ति, या खलु कामन्दकी परमाधिक्य योगशिक्षा-
मापादिता सा सौदामिन्यस्तीत्यर्थः । तथाच कामन्दकीपरमहोपाध्याय्ये साधवस्थोपकृतये
मयास्वयम् इतित्यमिति भावः । सिद्धस्थानत्वेन देवतात्मकतया श्योर्भवतस्य भगवत इति
विशेषणम् । उत्पत्य योगशिक्षायां ममुखाय । पद्मावतीं तदभिधानामिती राजधानीं
मुपाश्रिता प्राणा । संसृतः मालत्या सह विदुरसेन परित्यक्तः यः प्रदेशः तस्य दर्शनासहिष्योः

किं ना ए विषये आदि शक्ति हरेडेहि । कावण जाजानिवाहव निज उ
कवत्रादि प्रियजनैर सप्रयजनित श्रुष आश्रयःडे विद्यादिकालेव तत्र चकन
इहेषा पावे ।

(सकलेश्वर अर्थान)

(६३) नागतीमाधवेर "नालतापहार"नामक इहेम अङ्क समाप्त ।

(१) (तत्परे (कामन्दकीशिक्षा) सौदामिनीर अर्थेन)

(२) सौदा । (कामन्दकी वाहाके परम आश्रयैर सहित योगशिक्षा
दिशाहिलेन) आदि सेडे , सौदामिनी । उग्रदण्डिपरम्वृत इहेडे योगशिक्षे

पद्मावती विमलवारिविशालसिन्धु-
पारामरित्परिकरच्छलतो विभर्त्ति ।

उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराद्-

संवट्टपाटितविमुक्तमिवान्तरौक्षम् ॥ (३)

विष्णुभक्तेशाहीपकृतया ईचणाचमस्य, स्थानं तत्संस्मृतप्रदेशं, मुहुरवेण मकरन्दप्रमुखात्मीय-
समूहेन, हृद्दोषी नदीविशेषः तथा उपलक्षितो यः सैन्यः पर्वतः तस्य खानारी दुर्गमार्गः
तदात्मको यः प्रदेशः स्थानं तः । उपग्रामिक-मालतीरुधानेन परिग्राननाय गच्छामि ।
भो इति विद्यते । तथा तेन प्रकारेण, उत्पत्तितो ऊर्ध्वे उत्थिता, गिरिः पर्वतः नगरं
देवतावतनप्रासादापद्यादिसङ्घल वसतिस्थानं, रामः "तथा सुदृजनप्रायः मुचनिङ्ग-
रुषीवज्ञा । से सोपयोगमूर्ध्वं वसति रामसद्विता ॥ "शुक्लवचनः, सगिन् नदी, परच्छं
वनं, तथा व्यतिकरः समूहः, परिविप्यते मुस्यष्टं त्रिलोकने, मवेति शेषः । एतेन परिनिमोक्ष-
देवोत्पत्तनं सूचितम् । पश्चादवलीकृतनेन कर्षयन् पश्चात्पतिकरुमप्रतोनेर्वागातिप्रथो
धनितः । साधुमाश्रिति पद्मावतीसमुत्कर्षदर्शनजनितहर्षातिशये दिवक्तिः ।

(३) पद्मावतीति । पद्मावती नदमिधानेयं नगरी, विमलानि निर्मलानि वातीणि
जलानि यतीन्द्राभूतयोः विशालयोः विशीर्यथोय सिन्धुपारामरितोः सिन्धुपारानामकनयोः
व्यतिकरच्छलतः परिवेष्टनरूपसम्पर्कव्याजेन उत्तुङ्गानां उन्नतानां सौधानां राजप्रासादानां
सुरमन्दिराणां देवितानिजशाला गोपुराणां शक्तिशालाणां शालां शक्तिशालां संघट्टेन पर्वतेन
पाटितविमुक्तं शारी पाटितं विदारितं पश्चात् विमुक्तं व्याकृतिभयः (आतानुचिन्नवत् समाप्तः)
चक्ररीचं नगलनिव विभर्त्ति धारयति । समुद्रतप्रासादादिभिर्बिषयाच्च निपातितः मगनदीव
नदीवयवेषु परियतं परिलक्षत इति भावः ।

अथ वाक्या सायप्रवा क्रियोत्प्रे शान्तिहारः, वसन्तिलक्ष्मा इवम् ।

आकाशमार्गे उठिग प्रभावतीनामक एहे राजधानी प्रोष्ठ इहेराहि । मालती-
विद्वही माधव मालतीव सहित विठरणे पविठित स्थानेव धर्मः अमहिक्क इहेरा
नेहे पविठित स्थान पविठ्याग करतः सुहृद्भोगीनामक नदीसःसुष्टे पर्वतेव
उर्ध्वं पर्वप्रदेशे पविद्धम कवितेहे (मालती उन्नत शाला शाल कविवाव
वक्त) ताहावहे :नकट शम्प्रति बाहेतेहि । अहो!! शानि नेहे प्रकाव
उठिवाहि—व प्रोष्ठे एहे ममत्त पर्वत, नगर, ग्राम, नदी उ अवधानसुह च्छु
बावाहे श्पठेवतेप धेरितेहि । (पश्चात्तिके अवलोकन कविश) माधु माधु ।

অপিচ—সৈবা বিভাতি লবণা সন্নিতোমিৎঙ্কি-

রভ্রাগমে লনপদপ্রমদায় যস্তা: ।

গৌগমিঁশৌপ্রিয়নত্রীশ্চপমালভারি-

শ্বেশ্যোপকল্লবিপিনাবলয়ো বিভাতি ॥ (৪)

[অন্বতোঃপ্রনোক্ত।] ন পর ভগবত্বা: সিন্ধোদারিতরসাতল-
তটপ্রপাত: । (৫)

(৪) ইতি তথিলা, স্নোহতা, উর্ধ্বনয়ন: তরুনমূহা বহুসান্দামূহা বা
মহিহা এষা পর্শিভঁকনোতা বহুসিফালা বদী শিনবি বিতান্তে। অধাগমী সৌদেদী বশাঁহনবী
ইতি যাবন, জননদাদা জননদাবশ্চিলকীকানা প্রমদায় বহা:দিনবিতোবহুনাভাযকরো-
ধানদায় বহা লবণায়া বর্শিলী মার. মৌর্মিত: ("বপুশ্যদী বর্শিলী" ইতি পূর্বে বর্শ-
চার্য) ইত্যে পিতা স্ননদীঃবশ্চিনহা নগা ননীনা তে লবণাদুঃখবিশিষ্টে বৈশাঁ মার্শী
মর্শিঃ বিবতি ধারততি মালতদীয়া ("ইতীশীকা মালতী বিতনুলমারিতু"
ইত্যেব মাতাঃস্বন চুমাশ্বনম্) অতএব সীয়া স্ননীঃজননহলে লীকানা ষেবনোদা
লনকল্লবিপিনাবলয়, শিকটশ্চিবহাননক্ হুয়: বিভাতি সিগম্বে ।

অনু মৌতি লব্ধবন বশিহাঃবরোনা পবনকশ্চিপকল্লবনৈবশিবিশে ন শিধিমা-
বিনশ্চৌর ইতি স্ননতম্ । বহুসান্দিলা সনম্ ।

(৫) অন্বত ইতি । ন পুঙ্খানলীকিত, এষা বশিহাঃসনম্, মনসোমাধবো সৌদেবনৈর্শী-

(৬) পুঙ্খানলীকিত এই মনসোমাধবোঃ ও বিজ্ঞানী শিক্তি এবং শারা
নানক নৌর পরিবোধনম্ সম্পর্কিতম্ অত্যাঙ্ক রাজপ্রাণায় দেবগামনির
বহির্ভার ও অষ্টালিকার বর্ধনে বিলাসিত ও শরিত্যাঙ্ক আশঙ্ক্যঃওই যেন ধারণ
করিতেছে।

(৭) প্রসিদ্ধ এই লবণানামক নৌর বিরাটনাম আছে, যেই নৌর ভব-
নমুহ অত্যন্ত বনোহত, এবং বহুকালে গর্ভিণী সোঃগেঃ প্রিয়মূতন উনগ
(কৃৎসিগেঃ) মাল্যাবাহী সৎসর দেবনৌর বাহাঃ সনৌসবৌ বনসমুহ প্রানবাশি-
দিগের আনকার্য বিরাটনাম ।

(৮) (অষ্টমিকে অগ্গাঃগন কবিত,) এই সেই কুলবিবাহকরকারী
ভগবদী শিক্তি নৌর বটপ্রপাত ষেঃসনৌঃমশ হওতে নিপতন ।

यत्रत्य एष तुमुलो ध्वनिरम्बुगर्भ-
गभीरनूतनघनस्तनितप्रचण्डः ।
पर्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भणेन
हैरम्बकण्डरसितप्रतिमानमेति ॥ (६)

एताश्चन्दनाम्बकर्णसरलपाटलप्रायतरुगहनाः परिषतमालूर-
सुरभयोऽरक्षगिरिभूमयः स्मारयन्ति खलु तरुणकदम्बजम्बूवना-
वनद्वान्धकारगुरनिकुञ्जगभीरगह्वरोद्धारगोदावरीरवमुखरितविशाल-
मेखलाभुवो दक्षिणारक्षभूधरान् । (७)

शाब्दिक्याः सिन्धोः वद्वान्जनया, दारितं विपाटितं रसातलं सुरः स्रष्टुं वैन तथाभूतः
(“रसा विश्वरा सिरा” इति “शब्दःस्रष्टुंश्रीरसोत्पत्ति”मिति च धारः) तटात् देलतट-
प्रदेशान् प्रपातः प्रकटनियतनं ।

(६) यत्रत्य इति । यत्रत्यः यत्रतटप्रपातजनिताम्बुनि जडानि रभं यत्र तथाभूतः
यत्र एव गभीरः गभीरशब्दात्प्रो यो नूतनवनः नवीनजलधरः वक्ष्य सन्निवत् नूतनवत्
प्रचण्डः विशालः एषः आकर्ष्यमानः तुमुनः सङ्कुलः ध्वनिः शब्दः पर्यन्तभूधराया प्रान्तस्थित-
शैलानां निकुञ्जेषु क्षतादिपिहितोदरस्फलेषु विजृम्भणेन प्रतिध्वनिकयाद्दृष्टिमानेन हैरम्बकण्ड-
रहितस्य गजाननकण्डगर्जितस्य प्रतिमानं सायं एति लभते ।

यत्र श्रवणार्थं समाह्वयता श्रौती सुषोपमा, चतुर्थचरणे पुनराथो समाह्वयतोपनेपनयो-
रद्वाङ्मिभावेन सङ्घट्ट । वसुन्तिलकाङ्कत्तम् ।

(७) एता इति । एताः परिदृश्यमानाः, चन्दनाशकर्मसारुपाटलप्राया स्रष्टुनाम-
प्रसिद्धचन्दनादिबहुत्राः तरुो धर तथाभूतं गहनं वनं यामु तथाभूताः, तथा परिषतैः
सुपर्णैः मानवैः विश्वकलेः सुरमयः सहस्रबहुलाः अरक्षगिरिभूमयः वनरैलप्रदेशाः, तद्यथैव

(६) अत्रपूर्वठावपठः प्रष्टोवनाप्रो नूतन नक्षेत्रे गर्जनेव त्राय एऽऽऽ वेहे
उत्तेप्रपातवनिउत एहे सुसुवक्षनि प्रोत्तुहित गर्जतनिदूरे एतिक्षनि वपठः
वृद्धिगत धारा गजाननेव कर्णगर्जनेव मानानात कोऽऽऽऽऽ ।

(७) चम्बन, कर्णवर्ण, नवन ७ गतिगमानक वृन्दवहन वनशानी ७ परिपक्व
विषयनेत्र गह्वरुत्त एहे परिदृश्यमान अत्रणपस्रुतदृन्निपुङ्ग वाशान्त्र विधान
नितषप्रदेशेन नूतन वनष ७ अषू वनदवद्व अद्वकावे विधान१९ प्रतीक्षमान निदूरे

অথচ মধুমতীসিন্ধুসম্ভেদপাবনো ভগবান্ ভবানীপতিঃ অপরূপেয়-
প্রতিষ্ঠাঃ সুবর্ণবিন্দুঃ ইত্যাখ্যায়তে । প্রণম্য—(৮) ।

জয় হেব ভুবনভাবন ! জয় ভগবন্নখিলবরদ ! নিগমনিধে ! ।

জয় রুচিরচন্দ্রশেখর ! জয় মদনালক ! জয় জগদাদিগুরো ! (৯)

(গমনমভিনৌয়)

নবীনেন কদম্বজম্বুদনেত অবনতঃ সূর্যাদিকিরণাবরীধেন সর্বহঃ ধঃ অম্বকারঃ তেন গুরুঃ
বিমানলেন প্রতীচনানঃ নিক্কল্লঃ লতাদিপিহিতৌদরস্থানং যত্র তথাভূতে গধীরগঙ্গরে দূরবনো-
গুদায়া চদগারঃ প্রবাহপ্রবেশান্ সমুখিতিক্রীষ্য তথাভূতেন গোদাবারীঃ তদভিধানসুপ্রমিডনয়া
রথৈষ নিনাদেন সুস্বরিতাঃ শব্দাঘনানাঃ বিশালা বিসীর্ণাঃ নীলুলাসুবঃ নিতম্বপদীয়াঃ ধীষা
নদীকান্ দক্ষিণারণ্যমুখরান্ দক্ষিণারণ্যস্থিতবনবর্ষিপর্বতান্ আশ্রয়ন্নি । এতদূপকৃত-
প্রদেয়দর্শনেন এতৎসহস্রদক্ষিণারণ্যপর্বতান্ অরামীত্যর্থঃ ।

অত্র সহস্রশব্দদর্শনেন সহস্রবস্তুরূপাত্ম অরণ্যলঙ্কারঃ । তত্রতথং যথা দর্শনে—
“সহস্রানুভবাবস্থভূতিঃ অরণ্যমুখ্যত” ইতি ।

(৮) অর্থভেতি । মধুমতী সিন্ধুস্রবনপ্রামকনঢাঃ সম্ভেদং সঙ্গমস্থলং পাবয়তি
অধিষ্ঠানেন পূতং করীতীতি তথ্যুক্তঃ, অপরূপেয়া পুরুষোপাসম্পাদিতা প্রতিষ্ঠা यस্য তথ্যুক্তঃ
অনাদিপ্রতিষ্ঠ ইত্যর্থঃ, অথ ভগবান্ ভবানীপতিঃ শিবঃ সুবর্ণীনা বিন্দবঃ যত্র, স সুবর্ণ-
বিন্দুঃ ইতি ইত্যনেন আখ্যায়তে অধিধৌশনে । এতন্নিতৌদরি ভুবর্ণকণ্যানা স্থানে স্থানে
বিদ্যমানত্বাত্ “সুবর্ণবিন্দু” ইতি সান্বৰ্থনামায়াং প্রতিষ্ঠ ইত্যর্থঃ ।

অত্র ভবানীপতিশব্দেণ ভবান্যাঃ পশুন্তরপতীতিকািরিতান্ “ভূতবেদন্তু মবানীশ” ইত্যনেন
বিস্তৃতমতিকারিতাদৌষঃ ।

(৯) শিবং সৌভুদাঙ্ক—জযেতি । ঐ ভুবনভাবন ! অগ্রহঁয়ভুবনোত্পাদিনী ! তথাচ
মদনূপসৈরি ঐতুলাত্ মা প্রথপি দয়া বিতরীত্যমিপ্রায়ঃ । অশিলানা সমস্তমক্তানাম্ বরং

যুক্ত পতৌর জুহার সমুখিত গোলাববী নদৌর শব্দে মুখত্রিত, তাদৃশ দক্ষিণারণ্য-
বর্ষী পর্বতসমূহ অরণ্য কবাইতেছে ।

(৮) মধুমতী ও সিন্ধুনদীৰ সঙ্গমস্থানের পবিত্রতাকারী অনাদিপ্রতিষ্ঠ
এই ভগবান মহাদেব “সুবর্ণবিন্দু” নামে অভিহিত । (নন্দকার কবিতা)

(৯) হে দেব ! চতুর্দশ ভুবনোৎপত্তি হেতো ! হে ভগবন ! হে
সমস্তাভিগণিতবরদানকারিন্ । হে বেদাধিপাঞ্জনিচয়েব আশ্রয় । হে

अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गमानु-
 र्मदमुखरमयूरीमुक्तमंसक्तकेकः ।
 शकुनिशवलनीङ्गानोकहस्त्रिग्वधर्षा,
 वितरति हृद्ददश्या पर्वतः प्रीतिमच्छोः ॥ (१०)

अपिच— दधति कुहरभाजां यत्र भल्लुकयूना-
 मनुरसितगुरुणि स्त्रानमम्बूकतानि ।

अभिनवितार्ये ददातीति तथोक्तः । ममाप्यभिनवतां मुक्तिं दातुमर्हस्यीत्याशयः । निवमानां
 वेदादियास्त्राणां निधे । चापार । तथाच मम शाल्बीयज्ञानमपि दीहीति भावः । क्वचिदः
 मनोशः चन्द्रः श्रेष्ठरे शूडायां यस्य तथोक्तः । मदनात्मकः । कामविनाशकः । तथाच ममापि
 कामभाव' समूलं विनाशयेत्याशयः । आदिगुरुत्वञ्च स्रष्टादौ ब्रह्मणोऽग्रापदिष्टत्वादिति बोध्यम् ।
 तथाच नामग्रापदिष्टीत्याशयः ।

अथ साभिप्रायविशेषणानीं प्रयुक्तत्वात् परिकरालङ्कारः । आर्याजातिः ।

(१०) अयमिति । अभिनवैर्नूतनैः मेघैः, जलधरेः श्यामलाः कृष्णवर्णाः उत्तुङ्गा उन्नताः
 मालवः एकदेशा यस्य तथामृतः, मदेन मत्ततया मुखराभिः शब्दं कुर्वन्तीभिः मयूरीभिः मुक्ताः
 परित्यक्ताः कृता इति यावत् संसक्ताः सम्प्लिखिताः केकाः स्वकीयशब्दाः (केका वाणी मयूरस्ये-
 त्यमरः) यस्य तथामृतः, तथा शकुनिभिः नानावर्णपक्षिभिः शवलितैः कर्षुभिः नोङ्गानोककेः
 कुलायुधैः स्वावासक्तकभिरिति यावत्, स्त्रिग्व' वध' शरीर' यस्य तथामृतः, एवं हृद्ददो विशालाः
 अस्मानः शिलाः यस्य तथामृतः, अयं परिदृष्टस्मानः पर्वतः अशोनेत्रयोः प्रीतिं मुक्तां वितरति
 यच्छति । समवीयावर्णदृश्यत्वादिति भावः । मालिनीश्वरम् ।

(११) दधतीति । अत्र अस्मिन् पर्वते कुहरभाजां गहरवाचिणां भल्लुकयूनां पुत्रक-

मनोहरं हृद्ददुः । हे कामविनाशक । हे जगन्नाथि । (मादृशमनेव
 दत्तिलाव पूरणं करिशा) तुरिई कर्णालं कव ।

(१०) (गमनेव अशिनरं करिशा) बाहार माश्र (प्रवेश) नूतन मेघेव
 ज्ञान श्यामवर्णं उन्नत, मदमत्त मयूरीगण याहाते धाकिरा केकाश्रनि करितेछे,
 याथाव शरीर . नानावर्ण पक्षिकर्कुरित (पक्षीर निवास बुक्क धारा श्रित) एव
 बाहार अशुनरसम्ह कृत्याञ्च वृहत्, तादृश एई परिदृष्टस्मानं पर्वतं नेत्रेण श्रुति-
 वितरणं करितेछे ।

শিগিরকটুকপায়ঃ স্তপ্রায়ত শলকীনা-

মিমহলিতবিকীর্ণগ্রন্থিনিথন্দগন্ধঃ ॥ (১১)

[জঙ্ঘমবলোক্য ।] কথং মধ্যাঙ্কঃ, তথাহি অত্র সম্যতি
 কাশ্মর্য্যাঃ কৃতমালসুদ্রতদলং কৌযটিকটীকতে,
 তৌরাশ্মন্তকশিম্বিন্চুম্বিতমুখা ধাবন্ত্যপঃ পূর্ণিকাঃ ।

মঙ্গুকানা (বক্রাদিরূপে যৌবন পৰ্ব ধনেহ্মঁতলসম্বাসাত্মগুণনাথ সুবন্দময়ীম ইতি
 নাটুতলদৌঃ) শলুকৃতানি সনিধীবশব্দাঃ মঙ্গুকানা স্তানাদিকা যুক্তকায়ব্দা ইত্যর্থঃ
 (শলুকৃতং সনিধীবশব্দমরঃ) অনুরসিতেন প্রতিচ্ছলিতা গুহুধি স্থূলাদি সনি স্তানং হুধি
 দধতি ধারয়ন্তি । তথা শলুকীনা গজপ্রিয়লতাবিষেবাণাং শীতলস্বর্ণঃ কটুঃ কটুরসঃ কষায়ঃ
 মুরমিথ (কটুতিলকষায়াচু মৌরমেঃপি প্রকৌর্ণিতা ইতি হলায়ুধঃ) ইমংগৈঃ দলিতা-
 খলিতা বিকীর্ণাঃ শতুর্হিলু বিচিহ্নাশ যে যশ্বয়ঃ সন্নিপ্রদেয়াঃ তেযা নিধন্দল্য অরিতরমস্ব গন্ধঃ
 স্তপ্রায়তে হুধি প্রাপ্নোতি, সর্ব্বতঃ প্রসুততীকথঃ । অত্র গন্ধে শিগিরতাদিকমারৌপ্যমিবৈশ্ব-
 গনন্যম্ ।

‘অভাস্কৃতস্তানং’ প্রতি ‘অনুরসিতগুরতল্য’ ঐশ্বল্লীমৌদন্যাসান্ ‘পদার্থইশ্বক’ কাব্যলিঙ্ক-
 মলঙ্কার । মালিনীভচম্ ।

অথ শ্লোকী মঙ্গারীশ্বরিতৌরানচরিতযৌশ্ববিকল, পরিলচাত ইতি মঙ্গল্যত
 ঙ্গেবাস্তি ইতি মন্যম্ ।

(১২) কাশ্মর্য্যাঃ ইতি । কৌযটিকঃ (কৌল ইতি মসিহঃ) পশিবিষেপঃ, কাশ্মর্য্যাঃ
 গন্ধারৌপাদপান্ (গন্ধারৌ সর্ব্বতোমদ্রঃ কাশ্মরী মধুপর্শিকৈল্যমরঃ) পদগতানি অশ্বি-
 ম্ভুদানি দলানি পরাশি মস্ব সধামুতং কৃতমাতং ‘আরগ্ণধাপরপর্থাৎ’ হুচবিশেষং ‘আরগ্ণ-
 বধৌঃ’ শব্দাকঃ কৃতমালসুদ্রাণং ইতি বক্রকৌঃ) টীকতে মচ্ছতি । আতপতমশ্চায়াশ্চামাধে
 বিরলপত্রং গাশ্মারীশ্বৰ্শং পরিলজ্য বহুদুতনপরাত্তং কৃতমালসুদ্রং গচ্ছতীতি মাতঃ । তৌরাশ্মন্তকানা

(১১) এই পর্কতে গছরবাগী উল্লুক যুবকদিগেব সনিধীবনশম (অর্থাৎ
 স্বাভাবিক পুংকারশম) প্রতিচ্ছলি শারা হুলতর হইয়া বৃদ্ধিলাভ করিতেছে ।
 এবং শৌঠন কটু ও সুরভি গজকর্কুক মলিত ও ইতততঃ বিকিষ্ট শলকীর সন্ধি-
 স্থানবিগলিত রসের গন্ধ বৃদ্ধি প্রাপ্ত হইতেছে ।

(১২) (উল্লুক অলোকন করিয়া) এই বে মধ্যারু কাল উপস্থিত, অতএব
 নশাতি-

দাত্বহৈস্বিনিশস্য কৌটরবতি স্কাম্বে নিলীয স্থিতম্,
 বীরুদ্রীড়কপোতকুজিতমনুকন্দন্যধঃ কুকুমাঃ ॥ (১২)
 তদ্ববতু মাধবমকরন্দ্যন্বিয, যযাপ্রসুত' সাধয়ামি । (১৩)
 ইতি নিশ্বানা (শব্দবিষয়কঃ ।) (১৪)

কৌটরবতি বীরদানা (কাম্বাকৈঃ ছিঃ কাম্যমঙ্গলকী বীরবৈঃ পি চেতি ধরপিঃ) শিবিপু
 শিখামু (শিবিঃ শিখা লজামিৎ ইতি বিখঃ) কুস্বিত' তৎস্বায স'লপ' সুখ' দামা'
 তযাম্বাঃ পূর্থেকাঃ নাগাচ্ছিত্রীস'ত্রকপচ্চিবিধিযাঃ (নাগাচ্ছিত্রান্য পূর্থেতি বিখঃ)
 অসৌ কাপিধি ধাবন্তি রৌদ্রততাঃ জলনানার্দমতিদ্রুত' জলপমৌদে মচ্ছনৌষয়ঃ । দাত্বহৈঃ
 কাব্রক্ছত্বেদানরপপ্যায়নবিধিযৈঃ (দানুঃ কাব্রক্ছত্বে ইত্যমরঃ) তিবিমল্ল পমিস্কুজাঙ্ক-
 হচ্চবিমেষস (তিবিমল্ল সন্দনৌনেমী রশ্চট্ৰতিমুক্কক ইত্যমরঃ) কৌটরবতি শবস্থানৌরুত-
 ছিত্রমানিনি স্কাম্বে প্রকাণ্ডে (অম্বী প্রকাণ্ড' স্কাম্বে স্কাম্বে স্কাম্বে স্কাম্বে স্কাম্বে স্কাম্বে স্কাম্বে)
 নিলীয বিধিযেয কৌটরমধ্যে কৌটরমূ'ত্বা স্থিতম্ । তথা কুকুমাঃ পানচটকাঙ্কতিপচ্চিবিধিযাঃ
 অধঃ অধৌদীর্ঘী অনতিভ্রনানাঃ বীরুদ্রীড়ৈশু স্তাবস্থিতকুজাবিশু যৈ কপোতাসৈশা হুজিত' অন্ত-
 র' অন্তরন্দ্বি স্তম্বাবদগুহুত্ব শব্দ' কুর্থেনি ।

অম প্রদমার্গ' স্কো কাট্রমাণঃ, চট্রদমাঈ ইত্যট্রমাণঃ, প' মধ্যাক্রমতিদাদলপেত্রায়ৈ প্রতি
 বহনৌ কারখানামুপদাতানু সমুভয়শালদ্বার ইথেযা পরস্পরৈর্মৈবেক মরুৎ । মার্গে-
 বিক্রীড়িত' ইত্যম্ ।

(১২) প্রসুত' প্রস্ববিত' অনতিভ্রম বর্ষমান' দয়া প্রসুত' পরিকল্পনায় মাধবালিঙ্ক-
 বমননির্দয়ঃ, সাধয়ামি সম্বাদয়ামি ।

(১৪) বিস্কাম্বকলস্যাম "স্কাম" পরিভ্রজ্যে"ত্বাদিনা ইদকযাঃ ইত্য "মাধবমকরন্দ্য-

কোবল্লিক নামক (কোড়া) পক্ষী (পত্রশূভ) গাছারী বৃক্ষ হইতে পত্র-
 পানী আয়ত্ত্ব বৃক্ষ চাইতেছে। নাগাচ্ছিত্রীনামক পক্ষী বীরবের শিখার
 নুৰ সংলগ্ন করিয়া কলের দিকে ধাবিত হইতেছে। কালকর্কক নামক পক্ষী
 তিবিমল্লের কোটরমুক্ক কাণ্ডে বিনীত হইয়া অবস্থান করিতেছে। এবং
 কুকুতপক্ষী অধোবেশে পাকিয়া মস্তাবস্থিত নীতনিবানী অপোতবিপের অবাঞ্ছ
 কনিব অঙ্গরূপ করিয়া শব্দ করিতেছে।

(১০) ইতি, তবে এখন মাধব ও মকরন্দের অধষণ করিয়া প্রস্তারিত
 কার্যের সম্পাদন করি, অর্থাৎ সাধনা করিবার মন্ত্র ওাহারের নিকটেই রাই।

মালতীমাধবে

ততঃ প্রবিশতি মাধবো ভকরন্দ্রঃ । (১৫)

সুকরুণ নিঃস্রা ।

মক । ন যত্র প্রল্যাশামনুপততি নো বা রহয়তি,
প্রবিশিত্ত' চেতঃ প্রবিশতি চ মৌহান্ধ্রতমসম্ ।
অকিञ্চিত্তকুর্বাণাঃ পগব ইব তস্যা বয়মহৌ
বিধাতুর্বামত্বাঙ্গিপদি পরিবর্ত্তামহ ইমে ॥ (১৬)

বন্বিত্যে"ত্বাদিনা । ভাবিক্রপায়স্ব প নিদর্শনাত্ শুদ্ধত্বচ মধ্যমৈকপাতপ্রযুক্ত্যত্বাদিত্ত
মনস্বয়ম্ ।

(১৫) ন যত্র ইতি । চেত' অধাক' মনঃ (কণ্) যত্র বিপদি প্রল্যাশা মালতীপ্রাশ্নি-
বিপথিণীমাশা ন অনুপততি ন অধিরহয়তি, অশ্রেকাল্বেষতেনাপি সহানুভূত্যা অশ্রনধিগমাদিত্ত
মারঃ । নো বা রহয়তি মালতীপ্রাশ্নিমিথ্যাশা ন বা পরিভ্রজতি, দুর্গতিক্রমাচৌরধত্বাক্রমণা
দিত্তৌপিত্ত পরিক্রমশব্দর্শনাদিত্তি ভাবঃ । (পরন্তু) প্রবিশিত্ত' মালতীপ্রাশ্নিমাধনতীত্ব চত্বর্ষ সম্
মৌহ ইব কিঙ্ক শৈব্যতাবিমূঢ়ত্বনৈব অসংতমস' মাত্তরাত্মকার, তন্তু প্রবিশতি । কিঙ্ক শৈব্য-
মিলিত্বধারয়িত্ত' ন পারয়তৌত্বর্ষঃ । (অহৌ ইতি স্তে) ইমে বয়' বিধাতুর্ভবশ্ব তামত্বাত্ত
প্রাশ্নিকুল্যান্ পগব ইব (আহারবিদ্রাদিরূপসাধারণ্যমাত্রমাল্লিলাদিত্তি ভাবঃ) তস্যা
মালত্যাঃ অকিञ্চিত্তকুর্বাণাঃ বিপত্নপ্রতীকারানুত্বপ' কিञ্চিত্তদ্ব্যকুর্বাণা ইত্যর্থে, বিপদি মালতী-
সম্বাদনাশ্রিত্তিবিপত্নী পরিবর্ত্তামহ' তিষ্ঠামঃ । তদ্ব্যচ দেবমাত্তিকুল্ল'নৈব মালত্যাঃ কিञ্চিত্ত
কণ্ বয়মসমর্থাঃ, ন তু পুরুষকারবিরহাদিত্তি ভাবঃ ।

অহ চেত ইত্যেককণ্কারকেষ অনুপতত্বাদীনামনৈকক্রিয়াত্বামত্ব্যাদৌপকালদ্বারঃ, পগব
ইবীশ্রুপমালত্বাত্ম' মনয়ৌ পরস্পরদৈর্ঘ্যেণ সং'ছতি । যিহরিখৌত্বম্ ।

(১৪) মৌমিনীত্ব প্রস্থান । (এই অংশেব নাম বিহুস্তক)

(১৫) তৎপবে নাধব ও মকরন্দেব প্রবেশ ।

(১৬) মক । (সুকরুণ নিঃস্রা ফেলিয়া) যে বিপদে আমাণেব মন

মালতীর প্রেতাশা অবলম্বনও কবিত্তে পাবিত্তেছে না, একেবাবে পবিত্ত্যাগও
করিত্তে পারিত্তেছে না, পব'ন্ত অত্যন্ত চকণ হইয়া কিংকর্ষব্যবিমুচ্তাক্রপু গাঢ়
অক্রকাস্তে এবিষ্ট হইতেছে । অহৌ তৈবপ্রতিকল্যা বশতঃ আমবা. পক'ত. ল'ঙ্গ.
মালতীর কোনই উপকার করিত্তে না পারিয়া এই বিপদে অবস্থিত্ত আছি ।

माध । हा प्रिये मालति ! कासि, कथमविज्ञाततत्त्वम्
अद्भुततमं भ्रष्टिति पर्थ्यवसितासि, ननु अशरुणे ! प्रसोद सम्भावय
माम् । (१७)

प्रियमाधवे ! किमसि मय्यवत्सला-
ननु सोऽहमेव यमनन्दयत् पुरा ।

अयमुद्गृहीतकमनीयकाङ्क्ष-

स्तव मूर्त्तिमानिव महोत्सवः करः ॥ (१८)

वयस्य मकरन्द ! दुर्लभः पुनर्जगति तावतः स्नेहस्य
सम्भवः । (१९)

(१७) माधेति । अविज्ञाततत्त्व' अनधिगतयाधार्य' अतएव अद्भुततम' आश्चर्य्यतम'
यथा स्वातन्त्र्या पर्थ्यवसितासि विनाशितासि ।

(१८) प्रियेति । प्रियः माधवो यस्मात्तथाभूत् । मानति ! मयि किं किमर्थं
अवत्सला स्नेहविरहिता असि ! निर्निमित्तं तवेदं स्नेहराहित्यमतीवायुक्तमिति भावः ।
कृतं स्नेहं आरदिगुमाह—नन्विति । अहं स एव माधवः, पुरा पूर्व्वं नगरदेवतायतनात्
कामन्दकीविचारिकीयानमरुनकाली इत्यर्थः, आगृहीतं सम्भ्रम् विधृतं कमनीयं मनोऽहं कद्रुणं
भूयश्चरित्तो येन तथाभूत्, मूर्त्तिमान् धृतविपद्यः महोत्सवः आनन्द इव तवायं करः पाणिः
यं समनन्दयत् समतोषयत् । तथावापुनापि दर्शनदात्रेण मन हर्षोत्पादनं सर्व्वदैव त्वया
कर्त्तव्यमिति भावः ।

अव मूर्त्तिमान् महोत्सव इव कर इति वाक्यागुणोत्प्रेक्षात्कारः । मन्त्रभाषिणी
इत्यम् ।

अथ च श्रीकृष्ण द्वितीयार्थमनिरुक्तमुत्तररामचरितवधमाहं ऽपि परिदृश्यत इत्यनुसन्धेयम् ।

(१९) तावत इति तादृशपरिणितस्यैत्यर्थः ।

(१७) माध । हा प्रिये ! मालति । तून्नि कोधार ? महसा किरणो
अविज्ञात ७ आश्चर्य्यतावे विनाशित हईले ?

(१८) अयि प्रियमाधवे ! नागति ! तून्नि आमाध अति प्नेहविरिहा हईले
केन ? मनोहर करुणधारी मूर्त्तिमान महोत्सवप्रभाव कोमार एहे पाणि पूर्वे
[याथाके आनन्दि कविराहिल, आदि सेहे माधव ।

सरसकुसुमक्षामैरङ्गै रतङ्गमहाञ्जर-

धिरमविरतोन्मायी सोढः प्रतिचणदारुणः ।

दृष्टमिव ततः प्राणाभोक्तुं मनो विधृतं तथा,

किमपरमतो निर्व्यूढं यत्करार्पणसाहसम् ॥ (३०)

अपिच । मयि विगलितप्रत्यायत्वाद्दिवाहविधेः पुरा,

विकलकरणेर्मम क्लेदव्यथाविधुरैरिव ।

(२०) छेहस्थापरिणतत्व समर्थवित्तुमाह—सरसेति । तथा मालती धरसानि समधूनि अभिनवापीति यावत्, यानि कुसुमानि प्रपापि वदन्त्वामैः सुकुमारः चङ्गैः शरीरैः, अविरतोन्मायी अनवरतोन्मयनकारी प्रतिचणदारुणः सर्वदातिभीषणः न तु साधारणञ्जरवत् सविश्राम इत्यर्थः, अनङ्गमहाञ्जरः कामजमहासन्नापः चिर इष्टकाल साठः मदवाग्निप्रत्याशया सप्तः कृतः । ततः दहनन्तरं नन्दनेन सह विवाहोदयोरी सति मदवान्निप्रत्यायाविगलनानन्तरमित्यर्थः, प्राणान् दृष्टमिव भोक्तुं परित्यक्तुं मनश्चित्तं विधृतं निश्चोजितम् । मरणं निश्चितमित्यर्थः । यतश्च यत्करार्पणसाहसं यामनैव पापिदानसाहसं निर्व्यूढं कुजकुमार्या सत्या पितामहपेक्षया निर्वा प्रायितं, अतः अपरं इतोधिकं किं खेहनिदर्शनं कथतामीति शेषः । अपरिणतच्छेहं विना पूर्वोक्तभेदमपि कुजकुमार्या सम्पादयितुं न शक्येत इति सर्वेष्वेव जगति तादृशस्येदस्य सन्भवो दुर्लभ इति भावः ।

अथ मयमपादे लुपीपता, दतोपपादे च यौवीपताद्वारः इत्यनयोः परस्परनेरपेक्षे च सङ्गः । हरिणीवृत्तम् ।

(२१) मयीति । हे सखे । मकरन्द । असी मालती दिवाहरिधेः पुरा मया सङ्ग मन्त्रे-

(२२) वयञ्च मकरन्द । तानुष अपरिमित मेहेन मञ्जव जगते पुनवाह्य दुर्लभ ।

(२०) अजिनद कुशमेव छात्र अङ्गुमार-मदविधिः। एह मागती (याभाव प्रोपि प्रत्याशय) अविरत उन्मयनकारी उ नर्त्तवा अतास्य औषण कामजव बहकान मस्य करिवाछिन । तन्परे आमाम प्रोपि प्रत्याशा तिवोहित हहेले तृपेण छात्र प्रोषण परिताग करिते मङ्गल करिवाछिन । तन्परे वे अदंहे पापिवाकम साहसु निर्वाहिक करिवाछे, हेह हहेले अत्रिक, अङ्गुल, निमर्त्त, वि, बलि ।

धरसि रुदितैः स्नेहाकृतं तथा व्यतनोदसा-
वहमपि यथाभूषं पीडातरङ्गितमानसः ॥ (२१)

[साविगम् ।] अहो नु खलु भीः ! (२२)

दलति हृदयं गोडोद्वेगं विधा तु न भियते,
वहति विकलः वायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् ।
ज्वलयति तनूमन्तर्हाहः करोति न भङ्गसात्,
प्रहरति विधिर्ममं च्छेदी न कुन्तति ज्योवितम् ॥ (२३)

विनाहानुष्ठानात् प्राक् नपि विगलितप्रत्यागत्वान् नन्दनेन सह विवाहावधारणेन मदवाप्तौ इताम-
त्तात् मर्यान्ते दध्यपया इदमविषाकररूपोक्त्या विधुदे दुःखितैरिव विकल्पैः स्वस्वविषयदानविमुक्तैः
करुणैः इन्द्रियैः उपहविषा सती रुदितैः रोदनेः तदा तत्प्रकारं निरतिशयनियतं, स्नेहाकृतं
मद्विषयकानुरागाभिप्रायं व्यतनोत् विन्दारितवती, यथा येन स्नेहाकृतेन वहमपि पीडया तदौघ-
व्यादानुभवप्रणितल्लेभेनतरङ्गितं अचलं मानसं विषं पक्ष, तथामृतः अमृतम् इति त्वं धरसि
किमिदयं । तथाच जगति साहस्रं ह्यस्य सभारः मुदुत्तं भ एवैव्यत् नास्ति वक्ष्यमिति भावः ।
अथ द्वितीयचरने बाध्यानुबोत्तदेचालहायः हरिषोऽप्यम् ।

(२१) साविगमिति, तत्प्रकारप्रणितामितशोकाभिनेन सञ्चितं यथा स्नातयेत्यर्थः ।
"अहो नु खलु भी" इत्येकमेवातिविषाहस्यकमप्यम् ।
(२२) दलतीति । यादः हृद उद्वेगः मालतीविशेषजनितल्लेभः यव तथामृतं हृदयं
दलति विश्चिद्रं भवति, तु किन्तु विधा न भियते विधाविभक्त न भवति, तद्यत्वे दुःखावसान-
सुखादिति भावः । विकलः तद्विरहविकल्पः वायः शरीरं मोहं मूर्च्छां वहति वनते, किन्तु
चेतना चेतन्यं न मुञ्चति चिराय न जहाति । तद्यत्वेऽपि पुनर्दुःखादुभवसाधकादिति भावः ।
अनर्हाहः विरहरजितभक्तरीयशोकसन्तानः हनुं दीहं ज्वलयति सन्तानवति, किन्तु

(२३) हे गण ! आमार रुदित गङ्गर्वविवाह निम्न हरेण
पूर्व (नन्दनेन सहित विवाहावधारणे) आमार प्राप्तिप्रश्यापार विगवरपणः
नर्यच्छेर पीडात्र दुःखित हईयाइ येन अथ विवर एवमे विनुष ऐन्द्रियविनिष्टौ एहे
नागती वोरनवादा सेइरूप अहाडिप्राय विस्तार करिग्राहिन । यदादा आविण
तवीर बाधाहृतपीडात्र चरुगयना हईयाहिनार, ईसां जोमार अण अ.छे कि ?
(२०) गाह उषेपणानी आमार हार विश्चिर हईःःः, किह हईःःःगे विहृत्
हईःःःना । तद्विरहरिल्लग शरीर मूर्च्छा गाह करिःःःछे, किह एकेवारे

মক। বয়স্য মাধব! নিরবশং দৃষ্টিং দেবমিব দারুণী
 বিবস্বানু, ইয়চ্ছান্তি, গরীরাবস্থা, তত্ অস্য পদ্বসরসঃ পরিসরে
 মুহূর্ত্তমাশ্রিতাম্ । অত্র হি—(২৪) :

উন্মালবান্তকমন্তা করমা করন্দ-
 নিষ্যন্দংবলিতমাংসলগম্বম্ভুঃ ।

মকসাত্ মল্লীমূতাং ন করোতি, তথ্যলিঃপি দাছাভাভিন শীকাগ্নি নির্জ্ঞাষমশ্বশাদিতি ভাবঃ ।
 তথা মর্ষক্বে দৌ হৃদধবিদারণকারী বিধিঃ, দেব' বহরতি প্রহা' কনোতি, কিন্তু জীবিত' জীবন
 ন জ্ঞানতি ন বিনাময়তি, তথ্যলিঃপি দুঃখোপগমসমশ্বশাদিতি ভাবঃ । তথাচ মরশ্বে বিদ্যা
 বিরহদুঃখনিবারণোপায়ী মাশি, বৈদ্যরথমপি মে ন সম্পদত ইত্যায়ঃ ।

অত্র বিষ্টিশব্দলৌহধারিদিহৃদ্বল্লনদহাদৃপকারণানা মন্ড্যেঃপি বিধাবিনস্বলচৈতন্-
 পরিচাঙ্গমল্লীমূলত্ববিনাশদপকাদ্যাংগামনাবান্ চত্বারো বিদ্যাভান্দারামিহাশ মিশৌ নৈঃপৈলোয
 সংঘটিঃ । চরিতৌত্তমম্ ।

"মদশ্বে চানুসুত্পন্ন. যমঃ স্নেহ ইতি স্মৃত" ইতি দৃপংগলচণাদত্র বিদ্যাভান্দার বিমূর্ষমশ্বে-
 রক্তম্ ।

অথচ শ্লোকঃ "গভীদবেগ' বিধাতু মে" অত্র "গভীদেগৌ বিধান নি" ইতি তাবদ্রাশ্বেষ পরি-
 বর্তিত ভগবতঃসচরিতৈঃপি হৃদয়ত্ব ইত্যনুশব্দেয়ম্ ।

(২৪) মকীতি । দেব' পূর্ষক্কাঙ্ক্ষিতদুরহৃদমিব দাচ্যঃ মল্লক্কিরণলাভোপযঃ
 বিবস্বানু মাত্যাভিকঃ সূর্যঃ নিরবশং' নিশ্চুতিদর্শ' যথা স্যাপচা দৃষ্টিং ত্বা' সন্তাপয়তি । ইয়'
 নিতান্ জ্ঞানিসমাকান্তা । পদ্বসরসঃ পদ্ববহুলসরোবরস পরিসরে তীরে মুহূর্ত্তমা' ক্রিয়তুমশ্ব'
 স্যাপ্য স্যাস্তা' ভপবিয়ন্তান্ । অত্র দেবমিবেতি পূর্ষোপমান্দ্রা', লিহৃদমদৌঃপ্যে তাহগম্বলী
 ধীমতাসুর্ষে মাধামাত্রোপমাধীষঃ "যমৌদর্শনেন ধীমতাসু" ইতি দর্শিববনাত্ ।

চৈতন্ত পরিভাঙ্গ করিতে পারিতেছে না । বিরহবনিতাভাভ্যোর শোকসত্তাপ
 শরীর সৃষ্টাপিত কবিতৈছে, কিন্তু একবারে ভস্মীভূত কবিতৈছে না । এবং
 স্তনত্র বিধায়ণকারী বিধি প্রহাব করিতৈছে, কিন্তু একবারে বিনাশিত
 করিতৈছে না ।

(২৪) মক । বয়স্য মাধব! ঠেবেত্র স্তান্ন দারুণ সূর্য্য ও অপ্রতিবন্ধে
 (তোমাকে) সন্তপ্ত করিতৈছে । তোমাব শরীরবাহ্য ও ক্রান্তিগুণ, অহয়ন এট
 পদ্ববহুল সরোবরের তীরে ক্রিয়তকাল উপবেশন কব, এইস্থানে—

त्वां प्रीणयिष्यति पुरःपरिवर्त्तमान-

कङ्गोलयीकरतुपारजङ्घः समीरः ॥ (२५)

इति परिक्रम्योपविशतः । (२६)

मक । [स्वगतम् ।] भवतु, एवं तावत् अन्यतः प्रक्षिपामि ।

[प्रकागम् ।] वयस्य माधव ।। (२७)

(२५) उपवेशनप्रयोजनमाह—उप्राप्तेति । उद्यमताति रविहिरण्योवशात्सजलतया समुत्थितानि नालानि-येषा तदामृता ये शालकमलाकराः अदिरविकल्पप्रसमूहाः (आकरो निवृत्तोत्पत्तिस्थानग्रहे तु कथ्यत इति मंडिनीकारः) तेषां मकरन्दनिष्यन्देन मकरन्दसम्बन्धि-चरसेन रमचरणेनेति यावत्, संवलितः विमिश्रितः यो मांसलवन्धः परिपुष्टसौरभं तेन बभूव-
नितम्, तथा पुरः अये परिवर्धमानाः दीडुल्यमानाः ये कङ्गोलाः विमालसरोवरजलतरङ्गाः तेषां शीकरैः जङ्घैः तुषारवत् हिमवत् जङ्घः शीतलः (मुसीमः शिमिरी जरः । तुषारः शीतलः शीतो हिमः सहायलिङ्गका इत्यमरः) समीरः पवनः त्वा प्रीणयिष्यति क्लान्तिनिवारणेन प्रीणं करिष्यति ।

अथ वृक्षातुषारसङ्केकानुप्राप्तौ शब्दालङ्कारैः, तथा आरोप्यमापन्न बभूवस्य प्रकृतप्रीत-
करस्योपप्रीणित्वात् परिव्यामानकारः, तुषारजङ्घशब्दयोरापातमात्रेण शीतलार्थतया यौनरङ्ग-
पतिभासनात् पर्यवसाने तु तुषारवत् हिमवत् जङ्घः, शीतल इत्यन्वयव्याज पुनरङ्गवदामासा-
लङ्कार इत्यनयोराङ्गिभावेन सङ्घट्ट इति संसृष्टिः । परिक्रान्तपुनरङ्गवदामासलक्षणे
दर्पशीले यथा—

*विद्यमानस्तयारोपे प्रकृतार्थोपयोमिति ।

परिक्रान्तौ मपेत्तल्ल्यागुत्थाधिकरथो विधा ॥*

आपाततो यदर्शस्य यौनरङ्ग्यावमासनम् ।

पुनरङ्गवदामासं स भिन्नाकारमन्धनः ॥* इति ।

वसनतिलकाहसम् ।

(२७) मवेति । एवं अनेन प्रहारेण वदामासवाक्योपकासादिनेति यावत्. अन्यतः

(२६) उद्धिप्तं रूपान् ७ अर्चिव प्रसूद्धितं प्रसंगमूहेव प्रसङ्गदणविनिश्चित
परिपुष्टं गङ्गाया बहूवरूप ७ अर्धे द्रोत्रम्यमान कल्लोमकथाधावा हिनेर ज्ञात-
शुद्धन बाहु द्रोत्राके प्रीठ करिषे ।

(२७) (पानविक्रयान्प्रव उच्छ्रय उपवेशन)

এতচ্ছিন্নমদকলমল্লিকাখ্যপল্ল-
 ব্যাধূতস্কুরদুরুদগুপুচ্ছরোকাঃ ।
 বাঘ্যাম্বঃপরিপতনোদ্রমান্তরালৈ
 দৃশ্যন্তামবিরহিতযিয়ৌ বিভাগাঃ ॥ (২৫)

মাধবঃ সৌদেগমুত্তিষ্ঠতি । (২৫)

মক । কথং প্রতিপত্তিশূন্যমুত্যায অন্ত্যতঃ প্রমুচ্চতঃ ।

[নিঃস্বস্তোত্যায চ ।] সখে ! প্রসীদ । পশ্য (২০)

মালতীমতিরিক্তপ্রতিপত্তি, প্রিয়বয়স্য' সম্বন্ধায়ামি । মালতীমিত্যায়াঃ কবচিৎ প্রমান্যে
 প্রিয়বয়স্যমন্যমলঙ্কং করৌমৌস্বয়ঃ ।

(২৫) এতচ্ছিন্নিতি । এতচ্ছিন্ সুরৌসরে মদকলমল্লিকাখ্যানাং মদমল্লিকাখ্যস্বিশেষাণাং
 পল্লৈঃ পতনৈঃ । ব্যাধূতানি কল্পিতানি স্কুরানি বিকস্পিতানি শুক্লদগুপুচ্ছানি বিশালমুখ্যানানি পুণ্ডরী-
 কানি শ্বেতপঙ্কজানি যৌ তথৌকা, অত্রৈব অবিরহিতযিয়ৌ অবিরহিতশ্রীমাঃ বিভাগাঃ
 প্রদেয়াঃ বাঘ্যাম্বা অত্যা পরিপতনোদ্রগমণী, চরণোৎপাদয়োঃ অন্তরালৈ নর্থে একস্য
 বাঘ্যাম্বঃ পরিপতন' অপরস্য সৌদেগমঃ ইত্যনর্থার্থেভ্যমন্যে ইত্যর্থঃ, (এতেনাবিখ্যামাসুভিসর্জন'
 ধনিতম্) দৃশ্যন্তাম্ কথং, অর্থাৎবিনিদনায়াবলীক্যনাম্ ।

অত্র দৃশ্যন্তুপ্তেতি অল্পনালানুকথা সক্রুতস্যাম্ ৭ জ্ঞে কান্তুপাশাধিহারঃ । প্রহৃষিষৌ
 ভগম্ ।

অন্যত্রি স্লোকঃ "সন্দৃষ্টাঃ কুবলয়িনৌ মুখৌ বিভাগাঃ" ইতি স্তবদ্বয়বচনমাত্রৈশ্চ কৃতদৈবত্ব
 স্তববচনবহিতপ্রথমার্ধে বিশ্বস্ত ইত্যনুসন্ধেয়ম্ ।

(২৫) সৌদেগমিতি, মকরন্দৌকবিনীদনৌপদীষ্যৎ এবাবৌদধৈগদিতুঃ ।

(২০) কথমিতি । প্রতিপত্তা মদমিচ্ছিতাঃস্বাভবোনে যস্য' অনবধানবশাদ্বিরহিত'

(২৭) মক । হউক, এইপ্রকার প্রিয় বহুপ্রকৃে অল্প বিষয়ে সঞ্চালিত করি ।
 বহুপ্র মাধব ।

(২৮) এই স্তবোত্তরে মনমতঃ হংসবিশেষেব পাখাধারা বিকস্পিত বিকসিত ও
 বৃহদুপান বেতপদ্মশালী এবং শোভাধারা অবিরহিত প্রবেশসকল অক্ষয়লের
 নিপতন ও উদ্গমের মধাসনহে অবলোকন কর ।

(২৯) (উত্তরে মসিত মাধবেব উচ্চন)

वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितामासक्तवासं पयः,
 पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्जृम्भितं जालकैः ।
 उन्मीलकुटुञ्जप्रहासिषु गिरैरालम्ब्य सानूनिह,
 प्राग्भागेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मीघैर्वितानायते ॥ (३९)

यदा सास्रथा सत्याय अन्यतः प्रवृत्तः अन्यस्मिन् गन्तुमारब्धः । प्रसीद मां प्रति प्रसन्नो भव ।
 सावहित्ति मद्रुक्त्वाकर्षणैर्दयः ।

(३९) वानीरिति । इह अस्मिन् स्थाने निकुञ्जैः सतादिपिहितोदरस्थानैः सुमन्विताः
 सरितो नद्यः निकुञ्जसरितः (शाक्यार्थिनादित्वात्प्रपदलोपी समासः) तासां पयो जलं वानीर-
 प्रसवैः वेतसकुसुमैः (करवभूतैः) आसक्तः संलग्नः वासः सौरभं यस्मिन् तयासूतं सत्
 वं स इति शेषः । पर्यन्तेषु च तासां नदीनां तटप्रान्तेषु च यूथिकासुमनसां जालकैः कौरकैः
 (चारको जालकं क्लीबे कालिका कौरकाः पुमानित्यमरः) उज्जृम्भितं विकसितं (भावे क्तः) ।
 तथा मीघैः उन्मीलकुटुञ्जानां विकसत्कुटजकुसुमानां प्रहासिषु प्रकृतहासयासिषु गिरैरदेः
 प्राग्भागेषु ऊर्ध्वप्रदेशेषु (प्राग्भारिष्विति पाठे तु शिखरैधित्यर्थः) सानून् एकद्वैवान् आलम्ब्य
 आश्रयीकृत्य शिखण्डिताण्डवविधौ मधुरनृत्यव्यापारि वितानायते उपरिवर्षित्वेन धन्दातपवदा-
 यन्ति । एतत् सर्वं विपविनोदनार्थं पश्यत्यर्थः ।

अत्र कार्येण प्रकृते मीघे प्रकृतयुवकानां छायादिविशिष्टे समासत्वे नर्त्तकव्यानुष्ठाने
 उपरि विस्तारितस्य धन्दातपस्य व्यवहारसमारोपात् समासोक्तिरङ्गदारः, स च वितानायत इति
 कर्त्तृगतीपमया मदीयन्ति । शार्दूलविकीर्णितं इमम् ।

(३०) मरुः । आनार कथित विषये ज्ञान ना हृदेतेइ उक्तिः अनाज गमन
 कविते आरुञ्ज कविते केन ? (निधान केनिरा उ उक्तिः) मये ! अमर
 इ०, मेव—

(३०) एहै स्थाने निकुञ्जमधित नदीव जल वेतसगुणेश्च गङ्गशूङ्ग हृदय
 वर्द्धमान आह्वे । नदीर उटप्रवेशे यूथिकासुमनस कलिकुसुमस विकसित
 हृदयह्वे, एवमेव मेषकल विकसित कुटजगुणेश्च अकृष्टे हासविशिष्टे परकृतेर
 उर्द्धभागे साह्य अवगमन कविर्वा मधुरदिगदे नृत्यावस्थाने चञ्चातपेव त्वाय
 आचरण कवितेह्वे ।

অপিচ।

জুভাজর্জরডিম্বডম্বরঘনশ্রীমংকদম্বট্র মা
শৈলাভোগমুখো ভবান্ত, ককুম: কাদম্বিনীশ্যামলা: ।

উদ্যতন্দলকান্তকেতকমৃত: কচ্ছা: সরিত্‌স্বোতসা-

মাঝিমূর্তশিলোম্বুলোধুকুমস্মেরা বনানাং ততি: ॥ (১২)

মাধ। সখে! পশ্যামি, ক্রিন্তু দুরালোকরমণীয়া: সম্মতি
অরঞ্জনমুখ্য: তত্‌কিমিতত্‌। [মাস্তম্] অথবা কিমগ্যত্‌। (১৩)

(১২) জুমেতি: শৈলাভোগমুখ: পর্বতশান্তবর্জিবিলুতভূমিমাগা: শ্রুভয়া বিকাশন
(জুভা বিকাশজুভয়োরিতি বিশ্ব:) জর্জরস্য মিথিলদলস্য ডিম্বস্য কুমসমোচকস্য (ডিম্বো-
স্তম্ভেপি ব সৌক্যে ইতি ধরণি:) ডম্বরেখ সমারম্বেখ (ডম্বরৌস্ত্রী সমারম্ব ইতি বিশ্ব:)
ঘনশ্রীমলা, নিষিডম্বীমাশ্যালিন: কদম্বট্রমা: শ্রীপদাদপা: যামু তথাভূতা: ভবন্তি। ককুম:
দিগ্‌। কাদম্বিন্যা মেঘমালয়া (কাদম্বিনী মেঘমালা কাদম্বকৌ চ কথ্যত ইতি শাস্ত্রত:)
শ্যামলা, শ্যামবর্ণা: ভবন্তি। সরিত্‌ স্বোতসাং নদীপ্রবাহাণাং কচ্ছা অনূপসহস্রপদেয়া:
(ললপ্রায়সমূখ' স্যান্‌ পু'দি কচ্ছস্বয়বিধ স্বন্যসর:) উদ্যতি: উদ্যদমানৈ: কন্দলৈ: নবানুগৈ:
(কন্দল: কলট্র কন্দে মন্যমানদুরসহুয়োরিতি নৈদিনীকার:) কান্‌লান্‌ মনৌহরান্‌ কীতকান্‌
কেতকৌহরান্‌ বিবতি ধারণ্যনৌতি তথোক্তা, ভবন্তি। তথা বনানাং ততি: শ্রেণী মাঝিমূর্তৈ:
সদরনৈ, শিলোম্বুলোধুকুমসৈ কদলৌপুলোধুপুযৈ: (শিলীম্বু: কদলৌপুযৈ করতিপুটকাছাযৌ-
রিতি বিশ্ব:) সেরা সছাসা ভবন্তি। আকম্বিনীদদার্যনৈতামপি সর্বাণি পশ্যেত্যর্থ:।

অত্র বর্ষাকালবর্ষনৌপযুক্তলিন প্রসুতানাং শৈলাভোগমুখশ্রীমামিকমবনক্রিয়ামিসম্বন্ধা-
শুল্কযোগিতাবদ্যত:। তস্য চ হৃদয়ানুদাস্যলহারিণ স'ছটি:। মার্জ্জবিক্রীড়িত' হৃদয়'।

(১৩) পশ্যামীতি, সর্দুকানি সর্বাণ্যেব তবানুগৌধাদলৌক্যামৌখ্যর্থ:। স্মরতি

(৩২) আবণ্ড দেব। পূর্কতপ্রাস্তবর্জী বিহৃত ভূমিভাগ বিকাশ শিখিলন
কুহমগোলোকের সমারম্ভে নিবিড় শোভাশাগী কদম্ববৃক্ষ বুলু হইতেছে। বিক-
সকল মেঘমালায় শ্রীমবর্ন হইতেছে। নদীপ্রবাহের সলপ্রায়প্রবেশ উৎপত্তমান
নবানুগের সমগীর কেতকৌবৃক্ষ সকল ধাবণ করিতেছে, এবং বনশ্রেণী সমুৎপত্ত
বনলৌ ও লোভপুশধাবণ দ্ব্যন্তবুলু হইতেছে।

(৩৩) মাধ। সখে! তোমার কথিত সমস্তই আমি দেখিতেছি। কিন্তু

उत्प्लुहाङ्गुनमर्जवासितवहत्पोरस्तम्भानिल-
प्रेक्षीलखलितेन्द्रनीलशकलस्निग्धास्वदुशेषयः ।

धारासितवसुन्धरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना

वर्मान्भोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिनो वासराः ॥ (३४)

नालमौविरहागुभवकाञ्चि, दुरालोकाय ताः रमणीयाश्चेति तयोक्तोः रमणीया अपि कामीहीपक-
तया विरहिणा मादमो दुःखैर्नैवावलीकनीया इत्यर्थः । तत्रोक्तान् एतन् अमानिबर्द्धज्ञानमेव-
पदायांशामाप्रविनीदनीयायलेनोदाहरणं किम् ? किमर्थम् ? सर्वत्रभिन्नस्य दिग्गुह्यदस्यवानुचित-
मिथेति भावः । अनुपपत्तिरपि दुःखकरपदाशंभानमेवैवा नदीयदुर्भाग्यत एव मनीषवर्ति-
त्वाहादुपदुःखानुभवो दुःखरिहरणीय एवेति श्रीकौशल्या सासमाह—अथवेति । अथत्
ममाशान्भिकारादपरं किं ? किञ्चिदपि नास्तीत्यर्थः ।

(३४) तदेव कनर्दपमाह—उत्प्लुहेति । उत्प्लुहेः विकलितेः अङ्गुलमर्जः अङ्गुल-
कुमुमसानकुमुमैः वासितः सुरभीकृतः गङ्गान् प्रवान् पीरसाः पूर्वदिक्प्रभवः यो मञ्जुश्रवति-
विशेषः (मञ्जुश्रवतिविशेषे स्यादिति मैदिनीकारः) तद्वदितः अश्लिः मञ्जुश्रवितः प्रचण्डवायु-
रित्यर्थः, तस्य प्रेक्षीयते चान्दोलनेन स्तलिता विवृता इन्द्रनीलशकलवत् मरकतमण्डितवत्
स्निग्धा अस्वदुशेषोर्वादिपञ्चिर्गुणैस्तयोक्ताः । धाराया वर्षाधाराया सिङ्गाशाविता या वसुन्धरा
मैदिनी तथा सुरभयः सुगन्धाः । तथा वर्मान्भोः वीषवर्षावपीषीं विनमादमो अवीतल-
वर्धमानत्वे तयोः वीषविगमस्य अथ वागमस्य ऐक्येः । व्यतिकरये कस्यकेण वा श्रीः श्रीमा
तां बोद्धुंश्रीर्षं येष ते तयोक्ताः स एव मानया सङ्ग रिहरणदुःखलाभाय ये पूर्वदिक्स्थित्याह-
एव वासराः दिवसाः प्रागाः अश्लिन् मापतीविरहसमये लम्बाः । तथावातपरं किं ममाशान्भिकर-
गिति भावः ।

अत्र वर्षादुपविशेषे गच्छत्ये अथ इति सामान्यवचनान् विशेषे अविशेषात्कौशल्याः । द्वितीय-
पादे कुशोपनासङ्कारः । शार्ङ्गलविकीर्तितं गतम् ।

এই বনভূমি বনশীল হইলেও সম্পত্তি আমার পূর্বলোকনৌক, অতএব অশ্লি-
হিতান্নানার্থ এই সকলের উবাচরণ কেন ? অথবা আমার অশ্লিহিত ক্রি
কি আছে ?

(৩৪) বাদ্যতে বিকসিত অর্জুন এবং সানকুশনে অগ্নীকৃত ও প্রবহমান
পূর্বাধিকের কথা বারুৎ আন্দোলনে মরকতমণিগণের সার বেধঃশ্রী বিহাত
হইলেই, আনু ৩-বর্ধনসিদ্ধ যেদিনো বাবা অগ্নীকৃত এবং শ্রীম-বিগমের ও

[निःश्वस्य ।] एवं पय्यंवसितप्रायेव नो माधवं प्रति प्रत्याया ।
[सभयं विलोक्य ।] कथं प्रमुग्ध एव ? । [आकाशे ।] सखि
मालति ! किमपरं । निरनुक्रोशासि । (३७)

अपहस्तितवान्भुवे त्वया विहितं साहसमस्य दृश्या ।

तदिहानपराधिनि प्रिये सखि ! कोऽयं करुणीञ्जितक्रमः ॥ (३८)

(३७) मञ्जुति । कोऽपि अनिर्वचनीयः, अतिदारुणो अतिभीषणः, दशाविपाकः
श्वस्यापरिणतिः । वज्रमथेन वज्रवत्कठिनहृदयेनेत्यर्थः, वयस्ये दृगवस्थाशालस्य-
मरणादिति भावः । कोऽपि अतीवानुचितः विनोदः शोकनिवारणोपायः । (शोकोद्दीपक-
पदार्थानामेव शोकातिवारणोपायत्वेन प्रदग्नादनीचितत्वमिति मन्तव्यम्) पय्यंवसितप्रायेव परि-
समाप्तप्रायेव । अतःपरं जीवनधारणसाशकत्वादिति भावः । प्रमुग्ध एव अचेतन एव । किमपर-
मिति कथयामीति शेषः, अतःपरं दृष्ट्वेत् तत् सर्वथैवावबलव्यमिति भावः । निरनुक्रोशासि
यः स्वजीवननेरपेक्षया श्मशानचिन्ते ता रचितवान्, तस्यैवमदत्तव्यदशायां समुपस्थिताया-
कप्यनागमनात् सर्वथैव निर्हयासि । "तत्र नोडे जने प्रोक्तायुति" रिति लक्षणादेव "द्रुति"-
नाम विमर्षसन्देशम् ।

(३८) अवेति । अपगतो हस्तः आधिपत्यं येषां ते अपहस्ताः, अपहताः हताः अपहलिताः
(करोत्यर्थेणलादपहस्तशब्दात् कार्मणि कः) अपहसिताः अनपेक्षानार्पणेनाधिपत्यत्यागः कृताः
बान्धवाः पित्रादयो यथा तदाभूते । सखि ! मालति । त्वया अप्यं माधवस्य दृश्या प्राप्ति-
वासनया साहसं विहितं श्रयमेवान्नार्पणान् साहसमनुष्ठितम् । तदस्मात् अनपराधिनि
अपराधस्यै इह अस्मिन् प्रिये माधवे कथयथा दयया लज्जितः विरहितः अथ' अन्धिम्रास्य-

(३७) मञ्जु । अस्मृति वरुण माधवैव अवस्थागविषयम् अनिर्लक्ष्यनोर उ
अतिभीषण । (अस्मिन् विस्मयन कविते करिते) वरुणेश्वर कठिन हृदय आसि
आवाव अमुचित शोक निवावपेय उपाय अवगहन करिशास्त्रि । (निवास त्याग
कविशा) माधवैव अति आनादेर अज्ञाशा एवै प्रेकावे परिमवापुष्टश्राव ।
(छन्देव सहित अवलोकन कविशा) एकै एकवावे अज्ञतनई वे हईशास्त्रे ।
(उर्द्धे अवलोकन कविशा) मञ्जु ! मालति ! आव कि वनिव ? तूमि अज्ञात
निर्दया हईशास्त्रे ।

(३८) सखि मालति । तूमि ईशारई प्राप्तिनोते प्रियानि वाक्वगर्णव

कथमद्यापि नोच्छसिति, हन्त मुषितोऽग्नि देवेन । (३८)

मातमातर्ललति हृदयं, ध्वंसते देहवन्धः.

शून्यं मन्ये जगदविरतञ्जातमन्तर्ज्वन्नामि ।

सौदमन्त्रे तमसि विधुरी भञ्जतीवान्तरात्मा,

विश्वङ्मोहः स्वगयति, कथं भन्दभाग्यः करोमि ॥ (४०)

सपुत्रमवेति दर्शनात्पंचदशः क्रमः तत्र अत्रष्टाः उः सौदमः । सर्वदेवतासौचीन इति भावः ।

तदापराधवत्तु विद्यापि तत्कार्यनिर्देयव्यवहारीतुदादलीकृतान् कारणात्मात्मानुबन्धाय ऋतुदनिनिचकनिनावनालहात् । तद्वचनं यदा दर्शये—

विभावना विना हेतुं कार्यात्पंचं ददुष्यते ।

उदात्तुदनिनिचवान् सा विद्या परिधीतिता ॥ इति ।

मुन्दतोऽपत् ।

(३८) उदन्ति । अद्यापि ऋतुनापि, नोच्छसिति चेतनी न भवति, मुषितोऽग्नि वदस-
माधवदपान्मूल्यवस्तुहरदेन चोरितोऽग्नि ।

(४०) समतीव विपश्चः कामन्दकीं स्वोचदति—मातर्भावति, विपश्ये विवक्तिः । मन हृदयं ददति विधीये भवति । सर्वत्र वयस्य माधवस्य हृदयस्थादर्शनेति शेषः । देहवन्धः हृदयदादिदमिः ध्वंसते मुष्यति । जगत् सुवनं शून्यं ददुविरहितमिह मन्त्रे ऋतुमनामि । तदा अविशता विद्यात्पदिता ज्ञाता मनानो दक्षिन् तद्वयदा स्तानदा अन्तर्ज्वं ज्वलानि दक्षी भवामि । विधुरः समतीव व्यापुः अन्तरात्मा सौदन् चरसादनादमानः अन्तर्ज्वीति अन्तं समतीवराटं दक्षिन् तमसि अन्तकारि भञ्जतीव विधीनं भवतीव । तदा मोहः अज्ञानं विश्वङ्मोहः स्वगयति इन्द्रियहरीराहपोति । तद्वान् नन्दभाग्यः कथं कथं चिं करोमि । कथमि भवतीकातोपावर्तयशादितुं न शक्नोतीति भावः ।

आविण्डा मूल कदिसा इदं आचार्यदत्तम अति माधम कदिसाह । तत्र एवम एहै अन्नदावी त्रिं माधम करुणादित्त एहै रादशात्र किञ्चन ?

(३९) केन एवमत्र मूर्खेण वहेत ना ?/कारो देव आनां मर्खेव हृदयं कदिसाह ।

(४०) मोहः ! कामन्दकि ! (माधवत्र एहै अन्तर्भावने) आनां हृदयं विधीनं श्रेयतेह, उदणतावित्र अविण्डनं नव हरेतेह । एहै अन्तं देन मूलं

कट' भोः कष्टम् । (४१)

बन्धुताहृदयकौमुदीमहो, मालतीनयनपूर्णचन्द्रमाः ।

सोऽयमद्य मकारन्दनन्दनो, जीवलोकातिलकः प्रक्षीयति ॥ (४२)

हा वयस्य माधव !

गात्रेषु चन्दनरसो हृदि शारदेन्दु-

रानन्द एव हृदये, मम यस्त्वमासीः ।

अत्र शब्दं मन्थं इत्यभावोत्प्रेक्षा, मञ्जतीवान्तरात्मेति वाचाक्रियोत्प्रेक्षा, तथा "मन्द-
मायः किं कपोमौ"ति वाक्यार्थे प्रति पूर्ववर्तिवाक्याधांशं हेतुत्वान् वाक्यार्थहेतुकं काव्य-
लिङ्गत्वाद्वाद्वा इत्येतेषामद्वाङ्मिभावेन सङ्करः; मन्दाक्रान्ताङ्गनम् ।

अयमपि श्लोकः "हा हा दीवि ! स्फुटति हृदयं स'सते दीहवन्ध" इति प्रथमवर्षीन
स्तवैषम्य उत्तररामचरितवतीयादे परिश्रयत इत्यनुसन्धेयम् ।

(४१) कटं दुःखं "भो" इति तदाविश्रयद्योतकमन्थयम् । विवादे एव हि शक्तिः ।

(४२) बन्धुतेवि । बन्धुतायाः बन्धुसमूहस्य (रामजनेत्यादिना समूहायै मल्) हृदये
मनसि कौमुदीमहः समतीव प्रीतिजनकत्वात् ज्योत्स्नीत्सवस्वरूपः, मालतीनयनयोः पूर्णचन्द्रमा
समतीवाज्ञादकरत्वात् पूर्णमाचन्द्रस्वरूपः, मकरन्दस्य मम मन्दनः आनन्दवर्द्धनः तथा जीवलोकात्
स'धारिसमूहस्य तिलकः मूषणविशेषस्वरूपः अयं ननुपरीवर्त्ती स जीवन्त्यादिभिः प्रसिद्धः
माधवः अथ प्रलीयते प्रियतमाविरहदुःखेन मियते । अहो अतःपरं किं विधावकारणमिति
माधवः ।

अत्र निरहमाकाङ्क्षकालङ्कारः । एवं "यः सामान्यगुणोद्देकः समुपातिगयो मह"
इति लक्षणादगुपातिगयो नाम नाश्लेषणम् । एयोऽज्ञातमम् ।

मने करि तेहि । अविश्रांष्ट मश्रापेरे मधो मद्य हई तेहि । बाकुल अश्रवाया
अतिशर अंसर हईस केन गात्र अककारे निर्मञ्जित हई तेहे, अउ एव मन्-
ताग्य आमि कि करिव ?

(४१) अहो कट अहो कट !!!

(४२) बाहुवर्णनेर ह्रस्वेव ज्योत्स्नार उंसवस्वरूप, मालती नयनेव पूर्णचन्द्र-
स्वरूप, जीवलोकेर तिलकस्वरूप, ७ मकरन्देर (आमाव) आनन्दवर्द्धन एहि
पुत्रोवर्त्ती मर्कजनप्रसिद्ध माधव (प्रियतमाविरहे) विनीन हई तेहे ।

মক । [সৌচ্ছাসম্ ।] অয়মচিরধৌতরাজপটুর্চিরমাংসল-
চ্ছবিন্নবজলধর: তোয়শৌকরাসারেণ মে বয়স্যং জীবয়তি, দিষ্ট্যা
জগদুচ্ছৃষিতং তাবত্ । (৪৬)

মাধ । তল্লভ্যমত্র বিপিনে প্রিয়াবার্ণাহরং করোমি । [বিলোক্য ।]
স্বাধু, স্বাধু । (৪৩)

তথামৃত ।) সছধরং সখ্যায়' মাং কথং কিমথ্যে অনুরক্তবেতমং' ত্বা প্রতি সমতীহানুরাগযুক্ত-
মানসং' ন মন্বসে তাড়ীকরোসি ? তদ্বীকারে জৈবমীচখ্যাবিনরথমুধরাপ্রদানঘ সম্ব-
দিতি ভাব: ।

অপরবর্ত্তং' হৃগম্ । হৃগ্গচ্ছবন্তু—“অযুজিননরল্লাগুধ: সমী' তদপরবর্ত্তমিদং' ন
জীহ্বরা"বিতি ।

(৪৬) সৌচ্ছাসমিতি, উচ্ছাসেণ মাধবস'শালাভদর্শনজনিতানন্দোদয়েন সঙ যথা
স্বাভবিত্যর্থ: । অচিরধৌত: সত্য: পরিষ্কৃত. ধৌ রাজপট: শ্যামবর্ণমণ্ডিবিশেষ: তটুর্চিরা
রমণীয় মাংসভা পরিপুষ্টা' ব কৃষি: কান্দিয়ংস তথামৃত: মবজলধর:, সুননমীষ: তোয়-
শৌকরাসারিণ অম্লুত্বধারাসম্পাদিন, জীবয়তি' ঐতন্যমাপাদিতবান্, (অতীতশানীথে
বর্গমানা) দিষ্ট্যা মদীয়সৌভাগ্যে'ন, জগত্' মুক্তং' উচ্ছৃষিতং' মাধবস'শালামিনৌচ্ছাসং' মানং' ।
অন্যদা মাধবে'ন সঙ্ঘে'ব জগত' যবৌচ্ছাসজিরৌ:মবিষ্যদিতি ভাব: ।

(৪৩) তত্ কথং—কিন প্রকারেণ, প্রিয়ায়া মাজন্যা:, বার্ণাহরং' দূতং' করোমি । বহু-
কালসিপাতাত্ প্রিয়ায়া' সন্ধ্যায় সমপ্রতি মনুজ্ঞমন্ত্রবার্ণায়ে'যথমাবয়্যকং' কিস্বজিন্ বিপিনে
নুপপুত্রলোকামাবান্ ক' প্রেথ্যানীতি ভাব: । বিলোক্যেতি' মৈষমিত্যাदि: । তল্ল'ব দৌল্য
মনসি' জ্ঞাননে'নাচ্—স্বাধুস্বাধিতি ।

দায়ণ । আনায় হাঅবিমিশ্রিত প্রতিবচন প্রবান কব । হে প্রিয় মকরন ।
আমাকে অপরুচ্ছিত বনে কবিতোছ না কেন ?

(মাধবের সংজ্ঞালাভ)

(৪৬) মক । (আনন্দোদয়ে'কের সাহিত) অচিবপরিষ্কৃত বাল্পগুণ্ডকের
(নীলবর্ণ মণিবিশেষের) স্রাব বনোহব ও পবিগৃষ্টে কাঙ্ক্ষিণালী এই নুতন
[মেঘ জলবিন্দুধারাসম্প্যাত ধারা আমাব প্রিয় বয়সকে জীবিত করিয়াছে ।
আমাব দৌড়াগাফবেই জগৎ আনন্দিত হইল ।

पीरस्तो वा सुखयति मरुत् साधु संवाहनाभिः ?

विश्वगुर्विभ्रत्सुरपतिधनुर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ॥ (५०)

[आक्षेपः ।] अये ! प्रतिरवभरितकन्दरानन्दितोक्तफल्गुनील-
हकलकैकानुवन्धिना मन्द्रहृद्भूतेन, मामनुमन्यते, यावदर्थये ।
। वन् जोन्त ! (५१)

वाक्यः । विरहिणादेव प्रथमं प्रियाश्लिङ्गनिवपकः प्रथः । तथाचैवेन समतीव प्रियाश्लिङ्ग-
हा भवति । चाविर्भूतेन चञ्चलरीतुप्रमेण प्रथयेन प्रीत्या सुमुखाः प्रह्वप्रात्याः पातका वा
। भङ्गने सेवने कश्चित् ? किं ? मकरन्दो यदा सा विहाय स्त्रामिनापदिहयेष्वव यत-
। या चातका अपि ता विहाय गता वेद्याभवः । एतेन समतीव मकरन्दसन्निधानेच्छा,
। अखनसिनीये मकरन्दश्रादशनेनीन्मादावस्था च व्यजते । पीरसाः पूर्वदिग्भवः (वर्षाकाले
सूयते एव वायोः प्रायश्च सङ्गतात् पीरसा इति खड्गपदिसीययम्) मरुत् पवनो वा संवाहनाभिः
सपक् प्रेरणाभिः (हस्तपदनहर्नादिभिय) साधु कथम् यदा साधया सुखयति कश्चित् ?
। आनान्दितं करोति किं ? यदा कलहंसः सन्निधि गो विहायान्वय भवति, तथा वापुस्मि
। तं परित्यज्य गतो वेद्याभवः । एतेन कथम् कलहंसयुवाजामेच्छापि व्यजते ! विश्वक् सूयतेः
सुप्तो प्रियं विषत् धारयत् नागारामद्वितलेनातीव अनोदरमित्यर्थः, सुरपतिधनुर्दिष्टधनुः
सञ्च तव विह्वं तनोति विलारयति कश्चित् किम् ? यदा समाभरणदिकनिदानो-
नयत्वं व निवतं तिष्ठति, यदा तथाप्याभरणमृतमिन्द्रधनुर्निवतं तिष्ठति वेद्याभवः । एतेन
। आमरद्वारसम्प्रापि स्थित चन्द्रादावस्त्येन नागविधेच्छाया एव सञ्च इति विमाननीयम् ।

अत्र मेषविद्यातीरालिङ्गवदपकायैष नागकनापिहायवहारसमारोपात् मज्जनदप-
कायैष चालके वपस्ववद्वारसमारोपात् संवाहनदपकायैष पवने मरुत्पदद्वारसमारोपात्
। विह्विलारदपकायैषेन्द्रधनुषि भुवपद्वारसमारोपात् चतारः समाधौकलदाया,
। कलकलीमिति श्लेषादुवाचय इच्छावद्वारे दयेषां परस्परनेरवेच्छान् संघटिः । मन्दा-
। क्षान्ता इत्यम् ।

(५१) आक्षेपः । प्रतिरवभरितासु गर्भप्रतिभ्रजिपुष्पां सुन्दरान् शुभासु (अश्लितान्

दर ? पूर्णमिच्छेत्तव वाह मनाद् पविडानना शदा तानाके सूरो क-
कि ? एव नर्कालोलावे लीशारी ईश्वर्य तेषां सौन्दर्यहिह विहा
करे कि ?

মাধ । ধিক্ প্রমাদঃ । (১৫)

নবেণু সৌধুপ্রসবেযু কান্দিহঁমঃ কুরঙ্গীযু গতং গজেণু ।

স্বতাশু নম্ভলমিতি প্রমথ্য, ব্যক্তং বিমক্কা বিপিনে প্রিয়া মে ॥ (১৬)

হা প্রিয়ে মালতি ! [ইতি সূচ্ছঁতি ।] (১৭)

(১৫) মাধেতি । নিজনিস্বরূপে এবাৎ ধিক্‌শব্দঃ । প্রমাদঃ অনবধানতা, অস্বাভ-
নামিতি শেধঃ । অস্বাভমবধানে স্তি বচনামাশঙ্ক্যেণ মালতীবিমানস্বাস্থ্যবদিতি মাধঃ ।

(১৬) অনবধানতয়াঃ কনং দর্শয়তি—নবেণ্ডিতি । নবেণু অধিবিকসিতেষু সৌধুপ্রসবেণু
সৌধুস্ব কুসুমেষু কান্দিঃ তস্যা গৌরবং দৃশ্যত ইতি শেধঃ । কুরঙ্গীযু মগীযু ইত্যঃ, তস্যা-
স্বভাবলীকনানি দৃশ্যন ইতি শেধঃ । গজেণু স্তিষু মতং তস্যা মন্থরমমনং, তদা স্বতাশু
বৌদ্ধনু মম্বলং তস্যা অনবননভ্রমাবলং দৃশ্যত ইতি শেধঃ । ইতি উত্তোঃ বিপিনে অধিন্ বনে
প্রমথ্য মক্কা মে মম বিয়া মাধতী ব্যক্তং স্বপৎ তদা স্বাশুচা বিমক্কা সৌধুপ্রসবাদির্বিধিমণ্ড
নোতা । অস্বত্যা সৌধুপ্রসবাদিষু বনুকান্দ্যাঈর্দর্শনাসম্বন্ধাদিতি মাধঃ ।

অত্র দৃশ্যত ইত্যাদি ক্রিয়াপদাভা সৌধুপ্রসবাদির্বিধিত্ব কণ্ঠপদস্য স্বামাধেপি ন নূন-
পদলভ্যে; এতাঃপ্রসবে ক্রিয়াপদকণ্ঠপদাভ্যাংকারস্য সুধিয়ানুগ্ৰহেবক্তব্যাদিবি সমালোচ-
নৌশম্ ।

অত্র প্রাণীন্দ্রাদবস্ত্রেন মাধেইন সৌধুপ্রসবাদিকান্দ্যাঈষু মালতীকান্দ্যাঈনিদাবধারোক্ত
স্বাভ্যাশেযামাধেইন ন নিদগ্নোলাভ্যঃ, পরন্তু ব্যক্তম্বদলীকনৈবান্দ্রকল্যাণাখ্যক্রিয়োক্ত-
প্রখালদ্বার ইতি । ভবেন্দ্রবজ্র ভ্রমজুঘো. সঙ্করভূগোপনাতিঃশম্ ।

(১৭) উক্তবিম্বাবধিকসনেন মালতী মরশ্বাবধারোক্তিবধি—“হা প্রিয়ে মালতী”তি ।
ইতি শূগ্ৰক্লেব, সূচ্ছঁতি সূচ্ছঁতা প্রাণীতি । উক্তবধেব মরশ্বাবধারবধেঃ সূচ্ছঁতামিতি উক্তঃ ।

রূপ চন্দ্রকে অতিক্রান্ত কবিতোচ্ছঁৎ হা পিতঃ ! হা মাতঃ ! অগবতি কাইন্দুকি ।
আমাকে রক্ষা কব, বক্ষা কব । মাধবের অবশ্য নিবাক্ষন কব ।

(১৫) মাধ । আমাধিগকে ধিক্ । আমাধেব কি অনবধানতা ।

(১৬) নূতন বোধকুসুবে প্রিয়তমার কান্দি, হরিণীতে প্রিয়তমার চক্ৰ
অবলোকন, হস্তীতে প্রিয়তমার মস্ত গমন ও লতাতে প্রিয়তমার মস্ত
পরিদৃষ্ট হইতেছে । অতএব মনে হয়, হৈশ্যাই আমার প্রিয়তমাকে এই অবগণ
অকিয় বিতাপ করিয়া নিরাছে ।

(১৭) হা প্রিয়ে ! মালতি ! (এই কথা বলিয়া মাধবের সূচ্ছঁতা)

मक । सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राणनाथे
 कथमिव सहपांसुक्नोद्धनप्रौढसखे ।
 प्रियजनविरहाधिध्याधिखेदं दधाने,
 हतहृदय! विदीर्य्य त्वं द्विधा न प्रयासि ? (५८)

माध । [आश्रयोत्याय ।] सुलभातुकारः खलु जगति वैधसो
 निर्मापसखिवेयः, भवतु एवं तावत् । [उच्चैः ।] अयमहं भोः,
 प्रथिपत्य भूधरारखवारिणः सत्त्वान् विज्ञापयामि सुहृत्समवधान-
 दानेन मामनुगृह्यन्तु भवन्तः । (५९)

(५८) सुहृदीति । गुणनिवासे विदाविनयादिस्वर्गसदगुणनाथे प्रेयसि प्रेयाणां देहे
 प्राणनाथे भाषाणां निवसति (येन विना प्राणधारणमेवास्म्यं तयामूने इति भावः) तथा सह,
 पांसुक्नोद्धनात् मिलित्वा सुखित्वेनान् आश्रयणादिवयः, प्रौढं हृदमात्रेण सत्त्वात् सख्यं यस्या
 यन्निन् तयामूने सुहृदि किञ्चिन् अस्मिन् माधवे प्रियजनस्य प्रियतमस्य मानसा विरहेण विद्वेष्ट
 य आधिः मानसी व्यथा (पुंस्त्राधिर्मानसीव्यथेयमरः) स एव व्यथिः दोहा तस्य खेदं यत्प्रतिपाति-
 शययातनां दधाने धारयति सति हे हतहृदय ! कुतसिदचित् ! त्वं द्विधा विदीर्य्य
 कथमिव (इवशब्दो वाक्यान्तरात्) चिन्तये न प्रयासि न गच्छसि । ईदमवस्थायां मां विहाय
 त्वं गमनमेव सर्व्वयातुचितमिति भावः ।

अन माधवीयमभुताया अनुसूनीयतप्रतिवादानामिवायेष विमोचयानां प्रयुक्तवान् परिहरा-
 लडात् । गात्रिनोद्धनम् ॥

(५९) माधेति । आधस खियन्कारनरं शयनेन लक्ष्यवैतयः आवात्वं लभ्या ।
 वैधसः प्रसारतेः निर्दायसद्वेयः सृष्टिप्रकारः सुलभः अकलहायः अनुकारः मान्यं येन
 तादृशः विधिनिर्दिष्टवस्तुमानिकेयानास्य सादृश्यं प्रारय एव इत्येत इयर्थः । तथाच लोषु-

(५८) मक । विदाविनयानिदृशेणव आश्रय शिखरैर्धे प्राणैर निद्रया
 उ मिलितं हरेण सुखित्वेना हरेते च्छ लोषयानौ किञ्च माधव शिखरमेव
 (मानसी) विवहन्नित मनोवाधात्तत्र व्याधिर् अतिशय वातनासुत्तव करिहा
 हे कुतसिठिठि ! कुनि विवाविरीर्ण हरेण वादेतेह ना केन ?

(५९) माध । (आश्रय हरेण उद्धेण) विवाकार निर्माणप्रकार प्राणनाथे
 सुलभसन्नुत् । सुतवां लोषकुसुमवाक्यान्तिके मानसीर काकाविर सन्नुत्

भवद्भिः सर्वाङ्गप्रकृतिरमणीया कुलवधुः ।
 रिहस्यैर्दृष्टा, वा विदितमयवास्थाः किमभवत् ।
 वयोऽवस्थां तस्या शृणुत, सुहृदो ! यत्र मदनः,
 प्रगल्भव्यापारधरति हृदि मुग्धय वपुषि ॥ (६०)

कुसुमकान्त्यादिषु मालतीकान्त्यादीनां सादृश्यादेव न मालतीविभक्तभ्रमी ज्ञात इति भावः ।
 नैव, एवं तावद्भवतु, लोचं कुसुमकान्त्यादिषु मालतीकान्त्यादिसादृश्यमेव भवतु, तदापि सा
 जीवन्तिर्यः । चञ्चैरिति कथयतीति श्रियः । भूधरारण्यधारिणः यैलकात्याविचारिणः सञ्चान्
 प्राणिनः । अथमानदानेन मद्रचनाकण्ठे चित्तमत्रिविधवितरणीयम् ।

(६०) विद्यापनीय कथयति—भवद्भिरिति । इहस्यैः एतत्पञ्चतवनामस्मितैः (अनेन
 विशेषेण सञ्चानां मानवीदशंनञ्चानयोर्गोथिता सृष्टिता) भवद्भिः सञ्चैः सञ्चान्तेषु वदनावयवेषु
 प्रकृत्या सभाविन रमणीया रम्या (नतलङ्कारसम्पादितसौन्दर्येणेत्याशयः) कुलवधुः काचित्
 कुलललना (वारनासीकुलमवाचल्यादिदीवरहितेत्याशयः) दृष्टा वा ? 'वाचुषप्रत्ययविषयी-
 क्ता किम् ? अथवा न दृष्टा चेत्तदा, अस्याः कुलवधा- किमभवत् जीवनं मरणं अन्ये माप-
 हरणं वा किं वर्षं तत् विदितं ? प्रामाणिकवचनादि परिज्ञातं, ननु तस्याः कीदृशी
 वयोवस्था इत्याकाङ्क्षायामाह—वय इति । न सुहृदः । मदीयसानुनयविद्यापनया सञ्जात-
 योद्धान्ताः भूधरारण्यधारिणः प्राणिनः । तस्या मदजिज्ञासाविषयीभूतायाः कुलवधाः वयोवस्था
 श्रुतम् । यत्र अस्यां वयोवस्थायां मदन- कामः प्रगल्भव्यापारः प्रीटीदयोग' सन् हृदि मनसि
 धरति, वपुषि शरीरे च मुग्धः हारभावप्रकाशादिना चैतीहृतः सन् धरति । एतेन तस्याः
 प्रथमयोवनावस्था एवितेति मन्त्रयम् ।

"अभ्यर्चनापरैर्वाक्यैः पुञ्चानान्तेषु 'अत'मिति लक्षणादेन पुञ्चानान्तां नान्यत्रवधम् ।
 एव' यच्छब्दस्त्रीधराव्ययतलेन तच्छब्दापेधाविरहात् वाक्यगतविनीयाविमर्शदीयः । शिखरिचौ-
 दधम् ।

दईवे । (उटैळःश्वरे) এই আমি প্রণিপাত কবিয়া পর্ত্তভারণ্যাচারী প্রাণী-
 বিগকে জানাইতেছি যে, আপনারা মুহূর্ত্তকাল আমাব বাক্যশ্রবণে মনোযোগ
 বিয়া আমাকে অসুগৃহীত করণ ।

(७०) এই পর্ত্তভারण्यावहित आपनावा सर्कारे वभाववनीया काने
 एक कुलवधु देखिआछेन कि ? अथवा ताहाव कि हईवाछे, ताहा अनिआछेन
 कि ? हे सुहृदगण ! ताहार वयोवस्था श्रवण करण । ये बर्यावस्था कान

कष्टं भो ! कष्टम् । (६१)

केकाभिर्नीलकण्ठस्त्रियति वचनं ताण्डवाटुच्छिखण्डः,

कान्तामन्तःप्रमोदामभिसरति मदभ्रान्तनारथकोरः ।

गोलाङ्गुलः कपोलं कुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः,

किं याचे तत्र यत्र ध्रुवमनवसरयस्त एवार्थिभावः ॥ (६२)

(६१) भो इति विषादयोक्तनम्रव्यं, कष्टं दुःखं, तस्यै वातिशये दिवस्त्रिः । सर्वसिद्धाका-
शवर्षमेव दुःखहेतुः ।

(६२) सच्चानामनवसरयदवितुमाह—केकाभिरिति । नीलकण्ठो मधुरः ताण्डवा-
दुद्धतन्वाङ्गुलीः सच्छिखण्डः सङ्घोषतर्हाम्भारः समुं केकाभिः स्वजातिपक्षिः शब्दैः
वचनं मद्रुतं वाक्यं तिरयति आच्छादयति । तथाच दीर्घतरेण स्वशब्देनाभिमवान्महास्यं
न प्रयोतीत्यर्थः । मद्भ्रान्तं काममयतया शान्तं घूर्णिते तारे तारके यस्य ताण्डवशङ्कोरः चकोर-
नामक पक्षिविशेषः अन्तःप्रमोदां अन्तःकरणीपक्षितर्हसी कान्तां सभायां चकोरीं अभिसरति
अभिसङ्गति । तदाच तदासक्तचित्ततया भावमपि मद्रुतं प्रणीतीति भावः । तथा गोरिव
लाङ्गुलं यस्य स गोलाङ्गुलः प्रवहः (प्रवहकीमप्रवहगोलाङ्गुलवलीमुख इत्यमरनाला)
कौसुमेन पुष्पसम्बन्धिना रजसा परावेष प्रियायाः स्वकान्तायाः कपोलः यच्छं कुरयति चित्रयति ।
सुतरामयनपि तन्मनरुहतया नम वचनं नाकर्षयतीति भावः । अतएव किं कथं याचे
एतेषां समीपे प्रियामङ्गुलानङ्गुलवार्तामयये । मद्रुतस्य एवात्ममनस्करेभिरश्रयथादिति भावः ।
तथाच अर्थिभावः मम याचकत्वं यत्र तत्र अर्थात् सर्वत्र ध्रुवं निहितं अनवसरयस्त एव
अनवकाशाकान्त एव । सर्वेषामेव स्वस्वामिलक्षितसाधनव्ययत्वात् कुवापि मत्प्रार्थनावकाशो
नासीति भावः ।

अत्र इत्यनुशासच्छं काशुशासी शब्दानुकारी, सामान्येन विशेषसमर्थनरूपार्थान्तरन्यास-
कार्थालङ्कार इत्येवां निशोपेक्षाविरहान् संसृष्टिः । सगुहाराङ्गम् ।

“इप्सितादृष्टप्रतीघातः प्रतिषेध इतीष्यत” इति लक्षणादन प्रतिषेधो नाम विमर्श-
चत्वेरङ्गम् ।

श्लोकोद्देशार्थेण इहेयां श्रुतये ओ मनोहर इहेयां शब्दोपे विरहण करे ।

(७१) म्हाहा कष्टं, आहा कष्टं !!

(७२) मयुवगुण उद्धत नुश्रवणतः दर्शात्वाव उद्धोद्धत कविः केकाशब्दं शान्त
आभाव वा काले आच्छादित करितेहे । मद्रुवर्णिततारक चकोर पत्नी

অথ—দন্তচ্ছদারুণিমরচ্ছিতকান্তদন্ত-

মুদ্রম্য চম্ব্বতি বলোবদন: প্রিয়ায়া: ।

কাম্পিহক-প্রসবপাটলগণ্ডপালি-

পাকারুণস্কুটিতদাঙ্কিমকান্তি বক্তাম্ ॥ (৬২)

এয়: প্রিয়তমাঙ্কন্যবিশ্যান্তকরী রৌহিণ্যানোকহস্কন্যবিশ্যান্ত-
কন্থর: করী । কথমব্রাণ্যনবসর: । (১৪)

(৬১) দন্তেতি । অথচ বন্যোবদন. বানর: দন্তচ্ছদযো: স্বীচাচার্যো: পরবিধা
বাহুর্থে ন রক্তবর্ণেতি যাবত, যচ্ছিতা রক্তীকৃত্য কালো ননোরমা: দন্তা দম্বা যব তদামৃতং,
কাম্পিহক এব কাম্পিহক: (খালে ক:) রৌচনী (যচ্ছা রৌচনীতি স্ম্যাত:) কাম্পিহক: কৰ্মম-
যন্তী রক্তাঙ্কী রৌচনীন্দ্যৌচনর:) তস্য প্রসববন্ ফলবন্ত পাটলে গণ্ডপালী কবীন্দ্রানী যস্য
তদ্যদামৃতং, তথা পাকৈন পকৃত্যদ্যপরিধানেন বহুৎ রক্তবর্ণে স্কুটিতং রৌহিণ্যসিন বিদ্যামৃতং
যদাঙ্কিমং তদ্রামপ্রসিদ্ধ ফলং তস্য কাম্পিহকি কাম্পিহকং তদ্যদামৃতং প্রিয়ায়া: বানর্যা: বন্তু
বদনং চম্ব্বমথ্য হস্তাখ্যো কিঞ্চিদুচীল্য লুম্বতি । তদ্বাচস্ব সকারেণি মদৌদয়াব্জাবল্যে
নাসীতি মা: ।

অথ হস্তদ্রুমাতচ্ছৈ কাম্পিহকী লুম্বতিমা বাহুর্থা ইতি তথা পরস্বরদৈবেযাং স' স্কুটি: ।
বদন্তিলক্ষণা ইত্যম্ ৷

(৬২) এয় ইতি: প্রিয়তমায়া: স্বকান্ধায়া: করিছা: স্কন্যে বিশ্যান: নিহতাবস্থিত:
কর: যচ্ছী যস্য তদামৃতং, তথা রৌহিণ্যানোকহস্ব বটপাটলস্ব স্কন্যে প্রকাণ্ডদেহে বিশ্যানা
অবস্থিতা কন্থরা যৌবা যস্য তদামৃতং, এয় করী হস্তী বর্গত ইতি ব্রহ: । তদ্যচ নিখৈতনে-

হর্ষিতাস্ত:কবণা কান্তার অতিপন্ন করিতেছে। বানব পুষ্পপরাগ দ্বারা
প্রিয়র কপোল ডিঙিত করিতেছে। অতএব কিরূপে যাক্স করিব? নিশ্চয়
সর্বত্রই আমার যাচকও জনবসরপ্রাপ্ত।

(৬৩) এই আশ্র একটি বানর ওষ্ঠে ও অধনেব রক্তিম্বা দ্বারা বাহার
মনোহর দস্ত অহুঃপ্রিত। বাহার কপোলপ্রাপ্ত কাম্পিহকনের ন্যায় পাটলবর্ণ
এবং বাহার কান্তি পুঙ্কতারুণ ও বিধাবিতরু দাঙ্কিমকণ্ঠেব তুল্য, প্রিয়তমার
তাম্বুশ বদন উজ্জ্বলিত কম্বিরা চুম্বন করিতেছে।

(৬৪) বাহার ওষ্ঠ প্রিয়েতমার হৃদয়ে নিশ্চয়রূপে অবস্থিত ও বাহার ঐয়া

कण्डुकुट्टमलितेक्षणां महचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन् ।

पर्यायथ्यतिकीर्णकर्णपवनेराह्लादिभिर्विजयन् ।

जम्बाद्धं नैवशक्तकौकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पयन्,

धन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥ (६५)

(अन्यतो विलोक्य) अयन्तु ।

नास्तर्वत्तयति ध्वनत्सु जलदेवामन्द्रमुद्गजितम्.

नासन्नात् सरसः करोति कवलान् आवर्जितैः शेषैः ।

मध्ययै इत्यायः । विधेरलो निषन्वाह—कथमिति । अनापि अस्मिन् कश्चिदपि अत्रभवत्
मत्पार्यनाया अत्रवकाशः ।

(६५) अनवसन्नेव सनयैयितुमाह—कथिुति । धन्यः परमवीर्याय्याश्री (अन्या
इन्द्रकृपियानुवर्त्तनासम्भवादिति भावः) अयं वन्यमतङ्गजः आर्यादक्षी, दन्तस्य कोट्या अय-
मादेन, कण्डु। कण्डुनेन कुट्टमलिते सुकुडिते निमोत्रिते इति यावत्, ईश्वरे नयस्ये यदा तदासूतां
सहचरो विद्यतां हरिषो वा लिखन् मन्दं मन्दं कथयन्, आह्लादिभिः आनन्दसम्पादकैः
पर्यायेषु कनेषु अविश्वीर्ययोः परिचाञ्चिनयोः कर्षयोः पवनेः सरसिः बीजयन् बीजितां
सन्पादयन्, तदा जम्बाद्धं स्यममिताईयोः पनेः नूतनैः मन्त्रजोनां मन्त्रियरचरिभिरायां
किमंजयैः पत्रवैः अस्त्राः इतित्याः स्थितिं इति अश्ववहायमिति यावत्, कल्पयन् आनन्दयन्
परिचयस्य प्रथमस्य प्रागल्भ्यं उतृत्तये अथस्यति पुनः पुनश्चिदधाति । तथाहि कालानुगति-
निहितालःकरव्यास सकामे कथमपि मम प्रादनावसरो नास्तीति भावः ।

अत्र सुभाषीतिरेवहातः । शार्ङ्गविश्वीकृतं वृत्तम् ।

(६६) नास्तिरिति । वासस्य मदमनिलय्य वा ज्यनिः ज्यनिः अनापि अस्मिन् कश्चिदपि यावत्, तथा यी

वटवृक्षेव प्रकाशेणैव अवहितं तान् एवै इती वरुणान् (इतरां देहाकेइ
आसा करि) ए कि एइ इतीर निरुतेऽ नानाव प्रद्वेध अवकाश नाई ।

(७६) पदम शोभाशुभाशौ एइ वनाहो कश्चननिमोनितनरना सहसरोऽक
व अग्रताम धारा शैवः कश्चन करिते करिते पर्यावरुमे विविष्टकर्षे
आह्लावन्नक बाहुधावा वीरिठ करिते करिते ए अर्द्धरुष्ट *नकोशन्न वारा
प्रिहत्तमाव आशांर सम्पादन करिते करिते प्रद्वेधे उरुर्ष अत्यास
करितेहे ।

দানজ্যানিবিষাদমূকমধুপস্থাসঙ্কদৌনাননৌ,

নুনং প্রাণসমাবিধোগবিধুরস্তম্বেরমস্তাস্ম্যতি ॥ (৬৬)

শ্রলমনেনায়াসিতেন অন্যতঃ সঙ্করামি । [বিলোক্য ।] এপ
সানন্দসহচরীসমাकर्णमानमधुरगम्भीरकण्ठगर्जितध्वनिः अपरो
मत्तमातङ्गधूपालः, प्रत्यग्रविकसितकदम्बसङ्घातसुरभिशीतलामोद-

বিষাদ: दुःखं তেন মুকানাঃ স্বন্দে রহিতানাঃ মধুপানাং মমরাস্থাঃ অসঙ্কদৌনাননৌ-
প্রমাণযাঃ সঙ্কতেন সংসর্গেণ দৌনং মনিনং পাননং যস্য তথামূতঃ, অযনু স্তম্বেরমঃ কঠী,
কলদেধু বারিদেধু ধ্বননসু গর্জন্তসু সনুধু পলসম্বধ্যে 'সামন্দ্র' নিরতিশয়গম্ভীর' সঙ্গগর্জিতা
সঙ্কর্গজনং ন বৃক্ষং প্রতি সমযানর ইব ন কঠোতি । তথা 'সাসঙ্গানু' নিকটবর্ষিনঃ সরস:
সরোরান' 'সাবর্জিতৈঃ' 'সাদরৈঃ' শ্রেণলৈ, শ্রেণালৈ কবলানু' 'সাসানু' ন কঠোতি । 'অন এব নুনং'
'সদ্র' প্রাণসমাযাঃ প্রাণসমিতিনায়াঃ 'সুস্তিন্যাঃ' 'বিধৌনেন' 'বিরহীথ' 'বিধুর' 'বিষাঃ' 'সনু' 'সাম্পনি' 'তাপ-
মনুসবতি । 'শ্রিতমাতাবিগৌনেন' 'বিনৈহরু' 'বিষয়বৈসুখ্যস্বাসম্ভব' 'ব্রতি' 'ভাষাঃ' ।

অনু কাব্যলিঙ্গক্রিয়োত্প্রকাশকার্য্যে: সঙ্কর: । শাহুলবিক্রীড়িতং ইতম্ ।

(৬০) অলমিতি । আয়াসিতেন মালতীবার্ণামিত্রোদবেজিতেন কান্যাপরিচিন্তনা-
কালমানসা বিরহিণ্যঃ বিপয়ান্নরপ্রশ্ননৌজিতা মধেয়ুস্তিল্যবাদমিব প্রমাণমিতি ভাবঃ ।
সানন্দয়া মুরতসম্মাবনয়া সহর্ষয়া সহচর্যাঃ স্বকান্যয়া করিণ্যাঃ সমাকর্ষ্যমানঃ মধুরঃ মগ্ধোরমু
কণ্ঠগর্জিতধ্বনির্ধ্বস তথামূতঃ, মলমাতঙ্গধূপালঃ মলকলিসমুদ্রস্য প্রমু', প্রত্যগ্রবিকসিতানা
'অচিরপ্রমু' 'তিতানা' 'কদম্বায়া' 'নীলপুপানা' 'সঙ্ঘাৎসল' 'সমুদ্রস্য' 'সুরभि' 'শীতলামৌদ্রিন' 'মনীশ-
শীতলগন্ধে'ন' 'বহুল' 'যথা' 'স্বাণযা' 'সম্বলিত' 'সম্মনিতঃ' 'যৌ' 'মামন' 'কপোলাম্বা' 'স্বলগম্ভা' 'স্বা'
'নিছন্দঃ' 'সদগলচরণ' 'নিষব্দিতসদ' 'প্রলমিবর্ষঃ', 'তিন' 'কর্ম্মিতৌ' 'সঙ্ঘাৎসল' 'কঠী' 'অন এব

(৬৬) (অন্য দিকে অবলোকন করিবার) অবজ্ঞেব অপ্রাপ্তি প্রাপ্ত
৬ঃবে নিঃশব্দ ভ্রমরগণের সংসর্গে মণিনবনন এই হতৌ যেনে গর্জন করিবে
ও তদ্বোধে গভীর উৎগর্জন কবিত্তেছে না ও নিকটবর্তী সর্বোবব হইতে অ্যানীত
শৈবালধাণা গ্রাস কবিত্তেছে না, অতঃপ্র আনার মনে হয়, প্রাপ্তপ্রতিম
প্রিয়তমার বিবহে গৌর হইয়াই সঙ্ঘাৎসল ভোগ কবিত্তেছে ।

(৬৭) ইহাকে আয়াজিতকরা বৃথা; অন্যদিকে সঙ্করণ করি ।
(অবলোকন করিবার) বাহার মধুর ও গভীর কঠগর্জিত ধ্বনি হর্ষবৃক্সা সহচরী
প্রবণ করিত্তেছে, এবং বাহার গওনেশ অচির-প্রমু'টিত কনকপুপবৃহের

সীলিত্ত্বাতমৃগালকাঙ্ককবলক্লেদেয় সম্পাদিতাঃ,

পুথ্যত্পুঙ্করযাসিতস্ব পয়সৌ গৃহপুসংক্রান্তয়ঃ ।

সেকঃ শৌকরিণা করিণ বিহিতঃ কামং বিরামে পুন-

নং স্তেছাদনরালবালনলিনোপভ্রাতপত্রং ধৃতম্ ॥ (৬৮)

(৬৮) অত্রবৈলক্ষ্যং দর্শয়িতুম্ভাৎ—ভীষিতি । সীলিত্ত্বাৎ যৎকথয়া উক্তায়াঃ উক্ততা যি মৃগালকাঙ্ক্যাঃ বিহিতম্ভাষেবা কবলয় যামাথ (কলৈশ্চ) ক্লেদেয়ু ছাষ্টে যু করিণৌবদনবিবখা-
বলিনৈশ্চিচ্ছ্যৎ, পুথ্যৈঃ বিকসরি পুথ্যরৈঃ পদভেঃ বাসিতস্য সুরমিতস্য পয়সঃ লক্ষ্য
গচ্ছ্যথা স জানথঃ নিশ্চৈবা সম্পাদিতা, অনুচিতাঃ । করিণৌকবলিতমৃগালক্লেদেয়ু দিন-
বদনপুংসিতং কলং পদনমিত্যর্থঃ । তদা শৌকরিণা লক্ষ্যবিন্দুমতা করিণ পুথ্যাদৃষ্টে ন সেকঃ
করিণৌশরৌশৌপরি স্তেজনং কামং পয়সৌ যদা স্মারদা বিহিতঃ সম্পাদিতঃ । পুনঃ কিনু
বিরামে স্তেকবিহামি স্তেছানু মৃগয়ানু অনবাল অক্লেদিতং সরলমিতি চাবল, নান্যং বস্তু 'মৃগামুদ'
যনু নলিনৌপবং পদপত্রং তদৈব জাতপত্রং ছত্রং ন ধৃতং, জাতপত্রিয়ারথায় পুংসাদৃষ্টে ন করিণৌ-
শরৌশৌপরি নৌনৌলিনমিত্যর্থঃ । 'তদাচানৈনৈবাতপনৌসীলনামাষে ন কামানুরক্তেহৈকল্য'
জাতমিতি ভ্রাতঃ ।

অনু স্তমাবীকিরত্কারৌ নলিনৌপবাতপত্রমিতি নিরুত্বপক্বেষ স্তৌষিতি । স্তেছানুপায়-
মৃগয়ানুসৌ য মৃগালকাঙ্ক্যাবিতি সমুদায়ে সংসৃষ্টিঃ । মার্জলীকীকীতিলং ভগ্নম্ ।

অনুপয়বরৌ সীলয় যদিভ্যেভাবস্মারেণ স্তমবৈদম্বৌদয়নমি স্তৌক সনসরানশ্চিৎসলৌবাষ্ট্রিণি
স্বস্তরং বস্তুশ্চম্বেদম্ ।

কবিগতছে । হউক এইরূপ আলাপ ববি, হে ভাগ্যশাগি নাগপতে ! তুমি
প্রাণ্যবৌবন হইয়াছ । ওহাবার কাহ্নাভবুত্তি চাহুঁথ্যাও আছে । (পোষ
প্রদর্শনের সহিত)

(৬৯) বনুজ্ঞাক্রমে উৎপাটিত মৃগালগণেব কবলিত খণ্ডে বিকসিত পত্র
অবাসিত অলয় গণ্ডু য় নিকেপ সম্পাদিত হইয়াছে। মনুস্বয়ংক্র জ্ঞানগণ-
স্বা কবিগীত্ৰ পাঠোপরি লেকনও পথ্যাপ্তরূপে বিক্ৰিত হইয়াছে। 'কিত্ত ১৭৬'
সেকের বিশ্রামকালে মেৎকশঃ আতপ নিবারণের জন্ত অবক্রনালনলিনৌপবত্ৰপ
ছত্র স্তমাবাসা করিণৌ পাঠোপরি বিবৃত হইয়াছে ।

কথমবধোরণানোরসং ব্রজতি । হন্ত মূঢ় এবাধিন্ বনেচরী
বয়স্যমকরন্দৌচিতং ব্যবহারামি, হা বয়স্য ! (৬৫)

ধিগুচ্ছসিতবৈশমং মম যদিত্যমেকাকিনো,
ধিগিব রমণীয়তাং ত্বদনুভাবভাবাদৃতে ।

ত্বয়া সহ ন যস্তয়া চ দিবসঃ স বিধ্বংসতাম্
প্রমৌদস্মগল্ফিণীকাং, ধিগপরত্ব যা জায়তে ॥ (৩০)

(৬৫) কথ্যগতি । অবধীরণায়া মহাবনং প্রথমে ধানানর্পণদ্রব্যব্রজায়া নীরসং
নিশ্চয়ং যয়া স্নাতয়া ব্রজতি গচ্ছতি, স মননাতঃস্বয়মপতিরিতি শ্রীষ: । অপরানিত
হ্যাহ চন্দ্রোতি—অথ এবাৎ জ্ঞানং জান বিমর্ষসম্বেরহম্ । তন্নপথং দংশীকৃতং যথা—
“...তদাহুর্ছান্দিনং পুনঃ । সার্থ্যাদনপমায়াদে: সন্ধনং শুভ্র যঃস্বী” ইতি ।

(৩০) ধিগিতি । একাকিনো মম ইত্যমেকাকারং যত্ চচ্ছসিতবৈশমং জীবনরূপং
দুঃখং তত্ ধিক্ । মানসীমকরন্দৌশমযৌশ্বিরহাবস্থাযামপি যজ্ঞীতামি তদনুব
দ্রলনিতি ভাবঃ । তথা একাকিনো মম ইতিভাবিনঃ সুখসাধনলাভানানিশ্চয়ীজনোত্পাদিনঃ
রমণীয়বস্ত্রদ্রুমবান্ পুশ্পভূতাদিমনৌচরপদার্থসাধাত্কারবানি চ ধিমেষ । যৌ দিবসঃ ত্বয়া
মকরন্দে ন তথা সাপ্তায়া চ সহ ন যুবদীর্ঘিরহদমায়াং যৌ দিবসঃ স্তনুপন্ন ইত্যর্থঃ, স বিধ্বংসতাং
বিপর্যস্ত । তাহ্মশদিবসম্ব মম সমতৌষ দুঃখাতিপাতনৌযলাদিতি ভাবঃ । প্রমৌদঃ আনন্দ
এব ধরত্ফিণীকা মন্ত্রণে মিথ্যামূলতান্ মরিচিকুলমপি ধিক্ । যা প্রমৌদস্মগল্ফিকা
অপরং যুগাভ্যাসনং পদার্থে জায়তে স্তনুপযতে । তাং মানসীজ্ঞানরূপ্য নী য: প্রমৌদ
স্তনুপযতে স এব যদার্থঃ, ইতরন্তু প্রমৌদামাশ ইতি ভাবঃ ।

(৬২) একি কেন অবজ্ঞাধ নিশ্চয়র ভাবে যাইতেছে ? অহো ! হুত এই
বনেচর ও বরুত বকরনের উপযুক্ত ব্যবহার করিতেছে, হা শ্রীরবরুত
বকরন ॥

(৩০) একাকি আমার এই প্রকারে জীবনরূপ দুঃখে বিদ্ধ । এবা-
একাকি আমার নিঃস্বলোৎপাদি বমণীর বস্ত্র অশুভবেও বিদ্ধ । যেই দিন
তোমার ও মানসীর বিবহ অবহার উৎপন্ন আনাব সেই দিন বিক্ষত হইক ।
আমার সেই প্রমোদমরিচিকারও বিদ্ধ, যাহা তোমাদের অতিরিক্ত বিবহা-
বদ্বনে জন্মিয়া থাকে ।

मक । अथे ! उन्मादमोहान्तरितोऽपि सम्प्रति अयं मां प्रति
अप्रतिकूलः, यतः कुतयिद्वयकात् प्रबुध एवास्य सहजस्रहमंस्कारः ।
तत् भ्रमविहितमेव मां मन्यते । [पुरः स्थित्वा] एष पार्श्वचर ।
एव ते मकरन्दो मन्दभाग्यः । (७१)

माध ! प्रियवयस्य ! सम्भावय, परिष्वजस्व मां, प्रियान्तु मालतीं
प्रति निरागः परिश्रान्तोऽस्मि । [इति मूर्च्छति] । (७२)

मक । एवं सम्भावयामि जीवितेश्वरम् । [विलोक्य सकरुणम् ।]

अथ एकस्यैव धिक्शब्दस्य पुनःपुनरुपादानादतर्हीकृतत्वदीयः । एवं 'ओवनञ्च रमणीय-
पदादीन्नुपमानाद्य धिक्कारं' प्रति एकाकिन्वदपददादेश्य इत्युक्त्वात् पदादेश्येकं काव्यविद्वद्वयम्,
प्रमोदभगवत्प्रियेति निरङ्गकेशदपकपालद्वार इत्येषां परस्परनेत्रेषात् संघट्टिः । एतौ
हृणम् । नवान् द्वितीयचरकहातमाधवे मन्थमादिऽपि यतिमद्वदीयः शङ्कनीयः स्वरसन्धि-
कृतत्वे तदोपलान्तीकारादिति वन्दोमन्द्यामनुसमेयम् ।

(७१) कवेति । उन्मादात् कामोन्मादात् धी मोहः तेन अन्तरितोऽपि अस्मिन्मूर्तोऽपि, 'यय'
आधवः, अप्रतिकूलः, अपिपरीतवृद्धिः । सहजस्रहमंस्कारः आनन्दसिद्धस्य इतिप्रथिषी
भावना, कुतयित् अनिर्वचनीयात् व्यञ्जकात् तदोपकाम् प्रबुध एव तन्मेषित एव तादृशस्रह-
विषयकप्रतिजनक एवेति यावत् । तत्तच्छात् उन्मादजनितमोहाद्वेतीः । मन्दभाग्यः
इतमानधेयः, तदीयेहयावस्थाप्रत्यचीकरादिति भावः ।

(७२) माधेति । सम्भावय दर्शनप्रदानादिनी रचते ।

(७३) मकैति । सम्भावयामि आदिजनप्रदानादिना रचते, जीवितेश्वरम् समतीव

(११) मक । अहो माधव कामोन्मादजनित मोहे अतिदूत इडेडाठ
प्रति अश्रुतिकूल । सहस्र प्रेह सङ्कार अनिर्गन्तोर उद्दोषक रन्तः उन्मेषितहे
वाके । अतएव आमाके अमन्त्रित नने तविठेहे । (समूषे धाकिरा)
मन्त्राग्य अहे मकरन्धे तानार पार्श्वेहे विचरण करिठेहे ।

(१२) माध । प्रिय वरन्त ! दर्शनप्रदानादिवाग्य आमाके वका कमा
प्रेडा मागटोर प्रति निराश हहेरा आवि नितास पत्रितास हहेराहि ।
(मूर्च्छा)

(१३) मक । अहेकणे आविजन प्रानानादि वाग्य ओवननिरन्ता नापरक

ह्यं कष्ट ! आविर्भूतमत्परिष्वङ्गोत्कण्ठ एव निश्चेतनः मंहत्तः, तत्-
किमिदानीमाशाव्यसनेन । सर्वथैव भे नास्ति वयस्य इति परिच्छेदो
युक्तः (७३) । हा वयस्य ! ।

यत्स्रं हसंज्वरवता हृदयेन नित्य-
भावज्ञवेपथु विनापि निमित्तयोगात् ।
त्वद्व्यापदो गणयती भयमन्वभावि
तत्सर्वमेकपद एव मम प्रयान्तम् ॥ (७४)

खेदास्पदत्वाजीवनरक्षितारम् । आविर्भूता सज्जाता महपरिष्वङ्गस्य मन्मत्तिङ्गनस्य उत्कण्ठा
भौत्सुक्यं यस्य तथाभूत एव मन् निश्चेतनः चेतन्यरहितः भूर्त्कां मोह इति यावत्, तत्तस्मात्
इदानीं जीविताशायां “अस्य जीवनं न तश्यती”ति प्रत्याशाया व्यसनेन आसक्त्या कृतं अर्थं ।
कुत्र इत्याकाङ्क्षायामाह—सर्वथेति । परिच्छेदः निर्णयः । पुनःपुनरेव भूर्त्कांश्रामान्
तन्निवारणोपायभूतस्य मालतीलाभस्य आमभशदिति भावः ।

“कार्याथयोपगमनं विरोधनमितिष्ठत”मिति लक्षणादत विरोधनं नाम विमर्षसन्धेरङ्गम् ।
एवं जीविनेश्वरप्रत्यक्ष खेदास्पदत्वेन जीवनरक्षितुरवावकत्वादवाचकत्वदीधः ।

(७४) यदिति । खेदसंज्वरवता—तात्सल्यनिवन्धनसन्नापशाविना हृदयेन गरीय-
विधेन निमित्तयोगादिनापि विपत्तिकारणसम्पर्काभावेऽपि नित्यं सर्वदा त्वयि आपदो गणयता
“खेदः पापनाशकत” इति न्यायात् तद्विषयिणीष्विपदो भावयता सता आनन्दवेपथु विधृत-
कथनं यथा स्यात्तथा यत् भयं अन्वभावि अनुभूतं शङ्कितमिति यावत्, मम तत्सर्वं भयं
एकपद एव तत्त्वथ एव तसामावयथ एवेति यावत् (तत्त्वथैकपदे तुल्ये इति हलासुधः)
प्रत्यर्थं विमर्षम् । तत्राभावे पुनस्तुविषयकभयासम्भावदिति भावः ।

अत्र भयनिमित्ताभावेऽपि भयोत्पादादिभावनालङ्कारः । वसन्तविलकाङ्कतम् ।

इत्या करि । (ग्लिष्णकन करिणी कङ्कणांर जडित) हा ॥ आमार आनिज्जनोत्-
कर्षा आविर्भूत इत्यत्र परदेहे अश्रवणमा अहेरुञ्ज हहेप्राजे, अने आर एवम
रेकार जीवनाशा वासनेन फल कि ? आमार वयसा नाहे एहेरु° निर्वर्तहे मर्क-
प्रकावे वृद्ध । वा वयसा ॥

(१४) वात्सल्य निवन्धन मश्रापशानि आमार छित विपत्ति कारण सम्पर्क
वातिहेरुकेठ मर्कश कोयाव विपन चित्ता कविते कडिते मकल्पे ये उर

সখে! বর' তাবন্ত এবাতিক্রান্তা মুহুর্তাঃ. তথাবিধমপি
 ভবন্ত' য়েযু চেতয়মানমনুভূতবানস্মি, ইদানৌ' তু—(৩৫)

ভারঃ, কাযৌ, জীবিতং বজুকৌল'

কাষ্টা: শূন্যা নিফলানোন্দ্ৰিয়াণি ।

কষ্ট: কালৌ মাং প্রতি ত্বত্প্রযাণে,

শান্তালোক: সর্বতো জীবলোক: ॥ (৩৬)

(৩৫) সখ ইতি । অতিক্রান্তা: অতীতা: তাবন্ত: মুহুর্তা: দিবাপঞ্চদশমানেকমাগাক্রমক:
 কালো: বর' বর্ষমানকাপ্রাচীনা মনাক্রমিণা: অনুভবিতি শ্রীষ: । (মনাগিটে বর' যশু
 কথিদাহ তদব্যয়মিতি শ্রীযত:) য়েযু মুহুর্তেষু ভবন্ত' তথাবিধমপি মালতীবিরহীকৌশল-
 তুল্যমপি চেতয়মান' চেতয়বন্ত' ("বিত সযেনন" ইতি ধীরাডিক্রাক্রমিণেপি চিতধারী:
 কর্ণধ্যানশ্) অনুভূতবানু সাচালকৃতবানস্মি ।

(৩৬) ভার ইতি । ত্বত্প্রযাণে শুলোকায়ন প্রস্থানে তব পরলোকগমন ইতি যাবন্ত, মাং
 প্রতি কায: ধরীর' ভার: বোদ্ধমশক্য ইন সর্বত্র প্রতীয়মানৌমুহুর্তিনি শ্রীষ: । তথাচ ইচ্ছায়ায় এন
 সম্যগি ময়া কর্ণব্য ইতি মার: । জীবিত' জীবন' বজুকৌল' বজ্রী বজ্রময়: কৌল. শব্দ: যস্মিন্
 তথামুত' বজ্রময়শব্দ' কাষেন সখ সঙ্কটনিবেশি যাবন্ত । কষ্টমব্যথা ইদং বশু-
 বিয়োগদর্শনৈষি জীবন' ন বহির্গচ্ছতীনি মার: । কাষ্টা: দিশ: শূন্যা: পদার্থবিরহিতা ইব ।
 সখিরহাদিতি মার: । ইন্দ্ৰিয়াণি ন্যবনাদৌনি নিফলানি প্রযোজনবহিষ্টানীব । ত্বচ্ছোকায়নি-
 ময়েন স্নেহবিষয়বহুখামসমর্থাদিতি মার: । কাষ্ট: বর্ষমানসময়: কষ্ট: কষ্টপ্রহঃ । অনুভা-
 লদমাবেন কীবলদ্র. স্নেহবানুভবাদিতি মার: । তথা জীবলোক: সর্বাণুভবন' শান্তালোক:
 শান্ত: নির্বাণ' লভ: শান্তীক: প্রকাশ: যস্মিন্ নাটম ইব, অনকারময় ইবেতি যাবন্ত ।
 শান্তীকমুতম্ভ মরামাষাদিতি মার: ।

অসুস্থ করিতেছিল, আমার সেই মনস্ত ভয় পরকণ্ঠেই (তোমার অভাব
 কণ্ঠেই) বিনষ্ট হইয়াছে ।

(৩৫) সখে! আমার সেই সকল অভিক্রান্ত মুহুর্ত ও বর্তমান সময় অপেক্ষা
 শ্রেয় ছিল, সেই সকল মুহুর্তে মালতীর বিবহে উন্নত জুলা হইলেও তোমাকে
 সঠিকতর দেখিয়াছি । মস্ত্রান্তি—

(৩৬) তোমার পরলোকে গমনে আমার যেন শরীর দুর্বল, জীবন

[বিচিন্ত্য] তচ্চি' নু খলু মাধবাস্তময়সাক্ষিণা ময়া ভবিত-
তর্থ্যমিতি জীবামি ? ভবতু অসুখাদেব গিরিশিখরাৎ পাটলাবল্যাং
নিপত্য, মাধবস্য মরণায়ৈবরো ভবামি । [চকরণ' নিবৃত্ত্য
আলোক্য চ ।] কষ্ট' ! ভোঃ কষ্টম্ ! (৩৩)

তদেতদসিতোত্পলদুপ্রতিগরোরমস্বিন্ধু-
স্মাতিহৃদ্যপীড়নৈরপি ন ত্বমিরালিঙ্গনঃ ।

যব ধর্ষা' প্রসীদমানোত্মবে চালভাট্যাণাং পরম্পরনৈরদেহ্যানু সংস্টিঃ । আলিনীড়নম্ ।

(৩৩) বিচিন্ত্যে'তি : ময়া মাধবস্য অসুখময়ঃ অসুখমিতি: তস্য সাক্ষিণা' দ্রষ্টা ভবিতার্থম্,
ইত:পরমপি জীবনধারণে'ব্রহ্মণেব মাধবমরণ' ময়া দ্রষ্টব্যমিত্যর্থঃ, ইতি উচ্যে: কিম্, খলু
কিনর্য' ভো: জীবামি প্রাথানু' ধারয়ামি ? নাহ, পর' কথমপি জীবনধারণ' ময়া কর্ণব্য-
মিত্যর্থ: । কর্ণব্যমধারণ্যিতি—মবলিন্ধাদিনা । পাটলাবল্যাং এতদগিরিশিখরাভিঃপাটলা-
বতীনাংকনগা মরণায়ৈবর: মরণবিষয়ে অয়বর্ণা' ভবামি । মাধবমরণদর্শনাতু
প্রসীদাঙ্' জীবন' স্মরণামীত্যর্থ: । চকরণ' সমীক' নিবৃত্ত্য শিখরদর্শনার্থ' মরণায় বসনাতু
কিঞ্চিদিরম্য আলোক্য মাধবস্য শরীর' হৃষ্টা ।

(৩২) তদেতদিতি : অসিতোত্পলস্য মীলপদস্য দুপ্রতিরিত্ব দুপ্রতির্থস্য সাহচর্য' এতদুস-
নান' সতুপ্রতিহৃদ' শরীর' মাধবস্য হৃষ্ট: । ধরাবিলুপ্তিত' বর্ষিত ইতি শিখ: । অস্বিনু' শরীরে
অতিহৃদতপীড়নৈরপি সমতিগাঠৈরপি আলিঙ্গনৈ: 'মম ত্বমি: আলিঙ্গনবাসনানিহিতিনৈ' অমূল ।
প্রা মাধবতীবিশোগাতু পূর্বে' চক্ৰধিত: সীন্দর্যাতিমল্লদর্শনেনীচ্চু' ধিত: বিস্ময়: আশ্চর্য্য' যব

বহুময় শব্দাবা' দেহ' সজ্বটিত, ত্রিক' সকল শুল, ইন্দ্রিয় সকল নিষ্ফল, বর্ধমান
সবর' বৃষ্টিপ্রর ও জীবলোক অক্ষয়ময় প্রতীদ্রবান হইতেছে ।

(১৭) (চিত্তা কটিকা) (অতঃপর জীবনধারণ কবিলে) আমাকে মাধবাত্ত-
মিতির সাক্ষী হইতে হইবে । অতএব আব কি উক্ত জীবনধারণ করিব ?
হউক, তবে এই পর্বতশিখর হইতে পাটলাবতী নামক নদীতে নিগতিত হইয়া
মরণ বিষয়ে মাধবের অগ্রবর্তী হই । (শোকের সহিত নিবৃত্ত হইয়া ও মাধবের
শরীর অবলোকন করিয়া) অথো কি বটে !!

(১৮) নীলোৎপলমহানদ্যতি' এই সেই মাধবের শরীর ধরাবিলুপ্তিত ।
এই শরীরে অতি গাঢ় আলিঙ্গন' দ্বারাও আমার আলিঙ্গন বাসনার নিবৃত্তি

यदुहसितविभ्रया वत निषीतवत्यः पुरा,
नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥ (७८)

आश्चर्यम् एतस्यां तनौ अचरमे वयमि तावतो गुणममाद्वारधर
सन्निवेशः, कथमिवाभूत् । सखे माधव ! । (७८)

आपूर्णं च कलाभिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्भुञ्जम्,
सञ्जातश्च घनाघनो जलधरः शोणं च वायोर्जवात् ।

तयानूताः नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः नवीनमेमप्रनितविनाशव्याताः मालया इष्टि-
पाताः वत ये ई यन्वरोटं निरोतवयः पशुः, माजती यत्प्ररोरं निर्निवेशं दृष्टयतीत्यर्थः ।

अत्र स्वकीयमादालिङ्गनरूपस्य सानुरागमात्रतोदृष्टिपातरूपस्य च कार्यस्य संबन्धेण
“वायुसंभ्रमकादानमितिलचपादादानं नाम विमर्षसम्भे रङ्गम् ।

तयाचारं वातसव्यम्भाररसयोः मादरथिकककधरसहाद्भूतानात् रकवद्वद्वदः, स च
अमितोत्पलद्वीति लुप्तोपमात्रद्वारेण सङ्कीर्णः । शृणुी हृत्तम् ।

(७९) आश्चर्यमिति । एतस्या माधवीशया तनौ शरीरे, अचरमे अवाङ्मये, यावतः
अपरिसंख्यस्य नुपसमाहारस्य दशादिगुणसमुच्चयः ।

(८०) आपूर्णं इति । अमलः निर्मलः इन्दुः अन्दः ‘कलाभिः शीकरभायैः आपूर्णः
सम्पूर्णं च रातोर्विभ्रुनादस्य सुखं बालः इत्यर्थः । अत्र अकारधरं कालैकयोक्तकं । तयाच कला-
परिपूर्णता काल एव राहसुखं प्राप्त इत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि प्रथमम् । जलधरो मेषः घनाघनः
वर्षुः (वर्षुः कान्दा घनाघना इत्यमरः) सञ्जातश्च वायोः घनस्य जनान् शीघ्रं इत्यन्ततो
विचित्रत्वाद् अयं प्राप्तयः । हुनवरः सङ्काराद्विद्येष्ठवरः फलेयतिः फलपुञ्जः (‘फलमन्तरजःसु-
यङ्ग’ इति इत्यमरः, सूत्रनिघातपादिसम्) निर्वृत्तः सम्पन्नश्च । दावापिशा वनशक्तिना (‘द्वि-

हैत ना । एवं पूर्णै आश्चर्यावित ७ नूतन प्रणयजनित विलासवांशु
मागतोर दृष्टिपात येई शरीर पान करिशाछे । (अर्थात् नूतन प्रणयवशे
आश्चर्यो निर्णयैधनेये मागती ये शरीर अवशोकन करिशाछे ।

(१०) आश्चर्यं एते ये एते माधवशरीरे अपविषत् वरुणस्यै मयाति तावत्-
उपसमुहव सन्निवेश कि प्रकारे हैल १ सखे ! माधव ।

(१०) निर्दूष चक्र कला पूर्ण हैइरा उवकालेई ब्राह्म वनन प्रोष्ठ ह्य
(वादशासे निपातित ह्य) नेश वर्षगशील हैइरा उवकालेई वायुवेगे विनीर्ण

निष्ठं तद्य फलेयहिर्द्वंनवरो दग्धश्च दावाग्निना,

त्वं चूडामणितां गतश्च जगतः प्राप्तश्च मृत्योर्व्यंशम् ॥ (८८)

* [विचिन्त्य ।] तत्परिष्वजे अहं तावदेवंगतमपि वयस्यं,
अर्थितद्यानेन सम्पत्ये वायमर्थः । [परिष्वज्य ।] हा वयस्य ! विमल-
विद्यानिधि गुणगुरो ! मालतीस्वयंग्रहजीवितेश्वर ! हा सौन्दर्य-
विनिर्जितरतिरमणच्छाय ! हा कामिनीहृदयमन्मथ ! हा बान्धव-

दात्री 'नगारण्यवती' लमरः) दग्ध, भस्मीभूतश्च । तथा लं जगतः चूडामणितां गुणगौरवेश
शिरोरत्नत्वं सर्वप्राधान्यमिति यावत्, गतः प्राप्तः, मृत्योर्व्यंशस्य वयं अधीनतां प्राप्तः अधिगतश्च ।

यथा इन्द्रः षोडशकलाभिः सम्पूर्णः सन्नेव अक्षररामाभिन जगदयमानन्दमपूरयन् राहुणा
यत्नते, यथा वा जन्धरो वर्षेणप्रहस्य एवातुकार्याभावेन धरतापमनिवारयन् वातुविगेनेतस्ततो
विचिन्त्यान् शीयते, यथाच वा सद्यकारादिश्रेष्ठतदः फलयुक्तः सन्नेव फुलाग्नेन जनश्रीति-
मनुत्पादयन् दावानलेन दहते, तथा त्वमपि दयादिगुणगौरवेशेण जगतः प्राधान्यं लभमान एव
दैववशादध्याकृश्यामपूरयन् यमवसंधान इत्यतः क्रिमद्यो दुःखहेतुर्भविष्यतीति सरलार्थ-
मात्रार्थः ।

अथ दृष्टान्तक्रियासमुच्चयालङ्कारयोरङ्गाङ्गिभावेन सङ्करः । 'मार्द्दलविक्रीडित' इत्यम् ।

(८९) तदिति । एवं गतमपि ईदृशदशापन्नमपि प्रायो मृत्योर्व्यंशं प्राप्तमपीति यावत्, प्रिय-
वयस्यं माधवं परिष्वजे आलिङ्गामि । कथमेवंगतमप्यालिङ्गसीत्याकाङ्क्षायाभावे—अर्थित-
येति, अनेन माधवेन, अयमेव गमालिङ्गनरूप एव अर्थः अर्थितः "प्रियवयस्य ! सम्भाव्य
परिष्वज्य मा"मिति शक्तेन अर्थितः । यथादीदृशदशापन्ने पर्यालिङ्गालिङ्गनप्रदानं मयाऽवश्यं
कर्मभ्यमिति भावः । विमलविद्यानिधि ! विमलानां विद्याशामग्रय । गुणगुरो ! गुणैर्ह्या-
दाविद्यादिभिः शिष्यरूपेण ! मालत्याः स्वयंयाङ्गि विवाहप्रवेष्टया आत्मनेव पदच्छिन

दय । आस्य प्रेङ्गित उरुवव कलादि सम्पन्न हईहा उरुवालेहै मावाग्र वावा कष्ट
दय । एवं तूनिठ गुणगौरवे जगतेव चूडामणिता आस्य हईहा उरुवालेहै
यमेव अधीनता प्राप्त हईले ।

(८९) (चित्रा कविता) तवे ईकृशदशापन्न प्रियवयस्यकेठ आमि
आलिङ्गन करि । वे हेतु सम्पत्तिहै प्रिय वयस्य आमार आलिङ्गनरूप
अर्थ आर्षना कविताहिन । (आलिङ्गन कविता) वे वयस्य विमलविद्या

पयोनिधिशरच्चन्द्र ! हा कामन्दकीमकरन्दानन्दनमुत्तुचन्द्र ! माधव !
 अयमत्र ते जन्मनि अपयिमः पयिमावस्थां प्रापितो मकरन्दवाहु-
 परिष्वङ्गः । स एव मकरन्दो मुहूर्त्तमपि जीवतीति मैत्रं
 मंस्थाः । (८१)

आजन्मनः सहनिवासतया मरयेथ
 मातुः पयोधरपयोऽपि समं निपीय ।
 त्वं पुण्डरीकमुख ! बन्धुतया निरस्त-
 मेको निवापसत्सिन्धुं पित्रसीत्वयुक्तम् ॥ (८२)

जीविनेश्वरः प्राणनाथः कर्मसूत्रीधनम् । धीन्द्यैश्च विनिर्जिता परामृता रतिरमण्य कामदेवस्य
 कृपा कथितेन तथाभूत । कामिनीहृदयाकां मन्दय ! कन्दर्पखरप ! तदनुन्दादकरेति
 यावत् । आम्ना, पिनादयः एव पयोनिधयः सावराक्षेपां शरच्चन्द्र ! तद्ददाद्वादजनकत्वान्
 शरच्चन्द्रसदय ! कामन्दकीमकरन्दयोः आनन्दन आनन्दजनकः मुखचन्द्रः वदनेन्दुर्यस्य तथाभूत,
 अयं जन्मनि अयं मया दीयमानः अपयिमः इतःपरमपि दातुमभिलषणीयत्वादधरक्षोऽपि मकरन्दस्य
 समं वाहुपरिष्वङ्गः आशिद्धनं पयिमता चरमतां प्रापितः नोतः टैवहृत्कैनेति श्लेषः । जीवतीति
 ता विनेत्यादिः । मैत्रं मंस्थाः एव ममसि न कुर्याः । स्वदिरहितं ममापि जीवनं न
 अयमपि श्वासतोति भावः ।

(८१) आजन्मन् इति । हे पुण्डरीकमुख ! त्वेतोत्तुपञ्चवन्दनोरमास । आजन्मनः
 जन्मन आरभ्य सहनिवासिधया एकदावस्थानेन हेतुना मयैव समं साद्वै मातुः पयोधरपयोऽपि
 जननीजनदुग्धमपि निपीय पीत्वा त्वं-एकः एकाको बन्धुतया पिनादिनाम्बवसमुद्भूत निरस्तं
 निषिन्धुं मदनमिति यावत्, निवापसत्सिन्धुं तं आजन् (पिच्छदानं निवापः स्नादित्यमरः) पिच्छि

आश्रय । हे (प्रदानकिर्पादि उप द्वाहा) लोकेषु विक्रम । हे अग्रग्रहणे
 मानवीय जीवितेश्वर ! हे (सौन्दर्यो) कामन्द-मौन्दर्वाविश्वहृत्किन् ! हे
 कामिनीहृदकर्मण ! हा वाक्यसमुद्भूतश्छन्द्र । हा कामन्दकीनप्रदानानन्द-
 मुखचन्द्र ! माधव ! (चिरादिनिधयैश्च बलिष्ठा) तेषां एव अयमेवासाधार शेष हृद
 ना, तावृत्त मकरन्देन (आम्ना) अहै ज्ज्जालिजनैव कर्तृक चरमता श्रानित
 ह्येन । से एते मकरन्द मुहूर्त्तकाले जीवित शक्तिवै, एतन्न मने करिण न ।

(८२) हे पुण्डरीकमुख ! अन्नावधि आन्नावहै सहित एकत्रावस्थान वशतः

[সঙ্করণং বিমুচ্য পরিক্রম্য চ ।] ইয়মধস্তাত্ পাটলাবতী,
গবতি প্রাপ্যে ? (৫৩)

প্রিয়স্য সুহৃদৌ যত্ন মম তত্ ন সন্ধ্যবঃ । মূয়াদমুত্র মূয়োঃপি
মূয়াসমনুসংঘরঃ । (৫৪)

ইতি পতিনুশিক্তি ।

প্রবিশ্য সুহৃদমা সৌদামিনৌ । [বারয়িত্বা ।] বস্ত ! অলু
তাচসীন । (৫৫)

পাটলা (ভবিষ্যৎসামীপ্যে বর্ষমানা) ইতি এতৎ 'অশ্রুজ' অনুশ্রিতম্ । স্তন্যপানস্যপি সয়া
সদৈব কৰ্তব্যতাং ইতি ভাবঃ । তদাচ ময়াপি যেন কেচাপি প্রকারেণ মরণমভীক্ষ্য বিরাটন-
সুহৃৎবংশে মবিত্ত্যমিতি ধ্যানিঃ । বসন্তাবলিকাঃ স্তম্ ।

(৫৩) সঙ্করণমিতি । বিমুচ্য আভিহিতং মাধবদেহং তজ্জা, পরিক্রম্য মরণমভীজনক-
পৰ্য্যন্তাভীক্ষ্যাব্য বাচবিবেপং হৃদ্যা । প্রার্থনীয়প্রাপ্যার্থং পাটলাবতীং সন্নীধ্যতি—ভগবতীতি ।
প্রাপ্যে বদী, নীর্থিলে কাশ্যা পৈতৃর্য়মাঞ্জিল বীধম্ ।

(৫৪) প্রিয়সীতি । যত্ন স্থানি প্রিয়স্য সুহৃদঃ প্রিয়তমবশীর্গাংস্ব সন্ধ্যবঃ জন্ম
মর্বেদিনি জীব, তবৈব স্থানি মমাপি সন্ধ্যবঃ জন্ম মূবাল্ । যথা মূবীঃপি পুনরপি অমৃত
পরশ্চক্ষ্মি অনুসংঘরঃ অলু মাধবস্যৈবাত্মনঃ মূয়াসম্ (মাংসোদ্যাদামৌর্জিঙ্) তথা সৌবহুর্ন
নবাশিক্তৌ মন প্রার্থনীয়মিতি ভাবঃ ।

মূয়াসমনুসংঘরঃ "মূয়া" দিল্লী কন্যাতরুদস্য পরাণে পাটলবর্জিতরেণ্যমলদীপঃ, এতৎ
মমীনক্রমেবায়ং বক্রব্যস্ত্যপি মল্লস্থানমিধানাস্থানমিধানদীপশ্ব । কৃত্যনুপ্রমাণীঃ প্রদারঃ ।

মাতৃশ্রনুদুঃখং এবেজে গাম করিগা ভূমি এফাকী ২২মুগুহএবজ তর্পণশ্রল পান
কবিবে ইতা ২২হুঠিঠ ।

(৬৩) (মতোকে মাংসদেব শবীর পুষ্টিভাগ করিগা ও পর্ত্তাত্তো
আতোহণার্থ পানবিবেপ করিগা) এহে অধোবেশে পাটলাবতী ননী । ভগবতি
আশপে ?

(৬৪) যে স্থানে প্রিয়সুহৃদু মাংসের স্তন্য হইবে, আমারও যেন সেই
স্থানেই স্তন্য হয় । এবং পুনর্বারও যেন পরলোকে ইংরি অমৃতের হইতে
পারি । (এই কথা বসিমা পতনে ইচ্ছুক হইল) ।

मक । [विलोक्य ।] अय्य ! कासि ? किमहं त्वया प्रति-
पिडः ? (८६)

सौदा । आयुषन् ! किं त्वं मकरन्दः ? (८७)

मक । मुञ्च, स एवास्मि मन्दभाष्यः । (८८)

सौदा । वत्स ! योगिनौ अस्मि, मालत्या अभिज्ञानञ्च धारया-
मीति । बहुदुःखात् संवदति । (८९)

मक । [शीघ्रासं सकल्पम् ।] आय्ये ! अपि जीवति
मालती ? (९०)

(८६) प्रतिक्रियेति । सौदानिनी सङ्घातं द्रुतं प्रविश्य मकरन्दान्तिके समुपस्थाप्य, वारधिया
एवमादिवर्णं प्राहेदर्थः । साङ्घेन आनन्दव्यासापकेन पर्यवसिद्धरात्रौनतनद्वयहासिक-
कथंरत्नं, चतुः श्रुत्वा ।

(८७) मकेति । किं किमर्थे ? प्रतिपिडः नरदाभ्यवहावाङ्मिथ्याः ।

(८८) नात्रशौचकामान् द्रुतं मकरन्दं उवाच इत्येति—आयुषमिति ।

(८९) मन्त्राज्ञाभिहितमरकप्रतिवन्धादिरह्या उदयति—मुञ्चेति । स एव मकरन्द
एव ।

(९०) योगिनौति काविकित्वादि । अभिज्ञानं निर्द्वैतनिश्चयम् ।

(९०) शीघ्रासमिति, उच्छ्वासितेन शीघ्रमुक्तेन चरितं यदा ज्ञापयिष्येति । अत्र
मते ।

(८६) सौदानिनी (सहसा प्रवेश करिष्ये) उ-निपतन महेते मकरन्दे
निवृत्त करिष्ये) वत्स ! एहे मरणगणक साहसिक कर्मे कौनओ फल नाई ।

(८७) मक । मातः ! तूजि के ? आमाकेहे वा निवारित करिष्येहे
केन ?

(८८) सौदा । आयुषन् ! तूजि कि मकरन्द ?

(८९) मक । परिश्राप कर, आवि सेहे मन्त्राज्ञाई वडि ।

(९०) सौदा । वत्स ! आवि योगिनी, नात्रशौर शिष्टे हावण
करिष्येहे । (बहुलनाला वेगईल)

(२०) मक (शीघ्रक्ये उ शोकैव महित) आय्ये ! नालतू, कि जीवित-
माहे ।

सौदा । अथ किम् । घस्य ! किमत्याहितं माधवस्य
यदनिते व्यसितोऽसि इति आकम्पितासि । अथ माधवः
क्व ? । (८१)

मक । आर्य्ये ! तमहं प्रमुग्धमेव वैराग्यात् परित्यज्य आगतः,
तदेहि, तूर्णं सम्भावयावः । [त्वरितं परिक्रामतः ।] (८२)

माध । [आश्रय ।] भये ! प्रतिबोधितः एवास्मि केनापि नून-
मस्य अभिनवजीमूतजलवाहिनः प्रभञ्जनस्य अनपेक्षितास्मदवस्थोऽयं
व्यापारः । (८३)

(८१) अथ किमिदमुपगमवादः साकतीजीवधेर्वैशद्यः । अत्याहितं निरतिशयानितं ।
कुत एतं पक्षेत्याकाङ्क्षायासाह—उदिति, यदप्येतान् अनिते पर्येतान् पतनरुचे आश्रयस्या-
साधककर्षणे, प्रश्नः सप्तः ।

(८२) मकितिः प्रमुग्धं अचेतनं । वैराग्यात् तस्मीवनप्रथायाविरुद्धे सजीवनं
प्रत्यपि वैशद्यदात् । सम्भावयावः अनेन मात्रपमिच्छानेन रचिद् यतिव्यावृष्टे । त्वरितं सत्वरं
यदा स्तानया परिक्रामतः सौदामिनीनकरन्दौ माधवसमीपगमनाय पादविषेपं कुरुतः ।

(८३) आश्रयति अतन्मं लभेत्यर्थः । केनापि अपरिज्ञातजनेन । विधिन्वा-
धारयति—नूनमिच्छादिना । नूनं निमित्तं अभिनवजीमूतजलवाहिनः नूतनजलधरसञ्चि-
तवाकर्षणः प्रभञ्जनस्य परमस्य । अनपेक्षिता अनपेक्षिता अजदवस्था साकतीविभ्रं पञ्चनित-
मदीयदुर्दशा यजिन् तादृशः अथं मत्प्रतिबोधनस्यथः व्यापारः काव्ये । तदाश्वं मदीय-
दुरवस्थाधिगमे सति परनी मीवातिदुःसह-दुःखानुभवकरं मदीयमूर्च्छावृद्धमजरोदिति भावः ।
एतेन साकतीविभ्रं पञ्चनितदुःखानुभवादर्थे तन्ममेव वरमिति ध्वनिः ।

(२०) लोरा । मागती लीदित्वा माह । वत्स ! माधवैव किं कोन अत्याहित
इहैहाहो ? वे वेहु तुमि अनिते कार्ये (मरणे) सम्भावयाव कवितेह ।
अतएव आवि अत्युक्त कम्पित् इहेतेह । मञ्जति माधव कोवाह ?

(०२) मक । आर्य्ये ! वैराग्यावपठः ताहाके आम्नि-अट्टेउतावहातेहे
पविताग कविता आसिवाहि । अतएव एम, सत्वरं इहेहा ताहाके इका करि ।
(उदरे मधव परिव्रमण करिते जागिल)

(२०) माध । अहो निम्ह काहावः वाडा आम्नि प्रतिबोधित इहेहाहि ।

মক। দিষ্টা পুনঃ প্রত্যাপন্নচেতনো ঘণ্যঃ। (৫৪)

সৌদা। [বিলোক্য।] সংবদতি উভয়োর্মালতীনিবেদিতঃ
শরীরাকাশঃ। (৫৫)

মাধ। ভগবন্ পৌরহু্যপবন! (৫৬)

ভ্রময় জন্মদানশ্লোগমাণ্ প্রমোদয় চাতকান্

কনয় শিখিনঃ কৈকীল্লক্ণান্ কঠোরয় কৈতকান্।

বিরহিণি জনে মূচ্ছাং লুপ্ত্বা বিনোদয়তি ব্যথাম্

অকরুণ্য! পুনঃ সন্নাশ্যামিঁ বিধায় কিমীহসে? ॥ (৫৩)

(৫২) দিষ্টা মাগ্বে ম, প্রত্যাপন্নো ভব্যা চেতনা স্বৈতশ্চ' যেন বাহয়ঃ।

(৫৫) বিলোক্যেতি মাধবমকরন্দশীঃ শরীর' বিশেষতী ত্রিতৌশৌভর্দঃ। - উভয়ঃ মাধব-
মকরন্দশী, মালতীনিবেদিত' পরিজ্ঞানার্থে মালত্যা কথিতঃ শরীরাকাশঃ দৈর্ঘ্যকতিঃ সংবদতি
দৃষ্টমান্নেতদেতদ্যঃ সংঘটতে। তদাধি মাধব মাধবমকরন্দাবিশ্বয় নাসি সন্দেহ ইতি মাধ।।
অমলীকিরিয়'।

(৫৬) পৌরহু্যপবন। পূর্বেদিগ্-ভবপ্রমত্তন!

(৫৭) সমধেতি। অশ্লোগমাণ্ সলিলাশ্বলয়ান্ ললদান্ নেদান্ ভ্রময় ভগবতানুপকারায়
অর্থার্থে অন্তর্হিষ্ট পরিচালয়। চাতকান্ চাতকাত্মপখিণ্যঃ প্রমোদয় সলিঙ্গপ্রদানিন সন্তোষয়।
শিখিন' ময়ূরান্ কৈকীয়া স্বকীচয়সন্দে' শুদ্ধকন্ডা শুদ্ধনুপকতা যৈধা তদামূতান্ কনয়' সজ' নিব
বিধিচ্চ। তথা - কৈতকান্ কৈতকীলকান্ কঠোরয় জলসীকেন শ্রীদান্ কৃত্ব। এমিস্তব জ্ঞাপ্যঃ
করুণ্যি' অতিবিরহোদাশপক্ষিপাঁশীতি ভাবঃ। পুনঃ কিন্তু উ' অকরুণ্য! দয়াসীময়স্ব!

আমার এই বিরহাবস্থা অবগতি না থাকায় নূতন নেষের জলবহনকারী
পর্বনেরই (আমার চৈতন্ত সম্প্রদানরূপ) এই কার্য।

(২৪) মক। ভাগ্যবশতঃই বাস্য পুনবার চৈতন্তলাভ কবিয়াছে।

(২৫) সৌদা। (সংলোকন করিয়া) মাধব ও মকরন্দেব শরীরাকৃতি
মালতী বেক্রপ বলিয়াছিল, শেক্রপ অবিকলই দেখা বাইতেছে।

(২৬) মাধ। ভগবন্ পূর্বেদিগ্-প্রভব ব্যায়ে!

(২৭) সলিঙ্গগর্ভ মেঘসমূহকে চতুর্দিকে পরিচালিত কর। চাতক পক্ষি
বিগকে (জলদান করিয়া) সন্তুষ্ট কর। সমুদ্র মগকে (গর্জনন দ্বারা)।

मक । सुविहितमनेनाखिलजन्तुजीवनेन मातरिश्चना । (१८)

सूच्यां चैतस्याभाव' लभ्या अथा विरहदुःखं विनोदयति निराकुल्यां विरहिति जने (माइमे) स'शाचैतन्मिव आधिः योगः तं विधाय 'सत्याय किं दृष्टे प्राप्नु' चेष्टते ? तथाचेतेन परदुःखवदानमात्रस्यैव साधना देतमवातीशानुचितमिति भावः ।

अत्र भगवदिति सम्बोधनेन एवमस्य गौरवसुरीरुचय शोकावेगेन पुनरकथयति सम्बोधन-प्रथतिभिल्लस्य व्यतिजमददमनादयो नाम विमर्गसन्धेरदम् । यद्योक्तं दमंती "दृषी गुणव्यति-कान्तिः शोकावेगादिसम्भवे"ति ।

एवमप्रस्तुताविरहिनसामान्याद्विभवेस्य साधवस्य प्रतीतिरप्रस्तुतवर्ग'सालहारः, स च संज्ञा-व्याधिरिति केवचनिरदृश्यकेच सङ्गीर्षये । तथा "वर्षान् विज्ञान् बहूशुक्ता विभेरीकिर्षीवेष" मिति विभेवषं नाम नाश्यालहारथ । हरिषीरुणम् ।

(१८) मकेति । अखिलानां सर्वेषां जन्तूनां प्राणिनां जीवनेन प्रथमूतेन अनेन मातरिश्चना पवनेन सुविहितं साधवचैतन्सम्पादनदप' सुष्ठु कर्म कृतम् । अन्यथा गुरुदन्ध-कारमय' आदिति भावः ।

कश्चिन् पुस्तके मातरिश्चनेयनगर'

"अपिब—

एते केतकमूलशौरमपुवः शीटपगलभाङ्गना

व्याधोलापकवद्गरीबिलुठनव्याजीपमुक्ताननाः

किञ्चोमिदकदम्बकुट् मलपुटीपुत्रीकुटपद'पद-

बृहत्याङ्गतिकारिषो विरहियः कर्षन्ति वर्षानिलाः ॥

इवधि ह्यपडा दृश्यन्ते । महर्षय—केतकमूलशौरमपुवः केतककुसुमपरिमलसर्वविनाः, तथा पीराः पुरवाविषयः याः प्रगल्भाङ्गनाः प्रागल्भ्यशक्तिशो रमसाः तासां या व्याधीना करद्वयः अचनकुलवनताः तासां बिलुठनव्याजेन परिवालनद्वयना अत्रमुक्तानि उपमीयविषयीकृतानि आननानि प्रगल्भाङ्गनासां सुखानि यैकदाभूता, किञ्च उमिदकदम्बपुटीपुत्रीषु विकचनीप-कुसुमकोमरसु लुततः सपल घटपदसमूहस्य भङ्गभानयैस्य व्याङ्गति' भङ्गार' कर्षु' शील' येषां तथामूलाः वर्षानिलाः वर्षमाहताः विरहियः विरहदुःखकातरान् जगान् कर्षन्ति ।

केक्याङ्ग'न विषये उच्यते किञ्च कव एवम् केतकीतरुविगके जगयेन वावा पोटे इव । किञ्च हे निर्द्वय ! मूर्च्छागात्र कर्षिर्धा' विरहवाधाप' कर्षाङ्ग' नयने-काशी विरहिनैरु टैटतज्जगव्याधि निधान प्रविश) कि नात करिउते (५६) कवितेह ?

মাধ । দেব বায়ো ! তথাপি भवन्तমেवं प्रार्थये । (৫১)

বিকসত্বাদম্বনিকুরম্বয়াশুনা

সহ জীবিত' বহু মম প্রিথা যতঃ ।

অথবা তদঙ্কপরিবাসশীতলং

ময়ি কিচ্ছিদ্রুপং ভবান্ হি মে গতিঃ ॥ (১০০)

কৃতান্তিলি. প্রবনতি । (১).

কব প্রথমার্ধে প্রস্তুতে বর্গানিলী অপ্রস্তুতকামুকল্যবহারসমারোপাৎ সমাধীকিরনদ্বারঃ ।
মার্গনিবিশীড়িতং প্রসম্ ।

(৫১) মাধতি । তথাপি সংপ্রাথ্যাবিধিধা, যতেন সমানিষ্টকারিত্যেপি । एवं
বচনাম্বম্ ।

(১০০) বিকসতি । প্রিথা মাতৃগৌ যতঃ যতিন্ প্রদেজে বিদ্যতে তং দৈবনিষ্যেৎ, বিকসতী
প্রস্তুতকামুকল্যবহারসমারোপাৎ সমাধীকিরনদ্বারঃ । সহ জীবিত' বহু মম প্রিথা
যতঃ । অথবা তদঙ্কপরিবাসশীতলং ময়ি কিচ্ছিদ্রুপং ভবান্ হি মে গতিঃ ॥
কৃতান্তিলি. প্রবনতি । (১) মাধতি । তথাপি সংপ্রাথ্যাবিধিধা, যতেন সমানিষ্টকারিত্যেপি । एवं
বচনাম্বম্ ।

(১) প্রবনতি বায়ুনিষ্যেৎ ।

(২৮) মক । নিখল প্রাণীর প্রাণভূত এই বায়ু মাংসের চৈতন্য সঞ্চার-
রূপ উচ্চত কার্যই করিরাছে ।

(২৯) মাধ । দেব পদম ! তথাপি আপনাকে এই প্রার্থনা করিতেছি ।

(১০০) যেই দেশে প্রিথা মালতী অবস্থান করিতেছে, কদম্বকুম্বময়নুঃের
পুষ্পগ সহিত আমার জীবনকেও সেই বেশ শূণ্যতাও । অথবা সেই মালতীর
শরীরবহানে শীতল যে কোন বস্ত্র আমারে স্পর্শ করিবে, সে বস্তু হুমিই
সম্প্রতি আমার আর্দ্র ।

(১) (১) কৃতান্তিলিগুটে বায়ুকে নমস্কার করিতে লাগিল)

ত্বরাম্ভ্রাবৌঃয়ং ন খলু পরিচ্ছাস্থ্য বিপয়

স্বদেহোঃরানন্দং বিতর সযি মাভূরকরুণঃ ॥ (৫)

[সর্বতো দৃষ্টা সনির্বোদম্ ।] কুতোঃ্য মাস্ততো ? [বকুলমালা-
হেয়ম্ ।] অযি প্রিয়াপ্রযিনি বকুলমালি ! উপকারিষ্মি অতঃ
গতং ভবত্বাঃ । (৩)

(৫) অথস্যাং বর্ষ্যয়ত্রাহ—প্রদানোতি । উ স্তনম্ । শীতনয়তৌরৈ মালভি ! মাথ্য
দৌষাভবঃ স্যাতনৌব তদ্বিরহদুঃখিনে দীক্ষাশ্চিঃস্বরনৌব । উদয়ং বসুঃশ্রলং স্বেঃস্বত এব
মুটনৌব । অহালি বসুদদায়বনবাঃ স্বেঃস্বনৌব বিরহাখিতা দাখ্যনি স্নবনৌব । তথা সনঃ
বন্ধনাতঃ সনলাত্ পথর্দিষ্টুঃ স্নবরনৌব স্তনঃ পুনর্নৌবমাথ্যাতৌব । অতএব অয়ং ত্বরা
মাস্তাতঃ অতি শীঘ্রং হর্ষনদানৈক মাং বচসে স্যাদিতমং ন স্তনু নৈব পরিচ্ছাস্থ্য বিপয়ঃ, অথুনা
খ্যাসগৌবনাম কপরিচ্ছাস্তৌবৈবচৌবঃ, বচস্চানু অশ্বীঃ শিহয়ীঃ খ্যাসকং মুদং বিতর হর্ষন-
দানৈবদাং । অত্রহথা খ্যাসযতৌবদস্তাদনৈব দয়াবিরহিণা না মুঃ, ন স্যাতঃ । তথালি
মদৌষাৎকিয়ৌমথ্যকম্যাম্যাদিতি মাঃ ।

অত্র প্রথমার্ধে অত্রাতঃ ক্রিয়ৌতৌখ্যাসদাতাঃ । এতং প্রথমার্ধেবতবাশ্চায়াণাং তৃতীয়পদ-
বাস্যার্থে প্রথি ঈগুখেল বাস্যার্থেঈগুগকাত্মখিল্লাপহারেতি শিবানুভবিত্যর্থেন উদয়ঃ ।
মিচ্ছরিষৌঃয়ম্ ।

(৩) স্তনিন্দ্রিঃমিতি মাস্তবামাসিনিবন্ধনবিষয়ইন স্তনিনং বচা স্যাসপৌবর্ষঃ । অত্মাহ-
বদ্যকুলমালাং চেতনামিব মন্থমালঃ স্তনৌবযতি—অযৌতি । উপকারিষৌ স্নবমাথ্যাদি স্নব
কমভিত্যামাভৌবমাথ্যুভুতিমাখিনী । অতঃ উপকারমাথ্যনাতৌঃ স্নবত্যাঃ স্যাসতং স্তনৌমা-
যননং স্তনানৌতি স্নেযঃ । উপকারকসপাণাং স্তানবনব্রহ্মাণ্যকর্ষ্মাঃস্বাঃসি মাঃ ।

(৬) হে স্তনম্ ! অথ্যাব গ্রাণ বেন দেহ হইতে নিসৃত হইতেছে ।
অথ্যাব বকুলমাল বেন বিদৌর্গ হইতেছে । জানিব অত বেন বিবহানলে হা
হইতেছে । কঙ্ককাব বেন চকুর্দিকে ব্যাধ হইতেছে । অতএব এটি বচাশ্রুতা
(অর্থাৎ শ্রীঃ অসিহা হর্ষনবানে আমাকে বলা কর এই শ্রুতাব) কবন।
তোমার পরিহাসের কোথা নহে । স্তনবৎ হর্ষনবানে চকুর আনন্দ বিহা
কর, আনার প্রতি নির্ভয়া হইও না ।

(১) (নবম শ্লোকে নিবৌঃস্বপ করিয়া বিবাহের সহিত) মালতী এথা
(অর্থাৎ) অযি প্রিয়াপ্রযিনি ! বসুদদাঃ

निष्पत्सुहाः प्रियसखि ! यदा दुःसहाः सम्बभूवु-
 र्देहोद्वाह्यसनगुरवो मन्मथोन्मायवेगाः ।
 तस्मिन् काले कुवलयद्वयस्त्वत्समाज्ञेय एव
 प्राणत्वाणं प्रगुणनसभूत्सपरिष्वङ्गकल्पः ॥ (८)

सकलं निर्वर्णः । (८)

धानन्दमिन्द्रमदनञ्जरदीपनानि

गाढानुरागरभवन्ति तदा तदा च ।

(८) ज्ञानप्रतया पूर्वज्ञतमप्रापकारमाह—निष्पत्सुहा इति । हे प्रियसखि ! वक्रल-
 माली ! (सखीवदुपकारसाधनान् सखीत्वेन वक्रलमाज्ञयाः सम्बोधनमिति ज्ञानश्रुम्) यदा
 यस्मिन् काले कुवलयद्वयः नीलोत्पलनेनाराः मान्याः निष्पत्सुहाः निरन्तरायाः अतिवृत्ता इति
 यावत्, देहोद्वाह्यसनेन शरीरदोहनद्वयविपत्त्या गुरव मदनमाः अत एव दुःसहाः सङ्गा-
 योग्याः मन्मथोन्मायवेगाः कामव्यावेगाः सम्बभूवुः नदकलीकनेन समुत्पन्नाः, तस्मिन् काले
 मत्परिष्वङ्गकल्पः मालिङ्गनाश्रीवद्भ्रान्, लक्ष्मणाज्ञेय एव तदालिङ्गनमेव प्राणानां परिष्वङ्ग-
 यथासत्सामृत प्रगुणनसभूत्सपरिष्वङ्गकल्पः । समतीव कामययामिधृता मालती यदि
 सदानो मदानिन्द्रमदनलक्ष्मणादिनां नाप्राप्सुतदा कथमपि प्राणान् धारयितुं नाशचादिनि-
 श्चयप्रकारकृत्यं नैव शोधयितुमर्हासीति भावः ।

अर्थार्थ—“मत्परिष्वङ्गकल्प” इत्युपमात्पदार्थः, द्वितीयपदार्थेन च कालुष्यासिन संशुभ्यते ।
 मन्मथानां इत्यम् ।

(८) निर्वर्णः निर्वर्णः ।

(१०) धानन्देति : हे वक्रलमाली ! धानन्देन “सावि मञ्जुरके”ति चित्तया जनितेन

हृदि आभाव प्रथम उपकाविते, अतएव द्विज्यामा कवि, तेषां आगमन
 अथे हईराहे ७ ?

(७) हे प्रियसखि ! वक्रलमाली ! ते काले नीलोत्पलनेन मालती
 अतिवृत्त शरीरसाधनरूप विपत्ति द्वारा अकृत ७ अति हृःसह कामव्यावेग
 समुत्पन्न हईराहिल, সেই काले आंमार आनिजनकम तेषां आनिजनहै प्राण-
 आपकारी अशुक्ल हईराहिल ।

(८) (कल्पयति सति चित्तं कथितं)

खेहाकराणि मम सुग्धद्वयं कण्ठे,
कष्टं क्षरामि तव तानि गतागतानि ॥ (१०)

(हृदये निधाय मूर्च्छंति) (११)

मकः । [उपसृत्य वोजयन् ।] समाश्रमिहि सखे ! समाश्र-
मिहि । (१२)

माध । [आश्रम्य ।] मकरन्द ! किं न पश्यसि कुतोऽपि

एष निग्रह मिश्रितस्य मदनञ्जरेण कान्तप्रसन्नापल दोषानि उद्धोषकानि, गाढानुरागी
दृढतरासक्तिरेव रमन्तरेण जलकृतया तन्निर्मिष्टानि, तथा खेहाकराणि परस्परप्रत्ययजनकानि
तानि निष्पन्नाणि तदा तदा तन्निन् तन्निन् काले सम् सुग्धद्वयः मनोहरनेत्रायाः मालव्याय
कण्ठे गण्ठद्वये तव गतागतानि यातायातानि कथं यथा स्थानया क्षरामि ॥

इयस्य मान्वा प्रथमं माधवकण्ठाश्रयद्विकारदलेन मालतीकण्ठे गतिव्येकं गतम्, ततो
द्वितीयगतने मालव्या लक्ष्मिकाञ्चुडा। माधवकण्ठे स्थापितेव्येकमागतम्, ततश्च प्रथमप्रधानमालती-
कण्ठे माधवेन विन्यस्येति द्वितीयं गतं ('चष्टसाडं' अनुसन्धेयम्) पुनश्च सौदामिनीसम्प्रत्या-
वर्तेति द्वितीयमागतम् । एवञ्च द्वयोर्गतयोश्च बहुत्वमपेक्षा गतागतानीति बहुवचनमुपात्तमिति
विभावनीयम् ।

अथ च श्रुतेः साहचर्यानुभवं विनोदव्यपितन्त्रान्न दर्पणकारमते क्षरणान्तरः । राधदा-
मन्दमहापातान्नु वैसादृश्यान्-श्रुतिमपि क्षरणान्तरमिच्छन्तीति तन्मते क्षरणान्तरः ।
वसन्तिलकारणम् ।

(११) (हृदये निधायति वक्रुलमालामित्यादि.) ।

(१२) वीजवप्रिति, मूर्च्छामद्राय पत्रादिना माधवमसुके वापुं प्रधास्यमित्यर्थः ।

(१३) माधिति । कुतोऽपि अपरिज्ञातस्थानान् । तु भीः तत्तद्वान् कथं केन प्रकारेण

(१०) हे वक्रुलमाले ! आनन्दविमिश्रित कामञ्जरेण उद्दीपक गाह
अश्रुतागण्डपरम विनिष्टे च पवस्पर्शेण प्रणवसक सेहै सेहै काल आमारठ
मनोहरनेत्रा मालतीव प्रणवसेण दुतामार सेहै वातागतमकण अतिकण्ठेहै आमि
वदण करितेहि ।

(११) (वक्रुमाला क्षरणे निहित कटिमा मुञ्चित हईण)-

(१२) मक । (मनोपे आनिद्या वातास प्रिते प्रिते) राधे । कुमि
आर्षठ १७, आर्षठ २० ।

सहस्रैव मालतीस्रोहं बहतो वकुलदानो लाभः । तत्कार्यं न मन्यसे किमेतदिति । (१३)

मक । वयस्य ! इयमार्थ्या योगेश्वरी अस्य मालत्यभिज्ञानस्य नीती । (१४)

माध । [विलोक्य सुकरुणं कृताञ्जलिः ।] आर्य्ये ! प्रसीद, कथय, जीवति मे प्रिया ? (१५)

सीदा । वत्स ! समाश्वसिहि, समाश्वसिहि ! ! जीवति सा कल्याणी । (१६)

माधवमकरन्दौ । [उच्छ्वस्य ।] आर्य्ये ! यद्येवं तत् कथय कथमेव वृत्तान्त इति । (१७)

एतत् वकुलमालाया आगमनं इति इत्यत्र किं मन्यसे त्वं किमवधारयसि ? जीवन्त्यां तुल्यां कथमपि तत्कथादिश्रेयो न सम्भवतीति कृतो मे समाश्वस इति भावः ।

(१४) मकैति । मालत्यभिज्ञानस्य वकुलदानरूपमालतीविरक्त्य, उपमेवी उपस्थान-कर्त्तव्ये ।

(१५) जीवतीति जीवति किमित्यर्थः ।

(१६) सीदेति । सा तव प्रिया मालती कल्याणी कुशलवती सती जीवति प्राणान् धारयति ।

(१७) यद्येवं सा कल्याणी जीवति चेत्, ततदा एव वृत्तान्तः मालत्या निरुद्धेयजीवन-

(१३) माध । (आश्चल्य हहेत्) मकरन्द ! देखतेह त्वाकि महता कोथा हहेते मालतीप्रेशवाहि वकुलबालाव लाठ हहेत । अ०एव एहे वकुलबालाव आगमन दिवरे तूमि कि मने करितेह ?

(१४) मक । वरसा ! एहे मानमोश दोगेश्वरी एहे वकुलबालाव मालतीचिह्नेर उलहापरिजी ।

(१५) माध । (अश्लोकन करिशा मकरन्दे कृताञ्जलि हहेत्) आर्य्ये ! प्रमना ह०, वल आमार प्रिमा मालती कि जीवता आह ?

(१६) सीदा । आश्वस ह०, आश्वस ह०, हे, सुकरुणाणिमी हहेत्तहि जीवता आह

सौदा । पुरा किल करान्नायतने मालतोमुपहरवधोरघण्टः
वालपाणिना माधवेन व्यापादितः । (१८)

माध । [सोहे गम् ।] भाय्ये ! विरम, परिज्ञातो ह्यज्ञान्तः । (१९)

मक । क इव ? (२०)

माध । सखे किमन्यत् ? सकामा कपालकुण्डलेति । (२१)

मक । भाय्ये ! अथ्येयम् ? (२२)

मालपादिहाय्यकलापः कथं केन प्रकरेण सत्यम् इति शेषः, इति कथय चामूलादमच्छि ।

(१८) सौदेति । उपहरन् करान्नायतनेन हनुमुदयच्छन्, करान्नायतनिना खड्गद्वन्द्वेन व्यापादितः विनाशितः ।

(१९) विरमिति । मालतोनिवृद्धेयज्ञानकथनादिरता मदीत्यर्थः । अथ चेतुमाह—
ज्ञातो ज्ञान्त इति । यदज्ञान्नायकत्वेनेव मया मालतोनिवृद्धेयज्ञान्तः अनुमानेनावधारितः
अथज्ञान्कथनपरिग्रहेवालमिति भावः ।

(२०) क इवेति, तन्नायकत्वेन को ज्ञान्नायकत्वा परिज्ञात इत्यर्थः ।

(२१) माधेति । अज्ञान्तः मालममोदना । मुदयधमतिरिद्यामाधनाय कपाल-
कुण्डलेन मालमपहृतेति ज्ञान्तो मया परिज्ञात इति भावः ।

(२२) माधवपरिज्ञातम वाप्याधीमममम्' इत्यर्थः—अथैवमिति, माधवेन यदधवारित'
तद्विद तस्यं विजिग्यतेः ।

{ १९ } माधव एव मक इव । (उच्छ्रंसित इच्छा) भाय्ये । धनि एव ह्यर्थेन ही
हृदया बोधितः वाक्ये, तत्रेव एव मालतोऽयं निवृद्धेयपरिज्ञाता एव किञ्चन अनुमानं
इति ।

{ २० } सौदा । पूर्ये कथानाथेभोर अन्वितेः सागदोःके हेतुः एव निवृद्धे
रितेहे अथोरघण्टे वदुग्रहस्य माधव कर्तृक विनाशितं तच्छास्त्रिणम् ।

{ २१ } माध । (उच्छेपेन गृहितम्) भाय्ये विवर्तते तत्, भाय्ये मुदय
मुदिते परिज्ञाति ।

{ २० } मक । तत्रासि कर्णःके कुमि ति कुञ्जिणे ।

{ २१ } माध । माल । अज्ञान्तो मया परिज्ञात इति । कपालकुण्डलेन मालतो
इति भावः ।

कथमिव तदाभवत्स्व' कमलमुखि ! कपालकुण्डलायस्ता ? ।
उत्पातधूमलेप्राक्कान्तेषु कला यशधरस्य ॥ (२६)

भगवति कपालकुण्डले ।

निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं,
सा पूतनात्वमुपगाः शिवतातिरेधि ।

मानवाः चरन्त्यां भावप्रसाद—इति मिये इत्यादि । कष्टे चकारकमयतोर श्रेयः, यत्नं वति-
श्रीमत्सु' समतोर गर्हितं यदा आगया चापद्राणि चापगुणाणि । (चापत्र चापद्राणः
सादिवमरः) कपालकुण्डलया समतिवृत्तं वाचरयते इव तत्र शक्ति भावः ।

(२६) कथमिति । हे कमलमुखि ! पुण्यरीकषदने । मानति ! तदा तस्मिन् काले
कपालकुण्डलादस्ता विनाशार्थं / कपालकुण्डलया यद्वीणा तं चतुरानधूमलेपरा उत्पातधूम-
धूमकेतुरेणया आकाला परेणया यशधरस्य सुधामोः कला इव कथनिर कोटयो चमरः
चासीः । तदोयं मानुषाणि शीमरणां कल्पयितुमिति कथ्यते मम हृदयमिति भावः ।

चरीदमानडाः । किन्तु यशधरकलायास्तादृग्भासय इतं मानमविद्यतकालयोरेषि सन्धीन
कालमेदाय तदा तं चमरः यशधरकला चामरदिति पुण्यमेदाय "कायमिवा तयोरासीदवजनीः
पुण्यमेयोः । हिमनिर्मुक्तयोर्वेदि सूर्यान्धनमाविरे" इत्यादिवत् "तनेव राजते तन्नि !"
इत्यादिवच भयमकमतादीवः । आये. गतिः ।

(२७) चर दुवारिण्या चरि कपालकुण्डलाः "भववनी"ति सन्धीधनं प्रायेणमि-
मादिरेति मनाम्यम् ।

(२८) निर्माणमिति । तन् निर्माणमेव सा माननीयरीरेवतिरेव आदरेव यशक्तिमयेन
साधनीयं सुधरेव परिरचयौदम् । यतमान्यदननावद्यस्यद्वालावरीरखेति भावः ।
पूतना तं तदापादनेन राक्षसी तं (पूतना राक्षसीमेदि हरीवकाञ्च पूतना इति विद्वः) सा
उपगाः नैव समस, किन्तु शिवतातिः तत्कञ्चापहरी एधि मय । तदादि—सुरभिनः हृदयन्ध-

(२९) माव । हा प्रिये ! मानति ! ईहाई कामादेव कष्टे वे. अति
गर्हितरूप चापद्राणां हहेले ।

(३०) हे पद्मसूत्रि ! मानति ! उन्गात्तुवः कडूवेवाकाञ्च छत्रकणाव
कात्र विनाशार्थं कपालकुण्डलापविशुद्धोः हहेत्तु नैवै काः न जूमि किञ्चप हहेदा-
हिले ?

(२९,३०) उग्वति कपालकुण्डले । तैई माननीयवोवनिर्वाणई सकनेव

नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा
मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ॥ (२८)

सीदा । वल्ल ! अलमाविगेन ।

अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्कर्षैव सा ।

नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥ (२९)

सभी [प्रणम्य ।] अतिप्रसन्नमार्यापादैः तत्कथय. का पुन
स्वमस्त्राकमेवंविधो वन्धुः । (३०)

सावित्रः कुसुमस्य पुष्पस्य नैसर्गिकी श्यामाविकी स्थितिः अत्रस्थानं मूर्ध्नि मस्तक एव सिद्धा
प्रसिद्धा । किन्तु चरणैः पादैः अवताडनानि अवपीडनानि न सिद्धान्तीत्यर्थः । अस्तु शोकात्
द्वितीयाहंमविकलमुत्तरामचरितप्रथमाहोऽपि वरत इत्यनुसन्धेयम् ।

अत्र प्रथमचरणे द्विमन्दस्य पादपूरणमावजनकत्वादिरेकत्वदोषः । दृष्टान्तोऽत्रद्वारः
वसन्तलिङ्गकावचम् ।

(२८) अकरिष्यदिति । अनी कपात्रकुण्डला पापं माञ्जरीद्वारात् पापजनकं क
अकरिष्यन्, इतः सा कपात्रकुण्डला अतिनिष्कर्षैव अतिनिर्हयैव । तत्र इत्याविषये य
अहं तत्परिपन्थिनी स्याः कपात्रकुण्डलाया विरोधिनी न अभविष्यम् । तर्थाव तत्परि
पन्थिनादेव कपात्रकुण्डला सावित्रचित्त मावपीववं सन्पदेयितुं नात्रममूदिति त्वया मालादां
भावना न कर्तव्येति भावः ।

अत्र द्वितीयाहंमविकार्यस्य प्रथमाहंमविकार्यहेतुत्वात् तत्रार्थहेतुकत्वात्प्रतिज्ञावहारः
एवं "पुरा क्विन्न कराश्रयतन" इत्यादि तदलमन्दर्भे निरतिशयमाश्रयीविषयीतु-कीर्त्तने-
"प्रसन्ना मुदकीर्त्तन"मिति लक्षणात् प्रसन्ना नाम विनयेत्येवमिति ।

(३०) उभाविति माधवम हरन्दादित्यर्थः । आर्यापादैः आर्याया, नव चरणैः (गौरवा

अति मः प्र वरुणोऽह । अथिनाथे वाङ्मोह वाञ्छ करिषु ना । अथञ्च तादा
मदलकारिणी इति । २९, मृगशर्षापी पुष्पैव आकाविक अवहान मष्टके
असिद्ध, चरणैवपीडन असिद्ध नह ।

(२९) सीदा । वल्ल । शोकावेग निजप्रवेशन । आसि इति विवेचिनी
ना इहेटान, तवे एह कपात्रकुण्डला नालतीवधरण पापवर्ध-निष्कर्षे करिषु
वे हेतु से अतासु निर्दिश ।

सौदा । चास्थः खलु एतत् । [उत्थाय ।] इयमिदानी-
महम्—(३१)

गुरुचर्यातपस्तन्मन्त्रयोगाभियोगज्ञाम् ।

द्रुमामाकर्षिणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय वः ॥ (३२)

इति समाधया निष्कृत्वा । (३३)

इदुवचनम्) अतिमहत्त्वं निरतिशयप्रसादपुत्रैर्भूतम् (पार्ष्णि ज्ञानवधः) मनसात् कथय इत्यभिधः
अवाचिसुदुष्टकारकारकः अन्नाहं वसुः परमनिव' त्वं का ? तव परिचयं यीतुं परमोत्-
तमप्राप्तयोर्षते इति भावः ।

(३१) सौदिति । एतत् कारुणिक्यादिकं खलु निमित्तं शाल्यः पुनर्दृश्यकाली पुष्याम-
नतिथयः । अथवा मम तनुकथनावसरो भासीति भावः । इयमिदानीमहमिति श्रीकृष्णेनातनी-
मोक्षनेत्यादि ।

(३२) मुञ्चिती । गुरुचर्या गुरुचर्यात् गुरुनयानुष्ठानविधौ वा मन्त्रान्द्रावद्यादि-
वैधर्मीयः इत्तं धरतदाधनं पूर्यादित्तथयः प्राणायाम इति यावत् (इत्तं पतनस्यधन-
नियमेकार्यधननिर्गरी) मन्त्रः काशीनारायणविहीनमन्त्रः अथवा तन्मन्त्रः, इत्यन्तरीकः नाना-
विधः देवतामन्त्रः, शीतः विद्युत्तन्निरीधरथयः, समाधिः तेषां अमिथीयान् अथवात्मायत इति
सद्योऽहं इमा आकर्षिणीं तन्निधानां तिष्ठिं वी दुष्पाकं शिवाय मन्त्राय प्रथमसिद्धिमां
आतनीमि विज्ञातयामि ।

(३३) समाधया माधवेन सह वर्णनाया अघोषितमाधवेति भावः, सौदादिनीवि-
मेषः । माधवेन सह सौदानिया इदं निष्कृत्यत् तन्मन्त्रानिभूतपुष्पं शिवायवो न ददमि, अथवात्मा-
श्रीकृष्णोपायिनि कथयाम् ।

(३०) माधव व मकरन्द । (प्रेषणं करिष्या) आपनाय त्वपुष्पम् अत्राय
प्रेषणं, अत एव सन्त आनादेव एवविधं वक्ष्ये आपनि के ?

(३१) सौदा । आभि त्वासाधेव के ? इहा परे मानिडे पात्रिने
(उच्छ्रिता) एहि एवम आभि—

(३२) गुरुचर्या चाज्ञापनरतविरूप वैध क्लेश प्रोपायान कानोत्तरानि
वीचमत्र व समाधि इहेते सङ्गम एहि आकर्षिणी निष्क्रिये त्वासाधेव मन्त्रे
कृत् विष्ठा वरिहृष्टि ।

(३३) माधवेत सहित सौदादिनीव कथयाम्)

मक । आद्यर्थमाद्यर्थम् ।

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैदुरतश्च

क्षणमुपहतचक्षुर्हृत्तिरङ्गुय शान्तः ।

विश्रीस्य समर्थम् ।

कथमिह न वधस्यस्तत्किमेतत्, [-विचिन्त्य] किमन्यत् ।

प्रभवति हि महिम्ना स्त्रे नं योगीश्वरीयम् ॥ (३४)

[सवितर्कम् ।] किमयमनर्थं इति सम्प्रति मूढोऽस्मि । (३५)

(२४) व्यतिकर इति । भीमो भयदरः तथा उपहता निरुद्धा चक्षुर्वृत्तिर्भ्रमश्चित्तदेन तादृशः कथिभ्रजःसमूह इति शेषः, तामसः तमःसम्बन्धी वैदुरतः विदुरत्सम्बन्धी च व्यतिकरः सम्यक् इव तन्निशीभार इवेति यावत्, चक्षुं चक्षुःकालमात्रं सङ्ख्यं सत्पय शान्तः प्रशमितः विरत इति यावत् । (विश्रीस्य तत्पत्रःपंथान्ती समीपे माधवी भास्वीति समीचा, समर्थं भवेत् सह यथा स्यात्तथा "कथमिह" व्यापारोऽर्थः । माधुवानिदृशद्वैवान् भयदृष्टुः ।) इदं शब्दान् स्थाने वरुणः माधवः कथं न दृश्यत इति शेषः । तत्तस्मात् एतद्दर्शनं किं ? किन्नितिचकं ? (विचिन्त्या विभाव्य) अन्यत् किंनिमित्तं भवेदिति शेषः । हि तथाहि इयं पूर्वैर्विदोक्ता योगीश्वरी श्रेया योगिनी स्त्रे न महिष्या स्रकोपयोगमादात्मिण प्रभवति सर्वार्थकथेण वर्तते । तथाच सा श्रीगिरीश्वरी योगप्रभावात्माधवमपहृत्स्थान्दितेति भावः । अथ च श्रीकस्य प्रथमचरणविकलसुखरामधरितपञ्चमादे वर्तते इत्यनुसन्धेयम् ।

अथ प्रथमादे उपमावद्भासः । विशीथीभूततेन, समूहदृष्टोपनिधवाचकपदानुपपत्त्यासा-
द्रूपपदादीवः । मालिनीहृत्तम् ।

(३५) सवितर्कमिति । इयं दृष्टपूर्वा योगिनी सत्यमेव मालतीपरिवाणेनाशुद्रुपकारिणी
गुह्यवधपतिश्रीधर्यं माधवापहरणाय कपालकुण्डलानुरेथिताऽश्रुदपकारिणी इति वितर्कश्च सह
यथा स्यात्तथैवैः । अथ माधवापहरणदृष्टोपपत्तारः अनर्थः माधववधसाधनदृष्टानिदकरः

(३६) मक । कि आन्धर्या ! कि आन्धर्या ! ! दर्शनशक्तिर निरोधकावी तदुद्धृष्टं
तेजःसमूहं अरुकारं च विद्वांसमन्पर्केरुं श्वाय कण्ठमात्रं उन्पन्नं इहैश्राहै प्रशंसित
हैल । (अवलोकन कविना सत्तरे) दशम्य माधवके, एताने नैधितेच्छि ना
केन ? एह अगर्भनेव कारण कि ? (चित्ता कविना) आर कि कावण
हैवे ? दृष्टपूर्वा सेह योगीश्वरीहै श्रीर महिषावले उन्कर्षणालिनी हैश्राहे ।
(आर्षात् सेह योगिनीहै योगवलप्रभावे माधवके लहेर। अस्तुहित। हैश्राहे ।

अपिच—अस्तोकविषयमपस्मृतपूर्वत्वं च-

सुद्धूतनूतनभयव्यरज्ज्वरं नः ।

एकघण्टुटितसङ्घटितप्रमोह-

मानन्दमोक्षयत्नत्वमुपैति चेतः ॥ (३६)

किम् ? इति अस्मिन् निरये सम्पत्ति मूयः एकवचननिर्घणायनः अस्मि भवति । यदि सा योकिनो यथोक्तमात्रतीरदाविधापिनी तदा त्रिपतमेतदपहरणं माधवस्य माधवीदादात्-
कारसाधकतया ननुदुपकारकं भवेत्, यथाशुक्लानागुर्वेति चेदेतदपहरणं किं नामानिर्घ-
न साधयेदित्येतदपहरणमर्थकरमनर्थकरं वेति संशयः सम्पत्ति दृष्टादिपर एति भावः ।
तथावन्नेन संशयेन पूर्वाहकारितयो नोक्तं कालविशेषकारविधायकान्यथानावादात्
संशयोक्तम साध्यवचनम् । अत्रत्यस्य दर्शयति यथा—“विचारान्वायामावः सन्दिग्धापु-
त्रयंय” इति ।

(३६) अतोवेति । अस्तोकः परस्मै विषयः “यद्यत एव मय उद्विधातादाधरोऽपहरत्”
ःसाध्यो अस्मिन् सत्, “अद्यत्” विधुव’ पूसंशय’ माधवीनिघट्टेयथायां येन तथासूतम्,
(माधवपहरणस्य निर्वन्वयाननिघादितया साधादिधादिनस्य माधवापहरणसाधिका-
चमत्कारकारिवादेति भावः) समुहनेन अनुपपन्नेन नूतनमयेन माधवानितदुदाहरणकीन-
साध्यासदतो अत्र सकारः तत्र जर्जर’ औषे अस्मिन्मिति छायात्, तथा एकवचने एकस्मिन्नेव
समये मुटितः—“औषेति सा कथ्यन्ते”ति योकिनोवाचनेन शिवाः तथा सङ्घटितो माधव-
हरीव पुनर्याविकः प्रमोहः विवेकः विघटित’ अस्मिन् तथासूत’ नः अकार’ चेतः चित्त’
मानन्दमोक्षयत्नत्व’ कर्मविधायां विनिधितत्वं एति दाशोति । माधवीश्रीजनसंरक्षकारिका
तदुपपत्तिवा योकिन्वा उच्छित्तगर्भस्य माधवीऽपहन इति भावतया आनन्दविनिधितत्वं
गुह्यवधतिशेषाथी कथाशुक्लानागुर्वेतिनयेव कथाविदयोकिन्वा उतो माधव इति भावतया च
शोकाविनिधितत्वमिति भावः । अथवाविलकाह्वयम् ।

(३७) (विकल्केव सहित) एहे अणुदण वे कर्मत्वं किं ना ? ए विरा-
कानि विडाडविदुष्ट इहेदेहि ।

(३७) आरुद्र एहे वे अणुद विरारुद्र आनार जित्त गुर्वदुतात्र (मानतो
निरक्षेप दुतात्र) विदुष्ट इहेहा अत्रिऽदुदुष्ट (माधवव कनिष्ठोपकात्र
नूतन उत्र अर्थावित इहेतेहे, एतं एवकमेहे दोरुहेधन अणुद
हवराध आनण एतं एवाकेव विरिश्चाव प्राण इहेतेहे ।

तदत्रैव कास्तारगहने सह भस्महर्षेण प्रविष्टां भगवतीमन्विष्य
तस्या वृत्तान्तमेनं कथयिष्यामि । [इति निष्क्रान्तः ।] (३७)

इति मालतीमाधवे श्रीदामिनीदर्शनो नाम नवमोऽङ्कः । (१८)

(१८) तदिति । तत्तद्वात्, कान्तारगहने दुर्गमकानने अक्षरमैव स्वद्विकादिना सह प्रविष्टां मालत्यदुसन्धानदर्शनेवेतस्मिन् भगवतीं भगवतीं कामन्दकीं अन्विष्य अदुसन्धाव तस्यां भगवत्याः समीपे इत्यर्थः एतं भाववानुपलक्ष्येण इत्यादि कथयिष्यामि निवेदयिष्यामि । सा खलु लम्बशोमवता यदि मे संशयं निरहितं प्रमथेदिति तदादयत्तद्वचनेवेदानीं मया कथंश्रु-
मिति भावः । अत एव "सहर्षं गुणवत्कार्येद्वितीयादय उच्यते" इति उच्यते इति चारथी नाम नाम्नात्प्रकारः ।

(१९) इतीति । श्रीदर्शिन्याः तदभिधानया धीमिन्याः दर्शनं यत्र तथाभूतः । श्रीदामिनी-
दर्शनस्यैवावाङ्मे समतोषं समलकारकारित्वात्प्रत्यायनही निहितः, क्वचित् पुस्तके पुनरयमंश एव नास्तीत्यनुसन्धेयम् ।

इति काश्मिरीयैर्नामक-श्रीकृष्णविहारिवर्कसिद्धान्तमहाभाष्येऽहतायां तत्त्वबोधिनी-
समाप्त्यायां मालतीमाधवश्लाघायां नवमांडविंशतिः समाप्ता ॥

(३७) अतएव लवङ्गकारिणः सः ३७ एह निविद्धं भाष्येण (भागतीर्थे
अदुसन्धानार्थं) प्रविष्टे उगवती कामन्दकीके अचेदयत्तं कत्रिहा तादात्र निकट एह
इहात्त निवेदन करि । (यकइल निष्क्रान्त इहेल)

(३८) मानतीगारवेर "गौरामिनीदर्शन नामक" नवम अङ्क समाप्त ।

[आकाशे ।] अपि च पुत्रि !

अनियतददितस्मितं विराजत्-

कतिपयकोमलदन्तकुट्मलाग्रम् ।

वदनकमलकं ग्रियोः क्षरामि

स्रजलदसमञ्जसमुषजल्पितं ते ॥ (४)

(४) अलिप्रतीतिः । अनियते कालानिर्णयने ददितस्मिते रोदनदृशिते यत्र तदपामृतं । विराजनि—दीप्यमानानि कतिपयः स्रज्जालमनुभूयादादन्तसंख्यकाः कोमलाः सुदुर्लाभाः दन्ताः दन्ताः कुट्मलाकारिणः सुकुन्तायपदेया एव यस्मिन् तदपामृतं । मया स्वल्पेन सम्यग्धारण-सहस्रभावादच्छटादराणि असमञ्जसानि विवेकयत्नेरभावान् घूर्णादासामञ्जसदृशितानि तद्यदि सुस्थानि शिष्टमायित्वेन भनोदराणि अल्पिदानि भवितानि यस्मिन् तदपामृतं, शिष्टोर्जावि-कायास्तत्र वदनकमलकं कमलकं पद्ममिव वदनं (कमलमन्दादन्तपार्श्वे क्षरन्त्यः) क्षरामि सर्वदा विनाशानि समतिश्रियत्वेन अर्जुदैव वदुर्वीषकसप्तप्रभानादिति भावः ।

एव जल्पितस्य मुख एव सप्रधानं रूपकवाचिनं द्वितीयश्लोकस्येयोर्गोपमालङ्कारद्वयम्, यदावहस्रवर्णनेन स्वभावोक्तिशालङ्कार इति तेषामङ्गभिर्भाविनं सङ्गच्छेत् । एवं प्रतिपाद्यार्थवत्-पदानामपि सौकुमार्योक्तिर्भावने "स्रज्जालोर्जाविर्लक्ष्यो यः यदास्य स पदोश्च" इति -स्रज्जालु पदोश्चो नाम नाट्यालङ्कारश्च । पुत्रितायाश्चतुः ।

अथपि श्लोक सत्वरामचरितधनुर्वादिषिकधी धर्षते । अस्यानुपपत्तः श्लोकस्य स्रज्जालवाचा—

"आलङ्कारस्रज्जालविनिर्वाहोत्तरस्रजवर्णनेनश्रीयववःप्रहस्यीत् ।

अत्रापयथविमलमयान् वदन्ती चक्षुःसदृशरजसा मन्दिनीमवनि ॥" इति

मनोहरं त्रैवारं सैः सैः नानाविधं अत्र श्लोके प्रदर्शयति आश्रयणं च मनोज्ञं चतुःछाट्टुवाचासकण संसृज्ज हसिन्ना वानारि देहके वपुः ७ वक्तव्यं दिशवित्त करितेहे ।

(४) (आकाशे) अपि पुत्रि ! बाहाते रोषेन ७ हास्येण कोन निरस्य हिन ना, एवः सुकुन्ताग्रं त्राय कतिपय कोमल दन्त विराजित्त हिन, परस्रज वाहने वाक्यकल, अस्मिन्-अत्र-अत्र-अत्र-इत्येते-मनोहरं हिन, उदाहार-विशुक्लानेत् तद्वत् रूपं च-इ-न करितेहे ।

मदयन्तिकालवद्विकी । [सास्त्रमाकाशे] हा प्रियसहि !
 सुपसवसुहचन्द्रसुन्दरि ! कहिं गदासि, को वा शिरोसकुसुम-
 सुचमारुख दे शरीरस्मात् देवदुर्बिन्धपरिधानं एककिष्णाय
 उदगदो । महाभाष माहव ! उपस्थिदत्यमिदमहसुभो दे जीव-
 क्षोषो संवृत्तो । (क)

काम ! [सविशेषखेटम् ।] हा वल्लो ! (५)

अभिनवरागरसोऽयं भवतोः कृतकौतुकः परिष्वङ्गः ।

सुवलीलवद्गयोरिव नियतिसहावाच्यया निहतः ॥ (६)

(क) हा प्रियसहि ! सुपसवसुहचन्द्रसुन्दरि ! क गदासि, को वा शिरोसकुसुम-
 सुचमारुख ते शरीरस्य 'स' देवदुर्बिन्धपरिधानं एककिष्णाय उपसवः महाभाषमापव)
 उपस्थिवासमित्तमद्योगसर्वो जीवजीवः संवृतः ।

(ख) सुपसवोऽयं सुपसवः पसवतापुत्रेण सुहचन्द्रेण चन्द्रस्यैव सुन्दरि शीलव-
 धारिणि ! को वा अपरिज्ञातः, शिरोसकुसुमवत् तन्नामककुसुमवत् सुकुमारस्य शीलवसा
 (शिरोसपदार्थं शीलवसातिशयोक्त्यायुक्तं) देवस्य दिनेः दुर्बिन्धेन 'स' उपसवपरिष्वङ्ग-
 परिष्वङ्गः, एककिष्णायः न तु श्यायानां सङ्गितया रम्यः । उपस्थितः कालगीतनादुत्पन्न एव
 अलम्बित-साधुविकीर्णतः तिरोहितः उदगदः आनन्दः यत्र उपसवः, जीवजीवः संवृतः ।

(५) सविशेषखेटमिति, विशेषखेटेन उट तथा आचक्षेपर्थः । वल्लो ! कामवो
 माधवो ।

(६) अभिनवद्विनिः सुवलीलवद्गयोरिव सुवलीलमालवतविशेषसङ्गस्योरिव भवतोः
 कुसुमोः अभिनवो ललीतः रावः कुरुराव एव रसः यत्र लयाभूत्, 'स' अत्र अभिनवो रावसौ
 लीलित्वादेव यत्र लयाभूत्. (ललीतसुखाय लीलित्वे इति विश्वः) (भद्रादेवि इव शानीकृत्या-
 म्)

(क) मरुत्सुक्तं च लवणिकम् । (अथ विसर्जनं करिषे कर्मिणे आकाशेण
 शिके जाविका) हा प्रियसहि ! सुपसवसुहचन्द्र सुन्दरि ! त्वमि कोषात् गेले ?
 ज्ञानि ना देवस्य अनयावदारे एककिष्णी तेषां शिरोसकुसुमवत् सुकुमारस्य
 शरीरस्य किम्प परिधानं उपसव इति ? महाभाष माहव । तेषां
 मरुत्सुक्तं आनन्द उपसव इति इति उपसव इति ।

(५) काम ! (विश्वेण च खेटेन सहितं) हा वल्ले कामवो माधव ।

लव । [सीहेगम् ।] हृदास ! वज्रमग्न हिमप्र ! संबधा
षिसं सोषि । [इति हृदयमाहृत्य पतति ।] (ख)

मद । सखि लवद्विजे ! णं भणामि क्लृप्तमेतन्ममि दाव
समस्तस । (ग)

(ख) हा हृतास ! वज्रमग्न ! हृदय सर्वथा दृश्यंसमसि ।

(ग) सखि लवद्विजे ! ननु भणामि क्लृप्तमात्रमपि तावत् समस्तसिद्धि ।

यामप्ययं रस इति धरविः) तथाकृतं सम्पादितं कौतुकं इयं: नर्थात्सरो वा यत्र
तथाभूतः, अथवा कृतं कौतुकं द्रष्टुया कौतुकलं घन, तथाभूतः, (कौतुकस्वमित्यायः स्वादुत्-
सवे नर्महर्षयोः । कुतूहलस्यैपि तत्परोक्षमिति मीदिनीकारः) परिषदः सखेलनं नियतिर्द्वेषं
महावाद्या प्रचष्टपवन इव तथा निरुक्त विनाशितः ।

अत्र लवलीलवद्वयोरिव भवसौरित्वात्प्रमालङ्कारः । एवं तदनुसारात् नियतिमहावाद्येवामाषि-
कुक्षीपमालङ्कार एव, न तु हृदयकमिल्यनधोरद्वाङ्मिभावेन सङ्कारः । आर्थाज्ञातिः ।

एवं पूर्वोपदर्शितात्तरागद्वयव्योजोपस्थिते: "व्योजोपयमनं सखि" इति लक्षणादन सखिन्यां
निर्वृत्तसख्येरेवमिदमेवधियम् ।

(ख) लवेति । इता विनष्टा आया मालतीलाभप्रत्याया यस्य तथाभूत । वज्रमग्न !
वज्रनिर्मित ! अथयैदृक्काठिबन्धासभवादिति भावः । 'दृश्यं' समतीव क्रूरस्वभावं
असि भवसि ? कथमन्वयेदमद्-सहृदयायामपि न दिवा भवस्येति भावः ।

(ग) मदिति । नन्वित्यनुनययौतकमव्ययम् । सख्यभावमवोक्ष्यनेन विश्रामविलाप-
मूलादिकं प्रतीयते । यथाच "अर्थापत्तिर्दन्वोर्ध्यान्तरीक्षेः प्रतीयते" इति लक्षणादवार्था-
पत्तिर्नाम नाट्यलक्षणम् ।

(६) लवलीलता षडलक्षतकरुव स्यात् तोमारेण नवीनाशुवांगरूप रसयुक्तं ष
सम्पादित नर्थात्सवपन्नेशन निरतिरूप महावाद् कर्तृक निहतं ह्येन ।

(ख) लव । (उद्देशेन सहितं) हा हृतास ! वज्रमग्नहृदय ! तूनि नर्म-
प्रकारेणैव नृणस हृदयस्य । (क्लृप्ते आवात करिष्य निपत्तिष्ठ ह्येन)

(ग) मद । मीव नर्थात्के । अर्थापत्तिर्द्वयोर्ध्यान्तरीक्षे वे क्लृप्तमात्रेण आवाता

सख ! सहि ! किं करेमि, दिदुमज्जलेर्बपड्डिवहंयिच्चलं मम
जीविदं प मं परिञ्चधदि । (घ)

काम । वस्ते मालति ! जन्मनः प्रभृति वस्तुभा ते लवङ्गिका,
तत्किमेनामुज्जिह्वानजीवितां वराहीं न धनुकम्पये । इयं हि—(ङ)

उच्चलालोकया सिन्धु त्वया त्यक्त्वा न राजते ।

मलीमसमुद्यौ वस्तिः प्रदीपमिच्छया यया ॥ (च)

(घ) सहि ! किं करेमि, इदमज्जलेर्बपड्डिवहंयिच्चलं मम जीविदं न मं परिञ्चधदि ।

(घ) सखति । इदं न समतीव आदिशब्दप्रत्ययैश्च सज्जुत्वेन संधीरुद्धैर्बिहृदेषु
विरहं क्लमं चत एव निबलं धरितुमशकम् । अत्रयैदं दृष्ट्वा मयाप्यस्य सखेयैवा-
शब्दादिति भावः ।

(ङ) वामति । उज्जिह्वानं (कुक्षीवाद्यकार्त्तमान्नीरदिमन्त्रैकदापातोः शर्त्तवान्मुम्)
यस्य विरहचोदयश्च जीवितां जीवनं यस्मात्प्रामृता । वराहीं दीनतमा । मज्जुह्वयसी
न दधते । उदमसा जीवनायकावैद्यि मारुह्यसीति भावः । इयं इति श्लोका-
वियमानेति ।

(च) उच्चलवेति । उच्चलः अग्रेसरः आसीत्; पुनिरस्यैवात्स्यत्वात् सतीरमिच्छया शब्दात्
अत्रपरं दशोक्तत्वात् मलीमसमुद्यौ मलिनायमना सिन्धु त्वया वीर्यं यया न राजते
तदा उच्चलालोकया ददौवस्तुत्या लया लला अत्रएव योक्तव्यत्वात् मलीमसमुद्यौ मलिनाया
सिन्धु त्वया वीर्यं यया वराहिका नहि राजते इति दीयते ।

अत्र शीतः पृथोदनात्सदाः श्लुट एव ।

(घ) सख ! सहि ! किं करेमि ? इदं दृष्ट्वा ज्ञेयं मयाव्यक्तं वसिष्ठा चणिते
असुखं कामव जीवन आनन्दे परिहास्य करिदेहे ना ।

(ङ) काम । वस्ते मालति । मन्त्राविरहे कवयिणा तयोमात् प्रियतमा, त्वमे
जीवन परिव्यागे उच्छ्रिता इह शीतव प्रीति अशुभम्प्रा करिदेहे ना वेन ?

(च) वेदप उच्चलालोक्यायकश्रीपशुषा परिञ्चल मलिमसुद्यौ यया योला
पायना, शोईरप एह मविकारा उच्चलालोक्यायक शोमा कश्च परिहास्य
इहमा योला पाय ना ।

কথং কল্যাণি ! কামন্দকীং জহাসি, ননু অকরণে ! মদীয়-
 চীব্রোভগ্নৈব তে প্রগুণীকৃতানি অঙ্গানি । (৫)

স্বন্যত্যাগাত্ প্রমুখি সুসুখী দন্তপাড্যালিকৈব,

ক্রীড়াযোগং তদনু বিনয়ং প্রাপিতা বহিঁ তা চ ।

লোকশ্রেষ্ঠে গুণবতি বরে স্খ্যাপিতা ত্বং ময়ৈব,

স্নেহো মাতৃর্ময়ি সমধিকস্তোন যুক্তস্তবামি (১০)

(৫) কথমিতি । জহাসি-পরিহাসিঃ । মদীয়চীব্রোভগ্নৈব মামককৌপীনবসনৌপ-
 সয়েব তে তব অঙ্গানি প্রগুণীকৃতানি, সততং মদুৎসাহল্যপ্রযোজ্যানিগানি ।

“দুঃখদৌৰ্বল্যাদানন্দমতং সনং গর্ভংনু তং” ইতি লঘুপাদম গর্ভং নাম নাট্যলক্ষণম্ ।

(১০) স্নেহেতি । ঐ মাগতি । ময়ৈব ন তু তব জনন্যাদিনেত্বেত্বে; স্বন্যত্যাগাত্ প্রমুখি
 জননীজনদুঃখপানপরিত্যাগাদারম্ভ সুসুখী সুন্দরবদনা ত্বং দন্তপাড্যালিকৈব রাজাদিদন্তাবিনির্মিত-
 শালমস্তিকৈব সখামৃতকোড়াপুস্তিকৈবেতি যাবত্, (পাছাতীয়াচর্মম্বিকৈতি হিমঃ) ক্রীড়াযোগং
 ধ্যান্যকালোপযোগিনেত্রাঙ্কম্পকং প্রাপিতা আসাদিতা, তদনু তত্পর্যাং বদসাং কিঞ্চিদাধিক্যে
 সতীর্থে, বিনয়ং তত্কাছৌচিতং নমস্ভতাদিগুণং শিল্পকলাদিম্বিন্দুশ্চ প্রাপিতা বহিঁতা যদৌচিত-
 পালনাদিনা বহিঁ মনিতা চ । (ততশ ঘৌবনে প্রাপে) লোকশ্রেষ্ঠে ক্রীড়িত্যাদিনা সর্বেজনায়গচ্ছৌ
 যুক্তবতি বিবাহবিনয়াদিভদ্রগুণসম্পন্নৈ বরে আমাতরি স্খ্যাপিতা প্রতিপাদিতা । তেন হিতুনা
 তবামি মাতৃ: স্বকৌযজবন্যা: সক্রামান্ মমি সমধিক: অন্যান্যতিরিক্ত: স্নেহ: অনুরাগ: যুক্ত:
 সমুচিত: । সেদাষাণুনাপি নি:স্নেহেইব দর্শনমদানং ন কথং ত্বং ত্বয়িতি মাত: ।

“অবাবিরদর্শনমদানংপার্থসিদ্ধয়ৈ তত্ত্বৈত্তমুতসমধিকশ্রেষ্ঠীবিবৌপন্যাসিনে” উপপত্তিধর্মতা-
 উত্তৌবদন্যাসৌর্ধর্মসিদ্ধয়ে” ইতি লঘুপাদমোপনির্ভানং নাট্যলক্ষণম্ । তথা দন্তপাড্যালিকৈবেতি
 শ্রীত উপমালঙ্কার: । মন্দাকিনা হনম্ ।

(৯) অরি কল্যাণি ! কামন্দকীকেই- (আমাকেই) বা ভূমি পরিত্যাগ
 কব কেন ? অরি অকরণে ! আমার কৌপীনবসনের উচ্চতা বারাই তোমার
 অঙ্গসকল লালিত হইয়াছে ।

(১০) অরি মাগতি ! জননীর স্তনগ্রন্থ পরিত্যাগ হইতে আরম্ভ করিয়া

[সর্বৈক্যম্ ।] চন্দ্রমুখি । সম্মতি নিরাশাধি । (১১)

অকারণমি রমনৌহরাননঃ, শিখাললাটাপিতগৌরসর্পঃ ।

তবাহ্নায়ায় পরিহৃতভাষ্যয়া, ময়া নৈ দৃষ্টস্তনয়ঃ স্তনম্বয়ঃ ॥(১২)।

(১১) সর্বৈক্যমিতি বৈক্যেণ চন্দ্রমুখিভবতয়া সঙ্গ যথা স্মরণার্থঃ । নিরাশা-
বিনতমণ্ডোভাসতা ।

(১২) কা মনৌহরানন দিগন্তিকাটাদামাৎ—অকারণেতি । পরিহৃতভাষ্যয়া বিপরীতা-
হৃৎবা ময়া অকারণ' নির্নির্নিত' অর্থে 'কিচ্ছিত্বাস্তমস্বিত' অত এত মনৌহর' বিপাতুব্রক'
খানন' বদন' যস্য তয়াসুত', শিখাললাটয়ো: অর্পিত: মুতাদিনবলিবারব্যয় দত্ত: বীরম্বয়:
সৌম্যবয়: ময়া সযাভূত: । (সর্পম্পূনখৌ গৌর: শিখায়ৌ মূলদায়ন প্রতি রামপিতৃভয়:)
অহ্নায়ায়ী সৌক্যে ময়নস্বায়ী স্তনী সযতি বিবতীতি স্মরণঃ স্মরণ্যমানকারী তব সায়ঃ স্তন: ন
হৃৎ: ন বিমৌকিত: । অহ্নায়ায়ত এত নৈ স্মরণ্যমানস্মরণ্যমানস্বায়ী মনসি পরিবিত্যাসীতু
মা স্মরণ্যতি স্মরণ্যমিত্যাবলাবিতমীম নিরনৌ সি ভাষ্য: ।

অন পরিহৃতভাষ্যয়ৈতি পদার্থল সাত্ত্বতনবদ্যর্ষণ' প্রতি স্তনুস্বেনৌপখ্যানানু পদার্থস্বৈনু-
কাম্যস্বিত', ময়া স্তন' বিলাপি স্বৈবস্বায়দবস্বায়ীদেবাবিভাবনা সাত্ত্বতন ইত্যন্বৌপখ্যানাবি-
স্বত: । স্মরণ্যবিল' হ্রস্বম্ ।

পঞ্চমস্তাবিবির্নির্দিষ্ট জীড়াপুস্তকিকার জ্ঞান সুবৃদ্ধি তোমাকে আশিষ্ট তৎ-
কামোচিত স্বৈরাশিকা শু তৎপরে শিঙ্গকগারি শিলা-পাণ্ডাটরাছি এবং
স্বৈরাশিত পাণ্ডানি স্বাত্ত্ব বৃদ্ধিত করিয়াছি । পরন্ত কোণীভাবি স্বায়া সর্পস্বৈর
ও বিজ্ঞাবিনয়নি সন্তপস্পন্ন স্বৈর আশিষ্ট সমর্পিত করিয়াছি । অতএব
তোমাবল আশ্যকই মা হইতে সমর্পিত শ্রেয় কথা উচিত ।

(১১) (স্বরূপ মেহমনিত বিরূপতার সহিত) সম্মতি (একেবারে)
নির্যাপ হইতেছে ।

(১২) বাহার বধন অকারণে স্বৈর হাসাহুজু হৃতবার মনৌহর, এবং
(জুহার্ণিত্যনিবারণের জন্ত) বাহার শিখার ও লগাটে খেচুর্গণ সমর্পিত,
ক্রৌঞ্চনায়ী ও তনাপায়ী তোমার তাম্বু পুত্র ভাগ্যবিশর্বাধবশত: আশি
মেবিলান না ।

লব । জহা তুহ্মে আশবেধ (ব) । [ব্রজিততি ।

কাম । [সদয়ং যৌগা ।] বত্শে মদয়ন্তিকে । (১২)

মদ । কিং আশবেধ অমোমরীহৌদুশ্চি, তা জাব অশ্ব-
হিহুদ্বি । (৬)

(ব) যথা যুযনাপ্রাপয ।

(৬) হিমাশ্রায়যব অবেতৌমবেতি তদুশবত্শ্ব স্বহিহুদ্বি ।

নাম অসিতি মৈবঃ । অমাপি মাস্যাবনিতিলি মাঃ । এবভেৎ কব' মশুমিহুদ্বৌগ্যাসাৎ—
প্রাচানামিতি । ৪ বিশ্বু প্রাচানা পরিচয়ী বিহুর্জশি ছতি সন্যাপয মালনীকৌকানলশবিত-
দাদয় উপরমঃ সপয়মঃ নিরাম হবি যাবত্শ্ব, কব' মরশবদৌগ' স্যাদিতি মৈবঃ । তাযাশৌ
মদযাপি মরশ' শুলেভ্যাম্যদঃ ।

কামন্দক্যঃ সমস্তৌ বিধাদনপ্রভেতাভ্যাং তদুশৌ পরশৌকৈ হজাদৌনামবশ্যবচন্যো-
পদনামনুপন্যাসৌবি ম শূন্যবদলৌব ইতি মন্যন্যম্ ।

(৭) অসিতিতৌতি 'আকাল' মালবিত্শ' মিছরাতৌহুশ্যেতি মৈবঃ ।

(১২) যৌগবিত শব্দমবদ্যাপ্যাক্ষণীযনায় শৌকিকশব্দপ্রমদুহলনী কামন্দকৌ
অনুরামবরাহাচাৰ্যদর্শনাব মরশার্থমুদ্রকল্লানোমপি লবহিহুদ্বিগামনিবার্য শুলৌগমরশাব-
ধারযশপি মক্যাব মরশাশ্বভায়াশ্বদযনিতা নিধারবিশুমিব সশ্বীষৎবি—বশ্শে মদয়ন্তিকে
ইতি । "মশুমশৌল' পুর্ন'বিষশ'শে" বি মারশেযঃ ।

(৬) মদযতৌ না নিব'ব'বিত্শ' সশ্বীষয়ৌভ্যাম্যদা মালনীকবহিহুদ্বিবিহুদ্বৌগমমদন্যো-
পদযনিতা কামন্দকৌকৌমারশাশ্বভায়াশ্বদযনিতা—ক্রিমিতি । অশ্ব'সতৌ মরশাশ্ব-
মনিশৌ । অশ্বহিমা মরশাশ্বাশ্বমশে হারযাশা ।

(১৪) পূর্বাশ্রয়িত বর্ধে । পুত্রতবহুতবরশ বৈবশ্য বশতঃ ববি আশাবেধ
পূর্বাশ্রয়ে ও মাপশৌর স্বেচিত সশ্বেন ম না হু, তৌ তাহা না হউক, কিন্তু আশবেধ
পরিভাষে মাপশৌ শৌকানন সস্তাপেৰ উপশমরশ ফল হইবেই ।

(৬) লব । আপি বেরশ আশ্বা করিলেন, তাহাই হউক । (উটিল)

(১২) কাম । (যজ্ঞে স্বেচিত বেবিষ্য) বশে মদয়ন্তিকে ।

(৬) মদ । মরশ বিবরে জুবিই অশ্বীষাশিনী হও এই আশ্বা করিতেছে—
কি ? তবে আমি সে বিবরে সাংখানা হইতেছি ।

सर्व । भगवति । यत्र लोभ्य मधुमदोसोत्तमन्दाणिदपचित्त-
मेहसो महीहरविडङ्गो । (८)

काम । कृतमिदानीं प्रसूतानारायेण । (१७) [पशोः पतिवृत्तिनि ।]
[नेपथ्ये] आक्षर्यमाक्षर्यम् । ।

व्यतिकर इव मामस्त्रामसो वैदुरतथ,

चक्षुमुपहतचक्षुर्हृत्तिरुदभूय शान्तः । (१८)

काम । [विलोक्य । सादभुतहर्षम् ।]

कथमिह मम वक्षस्तृकिमेतत्—

(८) भगवति । यत्र मधुमदोसोत्तमन्दाणिविषमेषु महीधरविटङ्गः ।

(८) लविति । मधुमदो लवमिधाया काचित्पदी, नद्याः क्षीतसा सन्दर्भिता सन्ध्या मीरक
निकल्पदेशः यत्र नद्याभूतः, महीधरस्य पत्न्येनस्य विटङ्गः कपोतपत्रिकाया (कपोतपत्रिकाया
विटङ्गं पुनर्वृत्तमिदमः) तद्वदुच्यते इत्यर्थः । तथा वाष्पादिषास्त्रात् पालयित्वा वेधं कि
नपि धर्मो भवेत् ।

(१७) कामेति । प्रसूतस्य प्रसावितमरपथ्य अनारयेण सात्प्रतिपातद्वयविशेषेण ।
यथे । इदानीमेवाकां पदित्वा वेधं यथं सम्पादयाम इति भावः । "विमर्शं वृत्तमरथं
कर्मादिदृष्टमद"मिति लक्षणादत्र विमर्शेनाम वाच्यतायाः ।

(१८) नेपथ्ये इति । वास्तव्येन निघातयन् नरकस्य एव पूर्ववदन्यादुमिच्छते
विश्वःपुत्रं तन्मयमनसावकीकापदीवितः पूर्वमतिक्रमेण श्रीकाई पुनः परति अतिक्रम-
ति । अथ न्याया पूर्वमेव कृता ।

(९) सर्व । अत्र विषयवेष नभुमदो नवीर योऽप्यवध
एते एते परितेव कर्णातपामिका । (कर्णातपामिकात् ज्ञाय उक्त
वेष)

(१७) काम । अत्र एवम अज्ञातित मधुमद कालविषयवेष विषये अज्ञान
नाहि । (लवसे पतित इहैवत इच्छा करिणे)

(१८) (नेपथ्ये) आक्षर्यं आक्षर्यं ॥ अक्षर्यं अक्षर्यं विरोध-
वाची अक्षर्यं केषु च वेदःपुत्र, अक्षर्यं च विद्याःपुत्रात्कृतं न्याय उच्यते
हृत्तिरुदभूय इति ।

[प्रविश्य मकरन्दः ।]—किमन्यत्,
 प्रभवति हि महिम्ना खेन योगेश्वरीयम् (१८)
 [नेपथ्ये ।] कथमतिदारुणो जनसंमर्दो वर्तते ? (२०)
 मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः,
 सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु ।

(१८) विज्ञोकोति, दृ. तमात्यान् मकरन्दं सहस्रोपस्थितान्निर्दितं तीजोजातञ्च निरीक्ष्यत्यर्थः ।
 साहुवेदये आयर्थागन्दाभ्यां सह यथा स्नातया चाहेति शेषः ।

कथमिति । इह अखिन् भ्याने मम वत्सः मकरन्दः कथं केन प्रथोत्तनेन सहसा
 उपस्थित इति शेषः । तस्य माधवसुहचारित्वस्यैव स्वाभाविकत्वादिति भावः । तदेतत्
 परिष्कीकृतं तेशोजातं किं ? किन्निमित्तकम् ?

मकरन्दः सहसा प्रविश्य परिशुतप्याम्बैव "तत् किमेत" इति कामन्दकौप्रश्नस्योत्तरं
 ददाति—किमन्यदिति । अन्यत् किं न किमपि, इयं हि मद्बलकीकता काचित् योगेश्वरी
 प्रकृत्ययोगसम्पन्न्यालिनी योगिनी, खेन महिम्ना स्वकीययोगमादाब्धेऽन प्रभवति । तथाच तस्या
 एवेदं तेशोजातं पूर्वमपेयाहादया तदीयनेत्रमा मया परिलक्षितत्वादिति भावः । अतएव
 "निषेध, पुन, अनुभूतार्थकथन"मिति लक्षणादम निषेधो नाम निर्वैद्व्यस्येन्द्रम् ।

सहसा तादृशानाकिकर्तेशःपुत्रदर्शनेन चकितः एव प्रथमं पतनात् किञ्चिदपेचा
 मकरन्दसन्दर्शनेन च सद्भातह्तान्नावगतिसासनाक्षतः सौदामिनीह्तानामवयव्य सद्य एव च
 माप्रतीमाधवावागच्छन्ती निरीचा सत्याः पतनादिरता इति विभावनीयम् ।

(२०) नेपथ्य इति । अज्ञातह्तान्तः कश्चिदागच्छकः जनबाहुल्यमालीका इत्यति—
 कथमिति । अति दाहणः अति मरुत् जनसंमर्दः लोकसद्वर्धः ।

(२१) विदितवतान्तः कश्चिदुःखाभिभूतवनेचरः पुर्वोक्तप्रश्नस्योत्तरमाह—अप्येति ।
 "कहणवनेचरवचनादन्तरिता"मिति वक्ष्याम्यमाधवोक्तिरेवास वनेचरोक्तं समर्थयतीति

(२०) काश्चि । (अवलोकन करिवा आशर्षा षु हर्षेर गहित) आमार २५स
 मकरन्द एवामे इर्ठा९ आगिन कि प्रवोचने ? एह तेभःपुञ्जवह वा हेतु
 कि ? (मकरन्द प्रवेश करिवा) अन्य आर कि हेतु हईवे ? एह बोणीपुणीह
 योर योगप्रभावे एह तेभःपुञ्ज विर्ताव करिवाहेन ।

(२०) (नेपथ्ये) अति माङ्गल जनसंमर्द वडमान केन ?

(२१) अथात्त जूरिवह मालतीर विनाश यवगत इहारा परे सांसारिक-

निश्चित्य वज्रिपतनाथ सुवर्णविन्दु-

मध्ये ति भूरिवसुरित्वधुना हताः स्यः ॥ (२१)

मदयन्तिका । लवज्जिके ! भक्ति मालतीमाहवाणं संदंभयमहसवो
भक्ति अच्चाहिदं श्र (ठ) ।

कामन्दकीमकरन्दौ । [सङ्घर्षम् ।] हा धिक् कष्टम् । धायर्थ-
मायर्थम् ॥ (२२)

(३) भटिति मालतीमाहवाणोः सन्दंभयमहोसवो भटिति अवाहितः ।

विमाननीयम् । भूरिवसुः अमायी मालतीविला मालत्या अयाव' दूर्यवदपडरयात्निवविनाय'
अधिमय लोकापरम्यया परिश्राय साधारिकेपु पिषये धनसम्पदादिषु लोविसेषु प्राप्यभारथिषु च
(भारथक्रियाया बहुवचनकृषवन्) विरक्तपेतः उपतेतमानसः सन् अविपयनस्य मरवाय-
कागलपयेयाय निशिय निररीक्य सुवर्णविन्दु' तदामकथिव' अमि लकीक्य एति अवाच्यति ।
पुण्यदूजितापत्रिलय एकानियवेण कर्तुं सिरीक्यमालकनी'वर्गः । र्जति हेतोः अमुना अय'
दशः अः मरकताः भवायः । परममाहचिकस्यामायस्य अमाये मालाविषयायापारादि-
सम्भवादिति भावः । तदाय तद्दर्शनार्थेनानावागमिव लीकानामय' स्यादई दूर्जयम् ।
वसन्तिलकाश्रमम् ।

(४) दूदाभाष्येण मालतीमाहवाणो समोअय "मालक्यपाठ"सिधादि श्लोकश्च निश्चय पुण्यप-
ठादर्थविधादर्थो मदयन्तिकाश्रमत्रिके आदशुभटितीति । भटिति अकामान्, अवाहित'
मदभोतिः ।

(२१) सङ्घर्षमिति । मालतीमाहवसन्दंभयनीयार सङ्घर्षः । भूरिवसुरित्वधुनाहयोह-
सुवसुसाह—धिक् कष्टमिति । समीरनिमनोदस्य विधादनिविषयोर्गुणपदुपस्थितिदर्थनादाद-
आयर्थमायर्थमिति ।

विदेव स लीवनपाठने विवक्तु चित्त इईया अनलप्रायेण गिन्धर करिषा सुवर्णविन्दु-
नामकं महादेव, लक्ष्य कविता आसितेहेहन । अतएव सप्रति आनया० ६८
वृत्ताय ।

(३) अरुञ्जिका ७ लवज्जिका । अकम्पां मालती ७ माधव्येन वर्णम-
करोधनय ७ अकम्पां महातीति उपस्थित इहेल ।

(२२) वानन्दतो ७ मठवन् (वर्षेण अहित) कष्टे विक् । कि
आकर्षा ॥

কিময়মসিপত্রচন্দনরসচ্ছটাসারযুগপদবপাতঃ ।

অনঙ্কস্তু লিঙ্ককলিতঃ কিময়মনম্বঃ সুধাবর্ষঃ ॥ (২৩)

সম্ভবনৌষধিবিষয়তিকরমালোকতিমিরসম্ভেদম্,

অথ বিধিরশনিয়শধরমযুখুসংঘলনমনুকুরতে ॥ (: ৪)

(২২) ক্রিষ্ণিত্বি । অর্থ মূরিতমুখ-অধিবেশীতনাকর্ষণেন সঙ্গ মালতীমাধবায়ভীকঃ

অর্থঃ স্বচ্ছন্দা এব পদাধি তদা চন্দনরসানা স্ফটাকনুঃ তেষাং আচারাঃ নিরলপ্ৰতিঃ সঙ্গ
 তুরন্থ এককালি অর্থনাতঃ নিদন্তনং কিং ? তদা অর্থ চন্দনমুখিত্তিওন বস্তুকটেন কলিতঃ
 সংযুক্তঃ অর্থঃ মীথবিরহিতা সুধাবর্ষেঃ অর্থবর্ষং কিং মননৌতি স্তিৎ ।

অর্থ মূরিতমুখ-অধিবেশীতনাকর্ষণেন অধিনন্দনতদন্থং বস্তুকটিলিঙ্কস্বদন্তলচ, তদা
 মালতীমাধবায়ভীকস্ব চন্দনরসদন্তনৎপৎ সুধাবর্ষস্বরসবৎ মনন্যম্ ।

যদা অধিনন্দনচন্দনরসযৌরিকদা নিদন্তনে একদেব দুঃসহবেদনান্ধিত্বিত্তমুখতীরনু-
 ম্বয়ী মবেত, তদা মূরিতমুখ-অধিবেশীতনাকর্ষণেন মালতীমাধবায়ভীকযৌরিকদৌপলিতলেন একদেব
 দুঃসহবেদনানিরতিতত্তমুখতীরনুম্বয়ী মরতি । যদা বা অধিনন্দনচন্দনসংযুক্তসুধাবর্ষে চতি
 একদেব দাহঃ স্তেদভাদনুপ্যতৈ, তদেব মূরিতমুখ-অধিবেশীতনাকর্ষণেন মালতীমাধবায়ভীকযৌরিকদৌ-
 পলিতলেন একদেব নিরতিম্বয়ঃ সন্ধ্যাঃ মুখভাগমুদত ইতি মরতদমাধার্থী ।

অর্থ মন্ত্রণে উপনীতে উপমানদৌ, সঁদহান্ দুঃসহবেদনভাটঃ । এবং "কঁদয়ী সাততলস
 ষাধি স্নাতদননিম্বয়" ইতি সচস্বাদন কঁদয়ী নান মাত্ররসবন্ । আর্থাংগতিঃ ।

(২৩) সম্ভবনৌতি । বিধি- মূরিতমুখ-অধিবেশীতনমালতীমাধবায়ভীকযৌরিকদা
 সন্দ্যারকৌ বিধাতা, অথ সম্ভবনৌষধিবিষয়তিকর মালোকতিমিরসোঃ সন্ধ্যা-
 তমসৌঃ সন্ধ্যেৎ মীথনং তদা অধিনন্দনচন্দনমুখযৌঃ বস্তুকটিলিঙ্কস্বদৌঃ সঁবর্তনং নিশীমার্ব
 অশুভস্বৈ স্ফটাকপীতীয । সম্ভবনৌষধিবিষয়তিকরাদিবেদীকদৌতদমূরিতমুখ-অধিবেশীত-
 নাকর্ষণেন মালতীমাধবায়ভীকনদৌরনি একদেব দুঃসহবেদনবিহ্বলভম্বায়ভীকাদিহি মাণ্য ।

(২০) ভূরিবহুত বহুপ্রবেশোচ্চনের সৃষ্টিত এই মালতীমাধবে
 অবলোকন কি অধিপত্র ও চন্দনবগনমুখিত্তিও এককালে নিপতনবহুগ কিং
 বহুপ্রবেশোচ্চন মেঘবহিত অশুভবর্ষবহুগ ?

(২৪) ভূরিবহুত বহুপ্রবেশোচ্চনাকর্ষণ ও মালতীমাধবেত স্ফটক এক
 সনবে সন্ধ্যায়ন বরিষা বিধাতা ষাঙ্ক সম্ভবনৌষধি ও বিষয়সন্ধ্যায়ের প্রকাশ ও
 অশুভব সন্ধ্যায়ের এবং ২৩ ও ২৪ ক্রিষ্ণিত্তমুখ-অধিবেশীর অর্থকরণ বহিতেছেন ।

[नेपथ्ये ।] हा ताद ! विरम, दंसपूसुप्रसिद्धि दे वधणकमलसु,
पसीद, मन्धावेहि मं । कष्टं मम कारणादी समात्यलोपालोभान्तरा-
लविक्रवादणिमलकुलेकमङ्गलपदोद्भूदं यत्ताण्यं परिह्वयमि, मय
उय भणञ्जाए निरगुक्कीसा तुष्णेत्ति सम्भाविदं आमि (ङ) ।

काम । हा वरु !

(क) हा ताव ! विरम, दर्दनीयदुःखानि ते वदन हलदल रसीद सत्पारय मातु । कथं
मम कारणात् सनसलीकालीनाकारणविध्यातनिर्मलकुलेकमङ्गलपदोद्भूतमन्धालं परिह्वयसि,
यथा पुत्रः अणय्या निरगुक्कीसा वृथामिति सम्भाषितवतीत ।

“अभिप्रायस्तु साहय्याद्भूतायेव कथमे”ति उच्यते । अत्रिप्राची नाम नाट्यकथम् ।
पुत्रिप्रायदिदंश्रुत्वात्तत् यद्युक्तया विधया साहय्यात्पुत्ररगाञ्जराद्यं प्रवीक्ष्यापञ्चितीन्नेया
सहाय । आर्थात्तसि ।

(ख) माधवेन सह समावृणुमी माधवे “मात्रपदं”मदि श्रीःकवचवदधीरा प्रवोति—
हा जति । विरम वंङ्गवरीयुत्तमात् विरती मव । रसीद जीवमरवदेन प्रलम्बी मव । सवपारय
दः नमःप्रमेहीजीवय । सङ्कलं सनयं यत् लोकालीकस्य प्रविधीदनीमृत्तीकालीकानलस्य
अनवर्तं अयनरवदीशः तत निरालाय वदुःखं वयया इतिद्वय एतं अवितीयं निर्धेया-
वेहीदिय कुलया वंगस्य मद्रवदीपमूलं महत्तुहयकदोययमं साहय्यंयेऽय्यकरनिधयः ।
आपनां मरुदीयकसेवरम् । अनादिना निरुहया युयं (वीरगाहदुःखयम्) निरगुक्कीसाः
निर्हया इति सम्भाषितं नन्दार्दवापुत्रोदनादिनिरगुक्कीसां आधीत् । एतावत्तदीययोरेण
सीरपरिमलंने प्रथमे लयि साहय्यप्रदानं मानसीय निरुहताया प्रायश्चित्ति भावः । अत एव
“परिह्वयस्यं वाचं” इति परिभाषणमिति उच्यते । अथवादेव परिह्वयं नाम निर्वहयस्येऽहम् ।

(ङ) (नेपथ्ये) हा गिणः ! तूमि वरुणःसोऽय वरुते विरह ह्य ।
आमि होमाव वधणयेव वदुःखः उद्भूतः इहेतेहि । (जीवनसंशयः)
एतन्न ह्य । मर्षनप्रदाने आवाके उद्बोधित कव । येन पुत्रा अनाव तस्य
समस्त गोकालोक नामक पर्वतस्य अत्रात्तर एतदेषे (समस्त पृथिवीवृत्तने)
एतिस्य उ निर्वाचय वयेव अवितीय मन्मन्मणीपत्रपत्रवकोर शरीर परिवर्त्याण
वधितेह ? अति निरुद्धे आमि आवात् कोपावकई निर्दय वनिता अह्वयान
वधितेहिलाव ।

জন্মান্তরাদিব পুনঃ কথমপি লব্ধ্বাসি যাবদযমপরঃ ।

উপরাগ ইব গমিকলাং কবলয়িতুমুপস্থিতোঽনর্থঃ ॥ (২৫)

লব । হা পিঞ্চসছি ! (ট)

ততঃ প্রবিশতি প্রমুগ্ধা মালতী ধারয়ন্ মাধবঃ । (২৬)

মাধ । কষ্টং ভোঃ কষ্টম্ !

এষা প্রবাসং কথমপ্যতীত্য, যাতা পুনঃ সংশয়মন্যযৈব ।

স্বী নাম পাকাভিমুখস্য জন্তুর্দ্বারাণি দৈবস্য পিধাতুমোট্ ॥ (২৭)

(ট) হা পিঞ্চসছি !

(২৫) জন্মেতি । হা বৎসে ! মালতি ! ত্বং জন্মান্তরাদিব পুনর্লাভসম্ভাবনাদিতমান্ পরলৌকাদিব কথমপি অতিক্রম্যে যাবৎ পুনর্লব্ধ্বাসি প্রাপ্নাসি তাবদীব অযমপরঃ স্নত্‌পিতৃ-রনলপ্রবেশীভবনরূপঃ অনর্থঃ বিপত্তি' উপরাগো রাহুঘটঃ (উপরাগো রাহুঘটাকর্কচন্দ্রদ্বয়ঃ । বিরাগে দুর্নয়ৈ রাহাবিতি উনঃ) গমিকলা চন্দ্রকলানিব ত্বা কবলয়িতু' যাসিতু' উপস্থিত, উপগতঃ । তদ্বাচাশ্রক' ভাষ্যমেবাতিসন্দ্বিতি ভাব ।

অনৌত্মে সৌপমালঙ্কারদীরদ্বাঙ্কিভাবীন শুদ্ধরঃ । আর্থাগতিঃ ।

(২৬) মত্ব ইতি । প্রমুগ্ধা পিতৃরনলপ্রবেশীভবনাকর্ষণজনিতশৌকিন প্রবাসীভাম্ ।

(২৭) এষেতি । এষা মালতী প্রবাসং কপালকুণ্ডলাকলিতয়া জীবিতসংযমকারিণী' বিদেয়বসতি' কথমপি অতিক্রম্যে অতীত্য স্বীদানিনীকরুচয়া অতিবাহ্য পুনঃ অনর্থংব অন্বপ্রকারেণ পিতৃরনলপ্রবেশীভবন সংশয়' জীবিতসন্দেহ' যাতা প্রাসা । তদ্বাচি স্বী নাম জন্তুঃ প্রাচী পাকাভিমুখস্য পরিধানকলদানীভবনস্য দৈবস্য নিয়তেঃ দ্বারাণি বচির্গমণ্যপয়ান্

(২৫) কার । হা বৎসে ! মালতি ! জন্মান্তর হইতেই যেন অতি কষ্টে বেই তুমি পুনরায় পরিপ্রাপ্ত হইলে অনর্থাৎ তোমার পিতার অধিগ্রহবেশোত্তম স্রবণরূপ অপর এই অনর্ধরাহ যেন শশিকলাকে গ্রাস করিতে উপস্থিত হয়, সেইরূপ তোমাকে গ্রাস করিতে উপস্থিত হইল ।

(ট) লব । হা পিঞ্চসছি ।

(২৬) (মুগ্ধতা মালতীকে ধারণ করিতে করিতে মাধবের প্রবেশ)

(২৭) মাধ । অহো কি কষ্টে কি কষ্টে ! ! এই মালতী অতি কষ্টে কোনরূপ বিশেষবসতি অতিক্রম করিয়া পুনরায় লজ্জাপ্রকারে জীবনগণের প্রাপ্ত হইল ।

दशमोऽङ्कः ।

काम । [ऊर्ध्वमवलोक्य ।] तत्किमेव भृष्टिति पाद्यमानादिव
 अम्बुदात् अम्बुनिवहः परिस्त्रवन् अग्मान् पोषयति । (३४)
 माध । [सोच्छासम् ।] अये ! प्रत्यापन्नचेतना मान्नुती । तथाहि
 अस्याः—(३५)

भवति विततग्रासा नासा, प्रपुत्रपयोधरं
 हृदयमपि च सिग्धं चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् ।

(३१) सर्वे कामदन्नादयः, मोहमुपगत्य कावृत्तीयेकेन मूर्च्छां स्वभा संज्ञां चेतनां
 समन्ते । एतच्चेत्यलाभेऽपि सौदानिनोऽप्यारविषयं च भवेत् हेतुरिति वक्ष्यमाणकामदन्ती-
 वाशब्दान्तरव्यम् ।

(३२) कानेति । पाद्यमानादिव विदार्यमापादिव (पतनोच्छ्वजलकलादयानादिवान-
 मिति मनव्यम्) अम्बुदात् मीघान्, परिस्त्रवन् परिपतन् ।

(३३) सोच्छासमिति, लक्ष्मिन् कावृत्तीयेतत्कावृत्तिनिमित्तनीतृत्वेन सह यथा
 सामयेत्यर्थः । प्रत्यापन्नचेतना लब्धचेतन्या । असाः मालत्याः ।

(३४) भवतीति । नासा नासिका विततः बहुकालानन्तरोत्पन्नत्वादिनूतिमापन्नः प्रायः
 निदासवायुर्ध्वं ह्राह्मी भवति । हृदयं वक्षोऽपि प्रपुत्रो वासपयासवयादाकम्बितौ पयोधरो
 सनो यत्र लोहर्षं भवति । अष्टः नेत्रश्च सिग्धं अरुचं सन् निजप्रकृतौ स्वीयस्वभावे स्थितं
 भवति । मूर्च्छाकाले तु मैत्राह्वयमासीदिति भावः । तदनु तत्प्रवृत्तं वदनं मुखं मूर्च्छा-
 च्छेदात् सोच्छ्रावमानादेतौ अत्रः पारश्चे दिवाग्रहणिकाले प्रातःकाल इति यावत् कियत् वैचमिक-

(३७) अरु । वा सिग्धमिति । (सकले मूर्च्छा व्याप्त इहेहा पुनर्वाप
 चैतच्छ्रगतं करिण)

(३८) काम । (उर्ध्वे अयलोकनं कविद्या) तत्र ए किं ? काशरु
 वावा येन अकम्पाय विमर्षामोषं समेष्वर इहेते अनमस्य निपठित इहेहा

(३९) माध । (उत्सुक्येव सहित) अरि । मान्तो चैतच्छ्र गत
 करिवाहे, केन न इहेहा—

(४०) नासिका वितृतं वासयुक्तं इहेतेहे । रुच्यं च पयोधरं (वास-
 प्रवाश्रवणे) आकम्पितं इहेतेहे, चक्षुः शिग्धं इहेहा अकम्पितं इहेहाहे ।

তদনুবদনং মূচ্ছাঁক্চেদাতু প্রসাদি বিরাজতে

পরিগতমিব প্রারম্ভোচ্চঃ ত্রিযা সরসীরুছম্ ॥ (২৬)

[নিপথ্যে।] অবিগণ্য নৃপং সহনন্দনং চরণযোর্নতমগ্নিসুখে পতনু।

সপদি ভূরিবসুর্বিবিনবর্চিতো মম গিরা গুরুসম্মদবিষময়ঃ ॥ (২৬)

[মাধবমকরশ্ৰীঃ সঙ্ক্ৰমণশ্ৰীঃ সর্বিভয়ম্।]

ভগবতি ! দিষ্টয়া বহুসে।

শীতলা পরিত্যক্তাঃ সন্দ্বন্দং সরসীরুছং পঙ্কজমিব প্রসাদি প্রসন্নতালুকং সতু বিরাজতে দৌষ্যতীঃ।
তথাচৈতৎসিদ্ধৌ মালত্যাঃ প্রথ্যাপত্রচেতনতলমনুমৌযত ইতি ভাবঃ।

অনু প্রকৃতিপ্রব্ধেবেষ স্তম্ভাবামিধানসম্ভবাবিভ্রপদনখিকমিসখিকপদলদৌষ্যঃ। প্রকৃতাণাং
ন্যাবাদৌর্নাং মরদৌষ্যিককিয়ানী স্তম্ভৌলিনান্যাসুখ্যৌগিতা, তদা প্রথ্যাপত্রচেতনতানুগতিদেব-
কায়ৈ প্রতি বহুসং সৈন্যাসুপন্যাসানু সসুচয়ঃ; তদুভয়ভক্তনিচ্ছিত্যা বিততশ্রাসনাসাদিবিভ্র ক-
প্রথ্যাপত্রচেতনত শ্রাসাদনুমানস্বালঙ্কারঃ। চরিশৌভগাম্।

(২৬) পুনরাসাধস্বৌলি কামন্দকৌমকরন্দ্রাক্ষাদান্যাসনাথে মগনলিতৌর্ন সৌরানিষ্কঙ্ক-
শবিনশয্যেতি। সূরিবসুঃ ভারতীপিতা শরশ্রীর্নৈতং অনলপ্রবেশনিবারণার্থে দাদৌর্নিবর্তিতং,
পন্দনেন তদ্রামকমুছদা সঙ্কতি সহনন্দনং সূপং নরপতিং অবিগণ্য মালতীমৌকামিন্যাদদ্যাদেয
কৌর্বিং বারশবলনমস্কৌল্যৌলি যামনু, অখিসুখৌ সৌলজিহ্বানলবদনে পতনপ্রবেশং স্তম্ভৌ সতু
সপদি ততুচযাতু মম গিরা “জীবতি কাক্ষাশৌ মালতীতি বহুৌ ন প্রকিঃ” ইতি মম বচনেন গুরু
অভিহৃষিতৌ সন্দ্বন্দবিষমৌ বৃথাংস্বৌ ইত্য কাহঙ্কঃ সতু বিবিনবর্চিতঃ অনলবর্তিপ্রাভিযাতিঃ।
তথাচ নাসি মালত্যাঃ শোককারশমিতি যুগ্মন্যাসনা ভবতেতি ভাবঃ।

“গর্বৌপেধিবজং বাক্য” ইতি লক্ষণাদেব মম বিবর্তি চাহঙ্কাবেবচনেন গর্বৌনাম দাঘ্যা-
লঙ্কারঃ। স্তম্ভৌলিনিতং স্তম্ভম্।

তৎপরে মূচ্ছাঁক্চবনংঃ মুখঃ গাতঃকালে স্বাভাবিক শ্রীমৎসুখ পদের স্তায়
শ্রবণ হইয়া শোভা পাইতেছে।

(৩৭) (নেপথ্যে) ভূরিবসু অনন প্রবেশ নিবারণের জন্য চরণে নিপতিত
পন্দনেব সঙ্কতি বাঁজাবেও পণনা করিয়া অধিসুখে পতিত হইতে “মাগতী
বাঁজিয়া আছে অতঃপাঃ বহিতে প্রবেশ কবিও না” এইরূপ আনার বাবা ঘাণা
অত্যন্ত হর্ষ ও আশ্চর্যবুদ্ধ হইয়া তৎপরে বহিঃপ্রবেশ হইতে নিবারণ হইয়াছে।

दशमोऽङ्कः ।

सा योगिन्यम्बरतो विघटितजलदा भुगपैत्यं यंस्याः ।

वागन्तजलानारो जलदजलानारमतिरिति ॥ (३८)

काम । प्रियं नः प्रियम् ।

माल । दिष्टिभा चिरन्त पद्मञ्जीविदङ्ग (त) ।

काम । [सङ्घर्षं सञ्जाञ्च ।] एङ्घो हि पुत्रि ! (४८)

(त) दिष्टिभा चिरन्त पद्मञ्जीवितादि ।

(३८) सति । सा मान्नुद्धारकर्त्री योगिनी विघटित-अन्तरितः जलदो मेघो वया ताडयो मती अम्बरान् आकाशात् अभ्युदैति अन्तान् लक्ष्मीकृतानच्छति । यस्या योगिनीया अयं कश्चित्-प्रानेशकल्पितः वागन्तजलानार "अविगच्छये" आदिप्रचनपीडुपधारतादिः जलदजलानारं वारिद-वारिधारासम्पातं अतिरिति अस्माकमभ्युदयसम्पादने अतिरुच्य वर्तते । अदेनैवास्माकं विघ्नेशामलानादिति भावः ।

"आराज्यात् आसार" इत्यमृतोक्त्या आसारशब्दे नैवाभिप्रेत्याशंसित्री जलजलदजलस्यशोरा-विघ्नेनावाधिकपदत्वदीयः । आगच्छतेति निरङ्गपपकालद्वारा एव अतिरिति इत्यनेनोप-मेयस्वीपमानादाधिक्यवर्षनाद्यातिरिक्तान्द्वारा, इत्यनयोरेकादिभावैव सङ्हरः । आर्वाजातिः ।

(३९) प्रियं नः प्रियमिति सूत्रिस्त्वोच्चं प्रियं आश्रितं नमस्वाकमतौ प्रियमित्यर्थः ।

प्रियत्वातिशयाद्येतन्नाय विवक्तिः ।

(त) मालेति । चिरन्त बहुकालं परतः प्रत्युद्गोविताग्नि-जीवनमवतादि । पवनतः कपालस्यलाकचञ्चिततया भावविरेडैश्च ततः पितृबलप्रवेशययवे च बहुकालं सतकस्यैवात्मं, अपुत्रा समसतदुःखावसालान् पुनर्लक्ष्मीवनाश्वीति भावः । अतएव "समयो दुःखनिर्वाह" मिति लक्षणादत्र समथीनाम निर्यङ्गपनश्चेत्तम् ।

(७७) माहेव ओ मकरम् । (उर्ध्वे अवसोकन कविरा) उन्वक्ति । भाग्यवन्तः बुद्धिमान् कविराह । सेहू दोगिनी वेव अपसावित करिया आकाश इडते आनादिगके लक्ष्य कविरा आसितेहे । बाहाव एह वाक्यरूप अयुक्तेन कनवादासम्पाते वारिज वारिधारा सम्पातके अतिरुच्य कविरा वर्तमान ।

(७८) काम । सूत्रिस्त्वुव बहुप्रवेशेन निवर्तनं आम्बरैव अत्रान्त प्रिय ।

(३) माल । भाग्यक्रमे बहुविध परे आग्नि प्रज्ञाञ्जीवित इत्येनाय ।

ମାଳ । କହଁ ଭଗବତୀ ? । [ଇତି ପାଦଯୋଃ ପତତି ।] (୧)

କାମ । [ଉତ୍ୟାପ୍ୟାଲିଙ୍ଘ୍ୟ ନୂର୍ମାମ୍ନାୟ ।]

ଜୀବ ଜୋବିତସମାୟ ଜୀବିତଂ ଦୈହି, ଜୀବତୁ ଯୁଙ୍ଘଜ୍ଞନଃ ତେ ।

ଋଦ୍ଧକୈଶ୍ଠୁହିନସଙ୍ଘୀତଲୈଃ ପୁତ୍ର ! ମାଂ ପ୍ରିୟସଖୀଞ୍ଚ ଜୀବତ୍ୟ ॥ (୫୧)

ମାଧ । ବୟସ୍ୟ ମକରନ୍ଦ ! ମମ୍ପ୍ରତି ଉପାଦୈଃ ଶ୍ରୀବଂଲୋକଃ ଶଂଘତ୍ତଃ । (୫୨)

ମକ । [ଶହର୍ପମ୍ ।] ଏବମିତତ୍ । (୫୩)

(୧) ବର୍ଣ୍ଣନା କରବତୀ ? ।

(୫୧) ଜୈତି । ଚ ପୁତ୍ର ! ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେ କହନ୍ତି ! ତ୍ଵଂ ଜୀବ ବିରଘାତ୍ ମାତାନ୍ ପାତ୍ୟ । ଜୈତିତକନାୟ ଜୈବନିନାୟ ମିତ୍ରନାଥବାଦିତ୍ୟଃ 'ଜୈତିତ' ଜୈବନ' ଦୈହି ଶ୍ରୀଜୀବନସାଧନେନ ଶରମ୍ୟ । ତଦା ତେ ତବ ଯୁଙ୍ଘଜ୍ଞନଃ ଦିବାଦିକ୍ଷତ୍ରନଃ ଜୀବତୁ । ତଦା ଦିବସଙ୍ଘୀତଲୈଃ ହିନ-ଶଂଘର୍ପମ୍ ଦୈବଦୁଃଖେ ତବ ଋଦ୍ଧକୈଃ ଶ୍ରୀରାଜଶଂଘେ ତାଂ ପ୍ରିୟସଖୀଂ ଶ୍ରୀରଞ୍ଜିତାଞ୍ଚ ଜୀବତ୍ୟ । 'ସାବିତ୍ରୀ-ଦାନିନୋଽଜୈତିତା କୁଃ । ତବ ଜୀବନାୟଋଦ୍ଧକୈଃ ଜୈବନାନି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଦୁଃଖାଏତେ ବର୍ଣ୍ଣନାୟ ଯୁଙ୍ଘତି ତବ ଜୈବନାନ୍ ପୁନର୍ଜୀବିତା ଇବ ଶଂଘତା ଇତି ଶାଫ । ଏତେନ ଶ୍ରୀୟ ଶର୍ଣ୍ଣନାଶାଶୀମଞ୍ଚେ ଚୈ ବିସତ ଇତି ଶମ୍ଭୁନା ଶହର୍ପମ୍ ।

ଏବ ଜୈତିବିତସମାଦୈତ୍ୟାର୍ଥୀ ଉପନାତଙ୍ଘାତଃ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣତା ଇତ୍ୟୁ ।

(୫୨) ମାଧିଷି । ଉପାଦୈଃ ନିପାତିତନାମୋଦଗ୍ରନକଃ । ମିତ୍ରବନ୍ଦ୍ୟା ମାତୃତା ସାମାଚନ୍-ମିତ୍ରୁଃ କରଞ୍ଚିତ୍ତଦୈତି ଶାଫଃ । ଏବ ଏବ "ଶହର୍ପଃ ଶ୍ରୀରଞ୍ଜିତା"ନିତି ଉପସାଦେବ ଶହର୍ପମାମ ନାସ୍ଵାତଙ୍ଘାତଃ ।

(୫୩) ଏବମିତଦିତି । ଏତନ୍ ଶହର୍ପମିତିନାମ୍ ଏବଂ, ଯଦାଦନିତ୍ୟଦୟଃ । ଶ୍ରୀରଞ୍ଜିତାମୋଦଗ୍ରନକ-ଦ୍ଵାନାମାଶ୍ରୟାଦିତି ଶାଫଃ ।

(୫୦) କାମ । (ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଆନ୍ତରାଞ୍ଜିତମର୍ଜନେର ମହିତ) ପୁତ୍ର ! ଏମ୍ ଏମ୍ ।

(୫୧) କାମ । କାହିଁ ଉପବତୀ ? (୫୨ମେ ବିପତ୍ତିତା ଇତ୍ୟ) ।

(୫୩) କାମ । (ଶ୍ରୀରଞ୍ଜିତା ଆଦିନେ ଓ ନୟକେ ଆଜ୍ଞାପ କରନ୍ତା) ହେ ପୁତ୍ର ! କାହିଁ ! ତୁମ୍ଭି ଜୈବିତା ଶାଫ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣା ନାମଦେବ ଜୈବନ ଦାନ କର । ତୋନାମ ମିତ୍ରାନ୍ତି ଶରଣ୍ୟେବ ଜୈବିତ ଇତ୍ୟେ, ଏବଂ ହିନସଂଶର୍ପମ୍ ଶ୍ରୀତନ ଏବଂ ଦାନା ଆନ୍ତରାକ ଏବଂ ମିତ୍ରମତ୍ୟୋ ନୟକାଦେଃ ଶାଫ ।

(୫୨) ମାଧ । ବଡ଼ କରବତ୍ୟ ! ମମ୍ପ୍ରତି ଆମାର ଜୈବଲୋକ ପରମ ଉପାଦୈଃ ଶହର୍ପମ୍ ।

मदयन्तिकालवह्निके । विषमसि । मगोरहातिकस्तदंसये !

सम्भावेति चम्भे परिच्छेदेण (२) ।

माल । हा विषमसिपो ! [उभे पातिह्निति ।] (४)

काम । वत्सो ! किमेतत् । (४४)

माधवमकरन्दो । भगवति ।

कपालकुण्डलाकोपदुर्जातजनितापदः ।

वयमपुण्ड्रताः कृच्छ्रात् निर्घन्थेनार्थयानया ॥ (४५)

(२) मगोरहातिकालवह्निके । चम्भेणकालम् परिच्छेदेण ।

(४) हा विषमसिपो !

(२) मदीति । मगोरहातिके अतिकालं दग्धं कपालकुण्डले । तमेतस्य विपत्तिरभा-
विर्धिमिविता वत्स पुनर्दग्धेनवासायि ताव्याजमाहीदिति भावः । परिच्छेदेण आदिहनेन,
चम्भेण समुत्पन्नम् ।

(४) उभे मदयन्तिकालवह्निके ।

(४४) कामीति । वत्सो । माधवमकरन्दो । एतत् मालया चमत्त वत्सं पुनरा-
यनस्य किं किंमिष्यत् ? त्वयं निश्चयमिति वाच्यम् । माधवेन वत्सेन मालया वातमनाम्
मकरन्दं न च वीरिणीकपालकुण्डलादुत्थम् एति प्रतीत्यमिति मलम्बम् ।

(४५) कथाधीति । कथाया अकारणमिष्यत् प्रथमोदाहारेण चार्थेना देहया धीमिष्या
कपालकुण्डलायाः कोपत् । पुनरुदग्धेनवासाय मद्दुर्जातं मालयमकरन्दमिष्यत् म्बम्
('दुर्जातं म्बम् कीदं अत्यन्तशान्तवन्तीति शेषः) तेष कथिता आयेतः कृच्छ्रात् निर्घन्थे
विपदः इत्थं मयाभूताः सर्वं मालवीनाथरमकरन्दः निर्घन्थेन आयच्छासिदेविये कृच्छ्रात् केश्यात्
तत्परिधिमिव इत्यर्थः । उद्भूतः परिच्छेदाः । वयमापमात्रवीर्यासोर्दग्धे मर्म्मनीयम् एतदं
मन्वीति मेव विदुर्मिति मलम्बम् ।

(४०) मक । (४६० सर्वात्) ताया प्रिये ।

(४४) काम । वत्स । मागतीर अङ्गत्त वत्स वत्स पुनर्दग्धं मागमनेन
कृत्स्न किं ?

(४५) माधव एव मकरन्दम् । वत्सवत् । कपालकुण्डलात् कोपं प्रोक्तं
मागमनेन वत्स माया आयासेन वृद्धापत्तिरूपं विपत्तम् । किं एव मन्वीति
आश्रयं मकरन्देन आयादिपदेके मेवै मेव विपत्तं दग्धे उद्धारं कथिताहेनम् ।

কাম । কথমধোরঘণ্টবধবিজৃম্বিতমেতৎ । (৪৬) -

মদ । লবঙ্কিকে ! অস্বরোধ' । পুনরুত্‌দারুণস্য পরিণামরমণীজ্ঞ
বিহ্মিণো বিলসিতং । (ন)

প্রিয় সৌদামিনী । [উপস্থ ।]

ভগবতি ! স এষ বসিরন্তনোঃস্তুেবাসিজন্মঃ প্রণমতি । (৩৩)

কাম । অয়ে ! মদ্রা সৌদামিনী ? (৪৮)

মাধবমকরন্দৌ । [সবিষ্ময়ম্ ।] কথমিয়ং ভগবত্যাঃ পচপাত-
স্থানম্ আত্মা শিথ্যা সৌদামিনো । তত্‌সর্বমধুনা সঙ্কঙ্কতে । (৪৯)

(ন) অর্থম্ ! পুনরুত্‌দারুণস্য পরিণামরমণী' বিধেবিলসিতম্ ।

(৪৬) কামিতি । অথ কথ'শব্দে বিধয়ে ! এতৎ মালত্বপহর্য' অধোরঘণ্টস্য কপলকুণ্ডলা-
যুরীঃ কাপালিকস্য যৌ বধঃ মাধবৈন ব্যাপাদনং তস্য বিজিন্মতং ফলং । কপালকুণ্ডলদেব
বধপ্রতিশোধনার্থে মাধবজীবনমূলা মালত্বপহরতি মদ্রদার্থ্যমিতি ভাবঃ ।

(ন) মদেতি । পুনরুত্‌দারুণস্য বিঘৃষিতনির্ভয়স্য নিরতিশয়দয়ারহিতস্যেতি যাবৎ, বিধিঃ
দেবস্য বিলসিতং স্বাচরণং পরিণামরমণী' মালত্যাঃ পুনর্লোমসম্পাদনেন ধরমে মনোহরং
জাতং । তথাচ মালতীবিশিগমসম্পাদকত্বেন দারুণোঃপি বিধিঃ - পুনঃসম্মিলনসম্পাদক ইতি
নৌপালম্ব্য ইতি ভাবঃ ।

(৪৩) প্রবিশ্যেতি । উপস্থ কামন্দকৌচনীপে সনীত্য । বিরলনঃ পুরাণঃ স্তুেবাসিজন্মঃ
শিথ্যজনঃ যৌ যুগ্মানু প্রত্যনতি মমস্করৌতি । তথাচ "নীতিঃ শাস্ত্রেণ বর্চন"মিতি লবণ্যাদে যুগ-
লমল্লারস্ব শাস্ত্রীয়হেতবে নীতিনাম শাস্ত্রালঙ্কারঃ ।

(৪৮) কামিতি । অয়ে ইতি বিধয়ে । মদ্রা মদ্রলাস্বদা ।

(৪৬) কাম । কি আশ্চর্য্য ! ! এই মানতীর অপরূপ অধোরঘণ্ট-
বধেই প্রতিফল ।

(ন) মদ । লবঙ্কিকে । আশ্চর্য্য (এই যে) নিরতিশয় নির্ভয় বিধাতার
ব্যবহার পরিণামে বসনীয়ে হইল ।

(৪৭) সৌদামিনী (প্রবিশ্ট হইয়া কামন্দকৌব সনীপে বাইয়া) ভগবতি !
এই সেই তোমার পুরাতন শিষ্য প্রণাম করিতেছে ।

(৪৮) কাম । একি মদলাস্বদা সৌদামিনী ?

काम । एहो हि भूरिजनजीवितदानमुख-
 मन्धारधारिणि । चिरादसि हन्त दृष्टा ।
 दत्ताममोदमपि मन्द्य मे शरीर-
 मालिङ्ग्य सौष्टदतिषे । विरम प्रणामात् ॥ (५०)

अपित्—वन्द्या त्वमेव जगतः स्य हृणोयसिद्धि-
 रैवंविधैर्विक्रमिस्त्रैरतिशोभिसत्तैः ।

(४९) माधवि । आश्चर्येण कर्तुं शक्यः । मनवयाः कामन्द्याः वचनान्तरं परम-
 विद्यापदस्य विधातृवचनं 'मदानं' पठं' शब्दात् इत्यादि । मनव्यात् इत्यं मानुषाणां विद्वं
 काश्चने चयाः पुत्रं प्रवति । कामन्द्योश्चाम्पदीयानामु तच्छिष्याणां अपि वचनः योऽत्र
 कुम्भवादिभिः शब्दः ।

(५०) एषो ह्येति । भूरिजनानां मानुषादीनामन्वयं बहुलीकार्थं जीवितदानेन कदाच-
 क्तुपनाशनवापान्तवाः साक्षात्सौख्येन चाकाशे विभवयत्वात् । मां जीवनात् मानुषाणां सुमर्षिण
 वः पुत्रमन्वयः धर्मव्यतिः 'ठं च' शीतं यथाः तथात्वे । 'हे सौभागिनि ! एहि एहि,
 (इतिहृदं हृदयम्) विद्यां बहुदिनात् परतः दृष्ट्वा मया चतुर्विधा अस्ति । दयाः धर्म-
 मदानादिभैव समाप्यैतः प्रमोदः ह्यनः । समाप्तोलाकदिनिश्चय एति मानुः, यस्मिन्
 मदीरं ईदृ' यानिहा मन्द्य आश्रितमपदानेन पुत्रः समन्वितमदितं कुरु । 'हे सौष्टदतिषे !
 निरविषयसौष्टयाश्च वै । प्रणामात् नमस्कारेण विरम विरता भव । पुत्रीतन्वयप्रथमायैः
 पानेयोर्चांदायोर्मुत्पायान्तरं सुखसाक्षिण्यदानेन पुत्रादि, यत्र मनसादेवचमिस्त्राण्यः ।
 ननुवतिदृष्ट्याणाम् ।

(५१) मन्धारधारिणो कामान्तरमभिधातुमाह—अपिपिणि एवमपि ईदृश्वर्थाः

(५०) माधव उ चक्रेण । (विद्याः परं सुहितं) आह । एतं योग्यादिनी
 जगत्पती तामन्वयेन परकपादेन पादौ प्रेषय विद्या । अत्र एव मानुषीर उक्त्वा
 प्रकृतं मनस्यै सुश्रुति ईदृशे गच्छेत् सत्त इतिहे ।

(५०) काम । अत्रि ! यत्र गच्छेत्तु ज्ञानमननतः पुण्यसू-
 धारिणी ! सौभागिनि ! एत एव, आहो बहुविध परे तेषां शोभनाम् ।
 आमात्र शरीरके धर्मव्याया आनन्दित करिणे उ आलिप्तं नृदिह पुनराह
 आनन्दित करः । हे सौभागिण्य ! त्वं प्रेषय कृत्वा इतिहे विरता
 ४७१

যস্যা: পুরা পরিচয়প্রতিবন্ধবীজ

মুদমুতমূরিফলশালি বিজৃম্বিতং তে ॥ (৫১)

মদয়ন্তিকালবঙ্কিকে । ত্রয়ং সা অজ্জা সৌদামিনী । (৫)

মাল । বাড়' ইমাএ কতু, মম্বদদোসম্বন্দ্যপকলবাদিপৌএ ণিঙ্-

(৫) ত্রয়ং সা আৰ্জ্যা সৌদামিনী ।

নি:স্বার্থে মালতুদ্বারাধিকৃপে: বীধিসল্লং প্রাণয়বেনাপি পরোপকার' কপুং' কৃতসদস্য' বুদ্ধ-
 বিদ্রোহ' অতিজ্ঞান': বচনানে বিদ্বসিতে, অচরণে: স্মৃষ্ণীয়া সাহসামপ্যাহাঙ্কণীয়া সিদ্ধি:
 মন্বার্থসিদ্ধির্নিস্বাস্তাভৌ লমিব জগত' সর্বলোকানা বন্দ্যা বন্দনীয়া নমস্কারযোগ্যা । তথাব
 চস্বেনমস্কারযোগ্যাশাস্তব মন্বনস্কারনব্যনুচিতমিব মন্থে' ইতি মাহ: । যস্মাশ্চে তব
 পুরা বিদ্যায়স্বকালী পরিচয়: নিরতিশয়শ্রীপাবত্বেনাবগতি: স এষ প্রতিবন্ধ' সত্পন্ন' বীজ'
 যস্য তথামৃত' ইদং' বিজৃম্বিত' চেচ্চিতং মালতুদ্বারাধ্যাধরণ' মিতি যাবত্ । অদমুতে: সছ্যতে:
 মূরিমি: মদুমি: ফলৈ: মাধবলবঙ্কিকাশীর্ষা জীবনপালনরূপৈ: শালতে শোভতে' ইতি তথোক্তং
 অমুদ্বিত্তি' শ্রেষ' । বিদ্যায়স্বকালসম্বন্ধা মথি তথাপরিমিতশব্দৈব মানতুদ্বাররূপকার্যস্য
 বীজ' তেন চ মালতুদ্বাররূপকার্য' মালতীযৌকেন জীবনবিসর্জ্ঞনীঘতানা মাধবাদোনা জীবন-
 রচনরূপ' প্রবুরতরফল' সন্যাদিতমিতি তদায়নি:স্বার্থপরোপকারিতা সর্বার্থবাগপ্ৰাধন্যবাদ-
 যৌগ্যেতি সরলার্যমাভাষণী ।

অত্র বিজৃম্বিতং দ্বিষ্টবিদ্রোহসম্মান প্রযনোত্তমোজ্জ্বরাধিকমিকফল'শালিত্রীজাদি-
 ধ্বংসহারসমারোপাত্ সমাচৌক্তিগলঙ্কাট: । "মম্বদাদনুবচনং' অনুভূতি"রিতি :লবণাদনুভূতি-
 নাম নাট্যালঙ্কারঃ । বসন্ততিলকারতম্ ।

(৫) মর্দেতি । ত্রয়ং পরিদৃশ্যমান, আৰ্জ্যা সৌদামিনী সা? যা বকুলমালীমাধায়
 মাধবান্তিকনাগতা সা কিমিত্যর্থঃ ।

(৫১) আরও দেখ । গোবিন্দয় নামক বুদ্ধবিশেষেরও অতিক্রমণ
 কর্ত্তী এববিধ (নি:স্বার্থভাবে আলতীব উদ্ধারবিকল্প) ব্যবহাব হাবা বাহার
 মন্বার্থসিদ্ধি' আমাধের ও স্পৃহণীয়, তাপূণ ভূমিই জগতের বন্দনীয়া । বেই
 তেংম্বদ পুঙ্ক পরিচয়রূপ, স্মৃষ্ণীয়া 'বীজরূপ' মালতীর উদ্ধাররূপ আচরণ
 মাধবানিব জীবনরক্ষারূপ স্মৃষ্ণীয়া বহুকলণালী হইয়াছে ।

(৫) 'মদমুক্তিকা' ও লবঙ্গিকা । এই আৰ্জ্যা সৌদামিনীই কি তিনি ?

মাধবমকরন্দী । অহো নু খলু ভোঃ ! । (৫২)

অপি চিন্তামণিচিন্তাপরিশ্রমমপেচতে ।

ইদং ত্বচিন্তিতং মন্যে কৃতমাত্মার্থমার্থ্যয়া ॥ (৫৩)

সৌদা । [স্বগতম্ ।] হন্ত ! লজ্জয়তি সামিব' সৌজন্য-
মেধাম্ । [প্রকাশম্ ।] ভগবতি ! এতৎপ্রহুৎনন্দনাভিনন্দিতেন
রাজ্ঞা পদ্মাবতোশ্বরেণ ভূরিবসোঃ প্রত্যক্ষমভিলিখ্য পত্রম্ অায়ুশতো
স্নাধবস্ব প্রে পিতম্ । [ইতি পত্রমর্পয়তি ।] (৫৪)

(৫২) অহো নু খলু মারিতি হর্ষার্থযৌতকমেকমবাস্যয়ম্ ।

(৫২) অসীতি । চিন্তামণিরপি প্রার্থকল চিন্তানুসারেণ কনপ্রদী মলিবিগ্নেবোঃপি
চিন্তা পরিশ্রমং প্রার্থকল চিন্তাদর্শং পরিশ্রমং অপেচতে ফলদানবিষয়ে প্রতীচতে । তু কিম্তু
আর্য্যশা শ্ৰেষ্ঠয়া অনয়া সৌদামিন্যা অচিন্তিতং অকামিরভাষিত মানন্যাদীনা মন্যাকং পরিচক্ষ-
কপমচিন্তিতকার্য্যনিবর্ষণং, হত মন্যাদিত, ইদং আর্থ্য মন্যে ।

অন্যোপমেয়ভূতয়া সৌদামিন্যা উপমানাচিন্তামণেরাধিকরণ্যনেন ব্যতিরিকালদ্বারং,
ন চ কৈকানুপায়েন সংজ্ঞয়তি । তেন চ মীদামিধাঃ সমতৌব' দ্ভাবতৌলদর্শং বস্তু জ্ঞয়ত
দেবলদ্বারিণ'বস্তুধ্বনি ।

(৫৪) নীদেতি । এতেনা কামন্দ্যজ্ঞাদীনাঃ সৌজন্য প্রশসাবাদে নো অর্থকং নিরশিশ্বে
লজ্জয়তি লজ্জায়ুতাং করোতি । আত্মপ্রার্থনায়বধৌ সচ্ছনানা লজ্জায়াঃ স্বাভাবিকতাদিতি
ভাবঃ । প্রহুৎন ভূরিবসোরনলপ্রযোনিবারতাৎ সনুৎনেন বন্দনেন অভিনন্দিতাঃ পরমমান্য-
শাপিতয়া প্রশান্তাঃ নৈন । স্নাধবস্বলি সসীপি ইতি শেবঃ ।

(৫২১০) মাণব ও মকরন্দ । অহো কি আশ্চর্য্য !! চিন্তামণিও
ফলদান কবিত্তে বাচকের চিন্তাক্রম পরিশ্রম অপেক্ষা করিয়া থাকে । কিন্তু
এই মানসীরা বোঁগিনী আনন্দেব অর্চিস্তিত বিবরণ সম্পন্ন করিগ্ৰাছেন, অতএব
ইহা আশ্চর্য্য মনে কবিত্তেছি ।

(৫৪) সৌদা । (স্বগত) অহো ! ইহারিগের দৌলজ্ঞ আনন্দে
অত্যন্ত লজ্জিতা করিতেছে । (প্রকাশে) ভগবতি ! হর্ষযুক্ত মননে কর্তৃক
অশান্তিত রাজা পদ্মাবতৌশ্বর ভূবিবস্বব সন্যক্ষে এই পত্র লিখিয়া দীর্ঘজীবী
নাথবের সমীপে পাঠাইবাছেন । (পত্র অর্পণ করিল)

काम । [गृहीत्वा वाचयति ।] स्वस्तरसु वः परमेध्वरः
समाज्ञापयति । यथा—(५५)

ज्ञाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि
प्रत्यस्त्वय्यसने महीयसि परं प्रीतोऽस्मि जामातरि ।
तेनेयं मदयन्त्रिकाद्य भवतः प्रीतैर तव प्रेयसे
मित्राय प्रथमानुरागघटिताप्यध्याभिरुत्सृज्यते ॥ (५६)

(५५) कामिनि । गृहीत्वा सौदामिनीहस्तात् परमादाय वाचयति (वाचमाचष्टे इतीग्ल-
नामघातोऽपम्) पठति । वो बुभुक्षं क्षति यमं कश्चु भवतु । परमेध्वरं नरेध्वरः यदावतीश्वर
इति यावत्, समाज्ञापयति सम्प्रवचनीययति ।

(५६) ज्ञाघ्यानां प्रथमनीयानां गुणिनां सौन्दर्यशास्त्रज्ञानादिसदगुणसम्पन्नानां धुरि
श्रेये स्थितवति वर्तमाने, श्रेष्ठान्वये उत्तमंशसमुद्भूते, प्रत्यस्त परमनीयान्वये नास्तमितं व्यसनं
विपत् यद्य तथाभूते (एतेनातीव यथादृष्टमान्त्रिजं सूचितम्) महीयसि महाजनाङ्गनवाह-
नादिशालित्रीनापि महति त्वयि जामातरि कथ्याष्टं इमान्वयाः मातृव्याः स्नामिनि सति परं 'अदन्त'
प्रीतः आङ्गादितः अत्रि भवामि । जामातरि प्रार्थनोद्यानां सर्वेषामिदं त्वयि सद्भावादिति भावः ।
ततः मित्रित्याकाङ्क्षायाभाह—तेनेति । तेन हेतुना भवतः प्रीत्यै तव ससुष्टये तव प्रेयसे
मित्रतयाय मित्राय सुखदे मकरन्द्याय इदमं पूज्ये अनुरागेण आसक्तिविशेषेण घटितापि समागोपि-
तापि इयं मदयन्त्रिका अस्माभिः अद्य उत्सृज्यते समर्पते ।

अथ प्रीतिरूपक्याये प्रति गुणिनां धुरि स्थितवत्त्वादीनामनेककारणानामुपपत्त्यात्मात् समुच्चयो-
त्सृष्टारः । तदाह तस्य नन्दनाथ मालतीदानायहृत्पद्मस्तुतिस्नानेन मार्जनात् "परिहार इति
श्लोकः कृतानुचितमार्जनं"मिति वचनेन परिहारो नाम शालालहारयः । तथा "वामदानादि-
मायय" मिति लक्षणत्वात् भाष्यं नाम लिङ्गस्यैव सन्धे रडम् । यार्हलक्षिकीदितं वचम् ।

(६६) काम । (पत्र ग्रहण करिष्या पङ्क्तिं नागिन) तौमावेर नवल
हृडेक, पत्रावरीश्वर खानाहितेहेन दे,

(६७) प्रथमनीय गुणिविगेष अश्वरुषी श्रेष्ठ वंशजात अश्वरुषीव्यसन
उ यवान् तुमि खानात् हृद्यार अश्वरुषी नदृष्टे हईवाहि । अतएव तौमावे
श्रीतिव अत्र तौमावे अत्रि सुखं मकरन्दे एहे नरवशिका प्रथमे अश्वरुषी
कर्षुव नरवोशिता इहेनेउ अत्र खाना वरुषुव समर्पिता हईतेहे ।

[माधवमुद्दिश्य ।] वत्स ! श्रूयताम् । (५७)

माध । श्रुतमिदानीं सर्वथा कृतार्थोऽस्मि । (५८)

माल । दिद्विद्या दाणिं अपहृदं गो हिअअस्स आसङ्गासत्तं । (भ)

लव । सम्पदं निरवशेषं माहवसिरिणो मालदीए अ समं फलिदा मणोरहा । (म)

मक । [पुरोऽवलोक्य ।] कथमवलोकितानुहरञ्चिते कल्लहंसकेन सह सुप्रमोदं नृत्यन्तग्रावित एवागच्छतः । (५९)

(फ) दिव्या इदानीमपहृतं नो हृदयस्थाशङ्कावस्थम् ।

(ग) 'साम्मत निरवशेषं श्रीमाधवम् मालत्याय समं फलिता मणोरहाः ।

(५७) श्रूयतामिति पदे विलिखितं वाक्यशतमाकर्षणतामिच्छते । एतेन सर्वविषय-
माशङ्काविगमनात् कृतञ्जयतायां कामन्दकाः सुसद्धान् हर्षः सृप्यते ।

(५८) माधेति । सर्वथा सर्वप्रकारेण कृतार्थः सम्पादितप्रयोजनः अस्मि । राजाम-
प्यनुमोदनेन सर्वशङ्कानिवृत्तेरिति भावः ।

(भ) मालेति । शङ्काशब्दं राजक्रोधाशङ्कात्मकं शैलं ।

(म) लवेति । निरवशेषं शेषरहितं यथा स्वातन्या, समं सुगपन्, मनोरंभाः चित्तमिलायाः
फलिताः सञ्जातफलाः । मकरन्दीयमदयन्तिकालामध्यापि राज्ञा अनुमोदनेन सर्वशङ्का-
निवृत्तेरिति भावः । प्राकृते श्रीशब्देन पूर्वनिपातनियमाभावात् "माहवसिरिणो" इति
वाक्यं नासङ्गतं । संस्कृते पूर्वनिपातनियमात् "श्रीमाधवस्मि"ति तदनुवादः कृत इति मनश्चम् ।

"आनन्दो वाञ्छितायम" इति लक्षणात् "वत्स ! श्रूयता"मित्याद्ये तदनासन्दर्भे आनन्दी
नाम दिव्यहृदयसम्भेरुत्तम् ।

(५९) मालेति । पुर अगत । कथंशब्दोऽत्र हर्षशीतकः । सु अव्यलाः प्रमोदः

(६१) (यावदेक उद्देश करिशा) वत्स । श्रुणु कर ।

(६२) माध । अनिष्टाःछि, एवम सर्वप्रकारेइ कृतार्थ हईगाय ।

(६३) माल । मोडाग्यवशतः सस्पात आनादेर ह्यवशेर आनकारण
योग्य विनष्टे हईल ।

(६४) लव । सस्पाति मालीर माहित [श्रीशुक्र नाथवेर मनोरथ
निःशेषरूपे मफल हईल

কাম । এবমেতৎ, অস্তি বা কুতচিৎ দেবভূতং বিচিত্ররমণীযো-
জ্জ্বলং প্রকরণম্ (৬১)

সীতা । ইদমত্র রমণীয়ান্তরং । যদমাত্মযোভূঁরিবসুদেবরাত-
যোছিরাতপূর্ণোঃস্মিতরেতরাপত্যসম্বন্ধান্মনোরথঃ । (৬২)

মাল । [স্বগতম্ । কচং বিস্ম । (ল)

(ল) কথমিত্র ?

যস্মিন্ বদামুত কালি ইত্যর্থঃ । কী বা ন বৃথতি ? অপি নু সর্ব্বং এষৈবর্থঃ । এনেনাখ্যাকরুপি
বৃথেষ্টা ভবতীতি ধ্বনিতা ।

(৬১) কামিতি । এবমেতদিতি যথা ত্বং বদসি তদৈবেত্যর্থঃ । সম্ভেগ্নমিবাৎ বৃথেষ্টা
নায়ত এবেতি ভাবঃ । কুতচিৎ কুতচিৎ এবভূতং এবম্ প্রকারং বিচিত্রং অদ্বৈতং রমণীয়ং মনোরমং
জ্জ্বলং দীপ্তিমন্ দীপ্তলগ্নরহিতমিত্যর্থঃ । (অত্র তৃতীয়স্য বিশেষ্যত্ববিবচনাদেব সত
রিত্যেব কৰ্ম্মধারয় জ্ঞবা পুনশ্চেন সমশ্চেন সহ প্রথমস্য কৰ্ম্মধারয়. ষষ্ঠ্যঃ) প্রকরণ
হত্যান্তসম্বলি. অস্মি বা ? বাসারোঃস্ম প্রপ্রে, অস্মি কিমিত্যর্থঃ, নাস্ত্যেবেতি ভাবঃ । অত্র
এবভূতং ভবভূতিবিরচিতমগ্নাস্তীমাধবতুল্যং বিচিত্রং অদ্বৈতঘটনাত্মীসম্মিশ্রীতানাথার্থ
অন্যত্র রমণীয়ং মনোরমং জ্জ্বলং রমান্দারাভির্দীপ্তিমন্ প্রকরণং যথোক্তলক্ষণী রূপকবিশেষঃ
কুতচিৎ ভবভূতিরনাত্মান কবিত. (ভবভূতং) অস্মি কিং ? অপি নু নাস্ত্যেবেত্যর্থো ধ্বনয়তি ।

(৬২) সীতীতি । রমণীয়ান্তরং মনীরম্যাপহত্যান্ত. । কিমিত্যাকাঙ্ক্ষাদানাহ—
যদিতি । ইতরেতরাপত্যযো অন্ত্যোঃস্মানসমান্যোঃ সম্বন্ধান্ বিবাহরূপসম্বন্ধান্ মনোরথঃ
মনোমিলাপ. চিরাৎ বহুকালানন্তরং পূর্ব্বং দিব্যসাদানিগতং । এনে ন সৌদামিনীবধন-
সম্মিশ্রীত "তদৈব আত্মাত্ম সীদামিনীসমনসময়োভূঁরিবসুদেবরাতযোভূঁরিযং প্রতিজ্ঞা অরয়মারোহ্য-
মপত্যসম্বন্ধঃ কচং ইতি" সুখসম্বন্ধী স্মৃতিমিদানী নিল্লঙ্ঘ্যসম্বন্ধী প্রতিষ্ঠিতমিতি মনস্বা ।

(ব) লবা । এই পরিপূরিত সৰ্ব্বপ্রকার মহোৎসবসময়ে কে বা নৃত্য
না করে ।

(৬১) কাম । ইহা ঠিক । এবমিধ আশ্চর্য্য মনোহর ও নির্দোষ
বৃত্তান্তবলী কোথায় আছে কি ?

(৬২) সীতা । এ বিষয়ে অপব রমণীয় বৃত্তান্ত এই যে, অযাভ্য ভুবিবহু ও
দেবরাতের পরম্পরেব সন্তান নাগতীমাধবের বিবাহরূপ সম্পর্ক বহুদায়
বহুদিনেব পুরে মনোরম পূর্ণ হইল ।

भाषवमकत्वेौ सवीरुकम् । भगवति ! अन्यथा वस्तुत्तमन्यथा वचन
मार्यायाः । (३)

नव । [जनान्तिकम् ।] भयवदि ! किं एत पङ्क्तिवन्दिद्वम् । (व)
काम । [स्वगतम् ।] मय्यति मदयन्तिकासम्बन्धात् नन्दनीपः
यद्वात् प्रत्यस्तमराः खल् वयम् । [प्रकाशम् ।] वत्सो ! न खलु
अन्यथा वस्तुत्तं, यतः श्रावकावस्थायामस्मत् सूदामिनोप्रत्यक्षमनयो-

(व) मयःवि । किमत्र प्रतिपत्तयम् ?

(अ) कथमिदंति पूर्वं मनोषे इति शेषः । पित्रा मन्तार्यस्यैव शिरोकरणा-
द्वैतव्यादावप्योत्तिवाद्भवसम्बन्धात् कथं तयोर्जनोभिराद्यः पूर्वो भवितुमर्हतीति भावः ।

(६१) भाषेति । वस्तु एतद्विवाहसम्बन्धः अन्यथा अन्यवकारेण भुविस्तराननुमत्या
वक्तव्योर्हृद्भवानुसारीष्य भगवत्या चतुर्वर्षेण 'सर्वमे', इत्थं विचर' । आर्याया मानवीयायाः
सौदामिन्यास्तु वचनं "यद्वात्तयो" इत्यादि ताको अन्यथा तदवकारेण तद्विपरीतभावेनेति
यावत्, इत्थं उच्यते । तत्रादि सूरिवसुः नन्दनेन' सखेव मावतीविवाहनिषादनं शिरीरुत-
वान्, सौदामिना पुनश्चाने सूरिवसुर्द्वैवरातयोरेवोक्तसम्बन्धसम्बन्धकारणमिषाद्य आशीर्दिति,
तथाविवाहनिषादिसौदामिनोवचनयोर्थाद्दसामस्यमिति भावः ।

(६२) लवेति । अत्र--भाषवमकत्वेवप्रविषये किं प्रतिपत्तयं भवत्या किमुचरं
प्रद्वेषम् । एतेन व्यवहिकाया अपि मन्मि तावजाशानसम्बन्धः समुद्दिष्ट इति व्यञ्जने ।

(६३) कामेति । मदयन्तिकासम्बन्धात् भाववयसमुत्तरा मकत्वेन सद्यःमदयन्तिका-
विराहसम्बन्धाद्विनीः नन्दनीपवत्वाद् नन्दनकृष्णकाव्यकारवेष्टनात् प्रथमव्यङ्ग्यः । प्रथमतःतदाः ।
पूर्व रदसुमेदं लोकादभ्यवशात्तद्विमिहमिहमवश्यं परमेष्ठुत्वात्तनामदीयनस्यान्विच्छायेदि-

(ग) भाग । (वृगत) किं अकारे ?

(७०) भाषव उ चकवन् । (कौतुकेन सहित) उच्यते ! ६१ विवाह-
सम्बन्धसम्बन्धकारे निष्पन्न इतिवाहे, आर्या सौदामिनोर् वाक्य अत्ररूप ।

(व) लव । (जनान्तिके) उच्यते । भाषव उ चकवन्नेव अत्रविषये
आपनाद किं वक्ष्या ?

(७१) काम । (वृगत) मय्यति भाषवोः पथमं वृत्तं मकवन्नेव सहित
मदयन्तिकाव सम्बन्ध इत्यत्र नन्म कर्तृव आभावेव मणकाव चेतोः आपना

হেঁচং প্রতিজ্ঞা “অথ তা মা বা ভ্যাম প্রত্য সম্বন্ধঃ কৰ্ত্তব্য” ইতি, প্রধান-
প্রকৃতি সৌপস্ত্যে বঁ পরিহৃতঃ । (৬৪)

মুনীদাতালান মাক্ সপতীবা পকারাশ্চ দামোন্, শুভা পুনরিচ্ছত্রপি নন্দনঃ মদ্রয়নিজানুরোধা-
দ্ব্যাক্রমপকার কৰ্ত্ত্ব ন শক্লুপাদিত তাঃ দ্বয়শ্চানিরন্নে নি সন্ধ্যতি রহস্যমৈশৌঃ পিতৃবতিকা
ইতি ভাব । “স্বয়ং বন্দুভন” নিয়াদি মাধবমহাস্বয়ঃ প্রস্বয়ীশরমভিধান মাধব-
মকরন্দী সম্বোধনিত—ইন্সচাভিতি । যন্ম মানসীমাধবগরেতঃ বিবাহমস্বয়ঃ, ন শুভু মৈব,
স্বয়ং স্বয়ংকারেণ ভূবিবসীরমসিমনেতি যাবত্, ত্বম নিয়ত্ । ইমমণে সময়ে যিনুমাছ—
এত ইতি । যৌ গুরুমুস্বাত্ জ্ঞানার্থে শ্রীণি স যাবক্, তদবশ্যার্থ পতঃ শাধামিতি যাবত্,
যজ্ঞন্বীদামিনৌপ্রবচঁ স্বয়ংকঁ সৌতামিবায, সমবঁ অনযৌঃ অমাত্যৈবরতেশৌঃ উপা
সজ্ঞাতা । তথাচ সৌতামিন্য যথাবগনি তথার্থমুতস্ব “যদমাত্যগৌলিয়াতঃ বিহিতমিতি ভাবঃ ।
নন্বৈব কথমমানৌ নন্দনায মালতীং দানুমহীক্লয় তঃ বিবাহৌদশৌং ক্লত্বানিযাক্কাড়াযামাছ—
প্রধানৈতি : “স্বল্যমাত্যমুদ্রস্কাঃ সারাদুর্গবশানি চে”তি সম্বিধানু প্রকৃতিষু মত্য়ে, প্রধান-
প্রকৃতিঃ স্মমিনঃ রাজ্ঞ ইতি যাবত্ (রাজ্ঞ প্রাধাশ্চ সর্বনিযক্ ত্বাদিতি মনস্বয়ম্) সৌতঃ
সৌতামিত্যাদবসর এব অনে ন প্রকারেণ রাজানুরোধপ্রদনায মানসীমাধবানুরোধে নিতি যাবত্,
পরিহৃত নিবাহিত । তথাচ রাজ্ঞা কৃতাম্ব নন্দনাঃ মানসীমাধবানুরোধে সচাচুপেচাযা
রাজ সৌতৌ দুপরিহর ইতি সস্বয়মানেনামে ন প্রকাষ্যমানে ন তদনুরোধপ্রাপনমহীক্লয় বিবাহৌদ-
শৌঃ ক্লতঃ, যুবমবে ন চ মাধবে ন সঙ্ক মাভবা বিবাহ স্ম্যাদয়িনুমাছ নিযুক্তা, এবচ পরস্পরানু-
বাসনমাদিব মানসীমাধবগৌর্বিবাহ সত্ব, বিবাহিতায়াস্বয়ং পদানঁ লৌকপ্রাক্রবিবদ
মিতি সস্বয়মান্ব রাজ্ঞ, সৌতৌ ন জ.বিত, অমিমেবসিহিৎ মবেদিযমাচন্যায়ঃ । স্বয়মপি
তদনুপায়ত যথানিয়মে সর্ব স্ম্যাদিলবপনি যুবাশ্চামবগতমিবেতি মরত্বার্থমাবার্থী ।

“পূর্ববাহনু বিস্ময় যথাকার্যোপদয়ন”মিতি, লচবাৎ পূর্ববাহঁ নাম নিস্বৈহস্যস্ব-
রত্ম ।

অপগত হইয়াছে । (প্রকাজে) স্বয়ংমাধব ও মকরন্দ । এই বিবাহস্বয়ং
কৃতপ্রকারে নিস্পন্ন হই নাই, বেৎসু পাঠ্যাবগতেই স্বয়ং ও সৌগমিনৌর
সমনে হুঁরিবয় ও দেববাতের প্রতিজ্ঞা হইয়াছিল যে, “স্বয়ংই আমরা পরস্পরের
অপগতের বিবাহ স্বয়ং করিব” । হুঁরিবয় যে তাঃ প্রবেশে নন্দনের সহিত
মানসীমাধব বিবাহ রিতে সপত হইয়াছিলেন, তদ্বারা স্বয়ং ক্রোধোৎপাতের
অবসর নিবাহিত হইয়াছে ।

(২) স্বপ্নে প্রবৃত্তি।

(৩) সাধিত। স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি।

(৪) সাধিত। স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি।

(৫) স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি।

(৬) স্বপ্নে প্রবৃত্তি।

(৭) স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি।

(৮) স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি। স্বপ্নে প্রবৃত্তি।